

A PANNONHALMI
SZENT-BENEDEK-REND
TÖRTÉNETE.

A MAGYAR KERESZTÉNYSÉG, KIRÁLYSÁG ÉS BENCZÉS-REND
FÖNNÁLLÁSÁNAK KILENCZSZÁZADOS EMLÉKÉRE

KIADJA

A PANNONHALMI SZENT-BENEDEK-REND.

SZERKESZTI

SÖRÖS PONGRÁCZ

PANNONHALMI FŐISKOLAI TANÁR,
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA LEVELEZŐ TAGJA

TIZENKETTEDIK KÖTET. A)

A DÖMÖLKI APÁTSÁG TÖRTÉNETE.

BUDAPEST,

STEPHANEUM NYOMDA R. T.

1912.

A DÖMÖLKI APÁTSÁG TÖRTÉNETE

IRTA

PACHER DONÁT

SOPRONI SZENT-BENEDEK-RENDI KATH. FŐGYMNASIUMI

IGAZGATÓ

KRESZNERICS FERENC KÖNYVTÁR
CELLDÖMÖLK

45266

BUDAPEST

STEPHANEUM NYOMDA R. T.

1912.

Nihil obstat.

Dr. Victorinus Strommer,
censor.

Nr. 537.

Imprimatur.

In S. Monte Pannoniae, die 8. Sept. 1912.

Tiburtius,
archiabbas et ordinarius.

2004 J61

271

P23

1990

OLVASÓTERMI HASZNÁLATRA

helt.n: 30.253.121

ELSŐ FEJEZET.

Dömölk mint önálló apátság (1252—1516).

A dömölki apátság fekvése; környékének falvai; az apátság neve. Az apátság alapítása. Az apátsági templom Dömölk kegyurasága: Pannonhalma és az Ostfolyak. Dömölk Pannonhalma fiókapátsága lesz. Az apátság küzdelmei birtokaiért, jobbágyaival. Az apátság hiteleshelyi működése. Dömölk fejének pápai megbízása.

A SZOMBATHELYRŐL Győr felé mentünkben akár a két Sitke, akár Nagy-Simonyi körül szétekintünk, bájos kép kerül el szemünk előtt. A képnek keretét délen a messze kékségben elmosódó zalai hegyek, keleten az előbbiekkal összefolyó bakonyi hegyek, északon a Cser főnsík alkotják. A régesrégén elmúlt időkbe visszakalandozó szem a bájos keretben a tenger vizét látja hullámozni; két vulkános sziget emelkedik ki belőle: az egészen előttünk fekvő Ság és a messzebb, keletnek kékellő Somlyó. A tenger idővel másfelé húzódott, a két tűzhányó elfáradt, kialudt és magánosságával és kedves alakjával vonzotta magához az emberi szemet. Az ember lassan-lassan meghódítja munkájával a tengerfenéket, mely tisztesen fizet a fáradságért.

Ság hegyének környéke mintha mindig vonzotta, ragadta volna magához az embert, a föld mélye telidestele erről szóló bizonyítékokkal. A kő-korszaknak nem egy nyomára akad a kutató: régi tanyák és sírhalmok tárultak föl a földben, bennük állati és emberi csontmaradványok, kő-szerszámok és agyagedények. A kő-korszaknak utóda, a réz-korszak sem marad némán; legszebb tanuja egy két decziméternél is hosszabb vörösréz-csákány. A bronz-korszak is hallat magáról: számos bronzlelet beszél róla. S a mint a római hatalom ér a vidékre, még jobban népesül a táj, hiszen nincs messze Sabaria, nem messze a hegy tövétől húzódik el egy római országút, a Ság hegyének tetején még most is látható romokban római munkára ismernek némelyek, a hegynek egész környéke: Alsó-Mesteri, Alsó-Ság, Boba, Egyházas-Hetye, Felső-Mesteri, Czell-Dömölk tele van a római hatalomnak ásott emlékeivel. Utánuk jöttek a húnok, utánuk a gótok; mindkét népnek pusztító kezét sokáig nyögte a vidék. Longobárdok, avarok, frankok parancsolnak rövidebb-hosszabb ideig a tájon; a szlávok emléket az egész vidéknek neve: Kemenesalja (kamen = kő, kavics) őrzi még napjainkban is. Aztán őseink vesznek erőt a vidéken és művelik, védelmezik már ezer éven át.

Itt, ezen a vidéken, a majdnem háromszáz méternyire fölemelkedő Ság hegyének északkeleti tövében találjuk a XIII. század közepe körül a dömölki apátságnak középpontját.

Az apátság ősi birtokának zöme a mai Czell-Dömölk határából állott; ez pedig a Ság hegyének északkeleti tövében fekszik. Az egész terület majdnem egészen sík; keleti és nyugati vége 129, a mai Czell-Dömölknek czelli része 136 m magas.

Mikor először találkozunk apátságunkkal, 1252-ben, akkor már vagy nem sokkal utána a faluknak egész koszoruját találni az apátság középpontja körül. Nyugatnak van a mai Inta pusztának helyén Inta falu, ettől kissé északnyugatnak fekszik Simonyi, ettől északkeletnek Tokorcs, ettől északnyugatnak Asszonyfalva (a mai Osttfy-Asszonyfa) és ennek határában a már régen eltűnt Rákosd; ezen a tájon feküdhettek a szintén eltűnt Salamon falu; az apátságtól Asszonyfalva irányában volt (a tán valamivel későbbben feltűnő) Mihályfalva (a mai Kemenes-Mihályfa) és ehhez közel a már régen eltűnt Ol és Csép puszták, ezen a tájon említenek Onth, Girát és Kutfő neveket. Bereczk helyet, odább északnak Sömjén (a mai Kemenes-Sömjén), egészen északnak Szent-Márton (a mai Kemenes-Szent-Márton), itt valahol volt az eltűnt Tornyosháza, Himeskö, Szent-György és Bánd¹; az apátságtól északkeletnek feküdt Merse és a két Vát (a mai Merse-Vát és Külső-Vát), ezektől délnek feküdhettek az eltűnt Boro(s)zd; az apátságtól délre feküdt Ság falu, Izsákfalva (a mai Izsákfa) vagyis Kis-Bokod, ezen faluval határos Parraghy²; közelükben találjuk (később) Egerallya-Adorjánt és Jánosy-Adorjánt; a Ság hegye alatt volt Kápolna (a mai Kemenes-Kápolna) ennek tájékán a már eltűnt Báldföldre, valamivel odább nyugatnak feküdhettek a szintén eltűnt Gétye; a Ság hegyétől nyugatra volt a két Mesteri. Látnivaló, hogy az apátság vidéke akkortájt több falut táplált.

Érdekes fejlődést látni az apátságnak és falujának nevében.

A XIII. században három oklevél említi apátságunkat; kettőben Demunk, egyben Dumunk a neve.³

A következő században már jó sok oklevél említi apátságunkat; rendszeren

¹ «Belső-Vat, sine ecclesia; prope hanc possessionem existit in medio lacus Martzal praedium Bánd, in quo olim eiusdem nominis pagus et ecclesia catholica fuisse dignoscitur, cuius rudus hoc tempore partim erutum est, partim sub terra delitescit» írja Simonfi Szolán ferenczrendi pap a czelldömölki plébánia «Decreta regia et encyclicae episcopales» című könyvének utolsó lapján.

² Országos levéltár: neor. acta, fasc. 1605. 23.

³ 1252. *Jacobus abbas ecclesie S. Marie de Demunk*, — *ecclesiam S. Marie Demunk*. Oklevéltár 1. sz. 1283. *Abbatis seu monasterii de Demunk*. Hazai Okmánytár VI. 298.

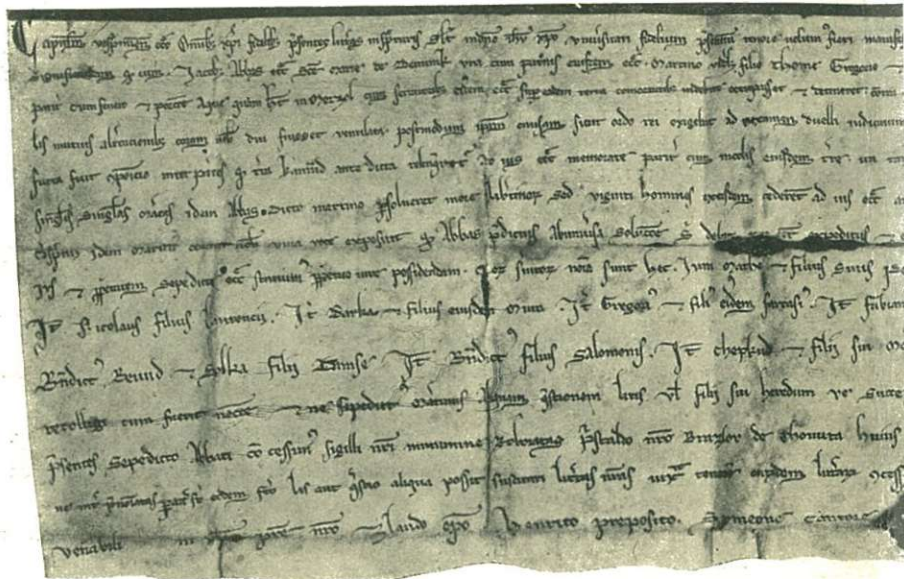
(1272—90). *Terra Dumunk*. Ugyanott VI. 352.

ják; az apátság majd demelki, majd nagydemelki néven fordul elő.¹ A mint a század közepéhez közeledünk, a két falunak új nevével találkozunk; az apátság régi falva Egyházas-Demelk, a másik Nemes-Demelk; de az egyszerű Demelk névről sem feledkeznek meg, mert többször használják az apátságról.²

A XVI. század az apátság pusztulásának ideje; kevésszer és csak röviden emlékeznek róla az iratok és mindannyiszor egyszerűen Demelk (Demölk, Dömölk) néven említik.³

A dömölki apátságnak nincs meg az alapítólevele; bizvást mondhatjuk: nem is volt, mert sohasem említik, sohasem hivatkoznak rája, pedig elégszer kínálkozott alkalom ehhez, mikor az apátság, hol a szomszédsággal, hol meg a belső ellenséggel, jobbagyaival, keveredett viszályba. Nem ismerjük tehát első kézből azon adatokat, melyeket az alapítólevél szokott elősorolni.

Akadtak, a kik nem tudtak megbékülni ezzel a rideg valósággal és ke-

A dömölki apátság leg

¹ 1409. Religioso viro domino Sebastiano, abbati monasterii B. V. de Demelk. Iobagionibus dicti monasterii in Demelk minore commorantibus. Defensoribus dicti monasterii de Demelk. Unam (marcam) videlicet de predicta Demelk minori. Praedictam possessionem eorum Demelk. Oklevéltár 6. sz.

1410. Religiosus vir dominus frater Sebastianus, abbas ecclesie de Nagdemelc. Nobiles et conditionarii ecclesie sue de dicta Nagdemelc. Dicitur ecclesie sue de Nagdemelk. Aliorum virorum de eadem Kysdemelk nobilium. Nobiles de Kysdemelk. Oklevéltár 4. sz.

1457. Joannes abbas ecclesie de Demelk, possessio Demelk. Oklevéltár 5. sz.

1488. Laurentius abbas de Demelk. Magyar Nemzeti Múzeum: törzsanyag.

² 1459. Contra religiosum dominum Johannem, abbatem de Eghazasdemelk. Possessionem dictorum exponentium Nemesdemelk appellatam. Nobiles iobagiones conditionarii prefate ecclesie sue abbatialis de predicta Demelk. Oklevéltár 6. sz.

³ 1534. Abbatia Deomelkiensis, Dömölk. Országos levéltár: neoregistrata acta; act. eccl. cam., fasc. 59. I.

1538. Demelk. Abbas de Demelk. Abbatia sua Demelk. Oklevéltár 7. sz.

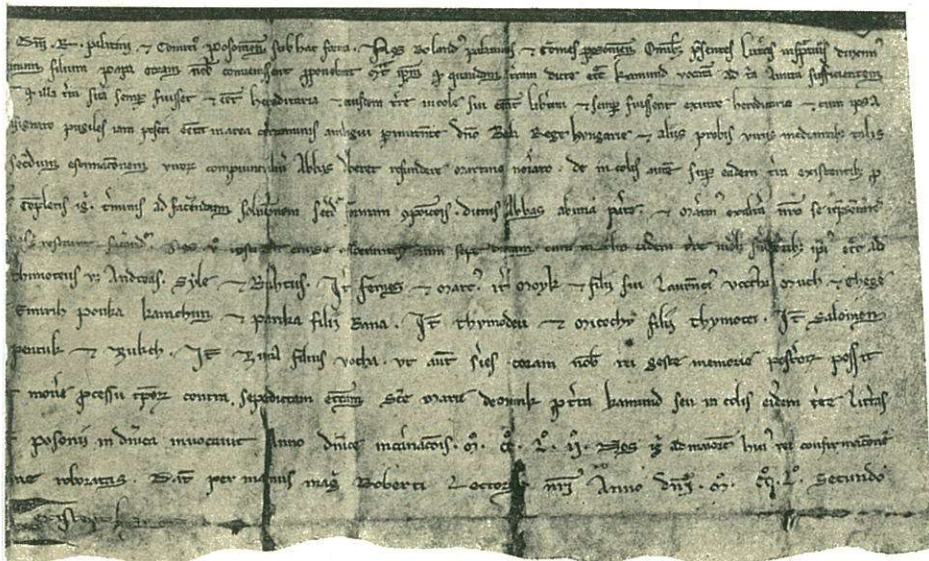
1556. Abbas de Demewlk. Abbatia sua Demewlk. Oklevéltár 8. sz.

resték az alapítás részleteit; s hogy célhoz jussanak, elkalandoztak a találgatások földjére; ki csak a szélén maradt, ki meg beljebb fáradt, de mindannyia süppedt kisebbet, nagyobbat a vélekedések ingoványán.

Eszterházy Pál herczeg nádor leírja a magyar bucsújáró helyeket és ezek sorában a mi apátságunk kolostoráról is megemlékezik; rövid a beszéde, de nagyot téved vele, mikor azt mondja, hogy ezelőtt harmadfélszáz évvel építették

a dömölki kolostort.¹

A kolostorépítés itt az apátság alapítását jelentti. Eszterházy könyve 1696-ban jelent meg, tehát 1446-ban épült volna a kolostor, akkor alakult volna az apátság. Most már tudjuk, hogy ez vaskos tévedés, hisz 1252-ben már pörösködik az apátság; a XVIII. század közepe felé azonban nem ismerték ezt Dömölkön, de ismerték és elhitték a híres nádornak állítását, s azért

(Oklevéltár I. és 2. sz.)

1561. Possessio Demewlk. Ecclesia Dömölk. Abbas de Dömölk. Orsz. levélt.: neor. acta, fasc. 1013. 21. 23. 24.

1599. Abbas de Dömölk. Vas vármegye levéltárának «Index protocoli ab anno 1595. usque ad annum 1620.» című könyvében, a «nomina dominorum comitatus Castri Ferrei de anno 1595.» közt.

¹ «A Kemenes alatt Dömölkön, Ság hegyén alól építettett Harmad-fél száz Esztendővel ez előtt egy Klastrom Szent Benedek Szerzetinek.» Esterás Pál: Mennyei Korona (1696), 125. lap. — Ezt a hibás adatot többen átveszik; így az apátság eltörlésekor kiküldött hivatalos bizottság is azt írja jelentésében: «Ordine ac conventu hocce benedictinorum perhibentibus annalibus anno adhuc 1446 originem ac initium in possessione Poor-Dömölk, antiquitus Egyházas-Dömölk vocata sumente». Pannonhalmi rendi levéltár: Dömölk 3. 4. — Az említett évkönyvekről nem tudunk semmit sem. Különös azonban, hogy ez a bizottság ugyanezen hivatalos iratának a végén meg is czáfolja ezt az állítást, mikor azt mondja: «Ex his elenchizatis documentis, quamvis eveniat ordinem benedictinorum illorumque conventum Poor-Dömölkiensem iam anno 1409 praefuisse». — Ezt az 1446-ot említi Koptik apát a «Synopsis historica» munkácskájában: «Cella Sanctae Mariae in Hungaria et dioecesi Iaurinensi sita est in possessione abbatae et monasterii Dömölkienensis circa annum 1446. pro ordine Sancti Benedicti aedificati, in quo iam olim statua Beatae Mariae Virginis valde miraculosa colebatur, ut scribit celsissimus princeps Paulus Esterházy in Corona Miracul. Imag. Cent. 2. N. 148». — És ugyancsak Koptik apátának egy másik nyomtatványában (Rövid históriában foglalt fel-jedzés) olvashatni: «Építetett vala Dömölkön a Sz. Benedek Szerzetinek Klaustroma 1446 Esztendőben, a mint írja Méltóságos Eszterházy Pál Magyar-Országának Palatinusa».

A pannonh. Sz. Benedek-Rend tört. XII., I. rész.

1746-ban nagy díszszel-fénnyel ülték meg az apátságnak háromszázados jubileumát.¹

A Ság hegy lapos tetejének délnyugati szélén még most is látni romokat. Vanak, a kik római munka maradványának vélik;² mások magyar kéznek nyomait látják rajtuk;³ többen várfélének tartják;⁴ akad olyan is, a ki benzéseknék szánt kolostort gyanít bennük.⁵ Van, a ki III. Bélának, akad, a ki II. Bélának, de olyan is, a ki az első szent királynak tulajdonítja az alapítást; mikor azonban bizonyításra kerül a sor, vagy semmit sem hoznak föl vagy csak olyan nádszál módjára ingadozó állítást. III. Béla királyunk nevét csak mellékesen említik;⁶ II. Béla királyunknak nevét hagyomány alapján emlegetik; ez a hagyomány meg arra a nem tudni honnan vett állításra támaszkodik, hogy a király a Ság hegyén építtetett és az itt tett szolgálatokért Lőke és Mike nevű embereit nemességgel és Mesteri faluban jószággal jutalmazta;⁷ aztán a hála és az ősök példája is noszogatta volna a királyt, hogy a benzéseknék kolostort építsen, hiszen édes atya, Álmos herczeg, de ő maga is, sok minden jót vett szerencsétlensége napjaiban a benzésektől.⁸ Az első szent királyt meg azért tartják alapítónak, mert ő ala-

¹ Kollonics bécsi érsekhez akar Koptik Oddó dömölki apát a győri püspök, gróf Zichy Ferencz révén folyamodni 1746-ban, hogy «quotidianas plenarias indulgentias et pro abbatia saeculum tertium celebratura octiduanas impetrare dignetur». Az apátnak hely és idő nélküli fogalmazványa a göttweigi könyvtár «Miscellanea, 24.» című kötetében. — 1746. máj. 25-én már azt írja Koptik apát Sajghó főapátnak Dömölkről: «Obtinuimus indulgentias plenarias quotidianas et praeterea iubilares per octo dies». Koptik levele a pannonhalmi rendi levéltár dömölki iratai közt.

² A szomszéd Ság-hegy tetején egy római castrum nyomai láthatók». Sziklay-Borovszky, Vasvármegye, 17. l.

³ «Quibus praeter Tórie Praeposituram, Csornensis filialem, adiicies Sag montem praecaltum, figurae rotundae, non leve ornamentum ulterioris partis huius comitatus, utpote vineis undique consitum, in quo novae arcis fundamenta quondam iecerat Bela Rex.» Salagyi, Typographia magna regni Hungariae, 68. — Ugyanígy ír a XVIII. század elején Lancsics Bonifác pannonhalmi benzés: «Gregorius pro administratione abbatiae Dömölkiensis missus est, quae est in Kemenes alla penes famosum montem Ság, in cuius Bela coecus rex vertice arcem aedificare voluit, ut et modo est videre rudera». Lancsics kéziratai a pannonhalmi kéziratárban: Miscellanea I. 457.

⁴ Az előbbi két jegyzetben említettek.

⁵ «A Béla által tervbe vett sághegyi vár monostornak volt szánva, mely Szent Benedek fiainak s nevezetesen a dömölki apátság leendő tagjainak lakhelyül vala szolgálendő.» Kemenesaljai Lapok 1897. október 17.

⁶ «Nagy-Demelk és Egyházas-Demelk alatt ugyanazon helység értendő, mely a Bold. Szűz tiszteletére állítólag már III. Béla királytól alapított itteni benzés apátságé volt.» Csánki, Magyarország tört. földrajza II. 743.

⁷ «Abbatiae huius foundationem Belae II. tribuendam non absque verisimilitudine censeo, coniecturisque et traditioni aliquid deferendum, ubi rei certa origo assignari et deprehendi nequit. Communem traditionem confirmat nobilitatio Lucae et Michaelis, quos nunc dictus rex pro strenue navata opera in aedificio supra montem Saagh, illum Lőke, hunc Mike nominatos praedio Mesteri sub monte Saág sito donavit.» Fuxhoffer-Czinár: Monasteriologia I. 174. — Ezt a nézetet találni Ruppnál is. Magyarország helyrajzi története I. 547.

⁸ «E kegyeletes szándékra vezethette Bélát egyrészt királyi elődeinek példája, kiknek majdnem mindegyike szentbenedekrendi apátságot alapított, s ezek mindannyian várszerű erődívenyek valának; de meg

pította Pannonhalmát és a most neki alárendelt Bakonybél; de Dömölk is alárendeltje most Pannonhalmának, tehát ez is a szent királynak alapítása;¹ ezen okoskodás gyarlóságával nem vesződünk.

A nép is belevegyül az ábrándozók csoportjába s egész mondát szövöget a sághegyi romhoz és a mesteri két nemesnek jutalmához. Vak Béla király várat szeretett volna építtetni a Ság hegynek lapos tetejére; hozzá is fogat a munkához, fáradság is egyideig a munkások, a keserves munka azonban elveszi kedvüket, azért keresve keresik a módját, hogy szabadulhatnának meg a mód fölött terhes munkától. Találnak szándékukhoz segítséget a király kamarásánál, a ki folyton csak azt mondogatja a király előtt, hogy a hegynek nagy meredeksége és magassága miatt lehetetlen arra várat építeni. A király nem akarta elhinni, a mit kamarása sugdozott neki, s egyszer arra fakadt: ő akár térden állva is fölcsuszik a hegyre. Szóból tett: a király a kamarása kezén meg is indul. Hogy igaza legyen minden áron, a hűtlen kamarás háromszor csuszatta a hegy oldalán köröskörül a királyt; s mikor a király már kimerülten azt kérdezi: közelednek-e már a hegytetőhöz, a csalfa szolga azzal válaszol: az útnak még a felénél sincsenek. Erre a király eláll a tervétől, sőt meg is átkozza a végzett munkát. Később azonban kitűnik a kamarásnak hűtlensége; erre a király megint hozzáláttat kedves tervének megvalósításához, csak hogy most az átok az akadék: a mit nappal fölépítenek, az éjjel összedül.²

Kevés valóság, sok vélekedés s még több képzelődés rejlik az apátság alapításáról vallott és most elsorolt nézetekben. S még ma sem tudjuk elmondani az alapítás részleteit.

Valószínűnek látszik, hogy az apátság nem királyi alapítás; ezt gyaníttatja velünk az apátság gyengébb javadalma, templomának kicsinysége és egyszerűsége; erősíti ezt a nézetünket az a jelenség, hogy az apátság kegyuraságát a XIII. század közepén a szomszédságban eredt vagy lakó családnak, a Merse családnak kezén találjuk.³ Ezen vékony-sovány adatok mondatták Villányivel, hogy az apátság «a nemzetségi kolostorok közé tartozott, a mennyiben a Kemenesalján birtokos Merse nemes családban tiszteli alapítóját».⁴

másrészt a király ily módon vala hálóját lerovandó azon rend iránt, melynek tagjai nemcsak atyját, Álmost hanem őt is, a Kálmán király parancsára szeméitől megfosztottat és üldözöttet, eleve a dömösi apátságban s utóbb a pécsváradiban hűségesen ápták.» Kemenesaljai Lapok. 1897. 6. sz.

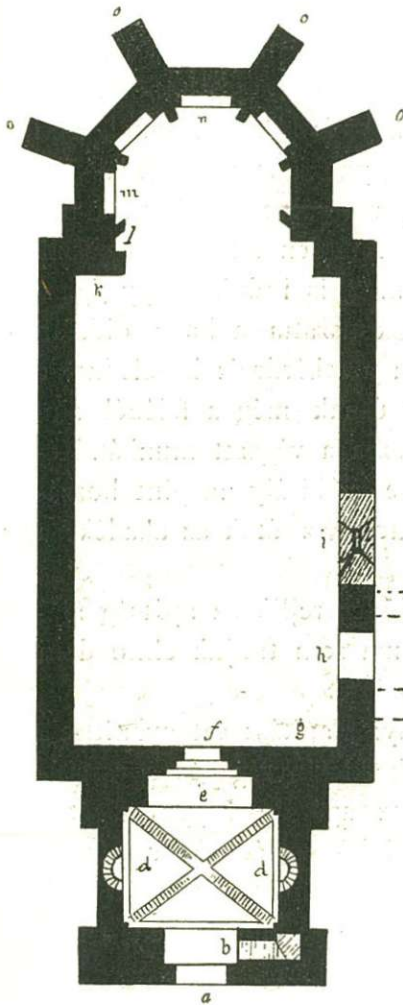
¹ «Némelyek, mert a szentmártoni főapátságot, a bakonybélit Szent István alapította, s mivel Pór-Dömölk is a szentmártoni főapátság alá tartozik, ennek alapíttatását is az első magyar királynak tulajdonítják.» Pálfi, Kis-Czell város történelme és jelen viszonyainak leírása. (Szombathely, 1874), 35.

² Kemenesaljai Lapok 1897. 6. sz.

³ Oklevéltár I. sz.

⁴ Sziklay-Borovszky, Vasvármegye, 286. l.

Valószínűnek látszik, hogy az apátság a XIII. század első felében alapult; ezt gyaníttatja velünk a templom. Tudjuk, hogy a most mondott időben kapta hazánknak dunántúli része egymásután a legszebb templomokat, még pedig szerzetes kézből; több közülük még most is ép állapotban van, többjük romban

Az ősi templom alaprajza.

hever, néhányra meg új és díszesebb alakot öltött. Román és átmeneti stílusban építettek akkortájt; ilyformán épült benczés, cziszterczita és premontrei kéztől a század első tizedében a lébenyi benczés, második tizedében a kapornaki benczés, harmadik tizedében a pannonhalmi már harmadszor épített új, benczés, a negyedik körül a csatári benczés, a horpácsi premontrei majd a zsámbéki premontrei, a türjei premontrei, a jáki benczés, a régi zirczi cziszterczita, a majki premontrei templom. Ezen templomok sorába tartozik a dömölki is. A XIII. század építésének jellemző vonásai néznek felénk tésztéről; a műértő szem ezt az időt látja a templom építésén: egyhajós teste, a nyugati végén álló alacsony, vaskos torony, ennek belső alja, a keleti végén volt félkörű és csak később szögletesre épített ápszis, a déli falon még most is látható román díszítés mind, mind azt vallja, hogy e korban, a XIII. század első felében épült. A tudománynak ezen bizonyítékai nem jögszitanak föl arra, hogy pontosan meghatározott évet vagy néhány évet jelöljünk meg, hanem csak arra, hogy tágabb időszakot merjünk kitűzni. Hogy 1252-ben szentelték volna föl, annak bizonyítékát kíváncsian várjuk.¹

Nézzük templomunkat közelről, mostani elhagyatott állapotában.

A mint a pördömölki szérüskertben álló romnak nyugati vége elé állunk, a toronynak maradéka néz felénk, melynek szélessége hét, magassága valamivel több mint hat méter; a torony közepén nyílik az ajtó (a), mely a torony aljának belsejébe, a szegények házába, nyit utat; a mint az ajtón belépünk, jobb

¹ Osztrák-magyar monarchia irásban és képben, IV. 128. l.

kezünk felől a szinte másfél méternél is vastagabb falban a torony emeletére vezető keskeny lépcsőt látni (b); a mint leszállunk az előcsarnok négy lépcsőjén, a szegények házának mintegy kilencz négyzetméteres szintjére jutunk, melynek északi és déli oldalán kő-ülőpad (d) s ezek közepén a falba mélyedő kerek fülke van; ezen előcsarnok keleti oldalán látszik két lépcsőnyi magasságban a hajóba nyiló, de most már befalazott ajtónak helye (e, f); a csarnok bolthajtása

Az ősi templom romjai északnyugatról.

körülbelül hatodfél méterre magasodik az alaptól, egyszerű négyszögletes bordái vannak, melyek régies vállkövekről emelkednek

Ha innen a déli főfal külsejéhez megyünk, a főfalnak közepe felé kaput találunk (i), melyet akkor törtek, mikor az épületet nem használhatták már eredeti szent céljára; harmadfél méter szélesre és jó magasra vágták, hogy mindenféle gazdasági eszközt és anyagot hordhassanak rajta keresztül;[†] a mint a kapunk belépünk, a tizenhárom méter hosszú és nyolczadfél méter széles

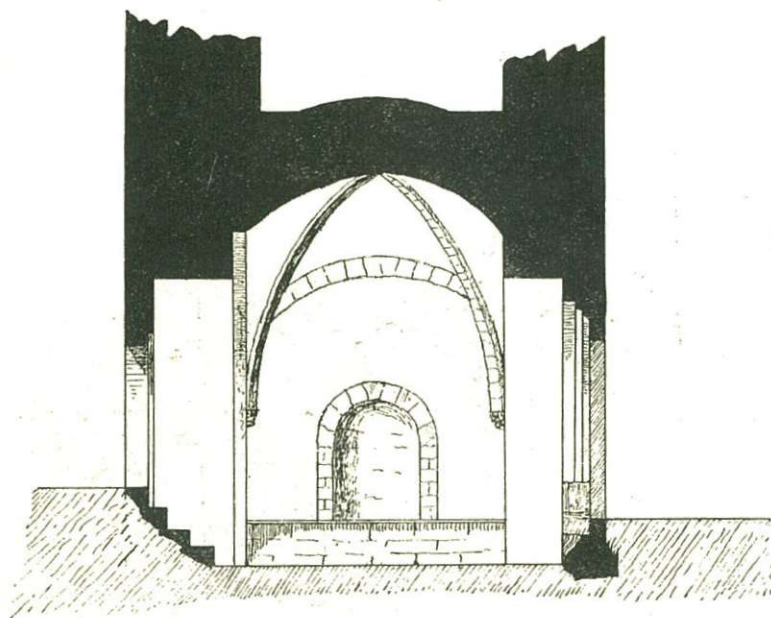
[†] Később az északi oldalon is törtek kaput.

hajóba érünk, melynek keleti oldalához kapcsolódik a majdnem harmadfél méterrel keskenyebb ötoldalú ápszis, melynek a főhajótól számított hossza jó negyedfél méter.

A mint fölfelé pillantunk, a tetőgerendázatot és a szalmás födelet látni, mert a bolthajtást elővigyázatból már a mult század közepe körül leszedették.

Az oldalfalak mostani magassága 4·8 méter; miskei kőből és homokkőből vannak rakva.

Az egyszerű szem semmi különöset sem lát az épületmaradékon; legföljebb ámul-bámul, hogy ilyen feltűnően kicsiny és egyszerű templom volt egy

A toronynek keresztmetszete.

apátságnak és ezzel nagy területnek istenitiszteleti középpontja.

A műértő szem azonban sok mást is lát. Először a stilt. A toronynak vaskos tömege, a toronyalj boltozatának alakja és vállkövei határozottan mutatják a román stilt; ugyancsak erre vall a déli főfal külsejének felső részén egy kis maradék a románivespárkányból. Aztán látja, hogy az ápszis boltozott volt,

mert itt-ott még látni a bordák kezdeteit. De látja még azt is, hogy a mostani ötszögű ápszis-későbbi toldaléképítés, az eredetinek félkörösnek kellett lenni, hogy összeilljék az épület többi részével; idővel tán megroskadt az eredeti félkörös, tán a gazda izlése változott, s épült a mostani szögletes; később ezt is félthették, mert négy pillérrel támasztották meg kívülről (o).

Van templomunknak manapság már ritkábban látható érdekessége: régi falfestményei.

A katolikus egyháznak ősi elve: *Solet pictura in pariete loqui et prodesse*. Ez az elv testet is öltött a középkorban s bátran fogadhatjuk el a műértőnek véleményét: «Nem lehetett a 13.—16. századig bármily szerény fa- vagy kőegyház, mely rendesen egészen, gyakran nagyobb részben, főleg a szentélyben a falfestmények díszítményével nem birt volna». ¹ Gyaníthatta tehát az ember,

¹ Rómer, Régi falképek Magyarországon, 3. l.

hogy a mi templomunk sem volt falfestmények nélkül, s az analógiából merített hit valóságnak bizonyult.

Mikor tán a túlzott takarékoság, tán a változott izlés, tán az izléshiány, tán a szegénység elhanyagolta a templomot, a kőművesek kalapáccsal bevagdosták a belső falat s a rájuk festett képeket, hogy a friss vakolat annál könnyebben ragadjon hozzájuk, aztán bemeszelték az egész templom belsejét; s mivel a régi

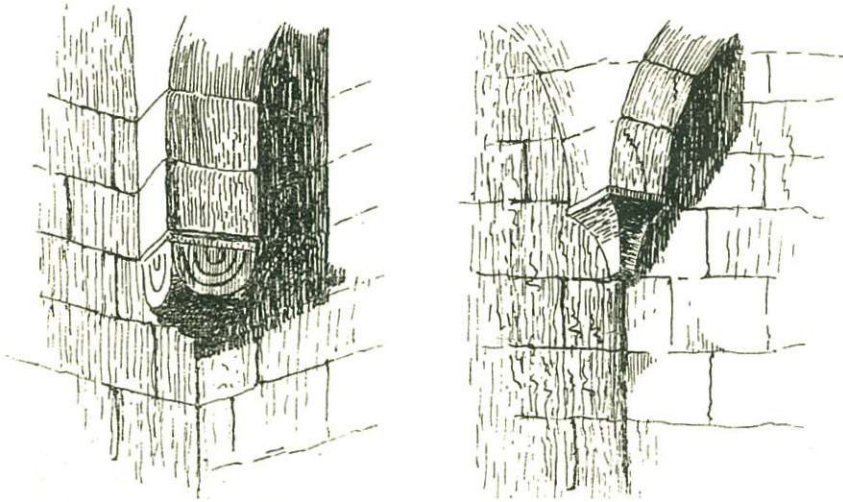

Az ősi templomnak romjai délkeletről.

írások nem szólnak templomunk ezen régi díszéről, az utódok már nem is tudtak a falfestményekről. Mikor aztán későbbben a düledező épületben gazdasági eszközöket tartanak és csépelnek, a cselédség és a cséplők nem kimélik a falakat, itt-ott lehámlik, lekopik és leverődik a mészkéreg és a vakolat, s kinálkozik a szemnek a festménytöredék. De ki törődött volna hamarosan a pusztulásnak szánt romok fölcskillanó színeivel? Elhatott azonban hirük Ipolyi Arnoldig, a ki, mikor a Rendnek egy másik, deáki, templomával és annak falfestményeivel vesződött, a dömölkiek iránt is érdeklődött. Ipolyi buzgóságán gyuladoz Rómer Flóris, s mihelyt szerét ejtheti, Dömölkre siet egy építész barátjával menteni a

még menthető; sajnos, nem vizsgálhatta végig a templomnak egész falát, csak egy részét, de ezt a fél munkát is szép eredmény jutalmazta.

A mint az ápszisz középső falmezejét (n) vizsgálta, a fülke felső részén vágott ablakban festett keretet talált. Világosbarna alapon két sárga szalag fonódik egy-egy szélesebb s két-két keskenyebb körű hosszukás díszítményre; a két keskenyebb körtől jobbra derékszögű, barnább egyenesekből álló lépcsőzetes rajz, ettől megint jobbra kék szalag húzódik, melyek mindenikében fehervonalas zsinórdíszítés látszik. «Egyszerű, csinos részletek, melyek egyenlőségük miatt alkalmasint kivágott minta, chablon segítségével készültek», mondja az egészről a műértő.¹

Vállkövek a szegények házából.

Művészet mutatkozik már a második képen melyet az *m* mezőn találtak: csúcsíves keretben az angyali üdvözlöt mutatja. A kép háttérének alapszínes ötétkék, ezt a külsőkerettel párhuzamosan futó két fehér vonal szakítja meg a belső keretben látni a képnek két szemé-

lyét: az üdvözlő angyalt s az üdvözlött Boldogságos Szület. Az angyal a nézőnek bal keze felé áll s jobbra néz Mária felé.

Az ő glóriás fején a sárgásbarna haj hullámos, nyakán a fehér ing gallérja gyöngyökkel van borítva; alsóöltönye bokáig érő sárga szövet, mely alól mezítelen lábai tűnnek elő; felsőruhája meggyszín köpeny, mely régies redőkben hullámszik alá s egyik szárnyával a jobb karon lebeg. A képnek másik személye, a Boldogságos Szűz, a néző jobb oldalán áll, arczával az üdvözlő angyal felé fordulva; glóriás fején aranykorona, a mely alól hullámos szőke haja a nyakig simán, a nyaktól pedig erős fonatokban ereszkedik le, jóval a derékon alul is; alsóöltönye világossárga, mely a nyakától egészen a bokáig szép ránczokban borítja termetét s derekánál hasonló színű övvel van összeszorítva; felsőruháját, vörhenyeges köpenyét fönn a nyaknál két kerek boglár tartja össze, elül a két

¹ Ugyanott, 11. l.

széle valamennyire szétáll, amúgy egyenes ránczokban hull le természetén, lenn pedig kigyóvonalas szélt mutat, mely alól régi hajók felkunkorodó orrára emlékeztető lábbeli kandikál elő. A két személy közt imádságos könyvet tartó állvány emelkedik hármass lépcsőjű alapból, az állványon kapcsos, nyitott zsolozsmás könyv, melynek lapján mintha épen a «Magnificat»-ot lehetne látni. A kép külsőségei igen egyszerűek, feltűnő az arczokon s a testtartáson is nyilvánuló lélek; mindkét személyen a tisztelet és alázat testesül meg; Máriának arcza csupa alázkodás, meglepődéssel vegyes önmegadás, melyhez szépen illik az angyal felé alázatosan meghajló feje s a keblén összekulcsolódó két keze. Ritkaság a képen, hogy az «Urnak szolgálóleánya» koronás királynénak van festve; a mily ritkán látni ezt a fölfogást, ép olyan egyszerű és nemes az egész képnek festése.

Az északi főfal és a keskenyebb ápszis közti összekötő falnál (k) Rómer oltárhelyet gyanított; a falon, körülbelül oltárképnyi magasságban, látni körös keretbe festett szentet, a ki mintha a kehely fölé tartott ostyát áldana meg; az idő viszontagsága annyira megviselte az egészset, hogy bajos vele igazán tisztába jönni.

Ezen képnek szomszédságában (l) szintén talált Rómer képet. Hosszabb oldalaival fölülről lefelé terjedő négyszögű sárgás keretben megy balkezüinktől a jobbunk felé egy glóriás mezítelen alak, két kezével tart egy a jobb vállára vetett sárga rudat, a melyről hátul emberbőr lóg; a keretnek felső jobb sarkában látni negyedkörben az isteni kezet, mely áldást hint a szentre; a szent fölött pedig látszik a csonka szó: art. lomcus. Nyilvánvaló tehát, hogy a festő Szent Bertalant akarta lefösteni. Ritkaság ezen a képen is van: a túlzott naturalisztikus fölfogás.

«Lehetnek a vastag mészkéreg alatt még egyéb festmények is, melyek, mivel a helyes rajz és a színek tetszetős összeállítása miatt elég gyakorlott mestert sejdíttetnek, nem lehet eléggé sajnálnunk, hogy a helynek alig megközelíthető volta s az idő rövidege nem engedé meg, miszerint a többit is lehámoghassuk. Várjuk azonban, hogy más szerencsésb szakférfi a még lappangó képekről fog bennünket tudósítani.»

Azóta, hogy Rómer ezt a gondolatát lenyomatta, jó harmincz év mult el; reménye még nem testesült valósággá; pedig ez a remény minden évvel vékonyodik, mert a rom nem pihen az enyészet útján.¹

¹ A mult század utolsó tizedében ilyennek festik a templom és kolostor állapotát: «Egy gazdasági major van csak a régi büszke épületek helyén; északi részén áll, szalmatetővel fedve, pajtának használva, az ősrégi templom, melyet már csak az itt-ott még ép pillérek tartanak össze. Falai belül kopottak, kopaszak; még a szentély hires «Annuntiatio»-képe is kivehetetlen és csak néhány színes ruhaszegély, pár ki-kitűnő gothikus betű jelzi a törmelékek közt a hajdani oltár helyét». Sziklay-Borovszky, Vas vármegye, 73. l.

² A pannonn. Sz. Benedek-Rend tört. XII., I. rész.

Ilyen az ősi templom ma. Ha keresnők a kolostori templommal szorosan összetartozó régi kolostort, annak még romjait sem láthatnók, úgy elpusztították az ellenséges idők; hozzátehetjük még, hogy irásaink, a hagyomány is oly kevés biztosat tud róla, hogy szinte szószerint teljesült rajta a mondás: Se hire, se hamva. Még abban sem egyeznek meg: északnak vagy délnek feküdt-e a templomtól.¹ Sőt egyik újkori apátjának iratából azt következtethetni, hogy a templom mellett nem is volt kolostor, hanem csak a templomon.²

Hogy volt a templom mellett monostor, azon nem kétségeskedhetni: rendes körülmények közt nem tartózkodhatik állandóan apát és konvent a templom bolthajtására a tető alá szorított három czellában; pedig majdnem háromszáz éven át, 1252-től a mohácsi vészig, volt Dömölkön apát és konvent.³

Hogy a régi kolostor nem állott a templomnak északi oldalán, azt már az időjárás elleni védekezésnek gondolata is sejteti; bizonyítja pedig az, hogy észak felől nincs semmi, a déli főfalon pedig van ajtó, közel a toronyhoz (h), ez kötötte össze a templomot a kolostorral. Ez az ajtó Rómer alaprajzában is föltűnik, Rómer is a templomból a kolostorba nyíló ajtónak tartotta; ő különben látta még ezen ajtó körül a kolostor alapfalainak némi nyomait.⁴ Emeletes volt-e, arra csak találgatással felelhetnénk.⁵

Hogy az eltűnt kolostor nem lehetett valami nagyszerű, azt gyaníthatni. A templomnak kicsinysége és egyszerűsége, az apátságnak aránylag szegényes vagyoni viszonyai, az a körülmény, hogy a régi időkben csak épen hogy hallani az apát mellett más rendtársról is, hogy az apátságnak a közügyekben való szerepléséről nem sokat hallani, mindez arra a gondolatra jogosít, hogy a monostort a templomhoz illőnek, vagyis nagyon egyszerűnek és kicsinynek tartjuk. S ezen gondolatunkban csak erősödünk, ha a kolostornak a templommal való összeköttetése maradványát nézzük.⁶

¹ Északnak feküdt volna Villányi szerint, a ki valószínűen valamelyes hagyományra támaszkodik. Sziklay-Borovszky, Vas vármegye, 291.

² Hollósy J. apát írja: «Ezek (a patronusok) építették a templomot, melynek tetejére épült öt czella a dömölki szent-benedek-rendieknek lakásul szolgált». Kemencsaljai Lapok 1897. okt. 17. Rupp, Magyarország helyrajzi története I. 547. l. nagyszerű szerkezetűnek vélné a monostort; egy másik író «bűszke» épületekről mesél. Sziklay-Borovszky, Vas vármegye, 73.

³ Hagományra támaszkodhatik az a bizottság, mely az apátság eltörlése után a jószágot összeírja s az erről szerkesztett hivatalos irásban azt állítja, hogy «Si quidem porro ante quinquaginta annos conventus benedictinorum suam residentiam antiquioribus temporibus in hac possessione Poór-Dömölk praescriptae antiquae ecclesiae adnexam et cum eadem coniunctam habuisset». Pannonh. rendi levélt. : Dömölk 3, 4.

⁴ «A templommal való összeköttetése, mint a kolostoroknál rendszeren szokásban volt, csak a hosszajó délnyugati részén tűnik föl, a hol t. i. a hajdani alapfalaknak még némi nyomai észrevehetőek» és «A déli falon még a kolostorból való bejárás fennmaradt». Rómer, Régi falképek Magyarországon, 10.

⁵ Ilyennek mondja Villányi, valószínűen csak következtetés alapján. Sziklay-Borovszky, Vas vármegye, 291.

⁶ «De maga a zárda sem lehetett nagyobbyszerű, mivel magával a templommal való összeköttetése

Ez a kolostor ismeretlen időben eltűnt; külső vagy belső ellenség bontotta-e szét, az elhagyatottság idejében omlott-e össze, tehetetlenség vagy nem-törődömség alatt roppant-e össze, minderről nem hallani iratainkban. Ellenség elégszer járt a vidéken; elégszer volt az apátság olyan kézben, mely csak az anyagi hasznát-javát kereste és szedte, az apátságnak igazi javával pedig nem törődött; elégszer viharzott fölötte, a mikor szinte mindenki jószága volt.

S ezzel, a régi kolostornak eltűnésével, apátságunknak nagy ritkaságához, a templom boltozatán épült kolostorához érünk.

A magyar kolostorok építése nem egyszer lepi meg a szemlélőt vagy olvasót más országokban épen nem vagy csak nagy ritkán található sajátossággal. Így nagy ritkán találni másutt a tihanyi sziklákba vésett barlangcellákhoz hasonlókat; ritkábbak másutt az erődzerű kolostorok, melyek hitet-hazát védenek és terjesztenek, mint a pannonhalmi, zobori stb.; még ritkább az olyan kolostor, mely a templom hajójának boltozatára épült és a tető alatt szorronkodott.

Erről a dömölki monostorról csak jó későn, a XVIII. század elején, hallunk először biztosat. Ki, mikor építette, arra még csak nagyjában sem felelhetünk; valószínű, hogy akkor építették, mikor a régi kolostor eltűnt, vagy már omladozott, vagy biztosságot az ellenség ellen nem nyújtott.

Gyöngye hagyomány szerint a templom hajójának délnyugati sarkában (alaprész g) emelkedett a lépcső; történeti adatok beszélik, hogy, a mint fölértek a lépcsőn a tető alá, először egy kis cellába léptek, a melyet «kis ház»-nak neveztek, odább volt egy nagyobb cella, ennek «öreg ház» volt a neve.¹ Bizonyos azonban, hogy még egy harmadik cella is volt a templom fölött, mert az apátság föloszlatásakor, 1787-ben, készült hivatalos összeírás hármat sorol föl.² Ezen szűk kolostorban huzódtak meg azon benczés rendtagok, kik akkor-tájt Dömölkön tartózkodtak.

A dömölki apátság, mint érintettük, magánkegyurnak köszöni alapítását.

A kegyuraság ősi intézménye az egyháznak. Alapja a hálás elismerés, melyel az egyház jutalmazza azokat, kik valamely egyház fölépítéséhez a telket

mint a kolostoroknál rendszeren szokásban volt, csak a hosszajó délnyugati részén tűnik föl, a hol t. i. a hajdani alapfalaknak még némi nyomai észrevehetőek. Régi falképek Magyarországon, 10.

¹ Mikor 1725 nyarán Lancsics Bonifác benczés összeírja az apátságnak jószágát, elsorolja az «öreg és kis ház a vagy cella» néven ismert lakószobákat. Mikor Koptik Oddó apát elhelyezkedik új apátságában, szintén két cellát említ; 1739. július 11-ikén írja Sajghó főapátnak: «Interim, ut tam abbatiæ meæ, quam commoditati studendi consulam, cubiculum super ecclesiam occupavi, patre Mauritio ad cubiculum primum inferioris habitationis se conferente. Pannonh. rendi levélt.: Dömölk, Koptik-levelek.

² In parte superiori ecclesiæ tria cubicula, inter quæ unum maius antiquitus pro refectorio usuabatur, nunc autem omnia tria cubicula pro granario applicata habentur. Pannonhalmi rendi levéltár: Dömölk 3 4.

adják, kik az egyházat fölépítik, kik a fölépítettet javadalommal ellátják és így jóindulatukat az egyház iránt nyomósan bizonyítják. Ezen jóindulatért adja az egyház a kegyuraságot, védőuraságot (patronatus), mely jogoknak és kötelességeknek bizonyos összege. Kötelessége a kegyurnak a templomot és a hozzátartozó épületeket rendben tartani, szükség esetében újraépíteni, a leolvadt javadalmat kiegészíteni; joga és kötelessége az egyházat és javait minden ellenséggel szemben védelmezni, tehát a számadásokat is megvizsgálni és szorosan őrködni, hogy az egyház valahogy kárt ne valljon; joga van az egyház jövedelmének fölöslegéből segítségre, ha véletlenül inségre jutna; de megkülönböztető tiszteletre is van joga, így a templom falaira irathatja nevét, czimerét azokra függesztheti, előkelőbb helyén ülhet az egyháznak, külön tömjénezés illeti meg őt, ünnepi körmenetnél a legdiszesebb helyen, mindjárt a szentség után, mehet, a régi időkben a templomban kapott sírhelyet, nevét az egyházi imádságokban fölemlítik, a templomba jövelekor díszmenettel fogadják, a javadalom betöltésekor joga van alkalmas egyházi személyt kijelölni, bemutatni.

A kegyurat és egyházat tehát sok szál fűzi egymáshoz; még többel kötötte őket össze hazánkban a folyton változó élet, így a kegyur hosszú időn át egyháza népeinek bírása, az összes gazdálkodásnak ellenőrzője, sokszor jövelmének részese.

A mint először találkozunk apátságunkkal, annak kegyurairól is hallunk, még pedig dicsérendő kötelességteljesítésükről. Tamásnak fia, Márton és Mersének fiai: Gergely és Fábián Roland nádor bírói széke elé kísérik Jakab apátot, hogy birtokában, igazában megvédelmezzék Pápának fia, Márton ellen; segítségüknek van is eredménye, mert az apátság némi pénzáldozattal visszakapja a tőle elfoglalt jószágot. Mint lettek kegyurak, az a mi szemünkben nagyon érdekes kérdés, mert valószínűen összefügg az apátság alapításával; csak hogy ezen kérdésre hiába keresünk határozott választ.

Hosszú idő pörög le ezután, s nem hallunk kegyurról. Közben a pannonhalmi apátság kerül lassankint a többi benczés apátság élére. Nem pusztán azért, hogy királyi alapítás, hisz ilyenek voltak mások is; nem gazdagságának tömérdekségével, hisz ilyennel tüntetett ki másokat is a királyi kegy és más adományozók szivessége; nemcsak alapításának elsőségével, hisz mások nyomon követték. Egyéb okokból. Mikor felhősödik az idő a magyar benczés apátságok fölött a hanyatlás korszakában, ő tér először észre; ő tárja föl a magyar benczéség testén fakadt sebeket egész nyíltan Róma előtt, hogy gyógyító irt küldhessenek rájuk. Mikor aztán a nyitott sebeket gyógyítani akarják, Pannonhalma jár elül, ő áll a reformmozgalmak élén. Nem is marad ez a törekvése hatás nélkül; tekintélye növekszik, a XIV. század elején már a magyar benczések

erkölcsi fejeként viselkedhetik magyar benczés ügyekben. Még tovább halad ezen az uton; a pannonhalmi apátok lesznek az életbeléptetett országos káptalanguyüléseknek választott fejei; István apát már fővezérként áll az ország előtt; mint elnökök más apátságok anyagi és szellemi ügyeire hathatnak. Így Pannonhalma a többi benczés apátság előtt tekintélyben fénylik. Dömölk sem zárkozhatik el ezen hatás elől. 1357 végén azt halljuk, hogy András dömölki apát Szigfrid pannonhalmi apátnak káplánja s mint ilyen tiltakozik a győri káptalan előtt Szigfridnek nevében.¹ Ez a káplánság aligha pusztán külső cím, aligha pusztán csak udvariasság, valószínűen rejtőzködik mögötte valóság: az, hogy a dömölki apátnak van mit köszönnie, hogy a dömölki apát közelebbi viszonyban van Pannonhalmával. Ilyesmit sejtetnek az előbb vázolt általános viszonyok s maga az a tény, hogy András dömölki apát Szigfrid pannonhalmi apátnak megbízottja a káptalan előtt. Dömölk tehát mintha már ekkor szorosabb kapcsolatba lépett volna Pannonhalmával.

A mint a XIV. század a XV-ikbe fordul, megint találkozunk két igazi kegyurral; ők is védelmezik az apátságot ellenség, még pedig belső ellenség: jobbágai ellen. Sebestyén apát védőuraihoz fordul segítségért és nem hiába.

Védőurai két tekintély voltak. Az első a pannonhalmi apátságnak kormányzója, János opuliai herczeg és kujáviai (wladislavi) püspök.² Zsigmond királyunk rokonának születik, már korán, úgy 1379 körül, lesz szepesi préposttá, mint ilyen megy tanulni a bolognai egyetemre; 1382-ben poznani püspök, két évvel később a pápa a kujáviai püspökségre nevezi ki, öt évvel később a pápa kegyelméből gnesznoi érsek, Lengyelország első egyházi méltósága; ezt a helyét azonban nem foglalhatta el Ulászló lengyel király ellenkezése miatt; s mivel ezalatt régi püspöki székébe mást neveztek ki, ide sem térhetett vissza; érsekségéről, meddő küzdelmek után, lemond s 1394-ben posnani püspök lesz, a lengyel király azonban itt sem türte meg, ezért a pápa még ugyanazon évben a Kelet-tenger mellékén elterülő Kamninba küldi püspöknek, ezt a helyét négy év múlva a porosz kulmi püspökséggel cseréli föl. Zsigmond királyunknak sikerül végre rokonát kibékíteni a lengyel királylyal, erre 1402-ben visszatérhetett János a kujáviai püspökségre. Megelégette azonban a sok bajt és kétszeres fogságot s ezentúl jobbára hazánkban élt, a hol a pápa kinevezésével 1403-ban a szegszárdi, 1407-ben pedig a pannonhalmi apátságnak is kormányzója lett. Meghalni visszatért szülőföldjére, Opuliába, a hol 1421 elején (márcz. 3-ikán) meg is halt. Világlátott, gazdag tapasztalatú ember volt, kinek a pannonhalmi kolostor sok hasznát-javát köszönhette. Erélye át is csap néha a korlátan való vagy csak vélt jogainak

¹ Pannonhalmi rendi levéltár, Capsa 32. R.

² Századok 1901. 437.

védelmében; így, mikor hallja, hogy egyik elődét, István apátot, Mária király-asszony a magyar benczések elnökének mondja, azt hiszi, ő is használhatja az elnökséggel járó jogokat, azért a tatai és koppánmonostori apátoktól engedelmességet követelt; s mivel ezek tudták, hogy István apát nem örökös, hanem csak három évre megválasztott elnök volt, a ki után megint mást választhattak az apátok, azért egyikük sem engedelmeskedett János kormányzónak; hosszas pörpatvar támadt erre, mely az apátok vereségével végződött: Budán mindkettőnek térdenállva kellett Jánosnak főségét elismerniök; a kormányzó viszont igéri mindkettejüknek, hogy minden támadás ellen védi majd őket, még pedig a maga költségén.¹ Azért említjük meg ezt az esetet, mert kínálva-kinálkozik arra, hogy megértsük, mint lehetett Pannonhalma Dömölknek kegyura. Hogy János kormányzó hűségesen járt el ezen kegyuri tiszteben és hathatósan segítette 1409-ben jobbagyai ellen a dömölki apátot, azt részletesen majd másutt látjuk.

A másik védőur az apátság közelesközéleiben élő régi család, az Osl, Ost, Osth, Oslfi, Ostfi család, melynek vasmegeyei birtokai akkoriban a sárvári és pápóczi urodalom közt terültek el; középpontjuk a kétvárú Asszonyfalva (a mai Ostffy-Asszonyfa), ezt koszorúként övezik az eltűnt Nádasd (a sárvári bajti malom tájékán), az eltűnt Nárái (a Rába mellett), az eltűnt Boro(s)zd, Csep, Ol, Kanota (a melyek mind Asszonyfalva tájékán voltak), a most is meglevő Csöngé, Sömjén (a mai Kemenes-Sömjén), Mihályfalva (a mai Kemenes-Mihályfa); délre voltak Csehi, Mindszent (Pogh), Jánosháza és Karakó; de Sopron vármegyében is számos községnek ura. Ezen nagy család tekintélyének árnyékában remélhetett az apátság nyugalmat és védelmet és nem hiába. Tudunkkal két tagja is segíti az apátságot a jobbagyok ellen: 1409-ben asszonyfalvi Bánfia Ferenc,² 1458-ban asszonyfalvi Osth Ferencz László;³ az első soproni és vasi főispán; ő az asszonyfalvi Ostffyak őse. Hogy jutottak ezen tisztkéhez, arról semmit sem szólnak irataink.

A mint a XVI. század elején a pannonhalmi apátság főapátság lesz, apátja az összes magyar benczés apátoknak főapátja, örökös elnöke és védője is lesz pápai és királyi akarattal. A pannonhalmi főapátság kegyuraságát határozottan azonban csak három apátságra nézve tudjuk kimutatni: a bakonybéli, a szlavonországi bélai és a telki apátságra. Kétségtelen azonban az is, hogy Dömölk is azon az uton jár, a melynek végén a pannonhalmi kegyuraság leselkedik rá. Láttuk, mint szövődik a viszony a két apátság közt: egy dömölki apát káplánja a pannonhalminak, a dömölkiek védőuruknak vallják az egyik pannonhalmi kor-

¹ Pannonhalmi rendi levéltár, Capsa 26. W. A részletek e vállalat III. kötetében, 156—8. l.

² Oklevéltár 6. sz. 3 U. o.

mányzót; most a XVI. század első felében Bálint dömölki apát azt vallja a kapornaki konvent előtt, hogy ő a főapát beleegyezésével és hozzájárulásával lett dömölki apát.¹

A főapátok ezentúl fiókapátságuknak nézik Dömölköt és kegyuri jogot gyakorolnak benne. Himelreich kormányzó könnyen tudhatta, hogy az utolsó dömölki apátot a királyi helytartó,² az azelőttit Fejérvölgy kormányzó tette annak;³ ő maga pedig Dianesevichnek kinevező oklevelében azt mondja: Kinevezi dömölki apátnak «*authoritate iurispatronatus nostri, quo in conferenda praedicta abbatia more praedecessorum nostrorum archiabbatum optimo iure utimur*»;⁴ Magger Placíd András főapát Győri László pannonthalmi perjelt kinevezi dömölki apátnak «*auctoritate iuris patronatus nostri, nobis per privilegia expressa a sanctis regibus et sacra sede apostolica concessi*»;⁵ Lendvay Placíd István főapát «*auctoritate iuris patronatus nostri, quod per privilegia sanctorum felicitis remissionis Hungariae regum nobis et archicoenobio Sancti Martini concessum habere et exercere dignoscimur*» nevezi dömölki apátnak Karner Egyed modori házfőnököt.⁶

Mindhárman kegyuri jogokra hivatkoznak tehát, Himelreich elődeit is említi; elődei alatt pedig három dömölki apátról tudunk: Bálintról, Ludbregről és Deodátról s egyiknek kinevezését sem ismerjük részletesen. Magger főapát alaposabban akarja kifejezni apáttevő hatalmát, mikor azt mondja, hogy a szent királyoktól és a római szentszéktől nyert kegyuri joga alapján jár el. Lendvay főapát a királyoktól nyert kiváltságára és az ezek alapján kifejlődött gyakorlatra hivatkozik. Ingadoznak tehát a kinevezők joguk megállapításában, a maradandót ezen ingadozásban Czinár fejezi ki pontosan: Himelreich azon joggal nevezte ki Dianesevichet dömölki apátnak, a melylyel kinevezte a bakonybélit, kegyuri jogával, de csak a gyakorlatra, a szokásra támaszkodhatott ezen eljárásában.⁷ Himelreich utódai pedig az elődjük példájával is erősödött gyakorlatra támaszkodhattak.

Látni tehát, mint szövődik, mint erősödik a viszony a két apátság közt; eddigi adatainkból azonban épen nem látni azt, hogy ezen korszaknak befejezéseig, a XVI. század elejéig, igazi kegyuri viszony fejlődött volna ki közöttük; a hallottak után is mondhatjuk tehát, hogy ez a korszak a dömölki apátság önállóságának korszaka.

¹ Oklevéltár 7. sz. ² U. o. 12. sz. ³ U. o. 11. sz. ⁴ U. o. 13. sz. ⁵ U. o. 21. sz. ⁶ U. o. 26. sz.

⁷ Anno 1611. Georgius (Himelreich kormányzó) abbatiam Sancti Mauriti de Beél pro suo iure patronatus Stephano Baksay, canonico Jaurinensi, archidiacono Rabensi et abbati de Lébeny, cognato suo, eam vero de Dömölk post obitum Joannis Keöntös, praepositi Órsiensis et parochi Soproniensis pari iure, sed soli antiquo usui nixo, serius Georgio Dienesevich in studiis constituto contulit. Fuxhoffer-Czinár, Monasteriologia, I. 118. Ugyantgy nyilatkozik Czinár kéziratós történetének 261. lapján.

Az apátság élete a jogi viszonyok fejlődése, alakulása mellett az anyagi tereken sem haladhatott nyugodtan. Életének legrégebb írásos emléke is birtokpert tárgyaló irat. A XIII. században, 1252-ben, egyenetlenség támad Jakab dömölki apát és Pápafia Márton közt. Igazságkeresni Roland nádor és pozsonyi ispán elé mennek. A mint a két ellenfél a bíró előtt áll, az apát, kit kegyurai: Tamásfia Márton és Mersének két fia, Gergely és Fábián, kísérik segítségnek, azzal vádolja ellenfelét, hogy az törvény ellenére elfoglalta és most is hatalmában tartja a dömölki egyháznak Kamund nevű, körülbelül három ekényi földét a rajta élő szolgálakkal együtt, azonkívül egy kaszálót és vizrészt a Marczal vizén. Az ellenfél erősen védi az elfoglalt földet-jószágot és azt állítja: az a föld mindig az övé volt, úgy örökölte, a rajta élő emberek is mindig az ő szabadosai voltak, azokhoz is öröklés útján jutott. Sokáig harczoltak az ellenfelek a nádor előtt, az nem tudott eligazodni az ügyön, végül úgy döntött: mutassa meg az igazságot a párbaj szerencséje. A bizonyításnak azt a módját alkalmazta tehát a nádor, mely mint ilyen csak nálunk volt használatban, ha másként nem férközhetett a bíró az igazsághoz s melyet csak igazságos Mátyás királyunk törölt el. S mikor a párbajra kitűzött idő elérkezett, fölálltak a felektől fogadott bajvivók a küzdelem mezején; ekkor, az utolsó pillanatban, egyeztek ki a küzködő felek IV. Béla királyunk engedelmével és jóindulatú kiváló férfiak közbenjárására; még pedig olyformán, hogy a Kamund nevű föld visszaszáll a dömölki egyházra, a földön lakó emberek is az egyházéi lesznek, de a földért megadja az apát Mártonnak azt az értéket, melyre azt az azon vidékbeli emberek becsülik, a lakosok mind-egyikéért meg egy-egy márkát, húsz ember azonban egész ingyen szálljon vissza az egyházra. Ki is tűzték az egyesség végrehajtásához az időt; a mint ez elérkezett, megjelent megint Jakab apát és Márton a nádor előtt, s Márton ott a nádor előtt élőszóval kijelentette, hogy az apát őt már kifizette. Erre a nádor az ügyet rendben találta s a kérdéses földet a rajta lakó néppel együtt átadta az egyház jogába és tulajdonába. Laktak pedig akkor azon a földön férfiak negyvenegyen: 1. Iván, 2—3. Máté s ennek fia, Péter; 4—8. Tamás és négy fia, Timót, András, Syle és Buhtus; 9. Fernes; 10. Márk; 11—15. Moyk és négy fia: Lőrincz, Voccha, Much és Chege; 16. Lőrinczfia Miklós; 17—18. Danka és ennek fia, Mura; 19—20. Gergely és fia, Farkas; 21. Fábián; 22—27. Bana fiai: Mihály, Cheke, Emirih, Pouka, Karachun és Panka; 28—29. Timót fiai: Thymodeu és Mitochu, 30—33. Damse fiai: Salamon, Benedek, Beund és Solka; 34. Salamonfia Benedek; 35—40. Chepkud és fiai: Mok, Mogd, Mortunus, Pentuk és Zukch; végre 41. Vochafia Zuna. A vitás ügy tehát rendbe jött; hogy az ügy elintézésének módja valahogy feledésbe ne menjen, hogy Márton vagy annak valamelyik ivadéka, örököse, rokona valamikor ne zaklathassa ezért a kamondi földért a dömölki

egyházat, azért Roland nádor az egész ügy lefolyásáról Pozsonyban 1252 febr. 18-ikán pecsétjével megerősített oklevelet állíttatott ki, melyet a veszprémi káptalannak még ugyanazon évi átiratában őrzött meg a pannonhalmi főapátságnak rendi levéltára.¹

Hiába volt ez az intézkedés, hiába mondja a nádor: «Átadjuk a kamondi földet és a rajta élő lakókat az egyház szolgálként az egyház jogába és tulajdonába, hogy Dömölk örök jogon birhassa őket». Az oklevél megmaradt, a birtok ismeretlen időben elveszett, nem is említik többet irataink,

Szomorú idők súlyosodtak a XV. század elején Dömölknek vidékére; Dömölk sem marad ment a bajtól: viszály támad az apátság és jobbágyság közt. A jobbágság az apátság egész területén mozgolódik: szeretne könnyíteni nagy tehernek érzett állapotán, de azt is látni: szeretne szabadulni egészen jobbágyi sorából. Az apát nem enged jogából, s kész a mindkét félnek ártó harcz, melyet csak hosszabb idő után tud a közbelépő jóakarát csillapítani, aztán megszüntetni.

De nézzük a küzködést részletesen.

Sebestény apát már többször panaszkodott védőurainak: János opuliai herceg kujáviai püspöknek és a pannonhalmi apátság kormányzójának, valamint asszonyfalvi Bánfia Ferencznek, hogy jobbágyságai, a kisdömölkiek (a mostani nemesdömölkiek) csak úgy mint a kocsiak, nem akarják megadni kolostorának azt, a mivel tartoznak, apáti bíraskodása alól meg már ki is vonták magukat. Igyekeztek-e a védőurak segíteni, mint feleltek meg kötelességüknek, arról nem hallunk. Úgy látszik a baj nem csillapodott, hanem mindjobban mérgesedett; mindkét fél készülődik a pörhöz; a jobbágyok valamelyik Béla királyunknak oklevelében bizakodtak különösen, de egyéb oklevélre is támaszkodtak. Hogy áldatlan pörre nem került a sor, azt mindkét félnek javán igyekező előkelő férfiak közbenjárásának köszönhatték; az ő közbelépésükre az apát és jobbágyságai a győri káptalan előtt kibékülnek és ilyenformán rendezik kuszált ügyüket:

1. A jobbágyok megfogadják, hogy ezentúl megadják a kolostornak azt, a

¹ Oklevéltár I. sz. — Merre van ez a Kamund? A dömölki apátság körül két Kamundra akadunk. Az egyik Veszprém vármegyében fekszik, Pór-Dömölk-től, az apátság ősi székhelyétől, körülbelül tizennégy kilométernyire, a régi Kamand, Kamond, melyről már a XI. század közepe körül hallunk, a mai Nagy- és Kis-Kamond (Csánki, Magyarország tört. földrajza III. 237.). A másikat Vas vármegyében találjuk, Pór-Dömölk-től egyenesen nyugatnak, körülbelül negyven kilométernyire; a régi Kamun, Kamund, Kmun, Kamon (Csánki, II. 761.), a mai Kámon Szombathely mellett. Már ez a távolságkülönbség is azt sejteti, hogy a veszprémmegyei helységről lesz szó; világossá lesz ez, ha a pör tárgyát nézzük: jó darab (szántó) földről, rétről és a Marczalon levő vízfésztről van szó; tehát csak a veszprémmegyei Kamond helységet érthetjük. Hogy ezt értették dömölki benczés elődeink, mutatja az, hogy az apátság később, még a XVII. században is, ezen Kamond irányában kereste elveszett birtokait; a szombathelyi Kámonról iratainkban szó sincs. Nem fogadhatjuk el tehát azt a nézetet, mely, ezen oklevelünkre támaszkodva, a vasmegyei Kámonban keresi és találja a pörnek vitás tárgyát (Csánki, II. 761.).

mivel tartoznak neki, nevezetesen minden Szent-Mihályra két márkányi dénárt, egyet Kis-Dömölkért (a mostani Nemes-Dömölkért), a másikat Kocsért;

2. ezentúl, mikor a királyi sereg az ország határáig száll hadba, mindkét községnek minden kuriája hadpénzül öt pensa dénárt fizet az apátnak és kolostorának; nem fizeti azonban ezt a hadpénzt az a kuria, a melyből valaki a kuria költségén csatlakozik a hadsereghez; ha azonban a kuriák valamelyikéből más valakinek a költségén szállana hadba, akkor az a kuria tartozik megfizetni azt a hadpénzt az apátnak és kolostorának;

3. a jobbágyok közt fölmerülő pörpatvart a szokott módon elintézni az apát hatalmához tartozik;

4. a jobbágyok átadják az apátnak néhai Béla királynak náluk levő oklevelet, valamint a dömölki jószágra vonatkozó egyéb irataikat;

5. mindkét fél semmiséknek nyilvánítja a viszálykodás idejében egymás ellen szerkesztett iratokat;

6. a jobbágyok ötven márkányi büntetéspénzt tartoznak fizetni az apátnak és kolostorának, ha az elsorolt föltételeket egészben vagy részben megszegnék;

7. az apát megfogadja, hogy mindazon iratait, melyek nem a kolostornak, hanem a jobbágyoknak jogairól szólnak, kiadja levéltárából a jobbágyoknak.

Megjelentek a káptalan előtt ezen kibékülésre Sebestény apát, az összes jobbágyok nevében Dömötörfia András, Orbán és Jakab nevű két fiával, Jánosfia Mihály, Miklósfia András a maga személyében és három fitestvére: Gyármán, Kelemen és György helyett, Péterfia György, Dénesfia János, Istvánfia Jakab, Jánosfia István és ugyancsak Jánosfia Balázs. A győri káptalan a békességkötésről szóló oklevelet 1409. június 24-ikén állítja ki.¹

Nem soká tart a békeség.

Sebestény apát azt hiszi, hogy Miklósfia András, Pál és Márton, Andrásfia Jakab, Péterfia Dömötör és György, Jánosfia István, Lászlófia Jakab és Péter, Dénesfia János, Miklósfia György, Jánosfia Mihály, Péterfia György, nagy- és kis-dömölki lakosok az ő nemesei és udvarnokai, azért úgy bánt velük, mintha egyházának nemesei voltak volna, nevezetesen, mivel a járandóságot nem adták meg egyházának, kegyura, János pannonhalmi kormányzó várnagyával és lengyeleivel megrohantatta őket, kárt tétetett birtokukban és elvétette tőlük a dömölki jószágukról szóló iratokat. A mint aztán a maga iratait és a nemesektől elveteteket olvasgatta, a mint az említett nemesekkel és más dömölkiekkel is beszélt kitünt, hogy az említett nemesek nem az ő egyházának nemesei és jobbágyai hanem igazi országos hadakozó nemesek s így neki és egyházának nem tartoz-

¹ Oklevéltár 6. sz.

nak mással, mint a mit Szent István és ennek utódai rendeltek: a termékek, a szemesjóság és egyéb jószágoknak tizedével, még pedig úgy, a mint a királynak és püspöknek szokták adni. A mint megértette ezt az apát, nem kötötte meg magát, hogy lelke valahogy kárt ne valljon, hanem a szombathelyi káptalan elé lépett minden kényszer nélkül, egészen a maga jószántából s ott kijelentette, hogy az említett nemesek neki és egyházának nem tartoznak mással, mint tizedfizetéssel, még pedig a rendes, a megállapított időben.¹

Félszáz évig nem hallunk ezentúl vizzályról.

A mint igazságos Mátyás királyunk trónjára lép, vizzályban állanak az apát és a kisdömölki (most már nemesdömölki) nemes jobbágyok. Györgyfia Balázs, Mártonfia Dömötör, Jakabfia István, Antalfia László, Jánosfia Imre, ugyancsak Jánosfia Orbán, Kelemenfia Orbán, Mátéfia Fülöp, Adorjánfia János és Edvy Jánosfia Tamás az ország nádora előtt akarják János apátot bepörölni. Edvy Jánosfia Tamás mindannyiuk nevében kettős váddal támad János dömölki apát ellen guthi Országh Mihály előtt.

Az első vád, hogy az 1458. évi Szent Mihály napja körül az apát maga mellé vette és fogadta asszonyfalvi Osth László Ferencz több emberét és azokkal fegyveresen rontott Nemes-Dömölkre s ott több nemes asszonyt, a panasztevők feleségeit, illetlen és gyalázó szókkal sértegetett, egyet közülök, Györgyfia Balásznak feleségét, megtagasztatott és keményen megveretett, aztán a panaszosoknak nemesdömölki földjén termett jószágából tizedet szedetett; pedig ők hosszú idők óta, csak úgy mint más nemesek, az országnak régi és újabb törvényei szerint nem fizettek, még csak a megyés püspöknek sem, tizedet és most sem tartoznak fizetni.

A másik vád, hogy az apát aratáskor a panaszosok malaczcsordáját a maga nemesi házába hajtatta s ott majdnem tíz napon át elcsukva tartatta, úgyhogy a malaczok közül igen sok éhen-szomjan elveszett, a többi meg egészen leromolva került vissza hozzájuk; ezen erőszakoskodásával is nagy kárt és sérelmet szenvedtek.

Az apát a panaszosok ezen kettős vádjá ellen azzal védekezett, hogy ezek a panaszosok mindig, ős időktől fogva az ő dömölki egyházának nemes jobbágyai voltak, a kik bizonyos fizetséggel és szolgálmánnyal tartoztak az ő egyházának és a szóban levő tizedfizetéssel is jog szerint tartoznak; ezen állításának megbizonyítására föl is mutatta a győri káptalannak 1409. jún. 24-én kiállított oklevélét, a melyről most már azt halljuk, hogy pecséttartó selyemfonata összevisszatépett-szakadozott.

¹ Oklevéltár 4. sz.

A mint a panaszok képviselője, Edvy Jánosfia Tamás, az oklevél tartalmát meghallja, nyomban válaszol: az az oklevél, a melylyel János apát védekezik, gyanus, mert a pecséttartó fonata szakadozott; nekik azonban vannak más okirataik, s ezek azt bizonyítják, hogy elődeik dömölki birtokaikat mindig a nemesség igaz címén-jogán birták, hogy ők is ugyanígy birják; azért országos nemesekként tizedfizetéssel nem tartoznak. Ezen okiratok most nincsenek a keze ügyében, készek azonban őket a nádortól megállapított új törvénynapon fölmutatni.

A nádor nem is döntött véglegesen ezen ügyben, hanem 1459. febr. 19-én Budán kelt levelével meghagyta mindkét félnek, hogy a Szent György napja körül tartandó törvényszéken jelenjenek meg újra, hozzák el majd összes okleveleiket, hogy azok alapján igazságot szolgáltathasson.¹

Megjelentek-e a felek az új határnapon, döntött-e és mint a nádor, arról nincs tudomásunk; de már a XVII. század derekán sem tudtak erről semmit sem, a mint egy későbbi pörből majd megtudjuk.

El is ült ezzel a viszály az apátság és jobbágysága közt; legalább semmi nyoma, hogy ezen időszakban még küzdöttek volna egymással.

Szebb, békés és a közre hasznos működéséhez érünk az apátságnak: hiteleshelyi tevékenységéhez.

A mi apátságunk is helyet foglal azon konventek közt, melyek hazánkban hiteleshelyi munkát végeztek.

A dömölki konvent előtt kiállított megbízó, ügyvédvalló levelet említenek mikor a mesteri nemesek a budai káptalannál bizonyos fizetésekre nézve meg egyeznek,² mikor Pál országbíró egy elzálogosított földet ítéletével visszaadat,³ mikor gulácsi és káldi nemesek egy gulácsi földért pörösködnék és hosszas küzködés után kiegyeznek,⁴ mikor az Osl nemzetségből származott Jánosfia Lőkös pörbe vonja a gecsei Beke fiait,⁵ mikor a Ják nemzetségnek több tagja pörösködik egy jákmonostori földért,⁶ mikor Széchi Miklós országbíró előtt pörösködnék a vasmegyei Somlyó-birtokért,⁷ három ilyen megbízó levélről van szó egyszerre azon pörben, melyet mesteri nemesek folytatnak egymás ellen.⁸

Birtokról, jószágról is rendelkeznek a konvent előtt: egy gérczei és ottchaki részbirtokot eladnak,⁹ egy még pör alatt álló földön hetyesomlyaiak már előre osztozkodnak,¹⁰ csöglei nemesek osztozkodnak,¹¹ Sebe csöglei nemesasszony

¹ Oklevéltár 6. sz.

² 1332. máj. 19. Hazai Okmt. IV. 149.

³ 1335. Cod. Dipl. VIII/IV. 143.

⁴ 1347. jún. 22. Anjoukori Okmt. V. 96.

⁵ 1348. márcz. 30. Ugyanott V. 172.

⁶ 1352. szept. 22. Ugyanott V. 611.

⁷ 1356. febr. 9. Ugyanott VI. 467.

⁸ 1350. febr. 9. A mesteri körjegyző birtokában.

⁹ 1348. jan. 17. Nemzeti Múzeum: törzsanyag.

¹⁰ 1347. aug. 10. Anjoukori Okmt. V. 113.

¹¹ 1348. ápr. 13. A pannonhalmi rendi levéltárban, Capsa 65. Zz.

birtokrészt vet zálogba,¹ végrendeletet tesz a Vásony-nemzetségből származó Mencheli Buza unokája, Móriczfia Pető és ebben barlagi birtokát a veszprémi káptalannak hagyja,² köcski nemesek egyességet kötnek.³

Itt a konvent előtt vallja meg a salamoni Folkusnak Abraam nevű fia, hogy egyetlen gyermekét, Gebenna nevű leányát nőül adja peredi Ivánfia Györgynek és azzal oda adja minden vagyonát is.⁴

Mikor egy gencsi nemes, Lászlófia Lach, egy másik gencsi nemest, Péterfia Jánost, megöl, a vétkes a konvent előtt békíti ki a megöltnek atyját és fitestvérét három márkával.⁵

Ugyanazon évben, egy jó hónappal később, fejeztek be egy pört választott bíróság révén, fogott bírák ítéletével a konvent előtt.⁶

Királyi megbízásban is eljárnak; így jelenti az apát és konvent I. Károly királynak, hogy a konventtagok egyikét kiküldötték a bögötei (buguthi) Péterfia Lóbor ügyében bizonyoságnak,⁷ ugyanazok jelentik ugyanannak négy évvel később, hogy a rájuk bizott ügyben eljárak,⁸ ugyanazok jelentik ugyanannak egy évvel később, hogy a királyi emberrel kiküldötték a konvent egyik tagját a fránkói gyilkosság kiderítésére,⁹ Nagy Lajos királyunk is meghagyja a konventnek, küldje ki egyik tagját a királyi ember kíséretében, hogy Erzsébetet, a söjtöri Benedeknek leányát, Aladárfia Jánosnak özvegyét, az Alásöny nevű veszprémmegyei birtoknak leánynegyedi részébe iktassák, az ellenmondókat pedig, ha akadnának, a király elé idézzék.¹⁰

¹ 1340. máj. 26. Oklevéltár 3. sz.

² 1318. júl. 10. Hazai Okmt. IV. 128.

³ 1351. máj. 26. Nemzeti Múzeum: törzsanyag.

⁴ 1321. Cod. Dipl. VIII/VI. 51.

⁵ 1338. máj. 19. Anjoukori Okmt. III. 464.

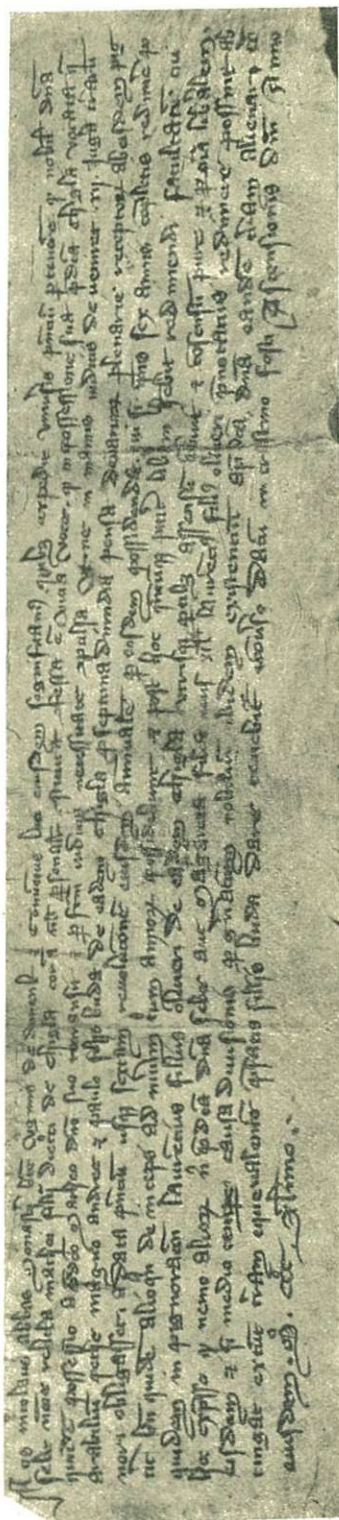
⁶ 1338. jún. 29. Nemzeti Múzeum: törzsanyag.

⁷ 1334. máj. 30. Ugyanott.

⁸ 1338. máj. 6. Ugyanott.

⁹ 1339. decz. 22. Orsz. levélt.: dipl. oszt. 13268. sz.

¹⁰ 1352. jan. 24. Anjoukori Okmt. VI. 9.

A dömölki konvent hiteleshelyi oklevele (Oklevéltár 3. sz.).

Nagyon valószínű, hogy ezen adatokkal nem merül ki a konventnek hiteles helyi tevékenysége, s hogy nehezen megközelíthető vagy előttünk ismeretlen helyeken rejtőzködnek még adatok, melyek az elsoroltaknak számát szaporítják; de a meglevő adatokból is elég fény árad a konvent működésének egyes részleteire.

Igy az időre. 1315-ben kelt az első, 1356-ban az utolsó adat; a konvent tehát 41 éven át működött mint hiteleshely. Jó későn kezd működni; majdnem százhusz évvel később, mint a pannonhalmi konvent, jó száz évvel később, mint a győri és esztergomi káptalan. Korán is marad abba ez a tevékenység. Az idő azt a gondolatot ébreszti bennünk: Nagy Lajos királyunknak a kis konventek hiteleshelyi működését megszorító törvényének hatása látszik e tényben.¹

Ezen adatok világosítják meg azt a tényt is, milyen területre hatott a konvent mint hiteleshely. Ha az adatainkban előforduló személyek és helységek neveit nézzük, azt kell mondanunk: a maga közeleskötésében hatott. S ez igen természetes, mert egész koszorúként övezik a csornai, győri, pannonhalmi, zirczi, bakonybéli, veszprémi, kapornaki, zalavári, csatári és vasvári hiteleshelyek, melyek működésükkel vidéküket lefoglalják. Dömölkhöz tehát csak a közel vidék fordul: (Magyar-) Gencs, Csögle, Hetye-Somlyó, Káld, Bögöte, Mesteri; háromszor találunk csak messzebbre fekvő falut: a veszprémmegyei Alásonyt és Barlagot, a Szombathelynél is odább fekvő Jákmonostorát. De találkozunk azóta már eltűnt falunevekkel: Salamon, Gecse és Gulács helységeivel.

A dömölki konvent hiteleshelyi működése módot ad arra is, hogy oly apátokkal ismerkedjünk meg, kik egyébként nem hagytak ránk emlékezetüket fönntartó írást. Ezek számbavételével a tárgyalt korszakból a következő apátokról van tudomásunk:

Jakab 1252.²

Miklós 1315.³

János 1321.⁴

György 1334—1338.⁵

Mór 1338.⁶

Miklós 1339—1348.⁷

¹ Minuti etiam conventus ab emanatione litterarum suarum super perpetuatione possessionum conficiendarum cessent, et eorum sigilla omni careant firmitate. Az 1351. évi törvénynek 3. cikkelye.

² Oklevéltár 1. sz. — Az az Abbas Sancte Marie, kiról Pauler: A magyar nemzet tört. az Árpádházi királyok alatt II. 664. l. azt hiszi, csak dömölki apátnak lehet tartani, a kedhelyi vagy borsmonostori cisztertzi apát.

³ Egy, néhai Sztachovics Remig pannonhalmi levéltáros iratai közt levő másolat említi, melyen azonban nincs följegyezve, honnan való.

⁴ Cod. Dipl. VIII/6. 51.

⁵ A Magy. Nemz. Múzeum levéltárának törzanyagához tartozó két oklevél említi.

⁶ Anjouk. Okmt. III. 464.

⁷ Országos levéltár: dipl. oszt. 13268. sz., Oklevéltár 3. sz. Anjouk. Okmt. V. 113. Magy. Nemz. Múzeumi levéltár: törzanyag, 1348. Anjouk. Okmt. V. 172. Pannonhalmi hiteleshelyi levéltár 65, Zz.

Tamás 1351. ¹	Sebestyén 1410. ³	Lőrincz 1488. ⁵
András 1357. ²	János 1457. ⁴	Bálint 1538. ⁶

A hazai érdekekben végzett munkásságon kívül az egyház fejének megbizása is adott munkát az apátságnak, illetve fejének.

A veszprémmegyei Somlyó hegyének déli tövében fekszik a mai Somlyó-Vásárhely. Már a XIII. század elején volt itt a benczés apáczáknak Szent Lambert tiszteletére épült kolostoruk; a kolostort innen néha somlyóinak, máskor a szomszéd Tornáról tornainak, az ősi Vásárhelyt Apácza-Somlyónak s Apácza-Vásárhelynek is hívták. A kolostornak időnkint változó birtoktestében az északnak nem messze fekvő hármás Iszkáznak egyik részét, valószínűen a mai Felső-Iszkázt is találjuk, melynek Mindenszentek tiszteletére épült egyháza az apáczák kegyuraságához tartozott.⁷ A mint a XIV. század végéhez érünk, benczés apáczák ájtatoskodnak a vásárhelyi kolostorban; ugyanakkor az iszkázi pap, Péter, lemond önként javadalmáról törvényes felsősége, az esztergomi érseki helynök előtt. Erre a vásárhelyi apáczák, fejedelemasszony és konventje, mint kegyurak Szöllősi Lőrincznek fiát, a győregyházmegyei István papot, mutatják be iszkázi papnak, s az érsek meg is teszi annak. István azonban tépelődött azon: egész rendes úton jutott-e a javadalomhoz, azért lelkiismeretének megnyugtatóására IX. Bonifác papához terjeszti föl ügyét. A pápa erre meghagyja a concordiai püspöknek, a dömölki apátnak és a vasvári prépostnak: erősítsék meg a tépelődő István papot a plébániában, melynek jövedelme nem haladta meg a huszon-négy aranyforintot.⁸

¹ Magy. Nemz. Múzeum levéltára: törzsanyag.

² A pannonh. Sz.-Benedek-R. tört. II. 443. l.

³ Oklevéltár 4. sz.

⁴ U. ott 5. sz.

⁵ Magy. Nemz. Múzeum levéltára: törzsanyag.

⁶ Oklevéltár 7. sz.

⁷ Csánki. Magyarország tört. földrajza III. 212. 215. 235. 289.

⁸ Monumenta Vaticana Hungariae: I. sor., IV. 235.

MÁSODIK FEJEZET.

Az előhalott korszak (1516—1720).

A dömölki apátságnak Pannonhalmához való viszonya. Bálint apát és ellenfele. Ludbreg Péter apátsága. Deodát apát. Az apátság vagyoni helyzete, birtokviszonyai. Dömölk a kamara birtokában. Győri Márton vasvári érkanonok, dömölki apát fáradozása a monostor kiszabadításán. Köntös János apáttal szemben Bethlen Vízkelety Jánosnak adja az apátságnak birtokait. Dianesevich György apát sikertelen pere a kisdömölki, koci nemesekkel. A Rend megújhodása. Seiffried Imre, Győri László, Diener Benedek apátok a szűkös anyagi viszonyok közt nem tudnak benczés életet teremteni a monostorban. Magger főapát kisebb jószágokkal gyarapítja az apátságot. Pozsgay Béla, Miskóczy Bernát apátok. Az apátsági birtokok. Vallási viszonyok: dömölki egyházlátogatás. Karner Egyed apát. Újabb egyházlátogatás. Főapáti és királyi kinevezés az apátságban: Csataj Jeromos és Beck Ferencz apátok.

MÍÓTA DÖMÖLK Pannonhalmához kapcsolódott a benczés reformáció révén, mióta Dömölk pontosan meg nem határozható módon és időben a főapátságnak fiókapátsága lesz, azóta Pannonhalmának sorsa jóformán Dömölknek is sorsa. A mint a török időkben Pannonhalma szinte földbe-porba hajtja fejét az ellenséges viszonyok alatt; a mint Pannonhalmának főmonostora kihal rövidebb-hosszabb időre; a mint idegenek, világi emberek és világi papok, ülnek törvény ellenére s néha a törvényesség színe alatt a főapátságba; a mint később nagy gonddal ültetik el újra a benczés élet csemetéjét Pannonhalmán; a mint ennek a nagy gonddal növesztett csemetének gyöngé testén is látni sok forradást: szakasztott ezt látni Dömölkön is, csakhogy rendesen még szomorúbb alakban. A főapátság és a fiókapátság életére ható tényezők majdnem egészen ugyanazok, majdnem egészen ugyanaz az eredményük is.

Apátságunk történetében a most következő két század igazi előhalott korszak; nem látni olyan jelenséget benne, mely pezsgő életről tanuskodnék, de látunk annál több olyant, mely csak bágyadtan vánszorgó életről bizonykodik, s látunk sok olyant is, melyek halotti dermettségre vallanak. Dömölköt sem kimélték tehát a két századnak zimankós éveit.

1516-tól fogva ül a dömölki apátságban Bálint benczés apát. Ő az első dömölki apát, kiről határozottan tudjuk, hogy a pannonhalmi főapátnak befolyásával nyerte el apátságát.¹ Kemény idöket láthatott Dömölkön. A mohácsi vész

¹ Oklevéltár 7. sz.

után a török hadnak jó része szétrohant a dunántúli vidékre s azt a «Dráva torkolatától Győrig elpusztította s réműlettel töltötte el még a távoliakat, sőt a bécsieket is.»¹ Egy török forrás szerint pedig «eme fényes győzelem után a műszülmán harcosok mindenfelé portyázni indultak s Magyarországot eltipratták lovaikkal; minden irányban öt-tíz napi járőföldre száguldozván, a nagy városokat és falvakat fölégették, a zárdákat és templomokat elpusztították».² Nagy szerencse védelmezte Dömölköt, ha ekkor ment maradt a bajtól.

Mikor hat évvel később Bécstől igyekezett óriási hadával a török, legalább is fenyegette a pusztulás Dömölköt. Mert ha a törökök vonulásának irányára nézve a régebbi nézethez csatlakozunk, hogy a török sereg Budának menet Székes-Fejérvárnál hirtelen balnak fordul, hogy Ibrahim fővezér az elüljáró sereggel Pápán keresztül július 28-án ért Sárvárra, hogy Szulejman szultán a derék sereggel három napi menettávolságra követte,³ akkor a török ár Dömölkön át hömpölygött. Ha pedig az újabban megnyitott török forrásból fakadt nézethez csatlakozunk s azt valljuk igaznak, hogy a török sereg Belgrádból Eszéken és Kanizsán át augusztus 1-én ér Kapornakra, innen két részre szakadva, augusztus 3-án van Körmendnél és Kámnál, egy nappal később Rumnál, utána való nap hidat ver a Rábán, másnap Ikervár és Mesteri mellett táboroz s úgy huzódik Kőszeg alá, akkor is Dömölknek közelében vonult el.⁴ Mit szenvedett ekkor az apátság, arról nincs semmi biztos tudomásunk; hogy nem menekült meg épen, azt gyaníthatni a vidéknek sorsából. Nádasdy Ferencz vasmegyei főispán írja Tamás fiának augusztus 11-én Sárvárból, hogy békésen éldegél itt az egész családdal, künn azonban baj van: Kőszeget ostromolják a törökök, Sárvár és az árnyékában fekvő Sár, a tőlük északra fekvő (Rába-) Sömjén s az ugyanazon irányban odább fekvő Hegyfalu még megmaradtak épen, a vidéknek többi része azonban már az ellenség tüzeinek áldozata.⁵ S méltán aggódott ezek épségén is a főúr, mert a Fertőköz és Rábaköz tele volt törökkel; meg is jött a szerencsétlenség. Augusztus 16-án már azt írja a főúr fiának, hogy előtte való nap, Nagyasszony napján, rájuk rohant az ellenség, ők azonban

¹ Szentpétery, Brodarics históriája a mohácsi vészről, 52. l.

² Thury, Török történetirók, II. 167. l.

³ Sziklay-Borovszky, Vas vármegye, 192. l.

⁴ Thury, Török történetirók, I. 253—4. és II. 204. l.

⁵ «Nova hic vestre dominacioni magnifice scribere possimus, quod infidelissimus caesar turcarum scitur pro certo castrum Kőszeg nunc oppugnare... Nos tamen in castro et domo magnificencie vestre Sárvár vocato cum universa familia nostra... pacifice, ville tamen et possessiones sunt penitus combuste, nisi restans Sárvár, Sár, Semjén et Hegyfalu; nescimus tamen, usque possunt perseverare, nam Fertőköz et Rábaköz turcis sunt plena.» Károlyi-Szalay, Nádasdy Tamás nádor családi levelezése, 219.

halálra készen fogadták és megszalasztották őt.¹ Nem valószínű, hogy Dömölk a vidéknek csapásától megmenekült volna.

Bálint apát még 1538-ban is élt Dömölkön, még pedig egyetlen rendtárssal. Ezen évben, szeptember 20-án ugyanis elment a kapornaki benczés konvent elé s ott azt vallja, hogy, mióta csak Tolnai Máté főapát beleegyezésével és hozzájárulásával elnyerte a dömölki apátságot, azóta mindig csak ő volt az apátság igazi és törvényes ura és birtokosa, nem pedig az a rendtársa, ki vele együtt az apáti házban lakik, mert az neki mindig alárendeltje volt.²

Bálintnak utóda Ludbreg Péter apát. Származásáról nincs biztos tudomásunk. Abból a Ludbreg-családból származott-e, mely a körösmegyei Ludbreg városától vette nevét s már a XIV. század végén a sopronmegyei Szabad-Báránd (a régi Baran, Barand, Magyar-Báránd, Magyar-Barom), a XV. század első felében pedig a szintén sopronmegyei Ládony (a régi Pusztaládony és Bán-Ládony) helységeken birtokos?³ Azon Ludbreg-családnak tagja-e, mely a Péch-nemzetségből fakadt?⁴ Vagy azon nemesi családok valamelyikének tagja-e, melyek akkortájt huzódtak föl a török elől Tót- és Horvátországból Vas vármegyébe?⁵ Ezen kérdésekre hiába kerestünk biztos választ.

Annál inkább tudunk az apátság vidékének bajairól. Az országos viszonyok nem igen javultak; ha néhány évi nyugalomban erősödhetett volna az apátság, nem sokáig várat magára a vihar, mely megint minden javulást elsodor. 1543-ban 80.000 tatár ront végig a Balatonnak mind a két partján, Veszprém és Győr vármegyékben, tehát apátságunknak legalább is szomszédságában. A töröktől meghódított területnek határa folyton közeledik Dömölk felé: 1552-ben Veszprémnek, 1555-ben Vásonkőnek lesz ura az ellenség; és a belső harcok sem ritkák. Mindennek eredménye az, hogy Vas vármegyében a század közepe körül 361 pusztát találunk 3769 adózó telek mellett.⁶ Apátságunkat még más ellenség is gyöngíti: a protestántizmus, mely itt a vidéken, a szomszéd Sárvárott, erős központot alkot magának; itt épített az új hitnek Nádasdy Tamás iskolát, itt állíttat neki ugyanaz könyvnyomót, itt nyomtatják ki Erdősinek új testamentumát, melynek fordításában a főúr maga is szorgalmatoskodik. Nincs ugyan semmi tudomásunk az apátság elleni támadásról, de kétségtelen, hogy az új hit csak a réginek

¹ «Oppidum Sarvar vocatum sepe attentavit certamine, in festo tamen assumptionis Virginis intemerate configavimus et pugnavimus cum ipsis... omnipotente Deo tamen salvi et incolumes permansimus... statuimus enim usque ad mortem dimicare.» Ugyanott 222.

² Oklevéltár 7. sz.

³ Csánki, Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában, III. 600. 617. 654.

⁴ Füssy, A zalavári apátság története, 79.

⁵ Acsády, A magyar nemesség birtokviszonyai a mohácsi vész után, 60.

⁶ Acsády, A magyar jobbágyság száma a mohácsi vész után, 16. 42.

romjain épülhet föl, hogy az új hitnek terjedése a réginek és intézményeinek visszaszorítása. Mindezen okoknak eredménye az, hogy az 1553. évi adóösszeírás a dömölki apátság területén csak öt jobbágytelket talál.¹

Az összeírás után három évvel találjuk Ludbreg Pétert az apáti székben; kitől, mikor és mily alapon nyerte el az apátságot, arra hiába keresünk választ. 1556-ban két főapát is volt, III. János és III. László; tőlük vagy már előbb kapta-e, vagy széküresedés idejében más uton jutott-e hozzá, azt hiába keressük iratainkban. Különben is csak egyszer hallunk Péter apátról s akkor is szorult viszonyok közt találjuk őt. Fiatal ember volt még; szeretett volna tovább tanulni, de utját állja dicsérendő szándékának az a körülmény, hogy nincs pénze, de van annál több adóssága. A vidék előkelő emberei közül váti Senye Bernát, kocsai Doma Péter, vardai Theck Bálint vasi szolgabírák, Bogodi Péter vasvári kanonok és Magassi Miklós azon erőlködnek, hogy segítsék szorultságában és módot nyújtsanak neki valahogy tanulmányainak folytatására. Sikerül is nekik, mert Péter apát 1556 augusztus 8-án megjelenik a vasvári káptalan előtt s ott kijelenti, hogy apátságát a vele együtt ott jelenlevő Ivánczy Péter vasi alispánnak bérbeadja, még pedig a következő föltételek alatt: 1. ő átadja a mai nappal, Szent Lőrincz napja előtti szombaton, az apátságot egészen Szent Márton napjáig, tehát augusztus 8-tól november 11-ig, s ezen idő alatt a bérlő alispán szedi s veszi minden hasznát az apátságnak, — 2. ha a bérlő majd az őszi munka idején a szántóföldeket megművelteti s bevetteti, akkor ezektől az apátnak jár a szokásos kepeösszeg, — 3. a bérlő most a káptalan előtt nyomban fizet 53 magyar forintot.² Az apát ott a káptalan előtt átveszi a pénzt és azzal eltűnik szemünk elől. Rövid három hónapra kötik a szerződést, de olyan évnegyedre, mely a legtöbb jövedelmet adja; a bérösszeg tehát eleget beszél az apátság gazdaságának értékéről.

Hová tűnik el az apát, azt nem halljuk; hogy öt év múlva már nem ül az apátságban, azt tudjuk, mert mikor 1561-ben az apátságnak Izsákfalva körül fekvő földjei miatt a bérlők közt erős pör támad, a pör folyamán azt halljuk a tanuktól, hogy most nincs apát.³

A nyomasztó viszonyok nem enyhülnek, hanem súlyosodnak. Rudolf király uralkodásának első hat évében (1576—1582) másfél száz nagyobb török támadásról és beütésről hallunk, melyek rontották az ország különböző részeit;⁴ s a következő évek épen nem voltak békeségesebbek. 1584-ban a törökök megint

¹ Acsády, A magyar nemesség birtokviszonyai a mohácsi vész után, 61.

² Oklevéltár 8. sz.

³ Országos levéltár: N. R. A., fasc. 1605. 23. Lásd a birtokok közt Izsákfánál.

⁴ Acsády, A jobbágyadózás 1577—79-ben, 4.

dulják és rabolják Horvátországot, Veszprém és Vas vármegyéket; tíz évvel később török kézre kerül Pápa, s így Dömölk a török hatalom közelében él; 1596-ban a törökök úgy garázdálkodnak Kemenesalján, hogy az egész vidéket fölmentik az adófizetéstől;¹ 1599 őszén csúfot vall a török morvaországi betörésével és Dömölk körül tér vissza Pápán és Veszprémen át; 1600-ban megint végig pusztítanak a török portyázók Vas vármegyén.² Mindez sanyargatja a vármegyét és rontja az apátságot.

A vármegye pusztul emberben és vagyonban. Ezt bizonyítja az a tény, hogy a század közepe körül a vármegyének még negyedfélezernél jóval több (3663^{1/2}) portája volt,³ 1577-ben pedig már csak másfélezer (1512) szabad és 64 hódolt,⁴ 1582-ben megint kevesebb: 1132 szabad s 344 hódolt,⁵ 1596-ban pedig már csak 698^{1/2} szabad és 2^{1/2} hódolt.⁶

Mindez a hanyatlás látszik az apátságon is. Ekkortájt, a század utolsó negyedében egy *Deodát* (Adeodát) nevű benzés apátot találunk Dömölkön. Fejérvöy István, ki már 1567-ben mint tinnini választott püspök jutott a főapátsághoz, a ki azt mint veszprémi, majd nyitrai püspök, királyi kincstáros és királyi helytartó 1592-ig tartotta hatalmában, juttatta Dömölkre Deodátot ismeretlen évben. A mint 1592-ben Fejérvöy kormányzó lemondani készült, rokonának, Baranyai Pál szalkai benzés apátnak akarta a főapátságot megszerezni, s terve sikerült is. Baranyai 1593-ban azzal a kötelezettséggel lett főapát, hogy az istenitiszteletnek rendes végzésére benzéseket szerez Pannonhalmára, vagy ha ezeket nem kaphatna, világi papokat; nem volt tehát akkor benzés szerzetes a szent hegyen, mert a törökök közeledtének hírére szétfutottak. A főapát, úgy látszik, hozzáfogott kötelezettségének teljesítéséhez, mert Deodát apátot a közelében találjuk. A kezdett munka azonban mégsem sikerült; mert alig ül Baranyai a főapáti székbe, már indul a török Győr és annak elővára, Pannonhalma, ellen. Hiába fogadkozik a főapát, hogy halálig védi a várat és kolostort, lelkes elszántsága nem visszhangzik a katonaságban s annak parancsnokában, azért a főapát ellenére is átadják a várat 1593. augusztus 13-án. Utolsónak távozik a főapát a várból és monostorából idegenbe; szerencsétlenségét még tetézi az eleinte bujkáló, később nyíltan is föllépő vádak egész sokasága, melyek majd férfias vitézségét, majd papi jó hírét szeretnék meggyalázni. A vádak a pozsonyi káptalantól megtartott

¹ «Kemenesallya districtus totus (praeter Vasvár et Sidofölde) a dica eximitur, per turcas devastatus 1596.» Vas vármegyei levéltár; az 1596. évi protokollum 51. lapján.

² Sziklay-Borovszky, Vas vármegye, 198.

³ Acsády, A magyar nemesség és birtokviszonyai a mohácsi vész után, 60.

⁴ Acsády, A jobbágyadozás 1577—97-ben, 20.

⁵ Ugyanott 44.

⁶ Ugyanott 112.

vizsgálatban mind alaptalanoknak bizonyulnak s velük az is, mintha Deodátot, az egyetlen rendtársat, elűzte volna maga mellől.¹

Deodát a maga jószántából huzódott vissza Dömölkre, a hol egymagában, minden rendtárs nélkül éldegélt. A dömölki apátot ugyan ott találjuk ekkor is a vasvármegyei urak névjegyzékében;² de milyen uraságot találunk Dömölkön!

A mint Deodát apát 1602 tavaszán elhunyt, Dömölk községe tartozott volna ezt a halálesetet a kamarának bejelenteni, de elmulasztotta ezt a dolgát. A pozsonyi kamara kerülő uton értesül az apát haláláról és nyomban (1602. június 30-án) meghagyja Vizkelety³ János sümegi udvarbírónak: siessen Dömölkre és írja össze az apátnak egész hagyatékát,⁴ mert a falu, melyet a boldogult apát Fejérkövy főapátnak, helyesebben, a főapátság kormányzójának, adományozása révén kapott, most visszazáll a főapátsághoz s azzal együtt majd a kincstárnak jövedelmez, mint a főapátságnak egyéb megmaradt falui is, pl. Dénesd és Deáki. Épen akkor ugyanis nem volt rendes ura a főapátságnak, mert annak utolsó kormányzója, Kutassy János esztergomi érsek és királyi helytartó, az előtte való évben halt meg; de ennek különben is kevés gondja volt a főapátsággal, mert a törököktől visszavívott pannonhalmi várban és főmonostorban nem voltak benzések s mert a főapátságnak akkor már erősen megfogyatkozott jószágait a győri katonai parancsnok kormányozta, a jövedelmet pedig a győri és pannonhalmi várakra fordította, úgyszólván Kutassy inkább csak névszerint volt kormányzó s ezen a címen vajmi kevés anyagi hasznot látott.

Vizkelety udvarbíró július 5-ikén jár el dolgában és két írásban ad számot a kamarának.

Az elsők leírta mindazt, a mit a dömölki kolostorban és a kolostor körül talált. Annyi háborúság után tisztában lehet az ember azzal, hogy nem akadt Vizkeletynek valami megerőltető dolga; keveset várunk tehát, az eredmény azonban így is meglepő, mert a kolostorban összesen négy szakállas puskát, kettőt vas-, kettőt meg faagygyal, egy négyszögletes faasztalt és egy vaskilincses ajtót talált. Önkénytelenül is ránk erőszakolja magát az a gondolat: itt a magában élő apát halála után sok mindennek kelhetett lába.⁵ De a kolostor körül sem

¹ Pannonhalmi rendi levéltár, capsza 29. C. és 53. N.

² A «Nomina dominorum comitatus Castri Ferrei de anno 1595» közt van «abbas de Dömölk»; de másutt is a vármegyei jegyzőkönyvekben.

³ Vizkelety, Vizkelety, Vizkelety alakját is látjuk iratainkban.

⁴ Tudományos Gyűjtemény. 1830. XII. 13.

⁵ Szakasztott ilyen esetre találunk harminczöt évvel később Pannonhalmán. Mikor Himelreich György pannonhalmi kormányzó 1637 nyarán meghalt, Nagyfalvay Gergely váci püspök és győri őrkanonok, Kopchany Mihály bakonybéli apát és győri kanonok megbízták Dianesevich György dömölki apátot és szentmártoni plébánost, Chanaky Balázs főapátsági jószágfelügyelőt, írják össze, mi maradt a kormányzó után Pannonhalmán. Dianesevich maga írja: «Az szobakban szünieg 3 volt, a keteit az elöt el vite volt, az egi-

volt egyéb, mint három holdnyi buzavetés; volt ezeken kívül még 20 frtnyi künnálló követelés, Ráttky Menyhért tartozott ezzel az apátságnak buzáért.¹

A kolostoron és környékén tehát ugyancsak látszottak az elmúlt keserves idők.

Azt gondolhatnók azonban: akkor az uralkodó osztályok vagyonossága a jobbágybirtokon alapult; az adta rendszeren a főjövédelmet. Vizkeletynek második irásától ez a gondolatunk is elpárállik. Volt ugyanis az apátságnak összesen nyolcz egésztelkes jobbágya: Ihász Orbán bíró, Bereczk Imre, László Gáspár, Nagy Gergely és János, Németh Bertalan, Radochi Jakab, Szalai Pál és három zselérje: Simon Benedek, Szalai János és Tánzos Benedek; a többi egésztelkes hely üresen áll; s még jobban nyílik meg a szemünk, ha a jobbágyok kötelességét olvassuk: pénzdót mit sem fizetnek, az uraság földjét megszántják s bevetik a maguk terméséből tizedet adnak, karácsonykor pedig minden egésztelkes egyegy kappant s két-két kenyeret szolgáltat be.²

Ha összevetjük ezt az állapotot az apátságnak 1553. évi állapotával, a mikor öt portája volt,³ tehát félannyija, mint a főapátságnak akkor Győr vármegyében,⁴ s ugyanannyija, mint a pápóczi prépostságnak,⁵ azt mondhatnók hamaros ítélettel: az apátság most tehetősebb, hisz nyolcz jobbágya van. Ha azonban jobban nézünk az ügy után s azt nézzük-látjuk, hogy a porta név alatt több család is rejtőzik, most pedig határozottan csak nyolcz jobbágyról hallunk; ha a jobbágyok csekély tartozását, ha az üresen álló telkeket is számba vesszük, akkor azt kell mondanunk, hogy az apátság vagyoni viszonyai hanyatlottak. Erősödik ez az állításunk azzal is, hogy a kamara és Vizkelety csak Dömölk faluról szól s nem említi az apátságnak máshol fekvő birtokait: a másik Dömölköt, az izsákfalvai és kocsi lakosok kezén volt földeket. Ezek tehát akkor már más kézbe kerültek, az apátság birtoka tehát megint fogott.

A mint a pozsonyi magyar kamara megkapja Vizkeletynek két irását, jelentést tesz a bécsi udvari kamarának és mellékeli a két iratot is. A jelentésben két említésre méltó jelenség tűnik föl. Az első az, hogy a pozsonyi kamara mintha ámulna az apátság mostani vagyoni viszonyain.⁶ A másik az, a mit az apátság

ket vissza hozta az Olasz Marton, megh egi vagion nala. Egieket Chanaky Balas uram es az szegeny ur agiarol egy matraczot a vankusostul elvitte». Országos levéltár: acta eccl. cam., fasc. 23. 9.

¹ Oklevéltár 9. sz.

² Oklevéltár 10. sz.

³ Acsády, A magyar nemesség és birtokviszonyai a mohácsi vész után, 61.

⁴ U. o. 21.

⁵ U. o. 62.

⁶ Ezt érzi az ember a következő mondásából: Sed qualia sint illa (inventarium és urbarium), ex his addito scripto uberius videre est. Oklevéltár 11. sz.

jövőjére nézve tanácsol a bécsi kamarának. Úgy vélekedik, hogy akármilyen csekély birtoka is van az apátságnak, azért mégis fognak érte harcolni; vigyázzon tehát a kamara kettőre: először arra, hogy ne adják az apátságot valahogy másnak, mint benzésnek, másodszer arra, hogy most hamarjában egyáltalán ne adományozzák, mert ennek a falunak és a hozzá hasonló természetű faluknak adományozása a pannonhalmi főapátnak a jogához tartozik; várni kell tehát a falunak adományozásával mindaddig, míg a király új főapátot nem tesz; addig pedig a dömölki összes jövedelem a főapátságéval együtt a kincstárba folyjon.¹

A pozsonyi magyar kamarának magyar és egyházas szellemű tanácsa azonban veszendőbe ment, mert az illetékes tényezők nem követték. Még ugyanazon évben adtak a főapátságnak urat, csakhogy nem főapátot, hanem kormányzót, nem is szerzetest, hanem világi kispapot. Dömölk is kapott megint apátot, de nem főapát jóvoltából, nem is annak helyébe lépő Himelreich² György főapátsági kormányzó, hanem hethesi Pethe Márton kalocsai érsek és királyi helytartó kegyéből; nem is benzés került így Dömölkre, hanem *Györi Márton* vasvári őrkanonok. Könnyebb volt azonban az apátságért versengők közt győzni s az apátságot megkapni, mint annak hasznához férni. A pozsonyi kamara rátette a kezét az apátságra s meghagyta 1603 nyarán a «Dömölki Apátúrsághoz tartozó Polgároknak Dömölkön», hogy az ő felsége nevében hozzájuk küldött Vizkelety János sümegi udvarbírónak adják át az apátságnak minden jószágát s további parancsolatig csak annak engedelmeskedjenek.³ Vizkelety át is vette a jószágot és a veszprémi püspökségével együtt kormányozta azt a kamara hasznára. A mint Györi Márton lett az apát s kereste apátságának jövedelmét, ugyancsak nehéz munkához fogott s annak megfelelően hathatós pártfogóval, Pethe Márton érsek királyi helytartóval, indult jövedelemkeresni; egyesült erővel folyamodnak Mátyás főherceghez annak támogatásáért. A főherceg hallgat is könyörgő szavukra s megindítja az eljárást; felszólítja a kamarát, adjon az ügyről véleményét.⁴ Szabadult-e az apátság a kincstár hatalmából, sikerült-e Györi Mártonnak szándéka, arról nem tudunk. Ő volt tehát, tudtunk szerint, második nem-benzés ura Dömölknek.

Himelreich György, az új pannonhalmi kormányzó, kispap volt, csak kinevezése után szentelték föl papnak; nem volt benzés s így nem is volt igazá-

¹ U. o.

² Nevének több alakját látjuk; ő maga «Himelreich»-ot ír (Soproni városi levéltár, lad. L. fasc. I. num. 56.), családja hol az előbbi alakot (Corpus Iuris Hungarici, Budae 1779. 197.), hol meg a «Himmelreich» alakot használja (ugyanott 195. és 196.); a Rend irataiban «Himelráych» (Pannonhalmi rendi levéltár, Dömölk, fasc. 3. 1.) és «Hymerlaih» (ugyanott caps. 53.) S alakot is látni.

³ Tudományos Gyűjtemény, XII. (1830.) 13. l.

⁴ Oklevéltár 12. sz.

ban főapát, ha annak is címezi magát; nem is volt az ő idejében Pannonhalmán benczés, hanem csak néhány világi pap, ki az istenitiszteletet végezte s a levéltárt őrizte. Ugyanez a szellem látszik az apátságok betöltésében is; 1611-ben adja a bakonybéli apátságot Baksay István győri kanonoknak; ugyan ezen évben találkozunk megint dömölki apáttal is, *Köntös¹ Jánossal*, ki a nagyszombati zsinatnak végzéseit ezen évben mint «praepositus Beatæ Mariæ Magdalænæ de Felső Eörs et abbas Dömölkiensis» írja alá.²

Köntös János, Köntös Tamás csepregi mészáros fia,³ először vasvári, 1602-ben győri kanonok, 1606-ban magyaróvári plébános; kedves embere lehetett Mátyás főhercegnek, mert az kétszer is akarta a soproni plébániába segíteni; de, habár a főherceg 1607. január 18-ikán kelt levelével mint «supremus patronus dioecesis Jaurinensis» Sopronba «mandatum»-ot küld s követeli, hogy a megüresedett plébániára «Keöntesch»-t válaszszák; s habár «Keöntösch» maga sem fukarkodott a szép szóval a soproni tanácshoz 1607. május 11-ikén irt levelében s késznek ígérkezett akár a győri kanonokságról is lemondani, ha megválasztják: a város, mely akkor majdnem egészen lutheránus volt,⁴ nem hajta a főhercegi parancsra s nem hajlik az ígéretszóra, hanem mást választ plébánosnak.⁵ Öt évvel későbbben egészen más Sopronban a hangulat; 1611 végén a város maga hívja meg Köntöst papjának; 1612. május 3-ikán az esztergomi érsek ajánlólevelével megjelenik Sopronban s megyés püspökének ellenzése daczára megválasztják plébánosnak. Mikor hunyt el, arról nincs adatunk; Sopronban 1621. május 10-ikén találkozunk először utódjával.⁶

Világi pap volt, magyaróvári s később soproni plébános; nem lakhatott tehát valami sűrűn apátságában Dömölkön. Hogy azonban nem volt idegen s

¹ Nevének sok alakjával találkozunk; Mátyás főherceg «Keöntesch»-nek, ő maga «Keöntösch» s «Keöntesch»nek, Sopron városának jegyzőkönyve «Köntes»-nek, Himelreich kormányzó «Köntes»nek és «Keontheos»nek, megyés püspöke «Keönteös»-nek, a dömölki hivek egy s ugyanazon iratban «Könteös»-nek és «Köntös»-nek írják. Mi a legegyszerűbb alakot használjuk, a melyen atyját is nevezték.

² Péterffy: *Concilia Hungariae*, II. 217. l.

³ Farkas, *Csepreg mezőváros története*, 383. l.

⁴ Mikor Sopron Luca Györggyel, majd Mayer (Meier) Gáspárral alkudozik a plébánia ügyében, a föltételek közt ezt is olvashatni: «Weilen aber der angehende Pfarrer dessen allen überhoben er auch für seine Person wenig labores haben würde im Bedenkhen, dass fast die ganze Gemeine Evangelisch... Póda, A soproni kath. parochia és hitközség története, 30. — Azt is olvashatjuk ugyanezen időről: «begert nit, dass er predigen sol, den eine ganze Stat Alle der A. C. zugethan». U. o. 32.

⁵ Sopron városának levéltára, lad. LI. fasc. 1. num. 19. 20.

⁶ Sopronban őrzik emlékét hosszabb időn át; így olvashatni a soproni plébánia 1652. évi anyakönyvének függelékében Kalechiák káplán kezéből: «Cum a pia memoria hominum et ab admodum reverendis et reverendissimis nostris praedecessoribus plebanis, a tempore Köntös Pap, cuius memoria habetur et imago depicta in antiqua quadam tela penes monstrantiam in capella nostra Sancti Spiritus, cum tandem ab illo tempore praeclari viri fuerunt plebani». És egy másik helyen: «. . . quae (monstrantia) depicta manet in templo Sancti Spiritus cum Köntös Pap, parochio olim Soproniensi».

ismeretlen az apátságában, hogy nem elégedett meg a pusztá czímmel, hogy az apátságnak nemcsak jövedelmével, hanem egyéb ügyével is törődött, azt mutatja a dömölki templom kijavítására vonatkozó terve. Úgy látszik, nagyon megviselt állapotban lehetett a templom és kolostor; Köntös apátoskodásának vége felé megkönyörül a két épület rozzantságán s megszerzi a szükséges fát és zsin-delyt, melyet a nemesdömölki hivek szállítottak haza, tizenegy szekérre valót. Az apát mindezt berakatta biztosnak vett helyre, a kolostorba.

Az apátnak és hiveinek jámbor szándéka mégis kárba veszett. Elkövetkeztek ugyanis a Bethlen-idők, melyeknek egyik rikító jellemvonását a dömölki hivek még jóval később sem felejtik el; azt mondják róla: «...Országunk állapotaiis föl haboroduan Bethlehem fejedelem knj leteben, az mint hogi akkorban az papok joszagaj nagi ualozasban uoltanak».¹ Érezte az idők súlyát Himelreich és Köntös egyaránt. Az előbbi Köntös révén folyamodik 1619 körül a soproni tanácshoz oltárjavadalomért, de hiába; két évvel később maga ir jó ismerősének, Lakner Kristóf polgármesternek és kéri, segítse a Kalli Péter csornai prépost halálával megüresedett oltárjavadalom elnyerésében. Volt-e foganatja a kérésének, melyet ígért hálájával és édes atyjának Sopron iránt szerzett érde-meivel támogat, nem tudjuk.² Köntösnek is megnehezült a sora, Sopronban és Dömölkön egyaránt. A dömölki apátságot ugyanis, valószínűen még Köntös éle-tében, érdemeinek jutalmául kérte és kapta régi ismerősünk, Vizkelety János, Bethlentől s majdnem három éven át ült benne 1622 előtt. Javát nem akarta az apátságnak, csak a hasznára sóvárgott. Nyilvánvaló bizonyítéka ennek az az eljárás, hogy a kolostorba «az üdőknek félelmes volta miatt» berakott fát és zsin-delyt is el akarta használni más célra. Hiába szabadkoztak előtte a dömölki hivek, hiába akarták előle elzárni a templomot, hogy ne férhessen a kívánatos prédához, ki kellett nyitniuk végre is a templomot-kolostort, mert azzal fenye-

¹ Oklevéltár 15. sz.

² Sopron városának levéltára, lad. L. fasc. 1. num. 56. — A soproni javadalmak sok megszorult papon segítenek; folyamodnak is értük maguk és mások számára az ország első emberei közül sokan. A hosszú sorból megemlítünk néhányat: Várdai Pál esztergomi érsek kéri 1537-ben a három királyok javadalmát Balázs pap számára (Sopronvárosi levéltár, lad. L, nr. 4), Ujlaki Ferencz győri püspök Schwartz Péter soproni plébánosnak kéri 1545-ben (u. o. 5. sz.), Nádasdi Tamás nádor 1559. augusztus 18-ikán Kamantz (Kamanty) Gergely csornai prépost, 1561. június 17-ikén Sytkei Mihály számára kéri (u. o. 9. s 15. sz.), a pécsi püspök 1560. márczius 15-ikén András miséspap számára (u. o. 12. sz.), három nappal később kíván Keres András veszprémi püspök Ujkéri András számára (u. o. 13. sz.), Draskovich Mátyás győri nagyprépost 1595. január 16-ikán a Szent Miklós javadalmat kívánja egy préposttársa számára (u. o. 21. sz.), gróf Zrinyi György 1595. április 9-ikén Ankerreith Ádám győri prépost számára kíván (u. o. 23. sz.), az ország kancellárja az erdélyi püspök számára kéri 1619. január 21-ikén (u. o. 48. sz.); maguk számára folyamodnak: Monoszlay Miklós soproni főesperes 1606. márczius 11-ikén (u. o. 31. sz.), a hetvenes években Salvucius Octavius ercsi apát és tihanyi kormányzó (u. o. 32. sz.), Domittrovtyh Péter zágrábi választott püspök 1612. február 25-ikén (u. o. 36. sz.).

getődzött, hogy máskülönben föltöreti. Kinyitották tehát neki az ajtót; erre a zszindelyből kilencz szekérrel Török Jánosnak adott, két szekérre valót pedig a maga pápai házához vitetett.¹ A Bethlen-zavarok is elmultak; a nikolsburgi békekötés után tartott országgyűlésnek 7. §-a érvényteleneknek nyilvánította Bethlennek adományozásait, s így Vizkelety dömölki uraságának is vége szakadt.

Köntös apátnak szándékát és tettét a szomszéd nemes-, másként felsődömölki hivei, nemesi és polgári renden levők egyaránt, nem tudták felejtteni; tíz év mulva is úgy emlékeznek meg az apátról, hogy érezni beszédjükből a jószívű sajnálkozásait halálán és templomjavító szándékának meggyűlésén.²

Nem sokáig maradt az apáti szék gazdátlanul. Himelreich György kormányzónak figyelmét fölhívják egy nemes származású ifjúra; még tanuló éveit éli, alighanem kispap volt még, a kormányzó azonban már látja benne az apátságra ajánló tulajdonságokat: az erkölcsi feddhetetlenséget, az elegendő képzettséget, az egyházi ténykedésekre való buzgóságot és ügyességet; ajánlja még az is, hogy a Himelreich-családnak már kora ifjúságában is tehetett hosszas és hű szolgálót. A kormányzó nem nézett az 1498. évi országgyűlésnek 67. §-ára, mely megtiltja, hogy ifjaknak, még ki nem tanultaknak, adományozzanak egyházi javadalmat;³ nem tartotta magára nézve kötelezőnek ugyanazon országgyűlésnek 58. §-át, mely meghagyja, hogy az, ki rendes prépostságnak vagy apátságnak birtokához jut, tartozik egy év alatt az illető rendnek öltözetet fölvenni;⁴ s a mint maga nem hajolt meg ezen törvény előtt és világi pap maradt, úgy nem kívánta annak megtartását másoktól sem. Kinevezte tehát Dianesevich⁵ Györgyöt mint tanuló ifjút, tán kispapot, 1622 tavaszán, márczius 12-ikén dömölki apátnak. Úgy látszik, jól választott Himelreich, mert oly embert nevelt maga mellett az ifjúból, ki észszel és erővel serénykedett a Rend erőszegett állapotának javításán. Alig ér Pannonhalmára, 1623-ban már szentmártoni plébános, két évvel későbbben kapja a kezéhez az összes főapátsági javak igazgatásának gondját s megtartja mindkettőt Himelreichnek 1637-ben bekövetkezett haláláig, de Pálffy

¹ Oklevéltár 15. sz.

² Ezt érezni az előbbi iratnak következő szavaiból: ...«szegény meghalt előbbeni dömölki apátnak Köntös János»,... «meghalván szegény Köntös János». — Vizkeletynek eljárását sem adják át a feledésnek; emlegetik nevét s tettét, melylyel «ő kegyelme nekünk is fogyatkozást láttatott tenni».

³ A hosszas törvéncikk helyett csak rövid tartalmát közöljük: Beneficia ecclesiastica iuvenibus, indoctis, incapacibus et idiotis non sunt conferenda. Corpus Iuris Hungarici. Budae, 1779. I. 304.

⁴ Mint előbb csak röviden: Praepositurae et abbatiae regulares personis regularibus et convenientem habitum gestantibus conferantur. U. o. I. 303.

⁵ Oklevéltár 13. sz. — Az apát neve Dianesevics, Dieneseuith, Dieneseuith, Dianesevith, Dianeseuith, Dyaneseuith, Dyaneseuith, Dyanesenicz, Dianesevich, Dianesevich, Dianesevich, Dianesevich, Dianesevich alakokban is fordul elő különböző iratainkban. — Egyszer Dianevith alakban is látjuk. Országos levéltár: acta particularia nr. 233.

főapátnak első éveiben is. Ő az összes főapátsági tizedeknek szedője, ugyancsak ő az összes szőlőknek és pinczéknek gondozója, ő vezeti az összes pörököt az egyházi s világi törvény előtt.¹ Nyilvánvaló, hogy lelkes tevékenységben kellett életének lefolynia, ha annyi időn át tudott a főapátság kormányzójának kedvében járni. Életének javát a főapátság züllött és zavarodott viszonyai kivánták maguknak, kiseded apátságára, Dömölkre, nem igen maradt ideje s ereje. Hogy megfordult benne, azt tudjuk; hogy nem részvét nélkül látta a pusztulást s elhagyatottságot, melyet Dömölkön talált, arra is van tanunk; erősen tervezgeti ugyanis a dömölki templomnak rendbehozását és e célra a hivek segítségét is megnyeri.² Rendesen Pannonhalmán lakott, Dömölk pedig tovább is pap nélkül, apát nélkül szükölködik.

A mint Himelreich, úgy ő is folyton serénykedett a Rend más kezére került jószágainak és jövedelmeinek visszaszerzésében. S azt látta, a dömölki apátságnak is vannak ilyen elvesztett és másnak jövedelmező jószágai. Ha körülnézett a főapátság levéltárában, megtalálhatta azt az oklevelet, mely kétségtelenül bizonyítja, hogy Dömölknek valaha szépen volt jószág a Ság hegyétől délre, a Marczal melletti Kamondon; azt is tudhatta, hogy ez a jószág már régen elveszett, hírét is csak ez az egyetlen oklevél tartotta fenn,³ tán a hagyomány sem tudott már az ő korában róla. Beszélhetett azonban a hagyomány még arról, hogy Dömölknek volt valamikor, még a mult század közepén is, Izsákfán és Kocson több szántója; tán még most is ismerték a «Barátföldje» s «Egyházföldje» nevű szántókat, valamint az «Kettősgát», «Gödör» s «Derczalmája-alja» nevű réteket, melyek a XVI. század közepe körül izsákfalvi és kocsi bérlőknek kezében voltak; ezekről azonban hiába keresett oklevelet vagy egyéb irást a főapátság levéltárában.⁴ Megtalálta vagy legalább megtalálhatta volna a vasvári káptalannak,⁵ Guthi Ország Mihály nádornak oklevelét;⁶ mindkettő dömölki jószágról és jövedelemről szól, melynek most ő már nem látja semmi hasznát.

Volt tehát a pannonhalmi levéltárban elég oklevél, melyből az apát megismerhette apátságának régi vagyoni viszonyait; de még több fegyvert is szerzett volna a kezében a tervezett törvényes harcához. S hol kereshette, hol találhatta volna azokat nagyobb reménységgel, mint az apátságához közel eső káp-

¹ Ő maga mondja egy hivatalos kihallgatásnál: «Ab anno 1623. in Sancto Martino Sacri Montis Pannoniae parochum egi tempore pie defuncti reverendi Georgii Himelreich archiabbatis usque ad obitum et ultra; ab anno autem 1625. incepto 14 annis egi praefectum omnium bonorum ad archiabbatiam spectantium, fui perceptor omnium reddituum et decimarum, promonthoriorum et omnium vinearum; habui experientiam in communi et specie; insuper habui curam in causa pie defuncti reverendissimi omnium iurium et lite, tum in sede spirituali, quam comitatus, in quibus bona, possessiones sen praedia, ad archiabbatiam spectantia, habentur; a quibus sane raro abfui». Pannonhalmi rendi levéltár, caps 60. V4.

² Oklevéltár 15. sz. ³ U. o. 1. és 2. sz. ⁴ L. a birtokok közt Izsákfa alatt. ⁵ Oklevéltár 5. sz. ⁶ U. o. 6. sz.

talannak, a vasvárinak, oklevéltárában? A királyhoz fordul tehát kérésével, s II. Ferdinánd királyunk 1623. június 11-ikén kelt levelével megparancsolja a a vasvári káptalannak, adja ki a dömölki apátnak mindazon oklevelek mását, melyek apátságának vagyoni viszonyairól szólnak. A káptalan már július 7-ikén eleget tesz a királyi parancsolatnak és kiadja az 1457. június 13-ikán kelt oklevélnek mását.¹ Nem nyert ezzel az apát, mert ez az oklevél úgylégs megvolt már a főapátsági levéltárban.

Tíz éven át pihen most az ügy. Tán szép módjával akarta s próbálgatta az apát a kis-dömölki és kocsi nemesekkel rendezni az ügyét, tán nem tartotta elég erősnek fegyverkészletét a küzdelemre, irásaink minderről mélyen hallgatnak. A tíz év elteltével, 1632. november 29-ikén, megint mozgatja az ügyet s folytatja készülődését, mert a győri káptalannal átiratja egyik fontos oklevelét, a guthi Országh Mihály nádortól származót.² Utána megint pihen az ügy. Végre 1635-ben elkészül a perhez szükségesekek összegyűjtésével.

A mint a vasmegyei törvényszéknek tagjai: felsőkáldi Káldy Ferencz és alsórajki Rajky János alispánok, a szolgabírák és esküdtek, 1636. január 10-ikén Szombathelyen összeültek törvénylátni, megjelent előttük Dianesevich György dömölki apátnak ügyvédje, Gorup János, az apát nevében a pörhöz szükséges iratokkal és megindítja a pert Dömölky Pál és Miklós, Foréntos Balázs, Noszlopi Gáspár és Bolla Józsa kis-dömölki, Mórocz Imre, Salamon Benedek és Tamás, Chászár Tamás, László György, Ferencz és Ambrus, valamint Dorna Mihály kocsi nemesek ellen.

Az ügyvédtől bemutatott első iratban ugyanazon törvényszék tagjai kijelentik, hogy Dianesevich György apát panaszkodott előttük, hogy az említett kis-dömölki nemesek, csak a jó Isten tudja, mért, de megtagadták a földjükön termett gabona s egyéb szemes jószágától, a bárányaiktól járó tizednek, valamint két márkányi összegnek a megfizetését; pedig az ő egyházának oklevelei szerint mindezt tartoznak megadni az ő egyházának; megtagadják pedig a fizetést annak daczára, hogy ő már többször intette őket illetékes szolgabírájukkal. Azt akarja tehát az apát, hogy a fizetni nem akaró nemesek a törvény elé kerüljenek s ott nem hosszú per után, hanem rövidesen, az 1609. évi országgyűlésnek 17.³ és az 1613. évi országgyűlésnek 4. §-a⁴ szerint a megtagadott tizednek és már-

¹ U. o. 14. sz.

² U. o. 16. sz.

³ A 2. pontját értheti, mely így szól: *Decimarum vero manu violenta ablatores per vicecomitem cuiuscunque comitatus in poena dupli convincantur et de facto ab eodem parti conquerenti executio impendatur.* Corpus Iuris Hungarici, Buda, 1779. I. 666.

⁴ Mely így szól: *Nobiles armales, qui in persona tantum nobiles sunt ac in fundis colonialibus resident; sicut et illi armales, qui in liberis et aliis civitatibus habitant, quive onera civilica supportant; simili-*

káknak megfizetésében elmarasztaltassanak, még pedig az 1612. évtől egészen a mult évig járó összegüknek erejéig. A bemutatott második iratban ugyanaz a törvényszék kijelenti, hogy az apát az említett kocsi nemesek ellen is emelt ugyanezért panaszt s ugyancsak perli őket is, csak hogy tőlük csupán az 1635. évre járó tizednek és márkának megfizetését követeli.

Erre a törvényszék a két falu nemesének megidézésére Potyondy Ferencz szolgabíró-t küldte ki a falukba, s az személyesen kereste föl s idézte meg őket 1635. július 20-ikán a törvényszéknek legközelebbi ülésére, hogy ott feleljenek az apát vádjára.

A mint most 1636. január 10-ikén a törvényszék összeült, a nemesek ügyvéde, Darás István, kérte s megkapta a törvényszéktől a vádló iratoknak mását; s ezzel április 2-ikára halasztották az ügyet.

Midőn e napon a két ügyvéd a törvényszék elé lépett, az apáté igazságot és ítéletet kért, az alpereseké pedig előrebocsátott tiltakozás után azt állítja, hogy Chászár Tamás és László György ellen meg kell szüntetni a pert, mert egyik sem lakik Kocson; de a többi vádlott ellen sem tarthatni fönn a vádat, mert az apát a vádlottak földjén nőtt jószágtól követel tizedet, ezt a földterületet pedig épen nem határozza meg közelebről. Az apát ügyvédje válaszként azt bizonyítgatja: megvan a keresetüknek a jó alapja és minden szükséges kelleke, tehát ítéletet sürget. Erre a törvényszék tanácsot ül és aztán kimondja, hogy Chászár Tamásra s László Györgyre nézve az alperesek ügyvédének fölhozott oka miatt a per leszáll, a többi vádlottra nézve azonban továbbra is fönnmarad, azoknak helyt kell állaniuk az ügy érdemére nézve. Darás, a vádlottak ügyvéde, erre ismét azt bizonyítgatja, hogy a pernek le kell szállania, mert először is a panaszos csak egész általánosságban keres tizedet és márkákat, részletesen pedig mit sem szól róluk, a követeltnék még a mennyiségét sem mondja meg, — aztán meg azért is, mert az apát említ ugyan apátságáról szóló iratokat, de azokat szószerint hiába keresi az ember a keresetlevélben, de még csak a másukkal sem intette meg a vádlottakat. Mindezek után újra sürgeti, hogy a pert hagyják abba, a fölmutatott iratokat pedig semmisítsék meg. Az apát ügyvéde azzal válaszol: mivel a vádlottak nem engedték meg a tizedszedést az apátnak, azért nem is részletezhette a követelt tizednek nagyságát, hanem kénytelen volt ilyen tág czímen ellenük pert indítani; az iratokat pedig csak fölvilágosítás kedvéért említette meg, azok nem vonatkoznak a dolog érdemére, azért hiába beszél azok ellen a vádlott fél s hasztalan kíván miattuk

ter et officiales, villici ac stipendiarii dominorum ac nobilium, nec non confiniarii fundos rusticanos colentes, decimam integram solvere teneantur. Ugyanott l. 680—1.

halogatást. A vádlottak ügyvéde megmarad állítása mellett s ítéletet sürget. A törvényszék úgy ítél, hogy a vádlottaknak ezentúl is helyt kell állaniuk a dolog érdemére nézve.

A vádlottak ügyvéde eddig csak az ágasbogas részeit nyesegette az ügynek, most az ügy derekába vág: az apátnak azon állítására, hogy az 1635. évi járandóságot nem fizették meg neki a kocsiak, azt válaszolja, hogy az ő ügyfelei és azoknak elődei emberemlékezet óta nem adtak tizedet vagy valami más fizetséget az apátnak vagy valamelyik elődjének, s így ez az ügy a hazai törvények szerint már elévült; ezen állításának igazságát pedig tanuvallomásokkal és iratokkal kész kimutatni ott, akkor és azok előtt, a hol, a mikor s a kik előtt a törvényszéknek tetszik. A panaszos apátnak ügyvéde belenyugszik és szintén kész így bizonyítani.

A törvényszék erre úgy határoz, hogy kiküld majd egy alispánt, azt a szolgabíró, kinek járásában Kis-Dömölk és Kocs fekszik, s egy esküdtet a tanuvallomások meghallgatására és a bizonyító iratok átvételére; meghagyja egyzersmind, hogy a kiküldöttek a törvényszék legközelebbi ülésén beszámoljanak megbízatásukról.

Nemsokára a vármegye s így a vármegyei törvényszék személyzetében nagy változás történik. Az egyik alispán, Káldy, önként távozik hivatalából, a másikat, Rajkyt, a halál ragadja el; helyükbe lépnek a vármegyei urak és nemesek megegyező akaratából nemesládonyi Czömötey (Csömötey) József és kisleludi Kisfaludy István. A mint 1637 február 18-ikán az ő vezetésük alatt a törvényszék megint összeül, a tanuvallatni küldött bizottság tagjai, Czömötey alispán, Potyondy főszolgabíró, Szabó Bálint és Horuath György esküdtek előadják, mint jártak el a megbízatásban.

Mikor kiszállanak ezen év februáriusának 7-ikén az apátság ősi falujába, Nagy-Dömölkre, már megmozdult rendeleteikre az egész vidék; a fölhívott tanuk a szélrózsa minden irányából sietnek a bizottság elé, hogy számot adjanak arról, mit tudnak a kisdömölki és kocsi nemesek tartozásáról, a nagydömölki apátnak járó tizedről és a két márkáról.

Negyvenhatan vannak a tanuk. Megjelennek: *Baba* helységből, melyet ma Boba néven ismerünk, Babay Benedek, Baráth (Barath) Máté, Geörfy (Györfy) Tamás, Lorantffy (Lorantffi) Péter, Morocz Péter, Peterfy (Peteffay) János és Szobothy (Szabotha) György; mindannyi nemesember; *Kápolnáról*, melyet ma Kemenes-Kápolnának mondanak, Chaszar (Császár) Tamás jobbágy; *Kereszturrról*, a mai Nemes-Kereszturrról, Bodor Gábor s Teleky (Theleki) Tamás nemes személyek; *Mihályfalváról*, a mai Kemenes-Mihályfáról, Banio (Banjo) János, Bétz (Bech) István, Feies (Fejes) Tamás, Kovatz (Kovács) Mihály s Vargha Mihály jobbágyok;

Nagy-Köcskről, Szabó (Zabo) Ferencz s Tott (Toth) Kálmán jobbágyok; *Pál-falva*, a mai Kemenes-Pálfa helységből, Geörkös (Gyeörkös) János, Hegedős (Hegedes) János, Kachorlaki (Kaczorlaki) Mihály és Tamás, Tomori (Thomorj) Ferencz jobbágyok; *Ság* helységből, a mai Alsóságából, Csekuti (Chekuthi) Berta, Keresze Jakab, Paxy Lőrincz, Petheő (Pethő) Mihály, Szakacz (Sakacs) Lőrincz és Tott (Toth) Benedek jobbágyok; *Simonyi* faluból, a mai Nagy-Simonyiból, Dalos Pál, Mérő (Mérő) Benedekné, Virágh István jobbágyok és Haias (Hajas) Péter nemes; *Sithéről*, a mai Nagy- és Kis-Sitkéről, Balogh György; *Szent-Mártonból*, a mai Kemenes-Szent-Mártonból, Lampert (Lamperth) Ferencz nemes. — De jöttek azóta már eltűnt helységekből is tanuk; így *Bocor* (Boczor, Bocsor, Böcsör) helységből, mely napjainkban már csak mint dülönév él Jánosházától délnyugatnak,¹ Baichi (Bajchi) Balázs jobbágy; *Söjtör* (Söjthör, Seöytör) faluból, melyről oklevelek alapján csak annyit tudunk, hogy Jánosházától északnyugatnak, úgy Káld, Duka vidékén feküdt, Balogh Péter nemes; *Varsány* faluból, melyről szintén csak levéltári adatokból tudunk, s mely Jánosházától keletre vagy északkeletre feküdt, négy jobbágy: Chanko Mihály és Pál, Keszeő (Keszó) Benedek és Vidossa (Vidosa) Mihály; *Vérkö* (Vérkeő) faluból, mely az oklevelek szerint Jánosházától nyugatnak vagy északnyugatnak feküdt, Nagy (Nagi) Barabás jobbágy. Néhány tanunak nem említik a faluját; ily ismeretlen helyről jön Gérczey (Gérchei) Pál, Keöczky (Kocski) Gergely és István, Takacz (Takács) István és Toth (Toot) Benedek.²

A tanuk mindannyian egyenkint felelnek eskü alatt a föltett kérdésre: «Tudode nyilván, és ha tudod, honnet lehetsz bizonyos benne, hogy ennek az mostani Dömölky Apátornak auagy az elejnek az Kis Dömölky Lakosok és

¹ Csánki (Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, II. 737.) azt mondja ezen faluról, hogy «ma pusztá Jánosháza mellett délnyugat felé». Erről ma már mit sem tud a katonai térkép és a Helységnévtár.

² Ha közelebbről nézzük a tanuskodókat, önként kínálkozik több tanulság: 1. hogy Czelldömölk vidéke akkoriban jóval több falut táplált, mint ma; nem találjuk ugyan az említettek közt Gércze, Izsákfa, Merse, Tokorcs és Vát falukat, de tudjuk róluk, hogy az előbb említettekkel együtt akkor már mind megvoltak; — 2. hogy az egész vidék akkor is tiszta magyar volt; ezt bizonyítják a tanuk nevei, ugyanezt mutatják az uraságok nevei; így a bocsori uraságnak neve Pathy (Patthy, Pattj) György, a kápolnainak Batthianiné (Bottjaniné), a mihályfalvainak Dömölki Imre, Horuath (Horuath) Péter, Orosz Pál, Vizkelety (Vizkelethi) János, a nagyköcskinek Kaldy (Kaldi) Ambrusné, a pálfalvaiakéinak Martonfaluay (Marthonfalvaj) Györgyné és Patthy (Patty) György, a ságiakéinak Balogh János, Czobor Imre, Lippay (Lippaj) Gáspár és Teörök (Thörök) János, a simonyiakéinak Haias (Hajas) Péter, Janosy Miklós és Szabó Bálint, a varsányiakéinak Lippay Gáspár, Teörök (Török, Thörök) János, a vérköinek Czobor; — 3. hogy a kihallgatott tanuk korra nézve igen messze állanak egymástól; 1 harmincznyolcz éves, 3 van negyven és ötven közt, 10 ötven és hatvan közt, 15 hatvan és hetven közt, 10 hetven és nyolczvan közt, 4 nyolczvan és kilenczven közt, 1 száz éves, kettőnek nem említik a korát; — 4. hogy az összes tanuk közt csak egy nő, a többi mind férfi; — 5. hogy egy negyedrészüik nemes, a többi jobbágy. (A vezetéknevek írásában követtük a két forrásnak sajátosságát.)

Kocziak ualamikor adtanak uolna Gabona, Barány és egyéb dezmat auagy mas-féle ualami adot, és ha nem adtanak is, hallottade, ha tartoztanak uolna adny.»

Az első tanu, a 74 éves Gérczey Pál «hüti után aszt uallya, hogy soha nem tudgya, az Kis Dömölkiek és Koczi nemessek ualaha adtak uolna az Nagy Dömölky Apaturnak semminemű Dezmat és semminemű Penzadot. Soha hirrel sem hallottam.» Ugyanígy vallanak részint szóról-szóra, részint nagyjában a 2—9., a 11—20. tanuk.

A tizedik tanu, az 56 éves Petheő Mihály, ki Ságón Czobor Imrének a jobbágya, «hüti után aszt uallya, hogy soha nem tudgya, hogy az kis Dömölky Nemessek és Koczi Nemessek ualaha Nagy Dömölkre ualamely Apaturnak adtak uolna dezmat anagy Tizedet uagy ualami Pénz adot, hirel sem hallotta».

A huszonegyedik tanu, a 65 éves Tott Kálmán, ki a nagyköcski Káldy Ambrusnének jobbágya, «hüti után aszt uallya, semmit sem tud». Így vall a 23—27., 30., 31., 33—39., 41., 43—45. tanu is.

A huszonkettedik tanu, Szabó Ferencz, ki szintén a nagyköcski Káldy Ambrusnének a jobbágya, «hüti után aszt uallya, hogy sem tudgya, sem hallotta, hogy ualaha adtak uolna ualami adot az Kis Dömölkiek és Koczky Nemessek az Apaturnak Nagy Dömölkre.»

A huszonnyolczadik tanu, a vérkői Nagy Barabás, a 70 éves jobbágy, «hüti után aszt uallya, semmit sem tud, sem hallotta».

A huszonkilencedik tanu, Bodor Gábor nemesszemély, «hüti után aszt uallya, sem tudgya, sem hallotta soha, ualamit adtak uolna az Apaturnak».

A harminczkettedik tanu, a Pálfalváról jött Tomory Ferencz, ki Patthy Györgynek jobbágya, «hüti után aszt uallya, hogy semit nem tud, sem hallot az Dézma és tized megh adása felől».

A negyvenedik tanu, a 60 éves bobai nemesszemély, Péterfy János, «hüti után aszt uallya, hogy semmit nem tud, sem hallotta».

A negyvenkettedik tanu, a 75 éves Vidossa Mihály jobbágy, ki Varsányból jött, «hüti után aszt uallya, hogy semmit nem tud abban az dologban».¹

A tanuvallatásnak eredménye tehát az, hogy egy tanu sem tud arról, hogy a pörbe fogott kisdömölki és kocsi nemesek a mostani vagy valamelyik előbbi nagydömölki apátnak fizettek volna valami adót, akár természetben, akár készpénzben.

A mint a kiküldött bizottság végzett jelentésével, az apátnak ügyvédje két iratot terjesztett be; az első a győri káptalannak 1632. november 29-én kelt oklevél-másolata,² a másik pedig a vasvári káptalannak 1623. július 7-én néhai

¹ A tanuk vallomása a teljesebb okiratból van véve. Oklevéltár 17. sz. ² U. o. 16. sz.

II. Ferdinánd királynak parancsára kiadott oklevél-másolata.¹ Erre a szükséges másolatokat az ügyvédeknek kiadatja a törvényszék s ezzel az ügyet május 28-ára napolja el.

Ekkor a panaszos apátnak ügyvédje megint hoz két oklevelet a törvényszék elé: az első a guthi Országh Mihály nádornak Budán 1459 február 19-én kelt oklevele,² a másik a vasvári káptalannál kiállított vallólevél,³ a melynek átírásáról éppen előbb beszéltünk. A törvényszék az alpörösök ügyvédjének kívánságára ezen oklevelek másolatát is kiadatta neki s az ügy folytatására a következő évnek november 17-ét tűzte ki.

A mint ezen a napon a törvényszék megint elővette az ügyet, az apát ügyvéde az előzmények alapján végleges ítéletet sürgetett a törvényszéknél. Az alpörösök ügyvéde azzal válaszolt, hogy elővette a panaszos apátnak okleveleit s keményen megbírálta őket; így a néhai II. Ferdinánd király meghagyására kiállítottról azt bizonyítgatta, hogy azzal nem lehet kimutatni az apátnak vélt igazát, s hozzá még nem is érvényes, mert a káptalan maga is elismeri, hogy az eredetije jobbról is, balról is szakadozott, még pedig annyira, hogy el sem lehet igazán olvasni; de ha épen maradt volna is ránk, akkor is csak az derülne ki belőle, hogy a mondott időben megjelent a vasvári káptalan előtt Sebestény dömölki apát s ott egymagában, az állítólagos jobbágyok távollétében, azt vallotta, hogy ő a kisdömölki és kocsi nemesek tizedét emberemlékezet óta egészen ismeretlen nevű embereknek elengedte; az apátnak ezen ily módon történt bevallása senkit sem kötelez s a törvény előtt a mostani apátnak mit sem használ. A vasvári káptalannak másik másolata pedig, mivel az eredetit nem mutatták most föl, a Hármaskönyv szerint érvénytelen.⁴ Az sem segít az apát ügyén, hogy az apát, jobb tanácson indulva, utólagosan, 1637. május 28-án, fölmutatta az eredetit, mert ezzel most már megkésett; különben egy és ugyanazon pörben egy és ugyanazon oklevelet két példányban fölmutatni nem szabad; de ha szabadna is, akkor sincs segítve az apáton, mert csak az derülne ki az oklevélből, hogy néhai János nagydömölki apát a kisdömölki nemesekkel az ország nádora, guthi Országh Mihály, előtt az oklevélben részletezett ügy miatt pörösködött, hogy a bíró akkor mindkét félnek új határnapot tűzött ki, s így a

¹ Oklevéltár 14. sz. ² U. o. 6. sz. ³ U. o. 5. sz.

⁴ A II. résznek 15. címét érti, mely így szól: . . . sunt etiam aliae litterae, quae, etsi malitiose non sint fulminatae, tamen in iudiciis non servantur, neque locum habent: Prout omnes transumptionales, quae simpliciter et absolute in locis capitularibus aut conventualibus, sive coram iudicibus ordinariis regni sunt vel fuerunt transumptae. Et tales non sine notabili causa per constitutionem generalem extiterunt in irritum vocatae atque invalidatae, nisi forte originales litterae, ex quibus scilicet transumptae processerunt, in specie valeant exhiberi. Nam hoc modo, si originalia privilegia rite bonoque ordine et modo confecta fuisse dignoscantur, etiam transumptae litterarum locum habent. Corpus Juris Hungarici, Budae, 1779. I. 65.

A pannonh. Sz. Benedek-Rend tört. XII., I. rész.

felek törvényes pörben maradtak; a mostani apát pedig ezt az akkor félben maradt pört a honi törvények ellenére a vármegyei törvényszéknél s azzal akarná befejeztetni, holott a Hármaskönyv szerint egy és ugyanazon pört két bíró és két törvényszék elé vinni nem szabad; ezért a tettéért a panaszos apátot a pörpatvarkodás büntetésében kell elmarasztalni.¹ S mivel a pörbehívottak oklevelekkel és tanukkal is kimutatták, hogy ők igazi nemesek és hogy ők az igazi nemesek ősi kiváltságaival éltek és most is élnek, azért a törvénybehívó apátnak ezutáni zaklatásaitól s nyugtalanításától megmentendők, ősi kiváltságaikban meghagyandók, a felpörös apát pedig a helytelen kereset bűnében elmarasztalandó.

Ezen súlyos állításokra az apát ügyvédje azzal választott, hogy a pörbehívottak összes állításai s tanubizonyosságai elvesztik minden erejüket az apátnak okleveleivel szemben; hogy néhai Sebestény apát a maga valloinását a káptalan előtt az akkori adózó dömölki nemesek jelenlétében tette; hogy a Hármaskönyvnek említett helye nem a régi, hanem az újabban készült oklevél-másolatokat tiltja el; hogy pörpatvarkodásról s helytelen keresetről szó sem lehet.

Erre mindkét félnek ügyvédje végleges ítéletet kívánt.

A törvényszék tanácsot ül, meghányja-veti az eléje terjesztett okokat és adatokat mind, aztán ítelt az apát javára. Ítéletének java így hangzik: Mivel a pör folyamában kitünt, hogy az apátnak igaza volt, mikor azt állította, hogy a kis-dömölki és kocsi nemesek tartoznak az ő apátságának a földjükön termett gabona és egyéb szemes jószág és a bárányaik tizedének, valamint két márkányi összegnek megfizetésével, azért a törvényszék mindezeknek megtagadása miatt elítéli az említett nemeseket a járandó tized és egyéb fizetség kétszeresének a megfizetésére, még pedig az 1612. évtől fogva számítva; ha pedig a pervesztesek nem tudnának vagy nem akarnának fizetni, úgy először ingóságukból, ha pedig ilyen nem volna vagy elég nem volna, úgy a vármegye területén bárhol is található ingatlanukból kell az apátnak a maga járandóságát megkapni.

A vádlottak ügyvédje azonban nem nyugodott meg az ítéleten s könnyen

¹ A Hármaskönyv II. részének 25. czímét érti, melynek bevezetésében olvashatni: *Item super clausula evocationum: Litis pendentia (si qua foret inter ipsos evocantem scilicet et evocatum) non obstante: Sciendum, quod propter evitandum calumniae factum, quae calumnia ex duplici et interdum longe multiplici causarum motione atque prosecutione maxime solet evenire, clausula ipsa in evocatione consuevit apponi.* — És ugyanezen rész 70. czímének 1. pontjában olvashatni: *Ubi sciendum est, quod calumnia ex litis contra quempiam duplici sub colore vel diverso tramite fraudulenta motio atque suscitatio, — és a 2. pontjában: Primo, dum quis unam et eandem rem vel actionem duplici sub colore aut duplici via sequitur. Si enim quispiam litigantium possessionem suam titulo pignoris et etiam iure perpetuitatis acquirit: duplex color dicitur. Si vero unam et eandem rem sub uno et eodem titulo, coram tamen duobus vel diversis iudicibus prosecutus fuerit: duplex via nominatur.* *Corpus Juris Hungarici, Budaë, 1779. ; 70. 87.* — A perpatvarkodónak az a büntetése, hogy a főügy azonnal és örökre elvész, azonfölül még pénzbüntetést is fizet.

megtalálta a módját, mint segíthetne sorsán. Kijelentette, hogy főleg a királyi kuriához, s kívánta, hogy a törvényszék az egész ügyet oda küldje. A törvényszék engedett kívánságának, de előbb megadta a nyertes apátnak a módot, hogy a megnyert pörnek hasznát láthassa. A vesztesek ügyvédje sem pihent, hanem még az ítélethozatal napján tilalommal akasztotta meg az ítéletnek kiadását, hogy így időt és módot nyerjen újabb segítségokkal a törvényszék elé lépni. Másnap csakugyan megjelent a törvényszék előtt és annak új oklevelet mutatott föl; a törvényszék azonban, mivel rövid pörről van szó, elkésetteknek vette ezeket s kimondott ítéletét minden ízében változatlanul hagyta. Az ítéletlevelet a törvényszék az új év első hónapjának 13-án állíttatta ki.¹

Azt hihetné az ember, hogy az apát hajója annyi szirt és zátony közt szerencsésen elért a révhez. Erősíti hitünket az a körülmény is, hogy az apát ügyvédje, a mint kezéhez kapta az ítéletlevelet, rögtön kérte annak végrehajtását s Vas vármegye nyomban intézkedett az ítéletnek végrehajtásáról. Még jobban erősödünk hitünkben, ha olvassuk azt a két iratot, melyeknek elseje azt bizonyítja, hogy Kisfaludy István alispán, Potyondi Ferencz szolgabíró, Horvát György, Szeny Péter és Szabo Bálint esküdtek a kis-dömölki nemesektől: Dömölky Miklóstól és Páltól, Forintos Balázstól és Noszlopy Gáspártól egyenkint 140, Bolla Józstól pedig 60 frt erejéig foglaltak az apát javára, másodika pedig arról tanuskodik, hogy ugyanazon alispán és főszolgabíró Horvát György és Ughy János esküdtek kíséretében a kocsi nemesektől: Doma Mihálytól, László Ambrustól s Ferencztől, Morocz Imrétől, Salamon Benedektől s Tamástól egyenkint 30 frt 32 denárnyi összeg erejéig foglaltak, szintén az apát javára, mindkét helyen Szent Bálint napján.² S mégis egészen másként dült el az ügy. A nemes-dömölki és kocsi nemesek még nem tartották elveszettnek ügyüket s a még kínálkozó segítségbe kapaszkodtak. Esterházy Miklós nádorhoz s királyi helytartóhoz fordultak és pörújításért folyamodtak azon a czímen, hogy ügyvédjük a pör folyamán nem használta föl mindazt az okot, bizonyítékot, kifogást és bizonyító oklevelet, melyet feleinek javára föl lehetett és kellett volna hoznia; tette pedig ezt járatlanságból és vigyázatlanságból; s csakis így történhetett meg velük az, hogy ilyen kemény ítélettel sújtattak; pedig ha mindazt fölhasználta volna, a mi módjában állott, s ha új pörben még egyszer fölhasználhatnák régi és új védő eszközeiket, úgy könnyen megvédelmezhetnék magukat az apát vádja ellen. A nádor hajolt kívánságukra s 1639. február 21-én a kismartoni várban kelt parancsával pörújítást engedett nekik.

Erre a nemesek nyomban megindítják új ügyvédjükkel, Tolnay (Tholnay,

¹ Oklevéltár 17. sz.

² Mindkét irat a pannonhalmi rendi levéltár dömölki iratai közt.

Tholnaj) Jánossal, a pört. Nem mulik el két hét, már ott van Nagy-dömölkön, másként Polgár-Dömölkön, Potyondi Ferenc szolgabíró s meg akarja idézni az apátot; mivel ezt nem találja ott, Zalai Ambrus nevű jobbágya révén hívja törvény elé. A felek ezzel szerepet cseréltek; az apát lett az alperes, a két falunak nemesei a fölperesek.

Márczius 14-én találkoznak a felek először a törvényszék előtt ügyvédjeik személyében; az apáté megkapja a pörújító parancsnak másolatát a törvényszéktől. Május 18-án tárgyalják az ügyet először a törvényszék előtt érdemlegesen. A nemesek ügyvédje azt kívánta, semmisítsék meg az egész pört. Az apáté bizik igazában, azért nem enged. A nemeseké azzal kezdi meg a derékharcot, hogy kilencz oklevelet mutatott föl a törvényszék előtt, ötöt a kisdömölkiek (nemesdömölkiek), négyet pedig a kocsiak igazának kimutatására. Az 1. a vasvári káptalannak 1421-ben kelt oklevele, melyben arról van szó, hogy a dömölki birtokba minden ellenmondás nélkül iktattak be, — a 2. a vasvári káptalannak 1561-ben kelt oklevele, mely a felsődömölki birtokba való bevezetésről szól, — a 3. ugyanannak a káptalannak ugyanakkor kelt oklevele, melyben kisdömölki birtokba való bevezetésről van szó, — a 4. ugyanazon káptalannak 1564-ben kelt oklevele, melyben Mérei Mihály ítélőmester és nádori helytartó íllelevelének eltiltásáról van szó, — az 5. Fejérvöly nyitrai püspöknek és királyi helytartónak 1589-ben kelt oklevele, melylyel Felső-Dömölköt a magvaszakadt Gyarmán András halála után Dömölky Gáspárnak és Gergelynek adományozza, — a 6. a vasvári káptalannak 1515-ben kelt oklevele, melyben kocsi birtokba való bevezetésről van szó, — a 7. gróf Bubek István királyi kuriai bírónak 1366-ban kelt oklevele, mely a Kocsfalu és a vele szomszédos Thekeföldre nevű puszta közti határjárásról szól, — a 8. I. Mátyás királyunknak egy 1464-ben kelt oklevele, — a 9. végre Vas vármegyének 1637-ben kiadott bizonyáglevele, mely arról szól, hogy a két falunak említett lakosai megszakítás nélkül használták jogaikat. Mindezekre támaszkodva sürgette a nemesek ügyvéde, hogy az ő felei nemességüknek régi kiváltságaiban és mentességükben sértetlenül meghagyassanak, az apát pedig ezen pörnek helytelen megindítása és folytatása miatt, valamint az ezekkel kapcsolatos nyugtalanítás és zaklatás miatt törvény szerint sújtassék. Megeredt erre a két ügyvéd közt a szóharcz, melynek ezen a napon nem is szakadt vége.

Másnap, május 19-én, tovább foly a küzködés; végre kimondta a törvényszék az ítéletet. Az eléje terjesztett mindenféle iratok és tanuvallomások alapján azt látta a bíróság, hogy a két falu említett nemesének mentessége nyilvánvalóan kiderült, hogy a két falu nemesei ügyüket alaposabban és erősebben bizonyították, mint az apát a magáét, mindezért a régi határozatát megváltoztatja,

az apátnak előbb már oda ítelt és annak javára már lefoglalt mindennemű jószágot az időközi haszonnal együtt a tulajdonosoknak visszatéli és kezükbe adja, az apátnak ezen ügygyel kapcsolatos mindenféle további zaklatásától őket megszabadítja.

Az apátot sem riasztotta vissza a vereség; bizott igazában, azért föllebezett a királyi törvényszékhez. A vármegyei törvényszék 1643. márczius 17-én állítja ki a pör lefolyásáról részletesen szóló ítéletlevelét, melylyel az apát a pört a királyi törvényszékhez vitte. Az ügy azonban itt sem járt nagyobb szerencsével. 1647. június 18-án írja rá a pörirat első lapjának aljára Kerekes András ítélőmester, hogy az országgyűlésen tárgyalt nagyon fontos ügyek nem engedtek időt ezen pör fölülvizsgálására, azért más, alkalmasabb időkre vetik vissza. Még most sem adta meg magát az apátság, annyira bizott ügyében. De tizenkét évvel későbbben sem várt nagyobb szerencse a pörre. Az 1659. évi országgyűlésnek utolsó napján megint azt írja a pör második lapjának felső részére Rabbi István ítélőmester, hogy ezt a pört sok minden más fontosabb ügy miatt nem vehették elé s nem vizsgálhatták meg, azért a legközelebbi határidőre utasítják.¹

S ezzel eltemették az egész ügyet. Az a szivós kitartás, melylyel a két falu nemessége szinte harmadfél száz év folyamán többször törekedett terhein könnyíteni, most végre célta ért: a két falu lerázta magáról az apátnak uraságát és egészen független lett. Igaz, a függetlenség tényleg már régóta megvan, mert száz év óta csak egyszer hallunk kocsi bérlőkről, kik az apátságnak valamelyest fizetnek az Egyházföldje nevű szántóért; a nemesdömölkiekről pedig kétszáz év óta sem halljuk, hogy fizettek volna az apátságnak. Ezt a tényleges függetlenséget most a törvény előtt is kivívták maguknak. A dömölki apátság ezzel megint szegényedett, igaz, csak joggal.

De szegényedett azzal is, hogy az izsákfalvai Barátföldje és Egyházföldje nevű szántókat, valamint a Kettősgát, Gödör s Derczalmája-alja nevű réteket elvesztette; 1561-ben még megvoltak az apátság birtokában, most már se hirük, se hamvuk.²

Dianesevich György apát a hosszas küzdelem idején folytatta munkáját a főapátság körében. Újabb tisztesség is éri, mert 1636. július 10-én Telegdy János, kalocsai érsek és a nyitrai püspökségnek kormányzója, a koppányi prépostságot adományozza neki.³ Zaj nélkül végzi dolgát; a dömölki iratokban nem is talál-

¹ Eredetije a pannonhalmi rendi levéltárban; jelzése: capsza 65. Zzz. — A perről szóló sok egyéb irat is ugyanott található.

² Az apátság birtokai közt Izsákfa alatt.

³ Eredetije a pannonhalmi rendi levéltárban; jelzése: fasc. 85. 7. 1.

kozunk többet vele, a pannonhalmiakban igen; 1646 őszén mint benczés írja alá a többi pannonhalmi benczés rendtárssal a főmonostori perjelnek és alperjelnek a meghatalmazó iratot.¹ Ő is benczés lett tehát élteinek java korában; a Rend tehát megújult Pannonhalmán.

A mint Himelreich kormányzó nagynehezen átvergődött a Bethlen-zavarokon, az a gondolatja támadt: vissza kellene megint állítani a Rendet Pannonhalmán. A tervnek lelkes pártfogója támadt Nagyfalvy Gergely akkor még győri kanonokban, később szerémi, váczai püspökben. Mindketten érzik azonban, hogy erejük e nagy tervnek megvalósítására kevés. S a mint töprenkednek nagy szándékukon és kicsiny erejükön, segítség után nézegetnek s azt hiszik, Wolfradt Antal, a bécsi herceg-püspök és kremsmünsteri benczés apát, az lehetne tervüknek hathatós támogatója. Nagyfalvy föl is keresi 1633-ban levelével s abban kéri, hogy Isten és a benczés Rend iránti szeretetből segítse kettőjüket az apostoli szent-széknél és a királyi udvarnál igyekvésükben, hogy a magyar benczés Rend, mely valaha televény földje volt jó szerzeteseknek és vinnyéje az igaz szerzetes életnek, újra föléledjen.² Gondolatjuk jó földbe került a püspök-apát szívében és itt erősödött. Antal püspök csak azért nem nyilatkozott egyelőre, mert azt gondolta, hogy Himelreich, ki nem nevelődött szerzetesnek, bajosan nevelhet igazi szerzetes testületet; hagyta tehát a tervet pihenni s érni, de gondosan őrködött, hogy a főapátság ne kerüljön valahogy megint nem-szerzetes kézre. A mint aztán Himelreich kormányzó 1637-ben sirba szállott, Antal püspök munkához fogott és neves férfiak segítségével kivívta sok minden ellenállás daczára a magyar benczés Rendnek visszaállítását.³ Az alkalmas főapátot csakhamar megtalálják a heiligenkreuzi czisztercita kolostor perjelében, a csepregi születésű Pálffy

¹ Ego fr(ater) Georgius Dianesevith ordinis S(ancti) P(atris) n(ostri) Benedicti in monasterio S(ancti) Martini Sacri Montis Pannoniae professus, subscripsi. Pannonhalmi rendi levéltár, fasc. 75. 1.

² Cum rev. dom. archiabbate S. Martini Sacri Montis Pannoniae non mediocris cura et cogitatio nos incessit, qua ratione ordo S. Benedicti, olim in Ungaria bonorum virorum ferax et monasticae vitae disciplina florens, iterum revocari atque restitui possit. Sed nec unde incipiendum, nec quis in ea re ordo tenendus sit, intelligimus... Itaque primum et ante alios multis respectibus addicti ad illustrisimam ac reverendisimam vestram dominationem confugiendum putavimus, humiliter et cum devota fiducia eidem supplicantes, ut pro sua erga Deum et religionem illam charitatem velit rursus in Ungaria, tamquam foecundam matrem, familiam S. Benedicti nova prole multiplicari ad laudem et gloriam Dei et Sanctorum eius. Existimamus enim atque adeo persuasum habemus ita futurum, si ill. ac. rev. vestra dominatio dubiis in rebus lumen praesidiumque afferre dignabitur. Nagyfalvy Gergely választott szerémi püspöknek Győrött, 1633. márczius 14-én irt leveléből. Pannonhalmi rendi levéltár, capsza 54.

³ Factum tamen aliquid salutare est saltem pro bono ordinis S(ancti) P(atris) N(ostri) Benedicti. Archiabbatia namque S(ancti) Martini, quae iam multis abhinc annis in manibus saecularis cleri fuerat, ordini nostro, pro quo a Sancto Stephano rege fundata erat, sacrae caesareae maiestatis clementissima voluntate, etsi reclamaverint multi, ad instantiam mei illustrissimi principis restituetur. Sauther Antal kremsmünsteri benczésnek, a bécsi herceg-püspök káplánjának, Pozsonyban, 1638. január 12-én Pálffy Mátyás heiligenkreuzi czisztercita perjelhez irt leveléből. Pannonhalmi rendi levéltár, capsza 64. Vv. 1.

Mátyásban. Pápai és királyi jóindulat és akarat simává teszi a göröngyös utat s eltűnik minden akadály. Pálffy csakhamar pannonhalmi kormányzó, cisztercitából benczés, főapát lesz, még pedig azon kötelezettséggel, hogy az istenitiszteletet gondosan ápolja, Pannonhalmán a kolostorban elegendő benczés szerzetest, a várban elegendő katonát tartson s a Rendnek idegen kézre került vagyontat visszaszerezze. Pannonhalma tehát megint veteményes kert lesz, melyből a kisebb benczés apátságok rendtagokat remélhetnek, még pedig először is Dömölk, mely nem állott török hatalom alatt, hanem annak csak a szélén. Az apátság tehát megint láthat majd benczéseket vagy legalább benczést, ki az anyagi s szellemi züllést megállítja az apátságban és vidékén; Győri Márton, Köntös János s Dianesevich György világi papok voltak, máshol tartotta őket gondjuk, csak vendégként nézhetek Dömölkre, most pedig majd benczés lesz az apát, a ki itt lakik majd állandóan, kit konventje vesz körül, ki testvéreivel s fiaival megint virágzó teleppé neveli az apátságot. Csakhogy száz évig kell még türtöztetni a vágyunkat, míg testet ölthet, hiszen maga Dianesevich sem maradt itt, hanem Bakonybél apátja lett.

A mint Pálffy Mátyás főapát 1647 tavaszán (márczius 24-én) a pozsonyi országgyűlésen örökre lehunyta szemét, a Rendnek konventtagjai, köztük Dianesevich, csakhamar összeülnek főapátválasztani; nem is sokáig tanakodnak, rövidesen s egyhangulag választják meg főapátjuknak Magger Placid pannonhalmi perjelt, aztán fölterjesztik választottukat a király elé s kéri annak elfogadását; hogy elhatározásuk mennél előbb váljék igazán tette, kéri a két Ausztriának benczés apátjait és nem hiába, segítsék ügyüket a királyi udvarnál.

Nem békült meg ezzel a választással a magyar egyházi rendnek egy része; megemlékeznek ezek arról, hogy a király, mikor Pálffyt kinevezte főapátnak, a kinevezőlevelben kikötötte, hogy Pálffynak utódait is ő és utódjai fogják majd kinevezni, még pedig a magyar nemzetből. Magger Placidnak választása pedig mindkét kikötéssel ellenkezett; nem is volna a pannonhalmiaknak joguk választani; aztán Magger idegen földnek szülötte, a ki valamelyik sziléziai benczés kolostorban esküdött a benczés rendnek hűséget, a ki onnan a svédek elől csak valami négy évvel ezelőtt menekült a hazába, melynek felső részében, Trencsén vármegyében, mintegy három éven át lelkészkedett, Pannonhalmán pedig nem is egészen egy év óta tartózkodott. Ezek az egyháziak a király kinevezőlevelének akarnak érvényt szerezni, azért azon igyekeznek, hogy a királyi kegy magyar benczést ültessen a főapáti székbe, még pedig a mi Dianesevich Györgyünket.

A mint ennek a törekvésnek hire cserdül, gondolkozóba esnek a pannonhalmi rendtagok: Baróti Mór, Benkó Béla, Buchenauer János, Diener Benedek, Nagy Pál, Olasz István, Seiffid Imre, Szokol András, Szentsimoni Gergely és

Vörös Emilián. Nehéz a helyzetük; egyrészt annak a gyanunak árnyéka borult rájuk, mintha a királynak akaratával akartak volna szembeszállni; másrészt meg egyik rendtársuk ellen kell föllépni. Azt tartják: legjobb az egyenes ut; a királyhoz fordulnak tehát s annak egész őszintén mondják el az ügyet.

A gyanutól könnyen tisztázhatják magukat, mert azt hiszik, hogy ők csak azt tették ezzel a választásukkal, a mit a pannonhalmiak az első szent királynak idejétől fogva egészen Pálffy kinevezéseig tettek, mert mindig egészen szabadon s minden ellenmondás nélkül választották az apátokat és főapátokat; most is csak azt tették, a mit a szent kánonok s a Rend atyjának, Szent Benedeknek, szabályai rendelnek; de nem is volt tudomásuk arról a kettős kikötésről, mikor Pálffy főapátnak kezébe a Rendnek hűséget esküdtek.

A mint tisztázták eljárásukat, akkor érnek a dolguk nehezéhez. Aggódással teli szívükből csordul a vallomás: ők éppen nem akarnak a király szándékának ellenállani, de lelkük üdve, a Rendnek anyagi és szellemi jóléte, az istenitisztelel gyarapodása, mindez a súlyos ok arra az őszinte vallomásra készíti, kényszeríti őket: Dianesevich György rendtársuk nem az az ember, hogy a főapáti tisztességgel járó kötelességnek, akár az anyagiakat, akár a szellemieket nézzük, meg tudna felelni a királynak kedve és kivánsága szerint; másnak a keze alatt igen, ott helyén-rendén van s megfelel minden szerzetesi dolgának, de, Istent félnek és lelkiismeretükre hallgatnak, azért őszintén kimondják: ha ő lesz a főapát, lehetetlen, hogy ároknak ne vigye a rája bizottakat. S ezen vallomásukat készek akár esküvel is megerősíteni. S mivel mindannyian jól tudják: a királyt buzgósága és jámborsága arra sarkalja, hogy kevesebbre tartsa a maga javát az alattvalóiénál, azért esennen kérik őt, hallgasson a két Ausztria benzés apátjainak iratára és az ő nem régen benyújtott folyamodásukra, nem pedig azokra, kik azon szin alatt, hogy növelik a királyi jogokat, olyant ajánlanak főapátnak, kit nem ismernek.¹

Lágy kezét keveselték-e, kemény kezét sokalták-e a főapátság üdvös kormányzásában, erkölcsét, tudományát nem tartották-e elégnek, azt nem engedi a rendtársi szeretet délszinre kerülni; csak azt vallják és egyhangú vallomásuk nagy súlyt ad meggyőződésüknek, hogy nem alkalmas a főapáti tisztre. Kétségtelen, nagy harcznak kellett dűlni szívükben, mikor így fontra vetik rendtársukat a király szine előtt; s mivel a részleteket nem ismerjük, azt kell hinnünk, csak a Rend iránti mélységes szeretet győzhet így a rendtársi szereteten. S a király hajlott folyamodásukra, Magger Placxid lett a főapát.

Nem tudjuk, hallott-e Dianesevich rendtársainak ezen tetteről; annyi bizo-

¹ Országos levéltár: acta partic. 233.

nyos, hogy megbékül a helyzettel és mint bakonybéli apát szerepel a további években. Új apátságában azonban nem élhet, mert annak javai ellenségek kezén idegen czélnak jövedelmeznek. Mindamellettt ő Bakonybél jogos feje s mint ilyent hívja meg Lippai esztergomi érsek 1648. július 10-én az ősszel tartandó nagy-szombati zsinatra,¹ a melyen részt is vett s melynek végzéseit alá is írta;² később mint bakonybéli apát Deákiban plébánoskodik. 1669. január 5-én hunyta le szemét.

Alig lesz Magger Placzd főapát, a dömölki apátságot Seiffrid³ Imre benzésnek adja; csakhogy ő sem szentelhette tehetségét apátságának, mert Pannonhalmán kellett perjeleskedni.⁴ Utána néhány évig üresen áll az apáti szék. 1662. július 22-én Magger főapát Győri László pannonhalmi perjelt ülteti Dömölkbe, még pedig azzal a szándékkal, hogy megújíttatja az új apáttal Dömölkön a benzés életet. Hogy ezt a szándékát megvalósítsa, arra kötelezi a főapát az új apátot, hogy állandóan Dömölkön lakják, hogy ott az istenitiszteletet ápolja, Szent Benedeknek szabálya s az ausztriai benzés kongregációban dívó szokások szerint éljen és mindezeket rendtársaival is megtartassa, vagyoni tehetségéhez mérten rendtársakat tartson maga mellett, a pannonhalmi főapát, mint a Rend elnöke iránt tisztelettel s engedelmességgel viseltessék, a Rend káptalanán, ha majd Isten segítségével meg lehet tartani, megjelenjék, a káptalantól küldött vizsgáló biztosokat elfogadja s azoknak intézkedéseikhez alkalmazkodják, az apátság jószágát ne pazarolja, az apátságtól elidegenített jószágot visszaszerezze s mindezeknek megtartására kezével aláírt irásban kötelezze magát.⁵

Ha ez a dicsérendő szándék testet ölthet, Dömölknek képe megváltozik. Benzés apát körül benzés testület csoportosul, mely szerzetesi tevékenységének szellemi és anyagi munkájával áldást áraszt a vidékre. A szándék azonban meddő maradt; nem engedték megvalósulni a Rendnek általános állapota és a dömölki kolostornak különös viszonyai.

A főapátság akkor már nevelt benzéseket. Jutott már belőlük a főapátság egyes helyeire, került már a török szélekre misszionáriusnak is, juttatott a főapátság Csepregnek is papokat Olasz István bakonybéli apát, Mátyási Orbán és Móricz István személyében; s mindannyiuknak tevékenysége dicsérte a pannonhalmi nevelést.⁶ Hogy Dömölknek benzés testülete legyen, arra még nem került elég rendtag.

¹ Pannonhalmi rendi levéltár, capsza 63. M.

² Péterffy, Concilia Sacra II. 385. l. (a hol azonban tévedésből pálosnak írják).

³ Ő maga Seiffrid alakot használ (Országos levéltár: acta particularia, nr. 233.) 1646-ban, egy ugyanazon évben és hónapban kelt konventirat Seiffrid alakot mutat. Pannonhalmi rendi levéltár: fasc. 75., 1.

⁴ Oklevéltár 19. sz.

⁵ U. o. 21. sz.

⁶ Pannonhalmi rendi levéltár, capsza 72. li—Kk.

De nem is élhetett volna Dömölkön szerzetes testület az akkori vagyoni viszonyok közt. Láttuk, hogy a század elején összesen nyolcz egésztelkes és három zselléres jobbágya volt az apátságoknak; láttuk a gazdaságnak egyéb részleteit is. Azóta javult valamelyest a helyzet. 1642-ben rendetlenség kap lábra a dömölki jobbágyok közt. Neszét hallja annak valahogy Pálffy főapát; hogy tisztán láthasson mindent, vizsgálatot tartat Vas vármegyének három tisztviselőjével: Pottjondi Ferencz főszolgabíróval, Dömölki Miklós szolgabíróval és Bolla Józsa esküdtel, régi ismerőseinkkel. A ránk maradt vizsgálati jegyzőkönyvben élénk lépnek az uraság emberei: Na(s)zvady György ispán és husz jobbágy, élükön Kis István bíró a feleségével, aztán Bröcz (Bereczk, Böröczky) Imre a feleségével Annok asszonnyal, Czordas Péter a feleségével, Dénes Péter, özvegy Ihász Mihályné János nevű fiával, egy másik özvegy Ihász Mihálynénak szintén János nevű fia, Illés Péter a feleségével és Jakab nevű fiukkal, Keresztes Pál a feleségével, Nagy Ambrus a fiával, Gergelylyel, Nagy Balázs a Kata nevű feleségével, Nagy István szintén Kata nevű feleségével s György nevű öcscsével, egy másik Nagy István a feleségével, Nagy Mihály a feleségével, Pintér János a feleségével, özvegy Szalai Ambrusné a fiával, Szalai János és felesége, Szalai Márton a feleségével és Nagy Kata nevű lakójukkal, Tánzos Gergely és felesége, Tóth Mihály Örzse nevű feleségével, Tóth Pál a feleségével és Mihály nevű fiukkal. Vallo-másaikból a gyarlóságokkal, bűnökkel s mendemondákkal összevevisszakevert falusi élet tárul élénk.

Naszvady György ispánt azzal vádolja az egyik, «hogj az ur ü Nagjsaga szolmajat egj borjun tudgia hogj el atta, az melli marhajanak nemellj resze arrul szaporodot; szenatis tudom hogj adot el penzen»; egy másik, hogy «az Ispan az ur szolmajat maga hasznaiert adot el», egy harmadik, hogy «egj borjun adot volna szolmat el mellitul mar marhajs szaporodtanak volna s szenatis tudgia hogj adot volna miskere ket szekkerrel», a negyedik, hogy «az szőlőben termő gjümölcz hazanal kel el» stb. De egymást sem kimélik a valló jobbágyok, különösen Dénes Péterről és a bírónéről tudnak sok minden terhelőt; az előbbi nem is igen védekezik, az utóbbi azonban váltig bizonyít ártatlansága mellett; azt mondja: «Tudom azt, hogy kegyelmetek előtt az en niomorult fejemrejs vagjon vadolas, de errülis esküvessel mondgja azon hitira az melljre megh eskütt es artatlan leven büntelen szenvedü». ¹ Mint ítelt a főapát a vallomásokból, arról nincs tudomásunk; csak annyit hallunk, hogy aratáskor már nem Kis, hanem Nagy István a bíró, Naszvady azonban még ispán, Dénes Pétert, a falu-rosszát, pedig a főapát ugyanazon tisztviselőkkal még egyszer faggattatja. ²

¹ Oklevéltár 18. sz.

² Pannonhalmi rendi levéltár, capsza 53. Bb.

Ez a két irat a gazdaság állapotjáról is beszél: s mondhatni, hogy a negyven évvel előbbi állapothoz képest minden javult. Most husz jobbágy van; mindannyi, ha szabad a vezetéknevekről itélni, magyar, a mint a negyven évvel előbbieket is azok voltak. Bereczk, Ihász, Nagy, Szalai nevűek akkor is voltak; lehet, hogy azok utódaival találkozunk most. A husz jobbágy munkája bizonyára több földjét művelte az apátságnak s így több hasznót is szerzett, mint a régi nyolcz. Hallunk arról is, hogy szőlőt művelnek, hogy a szőlőkben gyümölcs is terem, hogy a rendes gabonatermesztés mellett állattenyésztéssel is vesződnek, lencsét s lendekeket is vetnek. Mindebből azt látni, hogy élénkebb az élet Dömölkön, hogy nem ártott, legalább nem valami nagyon, Dömölknek a török, mikor négy évvel ezelőtt megfordult a déli szomszédságban s a három Köcsk falut földulta.¹ Sajnos, a jobbágyok helyzetéről részletesen semmit sem hallunk; most is pénzadó nélkül szolgálnak-e, most is csak tizedfizetéssel s szolgálattal tartoznak-e uraságuknak? Irataink nem említenek akkortájt apátot; papjuk pedig mintha mégis volna, mert prédikációról hallunk.

Seiffrid Imrének apátsága alatt erősen változik a jobbágyság. 1653-ban 15 jobbágyot találunk; a régiek közül Bereczk Imre, Dienes Péter, Ihász János, egy másik Ihász János, Kis István, Nagy István bíró, Nagy Mihók, Pintér János, Szalai János, Tóth Mihály, özvegy Tóth, másként Nagy Mihályné szolgál; három új csatlakzik hozzájuk: Dienes Péter, Horváth Márton s Máté Mihály. A kezükre bízott földből 63 hold tiszta búzával, 8 kevert búzával, 41 $\frac{1}{2}$ hold rozsszal s 1 árpával, 8 $\frac{1}{2}$ zabbal s 1 hold lencsével volt bevetve.

Hogy a többi földjét is értékesítse az apát, a szomszéd Ság és Kis-Dömölk (másként Nemes-Dömölk) falukból szerzett bérlőket, kik a kezükre bocsátott földből 40 holdat tiszta búzával, 20-at kevert búzával, 30-at rozsszal, 9-et zabbal s 1-et lencsével vetettek be. Ságról bérelt Dienes Benedek, Kis-Dömölkéről Bella János, Borbély János, Dömölki Mihály, Ferencz András, Ferencz Gyurkó, Ferencz Pál, Ferencz Péter, Jancsó András, Ihász Mihály, Ihász Pál, Illyés György, Illyés Mihály, ennek leánya, Kis Sándor, Német György, Noszlopi Gáspár, Noszlop: János, Paczal Péter és Varga Imre. S úgy látszik, nem fizettek a használt földért mást, mint a termett keresztek után tizedet.² Műveltek tehát ekkor gabona s lencse alá összesen 213 holdat; egy előleges és hamarosan készült jegyzék a hasznót is mutatja; kapott eszerint az uraság tiszta búzából 70, kevertből 32, rozsból 53, a bérbe adott földekről 133 keresztet.³

Két évvel később, 1655-ben, már csak 12 jobbágyot találunk Nagy-Dömölkön az apátságnál: Böröczky Imrét, Dénes Pétert, Horvát Mártont, Ihász

¹ 1638-ban. Sziklay-Borovszky, Vas vármegye, 301.

² Oklevéltár 19. sz.

³ U. o.

Jánost, Kis Istvánt, Máthé Mihály bírót, Nagy Istvánt, özvegy Nagy Mihálynét, Nagy Pétert, Pintér Jánost, Szalai Jánost és Tótt Pált; mindannyian régi emberei az apátságnak. Megfogyatkoztak tehát a jobbágyok számban, de növekedtek bizonyára módban: három közülük kettős telken ül, még pedig a volt falurossza Dénes Péter, Máthé bíró s Tótt, Nagy Péter egytelkesnek kevés a marhája, a többi tizenegynek bőven van.¹ Az apátság jobbágyságának állapotán látni, hogy az uraság szerencsés kézzel használta föl a békés időt; bátran következtethetni belőle, hogy az uraság is emelkedett valamennyire.

De nem soká tarthat az emelkedés, megakasztja a török. 1663-ban már megint röpül az országban a vészhir: jön a török. A dunántúli rendek föl is készülnek a védekezésre s az apátságtól nem messze, Vas vármegyének északkeleti csücske körül, Marczaltó mellett szállanak táborba. Most azonban megkimélte még a veszedelem a vidéket. De nem volt ily szerencsés a vármegye 1664-ben; a török betört, s habár két helyen, Körmend és Szent-Gotthard mellett, szenvedett vereséget, a háború pusztítását sínylette minden. Hogy az apátság sem fejlődhetett ily viszonyok közt az előbbi módon, azt látni az apátságnak 1672. évi állapotából.

Győri Lászlót, kit a dömölki apátság megújítására küldtek Dömölkre, s kit a mostoha viszonyok egymagában élésre kényszerítettek, Diener Benedek váltja föl az apátságban; ő is egymagában élt, a kis gazdaság nem járt nagy gonddal, annál több időt szentelhetett hiveinek; csakhogy nem sokáig tehetette, mert csak rövid ideig élhetett állandóan az apátságban.² 1672 tavaszán Pannonhalmára készül. Úgy készülődik föl, mintha tudja Isten milyen hosszú útra kelne. Kétlovas kocsira ül; lovai rendesen vannak fölszerszámozva kantárral, hámmal s gyeplővel; a kocsin vannak elrakva az abrakos tarisznyák, a pokróczok, az iszák, a kocsira való láda, a bornak való fapalaczk (csutora). Az útrakelőnek elővigyázatát, az útnak és időnek természetét jellemzi, hogy vitt még magával új nyerget és lánczos féket; de még jellemzőbb, hogy vitt magával egy szélesszájú karabélyt, egy pár pisztolyt, egy baltát és egy jó pallost. Ezek a jószágok még az év végén sem kerültek vissza Dömölkre, a miből valószínű, hogy az apátot útközben érhetette valami nagyobb baj és utána nemsokára a halál.

A mint az apát sirba szállott, Gencsy Egyed főapátnak parancsára Tapolcsányi Miklós rendtag, ki akkor Dömölk vidékén, Váton, plébánoskodott, az év vége felé, 1672. december 16-án, összeírja az apátnak dömölki hagyatékát, a mely nyilvánvalóan mutatja az apátnak szegénységét s az apátságnak elmaradottságát.

¹ Oklevéltár, 20. sz.

² 1633—62-ig győri tisztartó (provisor), 1669-ben megint vagy még ezen hivatalban találjuk. Pannonhalmi rendi levéltár, fasc. b. 62. és capsza 48. T. 3.

Benn a lakásban, «az apát házában», az ősi polgári berendezésnek szokott tárgyait látni. Három ládáról hallunk, melyek szekrényekül szolgálnak; az elsőben vannak a templomi eszközök és miseruhák; a másikkal elveszett a kulcsa, s így nem tudhatunk a tartalmáról; a harmadikban lőtörölgetésre való néhány szűrőrongy van. A falon látjuk a fogast s azon a fészületet és valószínűen a szegényes könyvtárt¹ is, mely összesen nyolcz kötetből áll; az első munka a magyar embernek a könyve, hazánk törvénytára két kötetben (*Articuli regni Hungariae in 2 tomis*), a másik munka a gazdának hasznos könyv német nyelven (*Liber germanico idioma de oeconomia tractans*), a harmadik és negyedik munka a lelkésznek papnak mindennapos eledele: szentbeszédék és gyakorlati erkölcsstan (*Libellus orationum, vulgo florigerium. De casibus conscientiae*), az ötödik és hatodik a magyarnak és benczésnek kedves könyve (*Patronus S. Hungariae scriptus, Egy kis német könyvecske De cruce Sancti patris Benedicti*), a nyolczadik kötet jegyzeteket és leveleket foglal magában. Nem sok, de az akkori viszonyok közt a falun lakó papnak számottevő lelki eledel.² Az imádságos könyv az úton vesztett el a többi portékával. Itt a lakásban találjuk még az itthon hagyott ruhát, mely az apátot és apátságot nagyon jellemzi; látunk egy viselt dolmányt, ahhoz való kapcsokat és régi rossz gombokat; egy régi rossz kalapot, egy hitvány régi s elviselt skapulárét, két rossz kapucziomot s egy új szűrt. A ruhatárnak megfelel a lakásnak bútorzata. van két ágy és szűken hozzájuk ágynemű, két asztal, két hosszú szék (*pad*) és négy kis szék; aligha vádolja fényűzésről az apátot a régi szőnyeg és a két gyékény. Ilyen egyszerűség mutatkozik az asztali készletben, mely két vastag abroszból, ón-só-tartóból áll. A művelt embernek szükséges eszközökből a könyveken kívül csak csekélységet látni: órát hármat is, de az egyik rossz, a másik meg csak klepszidra; ritkaságként messzelátóval is találkozunk.

Hasonló szegénység tárul elénk, ha az élestárba nyitunk; bort egy kis hordócskában s abban is csak valami keveset találunk, sajtot, tizenegy gombócztot s egy kis sajtárban brinzát, vaját egy kis sajtárral, lisztet két kis hordócskában

¹ Benczés apátságot nem is gondolhatunk könyvtár nélkül. S ha csak most hallunk először könyvekről, ez csak annyit jelent, hogy a régi idők könyveiről nem maradt ránk följegyzés. Hogy előbb is voltak Dömölkön, annak nyomára kerülő uton akadunk. 1658-ban összeírták a pannonhalmi könyvtárt s annak 2037 munkája közt négyről kétségtelen, hogy Dömölkéről kerültek Pannonhalmára. Így olvashatjuk a 268. szám alatt: *Conciones funebres Geminiani, ad Deömölk pertinens*, — a 290. szám alatt: *Káldy. Spectans ad Deömölk*, — a 295. szám alatt: *Lépes Valentini de inferno et Coelo, ad Deömölk pertinens*. — és az 529. szám alatt: *De Missa Evangelica et de veritate corporis et sanguinis Christi in Eucharistiae Sacramento lib. 5. Joan. Fabri*, a mely szintén Dömölké volt, a mint ezt a most is meglevő könyvnek címlapján látni. Récsény, *Catalogus librorum omnium conventus S. Martini de s. monte Pannoniae*, 19. 20. 25.

² A katolikus falusi papságnak akkori anyagi és szellemi helyzetéről Aczady, Magyarország Budavár visszafoglalása korában, 249—251.

s azt is cselédnek valót, lencsét kis átalaggal, borsót is ennyit, köleskását egy harmadik átalagban, valamicske eczetet s öt akós hordóval káposztát. Ez az apáti ház éléstára tél elején.

Nagyon sokat beszélnek a fegyverek, melyek az apáti házat bátorságossá teszik; van egy vas szakállas puska, három muskéta, egy hosszú jancsár puska, egy tescheni puska, egy olasz hosszú puska, két más puska, egy pallos és egy szablya. Több, mint a könyv, még ha nem is számítjuk azt a csomó fegyvert, a mit az apát magával vitt.

Ha a ház körül nézünk, ott is csak egyszerűség néz mindenünnen felénk. Az állatállomány nem nagy. Munkás állata összesen hat ökör, hozzájuk számíthatni még a három lovat. Van azonkívül öt fiatal szarvasmarha, egy kecske s 87 birka és bárány. Gazdagabb valamivel a házi szárnyasok állománya: pulyka, kappan, récze, kakas s tyúk úgy 70 körül. Gazdasági eszközökből is csak egy még nem használható s egy már jól elhasznált szekér, egyetlen eke és szűken még egy pár más is látható.

S ha most a jobbagyság földjére gondolunk, azt kell mondanunk, hogy az apátság területének csak kisebb részét művelték; ennek megfelelően találunk termést is, mert most is látni egy asztag rozst, kis asztag tavaszi búzát, egy asztag zabot, valamelyest ki nem csépelte hajdinából és kölesből.

Benn és künn, mindenütt csak egyszerűségbe takaródzó szegénységet és elmaradottságot látni.¹

Nyilvánvaló, hogy ilyen gazdasági viszonyok közt nem élhet Dömölkön szerzetes testület. Belátták ezt Pannonhalmán, igyekeztek is a bajon segíteni és Dömölköt erősíteni. Magger András Placid főapát 1660-nak őszén megszerzi száz talléron Simoncsics Mihálynétól a Vadászülés, másként Breczfa nevű pusztán fekvő két erdőrészt és Dömölkhöz kapcsolja. Gencsy Egyed főapát pedig megszerzi a század második felének közepe körül a kis-jenői határban fekvő Várda (Várdahely, Hajdu) pusztát és Dömölknek adja.² Mindez azonban csak csekélység volt ahhoz, hogy Maggernak terve megvalósulhasson Dömölkön. S hozzájönnek a harczos idők, melyek nem engedik fejlődni az apátságot.

Thökölynek első fölkelése nem igen zavarta az apátságot; bár egyik érdekes része a szomszédságban zajlott le, akkor rontották szét a Győrből küldött katonaságnak ostromágyúai az ostfiasszonyfai várkastélyt.³ Ekkortájt élt az apátságban néhány éven át Pozsgay Béla benczés apát. Az utódok mint igazi benczésről emlékeznek meg; szerette a tudományt, meg nem állt a tökéletesedés útján,

¹ Pannonhalmi rendi levéltár, capsa 53. Cc.

² A birtokok közt.

³ Sziklay-Borovszky, Vas vármegye, 218.

csupa buzgóság s jámborság. A példás növendékmester, a tiszteletreméltó perjel bizonyára az apátságban is helyén-rendén volt.¹ Munkásságát zavarta Thököly új harcza, mely nagy sebeket ejtett Pannonhalmán és Dömölkön. A mint hire száguld, hogy jön a török kuruczsegíteni, a pannonhalmiak menekülnek, mert tudták, mi vár rájuk; Gencsy Egyed főpát meghajol a királyi parancs előtt és 35 katonájával a Wallis báró kezeire bízott Győrbe húzódik; a rendtársak egy része az ország nyugati szélén fekvő zálogos falujukba, a sopronvármegyei Fülesre, a másik része Ausztriába siet; viszik magukkal, a mit menthetnek. A főpát csakhamar láthatta, mint pörköli föl a török a Rend jószágait, mint rombolja Kara Musztafa Pannonhalmát.² A Fülesre húzódó rendtársak sem maradhatnak, nem biztos ott az életük, futnak tehát odább, Sopron városába, a hol érezték a városnak «szép affectióját s hozzájuk mutatott nagy szeretetét».³ Mikor a török ár lefutott, pusztulás maradt a nyomában. A főapátság javai úgy elpusztultak, hogy nem volt Gencsynek miből élnie és rendtársait éltetnie; a főmonostor, melyet csak az imént szedtek nagy erőfeszítéssel rendbe, csak füstös falakból állott; úgy garázdálkodott akkor benne a török, «hogy vas szeg meg nem maradt».⁴

A mint a főpát keserű gondokkal evődik, mint győzze le a fölépítés terhét, hallja, hogy Sopron városának két oltárjavadalma Horváth János győri kanonok és Salvutius Octavius ercsi apát és tihanyi kormányzó halálával megüresedett; a szükség arra szorítja, hogy rögtön Sopron városának tanácsához forduljon az egyik javadalomért; de hiába hivatkozik egészen elpusztult birtokaira, hasztalan emlegeti, hogy az első szent királynak első alapítványát szeretné, de nem tudja a maga erejéből, hanem csak a jó Istennek és a jószívű emberek segítségével megint rendbeszedni; hiába mondja, hogy ő nem lehet idegen a soproniak szemében, hisz ő is arról a vidékről való, hiába köszöni meg igazán hálálkodó szavakkal a városnak a menekülő rendtársak iránt mutatott nagy szivességét, hiába fogadkozik, hogy ő és rendtársai minden kinálkozó alkalommal mutatják majd hálájukat,⁵ nem kapta meg a javadalmat; pedig nem kis emberek, hanem gróf Eszterházy János,⁶ báró Wallis György győri várparancsnok,⁷ Károly lotharingiai herceg⁸ állanak oldala mellé, írnak érdekében Sopronba a tanácsnak és ajánlják mindenkép a főpátot. A következő tavasz-

¹ Adalbertus Pozsgay, abbas B. Mariae Virginis de Dömölk, pietatis cultor, sacrae regulae observantissimus, perfectionis studiosus, pie severus, quemadmodum a morum probitate, ita ab insigni doctrina et prudentia, in qua magistrum novitiorum exemplarem et venerabili conventui priorem venerandum se exhibuit, ut memoriae commendetur. Migravit hinc in phtisi 2. Augusti 1678. Pannonhalmi kéziratár, Antiquarium 9. l.

² Soproni városi levéltár, lad. L. fasc. 2. nr. 170.

³ U. o. ⁴ U. o. 177. ⁵ U. o. ⁶ U. o. 171. ⁷ U. o. 168. ⁸ U. o. 169.

szal megint próbál szerencsét a főapát: újra kér egy javadalmat Soprontól;¹ erős segítségnek áll melléje gróf Draskovich Miklós, ki kétszer is ír ezen ügyben a soproni tanácsnak és igyekszik annak jóindulatát a főapát számára megszerezni.² Volt-e fogantatja kérésüknek, arról nem tudhattunk meg bizonyosat; aligha.³

Azért említjük meg a főapátság szomorú sorsát, mert Dömölk ugyancsak rászorult volna a segítségére. Dömölk sem kerülte el a pusztulást; a törökök egy része Vas vármegyén át sietett Bécsnek és Kemenesalján negyven falut hamvasztott el.⁴ Nem halljuk, hogy Dömölk is közöttük volt, egy iratunk sem szól róla; s mégis tisztán látunk, mikor olvassuk, hogy két év múlva, 1685. április 27-én, a jómagával is tehetetlen főapátság zálogba veszi bobai Pető Imrének Bekefai nevű másfél hold erdejét tíz évre, hogy belőle Dömölkön a kolostort templomot és a falu házait fölépíthesse s tatarozhassa.⁵ Dömölk is nyögött tehát a törökök pusztítása miatt.

Le kellett tehát mondani arról a jámbor szándékról, hogy Dömölköt szerzetestestülettel benépesítsék. Egymagában nem tudta ezt elérni, mert nem volt elég ereje hozzá, a főapátság pedig nagyobb állandó segítséget nem adhatott. Így azután Dömölk marad a régi állapotában; van, némi időközöket leszámítva rendszeren apát s amellet többször egy-egy rendtárs. Diener Benedeknek utódja az apátságban Pozsgay Béla, ki 1678. augusztus 2-án költözött el az élők sorából; őt követte Miskólczy Bernát; így találjuk Laszek Ildefonz rendtagot jószágkormányzóként 1680-ban Dömölkön,⁶ s valószínű, hogy hosszabb időn át szolgált az apátságban; így találjuk Miskóczy Bernát apát mellet 1696-ban Keller Gergelyt,⁷ 1698-ban Pap Lászlót.⁸

Miskóczy Bernát előtt nincs, utána is csak jó későn jön megint apát, kiről

¹ U. o. 177.

² U. o. 174. s 176.

³ Himelreich kományszónak idejétől fogva is sok híresneves folyamodót látunk a soproni tanács előtt; maguk számára kérnek javadalmat Draskovich Gy. pécsi püspök, 1628. decz. 28-án köszöni meg a nyert javadalmat (sopronvárosi levéltár: lad. L, fasc. II. num. 65.), Dávid Pál választott váci püspök 1630. okt. 14-én kér (u. o. 69.), Vynkovicz Benedek választott pécsi püspök 1633. jan. 26-án (u. o.; 75.), Pálffy Tamás csanádi püspök 1655. szept. 16-án (u. o. 124.), Ajdinger Lőrincz bécsi kanonok 1665. jan. 2-án (u. o. 211.) Borsiczky György bélai apát 1675. szept. 22-én (u. o. 153.), Jáklín Balázs apát 1685. febr. 26-án (u. o. 181.), gróf Erdődy Antal választott püspök 1704. decz. 7-én (u. o. 211.), az ersztergomi érsek köszöni a kapott javadalmat 1768. aug. 18-án (u. o. 221.), Sancierus Róbert csornai prépost kér 1721. szept. 8-án (u. o. 256.); — mások számára kérnek: gróf Bánffy Kristóf a váci püspök számára 1628. aug. 31-én (u. o. 63.), gróf Chiak László Bény János győri prépost számára 1650. márcz. 12-én (u. o. 118.), gróf Eszterházy Pál gróf Eszterházy György számára 1657. márcz. 20-án (u. o. 126.), gróf Eszterházy Pál kér László fiának 1673. ápr. 9-én (u. o. 150.), gróf Eszterházy Pál kér Imre nevű unokájának 1708. ápr. 14-én (u. o. 212.)

⁴ Sziklay-Borokvszy, Vas vármegye, 219.

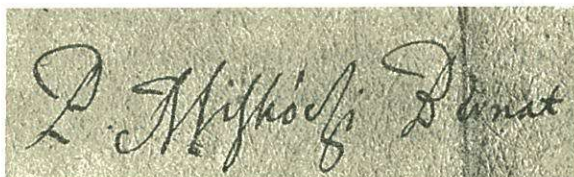
⁵ Oklevéltár, 22. sz.

⁶ Pannonhalmi rendi levéltár, fasc. 7. 38.

⁷ Lancsics, Miscellanea, I. 477.

⁸ U. o.

annyit őriztek volna meg számunkra iraitank, mint ő róla. 1657-től 1660-ig tanulja Nagyszombatban a theológiát.¹ 1658-ban fog egy theologiai munkának a megírásához, melyet két év múlva fejez be.² A következő tizednek nagy részén át Pannonhalmán él, aztán Vátra, majd Eöttevényre kerül plébánosnak és jó sokáig szolgál a győri püspöki megyében a lelkészetnek. Oly kevés papja volt akkor a győri püspökségnek, hogy főpapja, Széchényi püspök, 1670. július 7-én föl-sóhajt: «Annira keues a pap, Isten tudgia csak, mint uagiunk miatta.»³ Tíz évvel később sem javult még a helyzet; akkor Kuzmics Péter győri kanonok egyházlátogatni jár a megyében s nagyszomorúan mondja, hogy a kemenesaljai kerületben körülbelül ötven falu van, s egyiknek sincs katolikus papja, pedig a nép szomjuhozza az igazságot.⁴ Húsz évvel később a pápai kerületben, mely pedig elég nagy, egyetlenegy katolikus miséspapot találnak, a pozsonyi apácák somlyóvásárhelyi falujában; akadt még két liczenziátus, az egyik gróf Eszterházy Antal devecseri, a másik a győri püspök túskevári uradalmában.⁵ Szakasztott ilyen a helyzet Kemenesalján.⁶

Miskóczy Bernát aláírása.

E nagy bajon igyekszik ki így, ki úgy segíteni; a püspöknek majd azzal kell megelégednie, hogy tanult és fölszentelt papok helyett liczenziátusokat küld a falukba, kik néhány osztály végzésével engedélyt kapnak keresztelni, esküdtetni, avatni, temetni, a közimákat és szentbeszédeket könyvből fölolvadni;⁷ majd meg kanonokat küldenek ki a falukba vásár- s ünnepnap az istentisztelet végzésére és a falukba vagy kisebb városokba rendes plébánosoknak, mint Csornára,⁸

¹ Antiquarium 10. (A pannonhalmi kéziratárban).

² A pannonhalmi kéziratárban őrzik; czíme: Bernardi Miskóczy O. S. B. Thesaurus Spiritualis, 1658. Maga jegyezte föl benne, hogy 1660. július 28-án fejezte be.

³ A püspöknek Gorup Ferencz győri nagypréposthoz írt leveléből. Győri történeti s régészeti füzetek I. 239.

⁴ Kuzmics egyházlátogatása a győri püspöki levéltárban.

⁵ In archidiaconatu Papensi. In hoc archidiaconatu satis amplo est unicus sacerdos catholicus in Vásárhely, pago monialium Poseniensium, et duo licentiati, quorum unus in Devecser, dominio comitis Antonii Eszterházy, alter in Túskevár, dominio episcopi Jaurinensis, residet. In reliquis omnibus pagis sunt praedicantes vel ludimagistri haeretici. Győri püspöki levéltár, 1700. mensis Oct. Informatio genuina de statu praesenti religionis catholicae in comitatu Jaurinensi et Comaromiensis.

⁶ In magno districtu Kemenesallya, in quo numerantur circiter 50 pagi, sunt multa millia animarum, inter quas plurimae catholicae, rerum spiritualium avidae; et tamen in illo districtu nullus adhuc pastor catholicus. Győri püspöki levéltár: acta diocees. sub Christiano Augusto, I. 569.

⁷ Ilyen licenziatusokkal találkozunk 1698-ban Győr közelében Patonán, Börcsön. Magyar Sion 1869. 412, 427.

⁸ Kanonok megy vásár- és ünnepnap Abdára. U. o. 501. — Csornára megy plébánosnak kanonok, Győri tört. s régészeti füzetek I. 239. I.

Kőszegre.¹ Egyes buzgóbb földesurak pedig másunnan szereznek papot; így kérte gróf Nádasdy Ferencz Olasz István bakonybéli apátot csepregi jobbágyság számára Magger főapáttól, s a mint kívánságát teljesítették, nyomban kinevezte csepregi papnak;² mikor pedig Olasz egymaga nem tudott megfelelni a sok dolognak, két rendtársát, Mátyási Orbánt és Mórica Mihályt kapta segítségnek.³ Ily módon került a pozsonyi kamarai elnök kérésére a Dömölktől északnyugatnak fekvő Paty faluba Pozsgay Elek rendtag.⁴ Ily módon kerülhetett Miskóczy Bernát is először Vát, aztán Eöttevény falukba plébánosnak.

Vát falu a Veszprém és Vas vármegyék északkeleti találkozásánál, Czell-Dömölktől északkeletnek, a Marczal vize mellett fekszik; ősrégi falu, melylyel már a XV. század végén találkozunk Wath néven;⁵ később még egy falu keletkezett itt s most Belső-Vát a Marczal baloldalán Vas, Külső-Vát pedig a Marczal jobbán Veszprém vármegyében fekszik. A XVII. század második felében Káldy Péter volt a falu földesura; de nemcsak itt, hanem a csallóközi Némán, Nagy és Kis-Keszin és Ekelen stb. is voltak birtokai, s ezek révén a főapátságnak szomszédja volt. Jó szomszédok voltak eleinte; a főapátság kibérelte Káldynak csallóközi birtokait⁶ és papot is adott Vátra Miskóczy személyében. A jó szomszédság poharába később öröm csöppent, de nem a főapátság, hanem Káldy hibájából. Káldy ugyanis olyasért is kívánt a főapátságtól bért, a mi nem is volt az övé; s mivel a két fél nem tudott békésen megegyezni, bíróság elé vitték ügyüket, s az a főapátságnak adott igazat. Úgy látszik, Miskóczy ezt vagy ilyest hányt Káldynak szemére. Káldy nagy haragjában azzal akar felelni, hogy menten visszaküldi Miskóczyt Pannonhalmára; később lohad valamelyest haragja, s akkor belátja, hogy így a világ szájára kerülne az ügy, hogy így nemcsak Miskóczyt, hanem a rendet s még önmagát is kisebbitené; azon igyekszik tehát, hogy a főapát Miskóczynek helyébe más benczést küldjön neki Vátra. Miskóczynek most már nincs helye Váton Káldy szerint; azelőtt megtette a dolgát, most elhanyagolja, most már a nép szemében is elvesztette minden becsületét.⁷

¹ Kőszegre kerül Kuzmics. Pacher, A kőszegi gimnázium története, 13 l.

² Pannonhalmi rendi levéltár, capsza 72. ji.

³ U. o., capsza 48. M. — Farkas, Csepreg mezőváros története (Budapest, 1887.), 446—9.

⁴ A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története, IV. 201.

⁵ Csánki, Magyarország történeti földrajza, III. 259.

⁶ Pannonhalmi rendi levéltár, capsza 21. E. fasc. I. nr. 14.

⁷ Az mi pedig Pater Bernard dolgat illeti, mar bosegesen irtam Nagysagodnak azon dologhrol; most sem irhatok kevesebet; bizony dologh megh vénhettem de soha szemtol szemben oly és annyi szamu bocstelen gialazatosokal nem illettek, mint az io Pater; kit az szent szerzetnek es az Nagysagod tekintetiért condessen szenvedtem, tekintuén az magam bocsuletitis; Uoltam oly szandikban, hogy mingiart Vissza kulgiem Nagysagodnak, minel Egiebarantis maga uiseleseuel tellissesgel el idegenitette magatul mind az kossiget,

Haragos embernek a szavát kár volna készpénznek venni; de az is igaz, hogy nincs módunkban igazán megrostálni Káldynak beszédét, mert csak tőle halljuk az ügyet. Miskóczytól nem hallunk semmit, a főapát sem nyilatkozik tudtunk szerint, s így nem tudjuk, mennyi a szem s mennyi a polyva az indultatra gerjedt Káldynak beszédében; azt sem tudhatjuk tehát, papi tisztességének kárával vagy teljével szabadult-e Miskóczy Vátról. Annyi bizonyos, hogy három évvel későbbben már egy másik benczés, Tapolcsányi Miklós, plébánoskodik Váton.¹

Azon az igazán derék-úton, mely Győrből Bécsnek huzódik, fekszik második faluként és második plébániaként Eöttevény (a régi Ettetwen, Ewthwen) mely már a XIII. század elején áll, a XV. század közepe körül a Héderváriak kezére kerül,² s manapság is azok egyik ivadékának, Khuen-Héderváry grófnak, birtokához tartozik. A XVII. század második felének közepe táján, három urat ismert el földesurának a falu: a Héderváriaktól származó Viczay Ádámot, Maholány Jánost és Széchenyi Györgyöt; ezek igazították ki ekkortájt a Szent Tamás tiszteletére emelt ősrégi templomot, ezek szenteltethették föl Széchenyi Pál váci püspökkel s győri vikáriussal,³ ezek révén kerülhetett ide Miskóczy a plébániára, melyhez akkor Abda, Börcs és Öttevénysziget községek is tartoztak. Ittlétének idejéről csak nagy általánosságban beszélnek, azt mondják: a zavarok előtt.⁴ Nagyon valószínű, hogy az 1683. évi utolsó törökjárást s az azzal kapcsolatos nyugtalan éveket kell értenünk. Egyetlen dolgát említi Eöttevényen töltött idejének, de az erős bizonyosága buzgó rendszeretetének. Mikor ugyanis Lacza János győri kanonok és székesegyházi főesperes 1698-ban megvizsgálja a Győr körül fekvő plébániákat, megint romokban találja az eöttevényi templomot, annak ingóságait pedig szerteszét szórva; a mint keresgél, hallja, hogy a falu postamesterénél is van a templomnak valamelyes jószága; meg is találták nála a templomnak ládáját és abban egyebek közt egy keresztelőkönyvet, a melyet

mind pedig magam cseledit, hogy csak nem Erouel haitom Isten szolgálattára, az kit az Elot nem kouetet az io Pater. Hogy azért Nagysagos Uram az kossigh tova ne botrankozek es ne mondassek az hogy rosasagaiert attam ki raita, ha Nagysagodnak ugy teczik, Nagysagod touabis mutassa io aka.attiat es rendelien mast helette megh az Nagysagod io akarattia. Isten lattia Nagysagos uram, hogy magamon tet kissebsegetis El szenvednem csak az io Pater ily rendetlen Erkolcsot ne uet uolna maganak az miellet kouet, kirul talan iob szomal informalnom Nagysagodat uagy mastol Ercse megh Nagysagod; En Nagysagos Uram ualaminemő kotelessegeel uoltam az szent szerzethez es az megh holt Urhoz, ugy mostis mind Nagysagodhoz, mint az szent szerzethez maradokis holtigh azon kotelesseghben. Eltesse Isten Nagysagodat. Ex Vath die 22. Januarii 1669. Nagysagodnak szeretettel szolgal Kaldy Peter m. p. Pannonhalmi rendi levéltár, fasc. 1. num. 5.

¹ U. o. capsza 53. Cc.

² Csánki, Magyarország történelmi földrajza III. 554.

³ Magyar Sion 1869. 499.

⁴ U. o. Ugyanerre a forrásra találunk a Dunántúli Hírlap 1900. évi márczius 1. számában.

Miskóczy szerzett be annak idején.¹ Oly időben szerzett tehát Miskóczy kereszteltek anyakönyvét, a mikor még vajmi kevés plébánián vesződtek ilyesmivel. Ez az anyakönyv megint elveszett;² ha megmaradt volna, Eöttevény falunak ez az anyakönyve a legrégebb volna Győrnek egész vidékén, de Győr városában is csak a városi plébániáé volna régebb, mert az az 1643. évből származik.³

Miskóczy később megint odább kerül papnak, Nagyczenkre, a hol 1675-től 1680-ig szolgál a lelkeknek,⁴ végre ebben az évben visszatér a főmonostorba, hol különböző hivatalokban szolgál a Rendnek s mindegyikben egész ember. Jóságkormányzó, majd az apródnövendékeknek mestere, aztán perjel; szakadtig ragaszkodik a Rend alapjához, az alapítónak szabályához, él-hal az istentiszteletért, mint apródok mestere és perjel igazi példakép, úgy, hogy perjelségének idejében szinte angyalok lakják a pannonhalmi főmonostort.⁵ A kilenczvenes évek elsejében dömölki apát, de mint ilyen sem élhet egészen apátságának, mert másutt is szolgál, így mint somogyi tizedszedő.⁶ Pedig ugyancsak elkelt volna Dömölkön az ő ernyedetlen buzgósága; ugyancsak kivánták ezt Dömölknek anyagi és szellemi viszonyai.

A mint az új apát körül néz kiseded birtokán, a kis-jenői malomnak csak üres helyét találja; ősrégi malom állott ott, már 1525-ben emlegetik «János deák molna», később meg «berekbéli malom» néven. Három éven át tervezget és keresi a módját az apát, mint építhetné föl újra, de kénytelen megbékülni azzal a gondolattal, hogy apátságának erejével nem építheteti föl hamarjában. Ugy segít tehát magán és a malmon, hogy átadja a malom helyét minden hozzávaló földdel együtt Mihály deáknak, Fazekas Péternek és Simon Benedek-

¹ Azonkívül a plébániában lakó Ziray póstamester ur, midőn bíróilag hivatott föl a fölség parancsára az oltár- és papiruhák ügyében, a mikről azt mondták, hogy nála vannak, megjelent győri lakásomon a templom üres faladájával, a melyben a régi készletből egy misekönyvet, keresztelőkönyvet, a mit tiszt. Miskóczy szent-benedek-rendi atya, e helynek plébánosa, szerzett a zavarok előtt, továbbá egy damaszt piros kazulát stb. találtam. Dunántúli Hirlap 1901. márcz. 1. száma.

² Eöttevény falunak mostani anyakönyve 1702-ből való a legújabb győregyházmegyei névtár szerint.

³ U. o.

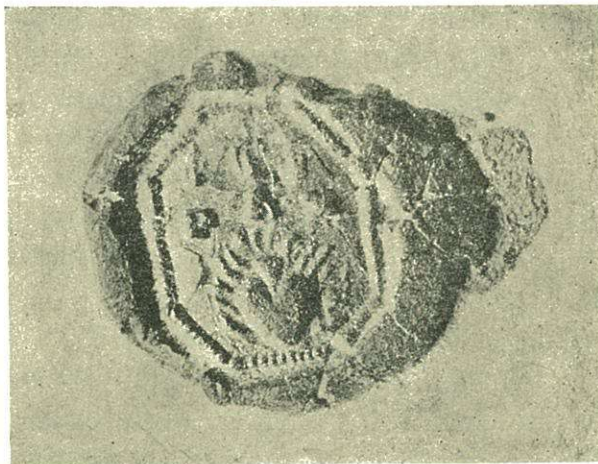
⁴ A nagyczenki plébánia anyakönyvei.

⁵ *Regulae tenax et cultus divini zelator, prior et novitiorum magister adeo exemplaris, ut sub eius prioratu angeli corporati monasterium inhabitare viderentur.* Czinár kézirati története 454. — *Insignis novitiorum magister olim.* Fuxhoffer-Czinár *Monasteriologia* I. 176. l. — *P. Bernardus Miskócziensis, regulae tenax et cultus divini zelator, viva imago extitit, quam omnes aspicerent et imitarentur et professi, quorum prior extitit, et novitii, quos ut magister erudiebat. Non senium illum retardavit, ut primus mane excitatorem praeveniens surgeret et primus in choro esset. Vidisset sub hoc priore et magistro angelos corporatos omnes in monasterio. Pius hic religiosus animam, quam sanctificabat, Deo reddidit anno 1705. die Martii 30., ubi recte librum d. Bernardi lecitasset.* Bálint, *Antiquarium Monasticum*, 10.

⁶ Pannonhalmi rendi levéltár, fasc. 38. b. 40. — Lancsics kéziratában (*Miscellanea* I. 484.) azt olvashatni: *Admodum reverendus pater Benardus, ungarus, abbas Dömölkiensis in Rábaköz. Habitavit in abbatia diu, adhuc saecularis apud illum fui semel. Minthogy 1698-ban Miskóczy lemondott az apátságáról, a «diu» azt a gondolatot ébreszti bennünk, hogy már 1691 előtt lett apát.*

nek, Bolla József és Ferencz tanuk előtt 1694. november 14-én a maga kezével irt szerződés szerint: hogy tartoznak a malom helyén a malomház fölépítéséhez menten hozzáfogni; a fölépített malmot az első öt éven át egészen ingyen birhatják, azontúl pedig minden tavaszkor, még pedig Szent Györgynek napján 15 köböl abajnoczot fizetnek; ha pedig egy év alatt nem építik föl a malmot, száz tallért vehet meg rajtuk az apát minden pörpatvar nélkül. A malom ilyformán egész 1716. július 15-éig idegen kézben volt, akkor Király Mór jószágkormányzó kiváltotta száz talléron Marton Pál kezéből.¹

De a malomhoz tartozó jószágot sem találja meg az apát teljesen a malomnál; rétjének azt a részét, mely a gyalogút s a malom közt terült el, idegen kézben, Kovács Jánoséban, látja, s nem is ez, hanem már mostoha atyja, Vörös István, foglalta el hatalmasul a malom mellől az apátságtól, s éltek mindketten éveken át. Az apát nem nyugszik meg a talált állapoton s keresi jogát. S mikor Kovács nem akarja szép szerével visszabocsátani az idegen jószágot, pörrel fenyegeti az apát. Kovács erre belátja, hogy a törvény előtt nem győzködhetik sikeresen az apáttal a rétért, nemcsak a rétet veszti el biztosan, hanem még annyi fizetnivaló szakad majd rá, hogy mindenével sem győzi. Békére hajlik tehát, s a békét meg is kötik Somlyó-Vásárhelyen 1694. július 29-én. Az apát eláll a pörtől, Kovács pedig visszabocsátja a rétet az apátság birtokába azonfölül meg jól leköti magát az apátsággal szemben: igéri, hogy sem ő, sem utódai nem háborgatják az apátságot a rétnék birásában, fogadja, hogy ő is, utódai is egész erejükkel védelmezik majd az apátságot, ha más valaki akarná zavarni a rét birtokában; beleegyezik abba, hogy az apátság egész rövidesen foglaltathat bárhol is az országban található jószágából száz forintnyit, ha nem tudná, vagy nem akarná az apátságot a rét birtokában megóntalmazni; de még abba is beleegyeznek, hogy huszonnégy forintnyi jószágot foglalhat el tőle minden nagyobb törvényes eljárás nélkül, ha valamikor és a hányszor csak szóval is bántaná azokat, a kiknek az apátság esetleg bérbe adja majd a malmot s vele a rétet.²

Miskóczy Bernát (nagyított) gyűrűpecsétje.

¹ Oklevéltár 23. sz.

² A birtokok közt.

Az apátság többi jószágá sem volt külön sorban. Miskóczy apátkodásának utolsó évében megint összeírják az egész jószágot. Ekkor az apátság összes földje 17 részre, pusztákra volt osztva, melyeket régi jobbágygazdáikról neveznek; Így van Bereczki Imre pusztája, Dienes pusztája, az ispán helye, Juhász Andor pusztája, Kis István pusztája, Máté János pusztája, Nagy Bencze, Nagy Gergely, Nagy György, Nagy Mihály, Nagy Miklós és Nagy Péter pusztái, Németh György, Szalai Istók s Tóót Mihály pusztái.

Nyolcz ilyen pusztán bérlők gazdálkodnak: Bereczkinek földjén Noszlopi János, az ispánnak telkén Boka Gergely, Máté Mihály területén Noszlopi György, Nagy Miklós tagján Noszlopi János, Nagy Péterén Bolla István, Német Györgyén Füstői Benedek tanító, Szalai Istók dülőjén Szabó István, Tóót Mihály földrészén Karácson László; neveik után nemes-dömölkieknek tarthatjuk őket; néhányukban mintha az 1653. évi bérlők ivadékait látná az ember. A többi kilencz telken most is jobbágyok ülnek; négy a régiek utódjának látszik, négy egészen új. A régieknek látszók közül Juhász Andor a maga pusztáján, Juhász Pál a Kis Istvánén, Szalai Andor a magáén s Nagy Györgyén, Tóth János a magáén és Nagy Mihályén él, — az újak közül Konch Mihály Nagy Benedek pusztáján, Rosa János a Keresztes Jánosén, Takács Mihály a Dienesén és Takách Mihók a Nagy Gergelyén gazdálkodik.

A nagy változás azonban nemcsak a jobbágyok számának fogyásában jelentkezik. Azt is látjuk, hogy az ispánnak helyét is bérbe adták, a miből azt következtethetni, hogy az uraságnak aligha van nagyobb mennyiségben külön művelt földje.

Fizettek pedig a használt földért, jobbágyok és bérlők egészen egyformán, egy évre egy-egy tallért. Az apátság egész évi jövedelme tehát a földjeiből 17 tallér.¹ Nyilvánvaló, hogy Dömölk ilyen viszonyok közt csak kevés embert táplálhatott.

A nyomasztó anyagi viszonyoknak megfelelők a vallási viszonyok. Azok a kemény idők, melyek a pápai és kemenesaljai kerületekben annyira megfogyasztották, szinte kiirtották a katolikus papságot, melyek a pásztor nélkül maradt nyájnak nagy részét az új hitnek aklába térítették, Dömölknek két faluján is meglátszottak. Mekkora itt is a változás!

Mikor Köntös János apát úgy 1620 előtt tataroztatni akarja a templomotkolostort, a hivek örülnek az apát tervének és készségesen hozzák meg, valószínűen messziről, Sopronból, a szükséges anyagot; mikor aztán Vizekelety el akarja a zsindelety pocsékolni, az összes dömölki hivek, nemesek és jobbágyok,

¹ Oklevéltár 25. sz.

egyesülten állanak vele szemben és csak az erőszaknak engednek; mikor körülbelül tíz évvel később Dianesevich apát megint tervezgeti a tatározást, a hivek összesége megint ajánlgatja segítségét. Ezt a buzgóságot, áldozatkésztséget csak úgy érthetni meg, hogy az apát és a nép egy hiten van. Az 1681. évi XXVI. cikkely pedig Nemes-Dömölköt és Nemes-Csót jelöli meg Vas vármegyében articuláris helyeknek a lutheránusok számára, akkor tehát Nemes-Dömölk középpontja az evangélikus hitnek, bizonyára azért, mert sokan lakták az új hitet vallók közül. S a század végén, mikor Kazó győri kanonok jár egyházlátogatni a Kemenesalján, 1698. február 10-én, Nemes-Dömölk faluban 283 lelket talál, a kikből csak 30 felnőtt katolikus, a többi mind lutheránus, Pór-Dömölkön pedig 50 lelket, a kikből 5 lutheránus.¹ Az apátságnak régi, de most már elveszett birtokát az új hit tehát szinte egészen meghódította, lakosságának csak egy tizedrésze tartott ki az ősi hit mellett; de az apátság birtokában megmaradt falut, Pór-Dömölköt, sem lehetett épségben megtartani az ősi hitnek, lakosságának tizedrésze már az új hitnek hódol.

Ezen egyházlátogatásból ismerhetni meg közelebbről a templomot, ekkor hallunk először az iskoláról. Ha a templomhoz igyekezünk a faluból, északnak kell tartanunk. Először a mindenkinek és mindennek tárva-nyitva álló temetőhöz érünk; azon áthaladva, érünk a templom déli oldalához, itt áll a fa-harangláb, azon függ három kis harang; ha a templomot közelebbről vizsgáljuk, látjuk nyugati végén a fatornyot, annak, valamint az egész templomnak fazsindelyvel borított tetejét; ha akár a torony alatt, akár a déli főhajón nyíló ajtónál lépünk a templomba, alját téglával kirakva, tetejét bolthajtásosnak látjuk; az ápszisz felé mentünkben balra marad el tőlünk a fából készült kis régi szószék, az ápszisz közepén áll az oltárasztal, ezen a hordozható oltár, a szentségház a falba van mélyesztve. Azt is halljuk, hogy a templomnak nincs az apátságtól elkülönített birtoka; minden szükségést az apátság szerez be, a fölszerelés Pannonhalmáról került. Azt a hibás állítást is halljuk, hogy a tiszta magyar községnek kegyura az apátság és a nemes-dömölki nemesség, s hogy a templom Szent Péter tiszteletere épült.

Iskoláról is hallunk. A falu keleti végén áll, azelőtt a csordás lakott benne; kelet felől a község pázsítja, jobbról Bolla István a szomszédja. Minden ígás lakos fizet szemes jószágból fél nagyobb pápai mérőt, tíz denárt és tüzelőnek egy kocsira valót, a nem-ígásak szemes jószágból fizetnek negyedmérővel és tíz denárt; a többi fizetni való nem különbözik az előbbi vizsgálatokon megállapítottól; az iskolaépítés a hivek dolga. A mesternek neve Fűztőy Benedek, magyar és ág. ev. vallású, tud olvasni és 48 éves.

¹ Oklevéltár 24. sz.

× Ily szomorú viszonyok közt éli öreg napjait Miskóczy apát Dömölkön; 1696-ban segítséget kap, Keller Gergelyt küldik melléje kormányzónak. Nem kis munka nyugszik a vállán, az egész vidék maradék-katholikussága hozzá-szürenkezik, mikor a vallás vigasztalására áhítozik. Most is a régi, buzgó lelki-pásztor, de már érzi az öregségnek terhét; érzi, hogy erejeszakadt teste nem győz a lélek jószándékával lépést tartani. Arra határozza tehát magát, hogy lemond apátságáról és visszavonul Pannonhalmára. A mint ismerjük jellemét tetteiből, a kortársak nyilatkozataiból, bizvást átláthatjuk, hogy nem a munka elől menekül, nem is a szegénységtől igyekszik szabadulni. Szándékát 1698 tavaszán hajtja végre, Lendvay főapát elfogadja lemondását azon okból, mert az öregségtől annyira elgyöngült, hogy nem tudja már kellően végezni az apátság kormányzásával járó kötelességeket.

Alig lesz tette közhírré, teljesedik a pozsonyi kamarának nézete: csakhamar akad, ki ezt a csöpp apátságot is megkívánja, igaz, nem magának, hanem pártfogoltjának; gróf Esterházy Pál nádor és Draskovich Ádám ajánlja a főapátnak Mayer gróf királyi kamarai tanácsosnak rokonát Bühel (Pühel) Placid benczés rendtagot.¹ A főapát *Karner Egyed* rendtagot tartja alkalmasabbnak és méltóbbnak az apátságra s kinevezi őt 1698. június 5-ikén, Bühelt pedig a dénesdi plébániára küldi.²

A mint Miskóczy már menőben van Dömölkőről, sűrűsödnek feje fölé a felhők, melyeknek zápora a buzgó munkásságban, igazi szerzetesi szellemben eltöltött életének jó hírét el akarná söpörni.

Nem Dömölkőről, hanem a szomszédságból, Kocs faluból ered útnak az ország első főpapjához, gróf Kollonich Lipót esztergomi bíboros-érsekhez, a vád, mely Miskóczynek papi tisztességét porba-sárba tiporja. Azzal feketítik be ismeretes és ismeretlen vádolók az érsek előtt, hogy igazi botrány az, a mit az apát Dömölkön művel a szentségek kiosztásában, ezért aztán nemcsak a máshitűek nem édesednek vissza az ősi valláshoz, hanem az ősi hiten eddig megmaradtak közül is szállingóznak az új hitre. De nem elégesznek meg a nagyjában való vádolással, részletekkel sem fukarkodnak: husvét táján csak úgy akarta megáldoztatni a szegénységet, ha megadja az ostyának az árát, annak ürügyén, hogy neki nincs annyija, hogy apát módjára élhetne; azt is fölhozzák ellene, hogy a csecsemők keresztség, a betegek meg a haldoklók szentsége nélkül mennek át a másvilágra. De nem is elégesznek meg a panaszszal, hanem a bajnak orvoslását is kérik az érsektől. S méltán. Ha a vád alaposságáról meggyőződtek, úgy

¹ Lancsics, Miscellanea I. 477.

² Pannonhalmi rendi levéltár, capsza 65. F3.; fasc. 64. nr. 18., 11. nr. 55, Oklevéltár 26. sz.

nem férhet a vádolókhoz gáncsoló szó; ilyen nagy hibának nem békességés túrés, hanem nyílt föllépés az orvossága.

A mint az érsek, kinek szeme-szive a vallás ügyén, meghallja a vádat, megindul szivében, aztán megirat mindent Lendvay főapátnak. A vallás ügyéért égő lelke megindultában hol kész igazságnak veszi a vádat s szemére hányja a főapátnak, hogy tudnia kellett volna a dologról s a szegénységen segítenie, hol meg csak szófia-beszédnek látja az egész vádaskodást, melynek még a végére kell járni. Az ügy fekszik a szivén: a botrányt meg kell szüntetni s a szegénységet megvigasztalni. Azért atya módjára keresi meg s főpap módjára inti a főapátot, járjon el az ügyben ott a helyszínén, vizsgáljon meg mindent szegről-végről s adjon mindjárt ott a helyszínén elégtételt a megbántott szegénységnek, akár azzal, hogy leteszi a hibás papot, akár azzal, hogy mással cseréli föl. De még ezzel sem elégszik meg, még azt is kívánja, hogy a főapát adjon majd neki számot az eljárásáról, mert ha ártatlant vádoltak, azt is szeretné megvédelmezni az igazságtalan támadók ellen. S fulánkja is van levelének: ha a főapát nem akarna vizsgálatot tartani, majd küld ő alkalmas s elegendő vizsgálót, majd gondoskodik ő azok fizetéséről az apátság jövedelméből. Tehát mennél előbb kell segíteni a bajon.¹

Jó kétszáz év halaványítja már az érsek levelét, s most is láng csapdossa az ember arcát, a mint olvassa a levél sorait, a szégyennek és lelkesedésnek pírja; a szégyené, hogy ilyen nagy hibáról vádolhatták az apátot, a lelkesedése, hogy nyomban akadt az igaz ügynek hathatós szószólója. S keresve-keressük a főapát vizsgálatának és eljárásának beszámoló iratát, hogy az igazság győzedelmének örvendhessünk. De hiába keressük, nyomát se találjuk. S még sincs igazán okunk szégyenkezni. Nézzük meg jól az ügyet.

Nem sokat nyom vizsgálódásunkban az a körülmény, hogy az érsek levele nem is említi Miskóczyt; kétség sem férközhetik ahhoz, hogy csak Miskóczyról lehet szó. Az sem számít a szemünkben, hogy más volt már Dömölkön az apát, mikor az érsek Bécsben a levelét megiratta s 1698 június 25-ikén a maga kezével aláírta; ugyanazon hónapnak már az elején, 5-ikén, nevezték ki ugyanis Miskóczy utódjának Karner Egyed modori benczés házfőnököt.² S azt sem nézzük s látjuk fontosnak, hogy nem Dömölkéről, hanem csak a szomszédságból, Kocs faluból, indul a vád Bécsnek, mert kerülő uton, mintegy másodkézből is szerezhet az ember alapos tudomást. De erőset nyom a serpenyőben Miskóczynak eddig tapasztalt jelleme. Azelőtt negyven évvel ott Váton egy legalább is gyanus vallomás akar árnyékot borítani a nevére; van-e egyáltalában s ha van, mennyi

¹ Oklevéltár, 27. sz. ² U. u. 26. sz.

valóság az indulatra gerjesztett ellenfél szavában, azt nem tudjuk most már megállapítani. Azóta sok minden dolgot raktak Miskóczynak a vállára, nehezebbet s kényesebbet, s ő mindig helyén — rendén volt; azt mondhatni, nem látszatos, hanem valóságos érdemek simították előtte az utat az apátsághoz, s abban is igazi szerzetesként éledegelt eleinte; most, életének alkonyán változott, romlott volna meg ennyire? Halljuk, hogy testi erőben megfogyatkozott; tán lelkén is látszanék az öregségnek bágyasztó hatása? Szó sincs róla. Egészen tisztán látjuk az ügyet, ha a kortársak ítéletét halljuk Miskóczyról. Karner Egyed, Miskóczynak utóda a dömölki apátságban, csak egy évig marad Dömölkön, aztán főapát-nak választják; s a mint a Rend kéri választott főapátjának megerősítését Bécsben Lipót királytól 1699 szeptemberében, a Rend küldöttségének élén Miskóczy üdvözli a királyt s ajánlja kegyébe Karnert.¹ Igaz, Miskóczy a Rendnek legöregebbje, s így rá gondolhattak rendtársai legelőször, mikor szónokválogatásra kerül a sor; de ki tudja elhinni, hogy az egy évvel előbb oly csúf hibával bepiszkított rendtársat választják maguknak vezérül? S mikor Karner már igazán főapát, Miskóczyt nyomban kinevezi pannonhalmi perjelnek;² nem ajtót nyitott, hanem kaput tárt volna a főapát minden fajta rendetlenségnek, ha a vád szerinti hibákban bűnösnek talált Miskóczyt ily hamar gyertyatartóra helyezi. Az egész Rend ítéletének visszhangjaként csendül tehát fülünkbe az a mondás, a melyet egy ismeretlen rendtárs irt az érsek levelének lemásolása után a pannonhalmi fekete könyvbe: «Így tesznek a gyalázatos emberszóló nyelvek.»³ S Miskóczy mint perjel is a régi. Csupa buzgóság, mely vonzza, ragadja magával a rendtársakat, úgy hogy az ő perjelsége idejében az érte hevülő rendtárs nem is embereket, hanem angyalokat lát Pannonhalmán.

¹ Oratiuncula admodum reverendi patris Bernardi Miskoczy, O. S. P. N. B. ad Sanctum Martinum de Sacro Monte Pannoniae professi, in praesentatione neoelecti reverendissimi domini Aegidii Karner, ordinis et loci praefati archiabbatis, suae sacratissimae maiestati, Leopoldo etc. Anno 1699. 21. Septembris. Lancsics, Miscellanea I. 509., a hol a királynak megerősítő válaszát és az új főapátnak köszönő beszédét is olvashatni.

² A reverendissimo domino neoelecto et confirmato positus est in subpriorem Godefridus; loco prioris vero, qui erat Coelestinus Göncz, pater Bernardus Miskóczy seniculus. Lancsics, Miscellanea I. 478. — Még világosabban beszél Csernátoni Miklós, ki már ifjúságában vonzódott a benczés rendhez s kívánt abba lépni; később világi pappá lett s mint ilyen szinte évről-évre kedveskedett a rendnek pénzadományyal; végre java férfikorában, 1690. május 13-ikán engedett szive vágyának és «némely okoktól viseltetve elbúcsuzám a Győri Nemes Captalantul, resignalván ot valo Canonoksagomot és Cantorsagomot», kiment Pannonhalmára «szerzetesse akarván lenni, kire resolválta valais magát a Convent; de más nap ezen resolutioiat megvaltoztatta és azt izené, hogy maradgyak a Sz. Conventben a magam állapotomban, az hol eletemig valo nyugodalmam lehet». Ott is maradt, ott is temették el a templomban. Ő írja a főapáthoz 1701-ben: «Mínthogy még világi koromban és állapotomban (melyről az Egy Pater Miskoczi Bernárd Uram mostani Prior emlekezhetik) volt szándékom, hogy e szent szerzetbe jöttem volna». Az összes idézetek a főapáthoz irt levélből vannak véve. Pannonhalmi rendi levéltár, fasc. 58. 77. num. 4.

³ Hoc faciunt maledictae linguae detrahentes

Nincs tehát igazában mért pirulnunk az érsek levelének vádjai miatt.¹ Elpárállanak azok a vádak, mihelyt világosság süt rájuk. Az apát ismeretes szegénysége s testi törődöttsége voltak a fonalak, melyeket a lelkiismeretlenség váddá szövögetett, a könnyen hívő könnyelműség pedig vásárra vitt.

A mint élt, jámborul, ájtatos könyvet lapozgatva, lepte meg a halál 1705. márczius 30-ikán.²

Karner főapát egy ideig, úgy látszik, nem is küldött apátot Dömölkre, hanem csak kormányzót; pedig megint súlyos idők nehezednek apátságunkra, melyek tekintélyes erőt kívántak volna az élére.

Alig ocsudik föl hazánk valamennyire a hosszú török háború keserveiből, lobognak már Vas vármegye felé a Rákóczy-szabadságharcz zászlói, s mindjárt 1704 tavaszán szinte az egész vármegye lelkesedik a zászlók alatt s fizet vér-és pénzdót, mert ezen évnek jó felében a vármegyének területe kurucz-labancz küzködéseknek színhelye. De a következő évek is eleget látják jönni-menni a hadakat apátságunk körül: 1708. augusztusának közepén a Dömölk s Vát közti réteken táboroz hosszabb időn át Kisfaludy brigadéros a négy ezredével;³ 1709. július elsején Dömölkön táboroz Eszterházy Antal gróf kurucz tábornok.⁴ S mivel nem volt ekkor apát, nem is volt az apátságunk hathatós védelmezője.

Hogy milyen soványító idők járhattak ily viszonyok közt az elhagyatott dömölki apátságra s gazdaságára, azt gyaníthatni megint a főapátságunk szomorú sorsából; azt úgy megrontották a háborús évek, hogy Eszterházy Antal kurucz generálisnak Lancsics Bonifác és Csatay Jeromos pannonhalmi benczések, mint «Alázatos Kaplanyi Szent Martoni Convent Követtei» kérést nyújtanak át s abban kénytelenek sopánkodva mondani: «Mint hogy ez előtt való négy esztendőben is valami csak legh kisebb Dészáink voltak is, az Ország szükségére apicaltattak, úgy hogy a Szent Konvent még csak kétféle pénz hasznát nem vette, azért a kikiről Legalis ednyhány Quietantiajuk vadnak, mellyeket is már réghen T. N. V. Horvát Sigmond Director Uram kezéhez adtunk, méltóztassék most bár csak azoknak az árát megh adatni, mivel oly szükösök vagyunk, hogy csak jó ruhában sem járhatunk.»⁵

¹ Czimár Mór nem ismerte az itt fölhozott adatokat mind, azért nem is tud egészen tisztába jönni Miskóczynak ügyével; majd azt állítja, hogy öregsége miatt mondott le: «Anno vero 1698. Abbatiam B. M. Virginis de Dömölk per resignationem senio fracti Bernardi Miskolczy vacantam Aegidio Karner, Modrensis residentiae superiori attribuit», (Fuxhoffer-Czinár Monasteriologia, I. 130. l.), és «Postea Bernardus Miskolczy, insignis novitiorum magister olim, a cuius resignatione, per fractas actate vires adducta...» (ugyanott I. 176. l.), — majd meg elhiszi, hogy igaz a vád, a melyért aztán úgy tették ki apátságából: «Sed abbas factus, agente cardinale archiepiscopo Strigoniensi, Leopoldo Kollonics, ordinis nostro addictissimo, ob scandala depositus est». Czinár kéziratosa története 454. l.

² Meghalt, ubi librum D. Bernardi lecitasset, — mondja az előbb említett Antiquarium.

³ Thaly Kálmán Gróf Eszterházi Antal kuruczgenerális tábora könyve, 751.

⁴ U. o. 370. ⁵ Gróf Eszterházi Antal naplója a M. N. Múzeumi levéltárában, 240—1. (41. fol. Hung.)

Ily viszonyok közt nem javulhatott az apátság helyzete; látjuk ezt azon egyházlátogatásból, melyet az 1713. s 1714. évben tartatott Keresztély Ágost szász herczeg, biboros esztergomi érsek és a győri püspökségnek kormányzója. Kemenesalján akkor Scacchi Ferencz vasvári prépost járt. A mint Dömölkre ért, ott egyetlen benzést talált, az apátot, *Csatay Jeromost*, ki csupa buzgóságból és merő jámborságból végezte a plébániai dolgot.¹ S mivel az apát tudta, hogy az egyházmegyének főpapja a plébánosok megvizsgálására küldötte a prépostot s nem apátokéra, nem engedte meg Dömölkön a plébánosok megvizsgálásában divó eljárást, hanem írásban adta át a plébánia megismeréséhez szükséges tudnivalókat. A prépost ugyan erőlködött s mutogatta megbizólevelét, az apátot azonban nem tudta meggyőzni.² S a megyének főpapja később helyeselte az apátnak eljárását.

Az apátnak a plébánia állapotáról szóló jelentése szinte visszhangja a tizenöt évvel előbb végzett egyházlátogatásról szóló jelentésnek. Javulás csak a népesség számának növekedésében látszik; úgy ötszáz lélek laknék most a két Dömölkön, ha az 1711—1713. évi pestis meg nem tizedelte volna a népet. A templom régi alakjában áll most is, a haranglábon azonban csak egy harangocska lóg. Minden más szinte egészen a régiben maradt.³

A mint így bágyad és lankad az apátság, kerül a király színe elé; III. Károly azt hallja, hogy a veszprémi egyházmegyében fekvő dömölki apátság jogilag és tényleg már régóta üresen áll, azért azt az összes magyar egyházakra és az azokhoz kapcsolt javadalmakra kiterjedő kegyuri jogánál fogva 1716. október 20-ikán morgau (mungau) Beck Ferencz Ignác sopronvárosi plébánosnak adományozza a magyar szent korona területén bárhol is fekvő minden jószágával és jogával, nevezetesen minden várával, várkastélyával, városával, birtokával, falu-

¹ Csak gyanítom, hogy Csatay Jeromos az apát; biztosat erről csak 1723-ban hallunk, mert ekkor Csatay mint dömölki apát írja alá a főapátnak adott megbizó levelet. Fuxhoffer-Czinár, *Monasteriologia*, I. 177.

² In Dömölk sciendum est, quod pater benedictinus tanquam abbas huius loci non admittit visitationem, idque, prouti dixit: ne derogaretur suis privilegiis, sed solus scripto dedit, quaecunque scripta in serie reperiuntur. Satis ostendebantur eidem monacho mandata caesareum et reverendissimi ordinarii de visitandis templis et parochiis tum exemptis tum non exemptis. Sed omnia irrita conatu et frustra, nunquam enim persuaderi talis monachus potuit. Az egyházlátogatás jegyzőkönyvéből, mely a szombathelyi püspökség győri iratai között van.

³ A Kazó kanonok látogatásáról fölvevett jegyzőkönyvnek még a hibáit is átveszi, így: hogy a templom Szent Péter tiszteletére épült, hogy a dömölki nemesek részesei a kegyuraságnak. Érdekesen fejtegeti a templom vagyoni viszonyait: Bona et proventus ecclesia nulla habet, quae bona essent contradistincta a titulo abbatiali realique eiusdem possessione, quapropter omnes et singuli proventus percipiuntur pro parte tituli abbatialis nihilque in partem ecclesiae iure proprio pertinere debere perhibetur, nisi fors malis dicere: universa pertinere ad ecclesiam atque exinde alimenta aliaque vivendi media pro abbate esse desumenda. Quod tamen incertum omnino ac dubium remanebit.

jával, pusztájával, mindezeknek minden jövedelmével s hasznával.¹ S Beck F. I. soproni plébános 1717. február 12-ikén már mint «abbas et parochus» keresztel.² Később infulás apát lesz.³

A szegény dömölki apátságnak tehát egyszerre két apátja is van. Az egyik benzés, a másik világi pap; az egyik a főapáttól, a másik a királytól kapta a javadalmat; az egyik évek óta szolgál már s szolgál még Dömölkön, 1730-tól pedig 1735-ben bekövetkezett haláláig Bakonybélben, a másik mint plébános 1730. május 10-ikén történt sírbuszállásáig mindig Sopronban működik;⁴ Beck infulás apát, a mi Csatay alig volt. A különösségek e sűrű szövevényében még sincs zavar; semmit sem hallunk legalább arról, hogy a királyi kinevezés a főapátin erőt akart volna venni, hogy Beck az apátságért Csataynak valahogy kellemetlenkedett volna. Szépen megfértek az apátságban, egymástól jó messze.

A két apát sem lendített sokat az apátság anyagi és szellemi állapotán. Mikor egy német mérnök a XVII. század második tizedének vége körül az országnak dunántuli részét bejárja, fölméri, lerajzolja és leírja, Vas vármegyéről is hosszasan beszél; elmondja, hogy a vármegye területre nézve a vármegyék közt a legnagyobb, faluinak számára nézve a leggazdagabb, népre nézve a leg-erősebb, papságra nézve azonban csak közepszerű; leírja, hogy a vármegyének területe 1,875.000 német hold s ebből 1,675.000 német hold termékeny, de csak 520.000 hold van fölshántva, 110.000 negyed szőlővel beültetve, a többi pedig rét, legelő, erdő és bokros hely; van szerinte a vármegyében nyolcz szép város: Szentgotthárd, Németújvár, Szombathely, Kőszeg, Rohoncz, Körmend, Sárvár és Monyorókerék; van 800 faluja, a melyekben bármikor találni 110.000 férfiút, kiknek fele katolikus, fele lutheránus; áttér aztán a katolikus vallás intézményeire és elsorolja a szombathelyi káptalant, a szentgotthárdi apátságot, a szombathelyi prépostságot, a kőszegi jezsuita kollegiumot, a szombathelyi dömés kolostort, a szombathelyi és németújvári ferenczrendi kolostort.⁵ Jó részletesen beszél tehát a vármegye viszonyairól; Dömölkéről, a mi apátságunkról, nem emlékszik meg. Mintha nem tartaná érdemesnek arra, hogy megemlítsse.

A forrás, mely a sokszor homokos, köves, mindenféle kákás akadékkal teli medrében eddig is hol el-eltűnt, hol meg föl-fölbukkant, most megint oly vékonyan folydogál, hogy különben jól látó szem sem veszi észre.

¹ Oklevéltár, 28. sz.

² A sopronvárosi plébánia anyakönyvében.

³ Ugyanott olvashatni 1720. deczember 19-ikén a maga kezétől írva: Franciscus Ignatius Beck, Praenobilis a Mungau, Phil. et S. S. Theologiae Doctor, Protonotarius apostolicus, infulatus Abbas de Dömölk, Beneficiatus et Parochus Soproniensis.

⁴ A sopronvárosi plébániának halottas könyvében.

⁵ Beschreibung eines Stück Landt des Königreichs Ungarn. Bécsi közös pénzügyminiszteri levéltár, Hungarica, 1722. febr. 4.

HARMADIK FEJEZET.

Az éledés (1720—1739.)

Az új «apátház». Dömölk gazdasági állapota. Vallási viszonyok. A benczés hiterjesztés és hatása. Maratskó, Lancsics érdemei a vallásos és gazdasági téren. A protestáns templomok visszavétele. A dömölki benczések lelkipásztorkodása. Az apátsági szerzetesek ellátása. Lancsics gazdai tevékenységének eredményei. A helytartótanács buzdításai az apátsági egyház és plébániák érdekében.

IKOR SAIGHÓ (Sajghó, Sayghó) Benedek pannonhalmi főapát, a Pannonhalmára szelidült kemény kurucziszt, a legfiatalabb benczés miséspapból választott főapát,¹ megismerkedett már a romokban heverő főapátság állapotával,² 1725 nyarán Dömölkön nézett körül. Romok közt és szegénységben találta az apátot, Csatay Jeromost.

Az ősi templom áll ugyan még, de nagyon megviselten; omladozó falaira sok repedést barázdált az idő, mind külső és belső, még pedig alapos javítás után óhajtozik rajtuk minden.

Az ősi kolostorról már régen nem hallottunk; most tudjuk meg róla, hogy a templomnál is rosszabbul járt. Az ellenség és az annál is alaposabban rontó idő a földfölötti részét szétmorzsolta, az apátság tehetetlen szegénysége nem segíthetett rajta, mire a szomszédság a gazdátlan és vészes időkből összerogyott falaknak az anyagát úgy széthordta, hogy most már csak a földben rejtőzködő alapfalakból sejthetni valamennyire az épületnek terjedelmét és alakját. Az apát a templom boltozatára a tető alá szorított két czellában, az «öreg és kis ház»-ban huzódott meg; ide szorult az a rendtárs is, kit egyszer-másszor rövidebb-hosszabb időre Pannonhalmáról segítségnek küldtek az apát mellé. Egyéb lakóházat nem talált a főapát Dömölkön; igyekszik ezen a bajon valamennyire segíteni: hogy az apátnak, meg az isteniszteletre sokszor nagy messziről össze-

¹ Illustrissimus dominus Benedictus Sajghó (Saygho), licet iunior fuisset omnium presbyterorum, altero tamen presbyteratus sui anno electus est in archiabbatem, anno videlicet 1722. A rendbe esküdtek és meghaltak könyvének 18. lapján.

² «Inter mera rudera introductus»nak mondja magát a helytartótanácsához 1733. június 28-ikán intézett jelentésében. Pannonhalmi rendi levéltár, 67. 5. — Ugyanígy beszél a helytartótanácsához 1735. február 1-jén fölterjesztett jelentésében: «Nam praeprimis in considerationem sumendum venit, me initio assumpti huius muneris domi forisque in antiquas pene Mohácsianae cladis temporum ruinas fuisse introductum,

siető katolikus hiveknek legyen a templomon kívül is még valami helyük, a hol megvonulhatnak, egy házat emeltetett hamaros munkával, tömött falút vagy vályogból, mert követ csak messziről, téglát is csak bajosan lehetett volna kapni.

Nem láthatott a főapát örvendeteset a gazdaságban sem. Küld is mindjárt az apát mellé jószágkormányzónak egy rendtagot, Lancsics Bonifácot, s ez összeírja az egész apátságot. A földek egyik része a jobbágyság kezén volt; a kilencz jobbágy nagy szegénységben él, nem is fizetnek az uraságnak pénzdót, hanem munkával szolgálják le egész tartozásukat, akkortájt tíz, valamivel későbben húsz napi munkával. Várdán három embere volt az apátságnak, csak két-két forintot fizettek bérül; valamivel több hasznot remélhettek itt a malomtól, csak-hogy az a Torna folyócskának csekély vize miatt sokszor pihent némán. A földnek többi részén az apátság maga gazdálkodott: 25 holdja volt szemesjószággal bevetve; kaszálójuk volt három helyen is, de mindenik kicsiny; van egy talléros szőlőjük és tíz barázdájuk; a földnek maradék részén kényelmesen barangozhatnak állataik. Dologra való ökrük három pár, mindenféle növendék marhájuk 17, tehenük 10, lovuk 3, de az egyik ezek közül is már elnyomorodott; sertésük össze-vissza jó félszáz; juhuk, apraja-nagyja, nem egészen száz.

Még üresebb az udvar; alig látni gazdasági eszközöket. Egy ökrös szekerük van, de már igen megviselt; ló után való egyetlen szekerük valamivel jobb állapotban van; kocsijuk azonban egy sincs, csak volt; ekét, még pedig vasast, egyetlenegy látunk, vasboronát szintén egyet; lószerszám volna négy is, de mind szakadozottak, és gyeplű nincs hozzájuk; nyereg is akad, de «semmirevaló»; szánról csak hírből hallunk, mert elégett. Egyéb gazdasági eszközzel is igen hamar végzünk, mert nagyon szűken vannak.

Ha az apát lakásán akarunk körülnézni, akkor — gyöngye hagyomány szerint — a templom hajójának délnyugati sarkában emelkedő lépcsőn kell föl szállanunk a templom bolthajtására, ott van a tető alatt az «öreg ház» és a «kis ház». Itt is csupa egyszerűség és szegénység komorkodik felénk. Az apát ruhatárában nyusztos kalpagot, téli barátfüveget, egy pár bélelt vidrakeztyűt, egy kis téli halitos skapulárezubbonyt, egy pár fekete kis csizmát találunk. A bútorzat: fából készült öt goromba háttas szék, két ágy, az egyik kicsiny, a másik rossz, egy kis kerek asztal kis takarószőnyeggel, két kicsiny hosszal rossz asztal. Ágynemű: három kis apró vánkös, egy dunyha, két lepedő, egy vastag rossz párna. Asztali eszközei: két ólomtányér, hat fatányér, három kés, öt kanál, öt villa, hét vastag asztalkendő, egy csorba korsó, egy ólom sótartó, két rossz abrosz.

Megismerhetjük a templom fölszerelését is. Nem látni benne padot, széket,

gyóntatószéket, csak az apátra vár egyetlen szék; látni kis szószéket, a falon pedig köröskörül nyolcz képet, de tele egerek fogainak nyomaival. Pannonhalmáról került miseruhát látunk kékesfehéret, vöröset és feketét; ezüstszelencét, a melyben betegeknek viszik az Ur testét, egyet; misekönyvet kettőt találunk, az egyik «benedictinum», a másik «Himelraychianum». Egyéb szükséges eszközt és ruhafélét is látunk, de nem egyről mondhatjuk el, a mit a jegyzékkészítő Lancsics mond a krizmaszelenczéről: «Csak a jó Isten tudja, hány esztendő!» Különösen említendő az oltáron álló szentségház, melyet az Esterházy-családnak egy tagja ajándékozott, és egy az oltáron álló szobor, mely Máriát a kis Jézussal ábrázolja: ruhák is vannak ehhez, de ezek az öltöztető szabónéi.

Könyv is van; de, sajnos, Lancsics valami más alkalommal akarja őket összeírni; nem is hallunk többet róluk.

Az apátság összes jövedelme sem lehet sok; tizenkét évvel később, a mikor szinte ég-föld különbség választja el már az apátság gazdaságának állapotát a mostanitól, a főapát nem becsüli egészen 200 frtra. Mégis akadt az összeíró valami kis megtakarított pénzre, összesen 170 frtra, melyet négy részben Tallián Józsefnek és nejének, Dávid Klárának, Csukly Györgynek, a váti Balományi Miklósnak és nejének, Perneszi Évának, továbbá Fesztetics Juliannának adtak kamatra.¹

Erőtlen tehát az apátság; rendszeren csak egy rendtagot éltet, ritkán kettőt. Szerencse, ha a falujukat meg tudják menteni a körülöttük hullámozó lutheránus tengertől; mert igazi tenger módjára folyta akkor körül az evangélikus válás Dömölköt.

Dömölkön csak akadt az elmúlt század folyamán többször katolikus pap, s Nemes-Dömölk mégis elszakadt a katolikus hittől; a vidéken szinte csak hirtől ismernek katolikus papot, nem csoda, ha most a katolikus vallásnak csak romjait látjuk rajta.² Mikor Scacchi vasvári prépost 1713-ban egyházlátogatni jár Kemenesalján, nem telhetett öröme a látottakon: a sok züllöttségen és pusztuláson.

Ságon, a mai Alsó-Ságon, a községnek Szent Miklós tiszteletére épült templomából csak a torony és a falak egy része állott, a többi romokban hevert, pedig Kéryék, Csernelék és a nemesség a védőurak. A község temetője tárva-nyitva mindennek; itt a temetőben áll a harangláb, azon lóg az egyetlen harang. A plébániaház a templomnak déli oldalán áll; a hozzávaló földeket is meg-

¹ Oklevéltár 29. sz.

² Az egyházlátogatásról fölvevett jegyzőkönyv mondja: In toto districtu Kemenes allya non dari ullum parochum sacerdotem catholicum praeterquam in possessione Dömök abbatem eiusdem loci ordinis Sancti Benedicti ex sacro monte Pannoniae.

találja az egyes dülőkben,¹ a rét is megvan;² a szőlőt is látja, de erről már azt hallja, hogy a mint a hivek kölcsönösen megmunkálják, úgy közösen osztzkodnak is a termésen;³ a plébániának egyéb járandósága is van,⁴ s mindez tisztes, jómódú plébániát tüntet elénk. Csakhogy nincs mindennek mozgó lelke; nincs, a ki élje és használja a katolikus vallás javára, nincs papja. A milyen sajnálnivaló a templom külső állapota, olyan szegényes a belső fölszerelésének a maradéka: találtak egy alja nélküli aranyozott ezüst kelyhet, egy ólom kelyhet ugyanolyan tányérkával és néhány kendőt-terítőt; misemondó ruhának már se hire, se hamva.⁵

Ugyancsak szomorúság a bobai plébánia állapota is. Ha Jánosházáról közeledett az ember a dömölki apátság székhelyéhez, az országúttól jobbra látta Boba (a régi Baba), harmadfél kilométerrel följebb Kocs (a régi Koch, Kocz, a mai Nemes-Kocs) helységet; körülbelül ugyanennyire északnyugotnak Izsákfát (a régi Izsákfalvát), melyet Ságfa, Zsákfa néven is hallunk említeni. A XVIII. század elején a három községet egy plébániának nézték. Templomuk a Boba és Kocs közt a Mindszentelek tiszteletére épült egyház volt, melynek tornya akkor már összeomlott, belseje azonban még elég tisztes állapotban volt: szentélye bolthajtásos, alja téglával kirakva, szószéke kőből, kórusa fából, oltárasztala a szentélyben kőből; fölszerelése azonban már elkallódott vagy elromlott; maradt még két kelyhe, az egyik rézből ugyanolyan tányérkával, a másik aranyozott, találtak még néhány vászonkendőt és terítőt. A plébániaház Bobán volt; a hozzávaló földekről és egyéb járandóságokról is tudnak.⁶

¹ A plébánia földjei: 1. a huszaitosban 4 hold, — 2. a vízvölgyön 4 hold, — 3. a délre dülőben 2 hold, — 4. a dömölki útra dülőben 4 hold, — 5. a csobaslón 4 hold, — 6. a pápai útra dülőben 4 hold, — 7. a mersei útra dülőben 4 hold, — 8. a főnyenyen 4 hold, — 9. a káposztáskertnél 4 hold, — 10. az általban vagyis Ság völgyében 4 hold, — 11. a hossziban az általútra dülőben 3 hold, — 12. a szőlő kapujában 2 hold. Pannonhalmi rendi levéltár; fasc. 49, 5.

² A Marczal mellett három emberes. Ugyanott.

³ A Ság hegyén van a szőlő. Felét Kovács István hagyta, a másik felét meg ennek a hagyottnak a jövedelméből szerezték Kovácsnak örökösaitól. «Solent excolere parochiani et fructus suo arbitrato distrahere Ugyanott.

⁴ Járandóságai: A falunak két telkes zsellérje szolgál évenként hat napszámot s fizet évenként két forintot; minden házaspár fizet egy-egy mérő gabonát, felét búzában, felét rozsbán; az özvegyek félannyit fizetnek a gabonából, a férfiozvegyek azonfelül tíz, nőözvegyek öt denárt; a más házában lakó zsellér fizet nyolcz denárt; minden ígás ember egy kocsi tűzifát hoz; keresztelésért két kenyér, egy tyúk s négy denár, — asszonyavatásért egy kenyér s négy denár, — esketésért az először házasulóktól huszonöt denár, két özvegytől egész kendő-terítő (mappa), özvegytől s először házasulótól fél kendő-terítő jár. Ugyanott.

⁵ Ugyanott.

⁶ Volt a plébániának földje: 1. a templomföld, mely a templomot vette körül, — 2. az alsó dülőben levő 14 hold, — 3. a középső dülőben fekvő 12 hold, — 4. az erdő alatt a harmadik dülőben 7 hold, — 5. az előbbi mögött 14 hold kaszáló, — 6. erdeje 11 hold körül. A szántókból négy holdat a bobaiak és kocsiak tartoztak kétszer megszántani és egyéb munkával is ellátni; a kaszálóval járó munkát is ez a két község végezte. Adott még minden ígásfogattal bíró a maga erdejéből egy kocsi fát, minden maga barmával szántó egy-egy mérő gabonát, felében búzát, felében rozst; a ki nem a maga barmával szánt, félannyit, a

Hasonló sorban látjuk az északi részt. A dömölki apátságtól északkeletnek huzódó régi országut körülbelül hét kilométernyi távolságban Merse faluhoz ér, innen kissé délkeletnek fekszik Belső-Vát, kissé északkeletnek és már a Marczal vizének jobbján, Veszprém vármegyében, Külső-Vát. A három falu egymásnak közelesközleiben fekszik; Külső-Vát volt mindig a népesebb, Belső-Vát a legkisebb. Csak jó száz évvel ezelőtt is a Marczal közöttük és mellettük egész tóvá szélesedett, a tó közepén állott még a mult század elején Bánd pusztja és annak határában egy templomrom, melyet a régesrégén elpusztult Bánd község maradványának mondanak.¹ A két Vát (Vát, Vath, Wath alakban is látjuk a nevet) Mersével valaha egy plébániát alkotott, melynek középpontja Külső-Vát volt; itt volt a plébániának temploma, háza és földje, a másik két falu csak pénzfizetéssel és szolgálmányokkal segítette a plébánost.² Templomuk ősrégi épület, melynek faragott kövei gazdag alapítóra vallanak.³ Emlékezhetünk még arra, hogy 1669-ben itt plébánoskodott Miskóczy Bernát benczés, 1672-ben pedig Tapolcsányi Miklós benczés; meddig élt itt őrszemként, azt nem tudjuk. Utánuk pusztult a köegyház és züllött a hiveknek élő egyháza.

Scacchi jelentése tehát szinte csupa romokról beszél. Megvannak ugyan a plébániák, megtalálják a hozzájuk tartozó földeket és réteket, a szőlőt és erdőt; hallunk a plébániai papházakról; látjuk, hogy a katolikus papról rendesen úgy

kézművesek negyedannyit; minden házaspár fizetett tíz, minden özvegy és zsellér szintén tíz denárt; keresztelésért járt egy tyúk s egy kenyér, asszonyavatásért négy, esküdtetésért huszonöt, beteglátogatásért tizen-négy, búcsuzatód beszédért huszonöt denár. — Izsákfa, mely messzebb is volt a templomtól és nehezebben is fért Bobán lakó papjához, összesen tíz forintot fizetett; kevés katolikus lakott ekkortájt ebben a faluban. Ugyanott.

¹ Belső-Vát sine ecclesia; prope hanc possessionem existit in medio lacus Marczal praedium Bánd, in quo olim eiusdem nominis pagus et ecclesia catholica fuisse dignoscitur, cuius rudus hoc tempore partim erutum est, partim sub terra delitescit. Simonfi Szolán ferenczrendi szerzetesnek elbeszélése a czelldömölki plébánia «Decreta regia et encyclica episcopalia ab anno 1777.» című könyvének a végén. — Ugyan csak ő Mersének határában is talált egy romot, a régi Himeskő (Himeske, Hymusku, Hymuskw, Hymeskw, Hymeske) maradványát: Merse, aequae sine ecclesia, in cuius territorio possessio Himeskő cum ecclesia catholica condam viguit; huius fundamentum anno 1793. erutum ad novam matris (Külső-Vátról van szó) ecclesiae structuram adplicitum est. Ugyanott.

² Ezt bizonyítja az 1698. évi egyházlátogatásnak jegyzőkönyve: «Domus parochialis erat olim in possessione Külső-Vath, et si quae habentur appertinentiae, ibidem sunt exquirendae. In praemissis (Belső-Vát és Merse) possessionibus autem nullae inveniuntur». Pannonhalmi rendi levéltár, fasc. 49. 5.

³ A már említett Simonfi Szolán, a falunak egyik későbbi papja, írja az előbb említett helyen 1798. június 1-jén, hogy II. Béla vagy II. Endre királyunk építtette. Az elsőről azért hitte, mert ez a király gyönyörűségét találta ezen a vidéken (qui in hac periphéria deliciabatur) s mert a Ság hegyének lapos tetejét is ő keríttette be fallal. Még ezeknél is gyöngébb okokra támaszkodik, mikor azt hiszi, hogy itt Külső-Váton lehetett az uhodi kolostor s apátság, melyről Pázmány beszél; hiszi pedig ezt azért, mert hivei halálomása után azt beszélik, hogy volt itt valaha kolostor, hogy az a 32 hold föld, mely most a lutheránus papé, valamikor a katolikus templomé volt, hogy a kolostornak forrása a lutheránus pap házának nem régen fölállított kapuja alatt rejtőzik, hogy abba a forrásba sülyesztették a katolikusok a törökök közeledténél hírére a két harangjukat, hogy akadtak még a hívők közt, kik váltig állították, hogy látták még a kolostornak földalatti folyosóját.

van gondoskodva, hogy anyagi gondoktól menten egészen a hiveinek szentelhetné minden tudását és buzgóságát; hallunk rendesen pusztult és romladozó templomokról, melyeknek régi fölszereléséből csak hirmondónak maradt. De hiába keresünk, nem találunk katolikus papot plébániákon és templomokban. A Ság hegyének alján jó messze nem láttak katolikus papot még a XVIII. század negyedik tizedéig Dömölkön kívül.¹ Nincs tehát min csodálkozni, ha a kemenesaljai községekben kevés a katolikus ember, és az is folyton annak a veszedelemnek van kitéve, hogy a községekben uralkodó lutheránusságba olvad.²

Ezt a szomorú képet még komorabbá teszi az iskolák elhagyatottsága. Ságton tudják az iskolának régi helyét; azt is tudják, hogy telkét az uraság szálotta meg, hogy épület rajta valamikor volt.³ Belső-Váton nincs rendes iskolaház; a tanító majd itt, majd ott tanít.⁴ A másik háromfalus egyházközségben, Bobán, Kocson s Izsákfán, szintén nincs rendes iskolaház.⁵ A tanítók fizetéséről is mostohán van gondoskodva.⁶

A kemenesaljai katholicizmus siralmas helyzetét még jobban látjuk az evangélikusok virágzó helyzetének világánál. Kétségtelen, hogy az ellenreformáció 1670 után Kemenesalján is erőt akar venni;⁷ tudjuk, hogy az 1681. évi országgyűlés a protestáns egyházat szűkebb határok közé akarja szorítani s mindjárt Vas vármegyén kezdi, a hol csak két helyen, Nemes-Dömölkön és Nemes-Csón, a két articularis helyen, engedi meg az evangélikusoknak a nyilvános istenítészteletet.⁸ De azt is tudjuk, hogy sem az előbbi törekvés, sem az utóbbi törvény nem ért igazán célzt; útját állotta a kitört háborús világ. Meg-

¹ Nulli enim in vicinia illa eotum fuere parochi, sed heterodoxi occupatas tenebant ecclesias. Oklevéltár 32.

² 1733-ban volt Ságton 1000 lutheránus közt 304 katolikus, a két Váton 200 lutheránus közt 80 katolikus, Nemes-Dömölkön körülbelül 40 katolikus, pedig a benzések buzgósága akkor már sokakat visszatértet a katolikus hitre. Szombathelyi püspöki levéltár, acta laurinsia G.

³ Domus scholaris erat quondam in ipso oppido; cui utrinque sessiones desertae dominii vicinatur, prope allodium illustrissimi domini supramentionati (Kéry). Et suis de facto vacat aedificiis atque fundus occupatur pro parte eiusdem dominii. Pannonhalmi rendi levéltár, fasc. 49, 5.

⁴ Domus scholaris non habetur, sed pro arbitrio accommodatur. Ugyanott.

⁵ Schola nulla. Ugyanott.

⁶ Belsőváton és Mersén kap (úgy látszik, minden háztól) félköböl gabonát, felében búzát és felében rozst; aztán 5 denárt; minden igás gazdától egy kocsi tűzifát; azonfölül megmunkálnak neki őszi és tavaszi alá egy-egy hold földet, az őszi alá háromszoros szántással; a két holdon a többi szükséges munkát is a hívek végzik; ha éjszaka énekel a holtnál, akkor 25, ha csak amúgy kíséri, 12 denárt kap. — A másik hármasközségben (Boba, Kocs és Izsákfa) alku szerint fizetnek. — Ságton minden háztól kap negyedmérő gabonát és 5 denárt; minden zsellértől 4 denárt, minden háztól egy-egy kenyeret, minden két háztól egy kocsi tűzifát; ha éjszaka énekel a holtnál, akkor kap 25, máskülönbben csak 12 denárt a temetésért; minden iskolás gyerektől minden kántorbőjtör 25 denárt. Ugyanott.

⁷ Ennek az ellenreformációnak különben ismeretes történetéhez egy érdekes részletet fűzhetünk: Magyar Mihály kissomlyói prédikátor 1674-ben az üldözés elől pinczében rejtőzik el a szőlőhegyen tíz évig; nemes Kozári István gondoskodik ott róla. Hrabowszky György, Presbyterologia Ev. Aug. Confess. Trans Danub. I. 387. A soproni ev. liceum kézirata. ⁸ A 26. cikkelye.

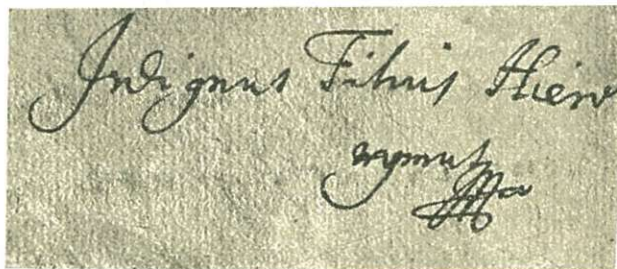
maradt tehát az evangélikus egyház Kemenesalján a maga teljes hatalmában. Bizonyosága ennek az a tény, hogy 1695-ben Asbóth János nemeskéri prédikátor és kemenesaljai esperes sorban járja a kemenesaljai evangélikus egyházakat, hogy a következő évben Ács Mihály prédikátor folytatja ezt az egyházlátogatást, hogy az előbbi Mihályfán, a mai Kemenes-Mihályfán, esperességi gyűlést tart; minderről jegyzőkönyvek maradtak fenn s ezek váltig bizonyítják, hogy akkor az evangélikusok bizton ültek régi gyülekezeteikben, uralkodtak az ősi plébániákon, a templomokon és a hozzájuk tartozó jövedelmeken. Csak pap nem volt már mindenütt.¹ A dömölki apátság tehát kis sziget a protestáns vidék özönében; ezenkívül csak itt-ott volt elenyésző kisebbségben katolikus nép, Ságon a két Váton és Mersén valamivel nagyobb kisebbség, de e kisebbségek is a lutheránus egyházat segítették fizetéssel.² S ez a helyzet nem is igen módosult a XVIII. század első három tizedében. Még a negyedik tizednek elején is régi hatalmában él a protestántizmus; Dömölkötől délnek, Izsákfán van papjuk és tanítójuk, Kocson, a mai Nemes-Kocson, mesterük, Bobán tanítójuk; odább nyugatnak, Alsó-Mesterin van tanítójuk, az innen délnyugatnak fekvő Gérczén tanítójuk, a szomszéd Miskén, a mai Vásáros-Miskén, papjuk és tanítójuk, Kis-Somlyón szintén papjuk és tanítójuk; az apátsági Dömölk közelesközelében, Nemes-Dömölkön van a lutheránus messze vidéknek törvényes középpontja, a nyugatra fekvő Simonyiban, a mai Nagy-Simonyiban, pap és tanító, az innen északkeletnek fekvő Mihályfán, a mai Kemenes-Mihályfán, pap és tanító lelkesíti hiveit, Sömjénen, a mai Kemenes-Sömjénen, tanító, Szent-Mártonban, a mai Kemenes-Szent-Mártonban, pap, a tőle északnyugatnak levő Ostffy-Asszonyfán, Csöngén és az északnak levő Vönöczkőn egy-egy tanító, a fölöttük elterülő Nemes-Magasin, Szergényen, Hőgyészen, a mai Kemenes-Hőgyészen, egy-egy pap, Gencsen, a mai Magyar-Gencsen, pap és tanító.³ Az evangélikus egyházak tehát akkor is jól szervezettek voltak: mindenütt övék az ősi plébánia, ők parancsolnak a régi templomokban, az övék mindkettőnek jövedelme. Csak Ság falu nem uralta már ekkor őket, a két Vát és Merse községekben mintha mindig nagyobb számmal maradtak volna katolikusok, úgy hogy ez a falucsoporttán sohasem hódolt meg egészen a protestántizmusnak.

A kemenesaljai katholicizmusnak ezen siralmas állapotán igyekeznek segíteni a dömölki benczések és a királyság; az előbbieket a maguk vékony erejével, az utóbbi a katolikus vallást védő és terjesztő törvényeivel.

¹ Hogy nem volt már mindenütt pap, azt egy evangélikus forrás úgy magyarázza, hogy «az elűzöttek vagy elhaltak helyét nem volt, a ki betöltse». Sziklay-Borovszky, Vas vármegye, 303. l.

² «1725 körül a bődögei kevés katolikus atyafiak is a lutheránus papnak fizettek.» Hrabowszky, Presbyterologia I. 168. — Pedig az 1681. évi országgyűlés 25. art. 20. §. megparancsolja azt is, hogy a katolikus hívő ne fizessen a protestáns papnak s viszont. ³ Pannonhalmi rendi levéltár, fasc. 79. nr. 25.

Igazi szerencse a kemenesaljai katolicizmusra, hogy ekkortájt, 1720 után, már több fiát küldhette Dömölkre Pannonhalma. Csatay Jeromos apát mellett itt tartózkodnak hosszabb-rövidebb ideig Aág Amánd, Balományi Román, Bánics Domonkos, Kontor Gotthárd, Maracskó Anzelm, Márkus Marián, Szakmáry Kolombán, Ujváry Móricz, s a kit érdemeiért az első helyen kellett volna említeni, Lancsics Bonifác. Méltók arra mindannyian, hogy megőrizzük nevüket, mert igazi hittedesztökként járnak be a vidéket, vagy csalogatják magukhoz a vidéknek maradék katolikusságát, hogy prédikálásukkal erősítsék a hitükben ingadozókat, hogy a szentségekkel erősítsék mindannyit, hogy vigasztaló szavakkal bátorítsanak és kitarásra biztassanak mindenkit. 1720 őszén kezdi Csatay apát a kereszteltek anyakönyvét írni, s ez a könyv most is élő tanujuk, hogy Ság, Izsákfa, Mesteri, Vát s Vönöczk falukban vagy falukból keresztelnek.¹ Ekkor kezdik a házasságok könyvét is; benne Boba, a két Vát, a két Mesteri, Mihályháza (a mai Kemenes-Mihályfa), Ság, Sitke, Tokorcs és Vinár falukkal találkozunk.² Ekkortájt kezdik a halottak könyvét; temetni kiszállanak messze a vidékre, régi szokás szerint gyász-, bucsúztatóbeszédet tartanak a halottról, hol a sírnál, hol a halottas háznál.³ Valamivel később kezdik följegyezni a megtérteket.⁴

Csatay Jeromos apát névalírása.

Élő hit, fáradhatatlan munka az életük, mely messze vidéknek egyházi központjává teszi a dömölki szegény apátságot. S példájukon mintha buzdulnának s indulnának mások is.

A jánosházi földesurak, tán 1724 tavaszán, visszaveszik a régi templomot a lutheránusoktól s átadják annak kulcsát a dömölki apátnak, Csatay Jeromosnak.

¹ Matricula baptizatorum abbatiae Dömölkiensis ab anno 1720. 15. Novembris scriptis signata per reverendum patrem Hieronimum Csatay, loci eiusdem abbatem. — Nemsokára ujat kezdenek «Liber baptizatorum ab anno 1728». Mindkettőnek a nyelve latin; de ilyen följegyzéssel is találkozunk: 1723. 10. Januarii baptizavi in Mesteri Laki Peter kocsisanak a Fiat. Mindkét könyv a czelldömölki plébánia levéltárában.

² Liber copulatorum ab anno 1729. és Liber copulatorum pro ecclesia Beatae Virginis Mariae in coelos assumptae de Dömölk et filialium ab anno 1732. 25. Maii. Ugyanott.

³ Liber mortuorum ab anno 1725. Ebben olvashatjuk: Sepelivi cum concione in templo, — cum concione in ecclesia habita, — cum concione valedictoria apud domum habita, — cum concione funebri ad coemeterium. Ugyanott.

⁴ Liber conversorum. Ebben olvashatni: Anno 1733. die 14. Septembris Szalókiensis iuvenis circiter 23 annorum, Stephanus Vizi, habens parentes Lutheranos, contra illorum voluntatem occasione initi matrimonii eiuravit Lutherum publice in vertice montis Ság occasione processionis eo hac die facta. — És: 1731. 26. Octobris. In Felső Mesteri eiuravit sectam Lutheri providus Paulus Kasza, annorum circiter 110. Ugyanott.

A községnek majdnem egészen lutheránus népe felzúdul az uraságok ezen eljárásán s a királynak panasolja el vélt sérelmét s attól kér segítséget és orvoslást. A királynak rendeletét 1724. június 24-én olvassák föl Vas vármegyének gyűlésén, a vármegye megbizza Tallián Ádám alispánt, hogy egy bizottsággal szigorúan nézzen utána az ügynek; a tanuvallomások szeptember 25-én és október 11-én történnek, a róluk való jelentést 1725. január 17-én terjeszti a vármegyénél elő az alispán.¹ A visszavevés tényén azonban nem történt változás. A dömölki apátság nagy örömmel veszi át a templomot az uraságtól s öröme lelkes munkásságban nyilvánul. A pusztulásnak indult templomon szeretnének mindenekelőtt segíteni a benczések; csak hogy akkora itt a baj, hogy hosszú időre és derekas munkára van szükség; egyhamar nem lehet benne istenitiszteleket tartani. Azzal segítenek tehát egyelőre magukon és katolikus hiveiken, hogy egy tisztább házban fölállítják a Veterani-ezred főtisztjének, Otto Egyednek, kölcsön kért és egyelőre kölcsönbe, későbbben pedig örökbe kapott hordozható kápolnáját s abban miséznek. Aztán hozzálatnak a templom rendbeszédéséhez és jóindulatú pártfogókkal szinte omladékaiból emelik díszes állapotba, új oltárt és szószéket szereznek,² egy fiatal benczés maga kezével festi meg mind a kettőt,³ egyéb szükségességekkel is fölszerelik a templomot. De nem elégsznek meg ezzel; szemük előtt a Ság hegye, kínálva kínálkozik kálváriának, s buzgóságuk nem-sokára fölállítja ott a tetőn a három keresztet, rajtuk fából faragott képek, körülöttük Máriának, Jánosnak és Magdolnának szobra;⁴ ide fölzarándokolnak a néppel háromszor évenként: husvét ünnepén és a szentkeresztnek két ünnepén; itt miséznek és prédikálnak. A benczések buzgóságának tüzen gyuladozik a nép és az uraság. Munkájuk gyümölcse, hogy szállinkózik, majd csoportosan tódul utánuk a nép; az uraság pedig átadja nekik teljesen a plébániát, s ehhez a püspökség is hozzájárul.⁵

A vidéknek északkeleti részét sem hagyják hitében elkallódní; meg-

¹ Vasvármegyei levéltár: protocollum 1722—1727. 195.

² Et imprimis notandum, quod ecclesia adeo fuit diruta, ut in ea celebrari non potuerit, sed potissimum in mundiori domo, utpote tunc ibidem residentis illustrissimi Aegidii Otto, supremi vigiliarum praefecti ex inclyto regimine Veteraniano, qui integram capellam portatilem procuravit, et ubi Viennam discessit, ad instantiam dictorum patrum eidem ecclesiae Sancti Nicolai cessit. Szombathelyi püspöki levéltár, acta Jaurinensia G.

³ Reverendus autem pater Emericus Mákóczy, etiam ordinis Sancti Benedicti ad Sanctum Martinum professus, tunc pro tempore in pingenda ara et cathedra Saagiensi in Dömölk residens... Pannonhalmi rendi levéltár, fasc. 79. nr. 25.

⁴ A Ság hegyéről beszélvén mondja az 1749-ben nyomtatott «Compendium historicum» 4. lapján: Auf dem Berg ist eine schöne, lange und breite Wiesen, auf welcher drey Kreuz aufgerichtet einen Berg Kalvari repraesentiren.

⁵ Respectu Saág installatos nos per dominos terrestres investituram etiam habuisse ab illustrissimo domino Stephano Kontor. Szombathelyi püspöki levéltár, acta Jaurinensia G.

könyörülnek a váti hiveken; úgy 1729 körül megint kiszállanak hozzájuk, rendbeszedik az emberemlékezet óta elhagyatott, földdel és omladékkal teli templomot s gondozzák a falut ezentúl mint filiájukat.¹ Aztán tovább is hatolnak keletnek és Vinár falut, melynek épen ekkor épített templomot Szarka Lajos, buzgóságuk színterének választják.² A két plébániába hosszú időn át jön Dömölkről egy-egy benczés az istenitisztelet végzésére s a plébánosi teendők teljesítésére; utjuk nem veszélytelen, mert a Marczalon vert két hid szinte mindig fenyeget embert és alkalmatosságot rozzantságával. Szerzett érdemüket súlyosbítja, hogy szinte ingyen, szinte csak Isten nevében szolgáltak a községeknek, mert a vináriak azzal fizettek, hogy három napon át kaszáltak vagy arattak hálából az apátságnak, a vátiak pedig négy kocsi tüzelőfát adtak.³ Pedig tudták a dömölkiek, mit kívánhattak, várhattak volna a hivektől, mert kezükben volt az 1698. évi egyházlátogatás jegyzőkönyve; eljárásukat csak helyeselni lehet, mert így is édesgették magukhoz a hiveket.⁴ Vátra és Vinárra még 1737-ben is járnak plébánoskodni a benczések; az ezen évről fennmaradt számadások szerint július 19-én, 25-én s 27-én aratnak Dömölkön a vináriak s kapják mindannyiszor a nyolcz itcze sört áldomásnak, a vátiak pedig július 20-án s 23-án kapnak ugyanazon munkáért hat-hat itcze sört fölfrissítőnek.⁵

A dömölki czellákból és az egyszerű vityillóból tehát apostoli buzgóság, munkásság árad a vidékre. Csatay apát mellett lelkesen szolgálnak az egyszerű rendtagok, mindannyiuk közül is kiválik mint lánglelkű szónok Mákóczy Imre, mint buzgó lelkész és ügyes és szerző gazda Lancsics Bonifác. Az előbbivel majd apátoskodása korában kell részletesen foglalkoznunk, Lancsicsnak rövid jellemzése itt van helyén.

Apátságunk közelében, Szombathely városában született. Grazban tanulta, a mint ő maga mondja, írta a logikát Székely Ferencz alatt. A mint végzett, Szent

¹ Filialis Belső et Külső Vát. Habet in Külső Vát ecclesiam perantiquam ex sectis lapidibus aedificatam, ruinae proximam, ab immemorabili derelictam, quam tamen nos ex misericordia assumpsimus, repurgavimus (erat enim terra et aliis ruinis plena) et sacra celebrare coepimus ab anno circiter 1729, non sine periculo tum nostri tum occasionis, ubi per oblongos duos pontes, saepe ruinosos, transcundum est. Ugyanott.

² Vinár. Hanc pariter ex misericordia assumpsimus et administravimus, alternatim in Vath et Vinar sacra infallibiliter peraguntur; est ecclesia ante duos annos restaurata. Ugyanott.

³ Vátról mondják: Vix aliquid praestant. Anno hoc praeter 4 currus ligni nihil praestiterunt. — Vinárról: Praestant hucusque nihil, per quam, quod tribus diebus falcent aut eius loco metant. Ugyanott.

⁴ Ez az egyházlátogatás azt mondja a belső-vátiakról, hogy minden ház fizet 25 denárt, a zsellérek 15-öt. A merseiekről, hogy minden ház adott egy-egy pápai mérő gabonát, felében búzát, felében rozsot, azonfölül 15 denárt, a zsellérek negyedmérő gabonát s 5 denárt; a kinek csak két, de szántani bíró ökre van, az félmérő gabonát s 6 denárt; minden ígás ember tartozott a külső-váti erdőről egy fuvarral; volt azonkívül a plébániának rendes faizása; őszi vetés alá megszántottak egy holdat háromszor, be is vetették a paptól kapott vetőmaggal, le is aratták. A külső-vátiak is ugyanolyan területen ugyanazt a munkát végezték. Pannonhalmi rendi levéltár, fasc. 49. 5.

⁵ Az 1737. s 1738. évi számadásokban az illető napon.

Benedeknek szánta életét; megindult tehát rektorának, Sennyei Lászlónak ajánlólevelével és szülőföldjén át 1692. november közepe felé, Szent Márton táján Pannonhalmára ért. Vágya azonban nem teljesülhetett, nem vették föl, mert nem a rendes időben jött. Rumer főapát mégsem bocsátja biztatás nélkül útnak. Nagyszombatba megy filozófiatanulni. Rávaló nyáron idejében siet Pannonhalmára; a mint Szent István ünnepére Pannonhalmán megint megérkezik, a tavasszal meghalt Rumer főapátnak székében Lendvay Placidot találja, kit épen most, augusztus 20-án, áldanak apáttá. A sok vendég miatt csak augusztus 21-én kerülhet a főapát elé ajánlólevelével és kérésével; beveszik novicziusnak, november 10-én öltözik be, egy évvel és egy nappal később beesküszik. Tanult s buzgó benzés lesz; szerette a tudományt, nemcsak a vallásos ízűt, hanem a világit is, erről négy kötetben maradt kézírata¹ tanuskodik; ügyességéről és buzgóságáról híres novicziusmester lett később belőle. Most, 1725-ben, a főapát Csatay apát mellé Dömölkre küldi kormányzónak. Szerencsés volt a választás, mert tizenkét évi kormányzása alatt Dömölk minden irányban emelkedik.

A gazdaság alatta növekedik: a szemtermelés terjed, a juhászat erősödik, a sertésenyésztés mintegy újra támad.² De még nagyobb emelkedik az apátság az ő nemes példájára szellemi és erkölcsi tevékenységben.

Alig hogy kissé körülnéz Dömölkön, álmába ötlük, hogy valamikor réges-régen, mikor még bátorságos volt a vidék, mikor még több benzés lakta az apátságot, mikor az új hit nem tarolta még le a régit, akkor a dömölki templomnak csodatévő Mária-szobrához a világ minden tájáról rajzottak az emberek, hogy itt szívben megindulva, lélekben megtisztulva, egész vallásosságukban fölfrissülve s jövődő jámbor életnek jó ágyat rakva távozzanak megint hazájukba. Igaz, ez a csodatételeiről híres Mária-szobor már nincs itt, mert mikor egyszer jött a szívdermesztő hír: jön a török, s mikor minden futott-menekült s a benzés elődök is útnak eredtek, ki erre, ki arra, az egyik testvér a drága szoborkincscsel a Dunán is átmenekszik a Rendnek egyik ősi falujába, Dénesdre, a hol a szobrot még most is ájtatos tisztelettel ápolják. De azt is látja Lancsics, hogy van Mária-szobruk az oltáron, melyhez néhanapján még most is szállangolnak emberek; azt is tudja, hogy a dömölki templom a Boldogságos Szűz különös pártfogásának örülhet, még pedig Dénes nádor jámbor adománya folytán; teljes bucsúkkal is bővelkedik.³

¹ Életének adatait Pannonhalmán őrzött kéziratának első kötetében találjuk.

² Érdemes fölemlíteni gazdaságtörténeti szempontból, hogy sertéseit a bakonybéli apátság erdejébe akarta küldeni makkoltatásra; kívánságára azt válaszolja neki a főapát: «Oret Vestra Paternitas; det mihi Deus successum in causa Bakonybéliensi et habebit glandinationem pro setigeris suis, alias nequaquam.» Pannonhalmi rendi levéltár, fasc. 69. 19.

³ «Reverendissimi, admodum reverendi Domini Domini Plebani, Pastores et universi Domini Curatores

Nem tudjuk, hagyományból merit-e, iratból olvasott-e, mikor ezen gondolatokon égedezik; de alig lesz minden csupa kapródzás. Égedelme tetet ölt: meghívja az összes kemenesaljai papokat: jöjjenek népükkel együtt Nagyasszony napján Dömölkre.¹ Erős szavának kellett lennie, hogy Kemenesalján katolikus papnak füléhez érjen, De az akadékkal nem számol. Azt szeretné, ha a dömölki benzések zászlók lennének, melyek, akár csöndben lógva, akár viharban lobogva, messzire hirdetnék szineikkel Urukát s messziről csalogatnának ahhoz. A jámbor multat szeretné föléleszteti.

A benzések buzgó munkája nem marad támogatás nélkül; a kemenesaljai katholicizmusnak segítségére siet most a királyság is.

III. Károly király a katolikus vallás helyreállítására törő szándékának fogantatásában számít a főpapságra; bizton hiszi, hogy a főpapok megfelelnek majd méltóságuk minden követelményének a szent kánonok s az ország törvényei, nevezetesen Szent László királyunk első törvényének nyolczadik s az 1550. évi országgyűlés tizenharmadik cikkelye szerint; az első ezek közül azt kívánja a főpapoktól, hogy az öregségtől megrokkant templomokat megint helyreállítsák, a második pedig azt, úgy üljenek méltóságukban, hogy első legyenek mindenkor példás erkölcsben, aztán tudományban és prédikálásban; azon fáradozzanak szüntelen, hogy a kezükre bizott vidék az ősi hit szerint tartsa az istenitiszteletet, hogy az alájuk tartozó nyáj a tévedés sötétségéből az igazság világára jusson; minden úton-módon igyekezzenek helyetteseket, főspereket, plébánosokat s hiszónokokat szerezni, kik majd segítik s helyettesítik őket a jámbor munkában.²

A királyi szándéknak mintha nem lenne elég fogantatja; az 1723. évi országgyűlés azzal a kemény beszéddel segíti az előbbi törvényt: ha a főpapok vagy egyházi javadalmasok valamelyike nem sokat törődnek templomával s javadalmával, ha az épületet s fölszerelést romladozni s elkallódni engedné, ha az elpusztultat s elveszelődöttet nem állítaná helyre s nem pótolná, akkor a király a maga főkegyuri hatalmával lefoglalhatja a jövedelmet s a javadalomban szükségesek megszerzésére és rendbeszedésére fordíthatja; de tekintettel van a törvény a plébánosokra is, mert azt akarja, hogy a püspökök gondoskodjanak ellátásukról, ha kellene, a népnek hozzájárulásával.³

zelosissimi, suis titulis dignissimi Domini Vicini in toto Kemenesalla colendissimi et venerandissimi! Appropinquat et iam iam prae foribus existit magnae Dominae regni Hungariae solemnitas in coelos assumptae, in qua inter caetera Mariani regni pomposiora loca parvuscolum quoque nostrum Pór-Dömölk ex pia Dionysii condam palatini patrocinio eiusdem thumaturgae Virginis et Deiparae gaudet, sed et indulgentiis plenariis abundat.» Lancsicsnak fogalmazványa a pannonhalmi rendi levéltárban, fasc. 83.

¹ «Gratiosamque praesentiam cordicitus una cum pio populo anhelat et ad praeattactam solemnitatem officiosissime invito.» Ugyanott.

² Az 1715. évi országgyűlés 60. cikkelye.

³ Az 1723. évi országgyűlés 71. cikkelye.

Nem elégszik meg ezzel sem a király. Tíz évvel később irat a helytartótanácssal az összes magyar érsekeknek és püspököknek és komolyan inti őket, hogy az igaz vallás s a lelkipásztorkodás ügyén egész erejükkel fáradozzanak; de irat a magyar apátoknak, prépostoknak s más javadalmak birtokosainak is, hogy a javadalmuk területén levő templomokat s plébánialakokat, ha megviselte volna őket az idő, rendbeszedjék, ott pedig, hol még nem voltak, egész újonnan építsenek, az említett épületekről s a plébánosok illő ellátásáról gondoskodjanak és így más földesuraknak is jó példát mutassanak, azonkívül a megyés püspököket papnevelő intézetek alapításában vagy fejlesztésében támogassák.

Sajghó Benedek főapát megkapta a királynak parancsát;¹ bizonyos, hogy Csatay Jeromos apáthoz is megérkezett.

Lehetett-e a király parancsának Dömölkön valami nagyobb foganatja? Segítheti-e az apát a győri püspököt, mikor maga is csak tengődik? A romladozó templomot megerősíteni, azt még győzné sovány jövedelmük; a plébánosról van valahogy gondoskodva, hisz az apát maga végzi a plébániával járó kötelességeket, a rendtársak csak segítők s munkatársai. Nagyobbról, az apátságnak igazi restaurálásáról szó sem lehet; mert nincs meg hozzá az anyagi erő.

Ez az igazi restaurálás csak a főapátság segítségével történhetnék meg; a főapátság pedig maga is sok minden bajjal küzdök. Látjuk mindezt a bajt azon válaszban, melyet Sajghó Benedek főapát a helytartótanácsnak előbbi rendeletére küld.

A főapát a királynak a helytartótanács iratában nyilvánuló szándékát jószágosnak, törekvését apostolinak mondja, azért szívvel-lélekkel száll mellette s érte sikra s a mint eddig haladt a szent kánonok szerint a királytól mutatott uton, úgy fog ezentúl is azon haladni a királytól most a vállára rakott kötelezettség szerint. Ő eddig is megfelelt a királyi szándéknak. Tizenkét év óta viseli nyakában az apáti keresztet s vele a súlyos kötelesség keresztjét, azóta az összes jövedelemnek azt a részét, melyet a rendtársak tisztas ellátása, a szegénységnek adott alamizsna s az utasoknak juttatott segítség föl nem emésztett, azt mind a pannonhalmi monostor és templom építésére, falusi templomok és plébániai

¹ A helytartótanácsnak 1733. márczius 17-én kelt irata a pannonhalmi rendi levéltárban, fasc. 67. 5. Lényeges része: «Eapropter consilium regium praetitulatae Dominationi vestrae, sacratissima caesarea ac regia sua maiestate ita benigne mandante, intímandum esse duxit, quatenus in bonis abbatiae suae ecclesias et domos parochiales (si quas ruinas aut defectui alicui obnoxias inibi haberet) condecenter restaurare, iisdem et parochis de congrua dote ex redivitibus dicti sui beneficii providere, sicque aliis etiam terrestribus dominis eatenus bono exemplo praecire, nec minus ordinarium, in cuius dioecesi bona praetitulatae Dominationis vestrae existerent, in fundando vel etiam augmentando alumnorum seminario, ut praemittitur, adiuvare eodemque modo benignae sacratissimae suae maiestatis menti et resolutioni per integrum salisfacere velit et haud intermittat eadem praetitulata Dominatio vestra.»

lakok emelésére fordította; nem is használja másra az apátság pénzét, csak ezen jámbor célra, azért érzi, hogy az 1723. évi országgyűlés 71. cikkelyének kemény beszéde épen nem ő neki szól. Igaz, sok minden még a tennivaló; de hogy nem történt még meg minden, annak csak az az oka, hogy annyi romnak eltakarítására, annyi új épületnek emelésére s annyi új intézménynek megalapítására, tehát annyi költséges munkának hamaros elvégzésére a főapátságnak jövedelme nem volt elég; az ellenséges mult igen megösztvéřitette a főapátság jövedelmét, s még most is olyanok a viszonyok, hogy a jövedelemnek ötödrészét kell, perekre vesztegetni, különben a főapátság is úgy járna, mint Bakonybél és Dömölk, őt is kiforgatnák birtokából a hatalmas szomszédok. S mikor a főapát áttér a részletekre s azt halljuk tőle, mi mindenre kell és kellene pénz, megértjük, hogy a fiókapátságok még nem érezhetik a főapátságnak hathatós segítségét, pedig ott a rendtársak ki a templomtető alatt, ki meg hamaros munkával sárból készült, náddal vagy szalmával fődött vityillókban sanyarognak.¹ S kába reménnyel áltatnók magunkat, ha azt hinnők, hogy a főapátság hamarosan segítheti Dömölköt.

Csak csöppen a segítsége; így kapja Dömölk a hetyei négy jobbágnak tizennyolcz forintnyi bérét több éven át, kap rendesen több rendtagot, kettőt-hármat.

Egyelőre tehát magára marad Dömölk; azért lassan-lassan fejlődik a gazdasága Lancsics keze alatt, növekszik hitélete a benzések buzgóságának hatása alatt.

A kemenesaljai katholikusság pedig egyenesen a királyság erejével áll talpra. 1731 tavaszán jelent meg a királyi rendelet, mely meghagyja Vas vármegyének: foglalja vissza a kemenesaljai kerületben Nemes-Dömölkön kívül levő egyházakat, plébánialakokat és iskolákat, a protestáns papokat és tanítókat csak úgy engedje a falukban maradni, ha lemondanak minden papi s tanítói működéstől s teljesen magánéletet élnek.

A visszavevés tényében a dömölki apátság egyik buzgó tagjának, Maratskó Anzelmnak is volt némi része, a visszavevést követő idők papi munkáját pedig egészen a dömölki rendtársak vették a vállukra.

A vármegye a királyi szónak tette váltását egy bizottságnak adta át, mely Orossz Pál vasvári prépostból, Vajda Zsigmond s Balogh András szolgabírákból, Rosta György helyettes szolgabíróból, Hettyei Benedek, Balogh József, Benkő György s Molnár István esküdtekből alakult. A bizottság illő szóval megkereste s magával hívta Maratskó Anzelmet, s ez örömet tartott vele.

¹ Pannonhalmi rendi levéltár, fasc. 67. 5.

1732. június 3-án, pünkösdnek harmadik napján, indultak meg öt megyehajdú kíséretében s először is Mihályfának tartottak. A mint ide megérkeznek s a templomhoz közelednek, melyet a katolikusok valamikor az első vértanúnak, Szent Istvánnak, tiszteletére építettek, a falu protestáns népe papjával együtt épen ájtatoskodik benne. A bizottság megáll s egy álló óráig tanakodik, mit tegyen; neki rontson-e egyenesen a templomnak, vagy várjon addig, míg a nép haza széled a templomból. Ezt az utóbbit tartja tanácsosabbnak. A mint aztán a nép kezd csoportosan kijönni a templomból, a bizottság megindul s a templomot körülvevő temetőnek tart, már majdnem a templomajtóhoz ér, Maratskó már szinte eléri a templom kulcsát. Ekkor veszi észre a nép, mi van készülöben; s mintha csak iszonyú álomból riadna föl, mintha rettenetes veszedelem készülne rászakadni, rémületes lármával rántja ki a templomajtóból a kulcsot s csapja be az ajtót. Amit a bizottság már szinte a kezében érzett, a templom kulcsa s vele a templomnak birtoka egyszerre nagymessze szökött tőle. A protestáns nép megoszlott; nagyobb része a templomban, kisebb része a templom előtt a bizottsággal szemben. De ez sem maradt magára; köréje csoportosult a német katonaság, mely Ottó Egyed nevű főtiszt parancsnoksága alatt itt a faluban állomásozott, oda szállinkózott melléje a maradék katolikuság is, mely már epedve várta, hogy a visszafoglalandó templomban hosszú-hosszú idő után megint katolikus isteniszteletet lásson s abban résztvehessen. Ott a becsapott ajtó előtt a bizottság komolyan intette az ott levő két földesurat, Horváthot és Thullmant, meg az egész községet: hajoljanak meg a királyi parancsolat előtt, a melyet Maratskó harsány hangon latinul fölolvastott s a nép kedvéért magyarul is kifejtett. A két földesúr alázatosan, illendően s földre sütött szemmel vonogatta vállát s mentegetődzött: ők nem hallották, hogy ezt a rendeletet a vármegyén kihirdették volna; azt meg látják, hogy a most fölolvastott rendelet nem az eredeti s minden pecsét nélkül szükölködik; aztán, ők földesurak ugyan itt, de nem az egyedüliek; mindezért azt kívánják: hagyjanak a falunak időt a meggondolásra. Mikor pedig a bizottság nem hajlott kívánságukra s rögtön akarta a kulcsot s vele a templomot, úgy akartak a bizottság szándékán kifogni, hogy hiszen sokan vannak még benn a templomban. Időt akartak valahogy nyerni, hogy tanakodhassanak, mint menthetnék papjukat s egyébként is mit kellene tenniök; megkeresték tehát illendően a bizottságot: térjen be egyelőre a papházhoz. Kapott a bizottság a kínált alkalmon, s a mint oda ért a plébániaházba, meghagyta kemény szóval a papnénak: tüstént távozzék minden holmijával a házból. Alig veszi át a bizottság a házat, átadja azt Maratskónak; erre az új birtokoshoz fordul a kiharancsolt papné s nagy alázattal kéri, hogy legalább addig tűrje a házban, míg férje megérkezik, csak két napi

haladékot adjon. Alig egyezik abba Maratskó, már hozzák a híret, hogy a nép már jön a templomból. Erre megindul a bizottság a templom felé; a mint oda érkezik, becsukja az ajtaját, rárak egy lakatot s azt öt helyen lepecsételi; a falu népe tehát csak erőszak árán férhetett ezentúl a templomba. Ha a bizottság megelégedett ezzel az eredménnyel, Maratskó, a községnek új papja, nagyobbra törekedett: előhozatta Ottó Egyed főtisztnek szomszédos házából a hordozható kápolnát, meghintette szentelt vízzel a házat, misézett, utána pedig a bizottság lelkületének megfelelő tüzes hangon prédikált a napi mise evangéliumából fölvetett mondáson, hogy Omnes, quotquot venerunt, fures sunt et latrones; et non audierunt eos oves. Beszédjében égis magasztalta a fölséget, ki segíti a katólikus hitet, s földig alázza a prédikátorokat, kik a mohácsi veszedelem után úgy lopózkodtak be az országba.¹ Végezvén az istenisztelettel, Maratskó a bizottság tanácsára ki akarta valahogy mutatni uraságát az új házában, a plébánián; ott tette tehát le a keztyűit, az oltárvánkost, a misekönyvet és a feszületet. A mint ezt egy ott levő földműves meglátja, kézzel-lábbal kezd hadonázni s dühösen kiabálni Maratskó felé, hogy csak vigye odább mindenét. Alig vezeti ki az udvaron át fülénél fogva s taszítja ki az utcára ezt a férfit a nézők nagy öröme, a szobában terem két csúf s nyelves öregasszony, neki megy egyenesen az asztalnak, megragadja a vánkost a négy sarkán s viszi a rajta levő keztyűvel, misekönyvvel s feszülettel ki az utcára s annak a közepén leteszi. Az egész bizottság elámul ekkora merészségen, néhány tagja rá is rivall a két asszonyra, azok azonban szinte megvetéssel és fitymálódva nyelveskedtek: ezt tették s még mást is tesznek, aztán csunyán piszkolták nyelvükkel a bizottságot. Erre a bizottság a rajta történt szégyenítő gyalázat miatt tiltakozik, aztán, mindent ott az utcán hagyva, a főtsit házába vonul vissza rövid ebédre.

Utána a szomszéd Sömjén falu felé igyekeznek. A mint halad, egyszerre csak mintha egész Mihályfa akarna a szomszédság segítségére sietni, minden úton s útfélen a falu népe, apraja-nagyja, ifja-öregje zajongja körül a bizottságot, kinek bot, kinek fejsze, kinek szénavonó a kezében. A mint a bizottság így, zajos kíséretével, elér a sömjéni templomhoz, azt látják, hogy a templom mélyen a földbe leásott gerendákkal van körülsánczolva s a falu népétől megszállva. A mint aztán a király akaratát kihirdetik, az hangzik feléjük válaszul: ők nem hallották ezt a parancsolatot a vármegyén kihirdetni, ilyen rögtön nem tudnak, most ezen alkalommal pedig nem is akarnak meghajolni. Erre a bizottság fölírta mindannyijukat s tovább ment minden eredmény nélkül Szent-Márton felé,

¹ Maratskó beszédjéből nem tűnik ki határozottan, hol állította föl a kápolnát; valószínű, hogy a plébánián.

ahol hasonló háborgás várt rájuk s hasonló ellenszegüléssel akadályozták meg a templomhoz s paplakhoz való közeledésüket; itt is fölirták az ellenállókat s tovább mentek a többi faluba, de mindenütt ugyanazt tapasztalták. Maratskó már Szent-Mártonnál látta, hogy hiábavaló a bizottság útja, azért már itt elszakadt a bizottságtól s haza tért Pór-Dömölkre.

A mint a bizottság a szinte egészen eredménytelen útjáról a vármegyén beszámolt, Rosti István alispán nem hagyta félbe az ügyet, hanem nyomban megküldötte a bizottságnak a király eredeti rendeletét s kísérőnek küldött vele egy magyar levelet is, a melyben elmondja, mit hallott a helytartótanácsnál a templomok s papházak visszavételének ügyéről: mint járt el a kormány Zemplénben, a hol a nagy ellenszegülés miatt még az articularis helyeket is elvették a protestánsoktól, mint tett a felsőség Nyitrában, a hol a legjobban tüzeskedőkre, a miavaiakra, vértés katonákat küldött, kik iszonyúan megszenvedtették velük az ellenállást. Az alispán fölszólítására a bizottság újra gyülekezett; június 13-án, pénteki napon, páduai Szent Antal napján, együtt volt már a bizottság Jánosházán a szolgabírónál, hogy másnap meginduljon, most már jobban fölszerelve s így nagyobb reménnyel is, az összes dömölkvidéki templomok s plébániák visszavevésére. Épen azon tanakodott a bizottság a jánosházi szolgabírónál, hogyan küldjön el Maratskóért Dömölkre, mikor az betoppan a házba hozzájuk, mert aznap a Ferencz-rendieknek sok csodától híres sümegi templomában prédikált s most, visszajövet, Jánosházán csupa illendőségből benézett a szolgabíróhoz. Kedvesen látott vendég volt; olvashatta mindjárt a királynak eredeti levelét, olvashatta az alispánnak levelét is s abban egyebek közt az is, hogy a lotharingiai herczeg sürgeti legjobban a rendelet végrehajtását s az ellenállásnak annyira szigorú megtörését. Minél tovább olvasta a levelet, annál jobban buzdult Maratskó; Isten dicsőségét öregbiteni, a katolikus hitet terjeszteni, az a szívének a vágyakozása. Ettől az érzéstől és vágytól lángol az egész bizottság is, melynek élén megint a vasvári prépost állott.

Megindulnak tehát nagy reménységgel s először is Bobának, a protestánsok első kemenesaljai fészékének tartanak.¹ A mint a faluhoz közelednek, látják, hogy az utcán rajzik a nép, öregek-ifjak, férfiak-asszonyok futkosnak, mindegyiknek kezében valami védőeszköz; tehát már megelőzte őket szándékuk hire. A mint a faluba érnek s egyenesen a papházhoz igyekeznek, látják, hogy annak udvara teli van asszonynéppel, mindegyiküknek kezében piszkos vízbe mártott söprű, a ház előtt az utcán pedig a férfiak állanak, nemesek és parasztok vegyest, furkósbottal, doronggal, kaszával a kézben. Mindannyian ellenszegültek a bizottságnak

¹ Lelkész itt ekkor Hörtsöki Miklós volt. Hrabowszky, Presbyterologia I. 216.

s váltig mondogatták: még a királyi rendeletnek sem engedelmeskednek, míg a királyhoz ebben az ügyben fölterjesztett iratukra választ nem kapnak. A megyekatonák erre neki készülődtek, mintha be akarnának törni a papházba; azt akarta ezzel a színlelt támadással a bizottság elérni, hogy lássák, mire szánja el magát a nép. Láthatta csakhamar: iszonyú lárma közt biztatták egymást s ütésre emelt eszközeikkel üzték vissza a hajdúkat. Erre a bizottság az ellenállókat föl akarta irni, de mindannyian kiabálták: kár őket egyenkint fölirni, hisz mindnyájan egy akaraton vannak, ők nem mondanak le a templomról-házról, nem is adják azokat vissza, nem is engedik át őket, hacsak őfelsége katonai hatalommal nem veszi el tőlük. A mint a bizottság ezt a vak s szép szerével meg nem győzhető, tűznek-víznek nekimenő, makacsságot látta, nem akarta élére állítani az ügyet, hanem odább ment Kocs felé, a két falunak közös templomához, amely az úttól balra a két falu közt állott; de mire oda ért, a nép már körülfogta a templomot s útját állta a bizottság szándékának. Tehát innen is eredmény nélkül kellett távoznia a bizottságnak; s így járt mindenütt másutt is, mert jöttek és szándékának hire futótűzként rohant előtte végig a vidéken; a mint egy faluban föltűnt a bizottság, már futott a hírvivő a szomszédba, hogy készülhessenek és ellenállhassanak. Végigjárta a bizottság mind a tizennyolcz falut Dömölk körül, s habár minden telhető módon igyekezett célhoz jutni, mégis egy templomot s egy papházat sem kapott a kezéhez. Mindenütt készen várták őket, mindenütt szembeszálltak velük, a legtüzesebbek mégis a bobaiak, kocsiak, mihályfaiak, sőmjéniek, asszonyfaiak, miskeiek s kissomlyóiak voltak; néhány bizottsági tagot meg is taszigáltak, néhányat piszkos vízzel öntöttek le, s a kis-somlyóiaknál Molnár István esküdtet egy asszony meg is ütötte.

A második útjáról is jelentést tett a bizottság a vármegyén s a helytartótanácsnál. A kettős csúfos kudarcz ingerelhette volna a vármegyét erőszakos eljárásra. Szerencsére azonban most sem vesztette el hidegvérét, nem nyult kegyetlen eszközökhöz, hanem tovább kereste s meg is találta a módját a békés sikernek. Gyűlést hirdetett Szombathelyre s arra körlevéllel idézte meg a prédikátorokat összesen s egyenkint, hogy számot adjanak ott eljárásukról; mert mindenfelé azt hitték, hogy a papok szervezték az egész ellenállást. A mint aztán a gyűlés megnyilott, egy lutheránus papot sem lehetett ott látni; küldtek azonban megbizottakat Csuzi, Ostffy és Vidos előkelő hitsorsosaik személyében, s ezek egész erejükkel, szóval és írásban, védelmezték papjaikat, különösen azzal, hogy azok a néptől függenek; ha történt tehát valahol hiba, az a népnek s nem a papoknak számítandó be. A vármegye azonban most már nem engedett, hiú mentegetődzésnek nézte a megbizottak beszédét és szántsándékos akadékoskodásnak a prédikátorok eljárását, azért elhatározta, hogy makacskodás-

ban marasztalja el a papokat s mindenről értesíti a helytartótanácsot. Védőik megtettek minden lehetőt, csakhogy mentegessék papjaikat, s váltig bizonykodtak, hogy az egész ügyet öfelségének ítéletére bizzák. Mikor aztán minden ügyeskedésük s reménykedésük hiúnak és sikertelennek bizonyult, Ostffy belátta, hogy nincs más menedék, csak a megadás; azt ajánlotta tehát nyomósan, egész tekintélyét fölhasználva hitsorsosainak: adják meg magukat s hajoljanak meg a királynak akarata előtt, mert nehéz, sőt lehetetlen olyan iszonyú nagy hatalommal szembeszállani. Az elkerülhetetlen kényszer előtt végre megadta magát a tizenennyolcz falu népe. S hogy mennél simábban történjék az átadás, Rosti alispán maga szállt ki a vidékre a megyei tisztviselők élén az egyes falukba s átvette Ostffynak jelenlétében a templomok s paplakok kulcsait. Zajgás és akadékoskodás nélkül, csöndben történt minden. Így került Alsó-Mesteri, Asszonyfa, Boba, Csöngé, Gencs, Gércze, Högyész, Izsákfa, Kis-Somlyó, Kocs, Miske, Mihályfa, Nemes-Magasi, Simonyi, Sömjén, Szent-Márton, Szergény, Vönöczk plébániája megint a katolikusok kezére; így szakadt vége a hosszú s elkeseredetten vívott harcnak az ősi plébániákért. A katolikusok örültek, mikor visszakapták megint az ősi, a nem is tudni már mikor épített, később aztán elveszített templomaikat, a protestánsok pedig sokáig keseregtek az annyi időn át használt s már övéknek tartott templomok elvesztésén; ezt a veszteséget még súlyosbította a protestánsok szemében az a rendelet, mely minden protestáns papot tizenkét forintnyi büntetéssel fenyegetett, ha valami papi szolgálatra vállalkozik ott a vidéken.[†]

A dömölki apátságnak ezzel tágas tér kínálkozott a működésre; a dömölki benzések voltak sokáig az egyedüli katolikus papok az egész vidéken, ők voltak eleddig a katolikus kisebbség hitéletének a gondozói, kik önfeláldozással és szinte ingyen szánták minden erejüket a hiveknek s ezzel azt a megtiszteltetést szolgálták meg, hogy az átvett plébániákból tizenegyet az alispán azonnal átadott nekik. Az átvett egyházak koszorúként fonták körül Pór-Dömölköt; nyugatnak volt Simonyi, északnak Mihályfa, Sömjén, Szent-Márton, Vönöczk, Magasi és Csöngé, északkeletnek Szergény és Högyész, délnyugatnak Miske és Gércze; kiegészítik a koszorút a már régebben a kezükre került váti, vinári és

[†] A templomok visszavételének ideje augusztusnak első felére esik. Ezt tartja egy evangélikus forrás is: «A béke helyreállta után azonban vármegyei karhatalommal elvették augusztus havában az evangélikusoktól templomaikat s minden egyházi birtokaikat, a prédikátorokat pedig 12 ezüst forint bírság mellett eltiltották minden egyházi szolgálattól.» Sziklay-Borovszky, Vas vármegye, 303. — Más evangélikus forrás egész határozatlanul, sőt egész hibásan is beszél erről az időről; így Hrabovszky (Presbyterologia I. 216.) azt mondja, hogy Hörtsöki Miklóstól elvették a bobai s kocsi templomot 1740 előtt, és hogy Petánczi István Miskén «mint utolsó prédikátor 1723-ban megérte a pusztulásnak utálatosságát, mint Szám ki vetett Mentshelyre tétetett vissza.» (U. o. II. 126.)

sági plébánia. Később hozzájuk járul még Boba, Kocs, sőt Miskén is lesz dolguk. A maguk ősi plébánián kívül tehát még tizenhét falunak lelki gondozásával van dolguk. S ha elgondoljuk, hogy akkor a legsürgősebb munkaidőben is, csak három benczés élt Dömölkön, tisztelnivalónak kell mondanunk már a vállalkozást is; pedig ők nemcsak színre-szemre akartak papszkodni, nem a külső hatalomgyarapodásnak örültek, hanem a plébániáknak terhét, a hiveknek gondját igazában viselni. A mint megkapják az alispántól a plébániákat, hozzálátnak nyomban munkájukhoz; Maratskó Anzelm augusztus 10-én, vasárnapon, az első vértanúnak, Szent Istvánnak, tisztetére szentelt mihályfai templomot a szent egyik vértanútársának, Szent Lőrincznek, napján reconciliálja, ugyanezt teszi rávaló nap, Szent Tiborcz napján, a simonyi templommal, ugyanazt teszi Lancsics Bonifácz jószágkormányzóval együtt Sömjénben és Szent-Mártonban; Vönöczkőn az iskolában mondják a szent misét; a későbbi dömölki apát, Mákóczy Imre, ki akkortájt a sági templom oltárának és szószékének kifestése végett tartózkodott rövidebb időre Dömölkön, reconciliálta a messzebb fekvő magasi, vönöczki szergényi és csöngői templomokat; a gérczei és miskei templomokat a Zintzen-dorff s Kéry családok közt folyó pör miatt csak később reconciliálhatta Lancsics. A mint így a templomokat megint megnyithatták a katolikus istentiszteletnek, hárman viselték gondjukat lelkes buzgósággal.

Nem történt ez minden harcz nélkül. Könnyű megérteni, hogy a protestáns nép nem tudta hamarosan felejteni a szenvedett veszteséget; azon sem lehet csodálkozni a hallottak után, hogy csak a hatalomtól való félelem tartotta féken haragját. Haragjuk tüze föl-föllobban, a sömjéniéknél pedig egyszer nagy lángban csap föl. Ahol tehetik a népek, kolonczt dobnak a benczések elé: majd a plébániák zárait rontják el, majd hosszú cigánylakattal zárják el előttük a czi-nterem ajtaját, majd az asszonyok nyelveskednek utánuk s arczátlanoknak, zshiványoknak szidalmazzák őket, majd a plébánia őrzésére rendelt emberüket zavarják, kergetik el. A benczéseken azonban nem fog a bosszantás, mintha nem is hallanák a sértő szokat, mivel sem törődve mennek azon az úton, melyet papi hivataluk komoly kötelessége mutat nekik.

Sömjénben az elfojtott harag végre nyílt lázadásban tört ki. A mint Maratskó Szent István első királyunk ünnepének reggelén a Veterani-ezrednek tisztjével és 18 emberének kíséretében¹ Sömjénnek tart, hogy ott az istenitizte-

¹ A templomok visszafoglalásánál sokszor jut szerepe a német katonaságnak; így említik a vasvármegyei régebbi foglalásoknál, hogy «a megye déli részén volt fárak — a szent-benedeki, szent-háromsági, martonhelyi stb. — állítólag egész 1730-ig az evangélikusok kezén voltak, mikor azonban, bár némelyek fegyverrel őrizték templomaikat, dragonyos lovasság foglalta el ezeket s a velük jött barát azonnal misét mondott bennük.» Sziklay-Borovszky, Vasvármegye, 302. — A kemenesaljai visszafoglalásnál nem volt katona, csak megyehajdú; a mostani esetről sem látjuk határozottan s tisztán, véletlenség-e, szántsándékos-

letet végezze, a falunak közelében találkozik a faluból szemközt jövő Balogh Ádám szolgabíróval és két esküdttel, Lampért Jánossal és Benkő Györggyel. Ijedt arczuk mutatta, hogy baj van a faluban; kérték s intették is Maratskót: kerülje egyelőre a zajongó tömeget, legalább is addig, míg a szolgabíró visszajön Simonyiból, a hol a sömjéni földesuraktól akarná megtudni, kinek az ösztönzésére vagy parancsára szánták el magukat az ellenállásra. Hiába volt azonban a vármegyei tiszteknek intése; mikor a szolgabíró egy negyedóra múlva, nem találván otthon a földesurakat, visszatér, már sűrű néptömegetől körülözönölve látja Maratskót; fejszék villogtak s villák fenyegetődztek Maratskó felé; ez azonban nyugodt, s ha rákerült volna a sor, még a halál elől sem hátráló bátorsággal haladt a temető felé, mely a templomot körülvette, s melyben 25 fejszés, villás paraszt és sok, kövekkel s dorongokkal fölfegyverzett asszony akarta a templomhoz vezető útját elállani s vele szembeszállani. Maratskó a temető kapujához ér, széthányja hamarosan az eltorlaszoló gerendákat, aztán a gerendákra lép s atyai hangon inti őket: engedelmeskedjenek a fölség akaratának, hogy a makacskodás bűnébe s büntetésébe ne essenek. A mint végzett az intéssel, előveszi s magasra tartja maga előtt a templom kulcsát, hogy mindenki láthassa a templomhoz való jogát. De hiába! Mit sem törődnek az emberek a kulcscsal, azt kiabálják feléje: tartsa meg a kulcsot, de a templomot, azt halálig védelmézik. Ott állt az egész falu népe a temető körül, sőt az is hallatszott, hogy a szomszéd házban száznál is több ember állott készen, hogy előre törjön, ha Maratskó erőltetné a dolgát. Súlyos a helyzet, nem is lehet sokat tépelődni. Maratskó kissé küzködik magában, aztán fölmerül előtte a kötelességnek képe, hitéről most vallomást kell tennie, helyén szilárdan megálló jó pásztornak kell mutatkoznia, nem szabad pénzért szolgáló s a baj elől megfutamodó béresnek lennie. Gondjai testet öltenek. Istennek ajánlva magát a nép ellen indul, a kerítésre lép, hogy betörjön a temetőbe: iszonyú kiabálás közt összefut a nép körülötte, egy villa oly közel járt a melléhez, hogy átlyuggatta a ruháját, egy másik ember pedig hátulról akarta fejszével agyonsújtani, s meg is teszi, ha egy társa vissza nem tartja. A mint a papjuk veszedelmét látják a szintén ott a temető körül álló katolikusok, megriad a lélek bennük, összekulcsolt kézzel s könnyes szemmel s szivindító siránkozással kérlelik a protestáns népet: ne ölje meg a papjukat, de kérlelik s huzzák vissza a kerítéstől a papjukat is. Így menekült meg Maratskó a szinte biztos haláltól. Erre a többi katolikus is fölindul s megembereli magát, aztán a szomszéd mészárszék tetejéről kirántott hosszú

ság-e az, hogy Maratskó katonákkal ment; inkább látszik véletlenségnek, mert nem avatkoztak később az ügybe.

botokkal rohannak a temetőben eltorlaszolt lutheránusok ellen, azok pedig kövekkel, a sirhalmokról kitépett fejfákkal dobálódznak kifelé. Nem egy sebesülés járt a harcz nyomában. Végre a katolikus asszonyok könnyező szemmel kériek s kezüknél fogva vonszolják el a harcz szinteréről a férfiakat; erre a megyei tisztviselők s a falu birája nagynehezen csöndre s békére birták a lakosokat. Maratskó sértetlenül került vissza Mihályfára, ahol a Veterani-ezred főtisztjének házánál még megtarthatta az istentiszteletet, miután jó két órán át forgott nagy veszedelemben.

A lázongás nem maradt büntetlen. A mint jelentést tettek róla az alispánnak, az nyomban kiadta a rendeletet: el kell fogni a lázongókat. Egyszer egy éjszaka a vármegyének nyolcz katonája meglepi a falut, sűrű puskalövessel megrémít bűnöst s ártatlant, aztán a bűnösök elfogására siet, de csak kettőt kap a kezéhez; ezeket puskatussal jól megdöfölik, aztán hátrakötött kézzel kísérik a lutheránus falukon át a körmendi börtönbe, a honnan néhány hónap mulva csak nagy pénzbüntetés árán szabadulnak ki; de a többi vétkes sem kerülte el a pénzbírságot, a melyet mind a sömjéni templom javára engedett át a felsőség.

Ezzel vége szakadt a kemenesaljai templomokért vívott harcznak; ezentúl békésen használhatták őket a katolikusok. A benzések friss erővel látnak munkához, nem egy templomot öltöztetnek a hivek segítségével megint régi díszébe, a hivek lelkében emelendő templomon pedig fáradhatatlanul munkálnak. Mint egy három éven ők az egész vidék katolikuságának hivatalos lelki vezérei s plébánosai.

Ekkortájt kezd már épülni a győri egyházmegye is. Valamivel előbb hozták le Bécsből Győrré a növendékpapok szemináriumát; s mivel nem volt alkalmas paptanáruk, a káptalan a pannonhalmi főapáthoz fordul ilyenekért, az pedig nyomban s készségesen küld két rendtársat, hogy szolgáljanak a nemes ügynek, az egyházmegyei papság kiképzésének.¹ A mint így erősödik az egyházmegye, a mint papjainak száma növekedik, Dömölk vidékének is juttathat lassankint lelkészeket. Először Simonyi falu szakad el a benzésektől, Mátéfi plébános jön ide a Tóközből; Szent-Mártonba s a hozzája tartozó fiókegyházakba a volt mihályi pap, Simonyi József, költözött át; Hőgyészt s a hozzácsatolt Gencset és Szer-

¹ *Quanquam non contemnendi et illud ex parte mea sit subsidii, quod alumnatu dioecesis istius Jaurinensis (in gremio cuius foundationis istius bonorum reliquiae potissimum situantur) nuper Vienna Jaurinum translato, requisitus a venarabili eius loci capitulo, duos e gremio mei conventus theologiae speculativae professores illico submiserim, qui ullo absque salario clericos sibi concreditos pro omni posse, sapientia ac doctrina imbuerent...* mondja Sajghó főapát a helytartótanácsához 1733. június 28-án irt fölterjesztésében. Pannonhalmi rendi levéltár, fasc. 67. 5. — Lécs Ágoston és Híblár Zsigmond rendtársak, kik eddig Pannonhalmán tanítottak tneológiát, kerülnek 1733. jan. 4-én Győrré theologiatanfáni. Schleicher Elek pannonhalmi perjel naplójának megjegyzése a megfelelő napon.

gényt a vaszari pap, Dombi Mihály, kapja meg; Miskére s a hozzácsatolt Gérczére az ujmisés Balogh István került papnak.¹

A dömölki benczések kezén most már csak Boba, Izsákfa és Ság faluk maradtak az ősi Dömölk mellett. Kisebbedik a megmunkálandó terület, annál mélyebben szánthatnak, annál bőségesebb termés jutalmazhatja fáradozásukat. S csak a lelkek üdve, nem külső jutalom a céljuk! Nem áhítoznak dicsőségért; nem keresnek anyagi hasznot. Lelkes öröm hevíti szívüket, mikor eszükbe jut, hogy őseik Európa nyugati részének majdnem minden népét és nemzetét nyerték meg a katolikus hitnek, kedves érzelem fizet nekik, a késő s nem méltatlan utódoknak, mikor arra gondolnak, hogy Dömölk vidéke hitéletének ők a gondozói, hogy Dömölk vidékét ők szereztek meg újra az ősi hitnek.

A nem keresett elismerés azért eltalál hozzájuk. A mint a győri püspök, Groll Adolf 1734 nyarán bejárja Kemenesalját s megvizsgálja ennek egyházi viszonyait, Szentháromság ünnepe előtti napon, június 19-én, meglátogatja gróf Batthyányi Pál győri nagyréposttal, báró Pilati Lipót győri kanonokkal, Orossz Pál vasvári réposttal s Erdős István piarista titkárával a dömölki apátságot, három nap marad benne s ide hivatja magához a környék papjait s itt kérdezi ki őket plébániáik állapotáról. Szegénységüktől telő díszszel-fénynyel s igaz tisztelettel fogadják. S láthatta a püspök a templom régiségét, a templom bolthajtásán levő két szobás kolostort, látta s hallotta a benczések munkáját; ámult-bámult a templomon-kolostoron, dicsérte lakóinak buzgóságát. Hasonlóan nyilatkozik rendtársainak tevékenységéről a főapát.²

Az egyházmegyei rendezkedés tovább folyik. 1736-ban Ságot filiáival Zicsi, volt szilvágyi papnak adta a püspök, Dömölknek tehát megint kevesebb a plébániája, ősi helyükön kívül most már csak Bobán, Váton s Vináron vesződnek még. Mélabús szavakkal beszéli el a visszafoglalást, a nyomában járt munkát, a munkakörnek összezsugorodását Maratskó Anzelm, de végre megnyugszik azon a gondolaton, hogy a vidék visszahódításának erős munkájában a dömölki benczéseknek jutott az oroszlánrész, hogy a püspök találóan mondhatná az újonnan kinevezett plébánosoknak Krisztus urunk szavait: Én titeket aratni küldöttelek, a mit ti nem munkáltatok; mások munkálkodtak és ti állottatok munkájukba.

S míg ily lelkesen munkálkodnak, egyszerűen s nagyon szerényen élnek.³

¹ Az egyházak visszavételének, gondozásának és győri papokkal való betöltésének körülményeiről Maratskó irata ad fölvilágosítást. Pannonhalmi rendi levéltár, fasc. 79. nr. 25.

² Et in filiatibus monasteriis fratres mei, alii sub tecto ecclesiae, alii in gazulis ex luto compactis et sub tectis arundine ac stramine congestis delitesere coguntur, neque tamen ab obligatione sua, divino videlicet et assiduo animarum servitio, in ullo deficiunt. Pannonhalmi rendi levéltár, fasc. 67. 5.

³ Az apátság állapotának részletes rajzát az 1737—8. évből fennmaradt s a dömölki iratok közt látható számadás mutatja.

Ruházatukat itt Dömölkön veszik; utazó kereskedők, gyolcsos tótok (slavi) hozzák a házhoz a kelmét s vásznat, utazó szabók szállnak a házhoz ruha-csinálni. Nem látni teljes ruházatukat, mert csak téli s nyári reverendát, bőrnadrágot, ing s reverenda közt viselendő subuculát hallunk említeni.

Nem bánnak szigorúan, erőszakosan a cselédséggel s jobbágysággal; a jogosan követelhetőt is csak enyhén kívánják s mindig a zebben tartják a kezüket, hogy mennél gyorsabban fizethessenek minden fáradozáért; borral, sörrel, borralóval jutalmaznak minden rendesen fölüli munkát: mikor a marhák elfutnak, s a pásztor visszatereli, külön jutalommal fizetik a vesződését; mikor disznót ölnek, jeget vágnak, gabonát hordanak, várja a munkást a sör; mikor a borjut hozza a legelőről haza a pásztor, mikor a gyapjút mérik, mikor a bort eresztik a pinczébe, mikor a gazda aratófogadni megy a szomszéd faluba, mindig külön jutalommal fizetnek; mikor a vátiak s vináriak kaszálni jönnek Dömölkre s ezzel akarnak fizetni az apátságnak azért, hogy rendtagjai kiszállanak hozzájuk a plébániai teendők végzésére, sörrel jutalmazzák köteles munkájukat; mikor az új kormányzó először néz körül Várdán s ott a malom bérlőjétől harmadfél köből búzát kap, egygyel kedveskedik mindjárt a helybeli plébánosnak, egy féllal meg a szegényeket örvendezteti meg; mikor szolgál, szolgáló szegődik a házhoz, áldomással édesgetik pontos és hű szolgálatra; mikor a szakácsné Nagyasszony napján nagyobb ebéden fáradozik, külön jutalommal hálálják meg a dolgát.

Jövedelmet látnak 1. a juhtenyésztésből; a juhászgazda minden juhtól 70 denárt, összesen mintegy 200 forintot fizetett; a gyapjút zsidónak adják el; — 2. a dömölki bormérésből, mely körülbelül 50 forintot hozott; valamelyes pálinkát és mérettek a korcsmán; — 3. a bérletből: a jenői bérlő 2, a várdai Takács Ferencz 4, más négy várdai 2—2 forintot fizet, négy hetyeinek 18 forintot kellett volna fizetniök; nehezen jutott az uraság a pénzükhöz, ki egyáltalán nem fizetett, ki még régi kocsiival, tehénnel törlesztette adósságát; — 4. a várdai malomtól, mely másfél éven át 58 köből gabonát fizetett; — 5. a dömölki sörfőzésből: Sörfőző András ugyanis minden főzettől 1, összesen 14 forintot fizetett; — 6. a szemesjóságból: kaptak ekkor a maguk művelte s a jobbágyok kezére adott földek terméséből nem-tiszta búzát 219, rozsot 232, árpát 52, zabot 35 köböllel; dézsma címén kaptak 1738-ban búzából 43 keresztet s 18 kévét, rozsából 32 keresztet s 12 kévét, árpából 44 keresztet s 19 kévét, zabból 25 keresztet s 1 kévét, tavaszi búzából 4 keresztet s 15 kévét; — 7. a disznótenyésztésből: volt majdnem 100 öreg disznajuk s majdnem ugyanannyi malaczuk; meghizlalva szokták értékesíteni; — 8. kaptak még valami csekélységet azért, hogy azelőtt Bobára s Kocsra jártak plébánoskodni; elenyészően csekély

kis jövedelmük volt a stólából; — 9. miséztek szorgalmasan s a díjat szokás szerint a közösbe adják.¹

Nyilvánvaló, hogy Lancsics Bonifác kezén emelkedett a gazdaság; tizenkét évnek gondos munkáját látjuk, ha az 1725. és 1737. évi gazdaságot összehasonlítjuk: akkor volt 33 szarvasmarhájuk, most van 20, de 38 veszett el rövid idő alatt betegségben, — akkor volt 63 sertésük, most van 185, — akkor volt 85 juhuk, most van 295; a szemesjóság termelése szintén ily arányban emelkedett: akkor volt vetésük összesen 25 hold, most csak búzát vetnek 49, rozsot 56 köböllel, 1737-ben, rávaló évben pedig búzát 87, rozsot 72 köböllel.²

Nyugodtan tekinthetett vissza Csatay Jeromos apát, nyugodtan Lancsics Bonifác jószágkormányzó a maga munkájára; nőtt a kezük alatt az apátság anyagilag s erkölcsileg. Csatay apát 1730 végén bakonybéli kormányzó lesz s haláláig (1735. szept. 25.) itt működik. 1737 tavaszán Lancsicsnak törődött testére is hirtelen támadt a betegség s még arra sem engedett neki időt, hogy minden anyagi kötelezettséget rendezzen. Április első hetében küldenek segítségére új kormányzót s egy Lukács nevű fráter-rendtagot az ápolására. Jóleső érzéssel olvassuk a számadásban, hogy gondoskodnak az érdemes beteg rendtársnak elgyöngült gyomráról; csak a beteg kedvéért kerül a házhoz citrom, cukor, herbatea s kétszersült, csak az ő kívánságára futtatnak embert Szombat-hely városába pereczért, zsömlyéért s puha kenyérért. Csupa csekélység, többé kerül a fogadott ember, mint a portéka; de minden jellemző a helyi viszonyokra, a rendtársi szeretetre, melylyel az öreg rendtársat megtisztelik s önmagukra is kellemes fényt árasztanak. Gondos ápolásuk azonban csak lassítja, de

¹ Így szereznek félig-meddig valamivel formásabb kocsit is, mert 1737. október 7-én olvashatni a számadásban: *Currum pelle subductum accipi a reverendis patribus cisterciensibus Kalastromiensibus in florenis 50; cesserunt pro 40 sacris 20 fl., residuum solvi.* — A számadásból megismerhetjük a vettek és eladottak árait és egyéb jellemzőt is; a ruházatból nyári vagy téli revenda 6 frt, két pár keztyű 1 frt, bőrnadrág 3·7 frt, pápi öv 80 denár, kocsisnak való bekecs 5·2 frt, egy pár bocskor 12—25 denár, szolgálónak való csizma 1 frt, szolgának való 1·7 frt; a használt pénzük: egy arany 4 frt, egy frt 60 kr. vagy 100 denár, egy máriás 28·3 denár, egy hetes (septenarius) 11·5 denár; a szemesjóság árai: a búza köble 0·85—1·5 frt, a rozsa 0·7—1·15 frt, árpáé 55, zabé 40 denár, hajdináé 1 frt, máké 1·7—2 frt, keverté 80 denár; az élelmiszerek árai: a vajnak fontja 20—25 denár, itczéje 25—30 denár, cukor fontja 50, halé 5—6, liszté 2·5 denár, faolaj itczéje 23, lenolajé 24 denár, eczet akója 2 frt, marhahúsnek fontja 3—3·5, disznóhúsé 4, bárányé 3·5, csik itczéje 10 denár; állatok árai: ló 20, ökör 16, kecske 1·5, hizott disznó 5 frt; italok árai: közönséges bornak itczéje 4 denár, akója 1·65 frt, somlyóinak akója 2·85 frt, sörnek itczéje 2·5, pálinkáé 30—35 denár; díjak: szakácsné 2 hónapra 3·5 frt; gerebenyöző napszáma egy hetes, szénagyűjtőé 10—15, szőlőben tisztogatók 15, szőlőben ásók, ültetők, a kaszások egy máriást vagy valamivel többet is kapnak; utazás: mikor Lukács fráter Lancsicsnak halála után visszatér Pannonhalmára, utiköltségnek 1 frtot, fuvarosa pedig 2·8 frtot kap; mikor Marián rendtag a balatonfüredi fürdőbe utazik, 2, mikor Tihanyba, 2·8 frt az útravalója; a bevételek közt jellemzők: (1737. aug. 16.) *Die eadem Sarló Pénz accipi fl. 1, den. 55*; (1738. aug. 2.) *Tyro molitoris in Verda dedit Bika Pénz fl. 6.* és 1737-ben hullott állatok bőréért vesznek be 47·23 frtot. ² Oklevéltár 29. sz.

nem állítja meg, annál kevésbbé téríti vissza a súlyos betegséget haladtában; husvét hetének csütörtökén, április 25-én, visszazáll az öreg rendtársnak lelke teremtojéhez. A szomorkodó rendtársak elkészítették a hült tetemnek helyét a sirboltban, fölállítatják a templomban a ravatalt, leborítják fekete-fehér szövettel, rászögezik azt aransárga szögekkel, megveszik a ravatalhoz s a temetésnél résztvevő előkelőbbek számára szükséges gyertyákat, aztán sirba teszik a derék rendtársat. A milyen nagy tisztességben élt, olyan nagy becsületben halt meg; igaz benczést kísérték utolsó földi utjában azok a résztvevő vendégek, kik aznap Dömölkre siettek.¹ Vele szállt sirba az apátság fölébresztóinek legkiválóbbika.

Sajátságos; életének utolsó évében kétszer is mint dömölki apátot keresi őt föl a pozsonyi helytartótanács. Az első irat, mely január 22-én kelt, arra szólítja föl, hogy a helytartótanács 1733. márczius 17-én kelt iratában nyilvánuló királyi elhatározásnak tegyen eleget, vagyis hogy mint dömölki apát javadalmának területén s annak jövedelméből templomokat s plébániákat építsen, ha nem volnának, hogy kijavíttassa őket, ha omladozó állapotban volnának, hogy a plébánosoknak kellő ellátásáról s a templomoknak illő fölszereléséről, amennyire csak telik tőle, gondoskodják; aztán minden erre vonatkozó tettéről őt, a helytartótanácsot, őszintén s híven értesítse.² Mikor már szinte háromnegyed éven át pihen dömölki sirjában, keresi őt, mint dömölki apátot Győrött, a helytartótanácsnak második irata, mely deczember 14-én kelt; őfelsége nevében komolyan intik, hogy az előbbi két rendeletben kívántakat megtegye s az eredményről a helytartótanácsot mennél előbb értesítse.³ S mivel ez az irat hiába kereste Lancsics apátot Győrött s hiába kereste, nem találta az egyszerű rendtárs Lancsicsot már az élők közt Dömölkön, elment a dömölki apátság kegyurához, Sajghó Benedek főapáthoz s oda éppen egy hónapi utazás után érkezett meg.⁴

A főapát már öt nap mulva felel a helytartótanácsnak s elmondja a dömölki apátság állapotát.⁵ Nem mondhatott mást, csak azt, a mit Dömölk-ről eleddig hallottunk. Rövidesen: hogy az apátság hosszú s nehéz álmából fölébredt, hogy lankadtak még a tagjai, szelleme azonban már egészen tisztán működik.

A helytartótanács azt küldi válaszul a főapátnak: a mint a főapátsághoz tartozó templomokban dicséretesen serénykedett az istenitiszteleet gyarapításával, úgy igyekezzék Dömölkön is; ne vegye dömölki működésében mértékül azt a

¹ Betegségének, halálának s temetésének körülményeit az 1738. évi számadásnak egyes tétéleiben látni.

² Pannonhalmi rendi levéltár, fasc. 67. 12.

³ Oklevéltár 31. sz.

⁴ Az előbbi iraton látható följegyzés szerint.

⁵ Oklevéltár 32. sz.

csekély jövedelmet, mely innen csepeg, hanem az egyebütt mutatott buzgósá-
gát; ezzel törekedjék a templom tisztességeért, az oda siető népnek vigasztaló-
dásáért, a lelkek örök üdvének előmozdításáért a templomnak rendbeszedésére s
benne a szentségeknek kath. szertartás szerinti kiszolgáltatására.[†]

Dömölk régi dicsőségének fölélesztője azonban nem Sajghó Benedek
főapát lesz.

[†] Consilium hoc reintimandum esse duxit titolatae Dominationi Vestrae, quod, quemadmodum Eadem hactenus erga alias ecclesias in archiabbatia sua existentes laudabiliter sane in promovendis divini cultus servitiis exhibuisset alacritatem, ita hic quoque, non attenta in tantum proventuum, quos annue percipit, respective tenuitate, quam ex eiusmodi notae pietatis suae zeIo pro decore domus Dei spiritualique eo adventantis populi solatio et exinde indubie emergente plurium animarum aeternae salutis incremento templi reparationem et administrandorum in eodem de ritu ecclesiae romanae-catholicae sacramentorum curam ultronee sibi commendatum habere velit. Pannonhalmi rendi levéltár, fasc. 67. 15.

NEGYEDIK FEJEZET.

Koptik kora; Kis-Czell keletkezése (1739—1779).

A magyar benczések és a salzburgi benczés egyetem. Koptik Oddó sanktlambrechtli egyetemi tanár konviktust alapít, dömölki apát lesz, Szent-István-lovagrendet és a magyar nemesi ifjúságnak akadémiát akar alapítani. Dömölkön az apát Mária-szobránál csodás jelenségek mutatkoznak, a győri püspök a szobrot csodatevőnek nyilvánítja. A csodatevő szobor körül új helység, Kis-Czell, alakul. Az apát a főapáttal viszályba keveredik és Göttweigbe kerül. Az apátság élete a szombathelyi püspökség keletkezéséig.

ARCUS SITICUS salzburgi érsek a XVII. század második tizedében egyetemet akart állítani tartományának s abban tanárokkal valamely rendnek tagjait akarta látni. Alkudozott is több renddel; végül a salzburgi Szent-Péter-apátságának fejével, a benczés Joachim apáttal, meg is egyezett; elkészítették az új egyetem fölállításának tervét; Joachim apát kolostorának már volt valamelyes iskolája, ezt akarták nagyra növeszteni. Joachim azonban nem találta a maga kolostorát elég erősnek a nagy munkához, azért szövetséget kötött az ottobeyerni benczés kolostorral; közös erejükből megnyitott 1617 nov. 7-ikén a salzburgi Szent-Péter-apátságban a benczés gymnasium. Az új intézet és a vele kapcsolatos terv hamarosan hódít a benczés apátságok közt; ennek eredménye, hogy 1618 okt. 18-ikán már jó sok benczés apátság lép az előbbi kettőhöz szövetségesnek; mindannyian adnak az intézetnek tanárokat s mindannyian küldik szerzetes ifjúságukat a gymnasiumhoz kapcsolt nevelőbe (konviktus). A mint az intézet így erős gyökereket bocsátott és mélyen a talajba, Marcus Sitticusnak utóda, Paris érsek, a pápától és császártól kért és kapott engedelmet, hogy az intézetet négy karú és akadémiái tisztségeket osztogató akadémiává, egyetemmé fejleszthesse, a mi 1623 okt. 11-ikén meg is történt. Az új intézetet az érsek a szövetséges benczések kezére adta, a kikhez a század derekán megint csatlakozott több ausztriai, tiroli és cseh benczés kolostor. Így fejlődött és nőtt hatalmassá a salzburgi benczés egyetem, az «Alma mater benedictinorum Salisburgensis», mely szellemi hatalmával nagy messze földek kolostorainak műveltségén uralkodott, mert a benczések ifjúsága mellé küldötték csakhamar más rendek is növendékeiket az egyetemhez. Tévednénk azonban, ha csupa szerzetes ifjúságot gondolnánk a salzburgi benczés Minerva mellett; épen

oly sűrűen keresték föl ezt a főiskolát világi növendékek is, és dicsőségére válik, hogy anyakönyvében sok hires-neves embernek nevével találkozunk.¹

Pannonhalma már régen érintkezik a stíriai Sanktlambrechtel, az ősi benczés apátsággal; már a XVII. század közepén kötnek egymással szövetséget;² a század vége felé pedig sanktlambrechtli benczést, a magyar születésű Rumer Márton mariazelli gyóntatót és kincstárost kéri és kapják főapátnak a pannonhalmiak. Ekkortájt küldenek pannonhalmi növendéket, Némethy Istvánt, Sanktlambrechtbe theológiatanulni.³

A salzburgi egyetemen is megismerkedik Pannonhalma. Gencsy Egyed főapát Karner Egyed növendéket, a későbbi főapátot, ide küldi theológiára a XVII. század utolsóelőtti tizedében.⁴ Rumer Márton főapát idejében küldik ide Haasz (Haas, Haaz) Ámánd növendék benczést, ki egyfolytában öt évig tanul ott, két éven át bölcséletet, három éven át theológiát; rövid időre haza néz ekkor látogatóba, aztán megint visszatér még egy évre; hat év alatt végezvén a bölcsellett és theológiával, haza jön s itthon hires tanár és jeles perjel lesz.⁵ Utána megint Sajnovics Placid és Kecskeméti Odó tanultak ott.⁶

Most még szorosabb összeköttetés készül Koptik Oddó révén.

Koptik (Koptick)⁷ Iván 1692 okt. 18-ikán születik a csehországi Klattau városában, a hol atyja városi polgár és tanácsos volt. A mint a fiú a gymnasiummal végez, a szülővárosától egyenesen délnek fekvő Salzburg városában

¹ Sattler M., Collectaneen-Blätter zur Geschichte der Benediktiner Universität Salzburg. Kempten, 1899. — Ugyanennek cikksorozata a Studien und Mittheilungen aus dem Benediktiner-Orden 1881. és 1882. évi folyamában. — Scriptorum O. S. B., qui 1750—1880 fuerunt in imperio austriacohungarico. Vindobonae, 1881. LIX—LXI. 1.

² A sanktlambrechtli levéltár regestáiban olvashatni: 500. 29. Jänner. St. Martinsberg. Der Erzabt des Klosters, Placidus Magger, und der Konvent konföderieren sich mit dem Abte Benedikt und dem Konvente des Klosters St. Lambrecht.

³ Reverendus frater Némethy, ungarus ex comitatu Castriferrei, ad Sanctum Lambertum theologiae auditor, veniens domum 1695. in Maio, in Julio mortuus est. Lancsics, Miscellanea I. 464. Egy másik kéziratunk (Antiquarium) hegykőinek (Sopron vm.) mondja.

⁴ A pannonhalmi kézirat-tárban őrzött «Unisonum Carmen» költeménygyűjteménynek «Abbas cum monachis» költeménye szerint.

⁵ Lancsics, Miscellanea I. 273. 464. 475. 476. 482. — Úgy látszik, Haasz Ámándot és Némethy Istvánt érte a sanktlambrechtli Graff, mikor «Catalogus monasterii Sancti Lamberti» című kéziratában a Mariazellből főapátnak Pannonhalmára került Rumer Mártonról írja: Revocandae disciplinae summopere intentus, novellos suos alumnos studiorum causa in Germaniam ablegabat, horumque unum Salisburgum ad convicium misit, alterum nostro per aliquot annos monasterio theologia imbuendum concredidit». A sanktlambrechtli benczés apátság levéltárában őrzött kéziratból.

⁶ Mi győri Sz. Mártonyi Pannonia hegyéről való szerzeteseink is s ezen esztendőben is ketten oda küldettek theologiai tudományra, Placidus Sajnovics és Odo Kecskeméti. Lancsics, Miscellanea IV. (a salzburgi kongregációról szóló részben). — Sajghó B. főapát naplójában (1723. okt. 18.) olvashatni: «Duos primi anni theologos, fratres Placidum et Odonem Salisburgum ad continuandam theologiam expediti».

⁷ Ő maga mind a két alakot használja eleinte, később csak az egyszerűbbet látni nála.

találkozunk vele; itt tanulja a bölceletet, utána mindkét jogot. Már huszonegyedik évét járja, midőn az egyetem elnökének nyilatkozik, hogy Istennek ajánlja magát s a sanktlambrechtli benczés kolostorba szeretne lépni. Útra is kel az egyetem elnökének szép ajánlólevelével, mely kitünő tanulónak, igen tisztas erkölcsű, feddhetetlen és próbált életű ifjúnak festi; el is ér Sanktlambrechtbe, a hol 1713 jan. 2-ikán lép a rendbe, 6-ikán magára ölti a benczés ruhát, 1714 febr. 18-ikán beesküszik és Oddó (Odó, Otho, Ottó) nevet vesz föl, 1717 febr. 20-án Grazban papnak szentelik, márcz. 30-ikán mondja első miséjét.¹

Igazi gazdag tehetség; még hozzá, nem heverteti parlagon, mert vasszorgalommal fejleszti mint ifjú és növendékpap. Született költő, könnyű szerrel lett szónok, kiváló theologus már növendék korában azok előtt, kik jól ismerik.² A bölcelet tudományának országában pedig szintén hatalmas területet hódított magának.³ Csakhamar a bölceletnek és theológiának doktora lesz.

A mint miséspapnak szentelik föl, különböző helyeken szolgál, először a lelkipásztorkodás, aztán a tanítás terén; találkozunk vele Stein faluban, a hol lelkipásztoroskodik, Mariazellben, a hol gyóntatóskodik és kincstároskodik, közben itt-ott misszionáriuskodik.⁴

Minden dolgát egész emberként végzi. S a mint fontosnak érzett rendes dolga engedi, tanul; lelkének egy új nemes vágya is ébred és bontakozik: keresgéli és gyűjtögeti rendjének levéltárából mindazt, a mi rendjének történetéről szól, keresgéli s gyűjtögeti levél- és könyvtárukból főként azt, a mi Mariazell történetével foglalkozik, mert irodalmi téren is akarna szolgálni vállalt

¹ Az életrajzi adatok a sanktlambrechtli levéltárnak különböző jegyzékeiből vannak véve; ilyenek: 1. *Catalogus coenobitarum apud Sanctum Lambertum* (1618-ban kezdték írni), — 2. *Corona fratrum monachorum ordinis Sancti Benedicti, liberi et exempti monasterii ad Sanctum Lambertum, ab anno 1618,* — 3. *Catalogus religiosorum ordinis Sancti Benedicti, liberi ac exempti monasterii ad Sanctum Lambertum in Styria superiori, ab anno Christi 1746., complectens singulorum diem nativitatis, induitionis, professionis, nominis, primitiarum et obitus,* — 4. *Catalogus religiosorum Sancti Lamberti, continens singulorum nomina, cognomina . . . conscriptus anno 1752.,* — 5. *Catalogus monachorum Sancti Lamberti, labore et industria reverendi patris Aemiliani Graff collectus. Anno 1772.*

² *Ingenii tanta felicitate et perspicacia pollebat, ut poeta natus, orator levi labore factus, theologusque eximius videretur; dignus, ut mox, dum per aetatem licuit, ad sacerdotii dignitatem eveheretur.* Graff előbb említett katalógusában; ugyanígy jellemzik ifjúságát ezen jegyzéknek más helyei, valamint több más följegyzés is.

³ *Vir tam felix ingenii ac perspicacis intellectus, ut poeta natus, orator levi labore factus videretur, in studiis philosophicis, una et theologice apprime versatus.* Graff: *Catalogus* (a bölceleti írók közt).

⁴ Pirin Benedek sanktlambrechtli apát 1652-ben Rómába utazott, hogy az apátságba kebelezett plébániákat kiváltságosakká tegye; szándéka azonban nem sikerült. Azért nem jött üres kézzel vissza: benső szövetségre lépett a cassinói congregatióval, sok erekljét hozott és a congregatio de propaganda fide-től fölhatalmazást kapott, hogy Ausztriában, Stájerországban és Karinthiában hittérítősködhetik; ezen fölhatalmazáshoz, mely 1652 május 6-ikán és jún. 1-jén kelt, kapcsoltak jún. 13-ikán sok engedményt. Az apátok őt évenként kérték és kapták ezt a fölhatalmazást és 12 rendtagnak is átadhatták hatalmukat; ezek a rendtársak voltak a hittérítők.

benczés ügyének. Tervezget, tervezgetései testet öltenek, 1732-ben egy óriási kézirati munkával lepi meg és gazdagítja rendjét; tán 1727-ben fogott a munkához.¹ Öt hatalmas, nagy értékű kötetet ír, mind a maga kezével, mindannyinak kötetlen latin szövegét rajzok díszítik; czime: *Regio Mariana*.

Hatalmas munkájához fölhasználja mindazt, a mit könyvtárunk kínál, levéltárunk rejteget: oklevelet és kéziratot, már használtat és még nem használtat, nyomtatott könyvet, emlékeket, képeket; mindannyiját átjárja Mária iránti határtalan tiszteletével, s erjed belőlük a Mariazellhez kapcsolódó Mária-tisztelet dicsőséges multjának története. A nemes fölfogású s alapos tartalom gyönyörű latinságban áll elénk.²

A mint elkészül első kézirata, mely tartalmával és alakjával, a benne rejtőzködő szellemmel és szorgalommal igazi dísze a sanktlambrechtli levéltárnak, mintha nem aratna vele osztatlan sikert; azért nem riad vissza az irodalmi munkásságtól, hanem második munkájához fog; nem törődve azzal, ha ezt is hahotával fogadnák némelyek;³ de munkásságának más földet választ: a belső embert. Új kézirata két részre oszlik; az elsőnek czime: *Physica spiritualis*, a másodiké: *Metaphysica spiritualis*.

Még mindig Mariazellben gyóntatóskodik és kincstároskodik, mikor a Schwarzenberg-családnak akkori feje, Adám Ferencz Károly herczeg, hitvesével elzarándokol Mariazellbe; ájtatoskodás után fölajánlják a templomnak ezüst jegygyűrűjüket, a benczés ház tagjait meg kiváló jóindulattal tisztelik meg. Örülnek a benczések mindannyian a megtiszteltetésnek, főként pedig Koptik, kit a herczeg már máskor is kitüntetett; nem aszú még a szíve, a kettős hála biztatja, hogy írja meg a herczegi családnak történetét és ajánlja föl művét a herczegnek; az szívesen hall a tervezgetésről. Koptik gyűjtögeti az anyagot, de három évi vesződség után sincs még igazi öröme a szerzett anyagban és annak földolgozásában;⁴ a mi forráshoz férhetett, annak legtöbbször csak alig, csak csöppenként szivárog az adat; még kevésbé tetszik neki sokszor e csöppeknek

¹ Hogy ekkor foghatott a munkához, azt az I. kötet első lapján található följegyzés: «Geschrieben c(irca) 1727—1730» mutatja; a megjegyzés nem Koptiktól származik. — Graff szerint (catalogus) jóval előbb készült volna el a munka: Anno 1719 iam in Cellis nostris Marianis inter poenitentiaros laboravit horasque sibi concessas huius Thaumaturgae honoribus consecravit, ingens de Eadem (quod in Cellis exstat) compilando folium.

² A gyönyörű kéziratot most 1487. szám alatt őrzik a sanktlambrechtli levéltárban; azelőtt Mariazellnek könyvtárát díszítette.

³ Lector Erudite! Notum est Tibi illud axioma: Quot homines, tot sententiae. Plurimi, credo, sunt antagonistae, qui etiam hoc nostrum secundum opus summis cachinis explodant... A mű előszavából.

⁴ Posterior a me pars finire non potuit, eo, quod omni impensa sollicitudine instrumenta et informationes necessarias acquirere necdum potuerim. A budapesti m. k. egyetemi könyvtár G. 17. jelzésű kéziratainak 14. lapján.

zavaros, gyanus és használhatatlannak látszó anyaga; keresgél tehát tovább és töpreng a dolgán, s mikor végre kénytelen-kelletlen végez vele, jól érzi és tudja, hogy nem mondhatja teljesnek munkáját.¹

Még el sem készült egészen ez a munkája, már újra kap, s ez kiváló tehetségének előttünk eddig egészen ismeretlen sajátosságát mutatja. Címe a külsején: *Historia Lambertina in heroicis versus redacta*, — belsejében: *Historia Lambertina dudum quidem ab aliis soluto stylo descripta, nunc vero potiori ex parte in heroicis versus redacta et additis authorum scriptis ac notis illustrata a patre Ottone Koptikio ordinis Sancti Benedicti, liberi et exempti monasterii ad Sanctum Lambertum professo, poenitentiario Cellensi, per Austriam, Styriam et Carinthiam missionario apostolico. Anno 1731.*

Mariazellből apátja tanítói pályára küldi. Először a műrztölgyi Neubergben, a cisztercita apátságban, tanítja a Rend növendékeit bölcseletre; ezt a vállalt dolgát azonban el sem végezte még, mikor apátja innen elszólítja s a salzburgi benczés egyetemre küldi szintén bölcselettanítani.² Egy évig tanít csak bölcseletet, utána theologiai szakot kap, még pedig a hitvitázó katedrát.³ A természetből egészséges fa neki való körülmények közé jut és csodásan termi gyümölcsét.

Előadásairól csak magasztaló hangot hallani; a hallgatók tódulnak hozzá, mikor a bölcseletnek és theológiának csögös-bogas csomóit oldogatja és az ellenséges vélekedések útvesztőjéből biztos kézzel kalauzolja tanítványait. Még hozzá: ottlétének első évében négy munkát nyomtat, a melyeknek közös jellemvonása, hogy a tudományt kellemes alakban adják elő s hogy a tudomány bennük igazi jámborsággal társul.⁴ Czimeik: 1. *Natura in herbis, ars in verbis*, — 2. *Annus philosophicus, scholastico-bellicus*, — 3. *Mundus firminianus seu physica particularis*, — 4. *Annus philosophicus, scholastico-bellicus*.

Egy évvel később megint nyomtat új könyvet; címe: *Fons signatus seu historia Divae Hospitalensis*.⁵

¹ *Elephante pariente tardior iam inchoatum ante annos tres opus hoc, imperfectum tamen, tandem enixus sum. Ugyanott.*

² *In studiis philosophicis, una et theologicis apprime versatus, unde brevi factum, ut ad Novos Montes primum, dein Salisburgum ad docendam philosophiam evocaretur, mirum, cum quanto applausu et celebratione philosophiae arcana enucleaverit. Graff, Catalogus (Koptik életrajzában).*

³ *Professor in polemicis ordinarius, professor theologiae polemicae, professor controversiarum a címe a különböző iratokban.*

⁴ *Ex Cellis nostris ad celeberrimum sacri ordinis Cisterciensis monasterium Neo-Montanum directus est, ut religiosae iuventuti ibidem philosophiam praelegeret, qua tamen non absoluta, Salisburgum ad eandem, sed publicam universitatis cathedram evocatur; scientiam hanc non tantum discipulorum animis insculpsit, sed etiam excudi curavit, in quo omne tulit punctum, dum miscuit utile dulci, pietatem eruditioni. Graff, Catalogus (Koptik életrajzában).*

⁵ Irodalmi munkásságának részletes ismertetését e vállalat V. kötetének 542—562. lapjain látni.

Úgy látszik, a salzburgi herczegérsék ezen műveért nevezte ki egyházi tanácsosának.

Még egy munkát tervezgetett, de az a kezébe szakadt.

A mint Koptik híres előadásaival, vitatkozásaival és meglepő irodalmi munkásságával mély és biztos alapot vetett magának, szélesebb mező kinálkodik tevékenységének.

Épen akkor hajtotta végre Firmián gróf salzburgi érsek régi szándékát: megtisztította tartományát a protestántizmustól, s e zajos munkában a jezsuiták, kiknek egész eddig semmi szerepük, még csak állandó lakásuk sem volt a tartományban, nagy tűzzel segítették az érseket, a mennyiben térítőkként és inquisitorokként járták be a tartományt. Azt tartották azonban az érsek körül, hogy az Alpesekek félreeső völgyeiben még most is rejtekezik protestáns érzület, csak szunnyad egyelőre, de lobogó lángra gerjedhet megint, ha kedvező szél csapong feléje; meg kell tehát azt környékeznüök erős és hosszas térítői munkával, csak úgy fog majd lassankint egészen elhamvadni. Azt tervezték tehát az érsek udvarában, hogy öt kerületre osztják Salzburg tartományát, mindegyikbe állítanak misszióházat, egyet-egyét a francziskánusoknak, kapuczinusoknak és jezsuitáknak szántak, kettőt pedig a világi papságnak; a jezsuiták kapták volna a protestántizmusnak mindenha erős várát, Schwarzach városát és vidékét, még pedig azon érdemeik elismeréseül, melyeket az előbb említett munkájukkal szereztek. A mint ezt a tervezgetést előhózzák nagy titokban az érseki udvar egyik tanácskozásában, a benczések egyik jóakarója bátran és erélyesen mondja ki, hogy méltatlanul és igazságtalanul bánnak benne a benczésekkel, mikor ily nagy dologban egészen megfélekednek róluk, holott őseik már azóta, hogy megalakult az érsekség, folyton érdemeskednek benne; holott ők voltak az elsők, kik az alpesi völgyekben hirdetgették az igaz hitet, holott ők most is fáradoznak, mert már jó száz év óta nemcsak prédikálással, hanem tanítással is emelik a népet. Változtattak is a terven; az érsek a jezsuitáknak szánt területet a benczéseknek ígérte, ha ők is előteremtik a misszióház fölépítésére szükséges költséget, a fönttartásához kívánt alapot és elfogadják a terv egyéb föltételeit; a jezsuiták ugyanis mindezt készségesen elfogadták.

A mint az érseknek ez a határozata a salzburgi benczés apáthoz s a tanári karhoz jut, érzi mindegyikük, hogy súlyos ügy előtt állanak; nem is akarnak egymagukban dönteni, hanem azt tartják legjobbnak, ha az ügyet az összes benczések ügyének nézik, az összes ismerős benczés apátok elé terjesztik és azok nézetének meghallgatása után döntenek. Az egyetem rektora megiratja Koptik Oddó dékánal az ügy mibenlétét, aláírja 1735 deczember 19-ikén az iratot, aztán világgá viszik a benczések elöljáróihoz és jóakaróihoz a tanári karnak megbízottai,

Keletnek Koptik maga ment; elér 1736 január 16-ikán Győrbe Sajghó Benedek pannonhalmi főapáthoz, kit Salzburgban a benzés ügyért lángoló embernek ismernek; átadja az irást s élőszóval is előadja szorongatott helyzetüket; a részletek sorában elmondja a tanári karnak egy másik baját és aggodalmát: sok benzés apátságot látnak már a jezsuiták kezén; tudják, hogy a multban már nyújtogatták kezüket a jezsuiták az ő salzburgi egyetemük után, csak az imént is tapasztalták ezt, mikor hittérítői tevékenységükben szerzett érdemeik révén leselkedtek az egyetem után s ezen munkájukkal szereztek tervüknek az érsek udvarában jóakarókat, még pedig elég hatalmasokat; az a gondjuk bántja, az az aggodalmuk gyötri, hogy a benzés egyetem is elvész, ha a jezsuiták a misszióház révén megvethetik lábukat Salzburgban; a mint az egyetem közös benzés ügy, úgy a misszióház elvállalása is közös benzés ügy a tanári kar szemében.¹

A mint Sajghó főapát látja az iratból, hallja Koptik szavaiból az ügyet, egészen a tanári kar mellé áll: benzés ügyet lát veszedelemben, szeretne ezekkel segíteni, de az idők mostohasága, a sok építkezés, a költséges perek fogyasztják a főapátságot, nem tud tehát úgy segíteni, a mint szeretne; küld mégis 400 frtot a nagy célra.²

Koptik Pannonhalmára is fölrándul; 1736 január 16-ikán este felé érkezik oda és harmadnapra távozik onnan. Testvéries szivességgel fogadják és megismerik, mert értékes embernek találják; ő is megismerkedik a főapátság állapotaival s ítéletét az a törekvése mutatja, hogy a főapátságot az egyetemüket fönttartó apátságok közé akarja vonni.³

Visszamenet Bécsben találkozik régi jóbarátjával, Róbert heiligenkreuzi cziszterczita apáttal, annak is elmondja bajukat; az is csupa részvét, csupa jóindulat hozzá és 100 aranynyal segíti az ügyet; többet is adna nagyszívesen, ha a csak másfél évvel előbb királyi adományozás útján kapott szentgotthárdi apátság oly nagy költséges befektetést nem kívánt volna, s ha a jezsuiták részéről ezen apátság miatt fenyegetődző per miatt is sok kiadásra nem kellene készülnie.⁴

¹ Pannonhalmi rendi levéltár, fasc. 77. nr. 3.

² A főapát levelének tervezete a dömölki iratok közt.

³ Sub vesperis advenit admodum reverendus pater Oddo, theologiae decanus in universitate Salisburgensi, vir pretiosus, in causa universitatis; sub titulo enim missionaratus jesuitae in civitatem intrare laborant propriis ibidem sumptibus victuri: proinde per abbatias nostri ordinis dictus pater Oddo supplicabat pro sumptibus, ut iisdem pro nostris domus missionaria erigi possit, nullusque fore titulus jesuitis Salisburgum introeundi. Schleicher (naplója a pannonhalmi kéziratok közt) perjel 1736 január 16-ikán; 18-ikán pedig: Mane admodum reverendus pater decanus Oddo Jaurinum discessit, petita prius benedictione a patre priore cum summa humiliatione, instititque, quatenus pater prior pro incorporatione huius monasterii cum universitate Salisburgensi apud suum illustrissimum archiabbatem adlaboret.

⁴ Róbert apátnak levele a göttweigi apátság levéltárának «Miscellanea, 24.» kötetében.

De járt Koptik ezen misszióház ügyében nemcsak nálunk, nemcsak az ausztriai tartományokban, hanem mind a két Német-, Franciaországban és Belgiumban gyűjteni. Lassankint gyűlt a pénz, még négy év múlva is utazgat ezen ügyben az egyetem rektora.¹ Nagynehezen végre megépült s megnyílt a schwarzachi benczés misszióház.² A benczés rendre leselkedő szégyent, a salzburgi benczés egyetemre leselkedő bajt így kerülték el, s ebben a mozgalomban a fő Koptik volt.

Be sem fejezte, csak sima útra terelte ezt az ügyet, mikor megint újabb terv kezdi érdekelni.

Sokszor hallja vidéki szülőktől azt a jajos panaszt, hogy Salzburgba küldött fiaik drága pénzen sem kapják magánháznaknál a kívánatos gondozást, ezért aztán sokan közülük tanulásukban elmaradnak, erkölcsükben csökkennek, sőt el is züllenek; elégszer hallja, mint áhítoznak a szülők olyan intézet után, mely fiaikat a városban rájuk leselkedő veszedelmektől megóvná és azon célhoz, a melyért őket a városba küldik: a mennél alaposabb tanultsághoz és mennél jobb neveléshez, mennél kisebb költségen kalauzolná. Koptiknak tetszik a szülők vágyakozása, tépelődik is annak megvalósításán. Elég ily intézetet láthatott, mikor a misszióház ügyében Francia-, Németországban s Németalföldön járt; s a milyen szemfül-embernek ismerjük, föltehetjük róla, hogy nem kerülte el őket alapos tanulmányozás nélkül. Most azonban nem elégszik meg eddig szerzett ismereteivel. Ott a közelben kínálva kínálkozik tanulmányozásra ilyes intézet; az, melyet Seitz Placid benczés apát alapított ezelőtt körülbelül húsz évvel a maga monostorának falujában, a felsőbajorországi Ettalban, a melynek 40—70 növendéke között rendszeren volt néhány magyar.³ Még bővebb tanulmányozásra törekszik, azért megszerzi a turini királyi akadémia anyagi és szellemi berendezésének tervrajzát, aztán azon kollegiumét, melyet Tonro bíboros Rómában alapított «collegium nazarenum» czímen s piaristák kezére bizott, a melyet magyar piaristák is látogattak bővebb kiképzés végett, valamint az alsóausztriai tartományi rendek lovagi akadémiáját, melyet még Lipót császár gazdagított

¹ Horner Gergely benczés, a salzburgi benczés egyetemnek rektora, írja 1740 május 20-ikán Koptiknak, hogy a misszióház ügyében utazik nemsokára Bajorországba. Levele az előbb említett kötetben.

² Ugyancsak Horner írja 1751 október 6-ikán: *Sacra domus missionis benedictinae in montanis partibus provinciae nostrae Salisburgensis (et quidem in districtu Pongaviensi, ut vocant, valde longo et amplo) magnis hucusque progressibus aucta, eidemque ecclesia satis splendida coaedificata est. Adsunt ibidem, ut foundationis leges et pacta volunt, quatuor viri ac patres sacri ordinis nostri, qui continuis functionibus et laboribus apostolicis occupati rem christiano-catholicam strenue promovent et uberes exinde fructus ferunt cum omnimoda superiorum, quorum hic interest, satisfactione. Id quod fide sacerdotali praesentibus testor.* A levél az előbb említett kötetben.

³ Sattler, *Collectaneen-Blätter zur Geschichte der ehemaligen Benedictiner-Universität Salzburg*, 137. l.

sok kiváltsággal.¹ A mint szemlélődik a különböző intézetek berendezésén, megalkakul lelkében egy új intézetnek terve, mely a salzburgi viszonyokhoz alkalmazkodik.² A terv megtetszik az érseknek, azért jóváhagyja s a szerinte épült intézetet védelmébe fogadja.

Az intézetnek czíme: Collegium nobilium Josepho-Carolinum. Nemes ifjaknak van szánva, azért nem zárkózik el egyszerűbb ágyak szülöttei elől sem; igazi katolikus intézet akar lenni, azért Szent József és borromei Szent Károly szenteket tiszteli védőinek.

A mint Koptik az intézetnek tervével elkészült, a megvalósításhoz szükséges anyagiak után néz; az egyetemhez fordul mindenek előtt s annak rektorában, Horner Gergely benczésben, erős segítséget talál; megveszik az egyetem pénzén az egyetem szomszédságában álló Schwabenhaus-épületet, átalakítják megfelelően, aztán világgá bocsátják a nyomtatott fölhívást, melylyel az 1737 novemberében megnyíló intézetet a szülőknek följajánlják.³

Az új intézetnek gondolata, tervezete egészen Koptiknak műve;⁴ mivel az egyetemmel áll kapcsolatban s annak pénzén rendezkedett be, azért az egyetem-fönntartó benczés apátok fölügyelete alatt állott, kik befolyásukat főként az

¹ Koptiknak fönmaradt iratai közt most is megvannak: 1. Institutio collegii Nazareni scholarum piarum circa admittendos, — 2. Umständige Nachricht für die jenigen Cavaliers, welche in der löblichen Nieder Oesterreichischen Wiener Landschafts-Ritter-Academie wohlgen angenommen werden, — 3. Unterrichts- oder ausführliche Instruktion vor der jenige, welche in die Königliche Academie zu Turin aufgenommen zu werden verlangen. A pannonhalmi rendi levéltár dömölki iratai közt. — Fináczy, A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában I. 63.

² Bizonyára Koptiktól származik a salzburgi Studienbibliothekben V, 4, B, 72 jelzés alatt látható terv: Entwurf, wie eine Academie von jungem Adel und anderer führnehmer Leute Kinder in der Hochfürstl. Residenz Stadt mit geringen Unkosten und zur Hoch Fürstl. Herrschaft grossem Ruhme, der Stadt aber und Landes besten Aufnehmen Könte (igy) aufgerichtet und underhalten (igy) werden.

³ Bericht von dem in jetzt lauffenden 1737-ten Jahr für die studirend-adelich-und mindere Jugend aufgerichteten Collegio Nobilium sub Patrocinio SS. Josephi et Caroli Borromaei in der hochfürstlich-Benedictinischen Universität zu Salzburg. A salzburgi Studienbibliothek V, 4, B, 71 jelzésű nyomtatványa. — És Koptik iratai közt: Bericht von dem in 1737-ten Jahr für die studirend-adelich-und mindere Jugend aufgerichteten Collegio Nobilium sub Patrocinio SS. Josephi et Caroli Borromaei in der Hochfürstlich-Benedictinischen Universität zu Salzburg. 1738. aug. 28-ikán kelt nyomtatvány a pannonhalmi rendi levéltárban őrzött dömölki iratok közt. — Sattler, Collectaneen-Blätter zur Geschichte der ehemaligen Benedictiner-Universität Salzburg; III.

⁴ Az épen előbb idézett munka megtagadja Koptiktól és Hornernek tulajdonítja az alapítást, mikor a III. lapon azt mondja: «Der Rector magnificus Gregor Horner machte den Versuch 1737 mit der Universität ein Collegium für Adelige, Collegium St. Josephi et Caroli zu begründen». Vaskos tévedés. Koptiknak Sajghó főapáthoz irt leveleiben az új intézet «collegium meum» (az 1738. okt. 15-ikén kelt levelében), «contubernium meum» (az 1739. jan. 2-ikán kelt levelében), az alkormányzó «subregens meus» (ugyanott), maga pedig «erector et author collegii» (az 1739. május 13-ikán kelt levelében). Mind a három levél a Koptik levelek közt látható. — Kétségtelenné teszi Placid salzburgi benczés apátnak hivatalos levele, mely, Koptik életéről és működéséről szólván, ezt is mondja: «... illustrissimum collegium nobilium Josepho-Carolinum (in quo actualiter dignissimi regentis munere fungitur) erexerit et ad summum florem citra omnium expectationem deduxerit». Oklevéltár 34. sz.

A pannonh. Sz. Benedek-Rend tört. XII., I. rész.

egyetem rektorának révén gyakorolták; Horner rektort pedig nemcsak rendtársi tisztelet és szeretet, hanem szinte bámulat fűzi Koptikhoz, kinek buzgóságát, fáradhatatlanságát nem győzi dicsőíteni.¹

Ha Koptik a tanári és irodalmi működésével nagy hírt arat sokaknál, a benczés misszióházzal és az új intézettel kapcsolatos ügyben végzett dolga miatt kedves lesz a salzburgi benczések körében, kik szivesen emelnék magasabb állásba. Kilián sanktlambrechtli apát ekkortájt már öregségtől és betegségtől megtörten vergődött ágyában s nem tudta már kormányozni apátságát; sugdozzák is már, hogy az udvar nem-benczést akar melléje rendelni kormányzósegédnek; a mint erről hallanak a salzburgi benczések, biztatgatják, erőltetik Koptikot, igyekezzék ezen méltóságra; s mikor szerénykedik, az egyetemnek elnöke, maga a salzburgi apát, egyenesen ráparancsol, hogy törekedjék utána. A mint aztán Kilián apát nemsokára az ösökhöz tér, az egyetem elnöke szivesen ajánlaná a sanktlambrechtieknek apátul Koptikot, ez azonban menekül a megtisztelő ajánlás elől, sőt a jóakarói által az ő tudtán kívül számára nagy előkelő férfiaktól szerzett ajánlásokat is eltitkolja; s mikor útnak indul Sanktlambrechtbe apátválasztani, nem fogad el az egyetem elnökétől más levelet útravalónak, csak olyant, a milyent minden egyetemi tanárnak szoktak adni, mikor apátválasztani mentek kolostorukba; ez az útravaló azonban így is gyönyörű, mert egyrészt áradoz benne a sok szép szó Koptik életéről és működéséről, másrészt meg nem hallgatja el, hogy a sanktlambrechtiek nem tehetnének kedvesebbet az érseknek és udvarának, nem Salzburg városának és sok benczés apátnak, maguknak meg nem szerezhetnének nagyobb dicséretet, mint ha Koptikot választanák apátjuknak.²

A megtiszteltetés azonban máshonnan éri.

A mint az új intézet megnyilott, küld felőle szóló részletes ismertetést Sajghó főapátnak és kéri annak hathatós támogatását. A főapát köszöni az ismertetést (*novi systematis par*), örvend a salzburgi benczés tevékenység ily nemes irányú terjeszkedésének és készségesen igéri, hogy szivesen ajánlja majd az intézetet a magyar előkelőségnek, de másként is támogatja majd alkalomadtán;³ nemsokára már tettel váltja be ígérését és értesíti Koptikot, hogy három

¹ *Perge tantum, Vir Zelosissime, nec ullis Te contradictionibus moveri permittas... Manebit imo et crescit fama tua omni encomio dignissima, ne dubita; pro Te enim coeli invigilant* (1739. jún. 21-ikén kelt levelében, mely a pannonhalmi rendi levéltár dömölki iratai közt található). — *Perge tantum, ut semper dixi et scripsi, quae feliciter incepisti, continuare, certus, pro contumeliis gloriam te adepturum esse meritis parem, si non maiorem* (1739. júl. 5-ikén kelt leveléből; göttweigi Koptik-levelek). — Ugyanúgy áradoz más leveleiben és hivatalos irataiban is.

² Oklevéltár 30. sz.

³ *Quare, ut laudabiliter coepto momentoso huic operi optatum etiam Deus tribuat incrementum, non*

előkelő magyar sarjadékot küld majd a kollegiumnak.¹ Koptik érzi és látja a főapátnak szép leveleiből és tetteiből, hogy az új intézet alapításával még gyarapodott becsülete és tekintélye a főapát szemében, azért azt hiszi, hogy nem esik vakra kockája, ha az új intézet javára törekvő munkálkodás alapján apáti czímet kér tőle. De mintha csak véletlen, csak hirtelen ötlött volna elméjébe ez a kívánság, mert a főapáthoz irt hálálkodó levelének egészen az aljára szorítja utóiratként nagy hirtelen irt apró betűkkel: «Nagyot segítene kollegiumomon Méltóságod, ha, a mi módjában áll, apáti czímmel tisztelne meg; alázatosan kérem ezt».² A főapát jó egy hónap mulva válaszol; a válasz annál kellemesebb lehetett Koptiknak, hogy kollegiumának és kívánságának egyaránt kedvez. Azt írja ugyanis, hogy a széplaki Széchenyi-fiúk közül kettőt, Zsigmondot és Lászlót, Kuti Dénes pannonthalmi theologus tanár kíséretében már útnak indította, fogadja őket kollegiumába, bánjon velük ügyesen s egyelőre csak azon nemesi ügyességekre taníttassa őket, melyeket maguk kívánnak, hogy a szüleik halála miatti szomorúságuktól szabadulván, inkább csak az erény szeretetétől ébredjen majd kedvük a komoly tanulmányozásra. Ezt a kedves hírt megszerzi még azzal a kedves nyomatékkal, hogy olyan kívánt apátság volna ugyan most üresedésben, hanem kettős akadék is áll kívánsága teljesítésének útjában: 1. mit szól az ügyszó a pannonthalmi konvent, — 2. mit a sanktlambrechtli apát? Az első akadékat maga a főapát is kicsinyli, mert azt tartja, az ő szavára hajlik majd a konvent, s nem lát a világ megint olyan csúfot, mint csak az imént, mikor egy Pannonthalmától nem messze székelő káptalan perrel támadta meg püspökét, azért, hogy idegen nemzetbélinek adományozott javadalmat. Csakhogy ezt az ügyet, valamint az egyetemmel való szövetkezés ügyét bajos így messziről, írásban, elintézni; mindkettőt meg kellene alaposan beszélni, jó lesz tehát mindkettőt elhalasztani, még pedig addigra, mikor Koptik személyesen érkezik majd meg.³

modo precibus, sed et omni conatu ac industria concurrere paratus. Sajghó B. főapátnak Pannonthalmán 1738 jún. 8-án kelt leveléből; göttweigi könyvtár «Miscellanea, 24.».

¹ A főapátnak Pannonthalmán 1738 decz. 1-én kelt levele szerint; göttweigi könyvtár «Miscellanea, 24.».

² Ex ultimis gratiosissimis litteris ingentem pro flore collegii mei ac proinde universitatis et ordinis zelum Reverendissimae ac Illustrissimae Amplitudinis Vestrae percepi. Simul intellexi tres ad collegium a Reverendissima Amplitudine Vestra mittendos. Pro quo conatu immensas ago gratias. Et quia ego ipse ad Austriam per postam descendo, poterunt 22. vel 23. Viennae apud scotos se se insinuare atque ita mecum iter suum, si libuerit, Salisburgum prosequi... Hisce osculor abbatiales manus et me ad quaelibet humillima obsequia quam paratissimum offero... A levél alján: P. S. Multum ad collegii mei incrementum adüceretur, si me Illustrissima Dominatio Vestra nomine abbatis titularis, ut potest, insignire dignaretur. Pro quo humillime supplico. Koptiknak Salzburgban, 1738 okt. 15-ikén kelt leveléből; a pannonthalmi Koptik-levelek közt.

³ Dignetur eosdem ita accomodare ac ea nobilitaria exercitia iisdem proponere, quae sponte cupiant,

A főapátnak ezen jóindulattól sugárzó levele után már csak egy igazi akadémiai állott Koptik vágya teljesülésének útjában; ezt is igyekszik Koptik eltolni az útjából. Kér ugyanis engedélyt sanktlambrechtii apátjától, hogy a magyar benzések közé léphessen. Most már csak idő kérdése vágyának teljesülése; s hogy ezt az időt is megrövidítse, erősebben zörget a főapát szívére: Az apáti címre nem a híréért, nem is hiuságból, hanem egyesegyedül a benzés közügyből sarjadzó súlyos okért törekszik; növekedett tekintélyvel ugyanis egyrészt könnyebben kormányozhatná kollegiumát, másrészt meg nagyobb haszonnal, eredménynyel működhetnék a kollegiumért és azon helyért is, melynek címét viselné, sok előkelő jó emberénél, kik az apátban nem az egyszerű folyamodót, hanem a velük tárgyaló testvért látnák; aztán nem kíván ő rendes kolostort, elég neki akár a legkisebb hely is, csak novicziusokat vihessen oda, mert lenne itt akár tíznél több ifjú is, ki szívesen költözködnék vele Magyarországra, még pedig jómódúak, kik ezereket vinnének magukkal; de mindezt nem azért mondja, mintha ilyen helyre törekednék, hisz ő nem szabadulhat innen Salzburgból előbb, míg a kollegiumot be nem fejezte, hanem csak azért említi, hogy lássék, mit tudna tenni a Rendért, ha Sajghó főapát, kinek mindenben engedelmeskednék, nem idegenkednék az ő munkásságától; addig elég neki a puszta cím, annak adományozása pedig nem jár semmi nehézséggel; különben ő szívesebben lesz meg az apáti cím nélkül békekességben, mint az apáti címmel háborúságban. A Rend javáért azonban ismételten és alázatosan könyörög, adja meg neki a főapát mennél előbb, mindjárt azt a címet, konventjére pedig hasson ismeretes bölcseségével és befolyásával.

S hogy még könnyebben nyiljék meg a főapát szíve, másként is kedveskedik; mikor először érintkezett magyar benzésekkel, már akkor erőlködött azon, hogy a magyar benzesség szövetkezzék a salzburgi egyetemet fönntartó külföldi apátságokkal, kiválóbb magyar benzések ott az egyetemen tanítsanak; azóta is emlegette és sürgette ezen ügynek megoldását, most pedig egyenesen kéri a főapátot, küldje ki hozzá Salzburgba mennél előbb Híblár Zsigmond és Kuti Dénes pannon-

ut parentum defunctorum metu soluti virtutis magis amore assumant animos ad bonarum artium studia serio prosequenda... Porro nuperis ex litteris titulum abbatiae a me postulari intellexi; est quidem aliquid huiusmodi vacans, sed consideranda prius duo essent: 1. annon reverendissimus dominus pater abbas id aegre ferret, — 2. an conventus meus non contradiceret? Simili enim in causa vicinum quoddam capitulum hoc anno litem habuit cum suo episcopo, quod extraneo quiddam huiusmodi contulerit. Ego quidem conventum meum bello modo per me disponendum sperarem, quia tamen haec, prout et confoederationem cum alma universitate quaedam ad invicem nobis conferenda prius essent, praestolandum itaque erit, usque dum optata Dominationis Vestrae praesentia frui possem. Sajghó B. főapátnak Pannonhalmán 1738. decz. 1-jén irt leveléből: göttweigi könyvtár «Miscellanea, 24.». — Fraknói V. azt írja (Gróf Széchenyi Ferencz, 45. l.), hogy az említett Széchenyi-fiúk atyja 1740-ben halt meg; a főapát levele szerint két évvel előbb kellett meghalnia.

halmi theologus tanárokat, az egyetem megteszi őket most egyelőre az ő kollegiumában aligazgatóknak, később pedig, ha alapos képzettségük ismeretes lesz, egyetemi tanároknak; az egyetem apátjai pedig már elfogadták a szövetség eszméjét, a szövetség a nyáron, ha a főapátnak tetszik, ország-világ előtt ténynyé lesz.¹

A mint Sajghó ezt a levelet elolvasta, nem tud már ellenállani Koptik kérésének; megkérdezteti a főmonostori perjellel a konvent öregebbjeit, mit szólnak az üggyhöz? S mikor azt hallja, hogy mindannyian megnyugszanak szándékában, még aznap dömölki apátnak nevezi ki Koptikot s még aznap értesíteti őt a kinevezésről.²

Érteni, hogy mennyire örvend Koptik ez értesítésnek; azt is érteni, hogy köszönő levelében a főapáthoz, mint új urához és elüljárójához, egész szívvel hódol; a konventnek pedig örök tiszteletet és hálát fogad.³

Aztán útra készül, hogy Pannonhalmán élőszóval mondjon köszönetet;⁴ előbb azonban útegyengetőnek küld egy írást, melyben az egyetemnek elnöke, Placid salzburgi benczés apát, koszorúba fonja az új apát életének erényeit-tetteit.

Ez az irat elmondja az új apátról nagyjában azt, a mit eddig már látunk és hallottunk felőle: mint szölongatják ki kolostori czellájából hol ide, hol oda tanárnak, mint gyóntatóskodik Mariazellben, mint forgolódik a hittérítői pályán oly buzgón, oly hasznosan, hogy versengve kívánják őt népek és

¹ Oklevéltár 33. sz.

² Koptik előbbi levelének boritékára írja a főapát: «Die 21. Januarii medio reverendi patris prioris intronotatum pro abbacia instantiam senioribus de venerabili conventu proponi feci ad excipiendam opinionem eorundem. Relatum idcirco cum esset: nihil haberi in contrarium, hinc eiusdem diei posta resolvi patrem Odonem in abbatem B. M. V. assumptae in Dömölk. Deus incrementet». — Rosszúl értesült tehát Graff, mikor azt írja már említett katalógusában: Volens insuper almae huic universitati amplius prospicere, de collegio nobilium ibidem erigendo meditabatur, utque pecuniam ad tam grande opus, quod coeperat, perficiendum colligeret, iter ad exteros instituit; in hoc praeter subsidia, quae accepit, animos eorum, quibuscum conversabatur, sibi facundia sua mirifice devicit, unde factum, ut monasterium ordinis nostri in Hungaria, in Demölc dictum, brevi post suo patre orbatum, Ottonem nostrum in abbatem sibi dari postulaverit.

³ Quod Illustrissima Amplitudo Vestra pro eo, quo flagrat, zelo et promovendi boni publici studio exiguos labores meos religionis causa exantlatos collata per epistolam 21. Januarii anni currentis scriptam abbatiali dignitate ad B. M. V. in Döllmök (Igy) coronare dignata fuerit, singularis gratiae munus existimo, et velut hoc non absque Numine factum scio, ita in factam exiguitatis meae nominationem non in meis viribus, quas exiguas et tanto muneri impares novi, sed de Dei gratia confidens, habita mei reverendissimi domini domini abbatis licentia ad consentiendum requisita, reverenter suscipio, nec non Illustrissimae Amplitudini Vestrae humillimas agens gratias omnem observantiam, obedientiam et reverentiam tanquam legitimo archiabbati et domino meo spondeo ac polliceor. Deinde venerabili conventui illustrissimi archisterii, quod huic promotioni meae refragari noluerit, perpetuam gratitudinem et devotissimae venerationis officia adpromitto. Koptiknak Salzburgban, 1739 jan. 28-ikán a főapáthoz irt leveléből; pannonhalmi Koptik-levelék.

⁴ Tandem ut, quod auspice Deo coeptum est, feliciter consummetur atque adeo coeptam promovendae religionis nostrae telam prosequar, me brevi Illustrissimae Amplitudini Vestrae sistere in animo gero, prope diem forte adepturus aggrediendi itineris occasionem. Ugyanonnan.

előkelők, mint segíti aztán tudománya és erénye a salzburgi egyetemi tanárságba, hol a hallgatóságnak nagy hasznára egy éven át bölcseletet, hat éven át theológiát tanít és nyomtatásban a világnak adott jeles munkákkal kitűnő tehetségének kétségtelen bizonyítékait mutatja; élete módja meg az egész salzburgi tartózkodás alatt oly jámbor, oly szerény s oly szerzettartóan tisztos volt, hogy nemcsak nem vétett csöppnyit sem a szerzetesi fogadalmak, Szent Benedeknek regulája és a benczések egyéb szabályai ellen, hanem mindezen fölül serényen haladt az erény útján, sok jó példát mutatott haladtában, különösen pedig a Boldogságos Szűz, az égiek iránti szeretetével, tiszteletével, buzgóságával, a katolikus hit terjesztésében gyakorlott törekvésével, érett komolyságával és okosságával, minden ügyében-dolgában mutatott ügyességével tünt ki; mindezekhez sorozható még dicsérendő fáradhatatlansága, hogy szinte Európa jó részében járt-kelt a különböző kolostoroknál a benczés misszióháért, melynek fölállítása és áldásos működése főként az ő érdeme; aztán a József-Károly-nemesi-kollegiumot ő alapította, ő rendezte be, ő virágoztatta föl sokaknak csodájára. Ezen dicső multból számít a jövőre az egyetem elnöke, mikor azt jósolja, hogy Dömölk az új apát alatt a benczés rendnek hasznára, a katolikus hitnek javára s a hazának vigasztalására szebb jövőt lát majd és újra fölépül.¹

Koptik erre Jenő sanktlambrechtli apátnak engedelmevel távozik Sanktlambrechtből, előbb azonban Jenő apátnak kívánságára minden sanktlambrechtli jogáról lemond; csupa jóindulatból még többet tesz: bocsánatot kér minden hibái s gyarlóságai miatt és a Sanktlambrechtben vett jókért örök hálát ígért.²

A mint márczius elején Koptik megjelenik Pannonhalmán, kiállítják számára márczius 8-ikán a kinevező oklevelet, 20-ikán beesküszik a rendbe s arról a most is szokásost írást állítják ki,³ 31-ikén Groll Adolf győri püspök a győri szentferenczrendiek templomának Szent István kápolnájában apátnak áldja; az apátnak templomi segédjei a főapát és báró Maltzheim győri kanonok.⁴

¹ Oklevéltár 34. sz.

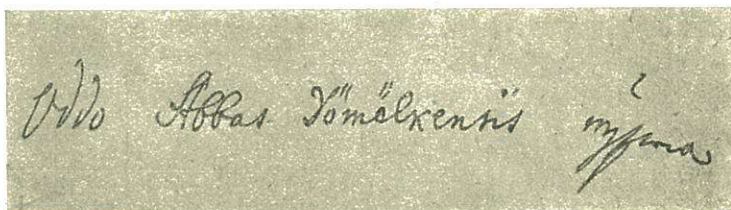
² Quam (a dömölki apátságot) ille (Koptik) non prius adivit, quam obtenta a suo domino abbate Eugenio legali licentia et consensu. Qui tunc actu, dum simul consideret dominus archiabbas et abbas Dömölkiensis, per staffetam venit et domino archiabbati in scriptis praesentatus fuit, alias nec ille conferre nec alter suscipere potuisset. Antequam autem adveniret consensus, tunc exegit dominus abbas Sancti Lambertii, ut futurus abbas Dömölkiensis reversales pro more daret de cessione iuris ad Sanctum Lambertum, quod non tantum praestitit, sed etiam ex humilitate defectus suos deprecatus aeternam gratitudinem promissit. Koptik apátnak «Crises malevolorum super miraculis, libellis et gestis Dömölkiensibus solidis rationibus efutatae, nec non honori et patrocinio Beatae Virginis Mariae Dömölkiensis, nec non excellentissimo, reverendissimo ac illustrissimo domino Francisco de comitibus Zichy de Vásonkeő, perpetuo in Homonna, episcopo Jaurinensi, comitatus nominis eiusdem supremo comiti, sacrae caesariae maiestatis consiliario etc. etc. domino domino ordinario benignissimo humiliter oblatae» című kéziratából; 106. l. A pannonhalmi rendi levéltár dömölki iratai közt; tartalmára teljesen egyező kéziratot őriz a göttweigi apátságnak könyvtára «Miscellanea, 917.» jelzés alatt. Ezentúl csak «Crises» címen említjük.

³ Oklevéltár 35. sz.

⁴ Oklevéltár 36. sz.

Heteken át tartózkodik most új rendtársainak körében; megismerkedik a magyar viszonyokkal és sok különös dolgot tapasztal.

Mindjárt az ő kinevezése. Láttuk, hogy apáti czímet kért, de azt is láttuk, hogy kérésén át- meg átc sillámlik, hogy valóságos apátság még inkább tetszenék neki, ha most egyelőre nem is ülhetne még bele az új kollegium miatt, melyet fejlesztenie és befejeznie kell. Most kinevező oklevelének szavai szerint valóságos apátnak tarthatná magát, mert a mint egyrészt megkapta a főapáttól, Dömölknek kegyurától, a konvent tudtával és beleegyezttével az apátságnak mindennemű jószágát és hasznát, úgy másrészt arra is van kötelezve, hogy a főapátot fiuként tisztelje, neki engedelmeskedjék, a szerzetesi rendet templomában és kolostorában megtartsa és növeszsze, a hozzáküldött rendtársakat elfogadja és minden szükségessel ellássa, az apátságnak mindennemű jószágát és értékét megőrizze, a belőlük idegen kézre kerültet ereje szerint visszaszerezze. Azt hitte mindebből, hogy igazi ura az apátságnak; nagy öröméből azonban nem-sokára kiábrándul, mert azt hallja a főapátnak élő szavából, hogy az apátságnak a czímét kapta meg, de nem a hasznát is.¹

Koptik Oddó dömölki apátnak névaláírása.

Nem tud eligazodni a főapátságnak és megyés püspökségnek az ő apátságához való igazi viszonyán; csak zavarja, hogy az apáttá-áldásról szóló püspöki bizonyítványban arra is fölhatalmazza a püspök, hogy, a mennyiben tőle függ, apátságát restaurálhatja és novicziusokat is vehet föl.²

A német és magyar viszonyok közötti ellentét már fölüti fejét, egyelőre azonban nem származik belőle baj, mert a főapát iránti hála és tisztelet porázon tart még minden más érzést és törekvést.

Az új apát Salzburgba készül vissza; az a szándéka ugyanis, hogy otthon búcsut mond az egyetemi tanárságnak és csak a kollegium igazgatásának él. A mint pihenőnek megáll Bécsben, kapja legjobb barátjának és tevékenysége csodálójának, Horner Gergely egyetemi rektornak levelét, mely arra szólítja föl

¹ Considerandum 1. archiabbatem abbatiam Oddoni abbati contulisse cum omnibus bonis, iuribus et appertinentiis; dum vero hic ad capiendam possessionem venisset in Hungariam, curavit eum capitulariter investire et benedici ac infulari ab Adolpho episcopo. Putabat itaque abbas, se esse absolutum dominum collatae abbatiae, at vero paulo post audit ex ore domini archiabbatis, titulum tantum sibi concessum, non vero vitulum. Az apátnak «Legitimatío abbatis Dömölkiensis ad puncta benignissima decreto regio de die 23. Februarii 1751. comprehensa» című iratából, mely a göttweigi levéltár «Miscellanea, 24.» kötetében van.

² Oklevéltár 36. sz.

a maga és összes közös jó barátjaik nevében, ne jöjjön most egyelőre vissza Salzburgba; mert ha visszatér és tovább bajmóldik a kollegium ifjúságának nevelésével, akkor azzal a maga és mások apáti méltóságát kisebbíti, a mennyiben alacsonyabb rangú alatt szolgál; menjen most Morva- és Csehországba a kollegiumnak ismeretes jó embereihez és igyekezzék őket arra bírni, hogy alapítványokkal erősítsék és biztosítsák az intézetet; ilyformán megszégyeníthetné ellenségeit is, kik dús tevékenységében nem pusztán a közjónak szeretetét látják mozgatónak, mert így látnák és kénytelenek volnának belátni, hogy akkor is dolgozik az intézet javán, mikor abból az ő személyére semmi haszon sem árad; idővel aztán, mikor az intézet fönmaradása már biztosítva van, bátran visszatérhet; intézetét pedig ne féltse, mert ők az ő távollétében jó barátokként fogják majd gondját viselni.¹

A mit olyan nagyon szükségesnek tartott az intézet érdekében, a mire olyan nagyon vágyódott s oly erélyesen törekedett, az apáti méltóság áll most akadéknak eléje visszatérő útjában a jó barátok meggyőződése szerint.

Koptik, kelletlenül ugyan, de megadja magát; elmegy az intézet jóakaróihoz, hall sok biztató szót, ígéretet is; hogy alapítványt is tettek volna, arról nem igen hallunk.²

A mint visszatér ezen útjából Bécsbe, salzburgi barátjai még nem tanácsolják neki a visszatérést, pedig ugyancsak elkelt volna a kollegiumban az ő tapaszt-

¹ Consilium inii cum tuis et meis optimis, quid de tuo Salisburgum reditu sentirent, et omnes unanimi voto ac sensu summe dissuadent; idque non ex uno, sed multiplici motivo gravissimo; tuisque honoribus, authoritati ac dignitati, ut parcas, singuli suadent et rogant. Post tempus autem, omnibus, quae incepta sunt, integre perfectis et mitiori tunc aura spirante, aliud erit. Horner G. rektor 1739 április 22-ikén irt leveléből. A pannonhalmi Koptik-levelek. — An autem ipse et in persona Salisburgum remeare debeas, non est res, quae te sacrum inter et saxum teneat; scripsi iam bina vice et reditum efficacissime dissuasi, atque iterum iterumque dissuadeo, rogoque, ut adversarios tuos, qui suam in te bilem necdum integre evomuerunt, a longe confundas, experturos, quis tibi in tuis optimis inceptis semper fuerit animus, quam ardens zelus, quam avidum in promovendo bono publico studium. Ugyanott. — Interea vero securissime credas et confidas volo, quae tam salubriter auspicati sumus, te absente minime collapsura, dum ego tui loco cum patre Josepho subregente et patre Hermanno praefecto dies noctesque vigilamus. Famam tuam eo feliciter tuebimur integramque servabimus, dum gratis et benefactis tuis toti mundo palam faciemus, te, utpote absentem et nihil inde personalis solatii habentem, nihil aliud intendisse unquam, quam nobilis iuventutis tutam educationem. Ugyanott. — Optimum autem est, quod noveris me et probe scias, qua semper in Te charitate ferar ac veneratione. Tantum ne timeas de fama et honore tuo hic Salisburgi abhinc laedendis... Perge tantum, ut semper dixi ac scripsi, quae feliciter incepisti, continuare, certus, pro contumeliis gloriam te adepturum esse meritis parem, si non maiorem. Ugyanannak Salzburgban, júl. 5-ikén kelt leveléből. Göttweigi levéltár «Miscellanea, 24.»

² Incredibili solatio me affecisti, Praesul Amplissime, tum per clementissimum chirographum celsissimi Olomucensis, tum aliis pluribus, quae in bonum et favorem nostri collegii nobilium (cura, labore ac sudore undequaque immodicis) effecisti. Perge tantum, Vir Zelosissime, nec ullis Te contradictionibus moveri permittas. Horner G. rektornak 1739 jún. 21-ikén kelt leveléből. — Ugyanezen levélből és az előbb említettből hallunk arról is, hogy a morva rendek és a melki apát is ígérték segítségüket; hogy az olmützi érsektől nagy alapítványt kapott, azt július 11-ikén irt levelében említi.

taltsága és tekintélye; jó barátjai ugyanis hiába ígégették magukat arra, hogy az intézetnek gondját viselik; kezük alatt a fegyelem meglazul, a főapátnak pártfogoltjai közül az ügyesebb és erősebb kézre szoruló két Széchenyi-fiú az intézetből kiszorul.

Arra határozza most magát elszomorodottan Koptik apát, hogy ellátogat új apátságába Dömölkre, hová már vágytan vágyakozott. Még nem látta, csak halott róla Pannonhalmán, s már rajzik megint a sok terv a fejében; mindannyija Dömölknek restaurációjával vesződik. Erre pénz kellett volna, az pedig neki magának vajmi kevese volt; arra szánja tehát magát, hogy a főapáttól kér.

Azt már tudja, hogy Dömölkön nincs németországi értelemben vett kolostor, apátnak való hely; azt akarna tehát mindennek előtt építeni, nem a hegyen, hanem az apátság régi helyén, nem is valami büszke, hanem csak tisztességes épületet; oda huzódnék most vissza, vinne magával, ha a főapát megengedné, egy-két ifjút, azok segítenék egy új könyvének megírásában, a mely 30.000 frtnál is nagyobb hasznot hajt majd, mert máris megígérte neki sok püspök, hogy minden egyes tempломával megvéteti. A Ság hegyére idővel kápolnát akarna emelni¹ s ahhoz a bécsi pápai követ útján olyan búcsukat és kiváltságokat szeretne Rómából nyerni, a milyeneknek a stíriai Mariazell örvend; egyelőre azonban csak kápolnaépítésre kap engedélyt a győri püspöktől.²

Megindul aztán Dömölknek három íródeákjával, kikből benczéseket akarna nevelni, és magával hozza azt az építőmestert is, ki a salzburgi collegiumot építette, három kőművessel, hogy az építkezéshez fogjon.³

¹ Cum proinde videam, me Salisburgum facile venire non posse, comites Seczenios (igy) esse dimissos, disciplinam turbatam etc. meque rebus collapsis haud mederi posse, constitui de hoc Illustrissimam Dominationem Vestram, utpoté patrem meum amantissimum certiorém reddere, cuius gratiosa venia statui nunc ad abbatiam meam Dömölkiensem commeare et rerum, quas Illustrissima ac Reverendissima Dominatio Vestra probaverit, ponere fundamenta. Az apátnak a főapáthoz Bécsből 1739 máj. 13-ikán irt leveléből. Pannonhalmi Koptik-levelek. — Unice itaque rogo: ut ab initio me Illustrissima ac Reverendissima Amplitudo Vestra tanquam pater meus gratosus tantisper auxilio aliquo peculiari suceollare dignetur, ad habitationem aliquam non superbam, sed duntaxat honestam educendam et licentiam impertiri unius alteriusve adolescentis, qui me in extractibus pro compositione libri in praelum dandi adiuvet, apud me interim retinendi, ut tanto celerius opus illud mihi supra triginta millia florenorum lucri allaturum ultimo collophone coronem. Siquidem iam multi episcopi promiserunt, se per generale mandatum ad ecclesias suas decreturos, ut singulae ecclesiae singula emant operis mei exemplaria. Aedificium non peto in monte fieri, nisi forte capellam aliquam, suo tempore; sed in loco veteris abbatiae. Ugyanott. — Ugyanezt a gazdagon fizető művét emlegeti a június 27-ikén, július 11-ikén és augusztus 26-ikán irt leveleiben is.

² Die Erlaubnuß zu diesem Gebäu gabe schriftlich der verstorbene Bischoff Adolphus in bemeldtem Jahr 1739. mit dem Gewalt, entweder auf dem Berg Schaag oder auf dem Feld das Gebäu aufzuführen. Compendium historicum von dem Ursprung und Merkwürdigkeiten des Gnaden- und Wunderreichen Orths Neu Mariä-Zell bey Dömel... Dedenburg, gedruckt bey Johann Joseph Sieß, 1749. 4. l.; ezentúl csak Compendium historicum néven említjük majd.

³ Accepi mecum unum architectum, qui collegium Salisburgense struxit, et tres murarios, qui saltem aliquod initium faciant tam aedificii abbatialis. quam sacrae cellae, cuius seu in monte Saag seu in alio

Nyár elején, július 9-én, érkezik Dömölkre. Három rendtársat: Bánics Domonkos jószágkormányzót, Mórócz Bélát és Ujváry Móríczt találja ott, kik a falu és szomszédsága népének szolgálnak; az előbbi kettő a tömöttfalú és nádasfödélű házban lakik, az utóbbi a templom boltozata és tetőzete közé szorított két szobáskában, melyet a régiek «nagy és kis ház avagy czella» néven ismertek. Ujváry most kivonul belőlük s a másik két rendtárshoz megy, az apát huzódik a helyére.¹ Csodálkozhatott a salzburgi, sanktlambrechtli és neubergi nagyszerű kolostorokhoz és viszonyokhoz szokott szeme a dömölki kiserűsége és elhagyatottságon; az emberek munkájának elmaradottsága mellett annál szebb Istennek munkája, a természet, a vidék, mely igazi paradicsomnak tetszik; meg van elégedve és jobban örül szűk otthonának, rejtett kis apátságának, mint akárhány más a maga nagy püspökségének.² Első dolga a templomban rendezkedni: oltárt ékesít, ruhákat szerez; aztán épít a Mariazellből hozott Mária-szobrának a Ság hegyén kis hajlékot,³ ide járogat naponkint ájtatoskodni, idejének többi részét tudományos munkásságban költi el. Jámbor példáján buzdul a vidék; az apát után elsőnek zarándokol a sághegyi kis hajléknak Mária-szobrához Kenyeri falunak urasága, gróf Cziráky, szinte egész családjával és jó sok néppel Szent Jakab napján (július 25-én), másnap már háromszáz ember tódul a szoborhoz ájtatoskodni; nemsokára unszolgatják az apátot, hogy a mariazellinek mintájára építsen kápolnát.⁴ A milyennek ismerjük már az apátot, tudjuk, hogy nem kellett őt ilyenre buzdítani; és csakugyan, már hetekkel előbb kereste meg Erdődy György grófot, hogy a Ság hegyen kápolnát építhessen; a gróf azonban, bár az Istenanya nem elfajult, hanem igazi fiának tudja és vallja magát, még

loco construendae facultatem obtinui in scriptis, et nunciatura apostolica pro impetrandis iisdem indulgentiis, facultatibus absolendi et dispensandi, quibus gaudet Cella Styriae, actu Romae laborat in beneficium eorum, qui ex Hungaria quibuslibet obstaculis in Cellam Styriae peregrinari impediuntur, pro reliquis vero diebus saltem semel in anno. Az apátnak a főapáthoz Dömölkön 1739 júl. 11-ikén irt leveléből. Pannonhalmi Koptik-levelek.

¹ *Reductis Viennam comitibus Szezheniis (Szechenyi) ad paternae manus oscula et observantiae meae officia personaliter deponenda constitui, gravibus tamen de causis Dömölkini mihi interim remanendum est, quo nudius tertius postae beneficio appuli... Interim, ut tam abbatae meae, quam comoditati studendi consulam, cubiculum super ecclesiam occupavi, patre Mauritio ad cubiculum primum inferioris habitationis se se conferente. Az apátnak a főapáthoz Dömölkön 1739 júl. 11-én irt leveléből; pannonhalmi Koptik-levelek.*

² *Hic mihi ita placet locus, ut paradiso similis esse videatur; sum magis contentus hac abbacia, quam forte multi suo episcopatu. Ugyanonnan.*

³ *Ego interim exornavi altaria, mappas et vestes sacras pro modulo comparavi. Virgini Cellensi tholum interim campestem in monte Saág erexi. Az apátnak a főapáthoz Dömölkön 1739 júl. 27-én irt leveléből; pannonhalmi Koptik-levelek.*

⁴ *Et ecce primus peregrinator comes Cyraki (Cziráky) cum suis penes omnibus et ingenti frequentia hominum accessit montem Saág; ubi devotione perfunctus et prandiolo tenui, non enim nobis pisces erant, in festo Sancti Jacobi refectus est; die sequenti rursum 300 homines ad montem convenerunt. Populi desiderium est ingens, ut sacellum formale ad instar Cellensis educam. Ugyanonnan.*

ilyen jámbor célra sem engedhet a Ságón helyet, mert a hegy nem az ő egyedi tulajdona, hanem az egész Erdődy-családnak közös, és még hozzá pör alatt álló, birtokához tartozik.¹

Az apát nem veszi kedvét és más helyet keres szobrának. A mint a kolostortól keletnek ment a Marczal ingoványai felé, negyedóránnyira, még apátsági területen, kis emelkedéshez ért, melynek bája ragadta magához szemét-szívét; ezt a helyet választotta kápolnájának. Nyomban hozzáfogat az építéshez, maga kezével is segít; csakhamar elkészül a szobornak új hajléka, egy szerény kápolna. A kis épület keletnyugati vonalban áll, deszkából épült, gyöpből hányt négyszögű sánczczal van körülveve, mely a négy sarkán éles csúcsban kiszökellik; a sáncz területén belül volt még egy a földbe vájt és gyöppel borított gunyhó remetelakásnak, valamint egy ásoványkut.² Mikor a kutat ássák és kirakják, két különös jelenség lepi meg az apátot. A mint körülbelül egy ölnyire érnek s a homokot a fölszinre hányják, csillogó szemecskék lepik meg az ásoatók és a nézők szemét; az apát is csodálkozik, mert még nem látott ilyen homokot, nem is hallott még ilyenről; de nem is tud eligazodni a tüneményen, környezetének jó része ugyanis haszontalanságnak mondja az aranyként-ezüstként csillogó szemecskéket, akadt azonban, ki aranyat gyanított bennük; az apát nem törődik sokat a homokkal s mint tetszetős különösséget használja és osztogatja ismerősei közt porzónak.³ A mint mélyebbre érnek s a kút kirakásához fognak, a kút szájából egy jó nagy kő esik a kút fenekén dolgozó kőművesre, megsérti nyakán a gerinczvelőnek kemény és puha hártáját, és a kőműves mégis meggyógyul; a váti sebész azt bizonyítja, hogy ez a gyógyulás nem történt természetes úton, hanem csakis Istennek, a bold. Szűznek különös segítségével.⁴ Szánta pedig a

¹ Oklevéltár 37. sz.

² Significo praeterea quam humillime, sacellum Cellense in arido campo prope Dömölkinum a me erectum, egregio fonte et cinctura ex cespite interim facta provisum esse. Az apátnak a főapáthoz Dömölkön 1739. szept. 26-án írt leveléből; pannonhalmi Koptik-levelek. — Később javítgatja a kápolnát s akkor kőből rakatja, a remete-gunyhóhoz még hármat állíttat: Der viereckigte Freyhoff ist in Mangel der Materialien und zum Gebäu nöthigen Mitteln von puren Waassen anfänglich aufgerichtet worden, in Gestalt einer Schanz von vier Revelin und so viel Cortinen, Ausgenohmen der heiligen Capellen, so in der Mitten von lauter Stein aufgeführt worden. — Diese heilige Capellen ist eingefangen worden mit vier unterirdischen Einsidlereyen. so indessen mit lauter Waassen bededet waren. Compendium historicum, 4. l. — Eleinte a kápolna fából épült. U. o. 97. l.

³ Anno 1739. erecta est cella Sanctae Mariae de bona fortuna in campo Dömölkiensi, post cellam effossus fons opportunus. Dum terra effoderetur, ad unam orgiam arena prodivit micantibus corpusculis veluti aureis aut argenteis intermixta. Signa se prodebant auri latentis, sed nemo erat ad manum in promptu, qui de his corpusculis certa diceret, plurimi, qui contemnerent. Az apátnak a főapáthoz Győrött 1745 ápr. 23-án írt leveléből; pannonhalmi Koptik-levelek.

⁴ Quamvis enim per eam (a kisczelli Mária-szobor) anno 1739. primum miraculum factum fuerit cum homine lapidis gravissimi pondere ex alto cadente colliso... Crises, 64. — Ita et chyrurgus Vatiensis controversiam doctoris Mulacz per attestatum suum hic acclusum sub iuramento coram specialiter delegatis

kápolnát az Istenanyja dicsőségének emelésére, azon hivek vigasztalására, kik a stíriai Mariazellt nem látogathatják, de a rendtársak lelki gyönyörűségére is, mert ide jöhetnek majd litánia-, jubileumtartani, ide huzódhatnak vissza magánosan ájtatoskodni.¹ Jó példájával mindenkinek ragyog az apát maga, ki sűrűn látogatja a kápolnában kitett Mária-szobrot, ki most is a régi Mária-tisztelő.

A máriás érzület, a Mária iránti fogyhatatlan tisztelet vallásos jellemének legjobban kidomborodó része.

Mikor mint ifjú miséspap Stein faluban szolgál a lelkeknek, a pestis rohan a falura; elzárkózik a még ép hivekkel, kifüggeszti a mariazelli csodás szobornak képét, ahhoz édesgeti a rémüldöző népet s Mária iránti végtelen odaadásának példájával menti meg a már-már kétségbeesőket az Istennek. Mikor Mariazellbe kerül gyóntatónak és kincstárosnak, fáradhatatlan a gyóntatásban és prédikálásban; ezen rendes dolgának végeztével a templomnak majd ezen, majd azon részében vegyül a zarándokok közé, szóval és példával lelkesíti mindannyit Mária szeretetére; a csodás szobornak képét, viaszból a maga kezével nyomkodott mását osztogatja köztük, csakhogy terjeszsze, erősítse a Mária iránti jámbor érzületet; ugyanitt Mariazellben szinte minden évben ír egy hatalmas kötetet, melyek mind a mariazelli szobornak dicsőségéről áradoznak; és hányszor éjtszakázott, de hányszor virradt meg a templomnak Mária-oltára előtt, senki sem tudott róla más, csak a hallgatag templomszolga. A mint a neubergi cziszterci-tákhöz kerül bölcsellettanárnak, tanári széke fölé függeszti a mariazelli szobornak képét s mintegy annak védelme alatt tanít és vitatkozik. Valamivel később egész nagyságában és oly híven vésette egy augsburgi rézmetszővel a mariazelli szobornak képét, hogy ilyen mása még nem volt; ezen kép alatt tanított és vezette a messze hires vitatkozásokat Salzburgban. Mikor itt a konviktushoz kerül, annak kápolnájában csakhamar ott ragyog védőként a zelli kép az ő jóindulatából. Mikor a nemesi kollegiumot állítja föl, ott ragyog annak kápolnájában is a zelli kép, ott látni előtte őt naponkint a tanítványok élén térden állva ájtatoskodni, szentolvasót imádkozni, elmélkedni. A salzburgi akadémiai templomban kitett Mária-képet ő tette ismeretessé, az ő szavára, példájára tódult csakhamar eléje a nép. Hogy a salzburgi Szent Péter templomban a

dominis exmissis emissio reiterat, non tantum piam, sed et duram matrem cervicis quaestionati murarii fontem Dömölkiensem exstruentis laesas, ita, ut nullis suffragantibus mediis naturalibus, soli Deo eiusque Sanctissimae Matris praepotenti interessione in acceptis referenda sit sanatio eiusdem murarii medio centenario lapidis collisi. Ugyanott 69. — A követ most is láthatni a czelldömölki templom Anna-oltáránál.

¹ Id praestiti in honorem Deiparae, solatium eorum, qui Styriam accedere nequeunt, consolatione deinde nostra, ut locellum habeamus, quo litaniarum iubilaeorumque tempore, alias vero privatae devotionis causa recurrere possimus. Locus est amoenissimus, quadrantis horae spatio ab abbatis versus Marczal distans. Az apátnak a főapáthoz Dömölkön, 1739 szept. 23-án írt leveléből; pannonhalmi Koptik-levelek.

marizellinek mintájára kis czellát állítottak, az csak az ő és Péter nevű rendtársa erőlködésének köszönhető. Mikor a misszióház, a kollegium ügyében külföldön utazott, mindenütt terjesztette Mariazellnek, csodálatos szobrának dicsőségét, mindenütt lelkesített a Mária-tiszteletre. Úgy áthatotta ez a tisztelet, oly bőven bugyogott belőle, hogy nem volt otthon, nem úton Mária-kép nélkül, hogy aludtában is ily képpel találták. Bátran mondhatta magáról, hogy Máriának igazi tisztelője.¹ S nem mondhatta róla joggal soha senki, hogy földi sár tapad ezen érzületéhez és belőle fakadt tetteihez. Önmagához, csak gyermekkorából fejlődött és azóta mindig mutatott érzületéhez volt hű, mikor most Dömölkön is első dolgai egyikének tartja, a Mariazellből magával hozott Mária-szobornak helyet keresni, hajlékot emelni s oda járogatni, fogyhatatlan tiszteletet országnak-világnak mutatni. Még egy Mária-szobrot hozott akkortájt magával az apát Salzburgból. Ez valamikor oltáron állott, később a salzburgi egyetem nagyobbik kongregációjában tisztelték, jó méter magasságú volt és Máriát keblén összetett kézzel ábrázolta. Az apát az egyetemnek rektorától kapta és éveken át tisztelte lakásában, most pedig, 1739 máj. 16-án, Róbert heiligenkreuzi cisztercita apátnak kedveskedett vele, a kitől a Szentgotthárd melletti Schlössl kápolnájának oltárára került.²

Szemébe tűnik mindjárt az is, hogy a katolikus iskolások evangélikus tanítóhoz járnak; s mivel meggyőződése, hogy ezzel veszedelemben forog a hitük, a mint hogy egy fiú már mondogatja is, hogy áttér majd az evangélikusokhoz, azért nyomban igyekszik elejét venni a fenyegetődző bajnak és katolikus tanítót kerestet.³

Eleget látta már, hogy a jámbor társulatok mi nagy haszonnal működnek sokaknál a vallásos élet erősítésén és mélyítésén, azért engedelmet kér a főapáttól, hogy a Pannonhalmán már régóta áldásosan működő szent olvasó társulatnak mintájára és fiókjaként ő is alakíthasson ilyen magyar társulatot.⁴

Az apátság szegénységén is akarna segíteni, azért azt ajánlja a főapátnak, vegye meg az apátság számára Zsigraynak eladósodott sági birtokát.⁵

Az a gondolat pedig, hogy a régi kis apátsági templom és az annak tetején szorongó kétszobás kolostor helyébe új templomot épít, úgy a lelkéhez

¹ Crises 104—5. l.

² Heimb, Notitia historica de ortu et progressu abbatiae ordinis cisterciensis Bentae Mariae Virginis ad Sanctum Gotthardum, 60—1.

³ Az apátnak a főapáthoz Dömölkön, 1739 júl. 11-én írt leveléből; pannonhalmi Koptik-levelek.

⁴ Az apátnak a főapáthoz Dömölkön, 1739 szept. 26-án írt leveléből; pannonhalmi Koptik-levelek.

⁵ Moneor etiam de alio adiutorio facile praestando, si forte praedia vel possessiones domini Zsigray in Saag debitorum causa Illustrissima Amplitudo ad se trahere et nobis in subsidium concedere velle. Az apátnak a főapáthoz Dömölkön, 1739 júl. 11-én írt leveléből; pannonhalmi Koptik-levelek.

nőtt, hogy untalan töpreng rajta és a főapáthoz irt minden levelében emlegeti. Érzi és érti, hogy nagy dolgon tépelődik, de bízik, hogy sikerül a szándéka. Még csak közeledik Dömölkhöz, s már kész az új épületnek terve.¹ A szükséges költség sem legyőzhetetlen akadály az ő szemében; nem is akarja az apátság-nak sovány jövedelmét ezen célra fogyasztani; néhány száz forint megtakarított pénze van, azt előlegül adja az építőmesternek; ezeket várhat, még pedig egész biztosan, a nemsokára sajtó alá kerülő művének hasznából; ezt a pénzt is ezen célnak adja, addig pedig ott van a főapát, a kitől már annyi jót vett, a ki bizonyára most sem hagyja cserben, már csak azért sem, mert hite szerint az épületbe fektetett pénz busásan visszatérül. Nem fukarkodik tehát a főapáthoz intézett levelében a szép szóval, hogy szándékának tisztaságát és nemességét vele megértesse és megkedveltesse. Egészen a főapát szándéka szerint akarna ezentúl élni, azért biztosra veszi, hogy a főapát sem hagyja segítség nélkül a rend javán erőlködő szándékát; örök hálával fizet majd érte.² A rideg valóság azonban

¹ *Accludo etiam ichnographiam novi monasterioli, sed ego hic et nunc nec intendo, nec possum totum aedificare, partem duntaxat ordior et in autumno iam erunt sex aut octo cellae paratae. Ugyan-onnan. — A tervrajz szerint a templom homlokzata egészen egyszerű; földszintjén középen lenne a főajtó, attól jobbra-balra félmagasságban félkörben végződő két ablak; fölöttük nemsokára keskenyednék s a homlokzat magasságához képest szinte nagyon is magasra fölmeredő toronyban végződnek. A mint az alaprajz útmutatása szerint belépünk a főajtón, szemközt látni a két lépcsővel magasabban álló főoltárt, attól jobbra a sarokban nyílik az ajtó a sekrestyébe, mely a főoltár falának jobboldali feléhez támaszkodik. A kolostor egy négyzet, melynek minden oldala majdnem még egyszer akkora a templom hosszának; egyik oldalával a templom jobboldalának támaszkodik, homlokzata a templom homlokzatával egy síkban húzódik; három oldala tehát szabadon áll. A homlokzatrajz emeletes épületet mutat; lenn a középen van a főbejárat, attól jobbra-balra három-három ablak, az alaprajz szerint mindegyik ablak mögött egy-egy czella; az emeleten a földszint ajtaja s ablakai fölött hét ablak. A mint belépünk a főajtón át a kapualjba, mindjárt balról érjük az emeletbe vezető lépcsőt; tovább menve az épület egész belsején körülfutó folyosóra érünk, a melynek három oldaláról nyílnak a cellák ajtói, csak a negyedik, a templom melletti, tisztán folyosó. Megindulván a főajtótól balnak, látjuk az apátnak háromszobás lakásába, az apátságba, nyíló ajtókat, tovább menvén a templom melletti folyosórészen, annak közepe körül látjuk a sekrestye ajtaját, fordulván megint érünk három cella-ajtóhoz, utánuk jön, a főbejáratnak egészen szemközt, a kolostor mögötti kertbe vezető ajtó, ezen kapualjából szintén vezet lépcső az emeletre, tovább menvén a folyosón még két cellához érünk, a másodikkal belsejéből nyílik az ajtó a kolostor ezen sarkához támaszkodó konyhába, fordulván megint a negyedik folyosórésznek, látjuk az ebédlőt s még két cellát. A földszinten lenne tehát 14 szoba, a melyekből három lenne az apáté, a többi a rendtagoknak s vendégeknek szolgálna. Az emeletről nincs alaprajz, az apát azonban odairja a földszint alaprajzához, hogy «cellae superiores erunt plures inferioribus», az emeleten több lesz a czella, mint lenn. Azt is elhihetjük az apátnak, a mit szintén az alaprajzra vet, hogy az épület kisebb-szerű, de kényelmes lesz. A ház közepén, a folyosótól bekerítve, lenne egy kis kert vagy udvar. A tervrajz a Koptik-levelek közt van.*

² Ekkortájt irt leveleinek mindegyikében kér a főapáttól segítséget. Így máj. 13-án: *Unice itaque rogo, ut ab initio me Illustrissima ac Reverendissima Amplitudo Vestra tanquam pater meus gratus tantisper auxilio aliquo peculiari succollare dignetur ad habitationem aliquam non superbam, sed duntaxat honestam educendam; — jún. 27-én: Veniam tamen brevi, interim vero praemittam architectum Salisburgensem, qui medio pretio aliquod aedificium in Dömölk excitabit. Aliquot centenos florenos porrigam nunc pro opera, certa habeo plura millia pro libris meis, quos typo trado, propter decreta episcoporum mandantium a singulis ecclesiis singula mihi emi exemplaria. Prospiciet indubie Illustrissima Dominatio Vestra, ut*

össze visszatépdési buzgóságtól hevített képzelődése szövedékét. A főapátot nem tudta tervéhez segítségnek megnyerni; annál inkább gyuladoztak tervén a vidék előkelői: Cziráky gróf, Nagy Ferencz és az Ostffy-családnak egyik tagja fölajánlják erdőiket, hogy tetszése szerint egész ingyen vágathasson bennük épületfát.¹ A főapát nélkül azonban az apátnak szándéka erőtlen, össze is zsugorodik a terve; most már csak az épület homlokzatának egy részét akarná őszig elkészíttetni, nemsokára már erről is le kell mondani, később jobb időre halasztja az egész templom- és kolostorépítést.

Még jobban őrlődik-törődik a megépítendő kolostornak benépesítésével. Azt látta már, hogy Pannonhalmán kevés a rendtag, hogy innen nem kerülhet hamarosan annyi rendtag Dömölkre, a hányat ő a már restaurálnak gondolt kolostorban látni szeretett volna; azért mind jobban erősödik benne az a gondolat, hogy igazán és hamarosan csak úgy támadhat új életre apátsága, ha maga vehet föl novicziusokat és maga nevelheti őket a maga képére. Látja ugyan, hogy ezt a magyar benzéseknak az idők folyamában fejlődött szervezete meg nem engedi, mert csak az anyakolostor, Pannonhalma, vett föl novicziusokat és nevelt rendtagokat magának és a többi kolostornak; de azt tartja, ez a szervezet nem olyan erősség, hogy nem lehetne rajta most, a dömölki apátság hamaros és biztos restaurálásának a kedvéért, valamelyes rést ütni. Kérte az engedélyt ehhez már egyszer a főapáttól, de hiába; most újra előhozakodik kívánságával és nem kerülő úton, nem fortélylyal, nem is csalással, hanem egyenes nyíltsággal akarna céljához jutni és a főapátot okokkal a maga céljának megnyerni. Ime, a Prága mellett fekvő brewnovi benzés apátság több cseh és morva apátságnak anyja, a brewnovi apát küld nekik apátokat, mégis minden ilyen fiókapátság vesz föl novicziusokat és nevel magának rendtagokat.² De a közelben is kínál-

interim paterne suffultus auxilio honestum aedificiolum valeam excitare; recurrent expensae cum fenore. Ego mihi de gratia, affectu, munificentia et assistentia Vestrae Illustrissimae Amplitudinis vix magis blandiri possum, quam notissima paterni cordis pietas mihi appromittat, aeterna certe grati animi contestatione recognoscenda; — júl. 11-én: Indigeo quidem paterna ope, eamque spero, sed, si interim praestari non possit, ex aliis mediis opus auspicabor... Ad haec et alia in opus deducenda unice supplex rogo, ut mihi Illustrissima Dominatio Vestra paterne assistere dignetur. Pannonhalmi Koptik-levelek.

¹ Comes Cziráky, dominus Nagy Ferencz et dominus Ostffy dederunt mihi potestatem cedendorum gratis et pro libitu lignorum aedilium. Az apátnak a főapáthoz Dömölkön, 1739 júl. 27-én irt leveléből; pannonhalmi Koptik-levelek.

² Egy iratában azt mondja, hogy ezen brewnovi benzés apátság alá négy apátság (a Szent Benedekről, Szent Miklósról, Szent Jánosról és Szent Prokopról címzett) tartozik; egyikük sem kér a brewnovi atyaapáttól, elnöktől és vizitatorától engedelmet a noviczius-fölvevéshez; sőt akkor is fölvennének, ha az tiltakoznék ezen eljárásuk ellen. Azt is tudja, hogy a lilienfeldi ciszterczita apátság a reuinek van alávetve s nem kér ettől engedélyt a noviczius-fölvételhez. Azt is tudja, hogy a neubergi, zwetteli, baumgarteni, seisensteini cisztercziták a heiligenkreuziakhoz tartoznak; de azokról is tudja, hogy egyikük sem kér engedélyt Heiligenkreuztól, ha noviczius-fölvevéshez fognak. (Mindezen példákat a győri püspöki levéltárban levő «Responso abbatis Dömölkiensis super contextu benignissimi mandati regii ratione novitiorum Dömölkini susceptorum

kozik példa; a csornai prépostság is csak fiókprépostság, mégis vesz föl noviciust és nevel rendtagot. És egyik anyakolostor sem sérül meg ezzel jogában. A pannonthalmi anyaapátságnak sem kisebbednék tekintélye, ha most, mikor a körülmények javalják és szinte szükség kívánja, megengedné Dömölknek a novicziusok fölvevését. A körülmények pedig javalják, mert most sok módos ifju ajánlkoznék Dömölkre novicziusnak Németországból; a szükség is követeli, most csak így lehet benépesíteni hamarosan Dömölköt. Aztán mentegetődzik kósza hírek ellen: nem hajszol ő ezzel hírt, dicsőséget, kiváltságot magának vagy Dömölknek, hanem pusztán csak arra törekszik, hogy az apátságnak fölélesztésével és fölvirágoztatásával Isten dicsőségét terjeszsze és az alapítók szándékának is megfeleljen. S hogy még jobban kitűnjék szándékának tisztasága, megelégszik azzal is, ha csak ő élhet ezzel az engedélylyel, utódjai pedig nem; de az ő idejében is szabadon küldhetne a főapát Pannonthalmáról rendtagokat. Az sem akadék, hogy az ő példájára a többi fiókapátság is kívánhatná ezt az engedélyt, mert a többi apátság csak a főapátságnak van alávetve, az övé pedig a megyéspüspökségnek is. Különben még arra is kész, hogy akár írásban is megkösse magát a főapát mindennemű jogainak védelmére és ezen jogok bármi sérelmének gondos elkerülésére.

Mozgatta ezt a szívéhez nőtt ügyet a püspöknél és a királynál is; az előbbi a mint láttuk, megadta a maga részéről megadhatónak vélt engedélyt, az utóbbi pedig nem ellenkezett.¹

die 12. Maii anni 1750. expediti» iratából vesszük; másolata a dömölki iratok közt van. — Egy másik iratában azt mondja, hogy az ausztriai benzéseknek kongregációja, melyet salzburginak is mondanak, a salzburgi, admonti, gleincki, seitenstetteni, lambachi és gärsteni kolostorokat foglalja magában; ezeknek apátjai sem kérnek a föléjük rendelt apáttól, elnöktől engedélyt, mikor novicziusokat akarnak fölvenni. A győri püspöki levéltárban levő «Controversia» című iratából.

¹ Optarem praeterea, si Illustrissima Amplitudo Vestra in vota mea dudum proposita gratioso annutu condescendere dignaretur in puncto suscipiendorum novitiorum. Habeo quidem hac in parte multa argumenta; primum et potissimum est, quod haec via sit pene unicum medium restaurandi Dömölkini, — 2. quod hic et nunc opulentissimos candidatos acquirendi occasionem habeam, post haec erit occasio calva, — 3. quod ita menti fundatorum satisfieret, — 4. quod etiam Czornensibus novitios suscipere liceat et iam quidem domi novitiatum adornabunt, — 5. monasteria Bohemiae et Moraviae sunt filialia Braunensi archisterio et tamen suos proprios novitios suscipiunt absque laesione iurium sui archiabbatis, qui de suo archisterio abbates praestituit, — 6. denique non quaero per hoc ullam exemptionem, nullo dolo, fraude, impostura huc Illustrissimam Amplitudinem inducere cupio, mille super hoc reversales dabo. Quin imo sufficit mihi, si ego duntaxat primus hac licentia frui possim, et securis abbatibus suscipere nullos liceat. Sed dentur semper religiosi ex Sancto Martino ungari, qui fruuntur bonis per germanos inferendis, et non obstante etiam nunc susceptione novitiorum, tamen ex Sancto Martino mittantur ii Dömölkini, quos mittere placuerit. Aliae abbatiae non poterunt beneficium mihi concessum trahere in consequentiam, tum quia tales candidatos acquirere non possunt, tum quia simpliciter sunt exemptae, at Dömölkini, ut contestabatur Illustrissima Amplitudo, est subjectum etiam episcopo, qui formati de infulatione facta inseruit, quod det mihi potestatem restaurandi monasterii et suscipiendi novitios, quantum ex sua parte est. Sua maiestas etiam non est contraria. Az apátnak a főapáthoz Pápán, 1739 aug. 26-án irt leveléből; pannonthalmi Koptik-levelék.

De bármint égedez és vágyakozik e szándékaért, érzi, hogy a főapátot alig győzi meg okaival, azért mélabúsan veti utánuk: «Habár ezek, de még más okok is harcolnak oldalamon, azért mégsem akarok Méltóságodnak akaratán erőt venni, hisz fiúi engedelmességet fogadtam s ezt meg is tartom... Kérem, fogadja egész irásomat atyai jóindulattal, mert fiúként és tőlem csak telhető megnyugvással irok».¹

A mitől az apát tartott, bekövetkezett; a főapát ezt a tervét sem helyeselte; hozzá még kemény szókat kell tőle elnyögnie, mert azt vetik szemére, hogy hálátlan, álnok és kiváltságos állásra törekszik. Nyugodtan és nagyon kevés szóval feleli, hogy egyik vádban sem vétkes, mert őt csak Isten dicsőségének öregbítése sarkalta; nyitva-tárva a szive, nem szineskedik, azért mindarra nézve, a mit a minap kért, a főapát akaratában teljesen megnyugszik.² Szinte lehetetlen azonban, hogy ne fájjon szívének, mikor látja, hogy leglángja vágya, apátságának mennél hamarosabb és teljesebb helyreállítása, elkallódik. A szive szívének mélyéből nőtt vágy tüzelte képzelődését; lelke szemével látta már, mint meredez égnek a régi kicsiny templomnak helyén az új nagy, mint támaszkodik annak jobbához az emeletes, mintegy harmincz szobás, négyszögű új kolostor; látta apáti személye körül a rendes konventet, melyben benzések egész raja, a Pannonhalmáról kerültek és az ő nevelései, szép békében egyesülnek; látta és hallotta, mint dicsérik Istent a templomban sűrű istentisztelettel, mint zendül meg már kora hajnalban és nappal szabott órákban a kar-ima, mint keres lakóhelyet köztük a nemes tudomány, mint tódul hozzájuk a nép elmében és szívében nemesedni. Gyönyörű ábrándjai most a valóságtól mind szétpárállanak.

Természetes, hogy érdeklődött apátságának multja iránt; szeretne volna tudni hiteles iratokból, hogy alakult apátsága, mint kebleződött Pannonhalmába, mik birtokának határai, mi je van, mi je volt; hisz egyrészt csak így felelhetett volna meg a kinevezéssel vállalt kötelességének: hogy megőrzi azt, a mi van, visszaszerzi azt, a mi elveszett; másrészt meg csak így foganatosíthatta volna fogadott jószándékát: hogy megírja apátságának történetét. Keresi tehát a mult-ról szóló iratokat Dömölkön és nagy csudájára nem talál; azt gondolta, a

¹ At licet haec et alia motiva suppetant, nolo tamen voluntatem Illustrissimae Amplitudinis infringere, cui filialem obedientiam sponondi et ex asse servare constituo. Instantiam duntaxat humilem facio, putans maiori gloriae Deo et maiori honori futurum Suae Illustrissimae Amplitudini, si formata sub se habeat monasteria, quam solas abbatias per modum aliodii... Sed rogo haec, quae scribo, paterno animo accipi; scribo enim filialiter et cum omni possibili resignatione. Ugyanonnan.

² Vereor, ut ne nuperis meis offenderim, sed, si quid offensae fuit, illud non ingratitude, non fraudi aut exemptionis alicuius studio, sed zelo gloriae divinae adscribi cuperem. Patulum est cor meum, fumum non facio. Hinc me in omnibus nuper petitis paternis mandatis cum plenissima resignatione subiicio. Az apátnak a főapáthoz Dömölkön, 1739 szept. 26-án irt leveléből; pannonhalmi Koptik-levelek.

pannonhalmi levéltárban őrzik őket, és szaporodik csodája, mikor azt hallja a főapáttól: egy betűnyi sincs Dömölkről a pannonhalmi levéltárban; megkér több rendtársat, mondják el neki, a mi érdemeset tudnak Dömölkről, de így sem ért céljához; kérdezősködött az udvari kamaránál, a kancelláriában, mindkét helyen azt felelték: nincs náluk Dömölkről szóló irat. Nem is tud meg egyelőre mást annál, a mit Estorásnak már említett könyvében talált.¹

Az egész sokszemű tervéből csak a kis kápolna maradt vigasztalónak és készülődő új műve; ez már annyira érik, hogy engedelmet kér a főapáttól, hadd ajánlhassa az első kötetet neki hálájának némi jeléül.²

A mint új dömölki apátként a főapát tanácsára tiszteleg Bécsben gróf Batthyány Lajos kancellárnál s a kancelláriai tanácsosoknál,³ a magyar kancelláriának fő emberei nem látják a hírénel kisebb embernek; néhányan közülük, különösen a kancellár és Koller tanácsos, szeretnék is a híres írónak, a még hiresebb bölcsélettanárnak, a salzburgi kollegium ügyes alapítójának és lelkes igazgatójának, az ország-világlátott papnak nagy tudományát, tapasztaltságát és ügyességét új hazájának javára gyümölcsöztetni, azért fölszólítják, készítsen a magyar nemesi ifjúságnak szánt akadémiához tervet. A magyar kancellária fő embereinek szándékáról, ennek részleteiről egyelőre csak annyit hallunk még, hogy a magyar előkelőség fiainak olyan salzburgi kollegiumféle, olyan ettali intézetet akarnának, hogy az intézet vezérének az ilyen ügyben már tapasztalt apátot szeretnék, hogy az intézet helyének az apát székhelyét, a világtól félreeső Dömölköt, találnák alkalmasnak, mert ilyen rejtkehelyen mutathatná meg nevelés meg tanítás egészen a kedve szerint a maga jótékony hatalmát, a mint hogy a bajor ettali intézetnek is pompás helye van Ettal faluban.

A milyen szemes, a tanításért és nevelésért hevülő embernek ismerjük az apátot, nagyon valószínűnek tarthatjuk, hogy kíváncsiskodott és tudakozódott új hazájának közoktatási és művelődési viszonyai után; a magyar kancellária fő embereinek biztató fölszólítása után pedig bizonyosra vehetjük, hogy alaposan

¹ Rogabat quidem abbas illustrissimum dominum archiabbatem pro extradandis in copia litteris fundationalibus, incorporationis, possessionis, limitum seu metarum documentis, ut parta rueri, alienata recuperare, iura defendere, historiam conscribere posset; sed respondit dominus archiabbas, nec litteram de Dömölkino in archivo reperiri. Rogabantur alii religiosi, ut, si quae monumenta aut memorabilia scirent, depromerent, sed, se nullam rerum Dömölkensium notitiam habere, respondebant. Interrogavit deinde in camera et cancellaria hungarica, num ibi quid de Dömölkino reperiri, sed responsum est, nihil inveniri. A már említett «Legitimatio»-ból.

² Supplico pro licentia tam proficiscendi, quam primam operis mei partem Illustrissimo Amplitudinis Vestrae nomini reverenter inscribendi ed dedicandi. Typi expensas non praetendo, aliunde immensis beneficiis cumulatus. Gratus enim id venerationis genus a me exigit, cum alio servire ad interim exiguitate mea prohibear. Az apátnak a főapáthoz Pápán, 1739 aug. 26-án írt leveléből; pannonhalmi Koptik-levelek.

³ A főapátnak Győr melletti Csanakon, 1739 máj. 20-án kelt levele szerint, mely a göttweigi levéltár «Miscellanea» 24. kötetében van.

ismerkedett meg iskoláink ügyével; s az a kép, mely a látottakból és hallottakból rajzolódott lelkében, nem szerezhetett neki valami nagy örömet.

De azt is hallhatta, hogy az országnak jobbjai nem nézték tétlen a szomorú jelenséget, hanem segíteni vágytak a megismert bajokon.

A mint az apát látja az ország iskolaügyének szomorú állapotát, a mint hallja a magyar kancellária főembereinek biztató beszédét, éppen nem fázik a magyar ifjúságnak szánt akadémia szervezésének gondolatától, sőt hevül érte. Hisz hasznos, sőt szükséges ez Magyarországnak, melyben még most sincs olyan intézet, melyben az előkelőbbek ifjúsága az újabb fölfogáshoz simuló, az újabb kívánalmakhoz alkalmazkodó neveléshez és tanításhoz juthatna; aztán az intézethez szükséges anyagiakon nem kell törnie a fejét, hisz a kancelláriában azt mondogatják, hogy az anyagiakról a király gondoskodik majd; említenek is hamarosan néhány forrást, melyből az intézet táplálkozhatnék; az intézet szellemi berendezése sem jár nagyobb gonddal, hisz ott van mintának a bécsi intézet, a sok előkelő magyar előtt ismeretes és kívánatos, mely tizenhárom tanárjával és tanítójával három éven át neveli-tanítja növendékeit s ezen idő alatt megismerteti velük a bölcséletet, történetet, földrajzot és czímertant, elvezeti őket a jogtudománynak tágas mezejére s előadja nekik a polgári és kánonjogot, a nyilvánost, hűbérít, természetit és nemzetit, tanítja őket matematikára és külföldi nyelvekre, mindezekon kívül ügyesíti az ifjúságot az akkori fölfogás szerint szükségeseknek tartott lovaglással, vívással, tánczczal, művészi lóraszökéssel (voltigiare)¹ és katonai gyakorlatokkal, rövidesen: megteszi növendékeivel mindazt, a mivel czélját: az előkelők sarjadékait egyrészt istenífelelemben és igazi keresztény nemesi erkölcsökben, másrészt tudományokban és nemesekhez illő ügyességekben állami és katonai szolgálatra nevelni, elérheti vagy legalább megközelítheti.² Bökkenője az egész tervezetésnek szerinte csak

¹ A «voltigiare» az apát maga határozza meg közelebbről, mikor azt írja a főpáthoz czímzett levelében: «Voltigiare seu ars equos docens insilire.» Az apátnak 1743 okt. 23-án kelt levelében; pannonhalmi Koptik-levelék.

² In Betrachtung daß die Standes-mäßige Erziehung und gute Anweisung der Adelsichen Jugend eine deren besten Stützen des Vaterlandes seye, sparen die Nieder-Oesterreichische Herren Stände in Kriegs- und Friedens-Zeiten weder Sorgen noch Kosten, damit ein jeder junger Cavalier und Edelmann in Dero von Kayser Leopoldo mit sehr vielen Freyheiten begnadigten Wiener Landschafts-Ritter-Academie unter besonders sorgfältiger Obacht des neuen Directoris, Herrn Johann Friderichs von Schwanau so wohl in wahrer Gottes-Furcht und Christ-Adelsichen Sitten, als auch in Studiis und adelsichen Exercitiis zum Staats- und Kriegs-Wesen fleißig angewiesen und qualificiret werde. Zu solge dessen, weil in dieser Academie die Philosophie, die Historie, die Geographie, die Heraldica, das Jus Civile, Canonicum, Feudale, Publicum, Naturae et Gentium, wie auch die Mathematische Wissenschaften und ausländische Sprachen, ferner die Exercitia des Reittens, Fechten, Tanzen, Voltigiren und Militar-Exercitien gelehret werden, Unterhalten und Besolden die Hochlöbliche Herren Stände dreyzehn gelehrte und geschickte Professores und Exercitien-Meister nebst einen Academiae-Capellano und Bibliothecario. Az akadémiának 1742 jan. 1-én kelt, «Umständige Nachricht für die jenigen Cavaliers, welche in der Böbl. Nid. Oest.

kettő van; az egyik: honnan kerülne annyi benczés rendtag tanárnak, a másik: terem-e Dömölkön annyi eleség, a melyen eltarthatni az ilyen intézethez szükséges sok lovat? Ezen a két nehézségen könnyen átsiklik az apát: tanárok ugyan nem kerülnének elegendő számban a magyar benczésekben, kaphatnának azonban eleget a salzburgi egyetemnek szövetséges apátjaitól, a kik az apát kérdezősködésére már ígértek is ilyeneket, ha velük szövetséget kötnének; szülesség is terem elég Dömölkön, mert Bánics Domonkos dömölki jószágkormányzó szerint nem ötven, de száz lovat is lehet ott eltartani.¹ A főapát akaratától, beleegyezésétől függ tehát az egész tervnek sikere az apát szerint; a főapátot akarná tehát a terv szépségének és derékségének fejtegetésével megnyerni.² A főapát azonban nem találta kedvét ilyes intézetben.

Nem pusztán a tudományért és annak terjesztéseért, nem is pusztán a lelki nemesedésért hevül az apát, mikor a magyar akadémián töpreng. Egyéb célja is van vele.

Nem sokat látott még hazánkból a maga szemével; másokéval látja, hallomásból ismeri a magyarságnak erkölcsi és műveltségi állapotát, még pedig nem örvendetesnek. Azt hallja, hogy a magyar könnyen hajlik idétlen tanácsra, fölötte hajt a hűtlenséghez, hamarosan lázong, könnyen kap fegyverhez; azt is hallja, hogy az egyszerűbbje vad, Istennel, szülővel nem sokat törődik, de az előkelőbbje is ilyen sokszor, mert a bor tüzeli; nagy területen nincs iskolája, a katolikus gyermek sokszor más vallásu tanítóhoz kényszerül; iskoláiban csak a barbár latinságot tanulja, egyebekben tanulatlan marad; sok közte, a ki nem katolikus, sok a katolikusok közt, a ki csak színre az; nem szereti az idegent, a németet meg gyűlöli; sok az alattvalójához kemény.

Azt hiszi, mindezen segíthetne az új intézet, mely tanításával és nevelé-

Wiener Landschafts-Ritter-Academie wohlent angenommen werden» című nyomtatott fölhívásából. A pannonthalmi Koptik-iratok közt.

¹ Excellentissimus aulae cancellarius et dominus referendarius Koller vehementer inclinans pro academia nova caesareis impendiis Dömölkini a me erigerenda iusseruntque me apponere systema et de fundatione nihil sollicitum esse, omnia facturum caesarem, quin et unum alterumque medium aperuerunt. Res igitur certissime succedet, si Sua Illustrissima Dominatio collaboraverit in re tam salutari et sibi ipsi ac ordini summe gloriosa. De solo equatio solliciti erant, an Dömölkini haberi posset, sed, ut iam instructus sum a reverendo patre Dominico, 50, imo 100 equis alendis sufficimus. Placet proceribus, ut talis academia sit in loco solitario, quemadmodum Ettalae in Bavaria, sed pro professoribus suppeditandis, in nostro defectu, confederatio facienda est cum universitate Salisburgensi, ad quam praevia moniti domini abbates, praeses et provinciarum assistentes, consenserunt. Az apátnak a főapáthoz Dömölkön, 1739 júl. 11-én irt leveléből; pannonthalmi Koptik-iratok.

² Ad haec et alia in opus deducenda unice supplex rogo, ut mihi Illustrissima Dominatio Vestra paterne assistere dignetur. Non curemus impedimenta, Deus tollet omnia, cuius gloriae studemus. Ego certe ex parte mea nihil omittam, quae a me exigere poterint, et non committam, ut filialibus officiis, amori, reverentiae, gratitudini erga Suam Illustrissimam Amplitudinem in minimo desim. Ugyanonnan.

sével oktatná és nemesítené az előkelő ifjúságot; s mivel a magyar előkelőségnek nagy a hatása és hatalma alattvalóira, az új intézetnek haszna látszanék lassankint a köznépen is; fokozná az intézet hatását az is, hogy magyar növendékeinek sorát osztrák ifjak tarkítanák, kik szelidebb erkölcsaik példájával is hatnának és nevelnének; mindennek hatását még erősbítené, ha valami kitüntetéssel sarkalnák az ilyenre rendesen vágyakozó magyart.¹

Ezentúl két intézetnek gondjával vivódik az apát: a salzburgi kollegiuméval s az új magyar akadémiaéval. Erejének nagyobb részével azonban egyelőre a réginek szolgál.

Készülődő új műve, melynek sajtót kell keresnie, a salzburgi kollegium, mely igen sínyli az ő hosszas távollétét, kívánatossá teszik, hogy Salzburgba készüljön;² az a tapasztalat pedig, hogy az apátság gazdaságát nem bocsátják kezére, hanem most is a régi jószágkormányzó, Bánics Domonkos, kezén hagyják, úgy, hogy az apátság hasznával nem élhetett apátként, hanem mint akármely más egyszerű rendtárs a kolostorban csak éldegélhetett, az ő fölfogása szerint, szükségessé teszi, hogy más úton is gondoskodják jövőjéről.³

A mint novemberben Salzburgnak igyekszik, Bécsben találkozik Apponyi Lázár gróffal és megegyezik vele, hogy annak első nejétől származó két kisebb fiát, Györgyöt és Lászlót, Rómába viszi, a mostoha anyjuk részéről rokonnak tartott Guadagni bíborosnak és az ő segítségével a pápának bemutatja, a pápánál a grófi család érdekében ereje szerint szorgalmatoskodik, aztán úgy karácsony táján a fiatal grófokkal Salzburgba utazik s ott neveli-oktatja őket három éven át a maga intézetében; megegyeztek egymással a költségekre nézve is, melyeket a gróf vállalt magára.⁴

Róma! Annyi jámbor vágnak célja! Két kézzel ragadja meg az apát is a kinálkozó, szerinte «Istentől küldött» alkalmat; könnyen ígérheti, hogy minden erejével szorgalmatoskodik a grófi család ügyében, hisz hallotta, nem tudjuk, kitől, hogy a grófnak második neje, Guadagni Anna Mária, az olasz Guadagni-

¹ Az apátnak a göttweigi könyvtár «Miscellanea 24.» kötetében látható följegyzéséből.

² Nunc paro me pro reditu ad Germaniam, tum collegii, tum typi librorum meorum, tum aliorum emolumentorum causa. Az apátnak a főapáthoz Pápán, 1739 aug. 26-án irt leveléből; pannonhalmi Koptik-levelek.

³ Ezt a gondolatot fejtegeti a már említett «Legitimatio» című védőiratában.

⁴ Ecce dum Salisburgum iter molior, mutata repente sententia, Romam prius proficisci atque illuc ducendos duos comites Apponyi, Salisburgum tandem reducere et collegii mei disciplinae committere iubeor. Az apátnak a főapáthoz Pontebán, 1739 decz. 1-én irt leveléből; pannonhalmi Koptik-levelek. — Ez a Guadagni bíboros a mi hires gróf Gvadányi József lovas generális költönknek rokona volt; ifjan karmelita szerzetesnek állott be, jószágos szívével mindenki szívét nyerte meg magának; rendjének tartományfőnöke, aztán püspök, 1731-ben bíboros lett; egymásután három pápának bizalmas belső embere volt és mindenféle nagy hivatalokat viselt; szegénynyé adakozta magát; mikor 1759-ben mint 85 éves aggastyán meghalt, a bíborosi testületnek költségén kellett őt eltemetni.

családnak sarja, hisz hallotta, hogy Guadagni Antal János bíborosnak rokona, hogy ez a pápának közeli rokona; így bizvást remélhette és jó lélekkel ígérhette, hogy a bíbornok segítségével teljesítheti a grófnak, ha nem is minden, legalább néhány kívánságát. De sokkal erősebben vonzotta, szinte ragadta Rómába az a reménység, hogy a szívéhez nőtt salzburgi collegiumnak, a misszióház ügyének, új apátságának, tán az egész benczés rendnek és a közügynek is tehet hasznos szolgálatot.¹

Mivel a grófnak könnyen változó természetétől tartott, nyomban útra kelt a fiatal grófokkal s csak a német-olasz határról, Ponteba városából, írja meg a főapátnak, mi járatban van. A mint aztán a vesztegzár akadéján átvergődött, folytatja útját Rómának és szerencsésen el is ér oda. Majdnem egy éven át tartózkodik Rómában, s ez a hosszas római tartózkodás sok örömet hoz, tán még több gondot szerez neki, de oly teher is szakad miatta a vállára, mely alatt sokáig nyögött.

A mint Rómába ér, nyomban munkához lát; megszerzi a benczés apátok és bíborosok jóindulatát s azok segítségével igyekszik célja felé; bemutatja a fiatal grófokat Guadagni bíborosnak, a csupa jószív-embernek, s itt éri az első csalódás. A bíboros nem ismeri el rokonainak a fiatal grófokat, mert ő a Guadagni családnak egészen más ágából származik, mint ezeknek mostohájuk; az apátnak ügyeskedő közbenjárása azonban mégis megszerzi az Apponyi-családnak a bíboros segítségét;² a kitüzött céltól azonban sokkal messzebbre

¹ Quod (a római út) cum tam abbatiae meae, quam collegii et missionum Salisburgensium incrementis perfectionique non tam opportunum, quam pene necessarium existimarem, acceptavi occasionem a Deo missam, nihil pensi habens, an mihi ex debito dictamine negotium committatur, modo mihi liceat bonum ordinis, felicitatem reipublicae Dei que gloriam promovere. Ugyanonnán. — Apponyi gróf azzal bizta meg az apátot: 1. vigye két fiát, György és László grófokat, Rómába, mutassa be őket Guadagni bíborosnak s ennek segítségével a pápának, — 2. igyekezzék, a mennyire csak telik tőle (pro virili), neki magának megszerezni az örgrófi címet és méltóságot, még pedig az örökbehagyhatásnak valamelyes reményével, — 3. szerezze meg ugyanezt a címet külön a feleségének s a tőle származó gyermekeknek, — 4. szerezzen a grófnak hathatós ajánlatot a bajor udvarhoz valami jövedelmező és előkelő hivatalra vagy méltóságra, — 5. György s László grófoknak szerezzen valami fizetéses katonai hivatalt, ilyent kapjon a grófné fitestvére is. Egyszerű másolat az apát levelei közt. — Promisi ex data pecunia sustentandos triennio Salisburgi et Romam deducendos. At statutum erat nobis ante festa natalitia iam Salisburgi rursus adesse. Az apátnak a főapáthoz Rómában, 1740 máj. 14-én irt leveléből. Horner rektor írja neki nov. 30-án: Age proin in nomine Domini, Vir Reverendissime, et de universitate nostra, de sacra missione benedictina et novo collegio meritissime. Tuaque piissima desideria, imo et conatus, quos pro sacrae missionis et novi collegii bono meditaris, fortissima benedictione secundent. A levél a göttweigi levéltár «Miscellaneo, 24.» kötetében. — Maga írja a főapátnak Rómából 1740 ápr. 23-án: Hoc unum certam esse volo Illustrissimam Amplitudinem Vestram, quod hoc iter non suscepissem, nisi restaurandae abbatiolae meae et collegii perficiendi causa, ne dicatur, me non potuisse consummare. A pannonthalmi Koptik-levelek közt.

² Cardinalis nunc a me optime dispositus est, quamquam ab initio eos pro sibi coniunctis recognoscere noluerit. Ego quidem sancte credebam tales esse, sed cum mihi cardinalis monstrasset genealogiam suam, deceptum me reperi. Guadania enim illa, cum qua matrimonium comes iniit, non est ex linea cardinalis.

volt az apát, mint gondolta. A mint szívós kitartással, nem lankadó lelkesedéssel sok minden akadályon átsiklik vagy átfurakodik, a mint már szinte a kezében érzi egyik-másik reményét, akkor éri az újabb baj: az egyházi hatalom viselője, XII. Kelemen pápa, hirtelen meghal (1740 febr. 6.), a bíborosok pedig elzárkoznak pápaválasztani.¹ Csillogó szappanbuboréknak bizonyult minden reménye. Ha nem akart üres kézzel, reményszegetten távozni az apát Rómából, ha nem akarta eddigi fáradozását meddőnek látni, várnia kellett az új pápára, s erre biztatták jóindulatu támogatói. A pápaválasztás azonban hosszúra nyult, a bíborosok ugyanis csak féléves elzárkózás után (1740 aug. 14.) választják meg Lambertini bíborost pápának, ki XIV. Benedek néven kormányozta az egyházat. Ez a hosszúra nyuló pápaválasztás újabb bajba keveri apátunkat: Apponyi gróf már szerette volna látni reményeinek megvalósulását, a fölsorolt viszonyok azonban útját állják az apát eredményes működésének, a hosszú és költséges római tartozkodás időnek előtte emésztette föl a gróftól a rövidnek tervezett római útra kapott pénzt, s midőn az apát a remélhető, szinte bizonyosnak látszó siker érdekében újabb költséget kért a gróftól, ennek eddigi türelmetlensége nyílt haragban tört ki: sokallotta a költséget, kevesellette az eredményt, nem akart többet áldozni s rontotta az apát hírét Rómában levelekkel, itthon élőszóval s a főapátnak irt levéllel;² az áldatlan huzavonának az apát azzal akart véget vetni, hogy lemond a gróf ügyeinek vezetéséről.³ Ekkor azonban az ifjú

Dexteritate nihilominus mea, si ita loqui liceat, factum est, ut cardinalis iuvenum curam suscipere promitteret mihi que in meis negotiis omnem operam polliceretur. Az előbbi levélből. — A Guadagni-családnak genealogiája most is megvan az apátnak iratai közt a göttweigi levéltár «Miscellanea, 24.» iratcsomóban. — Később, 1740. ápr. 23-án írja Rómából a főapátnak: Cardinalis Guadany nos amicissime habet, saepius ex conclavi iubet secretarium suum ad nos accedere et munera mittit rogatque patientiam, quousque conclave finiatur, postea promittit suo in favorem nostrum munere se functurum. Primo subdubitabat de nexu comitum cum domo sua, iam a commendante Essekino edoctus mira nos afficit humanitate. — Spondit nihilominus cardinalis Gvadanius valde efficaciter et repetitis vicibus, cum primum conclavi exire licuerit, luculentos suae beneficentiae et exspectationis nostrae fructus ac effectus. A főapáthoz 1740 febr. 15-én irt leveléből; pannonthalmi Koptik-levelek.

¹ Jamque singulares gratias obtinuissemus, nisi mors pontificis et cardinalium secessus in conclave negotiorum nostrorum felicem cursum interpolasset. Ugyanonnan.

² Occasio horum omnium (a gróf elégedetlenségének és haragjának) est, quod petierim ab eo pecunias pro negotiis eiusdem Romae ulterius expediendis. Id quod facere non simplici ratione cogebam. Nam ego me nunquam obligavi, quod filios suos toto anno scholastico Romae, ubi tam caro omnia, intertenebo. Promisi ex data pecunia sustentandos triennio Salisburgi et Romam deducendos. At statutum nobis erat ante festa natalitia iam Salisburgi rursus adesse. Mortuo praeter spem pontifice, subsistendum est Romae, quousque effectum petitionum nostrarum sortiamur. Si rebus infectis rediissemus, in quas erynnes actus fuisset comes? Si ergo illius causa hic moror, utique suppetiae erant mittendae, cum pecunias alio destinatas hic interim consumere debuimus. Az apátnak a főapáthoz Róma, 1740 máj. 14-én irt leveléből; pannonthalmi Koptik-levelek.

³ Et tamen ad vitandas tricas cuperem eidem etiam haec auxilia suo tempore restituere. Varios interim medios terminos quaesivi ad illum persuadendum; cumque omnia nihil proficerent, minatus tandem fui, non filios, sed negotia relicturum. Ugyanonnan.

grófok állottak az apát mellé s irásban jelentik ki, hogy «mivel az apát minden jog s igazság rovására sujtatnék, ha az atyánktól kapott pénzen kellene egész római tartozkodásunkat fizetnie, azonfölül ruházatunkról gondoskodnia s ügyeinkben is eljárnia, s mivel tapasztaltuk, hogy igazán atyaként bánik velünk, vigyázott ránk s több mesterrel taníttatott bennünket a nemesi ifjúsághoz illő tudományokban és ügyességekben, anélkül, hogy tartozott volna ezt tenni, azért azt akarjuk, hogy a mi javainkból kapjon 3000 forintot; ha pedig még ez az összeg sem lenne elég a kedvünkért történő hosszas római tartozkodásra, s többet kellene még költeni, úgy ezt a többet is megfizetjük». A nyár elején, 1740. jún. 9-én, kiállított kötelezőre szükség is volt; a pápát csak két hónappal később választották meg. A megoldásnak ezen módjával nem békült meg a gróf, nem kimélte az apátot vádjaival; hogy ezek ellenében is tisztazzák az apátot, kijelentik az ifjú grófok, hogy ők a maguk jószántából s előkelő férfiaknak tanácsára maradtak Rómában, hogy az örök város viszonyaival alaposan megismerkedhessenek s azon nemesi ügyességekben, melyek főként Olaszországban virágzanak, eléggé jól kiképezzék magukat; bizonyítják még azonfölül azt is, hogy ez a római út s a majdnem egy egész évre terjedő római tartozkodás a visszautazás költségei nélkül hétezer forintba került.¹ A szerencsétlen összekülönbözés még több éven át huzódott; később a fiatal grófok is elszakadtak az apáttól s tiltakoztak a neki adott kötelezvényük ügyében.² Mint végződött az ügy, arról nem szólnak irataink; annyi igaz, hogy az apát a római út költségeinek egy jó részével adós maradt, s hogy ez az adósság sok keserves gondot szerzett neki.³

Küzködik az apát Rómában, de nem töri meg semmi akadály; ha azelőtt lelkesedett ügyéért, most lánggal égett. A mustármagból nőtt óriási fának közeleközről való szemlélése, az ezernyi emlék, mely a római talajon lépten-nyomon merül föl a néző előtt s nem meddő küzködésről tesz tanuságot, az a sok emlék, mely a vallásos lelket meghatja, az érző szívet megindítja, mind csak kitartásra buzdította.

A gondok, vesződések sivatagában vigasztaló oázis volt neki Monte-Cassino és a munka.

A mint szabadulhat egyszer Rómából, kikelő tavaszkor (1740 márczius havában) elzarándokol Monte-Cassinóba, a benczések bölcsejéhez, nyugatnak első

¹ Az ifjú grófok iratainak egyszerű másai az apát levelei közt.

² A szombathelyi káptalan levéltárának tartalomjegyzékében olvashatni 1743 jan. 10-én; *Contradictio Georgii et Ladislai Apponyi contra dominum Oddo Koptik abbatem Dömölkiensem ratione certarum litterarum obligatorialium (Continuatio indicis protocollorum archivi collegiatae ecclesiae venerabilis capituli Castriferrei . . . per admodum reverendum Jannem Zichy de eodem Zich eo tempore dicti capituli custodem et canonicum existentem in ordinem congesta).*

³ Oklevéltár 40. sz.

kolostorához. A mint föltünik előtte messziről a kolostor, mely várszerűen koronázza a félezer méternyi magasságú hegyet, fölmerül lelkében a hegynek és kolostorának változatos multja. A tudomány szemén át látja, hogy ott a hegytetőn már ős időkben virágzik a pogány műveltség, mely gazdag, élő földbe bocsátott gyökerekből táplálkozik, úgy, hogy még a kereszténység VI. századának elején is tisztelte a vidék Apolló templomában és a szomszéd ligetnek Venus oltárain a pogányok isteneit. Aztán jön Szent Benedek és vele a keresztény műveltség; az ősi kolostort ő és fiai építik a pogány építészet maradványaihoz; longobárdok, szaracénok égetik és dulják föl, földrengés rázza romokba a kolostort, s mindannyiszor újra és szebbre építi föl a benczés buzgóság. Az ő dömölki apátságát is megrontották ellenséges viszonyok, mért nem építhetné föl ő is újra és szebbre? S a mint emelkedik útjában, és széttékintő szeme mindig nagyobb és tágabb területen síklik át, mely mind az apátság szellemi és anyagi hatalmának nemesítő hatását érzi, fölmerül bizonyára az ő lelkében is a vágy: bár új várat építhetne ő is az ősi vallásnak Dömölkön, mely, mint valaha a régi kolostor, messze vidéken őrizne vallást, tudományt és művelődést, mely visszahódítaná az ősi hitnek ismét a kemenesaljai földnek elragadott részét.

S a mint fölér a kolostorhoz, a mint annak a két kőoroszlántól, az apátok czimeres állatjaitól, őrzött kapuján át a torony alá érkezik, megnyílik a kapuval együtt a kolostor lakóinak szive is előtte; a mint «a benczés rend összes apátjainak feje, a római birodalomnak kancellárja és káplánja, a béke fejedelme», Gadaleta Sebestyén főapát testvéri csókkal fogadja, otthon van. Elmerül a kolostor szent ereklyéinek, kincseinek szemléletébe, legszebb gyöngyének, az Apolló templom helyén tizenhárom évvel ezelőtt befejezett és XIII. Benedek pápától fölszentelt templomának gyönyörűségébe: a hatszáz évvel ezelőtt már Konstantinápolyban bámult bronzkapuba, a sok mozaikba, az aranytól, a sok firenzei és keleti gránittól ragyogó falakba, a templomgyöngybe foglalt mérhetetlen értékű főoltárba, mely alatt Szent Benedek és nőtestvére, Szent Skolasztika, pihen. Még jobban örül a kolostor szellemén, mely tudományt ápol, művészetet éltet, vallást-erkölcsöt szóval és tettel hirdet. Az ősi benczés szellemnek lelkét árasztja itt minden. Milyen kisszerűnek látszik ily keretben az ő óhaja, s még annak is mennyi az akadéka!

A rendtársak mind szerető gonddal veszik körül; Szent Benedek napján ő mondja a nagymisét,¹ a főapát Szent Benedeknek egy képével örvendezteti meg. Annyi szépet lát, annyi jót hall, annyi szivességet tapasztal, hogy szinte

¹ Buti Czelesztin dömölki benczés rendtagnak a montecassinói perjelhez 1748 szept. 12-én irt leveléből tudjuk ezt. Montecassinói levéltár, Capsa 43.

A pannonn. Sz. Benedek-Rend tört. XII., I. rész.

nyugalanság vesz rajta erőt. Szeretné nemcsak szóval, hanem tettel is megköszönni és meghálálni a testvéri szeretetnek ily szép megnyilatkozását; keresi, de szegénységében nem találja módját; annál szebben ömledez hálája szép szavakban.¹ A montecassinói főapát is megszereti a lelkes apátot, s az egymás iránt ébredt kölcsönös tiszteletnek, szeretetnek szép bizonyosságai későbbben váltott leveleik. Az apát csupa hála ezekben, a főapát csupa szivesség és készség; s mivel tudja, hogy az apátnak nagy örömet szerez azzal, ha kolostorának emlékeiből kedveskedik valamivel, ha az apátot ügyes-bajos dolgában támogatja, azért Szent Benedeknek még egy, még pedig nevesebb mestertől, Marcus a S. Germanótól festett képét igéri s hathatós segítségéről is biztosítja.² S a mint az ígért kép késik, külön embert küld levelével Monte-Cassinóba Rómából az apát s kéri a főapátot, növeszsze az ígért ajándéknak értékét azzal, hogy oda érinti Szent Benedeknek teteméhez és más montecassinói szentek ereklyéihez, állíttasson ki erről hiteles irást, így szerez neki igaz örömet.³ Az apát még magasabbra héjáz: csordultig telnék szive gyönyörűséggel, ha Szent Benedek csontjaiból bármi csekélységet kapna; teljesült-e vágya, a miért a pápánál is könyörög, arról nincs tudomásunk.⁴

A magyar ifjúságnak szánt akadémiáról sem feledkezik meg, Tudja jól, hogy a főapát éppen nem akarna ilyen akadémiának fölállításában részt venni; azt is tudja, hogy a főapát lelkesedik az idegen kézre került és idegen célra használt régi benczés apátságok visszaszerzésének és a főapátsághoz kapcsolásának gondolatáért. Az apát egyesíti tervében ezt a két célt, hogy az elsőnek fanyarságát a másodiknak édességével feledtesse s ha lehet, kívánatosá tegye. Azt hallja

¹ A quo Cassino redieram, inquieta mihi meus. Recordabar gratiarum dulcedinisque illius suavissimae, qua me loci sanctitas, qua me humanitas ubertim perfudit. Atque haec erant, quae a me grati animi mnemosynon aliquod exigebant. Ex altera vero parte sollicitis angebar curis, qua tandem tessera et animum tuum in me demereret et meum in Te contestarer. Az apátnak a montecassinói főapáthoz 1740 májusában irt leveléből. Montecassinói levéltár, Capsa 43.

² Priusquam Roma coenobium tuum repetes, ut de meo erga te studio et amore certiozem te faciam, aliam Sancti Patris nostri Benedicti pictam imaginem celebris cuiusdam scriptoris, Marci a Sancto Germano, opus satis elegans ad te mittam. Caeterum nunquam, quantum potero, desistam, ut tibi in pluribus obtemperari possim, si iussionibus tuis me dignum censebis. Interim fac bono laetoque animo sis, meque in posterum tibi in nulla re defuturum esse confidas, velim. A montecassinói főapátnak az apáthoz 1740 júniusában érkezett levele fogalmazványából. Montecassinói levéltár, Capsa 43.

³ Quia in litteris ad me tertio non. Junias datis haec contestari dignatus es: Priusquam Roma coenobium tuum repetes... Idcirco precibus te meis interpello, ut honori Sancti Patris, quem per dictam imaginem vehementer augere studebo, ut promisisti, consulas et ad sacras lysanas eiusdem Sancti, nec non aliorum, quorum reliquias conservatis, apprimi instrumentumque a notario tuo tam super nuperrima veteri, quam super hac priori adiungenda, de illo physico contactu sacrarum exuviarum confici iubeas, mihique per hunc expressum transmitti facias. Az apátnak a főapáthoz 1740 okt. 5-én irt leveléből. Montecassinói levéltár, Capsa 43.

⁴ Iterum iterumque rogo pro granulo modicissimo ex ossibus Sancti Benedicti. Pontifici pro hoc supplicavi, et annuit in genere. Az előbbi levélből.

ott Rómában, hogy III. Károly királyunk jó nagy összeg pénzzel tartozik a hit-terjesztő kongregációnak; a cassinói kongregációnak benczés apátjai, bizonyára Koptik apát ösztönzésére, most azon dolgoznak, hogy a két benczés bíboros arra hasson, hogy ezen összegnek elengedéseért a magyar király a magyar benczéseknek az összes vagy legalább néhány magyar benczés apátságot adasson vissza, a magyar benczések pedig ezért a jóért benczés akadémiát alapítsanak. Az apát kéri a főapátot, küldje meg azon apátságok jegyzékét, melyeket még vissza lehetne szerezni.¹ Később is sürgeti megint ezen adatokat.

Másik nemes szórakozása az irodalmi munkásság volt, Gotti bíborosnak «Vera chiesa» című munkáját fordította olaszról latinba.²

Mikor aztán a sóvárogva várt új pápa trónjára lép, újra hozzálát az apát a kéréshez. S a gyümölcsös őszszel az ő fáradozása is gyümölcsöző. Sok kedves vágya látszik valósulni, több csak kapródzásnak bizonyul.

Személyét is kerülgeti a megtiszteltetés valamely előttünk ismeretlen kitüntetés alakjában; nem kapdoz utána, bár nem is ellenkezett, sőt módjával, szerényen mintha kereste volna; de ez a kitüntetés, valamint Apponyi gróf kívánságának teljesítése is elmaradt.³ Annál jobban örül az apát annak a szives jóindulatnak, mely mindenütt, a pápánál és bíborosoknál várt rá; még jobban örül az eredménynek, melylyel Rómából távozott.⁴ Diadalmas megnyugvással érkezik 1740 novemberének vége felé vissza s Bécsből írja meg a főapátnak ezen eredménynek jó részét, a melylyel bizonyítgatja, hogy nem henye munka-kerülés, nem kíváncsiskodás, nem is szabados élet utáni vágy ragadta ez útra, mert folyton Istent nézve, sok könnyhullatással, könyörgéssel erőlködött azon, hogy elérje azt, a mit lehetőknek tartott.⁵

¹ Ecce arident meliora tempora calamitates nostras lenitura. Imperator tenetur non levem summam sacrae congregationi de propaganda fide. Agitur iam Romae, ut in vicem huius nonnullas vel omnes abbatias ordinis Sancti Benedicti nobis cedat cum onere erigendae novae academiae benedictinae in Hungaria. Partes suas interponunt insigniter abbates congregationis Cassinensis urgentque nostros duos cardinales, ut rem exoperentur apud novum pontificem. Nec est dubium de felici successu. Petitur a me, ut usquequo conclave durat, petam ex Hungaria syllabum abbatiarum nostrarum, quae adhuc recuperabiles sunt, et notitiam, quid praeter-propter annue importent. Az apátnak a főapáthoz Rómában, 1740 máj. 6-án irt leveléből; pannonhalmi Koptik-levelek.

² Quantum per otium vacat, opus cardinalis Gotti «Vera chiesa» dictum eiusdem requisitione verto in latinum. Az apátnak a főapáthoz Rómában, 1740 ápr. 23-án irt leveléből; pannonhalmi Koptik-levelek.

³ Pro augmento consolationis humillime notum facio, mihi imminere celebre et importans aliquod munus, salva tamen, ut precor, abbatiae meae possessione. Quod ut ocius consequar, efficacissime commendari cupio illustrissimo referendario Koller, sed supplico, ut eadem posta ei commender. Az apátnak a főapáthoz Rómában 1740 febr. 15-én irt leveléből. — Nuper scribebam pro mei recommendatione ad dominum Koller; si factum, gratulor, si non, voluntati paternae me resigno. Az apátnak a főapáthoz Rómában 1740 ápr. 23-án irt leveléből. — Ego mihi nihil quaero, sed archisterio Sancti Martini et ordini... Imminet etiam mihi stante abbatia mea aliqua promotio importans cum Dömölkini non levi adminiculo; spero brevi post electionem pontificis me dulciora perscripturum. Az apátnak a főapáthoz Rómában 1740 máj. 6-án irt leveléből; pannonhalmi Koptik-levelek.

⁴ Oklevéltár 40. sz.

⁵ Ugyanott.

Kapott Rómában 1. kis kápolnája számára, melyet Isten segítségével majd nagyobbítani akar, engedélyt a szent olvasó társulat alapításához,¹ — 2. bucsúkat ezen új kápolnája és régi temploma számára, az előbbinek mindennapos teljeset,² 3. két szentnek tetemét; — egyikét a pannonhalmi templomnak küldi egy pápavárosi utassal, másikat maga hozza,³ — 4. salzburgi kollegiuma számára az akadémiai címet minden kapcsolatos kiváltsággal,⁴ — 5. a főapátnak szánt feszületes képeket, melyekhez halálos órára szánt bucsú van kötve,⁵ — 6. a Szent István királyunkról címzett lovagrend megalapítására pápai engedélyt.⁶

Mindegyiknek örül, az utolsónak azonban szive szivének mélyéből.

Új tervével állunk itt szemközt, melyhez megnyerte a pápai tekintélyt s a melynek szellemi és anyagi hasznából több eddig ismeretes kedves tervének jut valamelyes jó.

Régi jezsuita írónál olvasta valahol s el is hitte azt a nyilvánvaló tévedést, hogy első királyunk, Szent István, lovagrendet alapított, hogy Szent Imre herceg e rendnek tagja volt, hogy ez a rend a szent király halála utáni zavaros időkben összeomlott, hogy Szent László királyunk nagy díszszel-fénnyel ismét fölélesztette, hogy később mostoha viszonyok közt megint megszűnt.⁷ Ezt a lovagrendet akarta most az apát halottaiból megint föltámasztani. Minden egyes tagja kötelességének ismerné, hogy a katolikus hit lovagjaként az ősi hitet nemcsak védi, hanem adandó alkalommal terjeszti is; e lovagrenddel Isten dicsősége terjedne, Szent István királyunknak hire-neve öregbednék, az eretnokség fogyatkoznék, a haza dicsősége növekednék, a benczés rend új erőre kapna. Nagyjában elkészítette az apát a rendnek tervét és alapszabályait, Szent István királyunk tanításának és Szent Benedek szabályának szelleme érzik rajtuk. Lenne főmestere (summus magister), maga a király vagy a kit az akarna; két nagymestere (magni magistri), egyik egyházi, másik világi; rendes tagjai is csak előkelők lehetnének s fölvételükkor legalább száz aranyat fizetnének; ezen összegből megtérítenék az apát római tartzkodásának költségét, másik részét a benczés rend javára fordítanák, például visszaszereznék vele a rendnek idegen kézre került apátságait, a harmadik rész a végeknek jutna.⁸ Csak ilyen nagyjá-

¹ Impetravi nuper pro nova ecclesiola mea, quam Deo iuvante augere cogito, congregationem sacri rosarii ad augendum cultum Sanctae Parentis. Az apátnak a főapáthoz Rómában 1740. ápr. 23-án irt leveléből; pannonhalmi Koptik-levelek.

² Oklevéltár 40. sz.

³ Ugyanott.

⁴ Ugyanott.

⁵ Ugyanott.

⁶ Ugyanott.

⁷ At ipsorum (a jezsuitáké) proprii autores et historici veteres extitisse ordinem asseverant. Crises, 42.

⁸ Oklevéltár 40. sz.

ban rajzolt képét a lovagrendnek mutatják az apátnak iratai; természetesnek is látszik ez, mert az apát szemében fő csak az, hogy a lovagrend létesüljön, a részletek mellékesek és a viszonyok szerint változhatnak.

A kész tervet az apát megmutatja Rómában Quirinus benczés bíborosnak és kéri hozzá jóindulatát és segítségét. A mint a bíboros megismerkedik a tervvel, igaz örömét találja benne és szívesen igéri a kért segítséget is; tanácskozik is a magyar királynak római követével, s a mint ennek beszédéből és hivatalos iratokból megismerkedik az apátnak eddigi működésével és a mostani tervének megvalósítására ható körülményekkel, az a véleménye támad, hogy ez a mostani terv az apát összes eddigi terveinek koronája és meg is valósítható; igazít tehát egyet-mást az alapszabályokon, aztán jó lélekkel és lelkesen ajánlja az egész ügyet a pápának.¹ A pápának is úgy megtetszik a terv, hogy apostoli és királyi czímmel tiszteli meg a tervezett lovagrendet; engedélyt is ad mindjárt az apátnak, hogy a bécsi udvarnál szorgalmazza tervének elfogadását; s ha minden valószínűség ellenére az udvar tétovázna vagy vonakodnék, akkor szabadságot adott az apátnak arra, hogy más úttal-móddal is megvalósíthassa ezt az üdvös gondolatot. Nem is ereszi a pápa pusztajóindulattal és üres szóval útjára az apátot, hanem irat államtitkárával, Valenti bíborossal, Camillus Paulutius bécsi követének, aztán a bécsi bíborosoknak, Kollonichnak és Zinzendorffnak, hogy egész erejükkel támogassák az apátot ezen üdvös munkájában a bécsi udvarnál.² Quirinus bíboros még másként is akarja segíteni; tudja, hogy az apát földhöz ragadt szegény, hogy a terv megvalósításához költség is kell; az apát ezen baján úgy akarna segíteni, hogy ír az összes német benczés apátoknak és fölszólítja őket, segítsék az apátot, ki a benczésrend és az egész kereszténység ügyében végzett munkájával már eddig is busás érdemeket szerzett magának, ezen mostani dolgában ne csak jó tanácscsal, hanem egyéb alkalmas úton-módon is, hogy ez az üdvös munka, mely ilyen szépen kezdődött s melynek szerencsés sikerültéhez most már csak az uralkodónak hozzájárulása szükséges, anyagi eszközök hiánya miatt valahogy az apátnak kezébe ne szakadjon.³

A mint idáig ért az apát tervével, nem bir örömeivel; azon melegében ír a montecassinói főapátnak és áradozva beszél neki levelében sikeréről és ezen érzett nagy örömről: nagy és századok óta nem hallott dologba kapott, mikor ezen lovagrend fölélesztésére vállalkozott; oly tisztesség és fény árad majd belőle a benczés rendre, hogy azt gondolhatni, az ősi dicsőséges idők újultak meg fölötte; nem is kell most már az egész ügühöz más, mint az uralkodónak beleegyezése,

¹ Göttweigi apátsági könyvtár: Miscellanea, 24. k.

² Ugyanott.

³ Ugyanott.

ezt pedig annál nyugodtabban és biztosabbra várhatja, minél buzgóbban folyomodnak Szent Benedek atya révén Istenhez a mű sikeréért azok az ártatlan montecassinói apródok és rendtársak; kéri azért a főapátot, serkentse csak fiait imádságra, hogy ez a érlelődő terv megvalósulhasson.¹

Az apát azt hiszi, jó ágyat vetett így tervének; aztán haza készülődik. Fölkeresi még egyszer levelével a montecassinói főapátot és bucsúzkodik tőle; a főapát igazi rendtársi szeretettel irt válaszban vesz bucsút és igéri, hogy hamarosan küldi majd Szent Benedeknek ígért képét.²

A mint az apát 1740 őszen Bécsbe ér, nagy változást talál: III. Károly király meghalt, Mária Terézia ül a trónon. Attól tarthatott az apát, hogy a nagy változásnak sok minden gondja közt egyelőre nem marad idő, nem igen akad hamarosan kedv az ilyen tervhez, mint az övé; azért nem csügged, megtelepszik Bécsben, hogy az udvari és a magyar hivatalos körök közelében legyen; innen jár Pozsonyba, innen rándul az előkelő magyarokhoz a vidékre, innen járogat a külföldi kolostorokhoz; mindenütt ismerteti, ajánlgatja tervét és gyulaszt a maga lelkesedésével sokakat lángra. Mosolyog is feléje eleinte a siker, mert azt hallja, hogy a királyasszony nem idegenkedik a tervtől; előbb azonban azt akarná hallani, mint vélekednek felőle az ország előkelői. Az előkelők és hivatalosok sokjának tetszik a terv, gróf Batthyány Lajos kancellár és Koller József tanácsos lelkesednek érte.³ A pápa kívánságának engedve, Camillus Paulutius bécsi nunczius tanácskozik az apáttal, Kollonich bíborossal és Batthyány kancellárral, mint lehetne a tervet mennél előbb megvalósítani; azt tartják, legjobb lesz, ha a pápai követ ir gróf Esterházy Imre primásnak és kéri tanácsát, meg segítségét.⁴ A primás rövid idő múlva válaszol Bécsbe s helyesli az apát tervét; ugyanígy nyilatkozik gróf Pálffy János főparancsnok is.⁵ Camillus

¹ Unum est, quod a Te, Praesul Reverendissime, reverenter exoro, ut novitiis Tuis aliisque negotium imponas Superos in vota mea flectendi; nec enim amplius evincendum superest, quam consensus imperatoris, tanto facilius impetrandus, quo fervidius innocentes illi Numen mihi propitiaverint. Scire enim Te cupio, tantum exinde honorem et decus ordinis nostro accessurum, ut sperare liceat magnam antiqui floris partem postliminio benedectinis restituendam. Causam igitur Sancto Patri Benedicto ardentissimis precibus committamus, ut, quod per me vilissimum et nomine benedictino prorsus indignum Deus operari dignatus est, interventu patriarchae nostri perficiat. Az apátnak a montecassinói főapáthoz Rómában, 1740 okt. 5-én irt leveléből. Montecassinói levéltár, Capsa 63.

² Oklevéltár 39. sz. — Ezt a festményt, melyen a híres «Marcus a Sancto Germano» Szent Benedeket állítólag úgy festette le, a mint álmában látta, Gadaleta Sebestyén montecassinói főapát parancsára Szent Benedeknek és Szent Skolasztikának ereklyeteteihez érintették, mielőtt Koptik apáthoz küldötték. Bonito Januarius benczésnek és Barberio Iván közjegyzőnek erről szóló irata a göttweigi apátság könyvtárának «Miscellanea, 24.» című könyvében látható.

³ Oklevéltár 40. sz.

⁴ U. o. és göttweigi apátsági könyvtár: Miscellanea, 24. k.

⁵ Pannonhalmi rendi levéltár: Koptik-levelek.

Paulutius pápai követ másként is akarna segíteni az apáton; ír az összes magyar benczés apátoknak és nagyon ajánlja nekik az apátot és tervét.¹

Aprólék harc is támad mindjárt a terv körül; egyik rész színültig magyar-nak szeretné a lovagrendet, azért csak magyar vért bocsátana hozzá; a másik rész monarchiás szemmel nézi az ügyet és a németeknek is engedne helyet benne, még pedig különösen azért, mert a pápa azt akarta, hogy az akadémiává nőtt salzburgi kollegiumnak fölsegítésére a lovagrend ifjú lovagjainak itt az akadémián kellene az apródéveknek nevezhető tanulmányi időt tölteni, a lovagokhoz illő ismereteket és a rend szabályait megtanulni. Az akadémiát talpra segíteni, ezt szeretné az apát is, azért ő is ez utóbbiak részén van. Nem feledkezik meg azért a magyar ifjúságról, annak akadémiájára majd később kerül a sor. Olyanok is akadtak, kik igen sürgősnek látták az ügyet és a közelgő koronázáskor már szerettek volna látni ilyen lovagokat.²

Egészen természetesnek látszik, hogy az apát a főapátnak nagy tekintélyére és anyagi segítségére is számít tervének megvalósításában. A mint Bécsbe visszaérkezik Rómából, ír a főapátnak, s a mivel szive tele, arról ömledez nyelve: római tartózkodásának eredményéről, főként a tervezett új rendről és a maga szükös anyagi körülményeiről; tervének szépségeiről elragadtatással beszél, a máris kecsegtető sikernek jelei növesztik lelkesedését; azt hiszi, nem kell most már a teljes sikerhez más, mint a királyasszony írásos beleegyezése; ezt pedig meg lehetne nyerni, ha az ország előkelői kérnék a királyasszonyt a lovagrend tervének elfogadására. Az ország előkelőinek szívét pedig a főapát segíthetné a tervhez hajlítani.³ A főapát soká várakoztatja az apátot; s mikor végre felel, akkor is csak féligmeddig örülhet az apát, mert a főapát igéri ugyan, hogy segíti majd a lovagrend fölélesztésében, de azt is írja neki, hogy ő különben nem akar lovagolni; anyagi segítségről meg mit sem szól. Az apát így is hálálkodik az ígért támogatásért és viszont igéri, hogy a főapátnak készörömet adja meg cserébe a kívánt segítséget egyéb fontos ügyekben; a szemrehányásra pedig azt válaszolja: ő sem akar ló hátára kerülni; útjain nem gyönyörűséget hajszolt, hanem Isten dicsőségét kereste; ezért jár-ke, ezért lábal sok veszedelmen, gázol sok boszuságon át, ezért szaporítja sok új gonddal a sok régít; mindent csak azért, mert meggyőződése, hogy az ősi rendet, a benczést, virágoztatja, mikor az újat, a lovagit, plántálja; hogy a lelkek üdvének és a közjónak szolgál, mikor a kezdett úton tovább halad.⁴

¹ Oklevéltár 41. sz.

² Oklevéltár 40. sz.

³ Ugyanott.

⁴ Litteras paternas et stili elegantia et ardentissimae pietatis zelo clarissimas 21. Februarii, cum ex Cella Mariana reverterer, obtinui; quibus Illustrissima ac Reverendissima Amplitudo non solum suos pro

A mint így törekszik az apát, a mint jár-vel vállalt ügyéért, a mint inkább simul a céljához vezető út, hirtelen kitör a háború; poroszok, bajorok és francziák rohanják meg egymásután a magyar királyasszonyt; a háborúnak sok és súlyos gondja foglalkoztatja a királyasszonyt és kormányát; a lovagrend ügyét még azok is, kik érdeklődnek iránta, békésebb időkre halasztják. Csak az apát nem tud megbékülni az elhalasztás gondolatával; azt hiszi, mindenképpen győzedelmeskednék tervével, ha az egyenesen a királyasszonynak színe elé kerülne. A mint az apát keresgél a maga jó emberei közt, ki vezethetné a felség elé, a pápai követet találja legalkalmasabbnak; az nagy tekintélyű ember a királyasszony szemében, az mindig jó volt ő hozzá és mindent megtett eddig, a mire csak kérte. Most is egész bizalommal és jó reménységben adja elő neki ezt a kívánságát. Camillus Paulutius megtagadja ugyan a kérésnek teljesítését, de olyan szép móddal és olyan erős okokkal, hogy az apát a megtagadásból is csak jó indulatot érezhetett. Szívesen tenné meg ugyanis most is a kívánságát; mivel azonban csöppnyi reménye sincs, hogy a királyasszony a rendes hivatalos út megkerülésével és hivatalos fő embereinek mellőzésével határozzon ezen ügyben, azért nem vállalkozhatik az apát folyamodványának benyújtására; csak erősíti őt ezen határozatában az, hogy a mostani viszonyok közt, mikor minden változóban van, mikor mindenben zavar uralkodik, most a királyasszonynak ideje sincs arra, hogy a béke és nyugalom idejére való ügyekkel vesződjék; azt tartja tehát legjobbnak, ha az apát jobb időkre halasztja tervét, a mikor szerencse mosolyog majd feléjük, s megint Bécsben lesznek; akkor majd a siker reményével könyöröghetnek a királyasszonynál; azzal a gondolattal pedig, hogy a királyasszony a tervet minisztereinek megkerülésével fogadná el, hagyjon föl, mert csak áztatja magát vele.¹

Kedves álmából ébredt az apát a rideg valóságra; a jóindulatú tanácsra meghajol a súlyos viszonyok előtt és lemond egyelőre a Szent István király lovagrend szorgalmazásáról.

Ezzel súlyosbodott az apát salzburgi alapításának, a kollegiumnak, helyzete. Alapítvány nem biztosította az intézet létét, pusztán csak a növendékektől fizetett pénzből élt. Míg Koptik apátnak nagy irodalmi hire-neve, nagy tanári tekin-

reparando antiquo ordine conatus et pro erigendo novo studium ac favorem declarat, verum etiam sibi a me pietate filiali in arduis laboribus succollari exoptat... Profecto nec ego equitare cupio, itinera mea nullius voluptatis impulsu, sed necessitate exigente et gloriae Dei promovendae causa aggressus fui, pericula, taedia, aegritudines, aerumnas haud satis explicabiles ideo duntaxat sustinens, ut ea, quae pro animarum salute et reipublicae ac ordinis nostri commodis inchoavi, demum perficiam. Hunc in finem etiam ordinis equestris instaurandi studium a me impensum est, ut dum novo ordini erigendo operam navo, antiquum in florem pristinum eadem occasione reducam. Az apátnak a főapáthoz 1741 febr. 22-én irt leveléből; pannonthalmi Koptik-levelek. ¹ Oklevéltár 42. sz.

télye ragyogott az intézet homlokán, volt növendék az intézetben; míg az ő nagy tapasztaltsága értékesült az intézet vezetésében, rend is volt az intézetben. Igaz, a kezdethez rendesen kapcsolódó bajok akkor sem hiányoztak; azt hitték azonban és hihették is az intézet barátjai, hogy ezek a bajok rövid idő múlva elmaradnak majd, az intézet pedig halad előre a mindinkább simuló úton. A mint aztán az apát távozik intézetétől, a növendékek száma fogy, a maradék növendékségnek fegyelme pedig megfogyatkozik. Hiába erősködtek annak idején az apátnak jó barátjai, hogy igaz barátokként vigyáznak majd az intézetre; nem tudtak szavuknak állani, az intézet mindig gyöngült. Ezen elkedvetlenedtek azon egyetemfönntartó apátok is, kik az intézet megnyitásához szükséges pénzt adták; az intézet ellenségei pedig mindinkább bátrabban léptek föl. Nem segített az intézet baján az sem, hogy az apát akadémiai címet és kiváltságot könyörgött ki számára a pápától. Csak az segített volna, ha a Szent István király lovagrend megalakul és annak növendék tagjai ide szokódnak apródéveikre; most ez a rend tudja Isten mikorra halasztódott el, az intézet főnnállásának reménye tehát megint fogyott. Még jobban nyomták az intézetet a fenyegetődő és a nemsokára kitörő háború, valamint a velük járó nyugtalanság és drágaság.

Az apát még most sem hagyja magára kedves alapítását, más úton-módon igyekszik rajta segíteni; új egyesületet akar alapítani.

Lipót Ernő római birodalmi hercegtől és seckau püspöktől engedélyt kér és kap 1741-ben, hogy egy új jámbor társulatot alapíthasson. Védői lennének Szent József és borromei Szent Károly; címe lenne: Szent József és borromei Szent Károly nemesi társulat (societas seu congregatio Josepho-Carolina de bona iuventutis educatione, societas equestris, societas equestris Josepho-Carolina, adeliche Gesellschaft Josepho-Carolina, Gesellschaft der Ritter und Edelleut).¹ Tagjai nyakukban fekete vagy kék szalagon függő aranycsillagot viselnének, melynek közepében az egyesület szent védőinek, Szent Józsefnek és borromei Szent Károlynak képei diszlenek; viselnék pedig ezt a csillagot az egyesületnek tagjai mindannyian azért, hogy a védőszentek iránti mélységes tiszteletüket nyilván megvallják, ezenfölül némelyek még azért, hogy a katolikus hitért szerzett érdemeiknek némi kitüntető jutalmát lássák, mások meg azért, hogy ilyen érdemekre lelkesedjenek. Tagok lehetnének a nemesek, férfiak és nők egyaránt; nyitva áll azonban az egyesület minden előkelő polgár (patricius) és pap, valamint minden más előtt, kit a világ a nemesekkel egyrangúnak tart.² A társu-

¹ A sok név közül Koptik a «nemesek társulata» nevet szerette; maga mondja: «Societas haec vocatur equestris, licet ego petierim vocari societatem nobilium». Oklevéltár 43., 44. és 46. sz.

² Hogy a társulatnak csillagját papok is viselhetik, azt az apát kiváltságnak mondja: «Quod privilegium ecclesiasticis alias nunquam datum fuit». Oklevéltár 46. sz.

latnak tagjai arra kötik le magukat, hogy 1. a katolikus hitet, a hol csak tehetik, védik és terjesztik, különösen ott, a hol eretnekek vagy mások az egyház, a pápa és a papság ellen illetlen, gyanúsító vádjaikkal hadakoznak, — 2. az egész társulatnak és minden egyes tagjának javára törekeshetnek, — 3. naponként mondanak el a társulati tagoknak készült könyvecskéből néhány kis imádságot, minden meghalt társulati tagért három misét hallgatnak vagy hallgattatnak és három olvasót vagy halottas vecsernyét (*vesperae defunctorum*) imádkoznak, — 4. egész erejükkel törekeshetnek a védőszentek útján járni, minden ünnepnap gyónnak és áldoznak, jámbor tettekkel szolgálnak az egyháznak, főként pedig azzal, hogy a nemesi rend sarjainak tanítására és nevelésére alapított pápai akadémiát támogatják; ez a pápai kiváltságokkal ékes József-Károly-akadémia most még Salzburg városában áll, a fenyegetődő háború és a nyomában járó drágaság és más bajok miatt azonban alkalmasabb, nyugodtabb és olcsóbb helyre készülődik; az egyesület tagjainak itt, ezen akadémiában kell iskoláztatni fiaikat vagy a rájuk bízottakat; nem is látják ennek kárát, csak hasznát, mert az intézetnek elüljárói szívvel-lélekkel erőlködnek azon, hogy az ifjúságot jámborságban, istenfélelemben és a katolikus hitben tanítsák és neveljék; látják ugyanis, hogy a katolikus ifjúságnak jó része felnőtt hitének igazi alapos ismerete nélkül, míg a protestáns ifjúság ugyancsak ismeri a magáét és ugyancsak érti a módját, mint kardoskodják érte; az intézet mindezért szemesen és szegesen törekszik majd arra, hogy a tanításnak minden fokán szegről-végről tanítsa a katolikus hitet, tanítsa, mint védhetni az ellenséges támadással szemben; de tanulhatni a katolikus hiten-erkölcsön kívül még minden alsóbb és felsőbb intézetben szokásos tudományt és ügyességet, aztán kísérleti bölcséletet (*philosophia experimentalis*), még pedig szemlélhető módon, hogy fülükkel hallják, szemükkel lássák az ifjak a természetnek csodás munkáját; tanulnak majd mennyiségtant és annak fajtáit, földrajzot, geometriát, polgári és katonai építészetet, zenét és történetet; idegen nyelvekből az olaszt, francziát, spanyolt, görögöt és zsidót; tánczot és vívást; a jogtudománynak gazdag tárházából a kánonit, rómain és nyilvánost (*institutiones, digesta, ius publicum*); a papoknak készülők egyéb tudományon kívül még a theológiából, különösen a hitvitázó, ágazatos és a szentírásmagyarázó részéből (*in theologia polemica, dogmatica, scripturistica*) kaphatnak alapos ismereteket. S ha a viszonyok kedveznek az apát szándékának, úgy 1742-ben megnyílnak ezen intézetnek ajtóit a tanítványok előtt. Hálásan fizet a jámbor társulat mindezért minden egyes tagjának, mert 1. minden társulati tagért mondat évenként egy misét, — 2. ha valamelyik tagtárs meghal és aranycsillagja visszajött a társulat igazgatójához, akkor a társulat mindjárt mondat érte egy vigiliát, egy öreg- és tizenkét kismisét, —

3. mindegyik tagnak czímerét beveszi a társulat czímerkönyvébe, azonfölül még valamelyik templom falára is kifüggeszteti, — 4. minden egyes tagnak dicsérendő tetteit a társulatnak közgyűlésén fölolvastatja, esetleg kinyomatja és örök emlékül egy ezen célra szánt könyvbe iratja nemzedékrendjével egyetemben, ha úgy kívánná, — 5. a társulatnak minden tagja tanulhatja az akadémián az említett tudományokat és ügyességeket hat éven át, még pedig egészen ingyen, vagy küldhet maga helyett mást oda, ugyanolyan körülmények közt; mindezért másutt százakat, néhol ezer forintot is fizetnek. Az élelmezést és ruhát azonban meg kell fizetni minden növendéknek, csak hogy ezt is a legolcsóbban kapja; így az első asztalnak nevezett elsőrendű élelmezésért körülbelül háromszáz, a második asztalnak nevezett egyszerűbbért körülbelül kétszáz, a harmadikért körülbelül százötven forintot; s így az első helyen élő ifjú nem igen fizet mindenért (élelmezés, ital, mosás) négyszáznál, a második osztályú háromszáznál, a harmadik osztályú százötven forintnál többet.

Azt hiszi az apát, hogy ezzel a társulattal és annak akadémiájával nagyot lendít majd a nemességen; tudja, hogy a nemességnek nagy tekintélye és befolyása, nagy tudománya és buzgósága pajzsolta és gyarapította az egyházat; ez a jámbor társulat az érdemes öregebbjét az aranycsillaggal megtiszteli és megjutalmazza, a fiataljának pedig alkalmat kínál, hogy az akadémián mennél könnyebben és alaposabban nevelődjék és így mennél könnyebben szerezhessen magának érdemeket.¹

A mint az apát később megismerteti tervét Camillus Paulutius bécsi pápai követtel, ez nagy örömmel fogadja és megengedi, hogy pápai követségének egész területén mindenütt terjesztheti a társulatot; föl is szólítja az érsekeket és püspököket, segítsék az apátot üdvös munkájában.²

A mit az apát előrelátott, a miért el akarta költöztetni az akadémiát Salzburgból, az be is következett: az akadémia Salzburgban összeomlott s magával temette az egyetemnek körülbelül negyvenezer forintját. Három évig élt; míg Koptik állott az élén, érezte ugyan a kezdet nehézségeit, de becsülettel felelt meg minden dolgának; mióta Koptik eltávozott tőle, gyöngült-romlott az intézet, a háborús viszonyok aztán könnyen végeztek vele.³ A mint vizsgálják a számadá-

¹ Ezt a tervet részletesen ismerteti az apátnak egy német nyomtatványa, mely az ő keze irásával van össze-visszajavítva. Országos levéltár: H. T. Fundationalia, lad. E. fasc. 13. (1742 aug. 22.).

² Göttweigi apátsági könyvtár: Miscellanea, 24. k.

³ Der Rector magnificus Gregor Horner machte den Versuch 1737 mit der Universität ein Collegium für Adelige k) Collegium St. Josephi et Caroli zu begründen... Nach drei Jahren musste man von der Fortsetzung desselben mit einem Verluste von 40.000 Fl. abstehe. Sattler, Collectaneen-Blätter zur Geschichte der ehemaligen Benediktiner Universität Salzburg, 111. l. — Horner G. rektor azt tartja, hogy ezen súlyos viszonyok közt is meg lehetett és kellett volna menteni az intézetet. Göttweigi apátsági könyvtár: Miscellanea, 24. k.

sokat, azt látják, hogy az akadémia nagy összeggel tartozik az egyetemnek; a végleges leszámolásnál aztán az tűnik ki, hogy az apátnak jár még az egyetemtől ötezer forintja, a mely összegnek részleges törlesztésére adott az egyetem neki fölhatalmazást, hogy azon 2629 frtot, melylyel tizenöt előkelő növendék tartozik még az akadémiának, a maga hasznára behajthatja.¹

Tudjuk, milyen nemes törekvésből fakadt ez a terve; azt is halljuk, hogy égett-vágyakozott ezen alapításáért és egész erejét áldozta neki, míg Salzburgban élt; azt is tudjuk, hogy Rómában és később is hogyan fáradozott a javáért; mindebből tudhatjuk azt is, hogy nehéz szívvel hallja, mikor az ő lelkesedésétől csirába ment intézetet a súlyos viszonyok fojtogatják és később meg is fojtják. Csak annak tudata enyhíthette valamelyest fájdalmát, hogy neki nincs része a bukásban; nem kellett mellét vernie, mert arcza-veritékezve fáradt érte.

Ezentúl már csak a magyar nemesi ifjúságnak szánt akadémián serénykedik.

Láttuk már, milyen okok biztoggatták erre; azóta újabb okok is lelkesítik. Így 1. minden művelt népnek van már ilyen akadémiaja, csak a magyarnak nincs, — 2. ha idegen akadémiára küldik a magyar ifjút, ott kicsinylik a magyar nemzetet, mert azt gondolják felőle, nincsenek olyan tanult férfiai, kik a nemesi ifjúságot nevelni-tanítani tudnák, — 3. a kik idegen akadémiákon tanulnak, rendesen idegenekként térnek haza, mert tele szívódnak a vallás, az egyház és a jó erkölcsök elleni mérges elvekkel, — 4. vonzalom ébred az ilyenekben olyan uralkodóházak iránt, melyek a mienkhez épen nem jóindulatúak, — 5. ott a külföldön nincs a magyar ifjúnak fölügyelője, kitől tartani kellene, azért sokan közülök szabadosan élnek családjuknak sokszor nagy szegényére és kárára, — 6. sokan szülőiknek rengeteg költséget okoznak, egyik-másik nagy adósságba is keveredik, — 7. ha otthon a szülői háznál tanulják meg az akadémián tanulhatót, akkor is nagyobb a költségük, mint az ő tervezte akadémián, mert itt kevesebbet fizetnek majd, mint otthon a fogadott tanároknak és mestereknek, — 8. a családok sokszor más vallású tanárokat és mestereket fogadnak fiúk mellé, azok pedig a maguk mérget csöpögtetik a növendékbe, a mire Bécsben elég példa kínálkozik, — 9. ha a magyar ifjú külföldi akadémiát látogat, akkor a külföldre vész a magyar pénz, ha lesz ilyen kívánatos magyar akadémia, akkor külföldi pénz gyarapítja az országot, — 10. az ország előkelői és más tisztességes férfiai már régóta vágyakoznak ilyen intézet után, — 11. az ő terve szerinti akadémia mijébe sem kerül az országnak.²

Tervezget és sikert is lát. A mint Fuchs grófné, a királyasszonynak fő-

¹ Pannonhalmi rendi levéltár: dömölki iratok.

² Az apát kezétől származó «Motiva petita ex honestate, utilitate et expedientia pro erigenda academia equestri hungarica» szerint. Országos levéltár; H. T.: lad. E. fasc. 13.

udvarmesternője, hall az apát nemes szándékáról, följánlja a maga mannersdorfi nagy kastélyát majdnem hét holdas kerttel és nagy templommal, igaz, csak ideiglenes használatra. Az apát hálasan fogadta a kínált segítséget, bár látta, hogy az új magyar akadémia az ausztriai tartományi rendek bécsi akadémijának közelében lenne, bár látta azt a furcsaságot is, hogy a magyar nemesi ifjúságnak szánt akadémia osztrák területen alakulna. Azzal vigasztalódik: Mannersdorf valaha Magyarországhoz tartozott, egyházilag most is a győri püspöknek egyházmegyéjéhez tartozik; aztán majd áttelepíti az intézetet a hazába, mihelyt csak lehet.¹ A kastélyt az apát alakíttatná át akadémianak, az butoroztatta volna be; elért volna benne az egész tanári kar s akár ötven növendék.

Aztán tanárokat keres. Azt jól tudja, hogy Pannonhalmán kevés a rendtag, azokból is csak kevesen készültek tanári működésre, ezek közül Híblár Zsigmondot szeretné megnyerni rektornak és theologus tanárnak és kivüle tán még egyikét-másikat. Vándorbotot vesz tehát kezébe és sorba látogatja az osztrák benzés és cisztercita apátságokat, mutogatja a bécsi pápai követnek a József-Károly-egyesületről szóló helyeslő irását, Quirinus bibornoknak lelkes ajánlólevelét és tíz kolostort, négy benzést és hat cisztercizitát, térít meg tervének; mindannyian pecsétes írásban kötelezik magukat arra, hogy 1. tanárokat küldenek majd fiaikból a mannersdorfi akadémiahoz, — 2. el is látják őket minden szükségessel, míg a csillagokért fizetendő díjakból és az ifjúságtól fizetendő tartáspénzből a tanárok eltartására és fizetésére kívánatos alap össze nem gyül.² Igaz, csak hat s nem mind a tíz apátság kötelezte magát egész hivatalosan, az apáttól, perjeltől és konventtől aláírt pecsétes írásban; kettő helyett csak az

¹ Mannersdorf ekkortájt már ausztriai falu, azelőtt azonban Mendharth, Menesdorf alias Menhart(h), Manestorf, Meinharczdorff, Menhartdorff, Manesdorf(f), Manestorf, Monostorff, Menesthorf(f), Monosdorff, Menestorff, Manezdorff neveken volt ismeretes és hazánknak hol sopron- hol mosonvármegyei részéhez tartozott. Csánki, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, III. 675.

² Az apát írásaiból megállapíthatni egész útját; 1742 május 23-ikán kötelezi magát a felsőausztriai gleincki benzés apátság nevében András apát (abbas Glunicensis), Flórián perjel és a konvent, — 30-ikán a stíriai benzés Admontnak nevében Antal apát, — június 4-ikén a felsőausztriai cisztercita Schlierbach nevében József apát, fejüknek, Krizosztom lilienfeldi apátnak beleegyezésével, — 6-ikán a felsőausztriai cisztercita Wilhering (abbatia Hilarensis) nevében János apát, szinte a lilienfeldi apátnak engedelmével, — 19-ikén a seisensteini cisztercizitákért kötelezik magukat Román apát és Rajmund perjel, — 20-ikán a paumgartenbergi ciszterciziták (cistercienses de Monte Pomario) nevében Domonkos kormányzó, Gottfrid perjel és a konvent, — július 7-ikén a karintiai Ossiach benzés apátságért Hermann apát, Ignác perjel és a konvent, — 8-ikán a karintiai arnoldsteini benzésekért Benedek apát, János perjel és a konvent, — 11-ikén a karintiai Victoria cisztercizitáinak nevében Benedek apát, Marián perjel és a konvent, fejüknek, a reuni apát (abbas Runensis) hozzájárulásának föltételével, — 12-ikén a karintiai Sankt Paul benzés apátságért János apát, Placid perjel és a konvent. Mindannyit látni a «Copia instrumentorum authenticorum, quibus se se obstringunt abbates vel monasteria ad professores novae academiae suppeditandos et sustentandos propriis suis expensis» című füzetben. Országos levéltár: H. T. Fundationalia, lad. E. fasc. 13.

apát iratkozott alá, egy helyett az apát és perjel. Koptik apát azonban tudja, hogy a többi konvent is aláírja magát, de még azt is tudja, hogy sok más apátság is igérgette hozzájárulását és segítségét.¹ Azon sem akad fön­n az apát, hogy benczések a cisztercitákkal együtt tanítanak az új akadémiában; hisz egy rendet alkotnak, Prágában és a külföldi egyetemeken is együtt tanítanak.

Az akadémiának két helyről volna jövedelme: 1. a József-Károly-egyesületnek csillagjából, — 2. a növendékektől fizetett tartáspénzből. A növendékek lehetőleg keveset fizetnének, hogy mennél többnek akadhas­son kedve és módja az intézethez; az első asztalnak nevezett jobb ellátásért 300, legfö­ljebb 400 frtot kívánnának tőlük, holott más intézetnél még egyszer annyit, sőt még többet is követelnek.² A Szent-József- és Szent-Károly-egyesület tagjainak a már említett kötelességükön kívül még kettős kötelességük lenne: 1. az ősi hitet mindenkor és mindenütt megvallani és teljes erejük­ből védeni, — 2. az egyesületnek jelvényét nyakukban viselni. Ez a jelvény egy hatsugaras aranycsillag, melynek köralakú magjában Szent Józsefnek képe látható a kis Jézussal karjai közt, felső sugarának csúcsán pedig a pápai címer áll; megkapja és viselheti a társulati tagsággal ezt a jelvényt először minden akadémiái növendék, másodszor minden a társulatba föl­vett előkelő férfiú, világi és egyházi egyaránt, még pedig az utóbbiak most először kapott kiváltságképen; s mivel minden tag a csillagos jelvényért száz forintot fizet, azért csak maga a növendékség 5000 frtot fizet; s mivel gróf Eszterházy József országbíró és vele sok gróf és báró már jelentkezett tagnak, mivel mintegy kétszáz előkelő ember szinte lesi az időt, hogy a királyasszony helybenhagyja és védelmébe fogadja az intézetet, hogy aztán beiratkozzanak az egyesületbe és viseljék a jelvényt, mivel a csillagos jelvények már készülődnek, azért rövidesen szép alapja lesz az egyesületnek.

¹ Az előbbi füzetnek külsején látni Koptik apát kezétől: Si non omnes conventus sunt subscripti, sufficiunt instrumenta monasteriorum, in quibus se se abbates et conventus subscripserunt. Subscribent tamen non tantum conventus caeteri, pro quibus interea promissionem faciunt abbates, sed plurima alia monasteria.

² A már említett bécsi lovagakadémiának berendezése gazdag növendékekre számított. Az alapítványos helyen élő kilencz és a körülbelül ugyanannyi fizetéses növendékek mindegyike külön-külön szobában lakott, délben hétfogásos ebédet, este ötfogásos vacsorát, minden étkezéshez fél pint jó osztrák bort kapott; ha nevelő (Hofmeister) kísérte valamelyiket, az ugyanígy élt; ha inast hozott valamelyik növendék magával, az délben négy, este három tál ételt és minden étkezéskor egy ital (Portion) bort kapott. Az inasok nappal a közös szolgaszobában tartózkodhattak, éjjel azonban uruk szobájában tartoztak aludni. A fizetéses növendék a mondottakért, valamint fűtésért és a tanításért 600, az intézetbe lépéskor egyszer 50, minden újévkor 6 forintot, a lovagló iskolában évenként egyszer 3—3 aranyat fizetett sarkantyú- és kengyelpénz czimen; a nevelőért 300, az inasért 100 frtot fizettek külön. A szobabútort (ágyat, ágyneműt, asztalt, székeket, ruhaszekrényt), továbbá az evőeszközöket, két czintányért és néhány asztalkendőt a növendékek maguknak és nevelőiknek tartoztak magukkal hozni vagy az intézettől váltani; inasuk számára tartoztak ágyat és ágyneműt hozni. A már említett «Имѣніе Наврѣжѣ» szerint.

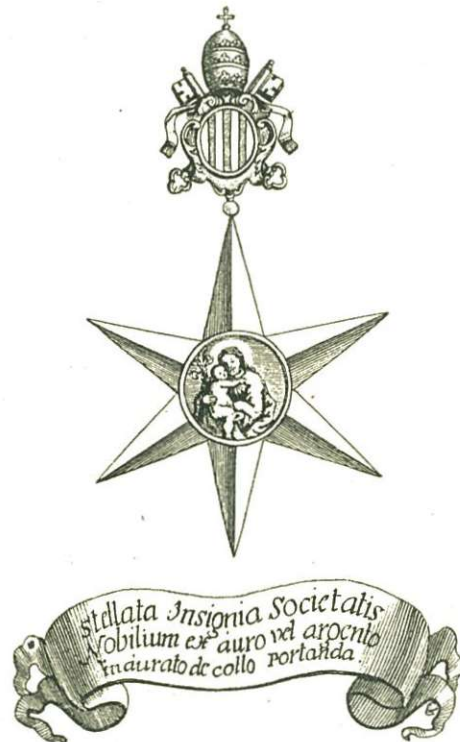
A jámbor társulat iránt nyilatkozó sóvárgást még fokozta Fuchs grófnének vallomása, hogy a királyasszony maga is akarja, legalább néhanapján, viselni a csillagos jelvényt.

Az intézetnek növendékei világiak és egyháziak lennének. Az előbbieket a magyar és osztrák nemesség sarjaiból kerülnének; az utóbbiak német szerzetes növendékpapok lennének, kik eddig a jezsuitáknál tanultak, ezentúl pedig itt az akadémián nevelődnének elüljáróik akaratából.

Tanítanának az intézetben minden tudományt és ügyességet, melyeket újabb fölfogás ilyen magasabb intézettől méltán megkívánhat; külön is halljuk emlegetni az akkor még igen nagy terjedelműnek vett bölcséletet és a theológiát, melyeket négy év alatt alaposan elvégeznének, ezeken kívül az alsóbb és felsőbb intézetekben szokásos tudományokat, aztán földrajzot, geometriát, polgári és katonai építészetet, zenét és történetet; a jogból a kánont, római és nyilvánost; nyelvekből az olaszt, francziát, esetleg spanyolt, görögöt és zsidót is tanulhatni. A tudományokhoz szegődnék nevelőnek kellő fegyelem. Ha pedig az apátnak vágya teljesül, és az intézet átköltözködjék Magyarországra, akkor igazi, valóságos egyetem lesz belőle a szokásos karokkal és bőséges kiváltságokkal.

Lennének tanárai és tanítói (professores et magistri). Az említett német kolostorok küldik az összes tudományok tanításához szükséges alkalmas tanárokat szerzetes fiaikból, el is tartják őket mindaddig, míg a tanárok fönntartásához szükséges alap nem kerül valahonnan; és az említettekhez még akárhány kolostor áll társnak, ha elfogadják őket. A nemesi ifjúságban kívánatosaknak és szükségeseknek tartott ügyességeket (táncz, vívás, nyelvek stb.) fogadott és fizetett világi emberek, tanítók tanítják.

Hogy az apát maga mint az intézetnek vezére egészen a tanulmányi és fegyelmi ügyeknek élhessen, az anyagiaknak nagy részét világi emberre akarta bízni. Báró Rumelt akarná az anyagiak gondozásával igazgató czímen megbízni; a báró vállalkozik is a munkára, még pedig oly föltétellel, hogy i. az apátot és

A Koptik apáttól tervezett nemesi társaságnak csillagos jelvénye.

szolgáját, — 2. az összes tanárokat és tanulni jövő papokat, — 3. az összes tanulókat élelmezi, még pedig 4. ebédre hétfélével, vacsorára ötfélével, reggelire a növendékeket levessel, — 5. szerez, ellát és fizet öt derék tanítót: francia és olasz nyelvmestert, mérnököt, táncztanítót és vívómestert, — 6. minden öt növendéknek egy-egy liberiás inast tart. Mindezért fizet az apát a bárónak: 1. minden paptanárért és tanuló paptól évi 150, — 2. minden világi növendéktől 300 frtot. Mindent mást: bútort, mosást, borítalt, fűtést, világítást a növendékek maguk szereznek vagy a bárónak fizetnek meg.

Ez Koptik apát mannersdorfi akadémiájának nagy vonásokban készült rajza. Sok szint váltott és sok alakot öltött a terv, míg az apát ennyire ért vele; a részletek pontos kidolgozása időnek és körülményeknek dolga. Az apát így is oly gyönyörűségnek, oly nagyszerűnek, a benczés rendre olyan dicsőségesnek látja tervezett művét, hogy különbet mostanában nem is gondolhatni; azt is nishi, hogy az udvar, az előkelők, de a nép maga is az ő szemével látja a tervet.¹ Könnyen értjük tehát a nagy vágyát, hogy már Mindenszentekre szeretné megnyitni az intézetet.

Kettőt lát ehhez szükségesnek: 1. hogy a királyasszony mennél előbb elfogadja a tervet, — 2. hogy az intézet élére tekintélyes elnököt kapjon.

Hogy az elsőt megnyerhesse, benyújtja tervét a magyar királyi helytartótanácsához és kéri őt, ajánlja a királyasszonynak. Folyamodásának veleje ez.

A mi lovagi akadémiát szeretett volna azelőtt Szent István apostoli és királyi lovagrendjének fölélesztésével Magyarországnak alapítani, azt most a Szent József és borromei Szent Károly lovagi társulat segítségével szeretné a magyar haza nemesi ifjúságának hasznára Mannersdorfban a legközelebbi iskolanyitás idején, Mindenszentekkor, megnyitni; ha azonban a bécsi akadémiának nagy közelsége miatt Mannersdorfban esetleg nem nyilhatnék meg az intézet vagy nem volna fönn tartható, akkor szeretné Magyarországon megnyitni az intézetet vagy a Mannersdorfban már megnyitottat áttelepíteni; hogy itthon a hazában megnyithassa vagy esetleg a hazába áttelepíthesse az intézetet, azért kéri a királyasszonyt: járuljon az ő tervéhez és fogadja királyi védelmébe. Nem kíván fillérnyi segítséget sem az országtól vagy a királyasszonytól, egészen a maga erejével állítja föl az intézetet, ezzel akarja azt a jóindulatot meghálálni, melyet Magyarország, új hazája, iránt érez a vett jóért, a dömölki apátságért.

S hogy egészen tisztán lássék terve, öt mellékletet csatol folyamodásához; az *A* betűsben elsorolja a már említett okokat, a melyek őt az akadémiányi-

¹ Opus erit magnificentum, ingens ordinique nostro summe gloriosum, quo hodiernis temporibus vix poterit gloriosius cogitari. Ita loquitur aula, proceres, populus... Verbo res erit ita gloriosa, ut calamo describere non possim, et centena ac centena millia importura. Oklevéltár 46. sz.

tásra lelkesítik, — a *B* betűs német nyomtatványban, melyet itt-ott a maga kezével átjavított, elmondja a Szent József és borromei Szent Károly lovagi társulatnak és a vele kapcsolatos lovagi akadémiának célját és részletes tervrajzát, — a *C* betűs latin iratban közli Camillus Paulutius bécsi pápai követnek engedélyét, a mely szerint a seckau püspöktől engedett jámbor társulatot a bécsi pápai követségnek egész területén terjesztheti, — a *D* betűs füzet hitelesített mása azon iratoknak, melyekkel a tiz apátság kötelezi magát, hogy az új akadémiához tanárokat küldenek fiaikból és el is tartják őket mindaddig, míg a tanárok fönntartására nem kerül valahonnét alap, — az *E* betűs iratban közli azon szerződéstervezetet, melylyel báró Rumel kötelezi magát az intézet gazdasági ügyeinek gondozására.¹

A pozsonyi magyar királyi helytartótanács egy bizottságnak adja át véleményadás végett a folyamodást.

A helytartótanácsnak bizottsága (gróf Zichy Ferencz, Szuhányi Márton, Barinay László, Brunczvik Antal) lelkesen ajánlja az apát kérését a király-asszonynak.

Nem akar Dunába vizet hordani annak bizonyítgatásával, hogy sok, nagyon sok áldás árad a tudományok és művészetek ápolásából a közjóra; azt hiszi, elég, ha azon tényre mutat, hogy külső nemzeteknek, hatalmas népeknek, hires országoknak nagy gyarapodása a tudományok és szépművészetek ápolásából ered, hogy nincs Európában művelt nép, nincs művelt ország, melynek nem volnának ilyen egyetemes akadémiái, hogy csak egyesegyedül a magyar ifjúság olyan boldogtalan, hogy vagy egyáltalán nem művelődhetik ilyen intézetben, vagy, ha művelődni akar, valamelyik külföldit kell fölkeresnie nagy költségen, a mit a vagyoni középszerben élő családok fiai nem győznek, s ezért aztán ott-

¹ Az apátnak kelet nélküli folyamodványa az országos levéltárban: H. T. Fundationalia, lad. E. fasc. 13. Külsején más kéztől: 1742. aug. 22. Oddo Koptik ordinis Sancti Benedicti abbas Demölkienensis societatem equestrem Josepho-Carolinam et academiam Manerstorffii fundare, et si eam ibidem inchoare non liceret, eandem in Hungariam transferre intendens, instat in eo, dignetur excelsum consilium favorabilem eatenus sacrae regiae maiestati submittere opinionem. Oklevéltár 43. sz. — Mellette: 1. *A* betű alatt az apát kezével irt «Motiva petita ex honestate, utilitate et expedientia pro erigenda academia equestri hungarica», — 2. *B* jellel a német nyomtatvány: Bericht von der Adelichen, geistlichen, der Heil. Catholischen Kirchen und dem gemeinem Weesen höchst-nutzlichen Gesellschaft der Ritter und Edelleuth, Geistlich und Weltlichen, unter dem Titul und Schutz Sanctorum Josephi et Caroli, — fejen az apát irásával: Sistema societatis et academiae ex parte corrigendum, — 3. *C* betű alatt Camillus Paulutius pápai követnek (Göttweigi apátsági könyvtár: Miscellanea, 24. k.) irata, — 4. *D* betűvel jelölt füzet, melynek külsején: Copia instrumentorum authenticorum, quibus se se obstringunt abbates vel monasteria ad professores novae academiae suppeditandos et sustentandos propriis suis expensis, — 5. *E* betű alatt a Rumel báróval kötendő szerződésnek tervezete: Contractus eventualis pro salariandis magistris artium ex sola taxa iuvenum, qui erunt ad primam mensam et dabunt pro victu 300 fl., pro amictu 100 fl., universim 400 fl. — Az akadémiának képét ezen iratokból és az apátnak a főapáthoz irt egyik leveléből (Oklevéltár 46. sz.) rajzoltuk.

honn rejtőzködnek, a természettől kitűnő tehetséggel áldottak közül sokan a hazának és családjuknak fájdalmas kárára a nemesekhez illő térről leszorulnak és tétlenségben tengődnek vagy pusztán csak földmivelésbe temetkeznek. Történik pedig mindez hazánkban, a hol tán több az egyszerű iskola, mint másutt; mivel azonban ezek az iskolák alig tanítanak mást a latin nyelven kívül, a mely művelt népeknél a többi tudománynak csak elenyésző töredéke, s mivel a jelennek tudományossága a többi tudományt és a művészeteket, ezeken kívül még a művelt népek nyelvének tudását is követeli, azért szükséges, hogy ilyen akadémiára törekedjék az ország, hogy a hazának ifjúsága a többi tudományban, ügyességekben és nyelvekben is kiművelődhessék.

Erezték ilyen egyetemes intézeteknek szükségét az elődök is, mert csak ilyenekre magyarázhatni, mikor az 1723. évi országgyűlésnek 70. cikkelyében azt határozták, hogy az akadémiákon ne csak bölcseletet, theológiát és jogot tanítsanak, hanem mindazt, a mit a külső országok egyetemlein szoktak, így azt is, a mi a katonai rendnek javára szolgál, még pedig alkalmas tanárok; a részleteket: a tanítás módját, alakját és eszközeit a helytartótanácsnak kellett volna előterjeszteni. Tehát már akkor is belátták a rendek, hogy a magyar akadémiák tanítása nem elég igazában a magyar ifjúságnak, azért a más népeknél dívó tanításról okoskodtak. Az alkalmas eszközök és szükséges költségek azonban egész eddig hiányoztak; a helytartótanácsnak mégis meghagyta az említett cikkely, valamint az ugyanazon országgyűlésnek 105. cikkelye, hogy ilyen akadémiáról gondoskodjék, és hogy az előkelőségnek, valamint az egyszerűbb nemeseknek fiai a zászlós urak udvaraiban neveltessenek.

A helytartótanácsnak bizottsága mindezért minden tétova nélkül adna helyet mind a jámbor egyesületnek, mind az akadémiának, annál is inkább, hogy az ország maga is állított volna már ilyen intézetet, ha a hozzá szükségeseket elő tudta volna teremteni. Most az apát készen adja az ország kezébe a tanításnak módját, alakját és eszközeit, ingyen ajánlja föl a haza ifjúságának azon kívánatos tudományokat; az a jámbor egyesület pedig, melyet kiváló bíbornokok, érsekek és a bécsi pápai követ elismernek és helyeselnek, igazán ártatlan czélt tűz maga elé.

Mindezen indító okok és törvénycikkelyek alapján az a véleménye a helytartóság bizottságának, hogy azt a jámbor egyesületet és a vele kapcsolatos akadémiát nem egy, hanem két kézzel kell megragadni; ajánlja ezenfölül még azt is, hogy a királyasszonyt meg kell kérni, segítse és védje az ország iránt érzett ismeretes anyai jóságával és irgalmával az apátot üdvös szándékában a haza fiainak jóvoltáért, s ha Mannersdorfban nem kezdhetné meg vagy nem folytathatná akadémiáját az apát, szabadjon neki azt hazánkban megtelepíteni

vagy ide onnan idegenből átköltöztetni, hogy benne majd a királynak és hazának szolgálatára alkalmas férfiak nevelődhessenek. Ha az apát az akadémiát hazánkban akarná fölállítani vagy az idegenben fölállítottat hozzánk átköltöztetni, akkor a helytartótanács az intézetnek helyéről, módjáról és eszközeiről részletesen nyilatkozik majd.¹

A helytartótanács ezen véleményyt 1742 aug. 25-ikén elfogadja és a királyasszony elé terjeszti.²

Könnyen győzött Koptik apát a magyar helytartótanács urainál, azok magyar szemmel nézték és nagyon üdvösnek látták ajánlatát. Ilyen emberek kezébe kerül-e majd a királyasszony közelében? Ismeretes volt, hogy gróf Uhlig fő-kanczellár szavának lesz ezen ügy mérlegelésénél nagy, mondhatni, döntő súlya; az ő jóindulatát gróf Eszterházy József országbíró igyekszik a terv számára megnyerni; maga keresi föl a főkanczellárt s fejtegeti előtte a tervnek nagy hasznát.³ Még nagyobb gonddal járt akadémiájához elnököt szerezni. A mint a salzburgi egyetemnek szövetséges apátjai maguk közül elnököt választanak, ki közös vállalatuknak éltető lelke s azt igazgatja, úgy szeretne ő is akadémiájának örökös elnököt, ki tudományon, előkelőségen épült tekintélyének díszével zománczolná, pénzbeli segélyével meg biztosítaná az intézetet, a kit aztán a királyasszonynyal erősíttetne meg tisztében. Mint igazi benzés, ki szeretné rendjének díszét-fényét növelni, mint tervező, ki szeretné vállalatát mennél szilárdabb alapra építeni, a magyar benzések főapátjára, Sajghó Benedekre gondol. Már azelőtt kérte, vállalkozzék az örökös elnökségre; most, hogy a helytartótanács olyan szépen ajánlotta művét a királyasszonynak jóindulatába, most, hogy a sikernek nem kis reménye biztatja, újra fölkeresi levelével a főapátot és nagyon, de nagyon kéri, esennen könyörög előtte, nem a maga, hanem az egész József-Károly-társulat nevében, teljesítse hármas kérését: 1. fogadja el az örökös elnökséget és jelentse ki ezt írásban, hogy a királyasszonynyal megerősíttethesse, — 2. jelentse ki a konventtől is megerősített írásban, hogy pótolja a tanítók és szolgák fizetését, ha nem kerülne a növendékektől fizetett pénzből; ezt az írást is bemutatná öfelségének, hogy az egészen biztosítva lássa a művet, — 3. adjon neki néhány ezer forintot kölcsönbe, hogy ő élhessen, az intézeti házat bebutorozhassa s a társulati csillagjelvényeket megkészíttethesse. A második pontban kértet legegyszerűbben úgy adhatná meg, ha a konventtől is megerősített iratban azt jelentené ki, hogy az udvar szemében amúgy sem kedves Rumel báró helyett magára venné az akadémia anyagi ügyeinek gondozását s ezzel azt a kötelezettséget is, hogy pótolja az esetleg fölmerülő hiányt;

¹ Oklevéltár 44. sz.

² Oklevéltár 45. sz.

³ Századok 1884. 7—8.

s épen nem kockáz a pénzével a főapát, ha erre vállalkozik, mert sok, annyi ifjú törekszik az akadémiához, már is tizenöt jelentkezett az első asztalhoz, és gróf Eszterházy József országbíró, több grófon és bárón kívül mintegy kétszázan lesik-várják, hogy a királyasszony megerősítse a jámbor társulatot s ők tagjainak iratkozhasanak. A harmadik pontban említett két-három ezernyi forintnyi előleget azért kéri, mert ő neki nincs semmije; két-három hónap alatt ezt az előleget is megtéríti. S mivel az apát azt hiszi, hogy a magyar helytartótanácsnak szép jelentése után nem kell már művének sikeréhez más, csak ez a főapáti segítség, azért igaz fiúi alázatossággal borul a főapát elé; ha ezen kért segítséggel boldogítja, dicsőségesen alapítja meg a művet, ha nem, attól kell tartania, hogy apáti nevére s ezzel a benczés rendre is szégyen borul; és mindjárt kellene a főapátnak elhatározása, mert közeledik az iskolanyitás ideje.¹

Csak egyben hajlik a főapát az apát kérésére; nyomban intézkedik. Azt már tudjuk, hogy a főapátnak nem volt kedve ilyen akadémiának alapításához; az apátnak mostani kérését azonban nem akarta kereken elutasítani, de nem is akart ilyen fontos ügyben a pannonhalmi konvent nélkül dönteni, azért az apátnak augusztus 28-ikán kelt bécsi levelét szeptember 1-én a konvent elé terjeszti és kérdezi ennek véleményét. A konvent véleménye pedig visszhangja a főapáténak. A konvent is látja, hogy az apátnak terve kedves színekben csillog; tetszik neki, hogy az új intézettel a benczésrend emelkedik, a tudomány terjed és az ősi hit gyarapodik; nagyon tetszik neki, hogy az új intézetben papságra készülő ifjak is lesznek, hogy a theologiát és bölcseletet négy éves folyamban alaposan tanítják majd; még jobban tetszik, hogy az intézetben a benczésekhöz hasonló fegyelem uralkodik majd; nagyon hasznosnak tartja, hogy tanár és tanítvány olyan olcsón él majd az intézetben; az meg, hogy az apát az intézettel a messze jövőbe is tekint, mert azt is szeretné, ha a benczés rend az intézetben szerzett érdemekkel megszerezhetné az ország jóindulatát s ezzel visszazerezhetné valamikor a mások kezére került benczés apátságokat, ez a gondolat nagyon kedves a konvent szemében. Minden tetszik tehát a konventnek az apát jámbor szándékában és üdvös törekvésében. Azt várná tehát az ember az előzményekből, hogy hajlik az apát kérésére és segíteni akarja az ügyet. Csalódunk, azt ajánlja: hadd fogjon az apát a szép munkához más, gazdagabb apátságokkal, hadd fejezze be a külföldi apátságokkal az akadémiát; ha aztán azt látják majd az evangéliumban ajánlott óvatosság szerint, hogy nem számított rosszul, hogy betetőzte azt, a mit apostoli buzgóságú lelkével kezdett, akkor aztán majd ők is oda állhatnak oldalához vékony

¹ Oklevéltár 46. sz.

tehetségüktől telő segítséggel, hogy a kész munka egyhamar össze ne roskadjon.¹ Ez az ígéret azonban az apát szemében szinte semmi segítség, mert neki most kellene a segítség az akadémia megalapításához. A mint sebesen közeledik Mindenszentek ünnepe, a mikor meg akarná nyitni az intézet kapuját az ifjúság előtt, újra igyekszik a főapátnak szívére az üggyhöz hajlítani; s mintha a maga alázkodó kérésének erejében már nem biznék, régi jó emberének, gróf Eszterházy József országbírónak szavaival és tekintélyével igyekszik a főapát szívéhez.

Gróf Eszterházy József országbíró az apátot mindig pártolta, néha pénzzel is segítette, most is egész emberként áll az apát és terve mellett, igyekszik rajtuk segíteni az udvarnál, a rendeknél és rokonánál, Esterházy hercegnél. Az apát kívánságára a főapátot is fölkeresi levelével s ebben önzetlenül izgat, lelkesít, mert hite szerint a benczés rend, mely a magyar haza megtérítésekor Béla, Gellért és más apostolaival elsőnek gyűjtögetta az evangéliumnak fáklyáját, Koptik apátnak mostani tervével, az új akadémiaival, szintén apostoli munkára vállalkozik: a magyar nemzeti ifjúságnak tanításával és nevelésével az eretnokség gyöngítésére és a katolikus vallásnak erősítésére. Mivel pedig az akadémiai tervnek megvalósítására szükségeseknek jó részét a benczés rendnek külföldi apátságai vállalták magukra, most már csak azon forog az egész munkának sarka: vállalkozik-e valamely előkelőbb apátja a rendnek, még pedig magyar, az akadémia elnökségére s ezzel az intézeti tanítók fizetésének biztosítására, valamint a kezdettel járó egyéb kisebb kiadásokra? A magyar apátok részben az öregségtől vannak megtörve, részben a bécsi és salzburgi egyetemnél vannak lekötve s így a kívánt segítséget nem adhatják; egyedül a pannonhalni főapát tehetné ezt, mert alkalmas is, a tervező dömölki apátnak főapátja is; kihez fordulhatna tehát az apát nagyobb bizalommal és reménnyel, mint főapátjához? A gróf mindezért kéri a főapátot: mutasson atyai jóindulatot az apáthoz, vállalja el az ügy sikerének kedvéért az említett terheket; mert ha most az apát nem kap segítséget, ha az intézetnek tervét most cserben hagyják, akkor az apát az ügy érdekében szerzett adósága miatt bajba keveredik, nagy kárt vall, becsületében is szenved, s mindez a benczés rendet is érinti. S bátran segíthetné meg a főapát az apátot, nem vall vele kárt: az akadémia lesz annyi jövedelme a csillagokért és az ifjúság el-tartásáért fizetendő pénzből, hogy visszakaphatja az előlegezett segítséget; az apátnak künn álló követeléséből is megtérülhet ez a segítség. Mivel azonban ezt a követelését most hamarosan nem szedheti be, az akadémia pedig nem-

¹ Oklevéltár 47. sz.

sokára meg kellene nyitni, azért újra és újra ajánlja az apátot a főapát jóindulatába és cserébe minden viszonzolgalatra ajánlkozik.¹

A főapát azonban nem indul meg a szép szavakon.

Az apát tépelődik, gyötrődik; várja a királyi döntést és keresi a módját, mint nyissa meg majd az akadémiát. Sokáig kell várnia; Mindenszentek ünnepe már erősen közeledett, az iskolák már nyilóban, már meg is nyitak, mikor végre megjött a nov. 2-ikáról keltezett királyi yálasz a helytartótanácsához; de ez sem dönt, hanem részletes fölvilágosítást kíván az apátnak tervéről.²

A mint az apát a királyasszony iratáról és annak kívánságáról hall, jelentkezik a helytartótanácsnál és kéri, hadd nyilatkozzék annak bizottsága előtt megint, még pedig részletesen, akadémiai tervéről, hogy az országnak annyira hasznos ügy dülőre juthasson.³ A helytartótanács a fejedelmi parancs és az apát óhaja szerint intézkedik, bizottsága (gróf Zichy Ferencz, Szuhányi Márton, Barinay László és Brunsvik Antal) meghallgatja az apátot és annak nyilatkozata alapján megszerkeszti a hónap vége felé (nov. 28.) véleményét.

Megemlíti rövidesen, hogy az országban nemcsak óhajtják, hanem szükségesnek is tartják az olyan akadémiát és egyetemet, mely mindazon ismereteket kínálhatná a nemesség fiainak, melyeket az országban eddig nem tanítottak és az ország ügyeinek helyes intézésére olyan hasznosoknak, sőt szükségeseknek vallanak. Az országnak általános érzülete nyilatkozott meg azelőtt húsz évvel, mikor az 1723. évi 70. törvényczikket alkották. S hogy most, húsz év multával, még hozzá sem fogtak ilyen intézetnek alapításához az ország elei, annak oka nem a jóakaratsnak, hanem a szükséges anyagiaknak a hiánya. S mivel az említett törvény a helytartótanácsnak gondjai közé sorozta az intézetnek ügyét, azért ajánlta a helytartótanács a királyasszonynak azt a tervet, a melylyel az apát egészen önként kínálkozik ilyen intézetnek fölállítására. Hogy pedig a királyi parancsnak megfelelően minden részletében tisztázza az apátnak tervezetét, beszél majd arról: I. mit ért az apát külső segítségen (de ope exterorum), —

¹ Oklevéltár 48. sz.

² Oklevéltár 49. sz.

³ Quandoquidem innotuisset, sacram regiam maiestatem, dominam dominam clementissimam, sapientissima remonstracione Excelsi Consilii Regii Locumtenentialis ratione erigendae societatis Josepho-Carolinae et academiae equestri favorabiliter inclinatum, unice cupere systema hoc plenius elaborari et circumstantialius exprimi... idcirco me iterum humillime sisto Excelso Consilio Regio Locumtenentiali, enixissime supplicans, quatenus de me super his audiendo semel iam inchoatam excelsam commissionem ulterius confessuram gratiose deputare et negotio huic, inclyto isto regno apostolico quam utilissimo, ultimum colophonem quantocius benignissime imponere non dedignetur. Az apátnak a helytartótanácsához intézett hely, idő és aláírás nélküli iratából; külsején más kéztől: 23. Nov. 1742. Oddo Koptik abbas Demölkienensis instat in eo: quatenus ad exigentiam benigni suae maiestatis regiae mandati circa societatis et academiae Josepho-Carolinae fundationem interventu commisso eatenus deputata consideret, ut proiectum systema plenius elaborari et circumstantialius exprimi valeat. Országos levéltár: H. T. Fundationalia, lad. E., fasc. 13.

2. hogyan juthatna az intézet alaphoz, — 3. hol, — 4. mily módon és alakban épülne föl az intézet.

1. Külső segítség néven érti az apát *a)* azon osztrák benczés vagy cisztercita kolostorok apátjainak, perjeleinek és konventjeinek pecsétes irataival biztosított segítséget, hogy a maguk fiaiból küldenek tanároknak körülbelül huszat az intézethez, ott el is tartják őket étellemmel és ruhával mindaddig, míg valahogy elégséges alap nem kerül a tanárok ellátására. S mivel egy ilyen szerzetes tanárnak eltartása (ételme és ruhája) évenként körülbelül kétszáz forintba kerül, azért az intézet azon kolostoroktól körülbelül négyezer forintnyi segítséget kap évenként; kiadása tehát ugyanennyivel kevesbedik; — *b)* Trinkl János Jakab győri születésű polgárnak azon ígéretét, hogy ötezer forintot ad az intézet házára; — *c)* abban is reménykedik az apát, hogy az a jámbor társulat, melyet az akadémiához akarna kapcsolni, majd terjed a külföldön; a belépő tagok díjaiból is kerülne valamelyes összeg alapnak.

A mint az apát a bizottsággal nézegeti és vizsgálgatja ezt a hármassal pénzforrást, elismerik mindannyian, hogy szilárdan állani akaró nagy intézet nem hagyatkozhatik rájuk; az első elég szépen önti vizét, de csak ideig-óráig s nem mindenkorra igéri, a második és harmadik pedig csak vékony erecskék, a harmadik azonfölül meg könnyen ki is apadhat.

2. Olyan forrást keresnek-kutatnak tehát, mely mindig és bőven adja vizét; olyant, a melyből kikerülne az ifjúságnak eltartása, a tanároknak eltartása és fizetése, ezeken fölül még sok minden más szükséges. Ez pedig évi 18150 frtba kerülne az ő számításuk szerint; olyan alap kellene tehát, mely győzné ezt az évi kiadást. Azt tartják azonban, hogy a komolyan számítóknak még ezzel sem szabad megelégednie, mert arra is kell gondolnia, hogy új épületet is kell nemsokára emelni az akadémia számára. Ha nem nézik mindezt, akkor az akadémia korcsszülöttként mindjárt születésekor halódik. De honnan szereznének ekkora jövedelmet? A szegény magyar hazának nincs ilyen kiadásokra közpénztára; s mivel az ország elei mindig fáztak ilyenek fölállításától, mivel az utolsó országgyűlésen sem tudtak ilyenek fölállításában megegyezni, azért bátran mondhatni, hogy a most élők szinte mind a föld alá kerülnek s nem látják az akadémianak még a kezdetét sem, ha az ország közpénztárától várják az alapítást. A hazának ifjúsága és annak sok kiváló tehetsége pedig ezalatt ezen magasabb iskola hiányában tovább is a mostaniakban hanyagulódik el és szükölködik tovább is mindannak tudása nélkül, a mi a többi népet a kormányzat közelébe viszi és magasabb műveltséghez segíti.¹

¹ Jam vero cum egena patria omni cassa publica in hos et similes usus servitura prorsus destituatur, et boni superi norunt, quibus de causis et impedimentis hanc regnicolae semper abnuant et praeteritis etiam regni comitiis in illa constituenda coalescere non potuerint, ita, ut, si tunc demum academia erigenda sit,

Van ugyan az országban elég alapítvány az iskolás ifjúság számára; de az a bökkenő, hogy ezek mind a mostani iskoláknak szolgálnak; ezekben pedig, különösen a világiak számára állítottakban, a tudományoknak elemeivel ismerkedhetnek csak meg az ifjak. A mint aztán az iskolákból kikerülnek, nem igen visznek magukkal mást, mint a latin nyelvet és a bölcseletből szedett valamelyes okoskodást; később aztán ügyvédhez vagy valami hivatalba kerülnek, szolgálatuk közben tanulnak még állam- és jogtudományi ismereteket, főként azonban a pörlekedésnek mesterségét sajátítják el, melylyel egymásnak kölcsönös megrontására törnek. Ez a rengeteg tudomány, melyet a magyar ifjú elérni szokott. Méltán bámul az ember, és csak a rendkívüli tehetségnek tulajdoníthatni, ha egyik-másik magyar ifjú magában még tovább erőlködik és annyira viszi, hogy nem érdemtelenül mondják tudományosan képzettnek.¹

Mindebből nyilvánvaló, hogy nem épülhet akadémia, tehát nem is várható tudományos téren javulást, ha a királyasszony hathatósan nem segít. Segíthetne pedig két alappal is; mindkettő olyan, hogy nem veszítne velük sem a kincstár, sem az ország. Az első a Pázmány-alapítvány, a második valami lelkeszettel össze nem kötött üres egyházi javadalom, a milyen például a földvári apátság, melyet az akadémia igazgatójának kellene adományozni azon jámbor kötelezettséggel, hogy a jövedelemnek nagyobb részét tartozik az ifjúság nevelésére, nevezetesen az akadémia szükségleteire fordítani.

Pázmány Péter esztergomi érsek a szegényebb nemesség fiainak meg akarta könnyíteni a tanulást s 1624 nyarán az esztergomi érsekeknek járó pénzverési morzsalékból (pisetum) évi ötezer forintot rendelt egy Nagyszombatban épülő konviktusra, a melyben jezsuiták tanítják és nevelik a szegényebb nemesség sarjait. Az alapítványt VIII. Orbán pápa helybenhagyta, II. Ferdinánd királyunk minden izében megerősítette; működött is némi szüneteléssel egészen 1710-ig,

dum ex cassa regni publica sufficiens fundus aderit, prius nefors omnes, qui nunc in vivis agimus, tumulabimur, quam ut rei tam salutaris dudumque desideratae vel initia ponantur, patriae interim iuventus et illustria saepe talenta suo patriaeque damno sine usu nobilioris palaestrae et scientiarum in trivio solum et humilioribus scholis neglecta manere atque earum rerum eruditione carere debebit, quae caeteras nationes ad propiora regibus gubernia aedmovent et in reliquis quoque provinciis ac aulis activam sibi passivamque notitiam procurant, terrae denique principibus eos utiles faciunt et necessarios. A bizottságnak jelentéséből. Országos levéltár: H. T. Fundationalia, lad. E. fasc. 13.

¹ Extant quidem piae multorum foundationes pro iuventute scholastica in regno institutae, sed hae educationem iuvenum praecipue saecularium vix ultra promovent, quam ad sola duntaxat scientiarum elementa, qui, dum e scholis exeunt, plurimum praeter linguam latinam et quasdam e philosophia ratiocinationes vix aliud referunt ac demum apud advocatos diversaque fora iurium serviendo rem publicam et iuridicam vel potius artem litigandi in mutuum exitum discunt. Et his demum terminis clauditur tota scientiarum moles, quibus ad praesens iuventus patriae erudiri consuevit, ut merito admirandum, nec alteri quam talentorum praestantiae tribuendum sit, si qui patriae filiorum studio et industria privata usque eo se perficiant, ut scientificorum nomen non inani titulo promereantur. Ugyanonnan.

a mikor az évi pénz elmaradt; azóta az intézetnek nagyszombati háza üresen búslakodott. Fájt ez az ország rendének, azért kérték a királyasszonyt, adassa megint ezt az összeget s állíttassa föl belőle megint az intézetet; megvigasztalódva hallották aztán a rendek, hogy a királyasszony hajlik kérésükre, sőt a II. Ferdinándtól azon célra rendelt kétezer forintnyi kincstári segítséget is megadatja és királyi kötelessége szerint azon lesz, hogy azon alapítványból a nemesi sarjak az újabb kor követelményei szerint nevelődjenek.¹ Az intézet háza azonban még most is üresen állott. Koptik apát azt hitte, az alapítónak szándéka szerint használná föl ezt a pénzt, ha a maga nemesi akadémiajára fordítaná.

A földvári apátságot Vak Béla királyunk alapította Szent Ilonának, neje védőszentjének, tiszteletére a benzés rend számára; még a török idők előtt elpusztult, most József augsburgi püspök, hessen-darmstatti herczeg, hesseni tartománygróf, hirschfeldi herczeg, katzenellenbogeni, dietzi, ziegenburgi, niddai, schaumburgi, isenburgi és oziidingeni gróf huzza jövedelmét.

A bizottsági tagok látják már előre, hogy akadnak majd, kik ellenzik ezen két alapnak az akadémiahoz való csatolását, azért igyekeznek minden támasztható ellenvetést már előre elerőtleníteni vagy legalább gyöngíteni.

Elismerik, hogy egyik alapító sem szánta alapítványát az akadémiaának, hisz nem is szánhatta; azt azonban mindenkinek el kell ismernie, hogy az akadémiaának célja ugyanaz, mint ezen alapítványoké; sőt azt is merik mondani, hogy az akadémiaával az alapítványok sokkal hasznosabban és gazdagabban gyümölcsöznének; ezért nem látják be, mért nem használhatni azon két alapítványt az akadémiaának céljára, mikor az ilyeneknek még az elidegenítése is megengedhető jámbor vagy hasznos célból.²

Mindegyik javadalom azért van, hogy gyümölcseivel annak birtokosa az ősi hitet terjeszsze és védje, hogy annak jövedelmével a katolikus egyházat gyarapítsa. Az akadémiaának pedig az a fő célja, hogy a római katolikus hit elveivel áthatott férfiakat neveljen, azért bátran mondhatni: a hány növendéke

¹ Az alapítólevélnek másolata a budapesti egyetemi könyvtárnak Pray-gyűjteményében (19. kötet, 15. szám). — Az intézetnek rövid történetét Kazy János nagyszombati jezsuita rektornak a királyasszonyhoz irt folyamodásában látni. A folyamodás ugyanazon gyűjteményben van (19. kötet, 16. szám). — A királyasszonynak akarata az 1741. évi országgyűlésnek 41. cikkelyében nyilatkozik meg.

² *Quamvis enim praemissa Paszmania fundatio et vacans quodcunque beneficium ex mente fundatorum non in hancce academiam, quae videlicet eotum nulla fuit, verum alio sit ordinata, cum tamen finis huius academiae coincidat in finem a fundatoribus intentum, imo hoc modo longe utilius impendendi sint fructus utriusque, non videmus, cur, si suae regiae maiestatis benigna voluntas accesserit, in usum tam salutarem nequeant converti? cum et abalienatio (közbe szúrva más kéztől: ipsa rerum ecclesiasticarum) ex causa utili vel pietatis admittatur. A bizottság jelentéséből. Országos levéltár: H. T. Fundationalia, lad. E. fasc. 13.*

lesz az akadémiának, ugyanannyi hirdetője és előharczosa lesz majd az egyháznak, s nagy jót tehetnek majd az egyházzal, mert, ha férfi sorra jutnak, tudományuknál és nevelésüknél fogva az ország kormányzatának különböző hivatalaiba kerülnek. Rendes céljának szolgál tehát a javadalom, ha jövedelme az akadémia igazgatójának kezébe kerül az említett jámbor föltétellel. Ilyen módon kaptak a jezsuiták több javadalmat.

S ha azt mondogatják, hogy akadémba, nehézségbe ütközik az ilyen adományozás, mert a papság örökre elveszti a javadalmat, mert a javadalom nem változhatik meg ennyire, mert nem tűr meg ilyen föltételt, mert nem fogadhatni el ily föltétellel, akkor azt felelhetni: könnyű mindezen segíteni, mert megürült javadalmat erős okból bizonyos ideig üresen hagyhatni a kánonok szerint; öfelsége tehát valami megürült javadalmat betöltetlenül hagyhatna és jövedelmét az intézetnek adhatná; a jövedelemmel meg lehetne nyitni az intézetet.

A törvények is pártolnák a segítségnek ezen módját. I. Ferdinánd királyunk idejében az 1548. és az 1550. évi országgyűlések vesződtek ilyen ügygyel; az előbbi a 12., az utóbbi a 19. cikkelyével mondta ki, hogy az elhagyott egyházak, káptalanok és konventek jövedelmén iskolákat kell alapítani és tanult embereket éltetni. Ezen törvények szerint tehát valamely üres javadalomnak jövedelmét kérhetni és kívánhatni az akadémia céljára. Azt is reméli, még pedig erősen, a bizottság, hogy, ha öfelsége kegyesen bőkezű lesz, az ő példáján buzdulnak majd az ország előkelői és nemesei, mert, ha látják az intézet kapuját megnyitni, lehetetlen, hogy nemzetségük díszére és az ország hasznára valamit ne áldozzanak; hisz azért tennék, hogy a haza a maga fiaiban végre megint fényre kerüljön.

Pázmány bíboros érseknek alapítványát pedig nem értékesíthetni hasznosabban és jámborabban, mint ha az egész alapítvány ott hagyja Nagyszombatot és az új akadémiához huzódik; ifjúsága itt sokkal jobban művelődhetik tudományban; nem ok nélkül jelentette ki ugyanis öfelsége az utolsó országgyűlésnek 43. cikkelyében, hogy királyi kötelessége szerint úgy intézkedik majd ezen alapítvány fölhasználásáról, hogy ifjúsága az újabb kor követelményeinek megfelelően jobb nevelésben és tanításban részesüljön; így szolgál ugyanis az alapítvány igazán az országnak.¹

Az újabb kor követelményeinek megfelelőbben és így az országra haszno-

¹ Fundatio vero Paszmaniiana non potest magis pie et utiliter impendi, quam si eadem Tynavia in praefatam academiam transferatur, et nobilium filii ex illo ipso fundo isthic opportunioribus adhuc studiis imbuantur. Unde etiam non sine causa sua regia maiestas per articulum 43. ultimae dietae auctoritatem sibi reservare dignata est, quod pro regio munere suo circa ulteriorem dictae fundationis administrationem eam provisionem sit institutura, quae spectato moderno rerum cursu pro meliori nobilium iuventutis educatione a eruditione adeoque publico regni bono et emolumento utilis et conveniens esse videbitur. Ugyanonnan.

sabban pedig nem használhatni föl az alapítványt másutt, mint oly akadémiában, mely a nemesi fiatalságot mindazon tudományokban oktatja, a melyek sok magyar ifjút szölongatnak és ragadnak magukhoz messze külföldre, bár nagy költségük bánja; oly akadémiában, mely után az ország rendjei úgy vágyódtak, úgy sóhajtoztak, hogy törvényt is hoztak érte (az 1723. évi 70. cikkelyben). Őfelsége tehát azon említett kijelentésénél fogva jámborul, hasznosan, az alapítók szándékának megfelelően és törvényesen fordíthatja az alapítványnak jövedelmét az akadémia céljára.

Tudtukkal tehát nincs akadáka annak, hogy az akadémia ezen alapítványok segítségével megnyiljon és nyitva maradjon. Ha azonban mégis rejtőznék még valahol valami előttük ismeretlen és legyőzhetetlen akadék, akkor sem kell még fölthagyni a reménynyel. Őfelségéhez kell fordulni és őt kérni: könyörüljön a magyar ifjúságon s ne tölje, hogy annak módosabb része a mostanában már szükségeseknek tartott tudományok és nyelvek kedvéért nagy pénzköltséggel a külföldre kényszeredjen, szegényebb része meg azoknak ismerete nélkül csenevészsen; kérni kell őfelségét arra is, hogy adjon valami királyi javadalmat (fiscalitas) az akadémiának üdvös céljára. És bizvást bíznak a királyasszonynak kegyességében és a hűséges magyar nemzet iránt mutatott anyai jóságában, hogy a haza fiainak jóvoltára és a maga örök és dicső emlékezetére segíti megvalósulni azt az intézetet, mely már olyan régóta készülődik.

S ez a nagy remény, ez a mélységes bizalom a királyasszony iránt már kamatozik is a bizottságnak tervezetében és számításában, mert az intézetnek várható évi jövedelmét így állapítja meg: 1. azon osztrák kolostorok, melyek körülbelül húsz tanárt küldenek és el is tartanak, az intézetnek ezzel körülbelül 4000 forintnyi segítséget adnak, — 2. ötven ifjú fizet szállásért és élelmezésért 300 frtjával 15000 frtot, — 3. Pázmánynak alapítványa, minden évben 7000 frtot juttatna az akadémiának, — 4. valami királyi vagy egyházi javadalomból folyna 6000 frt, — 5. minden növendék tartoznék, mikor az intézetbe lép, a József-Károly-társulatnak egyszerűbb vagy díszesebb csillagját, az előbbit harmincz, az utóbbi ötven forinton, megváltani és később, férfikorában viselni; ezen csillagokért a tanítványoktól és másoktól várható díj évi 500 frtnak vehető.

Az évi jövedelem tehát 32500 frt lenne, a mely az évi kiadást (18150 frt) 14350 frttal mulná fölül.

A ki hamarosan itél, furcsának találja a bizottság eljárását; ha annyi fölösleg marad évenként, mért kellett akkor úgy keresgélni jövedelmet-javadalmat, mért kellett szinte eget-földet megmozgatni érte? A bizottság azonban helyesen, mert óvatosan jár el a dolgában; az a nagy fölösleg nem henyén heverő pénz lesz. Látjuk ugyanis, hogy az osztrák apátságoknak ígérete nem örök időkre

szól, nem is egészen biztos, könnyen történhetik tehát a tanárok ügyében változás, s akkor annak a fölöslegnek kell helyt állani; azt is látni, hogy ilyen nagy intézetnek költséges berendezés kell, ez is a fölöslegből kerül majd; de azzal is tisztában van a bizottság, hogy az akadémia számára nemsokára új épületet is kell emelni. A nagy fölösleg tehát csak látszat, már sok szükséglet leselkedik rá.

Átvergődtek volna ezzel a bizottság tagjai munkájuknak nehezen: mint lehetne a szükséges költséget megszerezni; az apát vezetésével ügyesen keresgélnek, találnak is; ugyan elérnek-e hozzája?

3. S ezzel a munkálat harmadik részéhez, az akadémia helyének kérdéséhez, érünk.

Nyilvánvaló, semmi kétség sem fér ahhoz, hogy a magyarság, akármily üdvösnek, szükségesnek látja az akadémiát, nem lelkesedhetik igazán érte, ha osztrák földön épül. Az apát is tudja, mert látja, hallja ezt a tényt. Mannersdorffot különben azért emlegette, mert *a)* ingyen kínálkozott az ottani kastély a nagy területtel és a templommal, — *b)* könnyen férközhetett volna hozzá az osztrák ifjúság, pedig az apát tervében és a hozzáfűződő czéljában nem mellékes az, hogy az osztrák ifjúságnak előkelő része a magyarral együtt nevelődjék, a monarchiának szolgálatára összeszokódjék, hogy az osztrák sarjak a magyarokat szelidítsék, ha nem is említi mindezt a helytartótanács hoz intézett októberi kérelmében. Most azonban, hogy a helytartótanács ilyen lelkesen ápolja a tervet, most, hogy kínálkozik és biztat a lehetőség, az akadémiát a haza határain belül megvalósítani, most az apát szívesen enged. A bizottság ugyanis Vác vagy Esztergom városát ajánlja az akadémia végleges helyének. Mindkettőt ajánlja az, hogy az ország közepe felé feküsznek, a magyar ifjúság tehát könnyen érhet hozzájuk; Vácot még az is ajánlja, hogy előbbi püspöke emeltetett, igaz, hogy egészen be nem fejezett, egy pompás épületet, a melyből kis költséggel gyönyörű akadémiát lehetne alakítani, mostani püspöke pedig szívesen engedné át pápai és királyi engedélyvel a haza ifjúságának; Esztergomot pedig még az ajánlgatja, hogy érseki város és az élethez szükségesekkel bővelkedik. Míg ezen városok valamelyikében elkészülne az alkalmas épület, addig Kismartonban időznék az akadémia;¹ ott van már lovaglósiskola, van híres könyvtár, Esterházy herczeg hír szerint már föl is ajánlotta őket használatra az akadémia ifjúságának.

4. Utolsónak marad a bizottság munkálatában annak tisztázása, a mit különös kifejezéssel az akadémia módjának és alakjának (*modus et forma*

¹ Kismartont emlegeti az akadémia helyének az apát már 1742 nov. 5-én kelt levelében. Pannonhalmi Koptik-levelek.

academiae) mondtak. Mikor az ország rendei az 1723. évi 70. és 105. törvény-cikkel a magyar akadémiák tanításának és a nemesi ifjúság nevelésének javításáról beszélnek, az intézkedésnek módját, alakját és eszközét a királyra hagyták, az pedig a helytartótanácsra bízta; egyik dolgának megfelelt most már a helytartótanács a maga bizottsága útján, mikor az akadémiaállító pénznek előteremtésén erősködött, másik dolgának itt a munkálat végén akar eleget tenni. Az akadémia berendezéséről és kormányzatáról így vélekedik.

Őfelsége maga vagy a helytartótanács nevez ki kincstárost, ahhoz foly az intézetnek minden jövedelme, innen folynak szét a kiadások az igazgatóhoz és tanárokhoz, az épületnek és minden másnak szükségletére. Jónak tartaná, ha őfelsége az ország primását és annak utódait az intézet védőinek tenné meg; a védő nevezné ki a szerzetesek vagy világi papok sorából a papi igazgatót (rector), a dékánokat és szerzetes tanárokat. A világi tanítókat és azok igazgatóját a helytartótanács nevezné ki; a primástól kinevezettek a primástól és a helytartótanáctól, a helytartótanáctól kinevezettek csak ettől függének.

A mit az ifjúság, a Pázmány-alapítványon és a maguk zsebéből élők, fizet, az a primástól tett papi igazgató kezébe kerül; tartozik azonban évenként számot adni gazdálkodásáról és azt az összeget, mely a tanárookra és az ifjúságra szükséges kiadáson fölül még marad, a kincstárnak visszaadni; a kincstáros pedig az összes kiadásról és bevételről szóló számadását a helytartótanácsnak mutatja be. A fizető növendékek ugyan 300 frtot adnak évenként az akadémiának, a Pázmány-alapítványon élők mindenikéért azonban csak 120 frtot szabad számítani, hogy mennél több szegény nemes ifjúnak jusson az alapítvány jövedelméből helye az akadémiában; ilyformán a lehető legjobban felelnének meg az alapító nemes szándékának. Az ifjakat bevenni a helytartótanácsnak, nem pedig az igazgatónak dolga és joga.

Itt sorolja el aztán a bizottság a tantárgyakat és ügyességeket, melyeket tanulhatni és gyakorolhatni az akadémiában; kiegészítjük ezt a jegyzéket a tanári, tanítói személyzet és a cselédség jegyzékével és járandóságával: 1. a gymnasium tárgyainak, valamint a bölcselet, theologia, egyházjog és történelem tudományának tanítása körülbelül húsz szerzetes tanárnak vállát nyomná, ezek a maguk apátságaiából kapnák az élelmükre és ruhájukra szükséges 200, összesen 4000 frtot, — 2. az állam- és közjog tanára kapna 500 frtot, — 3. a római és hűbérjogé ugyanannyit, — 4. a hazai jogé szintén annyit, — 5. a nyelvtanítónak díja 400 frt, — 6. a táncztanítóé ugyanannyi, — 7. a vívómesteré szintén annyi, — 8. a lovaglástanítóé ugyanannyi, — 9. hat komornyik kap 125 frtjával 750 frtot, — 10. a szakács és cselédsége 400 frtot, — 11. világításra és fűtésre számítanak 800 frtot, — 12. házi szolgára 100 frtot, — 13. a világi igazgatónak szánnak

500 frtot, — 14. az egyházinak még egyszer annyit, — 15. ötven ifjúnak eltar-
tását 150 frtjával 7500 frtnak veszik. Az összes kiadás tehát 18150 frt, a mint
már előbb említettük.

Végül nyilatkozik még a bizottság a jámbor társulatról; mivel czélja igen
tisztos, jámbor, mivel az ősi hitnek terjesztésére törekszik, azért azt tartja, meg
kell engedni az alakulását, királyi kiváltsággal kell kitüntetni és pápai bullával
megerősíteni.¹

Az apátnak és a bizottságnak ezen munkálatában tisztán látni az akadémiának
tervét; azt is látni, hogy a terv az előbbihez képest jócskán változott: most már
a hazában épül az intézet, az ismert éltető forrásokhoz újak csatlakoznak.

A helytartótanács 1742. decz. 15-én terjeszti föl a királyasszonyhoz ezt a
véleményt. Az apát maga vitte Bécsbe; nagyon örül az egész munkálatnak, mert
olyannak tartja, hogy nem találni benne gáncsot; még jobban örül annak, hogy
a királyasszony jóindulattal nézi a tervet és igéri, hogy rövid idő alatt határoz;
de örülhetett azért is, mert a helytartótanács körében arról beszélnek, hogy az
apátnak az akadémiáért kiadott pénzét meg kellene téríteni;² erre a segítségre
pedig ugyancsak rászorult az apát.

Az apát nem várja tétlen a királyasszony elhatározásának idejét. Uhlfeld
gróf főkancellárnak jóakarátát igyekszik megint a terv számára megszerezni,
azért viszi hozzá gróf Eszterházy József országbirónak levelét, a mely ajánlja a
magyar nemesi ifjúságnak annyira fontos akadémiát és ennek fáradhatatlan
munkását, az apátot magát is.³

A mint most javában erőlködik az akadémián; mikor hol derül, hol borul
lelke, a mint tervének haladtáról vagy elmaradtáról értesül, most gomolyodnak
föléje sűrű felhők, melyeknek rejtett zivatara az egész tervet és őt magát is
elsöpréssel fenyegeti. Nagy lelkesedésében kevésre tartja sokszor az anyagiakat;
a mint nagyszerű czélt tűz magának, vágtyól gyujtogatott élénk képzelődése
átröpíti az akadékokon; könnyen hisz embereknek, mikor segítségüket ajánlják

¹ A helytartótanács bizottságának jelentéséből. Országos levéltár: H. T. Fundationalia, lad. E. fasc. 13.
Külsején: 28. Nov. 1742. Ad excelsum consilium regium locumtenentiale, dominos dominos benignissimos,
gratiosissimos, colendissimos humillima relatio. — Más kéztől: Introscriptorum dominorum consiliariorum
super benigno mandato sub 2. Nov. in eo: ut circa Oddonis Koptik abbatis Dömölkiensis, societatem
equestrem Josepho-Carolinam et academiam in Hungaria fundare et erigere intenditis, instantiam uberior
per specifica submittatur informatio, emanato exhibita.

² Litteras proinde consilii regii ad suam maiestatem detuli una cum opinione et labore commissionis
sane praeclaro. Ita enim systema totum novae academiae constructum est, et tam legaliter suae maiestati
repraesentatum, ut nulla amplius suboriri possit difficultas. Promittitur insuper mihi omnium expensarum
liberalis refusio. Regina se ostendit pronissimam et dixit, nunc se negotium brevi finitum. Az apátnak a
főapáthoz Bécsben, 1742. decz. 26-án irt leveléből; pannonhalmi Koptik-levelék.

³ Századok 1884. 8.

és kínálgatják. Mindezért oly anyagi terhet, adósságot vállal magára, hogy roskadozni kezd alatta. Már Salzburgban fenyegeti baj, tartozik egy theologiai munkájának nyomtatásáért a könyvnyomtatónak és csak úgy szabadul a bajtól, hogy egy kereskedő jóakarója magához váltotta a könyvnek megmaradt példányait;¹ a kollegium révén is volt adóssága, a végleges összeszámolásnál azonban még neki járt az egyetemtól ötezer forintja, a melynek részleges törlesztésére a növendékek tartozásából 2629 forintnyi követelést engedtek át neki; ezt azonban bajos volt hamarosan behajtani.² Nem ily könnyen szabadult meg a hosszas római tartózkodással és úttal szerzett adósságtól; a jezsuiták és barnabíták várták a kitüzött időre pénzüket tőle és az Apponyi-fiúktól; s mivel ez utóbbiak nem akartak, ő pedig nem tudott fizetni, sok gond gyötörte és veszedelem fenyegette.³ Még nagyobb bajba jut a Szent István lovagrend és a magyar nemesi akadémia révén. Éveken át járt-kelt érettük itthon és a külföldön, soká tartózkodik Bécsben és Pozsonyban, hogy ügye érdekében mindig kéznél legyen. Dömölkről nem volt jövedelme; a mit ottlétében néhány deákjával fogyasztott, azt gazdagon térítette vissza a maga készpénzből fizetett építkezéssel és egyéb adományával.⁴ Azt hitte, szegénységében sem szabad ezt a két dicső tervet cserben hagyni, hisz a sikernek nem gyöngye reménye kecsegteti, hisz hatalmas és tekintélyes férfiak állanak mellette, hisz az egész tervnek megvalósulása csak időnek és nem is hosszú időnek kérdése, hisz ígérnek minden költségének megtérítését. Azt hiszi tehát: mindez menti, ha a terv sikerültéig mások pénzen él; a terv megvalósulásakor megfizet majd mindent. Hitelből élt tehát eddig. A hitelezők azonban most az apát és tervei ellenzőinek gyujtogatására hosszalják már a

¹ *Debita contracta hic Salisburgi a te, vir zelosissime, non alia fuerunt, quam pro edendo libro aliquo theologico typis edendo, quae tamen assumpserat dives mercator et fautor noster exinde sibimet ipsi satisfactorius. Horner G. salzburgi rektorak az apáthoz 1740. máj. 8-án irt leveléből, mely a göttweigi levéltár «Miscellanea, 24.» kötetében van. — Rossz nyelvek azzal a temonda beszéddel rontják itthon az apátjohírét, hogy adósság miatt kellett Salzburgból távoznia; Horner rektor ezt is megczáfolja. Göttweigi apátság könyvtár: Miscellanea, 24. k. V. ö. Sigray László 1742 okt. 7-i levelét a pannonhalmi rendi levéltár dömölki iratai közt.*

² *Habeo et ipse debita activa et pro meliori notitia aliquorum syllabum transmittio certo certius obtinenda brevi, si creditores mei moram paterentur, et media mihi superessent ad debitores meos proficiscendi. Per litteras vero solutionem prius vix obtinebo, quam ad calendis graecas. Az apátnak a főapáthoz 1742 nov. 5-én irt leveléből. — A levélhez mellékelt jegyzék szerint tizenöt tanítványtól követelhetne az apát összesen 2629 frtot. Pannonhalmi Koptik-levelek.*

³ *Inveniet procul dubio Illustrissima Amplitudo Vestra alia media, quibus me hac in parte iuvat, ne a iesuitis hoc adhuc mense solvi cum rigore exigentibus in negotio meo impediatur aut cum ordinis dedecore prostituatur. Az apátnak a főapáthoz 1741 febr. 22-én irt leveléből; pannonhalmi Koptik-levelek.*

⁴ *Neque etiam nummum ex abbatia hactenus acceperim, et tempus illud, quo vel ego vel studiosi mei ibidem fuerunt, tantum non exportet, quantum ego pro reparatione impendi et aere parato submisi. Id quod feci, ne dici possit, quod fructus percipiam non residens. Az apátnak a főapáthoz 1742 decz. 26-án irt leveléből; pannonhalmi Koptik-levelek.*

várakozást, fölmondják hirtelen a hitelt s rövid idő alatt kívánják összes járandóságukat, különben egyházi és világi törvény elé mennek panaszuikkal az apát és jótállói ellen.¹ Nincs miből élnie; az akadémiaért lelkesedő német kolostorokhoz látogat segítségért; ezeket azonban a háboru úgy megviselte, hogy egyelőre nem adhatnak, hanem csak ígérhetnek segítséget.²

Oly útvesztőbe tévedt az apát, melyből nem lát szabadulást. Minden, a mire eddig támaszkodott, nádszálként ingadozik, mihelyt hozzáér. Hosszú kínlódás után gyöngé fényként dereng valamelyes reménye: a főapát. Igaz, hogy eddig hiába kért tőle segítséget; pedig jól tudja, hogy annyi nem-szerzetbéli megszorulton és veszni térten segített már, hogy csodálkozik rajt az ország. Még egyszer fordul hozzá; eddig is alázatoskodott előtte, most megtért fiú módjára borul majd lába elé s jajok közt siránkozza el végső veszedelmét. És remél; hisz nem rossz, hanem jó ügyben keveredett adósságba, hisz nem könnyelműen, pusztán csak a siker reményében költekezett hitelre, mert volna neki szépen künn álló követelése. S ha mindennek daczára azt vetné a főapát neki a szemére, hogy rossz útra síklott, akkor bátran mondhatná, hogy a közügy javáért csuszott bajba, oly ügyért, melyet a pápa, a benzés bibornokok, sok más főpap írásban ajánlott, az ország előkelőségének színe-java pedig lelkesen karolt föl. Mindenre, a mit az emberek szentnek vallanak, fogja kérni a főapátot, ragadja ki most a bajából azzal, hogy előlegezzen neki künn álló követelésével fölérő összeget adósságtörlesztésre és segítse az akadémia befejezéseig az élethez szükséges költséggel, különben börtön vár rá, s ezzel iszonyu szégyen szakad nemcsak az ő személyére, hanem az egész rendre is, de veszendőbe megy az üdvös ügy: az akadémia is. Ha pedig most kisegítené bajából, fölépül majd az akadémia és hirdeti nyomos időkig a főapáti pártfogónak dicsőségét, kit az országbíró különben is legméltóbbnak tart az összes apátok közt az akadémiai elnökségre; ő maga hálából egész erejével szolgálna neki mindenkor hűséges fiaként és alázatos szolgáljaként.³

¹ At ecce fatum! Invidet hostis antiquus praevisos fructus huius instituti. Hinc eos, quorum beneficio hucusque vixi et necessaria itinera confeci, pessimus ciniflo impatientiae igne succendit, ut sine mora sustentare me renuerint ultro et pro hactenus praestitis solutionem peremptoriam exegerint, mox ad tribunalia sacra et profana ituri. Ugyanonnan.

² Ergo igitur vivendi mediis destitutus et ad solvendum tam rigide, ut vix describere possim, adactus, nonnulla vicina monasteria accessi mendicaturus auxilium. Sed quia haec hostili et domestica exactione usque et usque exhauriuntur, auxilia, quae celerare nequeunt, bono saltem animo seriora promittunt. Az apátnak a főapáthoz Purkersdorfbán, 1742 nov. 5-én irt leveléből; pannonhalmi Koptik-levelek.

³ Actum est de me et ordinis fama, actum de academia. At e contra brevi gloriosa erigetur academia, non Mannersdorffii, sed in Kismarton et tantum patronum aeternum grata mente praedicabit et venerabitur inter tot iam confoederatos abbates dignissimum, ut iudex curiae rogat, huius instituti praesidem; ego vero vires omnes intendam, ut expectationi tam benigni patris satisfaciam inveniarque fidelissimus filius et humillimus famulus. Az apátnak a főapáthoz 1742 nov. 5-én irt leveléből; pannonhalmi Koptik-levelek.

Az alázkodó könyörgésnek azonban nem volt fogantja. A főapát megtagadta a kért segítséget és két levéllel válaszolt; az elsőből, mely az apátnak szólt, az apát napokon át fekszik betegen, mert porig alázzák benne;¹ a második, mely az akadémia ügyébe avatott embernek szólt, sújtja az apátot és az akadémiát. A személyén ejtett sebeket elnyögi az apát, védekezik a mázsás vádak ellen s megint kér, de csak alamizsnát. Jobban fáj neki az ügyön ütött seb, mert a főapáti levélre már nem akarják benzésekre bízni az akadémia elnökségét és igazgatóságát; hogy ennek a bajnak elejét vegye, az ügy érdekében megint kéri a főapátot: tegyen jót vele és a renddel, szelidítse egy új levelével az előbbinek kemény ítéletét, hogy a primásnak is meg lehessen mutatni, s ígérjen benne legalább annyit az akadémiára, a mennyit a külföldi apátok ígértek.² Hiába.

A hitelezők részéről fenyegetődző vihar most még sem tört ki, ismeretlen befolyásra vártak a hitelezők egyideig. Annál többet harczol az apát a főapáttal. A mint láttuk, azt tervezgették a helytartótanácsnál, hogy a földvári apátság is szolgálja jövedelmével az új akadémiát; be is kell tehát majd az akadémiába kebelezni; a mint erről hall a főapát, tiltakozik ellene, mert Földvár benzés apátság, a melyhez a főapátságnak joga van. Az apátnak sikerült is ezt a követ félretolni az útból, s a helytartótanács azt ajánlja a királyasszonynak, hogy Földvár csak egyidőre, csak ideiglenesen legyen az akadémiáé, igazi alapja pedig majd valami királyi jövedelem legyen.³ Az apát szándékának tisztaságát is gyanúsítja a főapát; az apát újra meg újra erősítgeti, hogy őt csak az a szándék vezeti erőködésében, melyet a pápával együtt annyi meg annyi főpap és velük együtt az egész magyar helytartótanács helyeselt; nem hiúságoskodik, nem is dicsőséges-

¹ Nisi me Numen ter optimum maximum succolasset, profecto exanimus corruissem ad epistolae paternae fulmina; decubui tamen nonnullis diebus ob accepta abinde vulnera, quae tanto patientius ferenda duxi, quanto erant occultiora. Az apátnak a főapáthoz 1742 decz. 1-én irt leveléből; pannonhalmi Koptik-levelek.

² At quis sanet plagam ex litteris ad dominum Paluska a Sua Illustrissima Dominatione scriptis mihi concitam? Solus Deus, qui opem tulit derelicto, mala, quae formidabam, a me divinitus avertens... At litterae ad dominum Paluska datae ansam dederunt, ut iam rectoratus et praesidium nostro ordini non sint adiudicata. Cui malo si mederi adhuc velit Illustrissima Dominatio Vestra et filii sui famae, quam penitus dicta epistola prostravit, quin imo ordinis nostri konori consulere, ad me litteras benignas scribere dignetur, quas celsissimo primati exhibere possim, et saltem idem promittere, quod abbates exteri, quorum instrumenta vidimata dudum submisi. Ugyanonnan.

³ Revereor praeterea paterna monita in nupernis iterum mihi perscripta. Sed quam longe distabam a mente Illustrissimae Amplitudinis Vestrae? Credebam futurum solatio, quod academiae benedictinae abbatia Földváriensis restitnatur, primum cum aliquo onere, postea, accedente maiori fundo et obtentis in academia meritis, secundum iura avita sine omni onere ordini restituenda seu servanda. Interim hoc ipsum, quo me placitum putabam, erat lapis offensionis. Quare mox excelsae commissioni mentem Reverendissimae ac Illustrissimae Dominationis ex litteris intellectam declaravi et obtinui, ut abbatia haec non perpetuo iure, sed tantum ad tempus aliquod academiae incorporetur, caeterum aliae fiscalitates pro fundo concedendae sacrae regiae maiestati repraesententur. Az apátnak a főapáthoz 1742 decz. 26-án irt leveléből; pannonhalmi Koptik-levelek.

kedik, mert, ha ilyest lelne magában, tüstént visszahuzódnék mindentől; azt teszi különben így is, ha a főapát kívánja; csakhogy akkor ő nem felelhet arról a sok költségről, mely a műre már elkelt, arról a kárról sem, melyet mások látnak. Nem egyszer mondotta a primási udvarban, hogy ő nem tesz a főapát ellen mit sem, inkább veszzen minden.¹ Azt is szemére lobbantja a főapát, hogy éveken át nincs otthon apátságában, vét tehát a helybenlakás kötelezettsége ellen; az apát azt hiszi, nem vétett, mert üdvös nagy munkában fáradt; ily esetben pedig az ország régi törvényei és a csak iménti országgyűlés (az 1741, évnek 16. cikkelye) is megengedik a távollétet.² Azzal is vádolja a főapát, hogy a nyughatatlanság szelleme biztatgatja az akadémiára, a vele kapcsolatos távollétre és a sok útra; az apát nyugodt lelkiismerettel meri mondani, hogy csak igazán tisztos szándék és cél vezette minden eddigi dolgában, hogy ezerszer szivesebben éldéglne otthon szép csöndben, ha az Isten nem ragadta volna őt mintegy üstökénél fogva ezen munkára.³ Különben úgy élt otthon és idegenben, hogy senki sem találhat élete módjában szerzeteshez nem illőt.⁴ Bármint vétett volna különben, bocsánatot kér és remél a jóságos atyától;⁵ s ha mindezek után azt szeretné a főapát, hogy nyomban visszatérjen Dömölkre, ő azonnal engedelmeskedik.⁶

A főapát nem hívta vissza az apátot, ki tovább küzködik tervéért.

A december 15-ikén fölterjesztett helytartótanácsi véleményre a királyasszony csak jó negyedév múlva válaszol. Nem hallja ugyan még hivatalos köröktől, de érzi már a viszonyokból az apát, hogy hiába hengergette minden

* Caeterum de motivis, quibus me ad hoc impelli negotium Illustrissima Dominatio Vestra existimat, illud memorandum habeo, quod mihi omnino conscius non sim alio me spiritu moveri, quam salutari, a summo pontifice, cardinalibus, nuncio apostolico, archiepiscopis et episcopis ac tandem ab excelso consilio regio approbato, et si scirem, me in hac parte vanae gloriae aut cuiusquam vanitatis instinctui exerceri aut manuduci, hoc momento manum removerem de tabula. Quamvis vero mihi conscius non sum, in hoc tamen non iustificatus sum. Unde si me abstinere iubeat Amplitudo Vestra negotio iam fere ad coronidem deducto cum iactura maximarum expensarum et damno tertio, hoc momento relictis omnibus ad abbatiam remeabo, quo mandatum recepero, sed scandala exinde oritura mihi Illustrissima Dominatio Vestra non imputabit. Malo cum totius orbis iactura esse obediens, quam cum lucro totius mundi patri meo refragari. Id quod millies in aula archiepiscopali contestatus fui. Ugyanonnan.

² Demum residentiae a sacris canonibus praeceptae non mihi videbar contrariari, opus tam salutare prosequendo, nam ipsa negotii tam utilis et ecclesiae proficui ratio, imo leges tam antiquae, quam novissimae dietae ultimae articulus 16. a non residendo excusent. Ugyanonnan.

³ Demum etiam sancte contestor, quod nulla inquietudo, sed fines probatissimi me hactenus foris detinuerint, millies electurum in quiete vivere, nisi me ad hoc opus Deus veluti per capillos, ut aiunt, trahens coegisset. Ugyanonnan.

⁴ Nemo enim poterit me in modo vivendi religiosum decente reprehendere. Ugyanonnan.

⁵ Quomodocumque tamen peccaverim, spero in benignitate patris optimi de venia tanto certius obtinenda, quo minus peregre profectus substantiam meam cum mercede consumpsi. Ugyanonnan.

⁶ Quodsi tamen his omnibus non obstantibus placeat, ut derelictis omnibus mox reverter, en filium ad vota patris obsequentissimum! Ugyanonnan.

erejének megfeszítésével tervét föl a hegy lejtőjén, érzi, hogy a mostani viszonyok közt nem győzi egészen föl a csúcsra tolni, hisz látja, hogy a helytartótanáctól csak tanácsot, csak jóindulatú ajánlatot és a királyasszonyhoz szóló lelkes kérést kap segítségnek. Azért nem csügged, nem veszi kedvét, hanem más uton igyekszik a csúcsra érni terhével.

Kispapkori legjobb barátja neki Róbert heiligenkreuzi ciszterczita apát;¹ ez barátságát akkor is kimutatta, mikor Koptik a missióház ügyében járt mifelénk, mert száz aranyat adott neki lelkes levél kíséretében a benczés missióra.² Most is Róbert apátnak panaszolja a maga sanyarú sorsát és biztogatva kérdezi őt: nem volna-e kedve segíteni a megrekedt ügyön és így is érdemesülni Istennek szeretetére és Magyarországnak hálájára? Töpreng egyideig Róbert apát, mert látja, hogy súlyos teherrel jár eleinte az akadémia. Koptik apátnak lelkesedése azonban lassankint őt is melegíti, szebb színben látja csakhamar az egész tervet. Aztán jön Koptik apátnak és akadémiai tervének lelkes védője, gróf Eszterházy József országbíró, az is biztatja és lelkesíti Róbert apátot és konventjét a vállalkozásra.³ A mint aztán Heiligenkreuz visszanéz a multa és látja, hogy jötevőinek hosszú sorában az osztrák hercegek és fejedelmek után mindjárt a magyar királyok jönnek, hogy Magyarország királyai már ötszáz évvel ezelőtt halmozták el kolostorát jószágokkal és kedvezményekkel, hogy Magyarországnak az övé volt királyi adományként vagy szerzeményként részben vagy egészben a mosonmegyei már elpusztult Csetönvölgy, Legéntó, Macskád, Petten(d), Szécsöny, Tenefalva, a most már csak pusztaként élő Lesáncsuk, a faluként most is élő Barátfalu, Pátfalu és Sásöny, hogy még most is van ezen a tájon szépen birtokuk, hogy III. Károly magyar királytól csak az imént kapták új adományként a szentgotthárdi apátságot, mikor mindezt elgondolják Heiligenkreuzban, neki bátorodik Róbert apát a konventjével együtt és elhatározzák, hogy a hozzájuk

¹ Róbert apát maga mondja Koptik apátról: Sine quo, utpote sibi tantum a religiosa iuventute amicissimo... Oklevéltár 51. sz.

² Róbert apátnak erről szóló levele a göttweigi apátság «Miscellanea, 24.» című könyvében.

³ Nos Robertus abbas monasteriorum Sanctae Crucis et Sancti Gotthardi ordinis Cisterciensis omnibus, ad quos pertinet, hisce litteris testatum facimus, quod, postquam nobis desiderium excelsi consilii regii ratione erigendae in Hungaria academiae equestris per reverendissimum et amplissimum dominum dominum Odonem, abbatem Dömelkiensem innotuisset, facta nostri per memoratum dominum abbatem, quam per excellentissimum dominum Josephum Eszterházy, iudicem curiae regiae, ad erectionem et praesidium tam salutaris et gloriosi instituti humanissima invitatione, singulari omnino gaudio perfusi fuerimus. Országos levéltár: H. T. Fundationalia, lad. E. fasc. 13. (Az apátnak 1743 febr. 9-ikén kelt iratából.) — Unde et me etiam convenire volebat (Koptik apát) indagando, an non huic laudabilissimae institutioni adiutricem manum praestare sicque merita coram Deo et toto inclyto regno comparare vellem? Ego ut ad resolutionem in gravissimo negotio dandam paratior et securior essem, indutias aliquas expetendo, tandem ponderatis omnibus circumstantiis hanc declarationem, ut inclyto consilio regio locumtenentiali porrigere valeat, extradere et consignare volui. Az előbbi mellett fekvő iratából az apátnak és konventjének.

oly bőkezű és jótévő ország iránti hűségüket és hálájukat megmutatják és vállalkoznak akadémiájának megalapítására és fönntartására. Koptik apát és gróf Eszterházy József országbíró tehát nem találtak süket fülekre.¹

1743 február 9-ikén nyújtja be Róbert apát ajánlkozását; kettős iratban

1. arra ajánlkozik, hogy a Bécs melletti Baden szomszédságában, Oberwaltersdorf faluban álló kastélyát átengedi a magyar nemesi ifjúságnak szánt akadémia ideiglenes helyiségeül; aztán kötelezi magát, hogy

2. ezen kastélyában a maga költségén állítja föl az akadémiát, még pedig a bajor ettali benzés akadémiának mintájára; tanítanának benne tanárok elméleti tudományokat, mesterek gyakorlati ügyességeket; az elméleti tudományokból tanítanának 1. bölcseletet, még pedig elméletit és gyakorlatit (*philosophia theorica et experimentalis practica*), — 2. jogot, még pedig köz-, magán-, kánonjogot és a hazai jogot, — 3. geometriát, — 4. földrajzot, — 5. építészetet, — 6. történetet, — 7. éremtant (*res nummaria*), — 8. régiségtant, — 9. teológiát egész terjedelmében; a gyakorlati ügyességekből tanítanak és gyakorolnak: 1. az idegen nyelveket, — 2. a tánczot, — 3. a vivást, — 4. az ügyesebb lovaglást (*ars equos insiliendi seu voltigiandi*), — 5. zászlóforgatást (*ars vexilla rotandi*), — 6. számtant, — 7. ékesszólást; az elméletinek tanítását megkezdének azonnal a megnyitáskor, a gyakorlatiakból a lovaglást akkor, ha az intézet királyi alapot kap, a többit pedig, ha az intézet teljes lesz;

3. rendjebeli tanárokat szerez és ellát, még pedig annyit, a hány csak szükséges az intézet megnyitásához; ezenkívül világi tanítókat-mestereket szerez és fizet, a kellő szolgálatról is gondoskodik;

4. az akadémiai épületet kellően bebútorozza;

5. gondoskodik a tanításhoz szükséges gyűjteményekről (*cameram, vulgo Kunstkammer dictam et rerum naturalium ac memorabilium variis speciebus instruendam*);

6. az intézetnek mennél nagyobb biztosítására szövetségbe lép rendjebeli más apátokkal és hiteles írást vesz tőlük, hogy az ő vagy akármelyik utódjának akadályoztatásakor valamelyikük azonnal kezébe veszi az intézet kormányzását.

¹ Et imprimis confiteri oportet, monasterium Sanctae Crucis penes fundationes illustrissimorum ducum Austriae plurima ab inclitis regibus Hungariae iam ab antiquissimis temporibus et ultra quinque saecula obtinuisse dona et favores multaque adhuc usque modo in Hungaria possidere, praesertim ultimam gratiam augustissimi imperatoris Caroli piae memoriae in collatione et perpetua incorporatione abbatiae Sancti Gotthardi in recenti et grata memoria habere. Proinde praefatum monasterium et ego indignus modernus abbas sibi gloriae et fortunae maximae ducere, si occasio praesentaretur, qua fidelem et gratantem animum ergo tam largum et beneficiens regnum assumptis in se laboribus et consiliis contestari posset. Ugyan-onnan. — A heiligenkreuzi apátságnak mosonmegyei birtokairól Csánki, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában III. 679. 682—7. 691.

Megteszi pedig mindezt a következő föltételek alatt:

1. adjon őfelsége az intézetnek «királyi akadémia» czimet némi más kiváltsággal együtt és fogadja az egész intézetet védő szárnyai alá;
2. költöztesse őfelsége az intézetet Oberwaltersdorfból Szentgotthárdra, mihelyt királyi alapot juttat neki; Szentgotthárdon pedig fogjanak az intézet végleges házának építéséhez, mihelyt a helytartótanáctól megjelölt alapokból valamelyes pénz összegyűl;
3. legyen az intézet mindenkor a ciszterczita rendé, legyen az elnöke, feje, főnöke és kormányzója mindenkor és egyedül a heiligenkreuzi apát;
4. az intézetnek egyenes közvetlen főnöke és igazgatója Koptik Oddó dömölki apát legyen holtá napjáig, kapjon ezért kellő fizetést, térítsék meg neki királyi alapból mindazt a költséget, mely ezen intézetnek éveken át való szorgalmazásával a vállára szakadt; Koptik apát nélkül, ki neki nemcsak ifjúkori jó barátja, hanem ezenfölül tudományával, jámborságával, okosságával és a tanítás-nevelés ügyében szerzett tapasztalatával is áldott ember az ő szemében, nem is akar, nem is mer az intézet ügyében működni; s mivel Koptik nem akar az intézet anyagi ügyeivel bajlódni, azért az ifjúságnak csak tanulmányi, fegyelmi ügyeit vezeti majd, az összes anyagiak pedig a mindenkori heiligenkreuzi apátot illetik;
5. Koptik apát halála után a ciszterczii rendből adhasson neki utódot, egyáltalán az összes állások betöltésének joga és hatalma a mindenkori heiligenkreuzi apáté legyen;
6. a helytartótanács szólítsa föl a nemesi ifjúságot az intézetbe való belépésre; az állapítsa meg, mennyit fizet az ifjúság az eltartásért, mennyit fizessen ő a tanítóknak.¹

Egy hónapnál is tovább pihen ez az ajánlat, csak márczius 21-ikén küldi meg a királyasszony a helytartótanácsához véleményadás végett; a királyasszonynak ezen iratából halljuk azt is, hogy az akadémiának deczember 15-ikén fölterjesztett tervében hármaz gyarlóságot talált: 1. nem támaszkodhatni az osztrák apátságok ígéretére, mert az nem olyan, hogy nem férközhetnék hozzá kétség, — 2. olyan egyházi javadalom, melyet az akadémia céljára lehetne fölhasználni, most nincs üresen, — 3. a Pázmány-alapot sem használhatni föl, mert a primás óvást emelt, Kazy János nagyszombati jezsuita rektor pedig emlékiratot nyújtott be a királyasszonynak ez ellen.²

¹ A heiligenkreuzi apátnak két ajánlkozó irata az országos levéltárban (H. T. Fundationalia, lad. E, fasc. 13.).

² Országos levéltár: ugyanott. — Külsején: 21. Martii 1743. Ad repraesentationem 15. Dec. 1742. circa erigendam in Hungaria academiam emanatam benigne rescribitur, declarationes abbatis Sanctae Crucis

A két apátnak tervét sok mindennel támadják meg, nyíltan és titokban.

A tervben rejlő jószándékot a magyarságból nem igen ellenzik, szinte mindenki belátja, hogy a magyar ifjúságnak ilyen intézet nem hasznos, hanem szükséges is. Van azért, ki szinte sokalja az intézetért lángoló buzgalmat és fáradozást ilyen háborus kemény időkben.¹

Az egyik szerint a heiligenkreuzi apátnak azon ajánlata, hogy az akadémiát a maga költségén állítja föl, s az ajánlatnak azon föltétele, hogy segítségnek valami királyi alapnak valóságos megnevezését kívánja, nem fér meg egymással, mert így mégis csak királyi költségén, nem pedig az apátén épülne és állana az intézet.²

Abban is találnak gáncsolnivalót, hogy a heiligenkreuzi apát a dömölkit akarja élete fogytáig az intézet élére állítani, még pedig azon czímen, annak örvével, hogy a dömölkinék sok költsége és adóssága, melyet ezen ügynek minden királyi megbízás nélküli szorgalmazásával halmozott magára, királyi jövedelemből és alapból fizetődjék meg. Azt hiszik, nem járja, hogy valaki csak azért, mert egészen a maga jószántából, minden királyi megbízás nélkül erőlködött valami ügyön, királyi alapból vagy jövedelemből kapjon kárpótlást. Különösen akkor férne sok szó ezen eljáráshoz, ha igaz, hogy Koptik apát már a salzburgi kollégium czéljaira csinált adósságot, vett több apáttól kölcsönt, a kollégium összeomlásakor pedig mindezzel adós maradt s az most is. Ha most ezen apátok segítségével állítja föl az intézetet, oly színben mutatkozik munkálkodása, mintha a hitelező apátok zsebében jóval előbb ejtett sebet akarná most behegeszteni és a maga adósságait törleszteni, nem pedig az akadémiának ügyét szolgálni a királyi alappal; ez pedig haszonlesés, nem buzgólkodás lenne.³

in Austria et ad Sanctum Gotthardum in Hungaria novam formam eiusmodi academiae inducentes, nec non patris rectoris societatis Jesu Tyrnasiensis instantia intuitu foundationis Pazmanianae posita pro danda ulteriore super iisdem opinione clementer communicantur. — Mellette Róbert apátnak két irata és Kazy Jánosnak folyamodása.

¹ Cum apud nostrates auditum non habeam, et satius foret fulminum hac et egestatum tempestate remove re projecta tam impracticabilia, ne animus a magis distrahatur necessariis. Egy ismeretlennek megjegyzéseiből. A budapesti egyetemi könyvtár Pray-gyűjteményében (19. kötet, 23. sz.).

² Quod domini praelati, in specie Sanctocrucensis exigat securitatis et regressus gratia fundum quendam regium, per consequens non beneficio oblationis eorumdem, verum fundi regii neoerigenda foret academia. Ugyanott.

³ Quod velit academiae gubernatorem ad dies vitae suae constitui abbatem Koptik ex ratione NB., ut sumptus et debita sua, quae in promotionem negotii istius insumpserat, ex regio proventu expungat; est autem irrationabile, ut debita illa, quae quispiam in promovendo negotio absque commissione aulae pro solo genio suo insumpserat, ex fundo regio compensare habeat; maxime, si verum sit, quod abbas Koptik debita in convictum Salisburgensem ex credito nonnullorum praelatorum per eundem impensa quaedam illi adhuc supersint exolvenda; hoc enim modo non ipsa academia, verum debita Koptikiana, aut, si quae essent, praelatorum credita principaliter intenderentur ex regio fundo exolvenda. Hoc autem quaestum potius, quam academiae zelum saperet boni patris. Ugyanonnán.

Az sem tetszik, hogy az ajánlkozók királyi alapra számítanak, mert ez a módozat a királyra terhes, az országnak sok minden szükségletével nem számol. De nem is találni most olyan alapot, milyent az apátok kívánnának; mert a királyi kincstárnak jövedelmeit a háborus időknek elodázhatatlan kiadásai nem nélkülözhetik; ha pedig valamely megürült vagy ezentúl megürülő egyházi javadalomra számítanak s azt akarnák az akadémiába kebelezeni, akkor a már úgyis több javadalommal megrövidített egyházat rontanák, jámbor alapítványok és hagyományok fölhasználásával pedig más üdvös czélokot gyöngíténeek a hivek megbotránkoztatására; ilyesekkel pedig nem békül meg igaz lélek.¹

A jezsuitákkal is gomolyítják az ügyet. Van, a ki sajnálja őket; eddig a magyar katolikus iskolaügy középső részének majdnem, felső részének pedig igazán egyedüli urai voltak, nagy érdemeket szereztek maguknak a közművelődés és a katholicizmus terjesztésében; most is olyan tanult embereik vannak, hogy bátran versenghetnek az elsőbbségért akármely más egyházi testületnek tagjaival; ha most nem rájuk bizzák az új intézetet, minden ok és szükség nélkül fosztják meg őket egyeduralmuktól, a melylyel a hazában eddig, hivatásuk szerint, egészen ingyen, nevelték és tanították az ifjúságot és kormányozták a felsőbb intézeteket. Igaznak ismerik el különben a jezsuitáknak ezen jó barátai azt a nézetet, hogy nincsenek igazi helyükön az egyházi testületek tagjai, ha az ifjúságot nemesekhez illő katonai, lovagi és hasonló tudományokra és ügyességekre tanítják, mert az ilyest az udvar sokkal jobban taníttathatja; ha azonban mégis akadna királyi alap, ha mégis állítanának új intézetet belőle, akkor a rendes tudományok, a keresztény jámborság és a rettenthetlen vallásosság tanítására nem találhatnak a tapasztalás bizonyosága szerint alkalmasabb embereket más egyházi testületeknél, mint a jezsuitáknál; s ha a szokásos tudományszakokon kívül még különösebb tárgyakat is akarnának az intézetben taníttatni, akkor is helytáll majd a társaság és hiány nélkül felel meg majd a kívánalomnak.²

A Pázmány-alapítványnak tervezett fölhasználása szintén nagy hullámokat

¹ Quod fundus ille regius, quem expetunt domini praelati, quis esse possit? Fiscalitates quippe aerarii sunt regii plus nimio et indispensabiliter gravati continuis expensis in nervum atrocium bellorum modernorum, neque videtur stabilis quispiam fundus sine praeiudicio ecclesiae beneficiorum, sacrarum foundationum aut piarum fidelium et ultimarum voluntatum iure divino et humano firmatarum, neque nisi in scandalum publicum, quo Christi fideles in bona voluntate deterreantur, vel latum unguem mutabilium. Ugyanonnan.

² Quod supposito fundo regio academia magistris artis equestris, militaris et saltatoriae magis idoneis providebitur per augustam aulam, quae horum maiorem notitiam habet ipsis religiosis; quoad scientias vero speculativas, pluribus societas gaudet doctoribus, quam ulla aliarum congregationum, per consequens nulla videtur ratio aut necessitas, ut eadem societas a professione sua instituendae iuventutis, quod gratis et libenter praestat, nec non possessione universitatum et academiarum absque culpa semoveatur; si quid enim eruditionis scientiarum aut institutionis morum et christianae ac catholicae religionis desiderari potest, ipsa votis sine defectu et pleno cum contentu satisfaciet. Ugyanonnan. — Ugyaníly értelemben nyilatkozik egy másik ismeretlen magyar a budapesti egyetemi könyvtár Pray-gyűjteményének egy másik iratában (19. kötet, 21. sz.)

ver. A mint Kazy János jezsuita, a nagyszombati jezsuita kollégiumnak rektora, hall Koptik apátnak és a helytartótanácsnak azon szándékáról, hogy Pázmány-nak alapítványával is kellene éltetni az új akadémiát, azt hiszi, sok sebet ütnek az alapítónak szándékán, azért segítségért gróf Eszterházy Imre primáshoz, aztán magához a királyasszonyhoz fordul. A királyasszonyhoz irt folyamodásában azt mondja, hogy a VIII. Orbán pápától helybenhagyott és II. Ferdinánd királytól minden ízében megerősített alapítólevél szerint az alapító érsek azt akarta, hogy a szegényebb nemességnek sarjai a nagyszombati egyetemen nevelődjenek, még pedig a nagyszombati jezsuiták keze alatt; s ezt az utolsó szándékát oly határozottan fejezte ki, hogy nyilvánvaló az erős akarata. De megsértődének az ország rendjei is, ha Koptik apát kívánsága teljesülne, mert azok az iménti országgyűlésen azt kérték a királyasszonytól, hogy a nagyszombati konviktus az alapítólevél értelmében ujuljon meg. Sértés volna az apát kívánságának teljesülése a jezsuitákra nézve is, mert ők mindig megfeleltek kötelességüknek a konviktusban s úgy nevelték-tanították erényben és tudományban annak ifjúságát, hogy olyan férfiak kerültek belőle, kik egyházi és világi hivatalokban nagy nevet szereztek maguknak. Mindezért térden állva kéri Kazy a királyasszonyt, ne engedje, hogy ezen alapítvány, melynek háza, az ifjúságtól valaha népes, most pedig elhagyatott és üres, már régóta les-vár az ifjúságra, az alapító szándékától elütő czélnek szolgáljon és azok kezéből, kikre bizta az alapító, másokéba jusson.¹

Az ország primása sem lelkesedett a benczés akadémiáért; miért, arról nem hallunk.²

¹ Jam vero intelligo, dominum Oddonem Koptik, abbatem Dömölkiensem, id agere, ut ex clementissimo Maiestatis Vestrae annutu dicta piseti pensio attribuatür novae cuidam academiae, quam is molitur, erigendae... Quare supplex de genu accido Maiestati Vestrae, ne fundationem hanc, quam domus eidem destinata, olim convictoribus florens, nunc vacua et desolata, dudum exspectat, ad alium a mente fundatoris usum, ad alios, quam quorum providentiae ab eodem commissa olim fuerat, nullo horum demerito, derivari patiatür. Kazy Jánosnak a királyasszonyhoz irt folyamodásából; egyszerű másolata a budapesti egyetem Pray-gyűjteményében (19. k., 16. sz.). — Mennyire sértődtek a jezsuiták az apát szándékán, azt másfél tized után íródott naplónak szavaiból is érezni; a nagyszombati kollégium 1756. évi följegyzéseiben olvashatni: At enim non multo post quorundam voluntates eo spectabant, ut fundatio haec non conventui huic, sed nescio cui nobilium academiae erigendae impenderetur, ad quam instruendam advena quispiam se se offerrebat. Jamque decreto ex cancellaria misso sensus consilii regii petebatur, ubi locorum eam excitandam censeret. Tum enimvero rector collegii nihil morandum ratus, libello supplicii primum apud regni primatem, Emericum e comitibus Esterházy, tum etiam apud maiestatem regiam iis argumentis pro convictu egit, ut omnes adversantium conatus dissiparit. Idézve Fináczy, A magyar közoktatás története Mária Terézia korában I. 175—6.

² Totum regnum est pro mea causa; solus primas resistebat mirum in modum, qui etiam iam victus est. Az apátnak a főapáthoz Bécsből 1742. aug. 28-ikán irt leveléből. — Id quod millies in aula archiepiscopali contestatus fui, et idcirco perscriptum fuerit Illustrissimae Dominationi Vestrae a domino Paluska, ut revocer, eo, quod viderit celsissimum ab initio nonnihíl resistentem academiae benedictinis conferendae. Az apátnak a főapáthoz Bécsből 1742. decz. 26-ikán kelt leveléből. Mindkét levél a pannonhalmi Koptik-levelek közt.

Látni, hogy a hallott ellenvetésből kevés hatol az ügy magjáig; legtöbbje csak a héját érinti vagy karczolja. Tudjuk, hogy mindaz, a mi bennük Koptik apátra sértő, úgy mondják-ból merített beszéd. Az is nyilvánvaló, hogy nem emberségesen cselekszik a névtelen író, mikor az egyik egyházi testület kétségtelen érdemeinek sűrű hangoztatásával arra törekszik, hogy egy másik egyházi testület a tanítás és nevelés verőfényes mezejére ne is szállhasson; így az üdvös versengésnek útját állja.

Annál kedvesebb lehetett Koptik apátnak hallani, hogy messze földön is érdeklődnek fáradozása iránt. A mint Pajgoth Tiborcz, a modori benczés székháznak tagja, 1743 husvét hetében meglátogatja Neymayer János bazini plébánost s ezzel Koptiknak tervéről és annak sok minden akadékaról beszélget, a plébános csak úgy lángol a magyar akadémiáért s vágytan vágyakozik annak megvalósításáért. S hogy ez az intézet, melyben a magyar nemesi ifjúság minden tudhatóval, minden dicséretessel és hasznossal kiművelhetné magát, mennél előbb talpra állhasson, termékeny elméjében mindjárt egészen új terv fogamzik meg, melyet vendégének sürgetésére közöl is az apáttal.

Szerinte olyan helyen kellene az intézetnek épülnie, hogy a nemesi ifjúság az ország minden tájáról könnyen férhessen hozzá, tehát nem az ország szélén, mert ezt a részét a tervnek sokan elítélték, hanem közelebb az ország szívéhez, a közepéhez, de azért mégsem nagyon messze a királynak és a szent koronának állandó székhelyétől. Ő sokat járt-kelt a hazában, csak Erdélyt nem látta még, és ha rája bíznák az intézet helyének megválasztását, nem találna másutt a hazában olyan jó helyet az akadémiának, mint Bazinban, a mely Pozsonytól két órányira, Bécstől egy napnyira, Nagyszombattól meg, az egyetemnek székétől, négy órányira van, úgy hogy az intézet egy nap alatt megfordulhatna Nagyszombatban, ha az egyetem valami ünnepére lenne hivatalos.

A városnak levegője egészséges; mikor dühöngött a pestis, a város körül mindenütt hullott az ember, maga a város ment maradt. Van bőven bora, még pedig messze földön ismeretes; terem bőven gabonája s más élelme, van elég fája, mert közel vannak az erdős hegyek; van szőlője, szántója, rétje, síkja, vizei is vannak, sok olyas kínálkozik itt, a mi az ember gyönyörűségére és szórakoztatására szolgál.

Van aztán a városban egy pompás templom, a templomosok régi műve; soká állott használatlan, csak ő kezdte az isteni tiszteletet Mária-napokon ott tartani, hogy egész használatlan ne álldogáljon. A templom szomszédságában áll két ház, diszesek és tágasak, a temploméi már ősidőktől fogva, azok helyén akármekkora intézetet lehetne alakítani, még pedig könnyedén, mert sok ott a kő. Közel van mindehhez a lutheránusok óriási temetője, melyet nem igaz uton

birnak, annak helyén akár három lovaglőiskolát lehetne állítani. És a mi a fő, a templomhoz és az említett többi helyhez minden pénz nélkül lehetne jutni, csak a királyasszony jóváhagyása lenne szükséges.

Bazin tehát fekvésének szépsége, gabonája, bora, fája, de más szükségeseiben való bősége miatt is a lehető legalkalmasabb hely az intézet számára sokak szemében.

A költség, melyből az intézetet fölláttatni s virágzásban tartani lehetne, az sem szerez nagy gondot a plébánosnak. Mivel az intézet az egész magyar nemesség tisztességére és hasznára lesz, azért az egész magyar nemességnek kell pénzével az intézethez járulnia. Mondja ki tehát a királyasszony az egész országnak szóló rendeletben, hogy föltétlenül akarja ezt az egyetemet, hogy minden nemesi ifjúnak lesz joga ebben tanulni s magát ott a nemesi ifjúsághoz illő dolgokban kiképezni, de parancsolja meg mindezért azt is, hogy ezen jognak megvalósíthatására minden magyar nemes fizet most az első évben egy aranyat, a másodikban két forintot, a harmadikban egyet. S mivel a hazában 50.000 nemes ember van, lesz az apátnak intézete számára az első év végén ötvenezer aranya, ezért az intézetet «Magyarország nemeseinek arany intézete» czímével kell megbecsülni örök időkre; a második év végével lesz az apátnak százezer forintja, a harmadiknak elteltével újabb ötvenezer forintja. S mivel egy forint csekélység, azért szokásba kelhetne, hogy minden nemes ember fizetne évenként egy forintot s ezzel állandósítaná azt a jogát, hogy fiát az intézetbe küldheti; így az intézetnek évi ötvenezer forint jövedelme lenne. Hallja a tervező a kifogást már előre, hogy a nemes nem adózik; de ez nem számít, mert kell fizetnie, ha a királyasszony akarja, mert ez a fizetés tulajdonkép csak folytonos alapítás, mely a nemességnek csak juttat, a jogából pedig mit sem vesz el, sőt szaporítja kiváltságait, mert egy aranyért, sőt egy forintért egy egész éven át taníttathatja fiát; ez nagy kiváltság, a miért is minden nemesnek, még a magtalanak is, meg kellene fizetnie ezt a forintot. Fölhozhatnák akadéknak azt is, hogy sok nemes szegény; de ez sem igazi akadék, mert, ha sok nemes szegény, van sok gróf, sok báró, de egyszerű nemes ember is, ki röstel csak egy aranyat, csak egy forintot adni s fizet majd többet; habár bátran mondhatni, hogy nincs olyan magyar nemes, ki nem adhat nagy megerőltetés nélkül ezen célra évenként egy forintot.

Szívesen küldi az apátnak ezt a tervet a plébános, bizonyára szívesen fogadta és hallotta az apát a benne rejlő jóindulatot ügyes-bajos szándéka iránt; hogy próbálta volna érvényesíteni, arra nincs semmi nyomunk; bizonyára érezte, látta belőle, hogy még több érdeket érint, még többek érzékenységét bántja s így még bajosabban valósítható meg;¹ maradt tehát a régi tervnél.

¹ Göttweigi apátsági könyvtár: Miscellanea, 24. k.

A helytartótanácsnak bizottsága (gróf Zichy Ferencz, Szuhányi Márton, Pehm András és Bosnyák Antal) így vélekedik a két apátnak tervezetéről.

Sokaknak úgy látszik, sikertelen törekvés meg meddő munka ilyen nagy és költséges ügyet, milyen a magyar nemesi akadémia, határozott alap hiányában forgatni; pedig minél keményebb a munka, mely az ország javára céloz, annál nagyobb erővel kell hozzáfogni, hogy az ügyre már eddig fordított fáradság el ne kallódjék, azok pedig, kik ezen ügyben már vesződtek, önként és jóindulattal vállalt nagylelkű munkájukban ne csalódjanak.

Egyik gyöngéje az ajánlatnak a bizottság és bizonyára minden magyar szerint, hogy a magyar nemesi ifjúságnak szánt akadémia nem a hazában, hanem Ausztriában épülne, igaz, nem véglegesen, hanem csak egyelőre. Akarna ezen a hibán a bizottság segíteni, mert azt szeretné, hogy mindjárt elejétől fogva a hazában munkálkodjék, hogy itt a hazában nyiljék meg az intézet. Körülnéz tehát a hazában és keresgél alkalmas épületet, de hosszas keresgélés után is csak azt mondhatja, hogy az országnak nincs ilyen iskolához alkalmas épülete; még azt is kénytelen megvallani, hogy pénze sincs az országnak ilyen épületre. A királyasszonynak kegyelmes jóindulatára számít tehát és azt javálja, könyörögni kell a királyasszonynál, adjon az országban valami alkalmas és nem igen szükséges királyi épületet, ha nem örökre, legalább ideig-óráig, míg az ország szerez valahogy pénzt alkalmas épülethez. Ha azonban a könyörgésnek nem lesz sikere, akkor se akadjanak meg az apáti ajánlatnak ezen gyöngéjében, hanem ragadják meg a följánlott oberwaltersdorfi kastélyt ideiglenes helyiségnek, természetesen oly szándékkal, hogy a hazában építenek majd az akadémiának végleges házat, még pedig a hazának olyan helyén, mely mindkét félnek, az ajánlattevő apátnak és az országnak egyaránt tetszik.

A heuligenkreuzi apátnak azon gondolatáért, hogy Szentgotthárdon épüljön a végleges akadémia, szintén nem lelkesedik a bizottság, mert ez a hely is csak a szélén van az országnak; ha azonban az apát nem akarna ebben engedni, akkor meghajol a kívánsága előtt, csakhogy létesüljön az intézet.

A tervezetnek azon részén, mely a tanítandó tárgyakról szól, nem talál gáncsot; az a meggyőződése: azt kell főként tanítani, a mit a mostani magyar iskolákban nem tanítanak; ennek a kívánalomnak pedig megfelel a tervezet.

Bízik az apátban, hogy áll a szavának és bebútorozza a följánlott kastélyt, megszerzi a szükséges tanárokat; az apátnak azon gondolatját pedig, hogy az intézet biztosítására más apátokkal szövetséget köt, igen helyesnek találja; nógatja is az apátot, valósítsa csak meg azt a gondolatot mennél előbb, még pedig úgy, hogy irással is tanuskodhassék erről, mikor majd az akadémia az országba költözik.

Áttér azután a bizottság az apát kívánságaira.

Első kívánságát egészen helyesnek tartja, azért azt ajánlja, könyörögni kell a királyasszonynál, adjon az intézetnek «Királyi akadémia» czímet, adjon neki néhány kiváltságot és biztosítsa őt védelméről; mindez a magyar nemzet iránti jóságának és kegyességének örök bizonyossága lenne.

S most jön az egész ajánlatnak, tervezetnek nyílt sebéhez, az alaphoz. Ily alapul szolgálhatna a bizottság szerint: 1. ha nem kerülne valami egyházi javadalom, ilyen megürült egyházi javadalomnak időközi jövedelme, — 2. valami királyi jövedelmet is lehetne ideiglenesen vagy akár örökre is neki szánni. Meg kellene nyerni a királyasszony segítségével a két ausztriai főhercegség rendeinek engedélyét arra, hogy ötszáz hordó jó magyar bort lehessen évenként vámfizetés nélkül kiszállítani Salzburgnak; ennek haszna lenne az intézetnek alapja. Az osztrák Rendek jóindulatát annak hangoztatásával akarja az ügynek megnyerni, hogy 1. az intézet közös lesz, tehát az osztrák ifjúságnak is használ, nemcsak a magyarnak, — 2. ezen engedélyükkel vagy semmi, vagy csak igen kis kárt vallanának, mert Salzburgban osztrák bort nem fogyasztanak, hanem rajnait és francziát, — 3. szövetségeseink, örökös társaink, szomszédaink, egy fejedelmet uralnak velünk, a kik iránt a magyar nemzet csak az imént mutatta meg igaz hűségét, mikor velük együtt üzte-hajtotta Ausztria határaitól és területéről az ellenséget. A királyasszony beleegyezését pedig úgy akarná megszerezni, hogy hivatkoznék az imént tartott országgyűlésen hozott cikkelyekre, melyekben a királyasszony reményt nyújtott a kereskedelem nyügeinek föloldására és lazítására.

Átmegey azután a bizottság annak tárgyalására, ki viselné az alapnak gondját? Azt tartja, annak eldöntésére akkor kerül a sor, mikor lesz majd alap; most azt sem tudni még, a királyasszony rendel-e ilyet vagy az ország? Ha királyi lesz, őfelségén áll meghatározni, hogy a czisztercitákra bizza-e annak gondozását; ha pedig a rendek adják az alapot, akkor tőlük függ, kire bízák. Bárhonnét is kerül azonban, évenkénti jövedelméből először az akadémiai épületet kell emelni; ha ez készen áll, akkor a tanárokat kell belőle fizetni, bútorokat és egyéb szükségeseket kell belőle szerezni az apátnak a vele kötött előleges megegyezés szerint. Az intézetnek igazgatása azonban egészen a heiligenkreuzi apátnak dolga lesz, akárki is adja hozzá az alapot.

Az intézet fölállítására vállalkozó apátnak többi föltételeit nem tartja nyomósaknak a bizottság, azért könnyen síklik át rajtuk. Így semmi kifogása az ellen, hogy az akadémiát örök időkre a cziszterciták rendjéhez kötik, egyrészt hálás elismerésből, hogy az apátok ezen művükkel az országot gyarapítják, másrészt meg azért, hogy új tere legyen a rendnek, melyen a király és haza iránt

friss érdemeket szerezhessen. Azt is igazságosnak tartja a bizottság, hogy a dömölki apátnak az ügy forgatásában szerzett adósságát kifizessék. A mi pedig az apátnak utolsó kívánságát illeti: hogy a helytartótanács állapítsa meg, mit fizessenek a növendékek az intézetnek, mit fizessen az apát a mestereknek, arról úgy vélekedik a bizottság, hogy Oberwaltersdorf Magyarország határán túl fekszik, a magyar helytartótanács tehát nem intézkedhetik ezen ügyben; az öszszegnek megállapítását bátran hagyhatni az apátra, csak azt kell neki a szívére kötni, hogy mennél kisebbre szabja a növendékektől kívánt összeget, hogy mennél több ifjúnak kerekedhessen kedve és lehessen módja az akadémiához. S ha valahogy megalakul királyi rendelettel ez az akadémia, akkor a helytartótanácsnak nem szabad megelégednie azzal, hogy ennek hírért az összes megyék útján a nemességnek tudomására juttatja, hanem azt is meg kell jó korán tudnia, hány ifjú keresi majd föl az akadémiát, hogy az apátot erről már előre lehessen tudósítani.¹

A helytartótanács nem igen módosít bizottságának véleményén. Segíteni akar az ügyön, mikor új jövedelemforrást említ. Eddig a József-Károly-társulat támogatta az akadémiát, a helytartótanács most Koptik apátnak Szent István lovagrendjét ajánlhatja; a mit néhány évvel ezelőtt hallottunk ezen apostoli és királyi lovagrendről Koptik apáttól, azt most a helytartótanácsból halljuk, csak-hogy újabb cziczomákkal megszerezve. Szent István királyunk alapította volna, Henrik császár, Péter és Endre királyaink ünnepiesen engedélyezték volna, Szent Imre viselte volna jelét és Szent László királyunk nagy ünnepség közt visszaállította volna a rendet. Ezen megint feledésbe merült lovagrendnek fölélesztésével a magyar királynak is lenne rendje, melylyel az ország iránt érdemeseknek bizonyult férfiakat kitüntethetné, még pedig olyan renddel, hogy az aranygyapjas sem versenyezhetne vele régiségben. A pápa már megengedte a fölélesztést, az apát már készítette a pápától is helyeselt alapszabályokat, a pápának akarata szerint a magyar király ezeken tetszése szerint változtathatna. Az ország előkelőinek nagyon tetszenék ez a lovagrend; ha nem tartanának attól, hogy hívságos kapaszkodás és kegyhajhászás gyanujába esnek, akkor maguk kérnék a királyt ezen apostoli és királyi lovagrend megalkotására; így azonban az lenne a legjobb, ha a király egészen a maga jószántából élesztí föl. A helytartótanács száz tagot ajánlana kinevezésre a királynak, mindegyik fizetne ötszáz forintot, az új akadémia így hamarosan ötvenezet forintot látna alapnak.²

Míg ez a pénz összegyűl, míg királyi adomány kerül, addig szűkebb keretben működnek az intézet, úgy, a mint Róbert apát ajánlhatja; megelégednének

¹ Oklevéltár 51. sz.

² Századok 1884. 12.

tehát egyelőre az alsóbb osztályok fölállításával és a tudományok elemeinek tanításával, a magasabb osztályokra és a bennük tanítandó magasabb tudományokra s a költséges ügyességekre: lovaglásra, csak később kerülne sor. A szükséges tanítók fizetése kikerülne a növendékektől fizetett háromszáz forintból körülbelől ennyit akarnak velük évenként fizettetni; kikerül biztosan, mert lesz növendék elég, minthogy külföldi akadémiára már nem szabad menni, a bécsiben huszan sem férnek el, a lignitzi akadémia-féle pedig megszűnt. A tanárokat fizetni terhes lenne az apátnak, azok azonban most egyelőre kolostoraiktól élnek. Róbert apát már szorgoskodik a munkában: szerzett már különböző gyűjteményeket. S ha nem is kerülne a növendékektől fizetett pénzből minden szükségesre, ha rá is kellene fizetnie Róbert apátnak eleinte, megtérül később minden.

Bizottságával tart a helytartótanács akkor is, mikor nem akarja a magyar akadémiát osztrák földön megnyitni. Koptik apát már fürkészett, s az ő nógatására ajánlja a helytartótanács a mosonmegyei Féltoronyt vagy Magyaróvárt az akadémia helyének, itt kellene már megnyitni, itt kellene véglegesen működnie az intézetnek.

Féltorony nagyon alkalmas hely; közel van a határhoz, az osztrák ifjúság tehát közel érné; közelében van Barátfalu (a régi Monó(h)udvar, Neunaigen, possessio curiae monachorum, Mönchhof, Mönchdorf, Monichdorf stb.) a heiligenkreuzi ciszterciták ősi faluja, a honnan élmezhetni az akadémiát; Féltoronynak van sok szép épületje, valamelyikből könnyen alakíthatni akadémiát; a falu a koronának birtoka, tehát könnyebben férhetni hozzá; az udvarnak lovardája is van itt, ez is könnyítené az akadémia fölállítását. Némelyeknek ugyan akadály, hogy az udvar is tartózkodik itt őszönkint; másoknak azonban az nem akadék, mert olyankor nincs még együtt az ifjúság, ismét másoknak az meg épen jó tulajdonság, mert az akadémiának ifjúsága az udvarnál is megfordulhatna. Levegője, vize jó, félreesik a világtól, csöndjében a tudományoknak élhetne a növendéksereg, nem is kísértének az érettebb részét a világ veszedelmei: zajos szórakozások, asszonyok.

Magyaróvár is a kincstár birtoka; van hatalmas várkastélya, melyet akadémiának át lehetne alakítani.¹

A helytartótanács tehát lelkesen karolta föl az apátok akadémiai tervét, bár egyet-mást módosított rajta.

¹ Országos levéltár: litt. cons. locumt. nro 175. — Külséjén: Consilium locumtenentiale submittit ulterius votum suum circa eringendam in Hungaria academiam, cumprimis circa aedificium pro residentia in Halbthurn concedendum (1743 ápr. 5. gróf Pálffy János, Fábiánkovich György, Brunsvik Antal). Mellette egy ismeretlennek kifogásai az akadémia ellen «Observationes in proiectum neoerigendae academiae» című iratban, melynek mása a budapesti egyetemi könyvtárnak Pray-gyűjteményében (19. k., 23. sz.) látható; mellettük a helytartótanács bizottságának előbb ismertetett jelentése.

Örülnek ezen az apátok, Koptik örömébe azonban valamelyes üröm is keveredik. Tudjuk, hogy Koptik apát Sajghó főapáttal szerette volna megalapítani a magyar ifjúságnak szánt akadémiát; láttuk, hogy csak akkor fordult az osztrák apátokhoz, később a heiligenkreuzihoz, mikor a főapát nem hallgatta meg. Most is fáj szívének, hogy nem magyar benczések valósítják tervét. Ez ösztökéli, mások meg biztatják, hogy még egyszer próbáljon szerencsét a főapátnál. Fölkeresi megint levelével s elmondja benne tömören az akadémia tervének a helytartótanáctól elfogadott mostani alakját; elmondja, hogy a helytartótanács egyhangulag határozta el az ő költségeinek megtérítését; elmondja azt is, mennyire csodálkoznak azon, hogy a főapát nem vesz részt ezen dicsőséges és üdvösséges munkában; mennyire mondogatják igen sokan a helytartótanács körében, hogy de mennyivel szivesebben látnák, ha a főapát Pannonhalmán valósítaná meg az akadémiát; azt is hozzáteszi: nem is késett volna még el a főapát; ha elszánná most magát a munkára, ő bízik magában és erejében, hogy a királyasszony Pannonhalma javára dönti el az ügyet.¹

Ennyi unszolásra nem marad a főapát szótlán. Leveléből látni, még pedig egész részletesen, a mit eddig csak nagyjában hallottunk: mint vélekedik az akadémia ügyéről.

1. Az ifjúságnak nevelése és tanítása nem hivatása a magyar benczés rendnek, ezen célra más rendek vállalkoztak; minden rend pedig úgy szolgál igazán Istennek, ha a maga rendes, választott útján jár. — 2. Ő nem fordíthatja és nem vesztegetheti a Rendnek ösztövére maradó vagyonát olyan célra, a melyre az alapító nem is gondolt. — 3. Azt meg épen nem remélheti, hogy az új intézetnek igazi jövedelmes alapot találjanak; hiába keresnek ugyanis már a föld színén olyan alapot, mely senkié. Hisz az emberek telhetetlen kapzsisága már a vizeknek mélységeibe ereszkedik, már a föld gyomrát vájja, már mindenhez kapdos, sokszor még az Istennek följánlottól, szentelttől sem riad vissza, csak hogy ne kelljen éheznie és szomjuhoznia. Mindezért nem hiheti, hogy Koptik apátnak adjanak valami alapot az akadémiájához. Istenben boldogult elődje, Göncz Czelesztin főapát, erőlködött az idegen kézre jutott benczés apátságok visszaszerzésén; sikerült is neki Tihanyt megint a főapátsághoz kapcsolni. Ő pedig még megválasztása előtt fogadta meg esküvel a rendtársaknak, hogy mint főapát igyekszik az elvesztett apátságokat és birtokokat visszaszerezni; s könnyen ígérhette ezt, mert érezte, hogy ezen visszaszerzéssel az alapítóknak jámbor szándéka teljesülne és a magyar benczés rendre az ősi fény derülne; s érezhette, bátran mondhatta, hogy emberül felelt meg fogadásának. Mióta főapáti

¹ Oklevéltár 52. sz.

keresztjét hordozza, az elégnél is többször erőlködött azon, hogy a Rendnek idegenek kezére került jószágait és idegen czélnak kamatozó apátságait visszaszerezze; valaha ötvennél is több magyar benzés apátság uralta Pannonhalmát főapátságának, most csak három, s az is olyan romlott állapotban sínlődik, hogy hárman sem tesznek ki igazi konventes apátságot; kimutatta a főapátságnak jogát ilyen mások kezére jutott benzés apátságokhoz, néhányért nem csekély váltságdíjat ígért; fejtegette, mennyi minden jó járna azzal, ha ezen jószágok és apátságok a főapátsághoz visszakerülnének; így, csökkennék az eretnenség az apátságok és jószágok területén, gyarapodnék a Rend gondozásához kerülő hiveknek lelki haszna; s mégis minden fáradozása hiába volt, sikert nem látott. Mikor először jelent meg főapátként az 1722—3. évi országgyűlésen, mindjárt elpanaszolta az országnak a főapátság ezen régi sérelmét s azt az óhaját is hallatta, vajha ezen apátságok megint visszakerülnének ősi céljukhoz és igazi birtokosukhoz, a pannonhalmi főapátsághoz! S az országgyűlés elismerte panaszának és óhajának jogosságát.¹ Az ország helyeslésén erősödik aztán szándéka, munkához lát nyomban, fölszólal még ugyanazon országgyűlésen a száva-melléki szentdömötöri apátság ügyében és kéri az országot, vegyék el azt az apátságot a pécsi püspökségtől és adják a főapátságnak; sikert azonban nem látott.² Nemsokára (1723 márcz. 7-ikén) a kancellária útján kéri a királyt, adja az üresen álló vaskai apátságot valami érdemes benzésnek; s hogy könynyebben érhessen célhoz, kopogtatott segítő pártolásért sok nagy urnál, a kancellária segítette is; a kívánatos eredményt azonban most sem látta.³ Nemsokára megüresedett a bélai apátság, a főapát siet kérvényével a királyhoz, hogy adományozza Erdélyi József benzés theológus tanárnak; de hiába.⁴ Még ugyanazon évnek (1723) vége felé a tolnamegyei báttai apátságot kéri a királytól; s most arra is hivatkozhatott, hogy I. Lipót király 1698-ban megígérte a főapátságnak ezt az apátságot, mihelyt megürül; azt is említhette, hogy III. Károly király szintén megígérte ezt az apátságot; azt is, hogy ezen ígéretéről oklevelet is állíttatott ki; most, hogy megürült az apátság, a kancellária is azt ajánlja a királynak, váltsa be ígéretét; mindennek daczára mégis Kollonich Lipót bécsi érsek kapta az apátságot.⁵ Mikor Althan Mihály vácsi püspöknek halálával a Miskolcz melletti tapolczai apátság üresedett meg 1734-ben, a főapát folyomodik érte; fölsorolja nyomós okait és végül még 10.000 frtot is ígér hadiváltság czímen; nem volt semmi foganatja.⁶ Apátságsszerző útjában találkozik tehát

¹ Sajghó főapát naplója.

² Ugyanott.

³ Ugyanott.

⁴ Pannonhalmi rendi levéltár: fasc. 85. nr. 113.

⁵ Pannonhalmi rendi levéltár: fasc. 64. nr. 19. — fasc. 85. nr. 112; — Országos levéltár: liber regius 34. 484. — Kancz. oszt. conf. ref. 1727. nr. 54.

⁶ Pannonhalmi rendi levéltár: fasc. 85. nr. 133.

többször igazi, többször csak látszatos jóakarattal; sokszor ismerik el jogát, joga azonban erőtlen más tényezőkkel szemben, s marad minden a régiben. Ha tehát mire sem ment, mikor a jog állott az oldalán, hogy remélhetne sikert, mikor minden jog nélkül szűkölködik az akadémiához kívánatos alapra nézve? —

4. A heiligenkreuzi cziszterczita apátnak lelkes példája nem piritja őt. Annak két apátsága van: a régi Heiligenkreuz Ausztriában és az új Szentgottárd Magyarországon; mindegyik szaporán terem gyümölcsöt. Neki csak egy, azt is annyira megviselte a rossz idő, hogy alig győzi föltáplálni; megvonja talán tőle a ruhát s idegenre aggassa? Ezt nem teszi. — 5. Pompás dolognak tartja az akadémiát, de üdvösnek és sokkal jobban ajánlandónak az erény és tökéletesedés iskoláját, a melyhez ő fogadalmával szegődött tanítónak, a melynek szolgált eddig szerzetes voltában; most, hogy alkonyra hajlik élete, most nem hagyja el Rachelt Lia kedvéért.¹

Koptik apát megy tovább a cél felé Róbert apáttal, a ki nem kisebb embernek mutatkozik az akadémiáért való lelkes munkásságban. A mint Róbert apát hallja, hogy 1. nehezen találnak királyi alapot az intézet biztosítására, — 2. sugdozzák Koptik apát ellen, mintha igazgatóságának idejében a salzburgi kollegiumnak pénzével rosszul gazdálkodtak volna, — 3. a magyaroknak éppen nem tetszik a tervnek azon része, hogy Oberwaltersdorfban nyilnák meg az intézet, kész mindenben segíteni; levélben fordul gróf Uhlfeld főkancellárhoz és az első akadékos azzal akarja elsimítani: ha nem is mutatnak mindjárt királyi alapot az intézet biztosítására, ő azért megnyitja az intézetet s élteni egyelőre abból, a mit a növendékek fizetnek; a mi még ezenfölül kell, azt adja a magáéból és a szövetséges apátokéból; csak azt kérné ezen esetben, adjon a királyasszony segítségnek valamelyes sőt és fát; a második akadékos azzal a kijelentéssel tolja félre az útból: a mit sugdoznak apáttársa ellen, azt a mende-mondát olyanok terjesztik, a kik az akadémia áldásos ügyének útját akarják állani; a harmadik nehézségen azzal a kijelentéssel segít: kész az akadémiát a mosonmegyei Fél-toronyban megnyitni, csak adjanak neki az ottani királyi kastélyhoz tartozó fölösleges épületekből néhányat az akadémia számára. Siettetni is akarná az ügyet, azért kéri a grófot, irasson a királyasszonynyal mennél előbb kedvező választ, még mielőtt őfelsége csehországi útjára kel, ő aztán nyomban küldené Koptik apátot egy heiligenkreuzi rendtaggal a benczés kolostorokhoz, hogy szerzetes növendékeiket tanulóba az akadémiához küldjék és esetleg tanárküdéssel is támogassák az intézetet. Ilyformán elérhetné azt a kívánatos eredményt, hogy készen állana az akadémia az ifjúság befogadására, mikor őfelsége cseh útjából visszatér.²

¹ Oklevéltár 53. sz. ² Századok 1884. 10.

A helytartótanáctól a magyar udvari kancelláriához kerül ügyük. Koptik apát itt is akarná simítani az utat, azért Koller József előadó tanácsosnak, az akadémia lelkes pártfogójának tanácsára meglátogatja a tanácsosokat, és örömmel hallja, hogy azok, kiket otthon talált, egész szívvel pártolják tervét; azt is hallja, hogy Féltoronyt mindenki szeretné akadémiai székhelynek, hogy a féltoronyi királyi épületnek átengedésével a királyasszony úgy megnyerné az ország rendjeinek jóindulatát, hogy minden nyelv csak az ő bőkezűségét dicsőítené.¹ S hogy könnyítse a tanácsosok dolgát, összeírja az ügynek nehezebb, fogasabb részleteit, aztán igyekszik mindent megvilágítani, minden nehézséget eloszlatni, minden csögös-bogos részletet oldogatni.²

A magyar udvari kancellária el is fogadja minden ízében a helytartótanácsnak akadémiai tervezetét ápr. 26-ikán.

Örülhettek az apátok az eredménynek. Most már csak a királyasszonynak megerősítése kellene még. Hogy azt megnyerhessék, ír mindegyikük május 1-jén gróf Uhlfeld főkancellárnak, kérik és köszönik jóindulatát. A heiligenkreuzi két levéllel is keresi föl gróf Uhlfeld főkancellárt. A heiligenkreuzi különösen Féltoronyt ajánlja a grófnak szívébe; a dömölki pedig azt hiszi, nyiladozóban már az akadémiának kapuja, még pedig a grófnak jóindulatából, azért hálától és örömtől gyuladoz levelében, gyeplüt ereszt lelkesedésének és ömledez, dicséri és dicsőíti a grófnak nagy érdemét, melylyel egész Magyarországnak igaz tiszteletét szerezte meg magának.³

És méltán hihette Koptik apát, hogy egycsatára megvalósul az, a miért évek óta izzadt-fázott; hallotta ugyanis, hogy május elsején kel útra Prágának a királyasszonyhoz a kedvező fölterjesztés, de nem egymagában, hanem kíséri majd az akadémiaalapító királyi oklevélnek fogalmazványa is; azt is megtudta, látta, hogy az a fogalmazvány 1. elismeri ilyen intézetnek szükségességét, — 2. megemlíti az 1723. évi országgyűlésnek végzését, — 3. dicséri az ő fáradhatatlan buzgóságát, — 4. kiemeli a heiligenkreuzi apát ajánlatának fontosságát, — 5. Magyaróvárt jelöli az intézet székhelyének, — 6. az ő tervezeténél is bővebbnek alkotja az intézetet, mert királyi akadémia czímen igazi egyetemet akar, mely minden tudományt taníttathat, melynek hatalma lesz magisztereket és doktorokat tenni, melynek kancellárjai, dékánjai, karai lesznek, — 7. első alapnak a földvári apátságot szánja és valóságosan is adja, mihelyt két év múlva az augsburgi püspök haszonélvezetének ideje lejár, — 8. második alapnak pedig azt az engedélyt adja, hogy hatszáz hordó jó magyar bort szállíttat-

¹ Országos levéltár: udvari kancz. 1743 ápr. 30. 59. sz.

² Reflexiones pro solvendis difficultatibus ratione academiae sub cura ordinis Cisterciensis erigendae. Koptik apáttól írt nyolcz lap az előbbi számban.

³ Századok 1884. 14.

hat vámfizetés nélkül Ausztrián át a külföldre, — 9. az intézet szellemi ügyeit a dömölki, — 10. anyagi ügyeit a heiligenkreuzi apátra bízva, a kinek jogai és kötelességei egész részletesen vannak megállapítva.¹

S hogy a királyi megerősítés megérkezésekor már készen álljanak, a menyire csak lehet és a mennyire csak telik tőlük, irat a heiligenkreuzi apát azon hevenyében oklevelet, aláírja a maga kezével, megerősíti a maga pecsétjével s útnak akarja vele bocsátani a dömölki apátot és a heiligenkreuzi kolostornak egyik tagját, Gretsner Ignácot a benczés apátokhoz; örömet akar szerezni mindannyiuknak azon friss hirrel, hogy a királyasszony a maga bőkezűségével akarja fölépíteni azon akadémiát, melyet a magyar nemzet már húsz év óta kíván, hogy a királyasszony megtisztelő bizalmából ő és utódai lesznek az intézetnek örökös vezérei, rendjének tagjai a magasabb tudományoknak, istenieknek és emberieknek egyaránt, tanítói; megcsendül aztán a levélben a nemes léleknek szava, mikor őszintén megvallja, hogy a műnek eddigi sikeréből neki is jár ugyan rész, a fő azonban mégis a dömölki apáté, a ki tüzes lelkével, fogyhatatlan lelkesedésével és mondhatatlan fáradozásával szorgalmaskodott éveken át s most végre-valahára megvigasztalódva örvendhet sikerének; mindezek jutalmául szerződést kötött vele s az új intézet tanulmányi és fegyelmi ügyeinek igazgatójává tette; de a többi benczés apátnak is akar juttatni örömeből, azért kéri őket, fogadják Koptik apátot és Gretsner rendtagot jóindulattal, mert kettőt kérnek majd tőlük: 1. hogy kolostoraik növendékeit az új intézetbe küldjék, — 2. hogy rendtársaikból, ha a szükség úgy kívánja, tanárokat is küldjenek az új intézetnek.²

Nagy örömben is érzik az apátok, hogy nem vergődtek még át az akadékok hegyein és szakadékain a sikernek völgyébe. Mindketten lesik-várják a királyi megerősítést, a heiligenkreuzinak még külön vágya is van. Szerette volna siettetni a királyi javadalmat s erre különös úton törekszik. Május elsején nemcsak gróf Uhlfeld főkancellárnak ir, hanem a királyasszony közelében élő ismeretlen jótévőjének is; arra kéri őt: ha a királyasszony elé kerül az akadémiának ügye, ne igen siessenek vele, őt magát pedig ne igen erőltessék akadémiaállító ígéretének beváltására; kettős okból is kéri ezt, mert 1. váratlanul és szinte kedve ellenére kényszeredett ezen ügybe, — 2. a terv nagyon költséges, egy embernek sok is; az intézet szellemi gondozását csak győzné, az egésznek bibéje azonban a királyi alap, az tereli az egészet sima útra.³

Meglepődünk e levelen. A mit eddig láttunk és hallottunk a magyar akadémiáért vállalt és végzett munkájáról, föltétlenül tiszteletet érdemel; csak jóin-

¹ Századok 1884. 14.

² Oklevéltár 54. sz.

³ Századok 1884. 15.

dulattal nézhetjük ezen levelét, jóindulattal pedig csak azt olvashatjuk belőle, hogy könnyíteni akarta valamennyire a maga dolgát és siettetni, ha lehet, a királyi jövedelmet vagy javadalmat.

Korai volt azonban az apátok nagy öröme, fölösleges a heiligenkreuzinak huzódózása. A királyi megerősítést várják, várják, de hiába.

Jó negyedéven át nem hallunk most az akadémiáról.

Koptik apát azért erőlködik tovább. Féltoronyról le kell mondania, mert az udvar nem akarta átengedni a szükséges épületeket. S mivel a fogalmazvány Magyar-Óvárt említi az akadémia székhelyének, az apát itt is körülnéz; csináltat tervet is, mint lehetne a várkastélyból akadémiát alakíttatni. Később a magyar kancellária is készített tervet az uradalom igazgatóságával; ez a terv is elkészült, de igen költségesnek bizonyult, mert a várban eddig elhelyezett magtárak, börtönök és tisztalakások helyett egészen új épületeket kellett volna emeltetni. A nagy költségek miatt tehát itt is támadnak nehézségek.¹

Ezek még nem látszanak legyőzhetetleneknek, mikor megint újabb bajok fenyegetik a tervet: 1. a borkivitel nem akarják megengedni, — 2. az intézet kormányzatának tervén is szeretnének módosítani. Aligha csalódunk, ha azt állítjuk, hogy a dömölki apátnak ösztönzésére jelentkezik megint Bécsben a heiligenkreuzi és a változott viszonyokhoz alkalmazkodik egy pótló ajánlatában.

Nem vonja vissza előbbi ajánlatát, ha nem is engedik meg a borkivitel; megelégszik azzal is, ha a földvári apátságot, mihelyt fölszabadul, megkapja királyi oklevéllel örökre, úgy, hogy heiligenkreuzi kolostorába bekebelezhesse, és ha a magyaróvári várat megkapja akadémiai épületnek, valamint közelében alkalmas telkeket kertnek és gyakorlóternek. Mindezért kész az üdvös munkát elvégezni a már benyújtott tervezet szerint. Ezenfölül még kijelenti, hogy 1. habár ő viseli az akadémia elnökének czimét, azért nem idegenkedik attól, hogy a helytartótanáctól vagy a királyasszony révén akadémiai védőnek (protector) kinevezett mágnástól függjön, de csak annyiban, hogy ehhez mint külön megbizotthoz kelljen fordulnia adandó alkalommal, de sohasem a számadásokat vagy a lelkieket illető ügyekben, — 2. kész az ifjúság fölügyeletét tekintélyes világi férfiúra bízni, hogy a növendékség a maga világi állásának megfelelően nevelődhessék, kész azon férfit el is tartani, — 3. más szervezetek tagjait sem zárja ki a tanárságból, ha külön tanároknak mutatkoznának az ő rendtársainál, benczéeket pedig tényleg hív majd tanároknak, — 4. a magyaróvári várat a maga pénzén alakíttatja át és az egyebekre szükséges költségeket is előlegeti, — 5. bár nem akadék az ő szemében az, ha nem engedik a borkivitel,

¹ Századok 1884. 16.

azért mégis nagyon, de nagyon megköszönné, ha őfelsége a várnak mennél jobb átalakítására és berendezésére megengedné, hacsak három éven át is.¹

Alig hogy eltisztogatták ezeket az akadémikokat útjokból az apátok, újak meredeznek előttük.

Nemsokára kiderül, hogy az udvari kamara nem akarja átengedni Magyar-Óvárt.

A heiligenkreuzi apát azzal akarna segíteni a bajon, hogy megint följánlja az osztrák Oberwaltersdorft vagy a pozsonymegyei Magyar-Bélt. Gróf Eszterterházy József pedig Vác városát ajánlotta megint; ezt azonban gróf Uhlfeld az osztrák ifjúság miatt messzellette.

Az ország szelétől való messzeség hibájában épen nem szenved Kis-Martont városa. Tudjuk, hogy Koptik apát már tavaly gondolt rá, már akkor járt-kelt itt, meg is nyerte a városi elöljáróságnak jóindulatát a tervhez, ígéretét is vette, hogy segíti majd a tervet megvalósítani, a mennyire telik tőle. Az apát talált is a piacon három házat, melyekben az akadémiának ötven főnyi népessége meglakhatnék; az osztrák apátok pénzt is adtak össze ezen házak megvevésére. Az apát eltöprenkedik Kis-Martonban: ha őfelsége most, október közepén, aláírná a fogalmazványt, akkor még megnyilhatnék itt Kis-Martonban Mindenszentek körül az intézet. Megint próbál szerencsét, ír egy befolyásos komornyiknak és erősen nógatja: igyekezzék azon, hogy gróf Uhlfeld főkancellár mennél előbb irassa alá a királyasszonynyal az ismeretes fogalmazványt. A kancelláriához is fordul, eléje terjeszti a kismartoni akadémiának tervét és kéri, szerezze meg hozzá a királyasszonynak beleegyezését, még pedig mennél előbb, mert 1. az osztrák apátok már sokallják a várakozást és kedvükveszítve készülnek visszahuzódni, — 2. az ifjúság már Pozsonyban lesi az intézet megnyitásának hírért.²

Az apátnak azonban még többször kell csalódnia.

Ekkor lép a síkra Sajghó Benedek pannonhalmi főapát a magyar nemesi akadémiáért, 1743 október 20-ikán nyújtja át Bécsben következő ajánlatát.

¹ Oklevéltár 55. sz.

² Századok 1884. 18. — Ezen tervezet szerint lenne az intézetnek évi jövedelme 1. az osztrák apátoktól a küldendő húsz tanárnak eltartására ígért 6000 frt, — 2. ötven ifjútól várt díjból 15000 frt, — 3. a Szent-József-Károly-társulat ötven csillagjáért 5000 frt, összesen 26000 frt; évi kiadása pedig 1. az ötven ifjúnak eltartása 10500 frt, — 2. a jogtanárnak és nyelvmesternek fizetése 1000 frt, — 3. a táncz- és vívómesterek fizetése 800 frt, — 4. hat borbélynak és szabónak fizetése 750 frt, — 5. szakácsnak és segédjeinek fizetése 400 frt, — 6. fűtés és világítás 800 frt, — 7. aprólékosok 100 frt, összesen 14350 frt. A maradék 11650 frtból fizetné az apát a házbért és berendezné az intézetet. A földvári apátság jövedelmét az intézet igen kívánja, zörget is az apát erősen érette. — A tanítandó tárgyak és ügyességek a következők lennének: Az alsóbb iskolák tárgyain kívül 1. arithmetika pro mathesi necessaria, — 2. ars eloquentiarum et orthographice scribendi, — 3. latin ékesszólás, — 4. szép latin levelek írása, — 5. philosophia et theologia ab inutilibus quaestionibus repurgata, — 6. philosophia experimentalis, — 7. geometria, — 8. geographia, — 9. topo- et kosmographia statui militari et politico utilissima, — 10. ars horologiaria pro distractione, —

Ha a királyasszony arra határozza akaratját, hogy az akadémia Győr városában épüljön, hogy fölépítéséhez és fönntartásához ideiglenes alapul a földvári apátság, mely ősi alapításánál fogva úgysis a benczés rendhez tartozik, szolgáljon, akkor még azt szeretné, i. hogy ez a királyi akadémia élhessen az ilyen nemesi akadémiáknak szokásos kiváltságaival és taníthasson a nemesi ifjúságnak kívánatos és az országnak szükséges minden tudományt és ügyességet; — 2. mivel az intézet föllállítására és fönntartására most egyelőre a valamikor benczéseknek alapított földvári apátságot adják, idővel pedig tán még más idegen kézre került benczés apátságot is szánnak, azért illő lenne, hogy az intézetnek kormányzását a benczés rendre bízzák, hogy elnöke mindig és csak a mindenkori pannonhalmi főapát legyen; — 3. hogy ezen akadémiának alapját mennél előbb lehessen megvetni és az annyira üdvös munkához mennél hamarább lehessen fogni, szükséges lenne, hogy a földvári apátságot ezen új céljának mennél előbb annak rendje-módja szerint átadják s az akadémiának elnökét az apátságba bevezessék és beiktassák, de csak úgy, hogy az apátságnak mostani haszonélvezője, az augsburgi püspök, a megszabott időig tartó haszonélvezetében kárt ne valljon; — 4. mindennek megtörténtével a főapát ajánlkozik arra, hogy a maga előlegezett pénzén vesz Győrött telkeket s épít rajtuk akadémiának alkalmas házat; hogy pedig a szükséglethez alkalmazkodhassék a főapát ezen munkájában, kívánatos, hogy őfelsége meghatározza az előadandó tudományokat és ügyességeket, a tanároknak és tanítóknak fizetendő járandóságot; — 5. mindez az intézet kezdetéről szól; mihelyt az alap királyi bőkezűség folytán más jövedelmekkel is növekszik, akkor az intézet sokkal jobban felelhetne meg céljának, ha végleges akadémiának oly épületet emelnének, melyben az egész növendékség együtt egyetlen főnek kormányzata alatt élne, az élethez szükségeseket az alapítványból vagy mérsékelt díjért kapná; ilyformán az ifjúság sokkal gyorsabban haladhatna az erény és tudomány útján, mint ha a városban szerteszét laknék; — 6. ha az akadémia céljára használják is a földvári apátságot, esetleg még egy vagy akár több ilyen benczés apátságot, azért nem szabadna türni, hogy az ősi alapítók szándéka egészen meghiusuljon; kellene tehát minden egyes apátságnak területén a lelkészet és istenitisztelelet végzésére perjelség czímen néhány benczés rendtagot éltetni a jövedelemnek bizonyos részével; ilyformán a hazának égi és földi szükségletén egyaránt segítenének; — 7. végül a helytartótanácsnak a fölséghez

11. architectonica militaris et variae matheseos species, — 12. historia naturalis, ecclesiastica, civilis, ut facile capi possit, per saecula et periodos annorum distincta, — 13. chronologia et ars critica antiquitatis errores castigans et fabulas a veris secernens, quae hodie plurimum in pretio est, — 14. praeter anteinsinuatam theologiam scholasticam docebitur praeprimis dogmatica seu positiva, item polemica seu controversiae ac solida moralis. — Később, ha több lesz az ifjú, következéne a többiek: jogok, nyelvek, vívás és táncz.

fölterjesztett azon indítványát, hogy a dömölki apátnak sok-sok fáradozását és még nagyobb költségét meg kell hálálni és téríteni, ő is igazságosnak és méltányosnak tartja; a főapát is ajánlja tehát ezt s már csak azért is, hogy az akadémia ügyében tapasztalt és szükséges apátot ő, mint az akadémia elnöke, tovább is használhassa és alkalmazhassa.¹

A mint a főapát benyújtotta ajánlatát, haza megy. Az apát pedig lesi az ajánlatnak hatását. Három nap mulva már ír a főapátnak: a miniszterek fejüket csóválták és azt mondogatták: nagyon általános és határozatlan, nincs is rajt a konventnek aláírása. A kik jóindulattal nézik a főapátnak vállalkozását, azt ajánlják neki: nyomban állíttasson ki, mint a heiligenkreuzi apát, a konventtől is aláírt és mindkét pecséttel megerősített irást és küldje hamarosan Bécsbe; ő majd rendezi vele az ügyet. Újabb ajánlkozás nélkül a heiligenkreuzi apáté a biztos győzelem. S hogy ne kelljen a pannonhalmiaknak soká törni fejüket az új iratnak tartalmán, fogalmazványt küld nekik. Ebben az apát simítja az ügynek érdekesebb részét: magyarázgatja, mint kaphatni a szükséges tanárokat a külföldi kolostoroktól, mint lehetne a földvári apátságának 6000 frt évi jövedelméből az intézet fölépítéséhez szükséges tőkének kamatait megkapni s az intézetnek rendes évi szükségletét is kielégíteni, aztán hevíti, tüzesíti a főapátot a tervre. Utóiratnak azonban ezt a kellemetlen hírt közli: gróf Uhlfeld boszankodott, hogy a főapát elment Bécsből, mielőtt vele az ügyet élőszóval jól megvitatta volna.²

A főapát egyelőre nem mozdult. A királyasszony 1743 nov. 7-ikén küldi a főapátnak ajánlatát a helytartótanácsához s véleményt kíván róla.³ Három hét mulva, november 30-án, a főapát maga kéri a helytartótanácsot, hadd fejtegethesse egész részletesen a maga ajánlatát.⁴ Deczember 2-án megjelenik Pozsonyban a helytartótanácsnál és újabb iratban ajánlkozik az alapításra. Ajánlata ez.

Győr városát ajánlhatja az akadémia székhelyének: 1. a városnak kedvező fekvése; benn van az országban, a magyar ifjúság minden oldalról könnyen férközhetnék hozzá, az osztráknak sem kellene messze fáradnia, — 2. a városnak tisztasága, — 3. egészséges levegője, — 4. élelem bőven terem a környéken, — 5. orvos, sebész és gyógyszer van benne, — 6. könnyen találni benne és alakíthatni át megfelelően házakat, a melyekben ideiglenesen meglakhatnék az akadémia; ha új épületet kellene eregetni, többre is kerülne, nem is készülne el egy évnél előbb.

¹ Oklevéltár 56. sz.

² Oklevéltár 57. sz.

³ Oklevéltár 58. sz.

⁴ Országos levéltár: helyt.-tan., fundationalia, lad. E. fasc. 13.

Sorra veszi azután ajánlatának hét pontját s igyekszik mindegyiket megokolni vagy megmagyarázni.

Az 1. pontnak azon kívánságát, hogy az új intézet királyi czímmel s egyéb akadémiák szokásos kiváltságaival élhessen, hogy a nemesi ifjúsághoz illő és az országnak szükséges minden tudományt és ügyességet taníttathasson, egészen természetesnek találja a főapát, hisz mindezen és más kiváltságokat az akadémiák rendes járulékainak tartják.

A 2. pontnak azon kívánsága, hogy az intézet fölállítására és fönntartására a most ideiglenes alapnak adott földvári apátságon kívül idővel még más, szintén idegenben sinlődő benczés apátságokat is szánjanak, és hogy ezen intézetnek kormányzása a benczés rend kezére kerüljön, hogy a mindenkori főapát annak örökös és egyedüli elnöke legyen, olyan fontosnak látszik a főapát szemében, hogy újra ajánja a királyasszony kegyébe.

A 3. pontnak azon kívánságát, hogy az előleges királyi alapnak szánt földvári apátságot az akadémia elnökének, a pannonhalmi főapátnak kezébe szolgál-tassák, mostani haszonélvezőjének azonban minden sérelme nélkül, azzal okolja meg egyrészt, hogy ilyformán biztosítanak a már előre költségeskedő főapátot, másrészt meg azzal, hogy az apátságnak mostani haszonélvezője, az augsburgi püspök, nem kérhetné idejének elmúltával újra az apátságot.

A 4. pontban említett előleges költségeskedés, a melyre ajánlkozik, az akadémiához szükséges házak megvételére és átalakítására, bebútorozásra, felszerelésre, a tanárok és tanítók, valamint a cselédség fizetésére vonatkozik és így részletezhető:

a) vesz két házat, azokból alakíttat az akadémiának ideiglenes épületet; mindennek költsége 20400 frt, — *b)* a bennlakó három szerzetes tanárnak lakásait, az iskolatermeket, az ebédlőt, pinczét és konyhát berendezi körülbelül 2000 frton, — *c)* a szükséges könyvtár és egyéb gyűjtemények (*camera artificialis*) megszerzésére számít legalább 3000 frtot, — *d)* az igazgatónak fizetésére és eltartására számít 600 frtot, — *e)* az aligazgatónak és fölügyelőnek díja és ellátása 400 frt, — *f)* a polgári és közjog tanárának fizetése 600 frt, — *g)* a kánonjog és a theologia hitvitázó részének tanára kap fizetésben és ellátásban 400 frtot, — *h)* a hazai jog és törvénykezési gyakorlat tanára kap évi 400 frtot, — *i)* a bölcselet válogatott részeinek és a gyakorlati bölcseletnek tanára kap évenként 400 frtot, — *j)* a történelemnek és erkölcsstannak tanára kap évi 400 frtot, — *k)* az olasz és francia nyelv mesterének évi fizetése 400 frt, — *l)* a táncz- és vívómesternek évi díja 400 frt, — *m)* a polgári és katonai építészetnek mestere, a ki geometriát és földrajzot is tanít, 600 frt, — *n)* a tanárok és tanítók útiköltsége 400 frt, — *o)* hét férfcseléd: kapus, szakács, ruhamosó,

ebédlős, czipész, fűtő és kocsis kap fizetésben és ellátásban körülbelül 500 frtot, — p) az orvos és sebész kap 100 frtot.

Nyolcz tanár és tanító, három közülök szerzetes és bennlakó, a többi világi és bejáró, tanít tizenkét tudományt és ügyességet: polgári, hazai és kánonjogot, a theológiának hitvitázó részét, tapasztalati bölcseletet, erkölctant, történetet a maga járulékaival, olasz és franczia nyelvet, tánczot és vívást, polgári és katonai építészetet, geometriát és földrajzot.

Az ideiglenes akadémiának első évi kiadása tehát 31000 frt, nem számítva a még fölmerülhető szükségleteket; egyes évnek rendes kiadása körülbelül 5600 frt.

Az 5. pont a végleges akadémiáról szól. A mint a főapát a nagyobb királyi alapot megkapja, épít négyszögű nagy épületet, melyben körülbelül ötven ifjú, tehát az akadémiának egész ifjúsága, kormányozható s nevelhető a világtól elzártan; ugyanakkor épülne a lovaglőiskola is.

A 6. pontnak kívánságát, hogy t. i. az akadémiához kapcsolt földvári és egyéb apátságokban az alapítók jámbor szándékának megfelelően legalább néhány benczés éljen a lelkészetnek az apátság jövedelmének egy részéből, nagyon ajánlja a főapát, mert az 1723. évi országgyűlésnek 10. cikkelye nemcsak ilyen akadémiáknak emelését, hanem az alapítók jámbor szándékának megvalósítását is kívánja.

A 7. pont végül csak azt ajánlja, a mit a helytartótanács már szintén fölterjesztett: Koptik apát sok-sok fáradozásának és költségeskedésének igazságos és méltányos megjutalmazását és megtérítését; ajánlja ezt a főapát már csak azért is, mert az apátnak nagy költsége, körülbelül 10000 frt az ő számítása szerint, az akadémiának előlegesen szánt földvári apátság jövedelméből nem telik, a mint az előbbi kiadástervezet nyilván mutatja.¹

A mint a bizottság tagjai (gróf Zichy Ferencz, Pehm András, Barinay László és Brunsvik Antal) hallják és látják a főapátnak élőszóval és írásban eléjük adott tervezetét, nagy örömmel és lelkesedéssel írják meg róla véleményüket a helytartótanácsához.² Dicsérik a főapátnak vállalkozását; azt tartják, azt az ajánlkozását, hogy a maga pénzéből előlegezi a szükséges költséget, két kézzel

¹ Oklevéltár 59. sz. — A főapát kezétől irt eredeti az országos levéltárban: H. T. Fundationalia, lad. E., fasc. 13. — Külsején a főapát kezétől: Ad Excelsam Commissionem Regiam, Dominos Dominos gratiosissimos, colendissimos humillima instantia introscripti archiabbatis. — Külsején más kéztől: 4. Dec. Benedictus archiabbas Sacri Montis Pannoniae intuitu declarationum in facto erigendae in Hungaria academiae nuper Viennae introporrectarum explanationem suam adnectit.

² A bizottságnak és a helytartótanácsnak jelentése az országos levéltárban (H. T. Fundationalia, lad. E. fasc. 13.). — Külsején: 3. Dec. 1743. S. regiae maiestati ulterior demissa exhibetur opinio in puncto erigendae in regno academiae, utque hanc iuxta condiciones per archiabbatem Sacri Montis Pannoniae Jaurini instaurandam admittere dignetur, humillime suadetur. — Benne: Demissa relatio commissionis circa erigendam in regno hoc Hungariae academiam.

kell megragadni; azt is kimondják, ajánlani kell, még pedig oly hathatósan, a mint csak telik tőlük, a királyasszonynak, hogy adassa át a főapátnak a kívánt módon Földvárt; azt is igazságosnak tartják, hogy az intézet igazgatását és kormányzását a benczés rendre bízzák, hogy annak mindenkori főapátja legyen az intézetnek örökös és egyedüli elnöke; végigmennek aztán a tanítandó tudományok és ügyességek során, a tanárok, tanítók, igazgató (rector) és aligazgató (vicerektor) évi fizetésén, a szükséges berendezésen és fölszerelésen, az emelendő épületen, és nem akadnak fönn semmin; az ideiglenes akadémiai épületet olyannak szeretnék látni, hogy legalább húsz növendék élhessen benne mérsékelt díjért; Koptik apátnak ügyéről igazi jóindulattal beszélnek; azt hiszik, az igazság kívánja, hogy az apátnak, ki minden haszon nélkül fáradozott és költségeskedett ezen nemes ügyért, megtérítsék költségét; szívesen hallják tehát, mikor a főapát élıszóval arra ígéreti magát, hogy ezen költségek egy részének megtérítése céljából kifizeti majd előre az apát igazgatói járandóságának néhány évre eső részét, hogy az apát így könnyíthessen súlyos helyzetén; mivel azonban ez az összeg még a felét sem teszi az apát költségeinek, azért a bizottság ezt a derék férfiút, ki a közért és ezen annyira nemes ügyért olyan nagy adóságra merült, a ki annyit utazott-fáradozott, öfelségének kegyes bőkezűségébe ajánlja, hogy valamely alapból megfelelő jutalmát lássa.¹ Végül összefoglalja véleményét rövidesen: hathatósan kell ajánlani öfelségének az egész tervet, hogy az ő kegyességével mennél előbb testet öltson.² A helytartótanács is lelkesen ajánlja a tervet s egy helyen hangsúlyozza, hogy a főapát csak úgy vállalkozik, ha Földvárt valóságosan átadják;³ az intézetre fölügyelni a helytartótanács gondja és dolga lesz.⁴ Csak úgy síklik tehát célja felé az ügy a helytartótanács körében; nem úgy a magyar kancelláriában, ez Földvárt nem a benczés rendnek, hanem az akadémiának akarja adni, mihelyt az augsburgi püspök haszonélvezetének ideje 1744 végével lejár.⁵ Megakadt ezzel az ügy, mert a főapát, a milyennek ismerjük, ezt a föltételt nem fogadja el.

¹ *Aequum pariter est, ut domino abbati Dömölkiensi, nullo suo commodo tot expensas et fatigia in promotionem huiusmodi academiae impendenti, compensatio fiat, atque hinc in quendam restitutionis expensarum partem dominus archiabbas salarium praefato abbati Dömölkiensi qua directori ordinatum in duos tresve annos se praenumeraturum coram commissione verbo pollicitus est. Cum tamen id ipsum ne in medietate quidem profusus eiusdem sumptus aequet, huncce bonum virum ob causam publicam et rem tantae utilitatis in tantas expensas immergentem tantoque labore et itineribus fatigatum suae maiestatis clementissimae munificentiae demisse commendandum et nihilominus habito successive quopiam hunc in finem destinato regio fundo remunerandum esse demisse existimamus. A bizottságnak jelentéséből.*

² *In reliquo, ut academia iuxta desiderium archiabbatis Jaurini erigenda haecce in optatum effectum perveniat, suae maiestatis ulteriori clementiae enixe commendandum esse censemus. Ugyanonnan.*

³ *Nam eousque, donec praefata abbatia sibi non fuerit realiter assignata, se manum operi admovere tantorum millium, quos academiae erectio vel in ipso exordio requirit, sumptus expendere nequaquam posse. A helytartótanács jelentéséből.* ⁴ Századok 1884. 20. ⁵ Ugyanott.

Újév körül hallja az apát Bécsben, hogy újabb nehézségek támadtak, újabb kívánságok merültek föl; kívánják a főapát ígéretét arra, hogy 1. Győrött megveszi a Zichy-házat szomszédjaival, — 2. átalakíttatja őket akadémiának, — 3. taníttat majd benne kísérleti bölcseletet, mennyiségtant, építéstant, földrajzot, geometriát; mindezt azonban egy tanító is győzi, — 4. taníttat erkölcsant, történelmet, czímertant, származástant (genealogia), régiségtant, pénztant; mindezeket ő vagy valaki más tanítaná, ezek is egy embernek való munkát tesznek, — 5. taníttatná a theologiának hitvitázó részét; a többi részeire akkor kerülne a sor, ha újabb alappal szaporodik a jövedelem; ezt a hitvitázó részt is ő taníthatná, — 6. taníttat idegen nyelveket, — 7. tánczot, — 8. vívást, — 9. bebútorozza az intézetet, — 10. könyv- és szertárral (camera artificialis) látja el, — 11. szövetkezik az osztrák benczés apátságokkal salzburgi módra; azt mondogatják ugyanis, hogy Pannonhalmának most nincs elég rendtagja, s az sem bizonyos, hogy a jövőben lesz, — 12. kifizeti az ő adósságát; ez azonban csak előlegezés, mert a külföldi kolostorok ezt a pénzt három év alatt megtérítik, de csak úgy, ha ő fölvirágoztatja az intézetet; azt is kívánja ő, hogy joga legyen bemutatni azt a férfiút, ki az igazgatóságban a helyébe lépne, ha majd erejében megfogyatkozik vagy meghal; mindezért ő biztosítékot szerez, hogy az osztrák kolostorok adnak minden fizetés nélkül szolgáló alkalmas igazgatókat és tanárokat, míg az ezeknek szánt járandóságból az ő adóssága meg nem fizetődik; tudna különben más módot is adósságának törlesztésére, csak most csillapítanak alkalmatlankodó hitelezőit néhány ezer forinttal s ígérnek nekik a maradéknak kamatos kifizetését; így szabadon, minden gond nélkül munkálkodhatnék, más különben botrány lesz a vége, szégyen szakad a Rendre, ő maga pedig a sok gondtól alkalmatlan lesz a munkára.

Mindezért azt kívánhatná a főapát, hogy 1. az akadémia királyi legyen, czíme is királyi akadémia legyen és a király védelme alatt álljon, — 2. taníttathasson az alap növekedtével minden tudományt és művészetet, — 3. részesüljön az egyetemes akadémiák kiváltságaiban, — 4. örökös elnöke és kormányzója a pannonhalmi főapát legyen, — 5. hogy a szövetséges apátokból válasszának melléje segédeket (assistens), a kik szereznék a szükséges tanárokat s a főapáttal együtt igyekeznének az intézetet fölvirágoztatni; ezen segédeket azonban a helytartótanácsnak vagy az akadémiai bizottságnak vagy a királyasszonytól kinevezett alelnöknek be kell jelenteni és fontos ügyekben hozzájuk kell fordulni, — 6. az akadémia növendékei ne függjenek más hatóságtól és kapupénzt ne tartozzanak fizetni.

Volna még néhány kívánsága az apátnak is; 1. szeretné, ha Szent József és Szent Károly védelmébe ajánlanák az akadémiát, — 2. szeretné, ha az akadémiának

ifjúságát a Szent Józsefről és Szent Károlyról címzett jámbor társulatba gyűtenék, — 3. szeretné, ha őt nem igazgatónak, hanem akadémiai alelnöknek, szervezőnek (institutor) hívnák, mert ő apát; utódai azonban csak igazgatói címet kapnának.¹

A főapát erre megint útnak készül s 1744 január 26-ikán Bécsben újra ajánlkozik az akadémiaalapításra, még pedig ilyformán.

Ha a királyasszony a Magyarországon föllálitandó nemesi akadémia ideiglenes alapjának megadja a földvári apátságot s ha véglegesen jóváhagyja, hogy az intézet Győrött a főapát költségén és elnöklete alatt épüljön és éljen a főapáttól 1743 október 20-ikán a királyasszony elé terjesztett és attól a helytartótanácsához november 7-ikén megvitatás végett küldött, itt tárgyalt s megint a királyasszonyhoz elfogadás végett küldött hét pont szerint, akkor a főapát kijelenti és kötelezi magát, hogy, a mint az apátságot neki kellő módon átadják, Győrött haladéktalanul annyi és olyan házat vesz, úgy alakíttatja át őket akadémiának, hogy benne a tanárok illően taníthassák, a növendékek kellően tanulhassák a nemesi ifjúságnak szükséges tudományokat és ügyességeket; igazgatót, tanárokat és tanítókat, a lehető legalkalmasabbakat, szerez, még pedig a közjog, magánjog és birodalmi jog számára, a bölcsélet válogatott részei, a theologiának hitvitázó része, a történet, erkölcsstan, az országismertetés (status publici cognitionum), olasz és francia nyelv, táncz, vívás, a polgári és katonai építészet és földrajz számára, mindannyit kellően fizeti; mindent a bécsi tartományi és más ily fajtájú intézet módjára rendez be; az így megnyitott intézetet aztán a királyi bőkezűségtől kapott jövedelemnek mértéke szerint teljessé fejleszti s ilyen állapotban fönn is tartja.²

Várják megint a királyi döntést. A főapát erősen bízik az ügy sikerében; nyilván mutatja ezt, hogy az apátnak ötven aranyat ad előlegül igazgatói fizetéséből, egy hónappal később pedig százötven forintot.³

A mint így hánykolódnak az apátok, a főapátnak új gondolatja támad. Ha az akadémia a földvári benzés apátságnak jövedelmén épül, ha ezen és tán még más benzés apátságnak jövedelmén él majd, ha a magyar benzés rendnek mindenkorai főapátja lesz az akadémiának örökös elnöke, a ki a maga rendtársainak bizonyára mennél tágasabb tért enged majd az intézetnek külső és belső életében, ha tehát a magyar benzés rend anyagi és szellemi ereje lesz majd az intézetnek lelke, mért nem épülhetne az intézet a magyar benzés rend ősi fészkehez, Pannonhalmához, még Győrnél is közelebb? Épülhetne Pannon-

¹ U. o. 61. sz.

² U. o. 62. sz.

³ Az apátnak Bécsben 1744 jan. 29-ikén kelt nyugtatványa az ötven aranyról a Koptik-levelek közt.

halma tövében, Győr-Szent-Mártonban, a mint Koptik apát egyszer már ajánlotta. Ezt a gondolatot sok minden ajánlgatja a főapátnak. Itt a faluban, ennek csöndjében egészen a művelődésnek élhetne az ifjúság; nem zavarnák nők, nem koczódhatnék össze katonákkal; itt van nyáron árnyékos erdő és szőlő, van veszélytelen halastó, ha az ifjúság szórakozni, fürödni kívánna; ott Győrött semmi árnyék, annál több a veszedelmes vize, katonája és asszonya; itt sokkal olcsóbban élhetnének tanárok és tanítványok egyaránt; az építkezés is sokkal könnyebb és olcsóbb itt, mert a főapátság területén tetszés szerint választhatna telket, a maga erdejéből és téglavetőjéből a maga embereivel és igáival hordathatná az építőanyagot; itt egyszerre rakathatná az alkalmas végleges épületet, tüzelőfával is könnyebben láthatná el az intézetet; ott az ideiglenes épület is harmincezer forintba kerülne, itt ezen a pénzen a véglegest is fölépíthetné; az a hallott ellenvetés, hogy itt faluhelyen nincs biztosságban az intézet, nem számít, hisz a konventet és hiteleshelyet sem félti senki sem Pannonhalmán.¹

A mint a főapát mindezt látja, határoz magában, aztán 1744 február 7-ikén a királyasszonyhoz fordul s német iratban arra ajánlkozik, hogy kész az akadémiát Győr-Szent-Mártonban is fölépíteni, ha a királyasszonynak tetszenék; az említett okokból azonban csak az olcsóságot említi föl iratában.²

Várják megint a királyi döntést; mikor késik, a főapát nyugtalankodik; a tavasszal szeretne hozzáfogni az építkezéshez, hogy idejében elkészülhessen vele és az őszre meg is nyithassa az intézetet. A helytartótanács is alig győzi türelemmel, várton várja a királyasszony határozatát; felszólíttatják tehát az apáttal a főapátot, kérdezősködjék és sürgetőldödjék náluk az ügyről, hogy okuk legyen megsürgetni a döntést.³ A főapát azonban azt tartja, eleget nyilatkozott már Bécsben, a kancelláriánál, eleget ajánlkozott már Pozsonyban, a helytartótanácsnál, véleményt is mondtak már ajánlatáról; ha sürgetné megint az ügyet, alkalmatlankodásnak vehetnék beszédét, tán arra ingerelné vele a felsőbbséget, a mitől tart, hogy tudniillik egyszerűen és minden alap nélkül kötelezné őt ezen intézet föllállítására; ez pedig anyagi halála lenne a pannonhalmi főapátságának.⁴

Rajta a főapát kezétől: Anno praescripto die 22. Februarii in Sancto Martino iterum dedi eidem domino abbati florenos 150 idest centum quinquaginta.

¹ A főapátnak ezen tépelődését egy a Koptik-levelek közt őrzött sajátkezű iratán látni.

² Oklevéltár 63. sz.

³ U. o. 64. sz.

⁴ Intellego Viennae esse altum silentium de academia. Si ita est, neque ego turbabo silentium istud sive Viennae sive apud excelsum consilium; utrobique enim satis me iam declaravi, et opinio superinde iam transmissa fuit. Vereor enim, si importunus denuo forem: ne fors irritatae ad impatientiam altiores instantiae onus fundandae talis academiae simpliciter et absque ullo novo fundo humeris meis imponerent, quod

A helytartótanács azért mégis ír 1744 május 13-ikán; mivel a főapátnak ajánlatára még december 3-ikán nyilatkozott, ezen véleményére pedig még most sem kapott királyi választ, «azért nagy alázatosan kéri Őfelségét, kegyeskedjék ezen a közre annyira hasznos ügyben a Magyarországhoz, öröklött királyságához, szerencsés uralkodásának kezdetétől fogva mutatott anyai jóindulata és kegyesége szerint jóságosan és vigasztalóan határozni».¹

Június 5-ikén jön irat a királyasszonytól; azt kívánja a helytartótanácsból, adjon véleményt, nem üdvösebb-e a primástól a Pázmány-alapítvány javára letett összeget az új akadémiára fordítani?²

A helytartótanácsnak bizottsága megint előveszi az ügyet. Az új intézet helyének Vác városát tartaná a legalkalmasabbnak; az ország közepe körül fekszik, van ott egy befejezetlen nagy épület, melyet az akadémia számára meg lehetne szerezni; a városnak mostani püspöke hevül a tudományért és az intézetért, sok jót remélhetne tőle az intézet; a hely kérdése különben mellékes a bizottság szemében, bárhová telepítené a királyasszony az intézetet, ő készségesen hajol meg. Az intézet alakjára nézve azt ajánlja: nem kell az intézetet szerzetesrendhez kötni, kormányozzák majd közösen a helytartótanács és a primás; ők neveznék ki az igazgatót, a dékánokat és tanárokat, a király pedig megerősítené őket. Alapoknak elsorolja az előttünk már ismeretes jövedelemforrásokat; nem hallunk azonban már azon pénzről, melyet az osztrák apátságok fizetnének a tőlük küldött tanárok eltartásáért; hallunk helyette egy újról: a Szent-György és Modor városoknál elhelyezett 11000 frtnyi tőkéről.

A helytartótanács látja a munkálatból, hogy az alapok bizonytalanok; azért most sem veszi el minden kedvét és reményét; abban bizakodik ugyanis még most is, hogy a királyasszony, kinek annyira a szívében fekszik a magyar ifjúságnak jobb kiművelése, a mostanában parlagon heverő Pázmány-alapítványt rendeli és valamely bőségesebb egyházi javadalmat is juttat majd az intézet fölállítására. «Azért alázatosan esengünk Őfelségének, hogy, ha a felsorolt alapoknak egyike-másika nem is használható föl, azért az akadémia megalapításának annyiszor próbált munkáját ne hagyja elveszelődni, s azt a reményt, hogy a magyar ifjúság a haza javára és Őfelségének szolgálatára jobban nevelőd-

extremam conventui meo causaret ruinam. A főapátnak az apáthoz 1744 márcz. 20-ikán irt leveléből, mely a göttweigi könyvtárnak «Miscellanea, 24.» kötetében van.

¹ Eredetije az országos levéltárban: litt. cons. Irlis; 1744. 159. — Másolata a pannonhalmi rendi levéltár dömölki iratai közt.

² Az irat külsején: Consilio locumtenentiali rescribitur circa convictum nobilium Tynaviae habitum ac eo convertendam ad rationem Pazmanianae foundationis per primatem regni depositam summam et committitur, ut super eo, an eiusmodi summam non potius ad erectionem novae academiae convertere salutarius sit? opinionem suam submittat. Országos levéltár: udv. kancz. conc. exp. nro 19. ex Junio 1744.

hessen, elpárállani ne engedje, hanem igazán jámbor, akadémiaalapító szándékát a maga örök dicsőségére és a magyar nemzet iránt érzett királyi jóindulatának megbizonyítására megvalósítja, még pedig úgy, hogy a pannonhalmi főapáttól ajánlott alapot hagyja jóvá a helytartótanácsnak erről szóló utolsó jelentése szerint s az egésznek megvalósításával a pannonhalmi főapátot bizza meg a tőle kitüzött föltételek értelmében, ha a mostani bizottsági jelentésben fölhozott alapoknak egyike sem lenne fölhasználható.»¹ Egyelőre azonban a Pázmány-alapítványt szeretné a királyasszony és a helytartótanács fölhasználni; ennek fölhasználását ajánlja a helytartótanács a királyasszonynak.²

A főapát nem bolygatja többé az ügyet. Hiába sarkalja az apát, azt feleli: «Ajánlkoztunk, följajánlottuk munkánkat, olyan alapot mutattam, melyet másoknak sérelme nélkül használhatni föl, a mely jog szerint ügyis a benczés rendet illeti, többet nem tehetek; ha szükségük lesz ránk, megtalálnak bennünket».³ Hiába biztatja az országbíró, annak is azt válaszolja: nem ő akasztotta meg az ügyet, minden a királyi elhatározáson mulik; a mint megadják neki az apátságokat, ő mindjárt beváltja ígérését; azok nélkül azonban, pusztán a mostani jövedelméből, nem foghat ilyen költséges munkához.⁴ S mikor az országbíró azt emlegeti, hogy a Pázmány-alapítványt kellene az akadémiának adni, akkor a főapátnak már hallottuk meggyőződése nyilatkozik meg újra: nem helyeselheti, hogy mások sérelmével idegen alapot használjanak föl; különben, ha azokat, mik kétségtelen jog szerint illetik a Rendet, nem bízzák a Rendre s nem adják ezen üdvös célra, hogyan remélhet, hogyan várhat olyan alapot, melyhez a Rendnek semmi köze.⁵

A magyar hivatalos körök tehát igazi jóindulattal fogadták a főapátnak második ajánlkozását. Nem úgy az osztrák szellemnek igazi megtestesülése,

¹ Országos levéltár: litt. cons. locumt. nro 197. 1745. — Külsején: Consilium locumtenentiale dat ulterius votum circa erigendam in Hungaria academiam et applicandam eo foundationem nobilium Tyrnaviensem.

² His itaque peractis nunc rursum, ut supra ex contextu moderni benigni regii mandati patet, Sacra Regia Maiestas primae hac in materia repraesentatae relationis occasione propositam Pázmánianam fundationem in fundum saepefatae academiae clementer destinare committit... Az előbbi munkálatból.

³ Insinuavimus nos et operam nostram obtulimus, fundum etiam iure nobis debitum citra ullum praeiudicium tertii demonstravi pro erigenda academia; quod si necessarii fuerimus, inveniemur. A főapátnak az apáthoz Pannonhalmán 1744 júl. 20-ikán irt leveléből, mely a göttweigi könyvtár «Miscellanea, 24.» kötetében van.

⁴ (Az országbíró) de academia quaesivit... Ego respondi, me non esse in mora, sed praestolari a benigna resolutione regia; reddantur mihi abbatiae, et praestabo, quod promisi, secus non sum in statu ex proventibus meae ecclesiae opus hoc aggrediendi. Ugyanonnan.

⁵ Proiectum fecit sua excellentia (az országbíró) de quadam fundatione Pázmániana eo transferenda; sed aliena et cum iniuria tertii a me non posse ratihaberi, et sic discessum est. Quod si ea, quae iure optimo nobis deberentur, concedere et reddere in opus hoc tam salutarem nolint, quomodo possum sperare alia, quae nos non concernunt. Ugyanonnan.

gróf Uhlig főkancellár. A mint olvassa a magyar kancelláriának ajánló iratát, sok hibát talál benne: az intézetnek terve nincs benne részletesen ismertette, az intézet épületének tervrajzát is hiába keresi benne, a földvári apátságnak jövedelme sincs benne pontosan ismertette, mindezért nem tud a tervről igazában nyilatkozni. Ezen mellékes és könnyen pótolható hiányokon fölül azonban még nyomósabb hibáját is látja a tervnek: a tapasztalás szerint az ilyen intézetek az élükön állók rátermettségével és ügyességével emelkednek és súlyednek, ő pedig tamáskodik abban, hogy a magyar szerzetesek a nemesi sarjak neveléséhez értsenek; azt kívánja tehát a főkancellár, hogy még jobban kell meghányi-vetni az ügyet. Hogy ez az ok sem valami erős, hogy ezen a hiányon segíthettek volna a magyar szerzetesek, az mellékes; a főkancellár mondta, s ezzel mázsás súlyú lett s elnyomta a magyar akadémiát.¹

El is tűnik ezzel a magyar nemesi akadémiának ügye szemünk elől. A magyar kancelláriának előbb említett (1744 június 5-ikén kelt) iratán azt olvashatni: Ezentúl nem találni semmit egészen 1748-ig bezárólag;² a magyar helytartótanácsnak 1744 június 30-ikán kelt iratán pedig: Úgy látszik, ezt már nem tárgyalták; a kancelláriai jegyzőkönyvben legalább nincs nyoma.³

Hogy az akadémiának ügyét egész tisztán lássuk, jó lesz összegeznünk az apátok tevékenységét, szükséges összegeznünk és kiegészítenünk az akadályokról mondottakat.

Három apát erőlködött a magyar nemesi akadémiáért, igaz, nem egyenlő erővel, de egyenlő eredménnyel: hiába.

Róbert heiligenkreuzi apát Koptik apátnak és gróf Eszterházy József országbírónak ösztönzésére kap kedvet az akadémiához. Eleinte lelkesen dolgozik érte, ezerforintos ajándékkal is akar kedveskedni azon tanácsosnak, ki dülőre viszi az ügyet.⁴ Mikor azonban azt látja, hogy a hazában, nem is annak a szélén, hanem a közepe felé szeretnék fölállítani az intézetet, lankad, mert azt tartja, így nem éri el az intézet egyik főczélját, azt, hogy a magyar ifjúságnak erkölcsé az osztrákén szelidüljön, mert ilyen messzire nem jön az osztrák ifjúság;⁵ mikor pedig azt hallja, hogy a királyasszonynak nincs elvben kifogása az intézet ellen, hogy a magyarság ugyancsak törekszik utána, hogy mindennek ered-

¹ Századok 1884. 21.

² Külsején: Post hoc nihil reperitur usque ad annum 1748. inclusive.

³ Külsején: Hae litterae non videntur fuisse relatae, cum nulla mentio earum in protocollo consilii reperiat.

⁴ Koptik apátnak egy levelében olvashatni. Országos levéltár: udv. kancz. 1743. ápr. 30.

⁵ Finem illum ab excellentissimis capitibus expectatum haud efficiet, de germana enim nobilitate illi pauci vel nulli se praesentabunt, sicque in genere morum aliis nationibus assuetarum, uti praevisum erat, non se assimilabunt. Róbert apátnak Koptik apáthoz irt leveléből (töredéke a Koptik-levelék közt).

ményeként már készen van az aláírás végett a királyasszonyhoz küldendő alapítólevélnek tervezete, tisztázata, mikor tehát azt gondolhatja, közel a döntés, erősen közeledik az ideje, hogy adott szavát beváltsa, akkor igen különösen viselkedik; egy napon (1743 máj. 1.) ír két levelet az akadémiáért: a gróf Uhlfeld főkancellárhoz írottban azt kéri, segítse őt ezen akadémiai ügyében; a királyasszony közelében élő ismeretlen jóakarójához írottban pedig azt kéri, ne igen siessenek az ügygel, ne igen erőltessék ígéretének beváltására, mert egyrészt szinte akarata ellenére sodródott ezen ügybe, szinte úgy csikarták ki tőle az ígéretet, másrészt meg nagyon sok pénz kell hozzá, pedig a királyi alapítvány csak későbbre van ígérve.¹ Csak az értetné meg velünk s mentené valamenyire ezt a levelét, ha Földvárt, a királyi adományt, akarta volna vele siettetni vagy biztosítani; hogy nem ment el a kedve az akadémiától, mutatja az, hogy őszkor megint nyújtott be tervezetet. Mikor pedig a pannonhalmi főapát lép az akadémiáért síkra, neheztelődve huzódik vissza; Koptik apáthoz írt levelében panaszkodik: annyi minden akadékkal és ellenkezéssel kellett az akadémiáért küzdenie, mindannyija közt ez, a főapátnak tiltakozása és ajánlkozása, ez a derült égből zuhanó villám, ez viselte meg legjobban; ha a főapátnak volt kedve az akadémiához, mért ajánlkozik csak most, mikor ő annyi fáradozás és költsékezés után már szinte napról-napra várhatta jutalmát, a sikert; így oly színben tűnik föl a főapát, hogy másnak nagy fáradsággal és költséggel megmunkált földjén siet aratni; különben jobb tán, hogy most éri ez a baj, mint ha később mikor már fölállította volna az akadémiát, pedig erre is el lehetett készülvén; Isten ujjának látja a főapát föllépését, meghajol előtte és visszahuzódik akadémia-alapító tervétől.²

Sajghó főapátnak a magyar nemesi akadémia nem cél, hanem csak eszköz. Nagyon örült annak idején, mikor azt hallotta, hogy a salzburgi benczések tágítják működésük körét a misszióháznak és a kollegiumnak alapításával; segíti is őket mindkét ügyükben. A magyar akadémiát is dicsőnek tartja, de nem olyan munkának, a melyre a magyar benczés rendnek vállalkozni kellene vagy tanácsos lenne. Hiába is lelkesítik, hasztalan unszolják. Csak akkor mozdul meg, mikor azt emlegetik, hogy Földvárt kéri az új akadémiának alapul; de akkor is csak

¹ Századok 1884. 15. l.

² Fateor nullae contradictiones et adversitates ita me debilitarunt, quam illa tam extra sphaeram facta protestatio reverendissimi domini archiabbatis. Si animus illi inesse poterat laborem in se suscipiendi, cur non prius se stitit aut praesentavit, quam quando post tot labores, expensas et adversitates exantlatis finem iam iam quotidie expectabam. Sic certe vos non vobis nidificatis aves. Tulit enim alter honorem. Attamen et illi benedicat Deus; felicior enim sum modo hac prima ignominia circumventus, quam si postmodum suscepto iam labore undequaque cribratus fuisset, quod certe providebam mihi eventurum fuisse. Az előbb említett levéltörédekből.

azon dolgozik, hogy Földvárt ne kössék örökre az akadémiához. Mikor aztán később attól kell tartania, hogy Földvár az akadémialapításra kész heiligenkreuzi apátnak kezére juthat, akkor enged Koptik apát unszolásának és ajánlkozik Földvár és tán még néhány benczés apátság visszaszerzésének reményében az alapításra. Ezen ajánlkozásával elriasztja a vele versengeni nem akaró heiligenkreuzi apátot; s mikor most egymagában áll a síkon, nem erőteteti az ügyet hanem kényeskedik és várja, hogy fölkeressék; sőt még azt is halljuk, hogy később elment a kedve az akadémiától, hogy visszavonta ajánlatát, Koptik apátnak pedig megtiltotta, hogy a heiligenkreuzi apáttal tartson ezen ügyben.¹ El is érte ezen viselkedésével vágyakozásának egyik részét, azt, hogy Földvár nem került idegen kézre, de nem azt, a mit főként szeretett volna elérni, hogy Földvárt Pannonhalmához kapcsolja, s a mi még több, a látszat szerint ő akasztotta, ő buktatta meg az akadémiát.²

Egészen más természet Koptik apát. A mint a bécsi magyar kancelláriának urai a magyar nemesi akadémiának magvát elméjébe hintik, az jó földre talál ott, csirázik és fejlődik benne. Azt tartotta mégis előbbrevaló dolgának, hogy a gyöngén álló salzburgi kollegiumot erősítse és biztosítsa. Mikor aztán kénytelen belátni, hogy a salzburgi súlyos viszonyokkal nem bír, akkor egész lelkével dolgozik a magyar ifjúságnak szánt intézeten. Tisztán áll előtte a cél: olyan magasabb intézetet akarna állítani, a milyenje még nincs a magyar ifjúságnak, a mely a hazában eddig nem tanított tudományokkal és ügyességekkel nevelné a magyar előkelőségnek sarjait a hazának és királynak szolgálatára. A részletek az ő szemében mellékesek, azokban engedhet és simulhat a jelentkező kiválmakhoz; az a jelenség tehát, hogy az akadémiának tervezete sokszor módosul és változik, nem annak bizonyítéka, hogy az apát nem volt tisztában tervével, hanem csak annak, hogy az egésznek kedvéért, az intézetnek megvalósulásáért alkalmazkodott a körülményekhez; fölállítaná az intézetet Ausztriában, föl a

¹ Paulo post vero dominum archiabbatem susceptae academiae poenituit, promissa revocavit et Oddonem abbatem in expensis haerentem deseruit, imo prohibuit, ne cum reverendissimo domino abbate Sanctae Crucis, pro eadem academia corrali, amplius teneret. Koptik apátnak 1751 febr. 23-ikán kelt védőiratából, mely a göttweigi könyvtár «Miscellanea, 24.» kötetében van. — Illi (a jezsuiták) induxerunt dominum archiabbatem, ut recedat a praetensione erigendae huius academiae. Crises 41. — Quodsi abbas Dömölkiensis moreretur ante soluta sua debita, nihilominus ex diversoriis, ceraria, officinis, braxatorio, cellario provenientia lucra ad solutionem debitorum applicentur, utpote quae alias sine ipso abbatae nunquam obvenissent; et quorum solutionem ex fundo academiae secundum conclusum aulae accepisset, nisi erectionem academiae archiabbas impedivisset, mondja az apát egyik iratában; pannonn. levéltár dömölki iratai: fasc. 1. 8.

² Benedictus archiabbas abbatiam (a földvárt) benedictinam non cisterciensium, sed benedictinorum ordinem respicere quiritatus, tantundem obtulit, non bono collegii omni respectu patriae utilissimi, sed ut numerus abbatiarum ordinis Sancti Benedicti in Hungaria vigentium augeatur. Quo pacto negotium laudati collegii equestris nobilium ita confudit, ut abbatia nec abbati Sanctae Crucis seu verius collegio equestris nobilium, nec archiabbatae cesserit. Fuxhoffer-Czinár: Monasteriologia I. 237. l.

hazában, a határhoz közel, attól messzebb, a hazának közepe felé; örülne, ha Győrött, ha Váczott telepednék meg az intézet; így enged a tanítandó tárgyakra, a tanárok és tanítók számára és egyebekre nézve. Neki az intézet a fő, ezért csupa lelkesedés, de nem tétlen, ábrándos, hanem tevékeny lelkesedés. Fáradhatatlanul ajánlgatja tervét, magyarázgatja annak szépségét és hasznát előszóval és írásban a nagyoknak, sokakat gyulaszt a maga lelkesedésével lánggra; a helytartótanács bizottságának munkálataiban is érezni és látni az ő esze- és szavajárását.¹ Az intézetért megfélemedezik szorult anyagi állapotáról; a római úttal szerzett adósság még most is nyomja és gyötri; azt hiszi mégis, ezt a gyönyörűséges tervet nem szabad cserbenhagynia; nemsokára a sikernek reménye biztatja, valamivel később költségeinek megtérítésével biztatják és vigasztalják, él tehát hitelből és szaporítja adósságát. S mivel a pénznek értékét az akadémia céljának magasztosságával összevetve csekéli, mivel a hitelezők az ő apáti keresztjének láttára rendesen jól megnyomják a tollat, ő pedig nem igen-törődik számíttással, azért adóssága most már körülbelül tízezer forint; pontosan maga sem tudja, a hitelezők számláit azonban rendesen sokallja. S mennyit alázkodik a nagyok előtt az akadémiaért! Mennyit könyörög a főapátnak, segítse az akadémia ügyét, segítse őt magát hitelezői ellen; s most, hogy a főapát megmozdult az akadémiaért, ígér neki az intézetre negyvenezer forintot, csöppent neki is valamelyes segítséget: ad ugyanis neki magának mintegy háromszáz forint készpénzt és egy künnálló követelést; a követelést azonban még hét év múlva sem hajthatta be az apát.² Mennyit könnyörög a külső kolostoroknál az akadémiaért! Mennyit jár-kelel, mennyit utazik az akadémiaért!

Ha csak úgy színre-szemre nézzük az akadékokat, azt mondhatnók: főként az anyagiak hiányán akadt meg az akadémia; ha Koptik 1742 őszén kap valahonnan pénzsegítséget, akkor megnyílik az akadémia Mannersdorfban, mihelyt a királyi engedély megjön; ha a heiligenkreuzi apátnak megadják a kívánt segítséget, megnyílik az intézet valahol a nyugati határszélen; ha a főapátnak megadják a kívánt segítséget, különösen Földvárt, fölépül az akadémia Győr városában vagy Pannonhalma tövében. Az országnak azonban nincs ilyenre pénze, a királyasszony pedig késik az ország iránti jóindulatát alkalmas anyagi segítséggel kimutatni, a mit érteni is, mert akkor kezdett uralkodni s a kezdetnek

¹ Az apát maga írja magáról: Abbas elaboravit omnia per tot commissiones et repraesentationes excelsi consilii regii locumtenentialis, per tot itinera et superatas difficultates. Crises 41. l.

² Tunc abbas Dömölkiensis erat optimus domini archiabbatis amicus, eo, quod sponderit illi 40 millia florenorum pro erigenda academia, donaverit pixidem argenteam, et sperabat se ab illo obtenturum pecunias, prout etiam eodem mane aliquid ipsi donavit. Crises 152. l. — Hogy 300 frtot kapott körülbelül s egy adóslevelet, a már említett «legitimatío»-ban említi az apát. A főapát is följegyezte.

szokásos nehézségeit még a háboru is súlyosította, mely minden jövedelmet magának követelt.

Ha azonban nem elégszünk meg a látszattal, hanem jobban járunk utána az ügynek, más okra bukkanunk.

1746 novemberében nyílik meg Bécsben egy új intézet «collegium Theresianum» czímen, ebből nőtt az «academia Theresiana», a most is virágzó «Terezianum». Célja volt a monarchia előkelő ifjúságának az állami és katonai szolgálat minden fajtájánál szükséges ismereteket nyújtani. Ezen céljának elérésére tanítja az akkori gymnasiumnak tárgyait, ezek után a bölcséletet, utána a jogot: de szélesbítette a tárgyak körét a világtörténelemmel, földrajzzal, genealogiával, német irálylyal, arithmetikával, művelt népek nyelveivel, ügyesítő tánczczal, vívással és lovaglással. Eleinte huszonnégy növendéket vettek föl; aranytól hímest kék kabátban, vörös nadrágban és mellényben jártak, oldal-fegyvert is hordtak; fizetett mindegyikük évi száz körmőczy aranyat; a huszonnégy ifjú közt két magyar is akad.

Ime, Koptik apátnak álmadozása valóra vált; igaz, nem minden izében.

Ő is akarja intézetében a magyar ifjúságnak erkölcsét az osztrákéval szelídíteni, azért a magyar ifjakhoz osztrákokat is föl akar venni; az apát tervének az a része, hogy a monarchiának ifjúsága együtt nevelődjék, tetszik a bécsi köröknek, nem tetszik az a mód, a mint azt megvalósítani akarná. Az örökös tartományok nemességének örömére állítják föl az új intézetet, szorítanak azonban benne helyet néhány magyar ifjunak is a hiréért; el is érik így a céljukat, mert az örökös német hatás alatt a magyar ifjaktól sokan nyelvben és szellemben áthasonulnak; lesz köztük, ki németül versel, lesz, ki német értekezésben lelkesedik és ömleng a német irodalom virulásán; legtöbbször pedig csak a monarchiának és az uralkodónak szolgál. Koptik a magyar határszélen vagy ahhoz közel szeretné fölállítani az akadémiát, hogy az osztrák ifjak is könnyen férjenek hozzá; az új intézetnek alapítói nem elégsznek meg ezzel, Bécs városát szemelik ki székhelynek, hogy az udvarnak hatása is segítse az intézetet céljának elérésében. Koptik intézetében bizonyára tanulják a magyar jogot, a bécsiben nem. Az új intézetet nem magyar szerzetesek, hanem osztrák jezsuiták vezetik; teljesül tehát jóakaróiknak vágya: nem csorbul, hanem gyarapodik az új intézettel a jezsuitáknak tekintélye; rendjük megőrzi ezentúlra is egyeduralmát a felső intézetekben.

Ez a bécsi intézet járt a bécsi döntő köröknek kedvében; találtak is számára csakhamar alkalmas épületet, a VI. Károly császártól épített «Favoritá»-t Bécsnek külvárosában; került számára mindjárt kincstári javadalmazás, találtak számára csakhamar egyházi javadalmakat, még pedig három osztrákokat és egy

magyart, a bátai (bátaszéki) apátságot. A tények beszélnek tehát; mintha csak azt mondanák: a magyar nemesi akadémia azért nem alakulhatott meg, mert nem felelt volna meg a bécsi körök szándékának, mely egységes birodalmat akar szervezni s ezen céljának eléréséhez a tanítás és nevelés ügyének ezen eszközét, ezt a tervezett intézetet is föl akarja használni.

Koptik apát lelkesedhetett, lelkesíthetett a magyar nemesi akadémiaért, ragadhatta magával a pozsonyi magyar helytartótanácsot és a bécsi magyar kancelláriát és a magyarságnak nagy részét, guríthatta a maga tervét az akadékok hegyének, győzhetett is sok akadályon, láthatta már szinte a sikert, erőlködhetett az egész magyarság, a bécsi döntő kormánykörök akaratán megtört mindannyiuknak igyekezete. Azért nem végzett Koptik apát haszontalan munkát; eszméi termékenyítik az elméket és nemsokára testet öltének. Az akadémiaát látta még az apát, igaz, módosított alakban; a Szent-István- király lovardájának tervéből lesz a Szent-István-rend; ezt már nem érte meg az apát, mert a királyasszony csak kilencz évvel az apát halála után, 1764 május 5-ikén, alapította meg.

Az utolsó tél még másképp is megviselte az apátot, gyanuba keveredett.

Volt az apátnak a bécsi vendéglői lakásában egy vászonra festett gyönyörűsége Mária-képe, a mely előtt, mikor még a római Odescalchi-villában volt, kegyelmek történtek, a mint a képpel együtt az apáthoz került irat bizonyította. Hallott ezen képről egy Conrad nevű báró és többször is kéredzkodott be az apáthoz, a szolgál azonban mindannyiszor udvariasan elutasította. Egyszer aztán minden engedelemkérés nélkül rontott az apát lakásába és kettőt kért az apáttól: 1. engedje át három napra a képet, hogy lemásoltathassa, — 2. ajánlja őt az ausztriai rendeknek, mert ő ért az aranycsinálás mesterségéhez és szeretne tőlük ehhez segítséget kérni. Az apát nem akarta kívánságát teljesíteni, hosszas unszolásra mégis engedett: átadta a képét három napra és ajánlotta a bárót a heiligenkreuzi apátnak; az elsővel a bárónak jámborságát akarta növelni, a másodikkal pedig irgalmat akart gyakorolni. Mikor az apát a mondott időre nem kapta vissza képét azon szinnel, hogy a festő még nem készült el a másolással, nyolcz nap mulva kocsin ment a báróhoz, hogy erővel is elhozza a drága képet. Nagy csodálkozására a porosz követnek régi helyén, ujonnan bútorozott ragyogóan szép lakásban találta, melyhez szép kápolna is tartozott; a mint az apát a pompás lakáson, a sok díszes ruhájú szolgán, a szép fogaton, a szegény báró sorsának ilyen gyors fordulatan hangosan is csodálkozott, a báró bizalmaskodva válaszolta, hogy már készített aranyat, annyit, hogy akár ezer aranypénzt is verethetni belőle; ígért is belőle több ezer forintot adósságának törlesztésére, izelítőnek, mutatóba pedig adott is mindjárt tizenkét aranyat.

Korának gyermeke volt az apát: hitt az aranycsinálásban;¹ hitt a bárónak is, hisz jóindulattal volt hozzá; sokadmagával egyszer ebédelt nála, kétszer-háromszor misézett a bécsi érseknek írásos engedelmével a beteg báróné és gyermekei kedvéért a kápolnában, társalgott velük mintegy három héten át legföllebb ötször, de Bécsnek előkelőségéből sokan érintkeztek így a báróval és családjával. Egyszer csak suttogják, nemsokára nyíltan is beszélük, hogy Conrad nem báró, hogy sokakat rászedett, hogy Klosterneuburgban a Kristóf-imádságot mondta el, hogy babonaságban vétkes. Mikor már börtönnel fenyegetik, mikor már börtönbe csukják Conradot, az apát még akkor is hiszékenyen bizik a mindenkép mentegetődzőben és ártatlanságát bizonyítgatóban és segíteni akar rajta. A bécsi hatóság babonáért-bűvészetért elítélte Conradot, visszaadatta az apátnak a Conrad jószágával együtt lefoglalt Mária-képet, meghagyta azonban neki, távozzék egyidőre apátságába; valamelyes gyanunak árnya borult tehát az apátra a bécsi hatóság szemében. Az apát ártatlannak tudja magát; nem titkolódik, elmondja az egész ügyet Dömölkön mint példát, hogy csuszhatik az ember egész ártatlanul kellemetlenségbe, bajba; panaszkodik miatta a főapátnak is.²

Elkeseredve, de meg nem törve, zarándokútra kel, hogy elpanaszolja siralmas sorsát Máriának; Máriavölgyben írja meg Thalleidos liber I. et II. című költői művét.

Innen visszatér Bécsbe s új munkát tervez.

Azon tanakodtak akkortájt Rómában, mint lehetne a katolikus népet alaposabban, eredményesebben és hasznosabban oktatni a katolikus hitnek igazságaira; azt tartották, ezt az üdvös célt úgy közelíthetnék meg, ha mindenütt egy könyv szerint tanítanak a vallás és erkölcs igazságait, még pedig Bellarmin bíbornoknak katekizmusa (libellus de doctrina christiana tradenda) szerint, melynek dicséretesen könnyű a módszere, mely VIII. Kelemen pápának parancsára készült, melyet külön bizottság vizsgált meg és fogadott el, melyet aztán azon bölcs szándékkal nyomattak ki, hogy ezen túl a katolikus hit tanításában és tanulásában mindenütt ezen könyv szerint járjanak el. XIV. Benedek pápa ezen szándékot testesíti meg, mikor 1742 február 7-ikén kelt iratával az összes egyháznagyokat arra sarkalja, hogy szor-

¹ Quis in tanta metamorphosi haec vera non crederet, praesertim cum celeberrimi authores doceant per artem verum aurum confici posse, ut videre est apud Delrio libri 1., cap. 5., 2. — írja az apát; Crises 24.

² Abbas Dömölkiensis in familiari adhortatione domesticorum ad iniurias patienter ferendas fassus fuit, quod a regia aula malae societatis cum barone illo putatio superstitionum reo redargutus fuit — írja az apát maga; Crises 32. — Főként erről érthetni az apátnak ezen szavait: Scio enim, quid sit mundus, et quot quamque graves iniurias ab eo passus fuero, quas suo tempore humillime recensebo. Oklevéltár 69. sz.

gos gonddal tanítsák és taníttassák hiveiket s ezen cél elérésére különösen Bellarmin bíbornoknak ezen munkáját ajánlja segítségnek. Az esztergomi érsek megfogadja a pápa szavát, latinra fordította az eredetileg olasz könyvet, kinyomatta, plébánosainak pedig szívükre kötötte, hogy ezentúl ezen könyv szerint tanítsák népüket a hit és erkölcs igazságaira.

Koptik apát még jobban akarna az üdvös célhoz férközni. Azt gondolta: a tapasztalás azt bizonyítja, hogy a plébánosnak hittanítása még nem elég, mert 1. a tanítónak akármilyen nagy buzgósága sem termi a kívánatos eredményt a tanulóknak és hallgató hiveknek nagy száma miatt, — 2. sokszor nincs más pap, ki a plébánost ezen munkájában segítené, — 3. sokszor, s ez a fő baj, nem az egész nép jön össze a hittanításra. Minden bajon segítene az, ha Bellarminnak azon híres munkáját a hazánkban használatos nyelvekre lefordítanák és kinyomtatnák; a latin kiadást ugyanis a papokon kívül csak kevesen értik, az anyanyelvén nyomtatottat pedig az egyszerűbb ember is nagy lelki haszonnal forgathatná; férfiak és nők egyaránt olvashatnák és családjuknak-cselédjüknek magyarázhatnák; de még azok is, kik szorgalmasan hallgatják plébánosuk hittanítását, még azok is nagy hasznát látnák az ilyen könyvnek, mert a mint a tanulók akkor mutathatnak föl igazi derekas eredményt, ha az iskolában élőszóval hallottakat otthon írott vagy nyomtatott könyvből ismételtetik, a mint épen nem vagy csak valamelyest haladnak a tudományban, ha otthon ilyen írott vagy nyomtatott segítségük nincs, úgy jár az egyszerű nép is: a latin könyvnek templomi magyarázatából kevés hasznót lát, de bőségeset láthat, ha utána otthon anyanyelvén maga is olvashatja vagy mások olvasásából hallhatja ugyanazt. Azt az egységességet pedig, melyet a pápa a hittanításban olyan kívánatosnak és a különböző katekizmusokba könnyen becsuszható hibák elkerülésére olyan hasznosnak tart, azt igazában úgy érhetni el, ha azt tanítják otthon a családban, a mit nyilvánosan a templomban. Mindebből nyilvánvaló, hogy Bellarmin bíbornok katekizmusának különböző nyelven való kinyomtatása a lelkek üdvének nagyon használhat.

El is határozza magában az apát, hogy lefordítja vagy lefordíttatja Bellarminnak művét a hazánkban használatos nyelvekre s világ elé bocsája. Óvatosan, nem vaktában fog a költséges munkához; jóindulatú pártfogóját, Camillus Paulutius bécsi bíboros pápai követet, kéri föl, ajánlja szándékát a magyar főpapságnak. A pápai követ készségesen teljesíti az apát kérését és ír az esztergomi és kalocsai érsekeknek; irataiban elmondja az ügyről most hallottakat, dicséri az apátnak az országért és egyházért végzett munkáját, fáradhatatlan buzgóságát, aztán ajánlja nekik az apátnak új munkáját és ennek hasznára ketőt kér tőlük: 1. ajánltassák érsekségüknek minden egyes papjával minden szép

módon ezt a készülődő művet népüknek, — 2. irjanak püspökeiknek, hogy ezek is használtassák és ajánltassák papjaikkal a könyvet.¹

Nemsokára új tervvel szaporítja gondját az apát. Akarna segíteni a plébánosok és hitszónokok dolgán, azért Petrus Annatusnak híres könyvét (apparatum methodicum ad theologiam positivam) akarná Gotti bíbornoknak magyarázatával bővítve kinyomatni. A pápai követ ezt a munkát is ajánlja nyílt levelel az összes plébánosoknak és hitszónokoknak és a lelkészet terén működőknek, mert jól tudja, hogy mindannyian igazán nagy hasznát vehetik.² A győri püspök, gróf Zichy Ferencz, még jobban akarná segíteni az apátot üdvös szándékában, azért írásban igéri, hogy ezen művéből annyi példányt vesz majd az apáttól vagy azoktól, kiknek a munkát átadja, hogy minden egyes plébániájának oszthasson belőle; teszi pedig ezt azért, hogy a pápai követnek szaván járjon, aztán azért, mert maga is meggyőződött a könyvnek nagy értékéről, végül és főként azért, mert tudja, hogy a királyasszony is akarna az apáton segíteni.³ A királyasszonynak jóindulatát másként is érzi az apát; parancsára a helytartótanács is ír hivatalosan az ország összes püspökeihez s ajánlja a könyveket. A püspökök engednek a pápai parancsnak, mely Bellarminnak könyvét az egész egyházban akarja használtatni, hódolnak a királyasszony jóindulatú szándékának s egymásután válaszolnak a helytartótanácsnak; májusnak utolsó előtti napján azt írhatja a helytartótanácsnak jegyzője: nyolcz püspök igérte már a helytartótanácsához küldött válaszában, hogy Petrus Annatusnak könyvét minden plébániájukkal megszereztetik, Bellarminét pedig a szószékből ajánltatják papjaikkal hiveiknek;⁴ a kilencedik is készülődik már az ígérethez. Igaz, gyanu is lopózik könyvkiadó szándékához; három püspök ugyanis azt hiszi, hogy az apát a maga könyveivel meg akarja őket reformálni; nem is kimélik emiatt az apátot, a helytartótanácsnak fölvilágosító szavára azonban elhallgatnak. Petrus Annatusnak könyvét ezen adatok szerint mintegy ezernégyszáz plébánia számára szereztek volna meg.⁵ Örül a sikernek az apát, örülnek jó emberei, főként a pápai követ, ki ezentúlra is ígéreti segítségét.⁶

Jó emberek azonban még másként is akarnának segíteni az apáton.

Ha valahol, úgy a helytartótanácsban ismerhették meg az apátot; negyedfél éven át küzködött szemük láttára és fülük hallatára a magyar akadémiáért; igazi apostoli férfiúnak látják; segítették őt tőlük telhetően harczában, most sem hagyják el.

Azt már tudjuk, hogy a királyasszonynak jóindulatába ajánlották az apátot.

¹ Göttweigi apátsági könyvtár: Miscellanea, 24. k.

² Ugyanott.

³ U. o. és Oklevéltár 65. és 66. sz.

⁴ Göttweigi apátsági könyvtár: Miscellanea, 24. k.

⁵ U. o.

⁶ Oklevéltár 68. sz.

Belátják azonban nemsokára, hogy a királyasszonytól nem várhatnak hamarosan segítséget; a költséges háboruk, néhány szűk termés, az országos nemesi fölkelés megviselték a királyi pénztárt. Apáttársaitól sem várhatnak számára segítséget, mert azokat is szegényítette a háboru. Javadalmat nem látnak üresen; s ha lenne is ilyen, választás vagy adományozás útján töltenék be; a választókat pedig nem lehet az apát pártjára kényszeríteni, adományozás útján pedig szokás szerint csak a mágnások és törvény szerint csak a magyar születésűek jutnak javadalomhoz. Volnának ugyan gazdagok az országban, kik segíthetnének; ezek azonban nem gondolnak az apáttal, akár hogy is érdemelné.

Tudják a helytartótanácsban, hogy az apát ellen sokat beszélnek. Tudják azonban azt is, hogy az apátnak, ennek az apostoli férfiúnak, mindig tiszta volt a szándéka; tudják, hogy sokat izzadt-fázott, járt-kelt a világban, költségeskedett és gyötrődött az ősi hit terjesztéseért az egyháznak nagy hasznára, magának pedig nagy kárára. Meghuzódhatott volna kis apátságában, a maga hasznán dolgozhatott volna, könyvek írásával szerezhetett volna magának halhatatlan hirt és nevet; ő pedig Isten, az egyház és az ország iránti szeretetből ott hagyta kis világát, kiszállt a nyugtalan nagy világba; nem kereste a maga hasznát, hanem éveken át erőlködött nagy terveken. S ezzel szinte az egész alvilágot uszította magára. Ez a gyökere annak a fölburjázott sok rágalomnak, irigységnek, előítéletnek, ellenszenvnek, mely az apátot mindenüvé kíséri; ezért beszélnek szabad szájjal az ártatlan ellen, ezért busítják sok szófia beszéddel; az apát őrlődik-gyötrődik tőlük, de nem fogy fogadott jószándékában; hogy a közügynek használhasson, törhetetlen kitartással türi őket; más már ezerszer összerogyott volna a sok vád alatt, ő pedig erősödik tőlük még lelkesebb munkához. Azt is tudják, hogy az Apponyi grófok feketítik az apátot; de erről az ügyről is tudják, hogy az apát ártatlanul szenved. Szóval: tudják, hogy az apát mindenek szeretetére és becsülésére érdemes, hogy az apátok sorában egy sem szerzett magának annyi érdemet, mint ő. S mindezért nemcsak jutalmat és elismerést nem látott, hanem súlyos anyagi gondoktól nyög.

Itthon a segítségnek még kicsi sugara sem biztatja; a pápának jótékony-ságáról azt hallják, hogy Pharosként ragyogtatja dús fényét mindenfelé; megpróbálják, hátha az apát számára szerezhetnének belőle valamelyest. A helytartótanácsnak két főembere vállalkozik szószólónak.

Gróf Zichy Ferencz, a helytartótanács akadémiai bizottságának elnöke, ki csak az imént lett győri püspök, Quirinus és Tamburinus benzés bíbornokoknak ír Rómába és könyörögtön könyörög nekik, hogy segítsék az apát ügyét a pápánál, mert az apát apostoli férfiú, mocsoktalan az élete, rengeteg a tudománya, csak úgy ég az ősi hit terjesztéseért, a ki ezért nemcsak súlyos fáradal-

makat, terhes utakat vállalt magára, nemcsak apostoli gondoktól izzadt és nagy adósságba keveredett, hanem éveken át törhetetlenül gyötrődött is.¹

Gróf Eszterházy József országbíró, a helytartótanácsnak mostani elnöke, most is a régi szivességgel akarná segíteni az apátot; ír egy ismeretlen nevű római főpapnak, valószínűen Guadagni bíbornoknak, a maga és helytartótanácsi tanácsosok nevében és nagyon, a lehető legszebben ajánlja neki az apátot és kéri, fogjon össze a két benczés bíbornokkal és erőlködjenek mindhárman azon, hogy az apát a pápa jóvoltából valami jövedelmezőbb javadalmat vagy valami nagyobb évpénzt kapjon; ha pedig útját állaná ennek valahogy az apátnak szerzetesi állapota, igyekezzenek ezt az akadályt is félretolni az útból.²

Az apát nem várhatta meg Bécsben, Pozsonyban az eredményt, hanem visszahuzódott Dömölkre. Csalódott megint. A könyvek ismeretlen okból nem jelennek meg. A római segítségbe vetett remény a következő évnek tavaszán is gyönyörködteti még, lassankint ez a délibáb is szétfoszlik.³ A magyar akadémiának ügyét most sem tudja felejtetni; Istennek ajánlta ugyan az egészet, nem mozgolódik érte, azért érezni beszédén, hogy szívesen szállana ki a kedvéért megint a világba.⁴

Ennyi minden bajában mintha a dömölki mezőn épített kápolnája akarná megvigasztalni, még pedig kettős módon.

Mikor Rómába ment az apát, Bánics Domonkos jószágkormányzó nem merte a Mária-szobrot a mezőn künn egyedül álló őrizetlen kápolnában hagyni, bevitette a dömölki kolostorba s ott a folyosónak egyik fülkéjébe állíttatta.⁵ A mint az apát most jó négy évi távollét után visszakerül Dömölkre, első gondja-dolga megint a kápolna; könnyen és hamarosan épült annak idején, a négy év erősen megviselte. Az apát rendbe szedeti; s látja a nép megint, mint segítget az apát a javításnál és diszítésnél a munkásoknak, mint viszi megint a Mária-szobrot a kolostorból a kápolnába, mint járogat megint a kolostorból

¹ Göttweigi apátsági könyvtár: Miscellanea, 24. k. — Ille est enim velut alter Hungariae Gerardus, vir apostolicus, pro ecclesiae et regni Hungariae emolumento vere martyr. Saluberrima eius studia inquietudini animi pessime adscribebantur, eius fama nigro carbone picta plurimum ab invidia et livore vapulabat, maxima merita summa ignominia praemiabantur. A győri püspöknek egyik benczés bíborshoz írt levelének tervezetéből; pannonhalmi rendi levéltár: manuscripta 3 d 4.

² Oklevéltár 67. és 68. sz.

³ Roma etiam pro me multum laborat, cardinalibus nostris, quibus in urbe innotui, ad excellentissimi indicis curiae regiae aliorumque summorum regni procerum tenerrimas commendationes strenuam navantibus operam. Az apátnak a főapáthoz 1745 márcz. 15-ikén Dömölkéről írt leveléből; pannonh. Koptik-levelek.

⁴ Academicum in Hungaria negotium Deo commisi; inde est, quod nihil iam operer, nec aliquid audiam. Ugyanonnan.

⁵ Pater Dominicus Bánics Dömölkiensis abbatiae administrator sacram illam statuum a loco publico amovit et in privata cella abscondit, ubi per quinque annos delituit. Crises 64.

a kápolnához ájtatoskodni, mint bűnbánóskodik ott a kápolna melletti gunyhóban, melyet remeteségnek hívtak. Az apát buzgósága szelidíti megint a népet a kápolnához és szobrához; eleinte egyesével, aztán csoportosan-csapatosan, később tömegesen, először pap nélkül, nemsokára papjaival együtt tódul a nép közelről-messziről ájtatoskodni. Az apát és két rendtársa lelkesen szolgál a népnek: gyóntatnak, áldoztatnak, miséznek és prédikálnak; soká azonban nem győzik egymaguk a munkát, segítik őket a déli és északi szomszéd, a sági és szentmártoni plébánosok, valamint a hiveikkel jövő lelkészek. Az apát örül és örvend, hogy a Mária-tisztelet ily szépen terjed; ha módja volna hozzá, elhengeritene minden legkisebb akadékot útjából. Szegénységében is tesz, a mi csak telik tőle. Hogy a kápolna és szobra valahogy kárt ne valljon a rossz emberektől, hogy a bucsúsoknak ne kelljen ájtatosságuk végeztével rossz időben a szabad ég alatt tengődniük, megengedi Öttinger nevű rokonának, hogy a kápolna közelében vendéglőt építhessen; Öttinger ezért, hogy urasági telken építhet és vendéglősködhetik, szépen fizet évenként az uraságnak; így épül a főapát tudtával és engedelmével a mai Czell-Dömölknek első háza. A bucsúsoknak testi jóllétéről még másként is gondoskodik az apát; János fráter-rendtag, ki értett az orvosi tudományhoz, szeretett volna a kápolna melletti gunyhóban remetéskedni; az apát szívesen enged jámbor óhajának, hadd éljen ott kedve szerint magánosan, vigyázhat a kápolnára és szobrára, a beteg zarándokoknak is szolgálhat tudományával; a főapát is helyeselte ezt. Egy másik szerzetest is szeretett volna az apát János mellé telepíteni remetének, ezt azonban nem engedte meg a főapát. Hogy a zarándokokat nagyobb ájtatosságra édesgesse, a győri püspök útján bucsúkért folyamodik az apát Rómába.

Nem ilyen lelki, egészen anyagi ok is szerez neki ideig-óraig édes-keserves örömet. Eszébe juttatják a kápolna körül fölászott homokban csillogó szemecskéket; ő a maga hiányos természettudományával még most sem tud eligazodni rajtuk. Akad most egy ember, a győri püspöknek József nevű káplánja, ki azt állítja, hogy ez a sok csillogó szemecske csupa arany; még nagyobb örömet szerez az apátnak, mikor azt mondogatja, hogy érti a módját, mint választhatni el az aranszemeket a homoktól. A győri püspök segíteni akarna most is az apáton, azért csupa jószívűségből elküldi a maga költségén József káplánt az apáthoz Dömölkre az év vége felé; néhány hónapon át él és erőlködik a püspök költségén József káplán, végül kénytelen pironkodva megvallani, hogy a szokásos mosással nem tudja az aranyat a homoktól elválasztani. A csillogó homoknak hire az apát német inasának révén Salzburgba is elhat; akad ott két tisztos, öreges asszony, az egyik az érseki titkárnak, a másik az érseki pinczesternek felesége, kik váltig állították, hogy értenek az aranyelválasztás-

hoz; ajánlkoztak is, hogy Dömölkre jönnék, ha az apát elfogadja munkájukat; az apát azonban nem akar tudni róluk. Az asszonyok később Bécsbe kerülnek Straub cseh kancelláriai tisztviselőnek házához és háziuruknak József nevű fiát is megtanítják tudományukra; most aztán mind a hárman ajánlkoznak az aranyosásra. S mivel az apát most sem hallgat rájuk, egyik a maga költségén, a másik a püspök pénzén jön Dömölkre, ott élnek a kápolna melletti vendéglőben a püspök jószívűségéből; velük jön az ifjú Straub is. Az apát nem szívesen látja az ifjút az asszonyok társaságában, vissza is küldi atyjához, az atyának kérésére azonban megengedi, hogy az asszonyokkal együtt mutathassa meg a dömölki homokon ügyességét. Az apát a maga jóhírét is kényesen védi, ritkán bocsátja színe elé az asszonyokat, csak tanuk jelenlétében érintkezik velük. Munkához állanak mindhárman, égetik és főzik a homokat, hogy szerződésük szerint aranyat kapjanak belőle; sok vesződés után mutatnak is az apátnak valamelyes anyagot, melyet aranynak mondanak, és erősködnek, hogy a dömölki homokból rengeteg arany kerül majd. Az apát látja, mit tesznek és mit nyerne, aztán maga is próbálja az elválasztást; látja a nyert anyagot, de nem mer, nem tud annak arany voltában hinni; éjjel-nappal sopánkodik, könnyez és imádkozik Máriához: világosítsa föl, hogy valahogy rá ne szedődjék vagy mást rá ne szedjen; elpanaszolja Máriának a maga siralmas sorsát: hogy elhagyatottan áll most már, hogy szinte senkije sincs, ki nagy bajából kisegíthetné, hogy a végső romlás rohanvást közeledik feléje, ha a maga hatalmas közbenjárásával nem szerez neki Istentől különös segítséget. A mint 1745. évi Gyümölcsoltó Boldogasszony előtti éjjel is egész hajnalig virraszt imádságban, négy óra tájban könnyű szender szállt szemére, de még ekkor is érzi, tudja, hogy imádkozik; egyszer csak látja maga előtt Máriát, az irgalom anyját, de lesütött szemmel és éktelen arczczal; a rendkívüli látományra az apát úgy megijed, hogy szinte magán kívül van; a mint kissé magához tér, azt hiszi, ő a Boldogságos Szűz szomorúságának oka, azért szívet vesz és kérdi tőle: mért süti le szemeit, mit vétett ellene, hisz ő akár vére hullatásával is kész jóvátenni hibáját; aztán elrebegi a *Salve regina* imádságot és kéri: fordítsd hozzánk irgalmas szemedet, és kérdi-kéri Máriát: mit tartson a homok útján mutatkozó segítségéről? S íme, az irgalmasság anyja mintha megkönnyörült volna a könyörgőn, arcza földerül, ékesre változik, szeme a könyörgőhöz fordul, igent int és segítségéről biztosítja őt; aztán többször is megnyílnak szemei a könyörgő felé s egyszer csak eltűnik. Az apát tele van vigasszal; ekkor fölébresztik, első dolga térdre borulva elmondani a *Te Deum laudamus* hálaímát, utána leírja a jelenést részletesen. Meg van tehát mentve, s ezen hitében erősödik azzal is, hogy reggel jön gróf Batthyáninak küldötte és tizenkét aranyat hoz ajándékba a kápolna számára;

még jobban erősödik hitében, mikor hallja, hogy a győri püspök Bécsben már megszerztette József káplánnal s meg is küldötte mindazon eszközöket, melyek még szükségeseknek látszottak az aranyelválasztáshoz.

A három aranymosó erre friss erővel fog a munkához, mutatnak megint az apátnak valami aranyféle anyagot. Az apát megir mindent nagy örömmel a főapátnak s igyekszik azt is megnyerni az ügynek s kéri, engedje meg az ifjú Straubnak, hogy Pannonhalmára vihessen dömölki homokot s ott neki bemutat-hassa aranycsináló tudományát. A főapát azonban tamáskodik a sikerben, bár tudja, hogy Isten sárból is alkothat aranyat; ő nem akar Istent kísértetni, hogy jeleket kérjen, földi gazdagságot nyerjen, mert Isten a szegénységet a gazdagságnak eléje teszi; ezt tanította, taníttatta mindig, ezt fogadják a benczések is; ha azonban az apát Istennek különös kegyelméből gazdagságot nyer, használja okosan és mértékkel, őt pedig ne tanítsa, de mást se tanítson a pénzszerzésnek ezen módjára.¹

Az apát keserves csalódással fizet hiszékenységeért; az asszonyok nem tudnak megfelelni vállalt kötelezettségüknek, az apát szorítja őket keményen szerződésük megtartására, végül sok huza-vona után elüzi őket Dömölkről. De másként is bűnhődik az apát; egyik haragosa azt sugja a főapát fülébe, hogy az a két asszony boszorkány, jósasszony (sagae, pythonissae), s ezt a mondását kicsinyes, szinte semmis okkal akarná bizonyítani. A főapát, korának gyermeke, hisz ilyenek létében; s mivel, az apát szerencsétlenségére, az ifjú Straub a kápolna tájékaról hozott homokkal Pannonhalmára érkezik s éppen aznap tör ki a főapát és a pannonhalmi konvent közt a már régóta érlelődő nagy viszály, azért azt gyanítja, azt hiszi a főapát, az a homok meg volt babonázva, bővölve, varázsolva, még pedig azon két salzburgi asszonytól, hogy az a varázslattól, babonától, bővöléstől megrontott homok lázította föl a rendtársakat, hogy az asszonyok mögött az apát áll.²

Megint gazdagodott tehát az apát egy csalódással, a dömölki homokban csillogó arany is csak szappanbuborék volt; csillogott, ígéretett, aztán semmivé pattant. S a keserves csalódáshoz kapta szerdeknek a főapát gyanuját.

¹ Crises 26. 27. 138. 139. — Az apátnak levele és a főapát válasza a dömölki iratok közt.

² Quia vero illo tempore (mikor a dömölki homokot Straub, Pannonhalmára vitte) religiosi suas contra dominum archiabbatem quaerelas movisse dicuntur, idcirco sibi persuasit dominus archiabbas, hanc arenam fuisse malefícium daemonis, per quem abbas Dömölkiensis et omnem populum saecularem et religiosos ad rebellionem concitaverit. Crises 155. — Spiritus autem ille Dömölkiensis, sub initium praetensarum ibidem gratiarum in una cista arenae per dominum Koptik huc missus, est spiritus amaritudinis et confusionis, superbiae et contradictionis, spiritus mendacii et calumniae, odii ac dissensionis, spiritus denique turbinis ac tempestatum. A főapátnak a heiligenkreuzi apáthoz Pannonhalmán 1749 decz. 3-ikán tervezett leveléből; a pannonhalmi rendi levéltár dömölki iratai (Koptik-levelek) közt.

Egyben nem csalódott az apát: Mária-szobrában.

A győri egyházmegye északnyugati részének egyik falujában, az akkori Stotzing, a mai Lajta-Szék faluban, akkortájt rendkívüli tünemények mutatkoztak egy Mária-szobornál; 1743-ban kezdett a nép ezen események hírére a szoborhoz tömegesen zarándokolni, 1745 május elsején helyezte gróf Zichy Ferencz győri püspök a csodás szobrot az újonnan fölépült templomnak főoltárára, s ekkor már harminczezer ember gyült ide ájtatoskodni.¹

A dömölki kápolna szobránál is mutatkoznak rendkívüli tünemények és események.

A nép örömmel jár az apát útján s igazi buzgósággal tódul a kápolna Mária-szobrához; sokan fogadalommal kötik le magukat arra, hogy a dömölki szoborhoz zarándokolnak. S az apát azt veszi észre, a Boldogságos Szűz is mintha különös kedvét lelné a kápolnában és a körüle történőkben; a mint megjön egyik kisebb útjáról az apát, azt hallja nagy öröme: sokan suttojják, sokan esküdözve vallják, hogy kegyelemben volt részük a kápolnánál; Zichy János sági plébánosnál jelentik, esküvésre is készek, hogy éjtszakának idején égi fény ragyogja körül a kápolnát, hogy éjtszakának idején egy a kápolna közelében menő lutheránus asszony a kápolna fölött egy fehérbe öltözött nőt látott, ki őt a kápolnához hívogatta; azt is hiesztelik, hogy többen megszabadultak bajuktól, mikor fogadalommal kötötték le magukat a kápolnához való zarándoklásra.

Nagy örömmel írja meg mindezt az apát a főapátnak; a nagy öröm azonban nem vesz erőt elméjén, nyugodtan hallgatja és vizsgálgatja a hallható hirtket, nem vesz minden beszédet igazságnak, a lutheránus asszony történetére pedig még külön is megjegyzi: a mit azonban még meg kell alaposan vizsgálni.²

A különös tünemények, események tovább is jelentkeznek, az apát csodákat is lát közöttük.

1745 május 14-ikén miséz a kis kápolnában Zichy János sági plébános; mise közben nagy ámulatára és rémületére látja, hogy az oltáron álló Mária-szobornak arcza jobbról balra fordult s úgy is maradt egészen a mise végeig; mikor aztán mise után a plébános a hivekkel együtt könyörög Máriának: ne fordítsa el tőlük irgalmas szemeit, akkor, mintha csak élt volna a szobor, visszafordult arcza az előbbi helyére. Négy nappal később a plébános és sok más ember láttára becsukódott és kinyitódott a szobor két szeme, jobbra-balra fordult. A plébános akkor ijedtében elájult, félholtan vonszolták ki a kápolnából. Ilyes tüneményt sokan láttak a szobron.³

¹ Századok 1903. 729.

² Oklevéltár 68. sz.

³ Compendium 7.

Többször kérték már a megyés püspököt, gróf Zichy Ferenczet, vizsgálta meg a kútásáskor halálosan megsebesült és szerencsésen meggyógyult kőművesnek rendkívüli esetét; a püspök azonban mindig halogatta az ügyet.¹ A mint az apát hall a plébános esetéről, nyomban kéri a püspököt, rendeljen szigorú vizsgálatot.² A püspök enged és május 20-ikán meghagyja Haigathó Péter jánosházi plébánosnak és kemenesaljai alesperesnek, Uy (Uj) Péter hetyei plébánosnak, valamint Viter Károly esküdt jegyzőnek, szálljanak ki a helyszínére és vizsgáljanak meg mindent alaposan.

Május 28-ikán, Áldozócsütörtök utáni napon, jelennek meg a helyszínén a püspöki vizsgálók; az apátot mellőzik, nem szállanak hozzá, másutt laknak és másutt hallgatják ki a tanukat, hogy az apát ne érintkezessék velük. Jönnek a tanuk, hivottak és nem-hivottak, férfiak és nők, közletről és messziről, magyar és más nyelven beszélők. A bizottság maga elé szólítja őket egyenkint, figyelmezteti őket esküvel erősítendő vallomásuk fontosságára, a hamis esküvel járó büntetésre, azon nagy botrányra, mely származnék, ha nem az igazat vallanák; tették pedig mindezt olyan komoly és szigorú szavakkal, mintha csak el akarták volna riasztani az embereket a vallomástól; nem is fogadtak el minden beszédet egyszerűen, hanem rostálgatták, fontra vetették a vallomásokat, csak-hogy az igazsághoz férközhessenek; szóval: az ügynek megvizsgálásában a kívánatos és szükséges óvatossággal jártak el.

A vallomásokból kiderült, hogy 1. a Mária-szobornak arcza elhalaványodott s elpirult, — 2. szemei becsukódtak és kinyilódtak, — 3. szemei könnyeztek, — 4. a bucsúzkodó zarándokoktól fejének meghajtásával vett bucsút, — 5. ajkai mozogtak, mintha beszélt volna, — 6. arcza izzadt, — 7. két kezét fölemelte, — 8. a karján ülő kis Jézust fölemelte és a rendes helyére megint visszabocsátotta, — 9. a kis Jézusnak szeme becsukódott és kinyilódott, — 10. a kis Jézus anyjától a nép felé fordult.

Az esküvel erősített vallomásokat a vizsgálók írásba foglalták, nevük aláírásával és pecsétjükkel június 1-jén megerősítették, aztán a püspökhöz küldötték.³

Nagy hire cserdül a vizsgálatnak; Camillus Paulutius bécsi pápai követ is

¹ Saepius rogabatur excellentissimus dominus episcopus, ut inquisitionem primi miraculi institueret, sed pro sua sapientia semper distulit, nec unquam facturus fuerat, nisi nova miracula incoepissent. Crises 64.

² Da Gott dem Allmächtigen beliebet hat das fast öde Dömelst mit neuen Wunder-Werken herrlich zu machen, war der Vorsteher und Abbt dieses Gnaden-Orths nicht zu Haus; da er nach etlichen Tagen zurückkehrte, wurde ihm erzehlet, was sich indessen wunderbares zugetragen habe. Er aber erinnerte sich der Geistlichen Rechte und seiner Schuldigkeit solche Begebenheiten vorgestellten Herrn Herrn Ordinario gebührentlich vorzutragen. Machte demnach geziemende Instanz und begehrte eine Comission auf Dömelst zu verordnen. Compendium 10.

³ Compendium 12.—50.

hall felőle s kérdezősködik az ügyről a győri püspöknél. A püspök erre új vizsgálatot rendel. Parancsára jerebicsi Stehenics János győri püspöki helyettes száll ki a hely színére június 20-ikán; összehivatja még aznap és másnapra és harmadnapra az első vizsgálatnál kihallgatott összes tanukat, negyvennél többet, magyart és németet, «erős hütözéssel» megesküdteti őket, kihallgatja őket egyenkint, aztán hitelesíti vallomásukat. A szélrózsa minden irányából összesereglett tanuk egy szívvel-lélekkel vallják: úgy látták a kápolnának szobrát, mintha csak élt volna; látták, hogy szeme, keze és arcza mozgott. A püspöki helyettes nem elégszik meg a pusztá vallomással; az a gondolat kínálkozik ugyanis magyarázatnak, hogy a tanuk mindezt látták ugyan, mindezen mozgásnak azonban természetes oka is lehet. Azt is gondolhatni, hogy valami nagyon ügyes ember készítette szinte remekbe azt a szobrot, eleven kénesőt rejtett, karikákat vagy drótokat csempészett bele, s ilyformán történnek a szobron azok a csodált mozgások. A püspöki helyettes azt hiszi, a szobron lehet valahogy észrevenni az ilyen fortélyt vagy csalárdságot. Elmegy tehát öt-hat pappal a kápolnához, leveszi helyéről a szobrot, leszedi róla a ruhát s apróra vizsgálgatja paptársaival a szobrot; látnak egy vastag fából faragott szobrot, nem látnak azonban rajta repedést, nem találnak rajta semmi hasadást, a melyeken át valami mesterséges mozgatót lehetett volna fájába csempészni. Azt is állította sok tanu, hogy a szobor megváltozott színében; ennek nyitját is keresik a vizsgálók valami természetes okban: tán a különböző színű ruhára eső fény az oka; a püspöki helyettes tehát különböző színű ruhákba öltözteti a szobrot s vizsgálgatja a fénynek hatását. Mindezek után azt meri mondani: egy szóval, úgy megvizsgáltam (a szobrot), hogy jobban nem lehetett, ötöd- vagy hatodmagammal levő frátereimmel együtt.

A hitelesített vallomásokat aztán kísérő levéllel a püspök elé terjeszti június 22-ikén; kísérő levelében csodálkozással és örömmel említi, hogy Zichy János plébánosnak csodás történetétől fogva mintegy negyvenezer, Szentháromság-vasárnapján magán tízezer ember ájtatoskodott a szobor körül és hogy a vidéknek más vallású népe is kezd már indulni a zarándokok útján, mert már is hárman tértek vissza a katolikus hithez.¹

A püspök nem siet az ügygyel; a vallomásokat olvashatták a szentszéki tagok, lakásukra is vihették, hogy csak mennél alaposabban megismerkedhesse nek velük.

1745 augusztus 20-ikán két pap, Zichy János sági és Gall Ferencz mihályfai plébános, jelenik meg Győrött a püspöknél és élőszóval mondja el, mit

¹ Oklevéltár 69. — Compendium 51. — Crises 66.

látanak, hallanak Dömölkön. A kápolnában és körülötte törtéteknek hire vonzza, ragadja a kápolnához a híveket, megszámlálhatatlan sokaság tolong ott; sok falunak népe plébánosának tilalma daczára siet, szinte szökik ide. Itt pedig szabad ég alatt táboroz és türelemmel viseli az időjárás szeszélyét; a ki egyszer megfordult a kápolnánál, az vágyton vágyakozik megint vissza. Igazi mély ájtatosság hatalmasodott el az ide zarándokló népen; éjjel-nappal zeng az ének, hangzik az imádság a kápolna körül; a nép tódul a gyóntatószékekhez, sokan siránkozva vallják meg bűneiket; a kik eddig makacsul kerülték a gyónást, itt példás bűnbánatban tisztulnak meg; szinte minden zarándok megvigasztalódva távozik haza; a nagy buzgóságon a gyóntatók maguk is megindulnak szívükben és könnyeznek, sírnak örömben. Sok zarándok önként jelentkezik valloásra az apátnál, a gyóntatóknál és vallják, hogy ilyen, olyan kegyelemben volt részük; hálából a vett jóért arany, ezüst és festett ajándékot, táblát és emléket ajánlanak föl és aggatnak a kápolna falaira; más hiten levők megtérnek; sokan hitetlenekként csupa kandiságból érkeznek és hívökként távoznak. Nem egészen egy év mulva, 1746 július 2-ikán, ezt a szóbeli jelentésüket írásba foglalják, aláírják és pecsétjükkel is megerősítik. Két évvel később, 1748 július 3-ikán, megint ugyanígy bizonyítják régi vallomásukat.¹

A mint a két vizsgálat eredményének hire szétfut, sokan azok közül, kik eddig kételkedtek a dömölki hírek valóságában, megtérnek és azokhoz csatlakoznak, kik Istennek kezét látják a különös jelenségekben. Maradtak azonban még most is, kik a hallottakban csele-csalát vagy csalódást gyanítottak. A püspök új vizsgálatlalt akarna minden kétséget szétfoszlatni s ezen célra azt a káptalani tagot választja vizsgálónak, ki maga is kételkedett a dömölki hírek valódiságában, Károly Lőrincz győri nagyprépostot.² Rákoson, október 5-ikén kelt iratában elmondja a püspök, hogy nem titok, hanem országszerte, sőt a hazával határos külföldön is szeltében-hosszában beszélnek az emberek arról, mennyi minden bámulatos dolog történik néhány hónap óta a dömölki Mária-szobron és körülötte: színét-arczát változtatja, szemét forgatja, betegek gyógyulnak, más emberek meg más kegyelemben részesülnek; ő pedig, a mint egyrészt nem akarna kedvezni babonának, úgy másrészt nem is akarná az Istenanya tisztelete jogos terjedésének és terjesztésének útját állani, azért a trienti zsinatnak a szentek tiszteletéről, segítségülhívásáról, képeiről-szobrairól szóló rendelkezését

¹ Compendium 68.—74.

² Excellentissimus dominus ordinarius, postquam duas inquisitiones episcopales, primam per venerabilem archidiaconum Jánosháziensem, secundam per reverendissimum vicarium generalem instituisset, tandem pro tertia illum virum elegit, qui erat summus contradictor, et, prout ipse ex post-facto fassus est, maximus inimicus sacri loci Dömölkiensis, reverendissimum nempe cathedralis ecclesiae praepositum maiorem, Laurentium Károly. Crises 66.

nézve, ezt az igazán fontos dömölki ügyet ugyanazon zsinatnak parancsa szerint a lehető leggondosabban, legpontosabban és legszigorúbban akarja megvizsgáltatni, mindezért őt, a nagyprépostot, kinek hitében és tapasztalt ügyességében egyaránt bizik, küldi és meghagyja neki, válaszszon egyet kanonoktársai közül a tetszése szerint, menjen vele Dömölkre, vizsgáljon meg ott szigorúan minden föltűnő, minden rendkívüli dolgot, melyről eddig beszélnek, vizsgálja meg arravaló emberekkel a szobrot magát, esküdtesse meg a betegségükből meggyógyultakat, hívja azok rokonságát, kutassa ki, szenvedtek-e igazán azon bajban, a melyből állításuk szerint meggyógyultak, hívja az igazság kiderítésére szükséges összes tanukat a törvényes büntetés terhe alatt maga elé, kérdezze ki őket, szóval: tegyen meg mindent, a mi ezen annyira fontos ügynek tisztázására szükséges; ezen czélnak elérésére átadja neki a kívánatos fölhatalmazást.¹

A püspökkel tart Sajghó Benedek főapát, az is megadja a vizsgálathoz kívánatos engedélyt magánlevélben.²

Károly Lőrincz nagyprépost Barilics Mátyás kanonoktársát, iváni apátot és mosonyi főesperest választja vizsgálótársnak; október 15-ikén jelennek meg Dömölkön egy győri képfaragóval, itt magukhoz szólítják tanuknak a kápolná-nál szolgáló papokból Buti Czelesztin benczést és Graller Máté ferenczrendit, aztán munkához látnak. A mint öten a kápolnához érnek, imádják először az Oltáriszentséget, aztán kivézik azt házából, megvizsgálják a szentségházat kívülről-belülről, keresik-kutatják, nincs-e rajta, benne valami drót, zsinór, karika vagy egyéb eszköz, a melyekkel a szobron látott sok minden mozgást és színváltozást végezhetni és természetes úton megértethetni. A mint szegről-végről gondosan megvizsgálták a szentségházat, azt kell mondaniuk, hogy fortélynak, csele-csalának még nyomát se látták.

Aztán levették a szobrot rendes helyéről, a szentségház tetejéről, levették fejéről a koronát, leszedték törzséről az ékességet és ruhát, vizsgálták a papok maguk, vizsgáltatták a szobrászszal a lehető legpontosabban; mindennek eredményeként kénytelenek voltak azt mondani: nincs a szobron magán fortély, nincs rajta mesterkedés, melylyel a szobron látott változásokat természetes úton-módon lehetne végezni és megérteni.

Aztán nézik és vizsgálgatják a szobornak alapját, rendes helyét az oltáron és magát az oltárt, megvizsgáltatják mindezt aprólékosan a szobrászszal is; megint csak azt kell mondaniuk: nem akadtak alattomoságnak és csalásnak csöppnyi nyomára sem.

¹ Ugyanott 66.—67. — Oklevéltár 71. sz.

² *Omnem iurisdictionem suam tam excellentissimus episcopus, quam illustrissimus dominus archiabbas in privatis litteris tempore institutae inquisitionis per expressum allatis commiserunt reverendissimo praeposito, ad abbatem Dömölkiensem (si impostura inveniretur) etiam incarcerandum, compescendum. Crises 67.*

Írásba foglalják ott a helyszínén vizsgálatuk eredményét, a négy pap megerősíti azt aláírásával és pecsétjével.¹

A győri püspök előtt most már a hármass vizsgálatról szóló iratok, ott van előtte sok minden más irat is, mely a dömölki jelenségekről szól.

Ilyenek lehettek: 1. Foky Benedek, a vasvári káptalannak prépostja, a dömölki mezőn álló kápolnánál 1745 szeptember 4-ikén kiállított iratában eskü alatt vallja, hogy Úrnapjának nyolczadában a plébánossal nagy sereg zarándokot vezetett a kápolnához s akkor nagy csodálkozására és ijedelmére látta, hogy a Mária-szobor mind a két szemét mozgatta; nem is csalódhatott látásában, mert háromszor is látta ezt a mozgást; ugyanakkor azt is látta, hogy a szobornak arcza színében megváltozott, s ebben sem csalódhatott, mert ugyanazon napfényben látta. — 2. Graller Máté pápai ferenczrendi ugyanott és ugyanakkor kelt iratában szintén eskü alatt vallja, hogy parancsra elkísérte dömölki zarándokútjában Bisteneshy kisasszonyt; a mint oda érkeztek, augusztus 13-ikán misézett a kápolnában s akkor látta, hogy a szobornak mindkét szeme mozgott mise közben, kinyilódtak és becsukódtak; látta arcza színének változását is, majd kipirult, majd elhalaványodott; mindettől nagyon megijedt és mise végével futott a remeteségbe az apáthoz s esküdözve vallott meg mindent. Miséjét hallgatták báró Zenneiné és Kумы (Kumin) nevű nemesasszony, mindketten az ő tudta nélkül ugyanazt látták és vallották az apátnak és esküre is ajánlkoztak. — 3. Saly Ferencz miskei plébános szintén ugyanott és ugyanakkor nem földi tekintetből, hanem pusztán igazságszeretetből kiállított iratával bizonyítja, hogy július 28-ikán látta, mint nyilódtak és csukódtak a szobor szemei, mint emelkedett feje fölfelé, mint fordult balra, mint hajolt a kis Jézus anyjának karjára; azt is látta, mint pirult és halaványodott a szobor egy óranyi közben; mindettől úgy megrémült, hogy teste egész éjjelen át reszketett. — 4. Turgey Péter salomvári plébános ugyanott és ugyanakkor keltezett iratával vallja, hogy négyszáz hívével zarándokolt a kápolnához s ott misézés közben látta, hogy a szobornak szemei a mise elején csak egy kevéssé, a credo után pedig egészen megnyilódtak; ettől úgy megijedt, hogy egész testében izzadt. Azt is vallja, hogy hivei közül is látták sokan a szemek mozgását és az arcz színének változását. — 5. Domaniczky János Ferencz kaposi alesperes és szili (Somogy) plébános ugyanott négy nappal később (szeptember 8-ikán) kelt iratával bizonyítja, hogy ezen napon ért a kápolnához ájtatoskodni; a mint a kápolnában, a rácson belül, mondogatta a bucsúért szokásos imákat s nem kandi kíváncsiságból, hanem igaz ájtatosságból nézegette a szobrot, látta, hogy szemei becsu-

magyar
(a bizottság nem
látta műdm, csak
a tanu, tanu...)

¹ Compendium 62.—65. — Crises 66.—67.

kódtak, később kinyilódtak, hogy arcának színe is változott. — 6. Felkiss János jáki plébános ugyanott október 10-ikén, hatodik zarándoklásakor, kiállított iratával bizonyítja, hogy Sárlos Boldogasszony napján ért hiveivel a kápolnához; látta, hogy a szobornak szemei kinyilódtak és becsukódtak; ezen úgy megindult, hogy örömeben sírt, nagy bámulatában égnek meredt a haja. Mikor visszamenet siránkoztak hivei, s ő kérdezte szomorúságuk okát, ötvenen, tán százan is, azt vallották, hogy a szobor, mikor bucsúzkodtak tőle s a magukkal hozott templomi szobrokat meghajtották előtte, fél negyed órán folyton nyitogatta és csukogatta szemeit, végül pedig feljűk meghajtotta a fejét; minderre készek akármilyen erős eskűt tenni.¹

Mint dobott kőtől gyűrűdznek a víz színén a hullámok, úgy iramodnak a dömölki hírek minden irányban. A mint fülekhez, lelkekhez érnek, más és más a sorsuk; az egyik helyen sóváran szívják őket magukba, más helyen válogatnak közöttük, máshol megint bezárkóznak előlük.

A kétkedőknek és nem-hivőknek hangos képviselője Dombi Mihály győri kanonok.

Készségesen hajol meg a Mária-tiszteletnek azon alakja előtt, mely az egész földkerekségen szokásos az egyházban; többre is kész: akár vére ontásával is védelmezi azt; a dömölki kápolnáról és szobráról terjesztett híreket azonban nem tudja, de nem is akarja elhinni, még pedig 1. személyes, — 2. tárgyi okokból.

1. Gyanusak a dömölki hírek mind az ő szemében, még pedig főként azért, mert az apát még meg sem melegegett apátságában és máris hirdette, hogy Ság hegyén a Boldogságos Szűznek hajlékot, czellát (cellas marianas) épít; aztán jósolgatta, tudja Isten honnan vett erővel, hogy csodálatos tünemények, csodák mutatkoznak majd ott a kápolnánál. Hozzá is fogott a munkához; mivel azonban az a hegy több uraságé, azért szándékát nem valósíthatta meg egészen. Más tervet kovácsolt tehát.

Azon mesterkedett, mint állítson Dömölkön a salzburgihoz hasonló akadémiát; az ehhez szükséges költségekért zaklatta az előkelőséget künn és itthon; az intézethez szeretett volna lovaglóiskolát is kapcsolni a magyar nemesi ifjúság számára. Mikor aztán azt mondták neki: nem kell magyar fiúknak ilyen iskola, mert alig hogy a világra jönnek, máris ló hátára kapnak s egészen maguktól tanulnak meg lovagolni, akkor megint mászon kezdte törni a fejét.

Fölkereste Széplakon a Széchényi-gróffiúkat és arra csalogatta őket, menjenek vele Salzburgba lovagolni tanulni; el is mentek vele, vissza is tértek, min-

¹ Compendium 24.—5., 28.—9., 27.—8., 26.—7., 25.—6., 15.—7.

den haszon nélkül, de néhány ezer forinttal megkönnyebbülten; ennek bizony-sága Pázmándi, az akkori széplaki plébános és mostani szombathelyi kanonok.

Innen hosszú orral távozott, de nem egymagában, kísérte a haszontalanul kidobott pénz miatti szemrehányás. Erre Apponyiékhoz ment és azokat elvitte Rómába, hogy lássák az örökvárost és tapasztaljanak; a mint az útra kapott pénz Rómában elfogyott, egy Guadagni nevű bíbornokhoz vagy érsekhez ment s attól annak ürügyén, hogy a gróffiak az ő vérrokonai, hatezer forintot koldult ki az ifjú grófok számára s tán még most is adós velük. Nem is mer azóta sem itt, sem ott mutatkozni; s ilyent, a mit csak említeni is röstell az ember, több helyen tett; a benczések jól tudják mindezt.

A mint így a becsületből kifogyott, kóborolni kezdett; majd Salzburgban, majd Bécsben, hol Máriavölgyben és tudja Isten hol mindenütt tünt föl; ezen helyek valamelyikén azt a tervet eszelte ki, hogy a stíriai Mariazellbe megy, visz magával egy kész Mária-szobrot vagy ott faragtat magának egyet fából s ezt a szobrát a csodatevő mariazellihez érinti. Aztán maga is valóságos csodatevő lett s ilyenként tért vissza, azóta lett belőle itthon az együgyü falusi népnek és parasztságnak bámult csodája.

Azon akad fönn mégis legjobban az ember, hogy az apát, kit a salzburgi konventből eltávolítottak (extrusus), a kóborló és csatangoló szerzetes, egy, nem tudni, honnan szedett-vedett népség (vagabundus et gyrovagus monachus, plebs, nescio, unde congesta), arra mert vetemedni, hogy a külföldről magával hozott Mária-szobrát a főapátnak és, a mi még nagyobb hiba, a megyéspüspöknek engedelmé nélkül, pusztán csak magától, nyilvános tiszteletnek tette ki, hogy a szobrot és annak helyét a maga kóbor eszejárása és üres feje szerint «szerencsés Mária» (Beata Virgo Maria de bona fortuna) néven hívja; azt olvashatni ugyanis egy szintén minden elüljárói engedély nélkül kinyomatott és osztogatott képnek alján: «Szent Mária a szerencsés czellában, mely most a legnagyobb csodákkal tündöklök Magyarországbán, a győri egyházmegyében» (Sancta Maria in cella de bona fortuna, hodie miraculis maximis in Hungaria et dioecesi Jaurinensi inlarescens); mintha az apát hatalmához tartoznék megyéspüspökének hire-tudta nélkül annak a helynek nevet adni; aztán azt nyomatja: a legnagyobb csodákkal, pedig még nagyokat sem láttak; s ha történtek volna is ilyenek, még akkor is «csodálatos», nem pedig «szerencsés» anya lenne az illőbb elnevezés.

Mivel szerencsésnek keresztelte az apát a maga szobrát és annak helyét, erővel tolakodik az ember eszébe az a gondolat, hogy az apát, az állítólagos csodák híresztelője, azt remélte, hogy a maga földi szerencséjének, melyet már sok helyen keresett és nem talált meg, itt Dömölkön most jó ágyat vehet,

hogy a sokat hajszolt és el nem ért földi szerencsét: boldogságot-gazdagságot végre-valahára megragadhatja; azt gondolhatta magában az apát: egy sorba állíthatja Dömölköt és annak kápolnáját azon bécsi kocsmákkal, melyeket látogatott s melyeknek homlokzatán láthatta s olvashatta: Dieses Haus ist von der Fortuna genannt; mintha bizony ez a «szerencsés» kedves lehetne a Boldogságos Szűznek.

Aztán az apát mellett ezen csodás hírek ügyében még emlegetett emberek, az úgynevezett csodákról tanuskodók! Nincs köztük nevesebb és belátóbb ember, mindannyija csupa egyszerű ember. Az apátnak tanúsága nem számít, mert az ő ügyéről van szó. Zichy János sági plébános pedig mindig szenteskedő (sanc-tulus) ember volt; paptársai mindig furcsa embernek tartották s még most is olyan szentes verseket és magyar gyászdalokat irogat és osztogat, hogy tőlük az olvasónak szive nemcsak el nem facsarodik és meg nem indul, hanem az erdőnek fáí és a rejteknek gombái is nevetésre fakadnak és tánczra perdülnek.

Még egy emberről hallani, Sobak György dömölki lakosról. Hír szerint 1708-ban született, tizenhat éves korában a gonoszlélekkel szövetséget kötött, irást kapott tőle; mivel azonban a szövetségnek és irásnak nem látta hasznát, odaadta másnak s azóta emberölésre ösztökélő heves vágy zaklatta szüntelen; megalégtelte és megsokalta végül ezt az örökös zaklatást és szent kereszt föl-találása ünnepének előestéjén fölkereste a csodatevő apátot, meggyónt neki, az föloldozta és szeme láttára űzte ki belőle az ördögöt; azóta békében él. Csak úgy kinálkozik a kérdés: hogy gyóntatta meg az apát azt az embert, mikor ő maga nem tud magyarul, az meg hogy gyónhatott meg az apátnak, mikor magyar születésként és dömölki lakosként alig ért más nyelvhez, mint a magyarhoz; nem is vergődhetni át ezen a nehézségen, hacsak azt nem gondoljuk, hogy azon esetre az apát a nyelvek ajándékát kapta. És Sobak tanúnak ezen esetről szóló vallomásában nem hallunk semmit sem a Mária-szobornak hatásáról, csodatevő erejéről, pedig azt kell gondolnunk, hogy ott Dömölkön, még pedig a kápolnában gyónt az apáthoz.

2. De nem tud és nem akar hinni tárgyi okokból sem.

Azok az állítólagos csodák neki nem igazi csodák, csak látszanak csodák-nak, merő érzéki csalódások, csupa látszatok; nehezen hiheti ugyanis az ember azt, hogy fából faragott szobor élő lény módjára viselkedjék; hisz arról az egész keresztény világon csodatevőnek elismert mariazei szoborról sem hallani vagy olvasni ilyest, hogy lehetne tehát a dömölkiről okosan és helyesen hinni? Nem kételkedik ugyan csöppnyit sem abban, hogy Isten mindenható, de azt is szentül hiszi, hogy Isten végtelenül bölcs. Aztán lapozgatta a vizsgálatokról szóló iratokat, olvasgatta bennük a tanúknak vallomásait s újnak és csodásnak

nem látott bennük mást, csak a szobor arcának mozdulatait és arcza színének változását; nyomát sem látta az iratokban betegek gyógyulásának, messzire ható erőnek, tehát olyasminek, a mit természetfölöttinek szoktak hinni és mondani. Különben, akármennyi csoda történt volna is, az apátnak nem állott hatalmában szobrát nyilvános tiszteletnek kitenni, most sem szabadna.

Nem tud tehát hinni a dömölki hírekben; nagyon fontosnak látja azonban az ügyet s tisztázni is szeretné és erre gyökeres módot ajánl.

Vigyék azt a Mária-szobrot a dömölki kápolnából, mely ott a sík mezőn, a tücskök, egerek, cziczkányok és pölyük országában mintha csak csodacsinálásra volna tervezve és fölépítve, vigyék onnan az apátságnak régi templomába, állítsák ott a püspöktől mutatott helyre, az ott lakó szerzetesek ügyeljenek rá. Ha az átvitelnél valami rendkívüli történnék, pl. ha nem lehetne kimozdítani a helyéből, az a helynek szentségét bizonyítaná.

Az apát pedig csak maradjon ott a kápolna körüli földvárában; de még okosabb lenne, ha merészségének büntetésekül a főapát kezére adnák, az Ábrahám kebelének nevezett pannonhalmi börtönbe zárnák, ott másfél hétig kenyéren és vizen böjtöltetnék, hadd térjen eszére. S ha itt a börtönben a dömölki szoborhoz fogadást tenne, és utána Istennek valamelyik angyala, mint valamikor régen Péter apostolt a jeruzsálemi és heródiási börtönből, zárt ajtón át megszabadítja, ha, mint valamikor régen Habakuk prófétát, hajánál fogva a levegőn át a dömölki mezőre röpti s ott leteszi, az csoda lenne az ő szemében. Előbb nem is igen hisz.

S ha igaz, a mit a dömölki Mária-szoborról derüre-borura hiesztelnek, akkor ott az apátsági régi templomban is művel majd csodát; a csodákat az ott lakó benzések lélek szerint megfigyelhetik és a valóságnak megfelelően följegyezhetik. Az apát pedig csak maradjon jó messze a szobráról s elmélkedjék; így eloszlanék az a gyanu, hogy az ő keze munkája minden.

Dombi Mihály kanonok írásba foglalja gondolatait s iratát nevével és pecsétjével is megerősíti.¹

Nagyon komoly, súlyos ügyről mond véleményt; ez a vélemény az ügy szeretetéből fakadt kemény ítéletnek látszik, igazán pedig sokban hamaros és fölszines vélekedés. Ismerjük az apát életének eddigi folyamát s így bátran és nyugodtan állíthatjuk, hogy ezen véleménynek az apátról szóló adatai többször egészen tévesek, többször csak felébe-harmadába igazak. Aztán vak elfogultság nyilatkozik az egész véleményen át s az az apát tetteit nem látja tisztán és szinte minden tetteiben majd nyíltan, majd burkoltan nem tisztelhető, sőt kárhozzátandó szándékot hajhász. Ha Dombi Mihály ily módon törekedett arra,

¹ Oklevéltár 70. sz.

hogy a dömölki kápolnáról és szobráról szállongó híreket a hivatalos körök még alaposabban vizsgálják meg, ezt a célját el kellett érnie, mert tekintélyes embernek ilyen sujtó ítélete után csak a legridegebb vizsgálat következhetett.

Hallotta bizonyára az apát is a kanonoknak ezen ítéletét; föltehetjük, hogy védekezett ellene, de nem hallunk ilyen védekezésről. Csak jóval később, öthat év múlva, ír a kanonoki véleménynek legsúlyosabb, az őt és ügyét igazán vérig sértő vádjáról.

Igazán elevenbe vág ugyanis a kanonok azon vádjával, hogy azért nem hisz a dömölki hírek hitelességében, mert az apát meg sem melegegett még apátságában s máris mondogatta, hogy hajlékot épít majd Ság hegyén a Boldogságos Szűznek, máris jósolgatta, tudja Isten honnan kapott erővel, hogy csodálatos tünemények, csodák mutatkoznak majd ott a hajléknál.

Az apát készségesen ismeri be, hogy nem egyszer mondta az elsőt, de halálra sértődik a másodiktól; később erőt vesz indulatán s nyugodtan válaszol rája:

A vádaskodó Atlasnak tartja magát és Thersitesnak bizonyul. Ő nem emlékszik arra, hogy valamikor azt állította volna, és ha szólt volna ezen ügyről, akkor csak úgy hozzátéve nyilatkozhatott fölöle. Aztán részletezi az egészet.

1. A stíriai Mariazell a magyarságnak igen kedves bucsújáróhelye. Alig van nép, mely annyira tiszteli a mariazeelli Szűzet, mint a magyar; olvasta ezt azon történeti műben, melyet Jäger irt Mariazellről; hallotta akárhányszor maga is magyarországi zarándokoktól, mikor ott Mariazellben gyóntatóskodott: volna csak nekik ott a közelben ilyen Mariazelljük, de milyen szívesen és de hány-szor zarándokolnának oda ájtatoskodni; ilyen messzire jönni azonban ritkán akad módjuk. Aztán tudott arról, hogy a magyar nép igen jámbor, s így gondolhatta, hogy alkalomadtán erősen buzgólkodik égi kegyelmekért. Azt is tudta Estorás könyvéből, hogy Dömölk valamikor bucsújáróhely volt, hogy az ősök ott csodatevő Mária-szobrot tiszteltek. Azt is olvasta azon könyvben, hogy a vészes török időkben megszűnt nagy ájtatosság körülbelül ötven évvel ezelőtt megint föléledt. Ő aztán növelte az ájtatosságot, mikor jámbor társaságba fűzte az embereket, mikor gyakori prédikációival, sűrű hittanításával mélyítette és frissítette a hitet, mikor gyakoribb és fényesebb istenisztelettel édesgette magához a népet. Mindez azt a gondolatot ébreszthette benne: mivel a nép égedelemmel siet Dömölkre, mivel ájtatosabban könyörög Istenhez, mivel különös bizalommal fordul Máriához, azért szükség esetén különös kegyelmeket nyerhet, különös jóban, tán csodásban is részesülhet Isten jóvoltából. Ilyest mondhattott csak.

2. Mikor a stíriai Mariazellt fenyegették a törökök, elvitték onnan a csodatevő szobrot a biztosnak tartott Sanktlambrechtbe; s íme, a réginek helyébe tett új szobornál is mutatkoztak rendkívüli jelenségek; ilyesmi történt a Salzburg melletti Plein faluban és más helyen is. Eszterházi nádor szerint Dömölkön is volt valamikor csodatevő szobor, azt is elvitték a törökök miatt. Mért nem történhetnék meg az Dömölkön is, a mi Mariazellben, Pleinban és másutt is történt? Mért nem választhatná Isten megint kedves helyének, csodatevő helyének Dömölköt, ha új Mária-szobor kerül a réginek helyébe, ha a nép igaz jámborságban zarándokol ezen szoborhoz, ha az új szobor körül megint a régi buzgóság pezsdül? A mint nem választotta Isten a népet a hely miatt, melyen kegyelmek áradoznak, hanem a népért a helyet, úgy nem szemeli ki magának a népet a szobor vagy kép miatt, hanem a szobrot-képet a nép javáért és kedvéért. Ha tehát Dömölkön az ősi ájtatosság megújul, akkor Isten talán megint boldogítja a népet és zarándokokat kegyelmekkel és csodákkal. Ennyit mondhatott.

3. Mint theologus, mint theologiai doktor, mint volt theologiai tanár tudta az Irás szavait: Ego dominus, et non mutator; tudta, hogy Szent Ágoston ezen mondáshoz ezt a magyarázatot fűzi: Deus opera mutat, non consilia. Isten pedig mintha azt határozta volna Dömölkéről, hogy bucsújáróhely legyen; ezt bizonyítja, hogy a régi csodatevő szobrot adta neki. Ha tehát Isten a változó körülményekkel, a régi szobornak elvitelével, változtatott munkáján s nem művelt csodát, azért nem változott meg határozata (consilium, decretum et conclusum); ha kellő körülmények fejlődnek, ha új szobrot állítanak föl, ha a nép megint különös buzgalommal fordul Máriához, ha különös jámborsággal siet bűneit megbánni, tán megint a régi kegyelmekben részesül. Ez a gondolat nyilatkozhatott az ő szavaiban.¹

De nem kellett az apátnak magának védekeznie a kanonoknak vádjai ellen, védte őt a győri püspöki szentszék.

Október 21-ikén ül össze Győrött a szentszék. A püspök elnököl; a résztvevők közt látjuk Károly Lőrincz nagyprépostot, Stehenics János olvasókanonokot és püspöki helyettest, báró Gaun örkanonokot és címzetes prépostot, Milkovich János pápóczi prépostot, báró Pilati Lipót prépostot, Barilics Mátyás iváni apátot és mosonyi főesperest, és még számosak között Sajghó Benedek főapátot és Mulatz híres győri orvost.² Megvizsgálják még egyszer az egész

¹ Crises 96. — Ugyanezt a gondolatot fejtegeti az apát a Compendium 5. lapján.

² Sajghó B. főapát, a mint hallott ezen gyűlés napjáról, többször kérte a meghívást, még pedig azon czímen, hogy ő Dömölknek és apátjának elüljárója. Nem hallgattak kívánságára, végül gróf Molczham püspöknek közbenjárására önkéntes hallgatóként volt jelen. A főapátnak a püspökhöz írt panaszos szemre-

ügyet; felsorolják az eddigi vizsgálatokkal megállapított mozgásokat és színváltozásokat, fölhoznak még a szobornál történt más rendkívüli jelenségeket: hogy több hívő különböző bajában segítséget nyert, hogy gyógyulásnak és kegyelemnek ajándékában részesült; fontra vetik, rostába hányják mindannyit, hosszas vita után a mozgásokat és színváltozásokat, mint kéteseket, mellőzik, a többről pedig úgy határoznak: mivel sok kifogástalan tanunak vallomása szerint jóságos Istenünk ezen kegyelmes szobor által több hívőnek juttatott jót, azért ez a szobor már most kegyelemszerzőnek nyilvánítandó s ilyenként nyilvános tiszteletnek kiteendő; csodatevő-e vagy nem, annak kimondása újabb vizsgálattal döntendő el.¹

Másnap, október 22-ikén, kiadja gróf Zichy Ferencz püspöki rendeletét, a mely szerint: a szobor irgalmas Istenünk áldásával több hívőt különböző bajában megsegített, gyógyulásnak és kegyelemnek ajándékában részesített, azért püspöki tekintélyével szentséges Szűz Máriának azon tisztelendő szobra mint kegyelemszerző azon dömölki kápolnában és a jó Isten segítségével majd építendő templomban a híveknek nyilvános tiszteletre kitehető és kiteendő.²

Nagyban örül ennek az apát s nagy öröméből juttat zarándokainak. November 7-ikén hirdeti országnak-világnak a püspöki rendeletet. Körülbelül húsz ezer ember tolong a kápolna körül; Horváth István felsőöri prépost és kőszegi plébános szószékre lép és Mária-dicsőítő beszédet mond; mikor végez, fölmegegy az apát hozzá a szószékre a püspöki rendelettel, egy harmadik pap kérdezi a prépostot: megismeri-e a rendelet aláírásában a püspöknek kezét? Igenlő válasza után fölolvassák és megmagyarázzák a rendeletet a népnek; utána Foky Benedek vasvári nagyprépost mond ünnepi misét. Másnap egy kis mellékkápolnának oltárára állítják a kegyelemszerző szobrot s ott miséznek előtte.³

hányásából, a «*demissa replica*»-ból (a pannonhalmi rendi levéltár dömölki iratai közt). — Kissé módosítva adja elő a meghívás ügyét a győri püspöki szentszékeknek 1750 szept. 26-ikán kiállított irata, mely azt mondja: *Imo ipso quoque reverendissimo et illustrissimo domino Benedicto Sajghó archiabbate ordinis Sancti Benedicti, tamquam specialiter convocato, existente...* Egyszerű másolat a göttweigi «*Miscellanea*, 24.» kötetben.

¹ *Ad ultimum conclusum est, quod, quoniam tot fide dignissimorum testium depositiones Deum optimum per hanc gratiosam statuam complura beneficia variis elargiri fidem faciant, tametsi eiusdem pro miraculosa usque ad ulteriorem indagandum indagacionem dilata fuisset, nihilominus tamen etiam nunc pro gratiosa decernenda et ut talis cultui publico exponenda sit. A göttweigi «*Miscellanea*, 24.» kötetben őrzött másolatból. Crises 68. — Non video, quid Reverendissimam Dominationem Vestram inducere potuerit, quod dubia (uti est illud de statua Beatae Virginis se populo inclinante, huc et illud vertente, oculos aperiente, labia movente, manum extendente, natum suum elevante et deponente) pro certis et approbatis absque consensu debito publicari et typis excudi curaverit. A püspöknek az apáthoz 1747 decz. 31-ikén irt levéltervezetéből; győri püspöki levéltár.*

² Oklevéltár 73. sz.

³ Az apátnak «*Uus Ungarn*» című írása szerint, mely a szombathelyi püspöki levéltárban található (3, 22).

Ezalatt szorgalmasan kutatnak a szobornál történtek után. Két rendkívüli eseménynek vizsgálatáról hallunk különösen.

Stehenics János püspöki helyettes maga elé hivatja Győrbe egy karakói béna és néma lánynak szülőjét három más tanuval együtt, s mind a négyen megújítják régebbi vallomásukat. A váti sebészhez pedig, ki annak idején, 1739-ben, a kútrakásnál rosszul járt kőművest látta és gyógyítani akarta, megbizottak száloltak ki, azok megesküdtették, s előttük állított ki a sebész bizonyítványt, a mely szerint az a kőműves a föléje zuhanó kötől a nyakán úgy megsérült, hogy életbenmaradása s meggyógyulása nem tulajdonítható természetes gyógyszereknek, hanem egyesegyedül Istennek és az ő Szentséges Anyja közbenjárásának.¹ A püspöki helyettes erre azt gondolja, hogy a már felsorolt s alaposan megvizsgált tanuvallomásokból az egész ügy napnál is világosabb; azért azt hiszi, hogy a dömölki szobor igazán méltó arra, hogy nemcsak kegyelemszerzőnek, nemcsak egyszerűen csodásnak, hanem csodatevőnek is nyilvánítsák.²

A püspök ezen értelemben dönt s november 17-ikén adja ki újabb rendeletét.

«Mi vászonkői gróf Zichy Ferencz, Homonnának örökös ura, Istennek s az apostoli szentszéknek kegyelméből győri püspök, az ugyanazon nevű vármegyének örökös főispánja, a császári és királyi fölségnek titkos tanácsa stb. az ezen írásról értesülő összes keresztény hiveknek üdvöt és a Mindenhatónak áldását! A pásztori gondosság és éberség, melyet az Ur nyájának főpásztorja kötelességnek vállainkra rakott, szakadatlan ösztönöz bennünket arra, hogy a lelkiekben ránk bizott népnek elméjéből az igaztól eltérő s tán könnyelmű hiszékenységre valló vélekedéseket gyökerestül kitépjük, az igaz jámborságot szívébe csöpögtessük, az Isten és Anyja iránti készséges ájtatosságot fogyni ne engedjük, sőt hacsak lehet, éleszszük és minden alkalmas úton-módon erősítsük. Meg akarjuk tartani, még pedig szorososan, a szent kánonoknak rendeleteit, főként pedig a tridenti zsinatnak a szentek segítségülhívásáról és tiszteletéről, ereklyéikről,

¹ Desideratus ex Karakó parens paralyticae puellae et elinguis tribus secum associatis collaterales suas fassiones hodie coram me authentice confirmarunt; ita et chyrurgus Vatiensis controversiam doctoris Mulatz per attestatum suum hic acclusum sub iuramento coram specialiter delegatis dominis exmissis emissio reiterat, non tantum piam, sed et duram matrem cervicis quaescionati murarii fontem Dömölkiensem exstruentis laesas fuisse, ita, ut nullis suffragantibus mediis naturalibus, soli Deo eiusque Sanctissimae Matris praepotenti intercessione in acceptis referenda sit sanatio eiusdem murarii centenario medio lapidis collisi. A püspöki helyettesnek a püspökhöz 1745 okt. 31-ikén Győrről írt leveléből (göttweigi «Miscellanea, 24.»). — Crises 69.

² Cum autem ex praeproductis iam satis superque discussis, examinatis testium fassionibus, imo super exigentiam legum tum sacrarum tum profanarum, ut plurimum numerum quadraginta personarum, ut minimum duarum requirentium, controversia luce meridiana clarius dirempta sit, ea propter, salvo altissimo Excellentiae Vestrae iudicio sacra statua Dömölkiensis non tantum gratiosa aut simpliciter miraculosa, sed thaumaturga declarari dignissima est. Ugyanonnan,

képeikről-szobraikról alkotott üdvös parancsait, azért elménkbe vettük, hogy azt a vitát, mely néhány hóval ezelőtt a pórdömölki mezőn épült kápolnában fölállított Mária-szoborról támadt s azon sarkallik, csodáknak, ajándékoknak vagy gyógyításoknak kegyelmével tündöklük-e, eldöntjük és minden huza-vonának rendes hatalmunkkal véget vetünk. Ezért ezt az ügyet szentszékünkön, melyen mi elnököltünk, szegről-végről megvizsgáltuk; meghallgattuk felőle a tridenti zsinatnak kivánalma szerint a magunk mellé szólított theologusokat és ily ügyekhez értő más férfiakat, valamint a minden gyanun fölül álló tanuknak esküvel erősített és hitelesített vallomásait; s miután nyilvánvalóan kiderült, hogy Isten Szentséges Anyjának azon szobra, mivel a fogadalmuk teljesítése végett hozzá menekülők, férfiak és nők egyaránt, az irgalmas Szűznek segítségével és pártfogásával sok minden bajuktól szabadulnak meg hamarosan, kegyelmeknek és gyógyulásoknak, sőt csodáknak rendkívüli fényével is tündöklük; miután megbizonyult az is, hogy Isten, ki ajándékainak bőségéből ott osztogat, a hol isteni fölségének tetszik, azon a helyen a maga mindenhatóságának tetteivel nyilatkozik meg; s mivel mindez általánosan ismert és a törvényes vizsgálatok szerint bizonyos, azért, hogy ez a fényességes lámpa az emberi tudatlanság vékája alatt valahogy ragyogásából ne veszítsen, ezt a Mária-szobrot, a Mária iránti tiszteletnek és buzgóságnak ezen Mária-országban és Mária-püspökségben való öregbítésére nemcsak kegyelemhozónak, hanem csodatevőnek is jelentjük ki és ismerjük el és kimondjuk a szent kánonoktól nyert rendes, a trienti zsinattól pedig különösen nyert tekintélyünknel fogva, hogy azon szobor a hiveknek nyilvános tiszteletre nemcsak kitehető, hanem ki is teendő. Mindezek hitelére ezen iratunkat a magunk kezével aláírtuk s nagyobb pecsétünkkel megerősítettük. Győrött, püspöki várunkban, 1745 november 17-ikén.

Ferencz győri püspök.

A püspök parancsára *Vörös Dániel* titkár.¹»

S hogy a püspöki hatalomnak és tekintélynek ezen megnyilatkozása menél nagyobb körben elterjedjen, hogy ország-világ lássa, mint tiszteli a püspök a csodatevő szobrot, azért maga fárad ezen iratának kibocsátása után Dömölkre. November 19-ikén, pénteken, estefelé érkezik meg, az apát nagyszámú papság élén fogadja a kápolna sánczának kapujánál és a mellékkápolnába a szobor elé vezeti. Másnap, szombaton bérmál a püspök. Harmadik nap, vasárnap, már reggeli hétkor hangzik a kápolna előtt magyar, arrább-odább más-más nyelvű szentbeszéd. Végeztükkel a püspök főpapi díszben két süveges főpap közt ötvennél több plébánossal s igen sok szerzetessel a mellékkápolnához vonul, fölemeli

¹ Nyomatott mása a tulsó lapon.

helyéből a szobrot és lészára teszi, a lészát négy alesperes veszi vállára s megindul a körmenet, a kápolna bejáratánál kivont kardú nemesek veszik körül a szobrot, eléje-mögéje kardos megyehajdúk kerülnek, zászlók lobognak, zene szól, harangok zúgnak, puskák ropognak, mozsarak durrognak; így kerülnek meg nagy körben a kápolnát; két pappal élükön először a különböző zarándokcsapatok, mögöttük az egyesületek, utánuk géniuszoknak öltözött fiúk, utánuk a papság, mögötte a püspök két főpap közt, mintegy ötvenezernyi nép hullámszik és szorronkodik a körmenetben és a kápolna körül. A mint a püspök megint visszaér, a régi kápolnának új oltárára állítja a szobrot, az apát leveszi a szobor fejről a régi egyszerű koronát, a püspök a gróf Erdődy György kamarai elnök nejtől ajándékozott kövekkel díszes aranykoronát teszi helyébe és trónjára helyezi a szobrot. Erre a püspök ünnepi misét, utána hálaimát mond, utána fölolvassák a püspöknek második iratát, Vörös Dániel püspöki titkárnak szentbeszéde fejezi be a délelőtti ájtatosságot. Délután a vecsernye után a püspök megint bérnál, másnap délelőtt is, délután bucsúzik Dömölkötől.¹

Uszik az apát örömeiben, egész lelkesedéssel, minden erejével szolgál a tenger zarándoknak. S ha a salzburgi egyetemnek elnöke azelőtt nyolcz évvel azt irhatta hivatalosan az apátról, hogy «csak úgy tündöklött belőle az Oltáriszentségben rejlő jó Isten és az ő Anyja iránti nagy tisztelet, hogy Máriának tiszteletét gyöngéd hévvel, mélységes tisztelettel és szemnek-fülnek kedves példájával csodálatosan növelte», úgy életének most következő szakáról mindezt fokozottan mondhatni.²

Nem felhőtlen azért ege, sőt sűrű felhők gomolyodnak feléje; a főapát nem jött el az ünnepre, bár élőszóval és írásban hívta az apát.³ A főapát sem tudott hinni a dömölki hírek valóságában; az volt a meggyőződése: most, hogy a hit mély gyökeret vert, most már nem történnek csodák; s ezt a meggyőződését a szentírásnak azon szavaival igyekezett bizonyítgatni: Hitetleneknek tett az Isten csodát, nem hívőknek; ezen meggyőződését nem titkolta, hanem szerte hangoztatta s eszerint tett: nem engedett zászlósan híveket Dömölkre, lebeszélte Dömölkre készülő remetéket, széttép dömölki képeket.⁴ Nemsokára az a gondo-

¹ Koptik apát maga írta meg a két rendelet kihirdetésekor tartott ünnepet «Aus Ungarn» című német iratában. Szombathelyi püspöki levéltár; acta Jaur. I. 22. — Compendium 84, 89. — Egyetlen forrás, egy nyomtatvány (Dömölk 2. 3.) állítja, hogy az új korona gróf Erdődy Lászlónak ajándéka.

² Oklevéltár 30. sz.

³ Oklevéltár 74. sz.

⁴ Imo homines devotionis causa ad Dömölkiensem statuam peregrinari volentes, utpote eremitas duos vel tres in praesentia fatentis positive dehortatus est ab accessu ad Dömölk, dicens: Iam nunc non contingere miracula, ubi fides sat est solidata, ex scriptura volens firmare dicta sua et asserens: Infidelibus a Deo facta miracula, non fidelibus. Vajda Sámuel vallomása 1750 szept. 19-ikén. Szombathelyi püspöki levéltár: acta Jaur. I. 3. — Crises 7.

lat, meggyőződés vesz rajta erőt, hogy a salzburgi asszonyoktól megrontott homok Pannonhalmán lázadást, Dömölkön pedig csodákat támasztott.¹

Az apátnak fáj a főapátnak viselkedése, de nem áll meg, hanem tovább megy választott útján. Ha tehetné, növelné kápolnájának kedvességét a hivek szemében, még pedig mindennapos teljes bucsúval. A győri püspök segíti ezen szándékában s 1746 január 1-jén kelt hivatalos iratával hathatósan ajánlja az apát kérését. Az apátsági, a régi templomról sem feledkezik meg az apát; tudjuk, hiába erőlködött azon, hogy apátságának történetét hivatalos iratokból megismerhesse; meg kellett tehát elégednie azzal, a mit Estorás könyvében olvasott apátságáról; az 1696-ban megjelent könyv szerint harmadfél száz évvel ezelőtt alapult meg az apátság; ebből azt következtethette, hogy apátsága 1446-ban alapult, az idén tehát fönnállásának háromszáz éves ünnepét ülheti meg; el is határozza magában, hogy nagy díszszel-fénnyel üli meg ezt a jubileumot, még pedig Nagyasszony napján és egész nyolczadán át; s hogy ezen ünnepnek kedvességét szaporítsa, a győri püspök útján kér ezen ünnepség nyolcz napján osztogatható jubileumi bucsúkat. A püspök segítségével el is éri célját s május 25-ikén már jelenti a főapátnak, hogy kapott mindennapos teljes és a jubileum nyolcz napjára szóló teljes bucsút.² Még többet is kap a pápától: kápolnájának oltárán mondott misével minden hétnek öt napján lélek szabadulhat a tisztító tűzből.³

Épen nem javult, hanem csak romlott az apátnak helyzete, midőn beleavatkozott azon viszályba, mely a főapát és a pannonhalmi konvent közt támadt 1745 tavaszán.

A rendtársaknak egy része már jó tíz évvel ezelőtt elégedetlenkedett a főapátnak sokszor önkényes, sokszor indulatos és szeszélyes kiméletlenségben nyilvánuló kormányzatával. Szerettek volna segíteni a bajon; panaszkodtak Milkovics János

¹ Specificata arena, quam primum ad monasterium Sancti Martini allata fuit (quamvis ut suspecta de maleficio repulsam acceperit), nihilominus ipso die in monasterio inaudita exarsisse dissidia, clarum est, ut unum idemque principium, ipsa videlicet arena, muliebri arte praeparata, in Sancto Martino quidem dissidia et plurima mala, in Cella vero de bona fortuna miracula conscivisse, usque modo evidenter colligeretur. A főapátnak «Series productorum» című iratából, mely a dömölki iratok közt látható.

² Locum illum sacrum quotidianis plenariis indulgentiis dignissimum iudicamus. Cum vero etiam tertium saeculum aedificati monasterii in abbatia ipsa hoc anno 1746. compleatur et ad maiorem populi, praesertim haeretici, aedificationem solemnitas iubilans per octo dies in eadem abbatia 15. Aug. inchoanda sit, pariformiter indulgentiis iubilans per octo dies impetrandis abbatialem ecclesiam B. V. in coelos assumptae Dömölkini quam dignissimum censemus. A győri püspök 1746 jan. 1-jén kelt iratának egyszerű másolatából. Szombathelyi püspöki levéltár: acta Jaur. I. 22.

³ A mostani boldogul uralkodó szentséges pápa in brevi dato 21. Junii 1745. ezen csudálatos kápolnának oly nagy privilegiumot osztott, hogy az hétnek öt napjain minden szent mise által egy léleknek szabadulását engedte. Egykorú nyomtatványból, melynek címe: Rövid históriában foglalt fel-jedzés; dömölki iratok.

győri püspöki vikáriusnál; mikor ez illetéktelennek tartotta magát a beavatkozásra, a primásnál; valamint később a perjel is intette a főapátot az öregebb rendtársak megbizásából takarékosagra. A főapát lázadásnak tartja a rendtársak eljárását és hamarosan végez vele; vizsgálatot indít s annak során a rendtársak elismerik, hogy a rendtársak mostani szervezete szerint nem volt igazán okuk a panaszra; a perjel erre ünnepiesen visszavonja a vádakát és igéri, hogy ezután tartózkodnak minden rágalmozó vádaskodástól.¹ A főapát nem elégszik meg ezzel az elégtétellel, hanem kemény büntetéssel: házi börtönnel, böjttel, hivatal- és címfosztással, kiközösítéssel sújtja a vádaskodók vezéreit.²

Ezzel a rideg büntetéssel elejét is vette a főapát tíz évre a hangos panasz-
nak, gyülemllett azonban a csöndes elégedetlenség. Most, 1745 május 8-ikán a
pannonhalmi konvent tizenöt pontba foglalt kemény vádat küld Vajda Sámuel
és Kuti Dénes rendtársakkal Camillus Paulucius bécsi pápai követhoz és kér
tőle orvoslást; a követ némi habozás után azt hiszi, segíthet a bajon kánoni
vizsgálattal s meg is bizza a győri püspököt, egy győri kanonokot és a gött-
weigi benzés perjelt ezen kánoni vizsgálattal. A mint hall erről gróf Esterházy
Imre primás, sértve érzi magát jogában és fölszólal a követnek beleavatkozása
ellen; a követ erre a primásnak engedi át a vizsálynak megvizsgálását és elinté-
zését; a primás pedig deczember 6-ikán sírba száll. A királyasszony is a primás
elé valónak tartja az ügyet és deczember 30-ikán kelt rendeletével értesíti Pan-
nonhalmát, hogy a vizsálynak megvizsgálását és orvoslását a jövődő primásra
bizza.

Hiába szólította föl azonban a királyasszony Pannonhalmát ugyanezen ren-
deletével békére és egyetértésre; a vizsály mind jobban mérgesedett. Ekkor lép
föl Koptik apát.

Nem egyszer biztatták, csalogatták az elégedetlen rendtársak, tartson velük
a főapát ellen, segítse kiemelni székéből a főapátot. Az apát azonban azt gon-
dolta: nem bűn, nem rosszaság, legföllebb figyelmetlenség vagy tudatlanság
rejlik a főapátnak a rendtársaktól kárhoztatott tetteiben; aztán ott volt szive
legmélyén a hála a vett jóért, az apáti tisztességért. Nem is czimborált tehát az
elégedetlenekkel, hanem csitította őket és értesítette többször a főapátot a dö-
mölki vagy Dömölkön megforduló rendtársak mozgolódásáról.³ A főapát azon-

¹ Részletes leírását l. A pannonhalmi Sz. Benedek-R. története V. 28—9.

² Schleicher perjel naplója a pannonhalmi kéziratárban.

³ ... ut cum illis teneam, pro illis, pro depositione archiabbatis laborem. Az apátnak egyik hely s
idő nélküli iratából, mely a göttweigi «Miscellanea, 24.» kötetben van. — Abbas dehortabatur monachos,
ne contra dominum archiabbatem insurgant. Volentes eum in societatem vocare, non acceptavit, aliquos
monuit, ne societatem ineant. Crises 159. — Tunc temporis abbas Dömölkiensis existimabat dominum
archiabbatem ut sanctum, idque usque ad indignationem religiosorum assidue proponebat, eumque ob com-

ban nem hall az apátnak ezen békítő munkájáról vagy nem elégszik meg vele; szemére is hányja egyszer az apátnak, hogy közömbösen nézi a támadt tüzet, hogy az evangéliumi levita módjára közömbösen halad el a baj mellett, hogy azt sem teszi meg, a mit minden jó szomszéd meg szokott tenni, hogy még a kezét-lábát sem mozdította meg;¹ azt is hallja a főapáttól szemrehányáskép: azt várta volna tőle, hogy figyelmezteti a nyughatatlan rendtársakat a kánonokból és másunnan vett érvekkel szerzetesi kötelességükre; sőt még azt is hallja a főapáttól: szerezzen békét, ha tud.² Az apát érzi mindebből, hogy elvesztette a főapátnak jóindulatát; nemsokára hallja, hogy a főapát elméjébe mind mélyebben ereszkedik az a gondolat, hogy az apát támasztotta a mozgalmat, nem természetes úton-módon, hanem azzal a homokkal, az ördögtől megrontottal, melyet az a bécsi fiatal ember a tavasszal Pannonhalmára vitt a dömölki kápolna tájáról. A mint hall ezekről az apát, fölkeresi levelével a főapátot s mindenkép igyekszik magát tisztázni: nagyon, de nagyon fáj neki, hogy elvesztette a főapát jóindulatát; ő azért az marad, a mi volt, hűséges és engedelmes fia; nem tart az elégedetlenekkel, nem is közölték vele a vádpontokat, nem írt alá semmit, nem pártolta a háborgókat, ellenkezőleg: érczfalként állott folyton a főapát tisztessége mellett; színig-csordultig a szive a hálától, nem fér hozzá csalfaság, ilyenek mutatja majd magát ezentúl is.³ Az apát azt hiszi, ezen őszinte vallomással, hűségének ezen őszinte hangoztatásával, kitepi a főapát elméjéből azt a sértő gondolatot; azt hiszi, az atyai jóindulat megint fölébred a főapát szívében és behegeszti, begyógyítja az ő szívében ütött sebet. Mikor aztán azt tapasztalja, hogy beszédének nincs semmi foganata, tettekkal akarja megmutatni hűségét s kéri a főapátot, küldje hozzá Dömölkre valami neszszel az elégedetlenek egyik fejét, Kuti Dénest, egy vagy két más rendtárs kíséretében, igyekszik majd a szívére-lelkére hatni s megpróbál mindent, hogy az apát fiaival kibékítse.⁴ Még más úton is akarna békíteni; tudja ugyan, hogy szinte tüzet és vizet akar kibékíteni, azért mégis hozzáfog.

Ir a pannonhalmi és bakonybéli rendtársaknak, érintkezik a tihanyi apáttal is, hogy a mérges vizsálynak igazi okát megtudja. Az egyik pannonhalmi azt feleli: azt akarnák, hogy regulamagyarázó és kiegészítő törvényeket (constitu-

plura sanctitatis specimina ubique commendabat, ita, ut etiam aliquos excellentissimos hac commendatione offenderit. Ugyanonnan.

¹ Expostulabam ego nuper praetitulatae Dominationi Vestrae non levibus ex motivis, quod sciens et videns proiectum ignem et excitatum per malevolos incendium in domo Dei curae meae commissa instar levitae illius evangelici tanto tempore pertransisset, neque officio boni saltem vicini respondisset, neve saltem pedem aut manum ad succurrendum movisset; ex his itaque, quid colligere liceat, claris verbis expressi. A főapátnak az apáthoz Pannonhalmán 1746 márcz. 7-ikén kelt leveléből, mely a göttweigi «Miscellanea, 24.» kötetében van. — Oklevéltár 75. sz.

² Oklevéltár 76. sz. ³ Oklevéltár 74. sz. ⁴ Oklevéltár 75. sz.

tiones sacram regulam fulciantes) kapjanak; ilyenekről azonban hallani sem akar a főapát. A másik pannonhalmi rendtárs azt válaszolja: igazi béke csak úgy lesz a Rendben, ha a szent regulát támogató és a pápai szentszéktől is megerősítendő törvényeket alkotnak a rendtársak számára; ezért harcolnak s nem is támadtak volna iratukkal a főapát ellen, ha ilyen törvényekkel megbékült volna a főapát; de még csak hallani sem akar ilyenekről. Látja tehát ebből az apát, hogy ilyen törvényekért makacskodnak a rendtársak; azt remélik ugyanis, hogy ezek útját állanak a szent regula önkényes magyarázatának és szeszélyes alkalmazásának; azt is hallja-látja az apát, hogy ilyen törvények kibékítenék a rend tagjait a főapáttal mindazok lelki épülésére, kik most a viszályon botránkoznak. S mikor azt keresgéli az apát, milyeneknek gondolják a rendtársak azon törvényeket, azt hallja a rendtársaktól: ők nem akarnak törvényeket szabni, a főapáttól várják őket; nem várhatnak azonban már tovább, mert a halogatás rájuk kész veszedelem; lelkiismeretük arra kényszeríti őket, hogy a kezdett úton tovább haladjanak.

Két elszánt akaratot lát tehát harczban az apát; ő is szükségeseknek látja a regulamagyarázó törvényeket;¹ arra szánja tehát magát, hogy a főapát akaratát a törvényalkotás gondolatához édesgesse. A milyennek ismeri a főapátot, édeskevés vagy semmi reménye sem lehet ahhoz, hogy a főapát egykönnyen engedjen a maga jogosnak tartott hatalmából; csak úgy remélhet sikert, ha olyan tervet eszel ki, mely a törvényadást igen hasznosnak, szükségesnek mutatja és a főapáti tekintélynek minden csorbulása nélkül valósítja meg. A mint elkészült tervével, megmutatja azt tihanyi apáttársának; az helyesli s azt tartja, a főapát elé kell terjeszteni. Az apát el is küldte a következő tervezetet a főapátnak.

Azt mondják, volt valamikor a hazában egy igen hires kongregáció, melyben az összes magyar benzés apátságok és kolostorok a pannonhalmi apátnak örökös elnöksége és főapátsága alatt egyesültek s egy testet alkottak; a főapáti cím maradt meg csak belőle, a kongregáció maga elkallódott. Az ilyen benzés testületek alakításakor vagy megújításakor mindig hoztak törvényeket (constitutio, statutum) az egész testület számára. Azt hiszi, Istennek, az egyház-

¹ Ugyanezt e gondolatot máshol is említ: *Suadendum tamen foret domino archiabbati, ut capitula generalia celebraret ad renovanda sua iura et privilegia melioremque ordinem introducendum. Nam in eius corpore est unum chaos, nemo scit, quid agere vel omittere debeat, propter assiduam memorati illustrissimi domini archiabbatis mutabilitatem. Nec abbates sciebant, quae sua iura et quousque se eorum potestas extendat? Quia, quae iure communi eis competunt, ea solet dominus archiabbas privata autoritate restringere et infuatos abbates ac perpetuos in statum simplicis monachi redigere, cum tamen abbates investiti habeant ius in re et iurisdictionem ordinariam, qua privari non possunt, nisi secundum bullam Leonis X. Crises 78.*

nak és a benczés rendnek nagyon kedves munkát végezne a főapát, ha ezt a régi kongregációt most egészen a maga jószántából fölélesztené. Serkenthetnék ezen munkára azon okok, melyeket az ilyen testületek megerősítésére kiadott pápai bullákban olvashatni; ilyenek nagyjában: egy szellem nevelődik és érvényesül az ilyen testület rendi életének minden nyilvánulásában, egyformán magyarázzák és alkalmazzák a szent regulát, ugyanazt a szertartást használják; nem kicsinylendő haszna az is, hogy ilyen kongregációval elejét lehetne venni a jezsuita tudósoknál található tanításnak, a mely szerint az olyan kolostorokat, melyek nem élnek generális vagy elnök alatt, tagjaiknak kihaltával vagy elszéledésével az ország fejedelme birtokaikkal együtt más szerzeteseknek, más rendűeknek is vagy iskoláknak vagy papnevelő intézeteknek adhatja. S ha megújulna ez a magyar kongregáció, törvényeket kellene számára alkotni, a mint a bajor, bursfeldi, cassinói, salzburgi, svájci és más kongregációk alakulásakor történt. Akadéknak látszik nálunk az, hogy kevés a magyar benczés apátság; azt gondolhatná valaki, hogy ilyen kevés apátságból nem is alakulhat kongregáció; a kis szám azonban nem akadály, mert több kongregációban, így a belgiumi, cseh, spanyol, strassburgi és svájci kongregációkban körülbelül csak öt apát vagy kolostor egyesül, és a pápa mégis megerősítette őket; a magyar kongregációban a három valóságos és több címzetes apát egyesülhetne a főapáttal. Azt sem mondhatni, hogy az új testület fölállításával fogynak a főapát jogai: nemcsak nem fogynának, hanem növekednének, hisz a többi apát egészen az ő hatalma alá kerülne, s ha valami látogatást, vizsgálatot és ilyenekhez hasonló munkát nem végezhetne személyesen, végeztethetné az apátokkal; ez sokkal illendőbb és mutatósabb lenne, mintha egyszerű rendtársakra bízna a dolgot. Ezen fölállítandó vagy fölélesztendő kongregációval a főapát tekintélye sem csorbulna; azt mondhatná ugyanis a főapát, nem azért adott törvényeket, mert csak így tudott a követelődző és makacskodó rendtársakkal békére lépni, hanem az újonnan fölállított vagy ismét fölélesztett kongregációnak adta a törvényeket, s ezeket a kongregációnak tervébe egyező konventnek el kell fogadni; ilyformán a főapát a törvényhozó és színre-szemre az apátokat tanácsosainak használná és definatoroknak tenné. S mivel az a szokás, hogy az ilyen kongregációnak törvényeit a pápai szentszék erősíti meg, azért egészen rendjén lenne ha a magyarnak törvényeit is Rómába küldenék megerősítés végett; így teljednék a rendtársaknak óhaja, s még sem lenne a megerősítésnek az a gyűlöletes színe, hogy a főapát és a rendtársak között kötött békének föltételeit erősítették meg.

Azt hiszi az apát, ilyformán a főapát, tekintélyének minden csorbulása nélkül, adhatná meg a rendtársaktól olyan makacsul követelt törvényeket. Érzi

azonban, hogy még így is keserű orvosságot ajánl a főapátnak, azért tervéhez kísérőnek levelet ír s abban is igyekszik tervét a főapáttal megkedveltetni és a maga viselkedését tisztázni. Ő nem mert volna magától a küzdelembe elegetnyedni, a világerő nem mert volna elüljárójának, a nagytekintélyű főapátnak, tanácsot adni, most is csak a főapát iránti fiúi szeretet, az a vágy, hogy békét lásson megint a Rend, a főapátnak határozottan kifejezett kívánsága adta kezébe a tollat; eddig félve került az írást, most irt először ezen ügyben Pannonhalmára, most is csak félve irt, mert mindig az a gondolat leskelődött körülötte, hogy, mikor csak használni akarna minden szavával, talán sért valamelyikkel, pedig ettől jobban tart mint a haláltól; elment volna különben személyesen is Pannonhalmára a nagy cél kedvéért, a mint készségesen teljesíti ezentúl is a főapátnak kívánságát, ha tán az ő vékony tehetségével az ügy érdekében élni akarna.

Az apát nagyon rosszul jár közbenjárói munkájával.

A mint a pannonhalmi rendtársaknak ír és csöndesíti őket, azt is akarja mondani: szeretne a békeszerzésben közbenjáró (mediator pacis) lenni, s az csúszik ki tollából: szeretne békesség fejedelme (princeps pacis) lenni; a rendtársak elbizakodottságnak veszik ezt a szándékát s egyenesen megmondják neki: ők nagyobb állású, nagy méltóságú embert kívánnak békesség fejedelmének; az apát elszenvedí a kicsinylést; nem is titkolózik vele, hanem egész őszintén elmondja a főapátnak.¹

A főapátnál sem jár különben; az azt írja neki: ő sohasem szólította föl közbenjárónak, nem is szólíthatta föl, mert nem látta benne az ehhez szükséges kellékeket; a tervezetéről is kicsinylően nyilatkozik: nem segítene a bajon; különben ugyanazon gyárban készült, még pedig a valóságot eltakaró palástnak, a melyben a helytartótanácsához küldött vádpontok; az ő első segítségével Isten, a második a jövőendő primás, földi közbenjárónak mást nem fogadhat el.²

S megkötötte magát a két harcos fél, tovább küzködnek egymással.

Mivel az új primásnak kinevezése késett, mivel Pannonhalmán a háborgás a királyi szóra sem csillapodott, azért a királyasszony 1746. július 18-ikán kelt

¹ Oklevéltár 79. sz.

² Nullatenus autem pro mediatore pacis eotunc iam requisivi, quia mediatoris qualitates ipso facto non supponebam ex motivis praeallegatis. Sed et puncta quaedam per Dominationem Vestram mihi transmissa et recens a me percepta prorsus ad rem non quadrarent, prout suo tempore (si opus fuerit) clare demonstrabo. Materia haec pro palliolo ex eadem quidem fabrica prodiit, ex qua vexillum ad consilium transmissum, sed, ubi in lucem protracta fuerit, aequae non subsistet... Mihi quidem principalis ipse (Deus) evictor est, secundarius autem nominandus regni primas, a cuius sententia decreto regio iubeor praestolari; mediatorem itaque terrenum alium interea recipere non possum. A főapátnak az apáthoz Pannonhalmán 1746. márcz. 7-ikén kelt leveléből, mely a göttweigi «Miscellanea, 24.» kötetben van.

rendeletével a maga apostoli és legfőbb királyi hatalmából a primás helyett gróf Zichy Ferencz győri püspöknek elnöktele alatt előkelő papokból alakított bizottságot küldött Pannonhalmára s annak meghagyta, vizsgálja meg az ügyet s ítéljen az egyházi törvények és benczés regula szerint, aztán gondoskodjék arról, hogy ilyen rendetlenség ne támadhasson többé. A bizottság augusztus 27-ikén kezdte a vizsgálatot s október 5-ikén hirdette ki a főapátra sok tekintetben kedvezőtlen ítéletét.¹

A főapát most sem adta meg magát, nem adta ki kezéből a bizottságtól alkotott statutumokat; négy nappal a bizottság határozatának kihirdetése után a királyasszonyhoz fordul: tiltakozik a bizottság határozata ellen és kéri a királyasszonyt, vizsgálta meg az új statutumokat új egyházi bizottsággal, mert néhány pontjuk sérti az ő főapáti jogait és rontja a szerzetesi fegyelmet. És különös, oldalánál látjuk most a konventet, mely arról panaszkodik, hogy a statutumok néhány pontja a főapátságnak kiváltságát támadja meg, mert a primás alá kényszerítik a rendet. Ez az egyetértés azonban csak pillanatnyi, utána fokozott erővel tör ki megint a nyugtalanság. A főapát erélyes úton-módon akar végezni, csak a statutumokat nem akarja átadni; lazul és bomlik a rend, még a kispapok is megtagadják az engedelmisséget. És következett az, a miért nem lehet eléggé pirulni. A főapát a maga szolgálival és urasági hajdukkal akarja megkötöztetni és börtönbe hurczoltatni az engedelmisségtagadó rendtagokat, ezek ellenállnak és a falu népét hívják segítségül; az egyik főapáti szolga még főapáti parancsra sem vet bilincset az egyik szerzetesre, a főapát maga megteszi; harcz támad a főapát emberei és a konventéi közt, és vér folyik; eleinte a főapát emberei győznek, később a konventéi megszabadítják a két megkötözött rendtagot és dühükben a szolgálakat-hajdukat tán meg is ölik, ha a szerzetesek nem szelidítik meg őket. Másnap a győri püspök két küldöttének közbenjárására valamelyes békére lépnek a harczos felek; az igazi békét a királyasszony akarná szerezni a rendnek; megbízta megint a győri püspököt az ügy rendezésével, az kihallgatja a szerzeteseket és keményen bünteti a vétkeket; a főapátot a kancellárral dorgáltatja meg a királyasszony; újabb statutumokat is adat 1747 május 29-ikén, ezeket a püspök maga hirdeti ki Pannonhalmán. A Rend azonban nem látta nagyobb hasznukat; a főapát nem igen törődött az

¹ Akadt, a ki a bizottságnak ítéletét enyhének találta: ... quae tamen et plura alia (a főapát ellen emelt vádak) ita benigne excusavit (a győri püspök), ut quidem errorum hac in parte commissorum modeste convinceret et tamen ipsam convictionem quodammodo palliaret ac a poena propter bonum pacis absolveret, ita quidem, ut nonnulli commissarii ac in specie dominus Pilati id episcopo vitio dederint, quod tam benigne egerit, et dixerint: iure deponendum fuisse dominum archiabbatem, nisi tam benignum habuisset commissionis regiae praesidem. Koptik apátnak a győri püspöki levéltárban őrzött «Controversia inter dominum archiabbatem et abbatem Dömölkiensem ratione susceptorum novitiorum excitata» czímű iratából.

előbbiekkal, nem igen adott az újabbakra, hanem járt ezentúl is a maga régi útján.¹

A statutumok intézkednek a fiókapátságokról és így Dömölkéről is. A királyi bizottság látta ugyanis, hogy a három főapátság (Bakonybél, Dömölk és Tihany) még most is sínyli a mostoha multat, még most sem mondható teljes kolostornak, azért azt a szép czélt tüzi a főapáti kormányzat elé, igyekezék mennél nagyobb erővel azon, hogy ezen apátságokat mennél előbb diszítse régi jó-hirüknek zománca. A főapátsághoz való viszonyuk a régi marad; a főapát minden kánoni választás nélkül nevezhet ki apátot az öregebbek tanácsával, az új apát pedig tartozik évenként írásban számot adni apátságának fegyelmi és anyagi állapotáról a főapátnak és az öregebbeknek (13. fejezet). A bizottság szeretné a trienti zsinatnak egyik rendelkezését (25. ülés 3. fejezet) is megvalósítani, azt, hogy annyi szerzetes legyen az apátságokban, a hány a jövedelemből tisztességesen megélhet; azt hiszi, Dömölkön az apáttal együtt hatan élhetnének; és ha a fiókapátságok jövedelme nem győzné mindig ezt a kívánatos számot éltetni, pótolhatná a hiányt a főapátság, hisz ahhoz esküdtek a rendtagok mindannyian; a rendtagoknak számával növekedhetnék az istenitisztelet, s ha nem is alkotnának hatan teljes kart, azért mégis közösen mondhatnák el minden nap meghatározott időben a kar-imát és a csendes konventmisét (14. fejezet).²

Az apátnak fáj, hogy nem tudott indítványával békét szerezni; még jobban fáj neki, hogy a főapát tovább is gyanúsítja az összeesküvésben való részességgel. Mentegetődzik tovább is a főapáthoz írt leveleiben ezen vád ellen, de sikertelenül.³ Mindennek daczára nemesen, igazi hálás fiúként viselkedik a harcznak egész folyamán át. Mikor a királyi bizottság tőle is kíván a rendtársaktól emelt vádpontokra nézve vallomást, aláírásával és apáti pecsétjével erősített iratában nem elégszik meg annak kimondásával, hogy semmi panasza sincs a főapát ellen, hanem kimondja azt is, hogy mindazon tulajdonságokat látja a főapát-

¹ Az egyenetlenségek részletes leírását l. A pannonhalmi Sz. Benedek-R. története, V. 29.—38., 86.—89.

² A statutum eredetije a pannonhalmi rendi levéltárban, fasc. 77. nr. 20.

³ Si tamen ego agoniae huius (a zavargástól okozott zaklatásnak) vel minimam materiam dedissem (indítványával), supplex rogo veniam, et poenitens, sed coram Deo me huius mali nescio reum. Tanto iam fervidius laborabo pro victoria, quanto existimor amplius luctam concivisse. Az apátnak a főapáthoz Dömölkön 1746. ápr. 6-ikán írt leveléből. — Interim toties contestatam fidem iterum atque iterum renovo et sancte protestor me cum adversariis Illustrissimae Dominationis nullam omnino partem habere, nec habuisse, nec habiturum esse. Contraria authenticis summorum procerum testimoniis remonstrabo, semper enim sto et semper steti pro honore Illustrissimae Dominationis Vestrae, ut murus aheneus, nec grati animi et filialis observantiae iura in minimo etiam violavi. Unde supplico instantissime conceptam suspicionem aboleri. De caetero assecuro, quod Illustrissima Dominatio inter omnes suos me sibi fideliozem non habeat. Experietur, cum causa coram futuro primatē examinetur. Az apátnak a főapáthoz Dömölkön 1746. máj. 25-én írt leveléből. — Oklevéltár 79.

ban, melyeket az apostol a főpapokban megkíván.¹ Mikor eskü alatt vall a királyi bizottság parancsára, vallomásában a vádpontoknak szinte mindegyikéről azt mondja: nem tud a főapát ellen fölhozottakról.² Mikor a kancellárnak ir ezen ügyben, azt írja, hogy illetlen, hogy rút dolognak tartaná, ha a főapátot, az országnak ezt az érdemes férfiát, a szerzetesek vádaskodására letennék vagy fölfüggesztenék, még ha vétkesnek is találná egyik-másik vádban a királyi bizottság.³ Értesíti a főapátot most is az elégületlen rendtársak tervezgetéseiről és inti őt, inteti őt a győri püspökkel, vigyázzon magára, mert megtörténhetik vele is, a mi a kuruczidőkben egyik elődjével történt, a kit a háborgó rendtársak börtönbe vetettek.⁴ Mindig a főapáttal tart; annyi minden baja van magának is a rendtársakkal, hogy nem állhat igazán melléjük, a statutumokat azonban, mint a rendi életnek helyes szabályozóit, ő is kívánja. Csak egyszer zökken ki ezen viselkedéséből; mikor azt látja-hallja, hogy a főapát és a rendtársak már szinte kibékíthetetlenül állanak egymással szemközt, hogy készülöben köztük az erőszakos, akár véres, harcz, akkor vesz erőt az apáton az a gondolat: nem lehet most már rendes, szelid eszközzel segíteni, csak egy módja van még a rendi nyugalom visszaállításának, az, ha a főapát vagy maga eresztené ki kezéből a kormány rudját és kormánysegédet (coadiutor) venne maga mellé, vagy pedig a királyi bizottságnak elnöke, a győri püspök, állítana ilyent melléje; az apát a győri püspökhöz irt levelében sok minden más közt ezt a gondolatját is megemlíti.⁵ Nem marad ez a gondolat titokban, a főapát csakhamar hall róla, megkapja valahogy ezt a levelet és a maga kezével másolja le; mit érzett, mit gondolt, mutatja a levélmásolat végére irt fölkiáltás: Nézd, Uram

¹ Revideantur acta commissionis, et invenietur declaratio scripta ex mandato exc. commissionis facta, qua abbas Dömölkiensis manu propria, sigillo abbatiali roborata contestatus est: se nihil contra dominum archiabbatem habere, sed recognoscere, quod omnes dotes boni praelati ab apostolo ad Titum praescriptas possideat, esse sanctum, sobrium, iustum, continentem. Az apátnak «Controversia» című védőiratából.

² Revideatur ipsius abbatis iuramentum, ad quod deponendum adactus est, in quo quasi de puncto ad punctum respondit: se nihil scire de iis, quae archiabbati obiiciuntur. Ugyanott.

³ Revideatur humillima repraesentatio exc. domino cancellario porrecta, in qua sequentia formalia abbas Dömölkiensis scripsit: Ante omnia humillime repraesento, videri indecens, illustrissimum dominum archiabbatem, de regno bene meritum, ad instantiam monachorum, etsi in aliquo puncto reus inveniat deponi vel suspendi. Ugyanott.

⁴ Occulte significo: nova eos (a zavargó rendtársak) moliri et patrem Dyonisium ad monasterium redire velle circa festum Sancti Martini, quin imo etiam iter parare ad excellentissimum causae praesidem aut certe Viennam. Quid, si me invito abeat? Quomodo me geram? Moneo praeterea Illustrissimam Dominationem Vestram, ut sibi caveat ab occultis insidiis, quae forte strui possent. Az apátnak a főapáthoz Dömölkön 1746 okt. 29-ikén irt iratából. — Az apátnak a győri püspökhöz ugyanonnan okt. 30-ikán irt levele a szombathelyi püspöki levéltárban.

⁵ Az apát levele a szombathelyi püspöki levéltárban. A főapát kezétől származó másolat a pannonhalmi Koptik-levelek közt; a végén a főapát megjegyzése: Vide, Domine, et considera perfidiam hominis istius, qualia contra me moliat! Non laesus, sed abbatia donatus et beneficiis cumulatus.

Istenem, ennek az embernek az álnokságát! Min jár az esze! Nem bántottam, sőt apátsággal tiszteltem meg, jótettekkel halmoztam. Nem is hagyja szó nélkül, s azt veti az apátnak szemére, hogy őt méltóságában akarja zavarni. Az apát méltán védekezik a neki szánt törekvés ellen s kész előkelőkhöz irt akárhány levéllel bizonyítani, hogy eddig hű volt a főapáthoz; megvallja azonban azt is, hogy sokat szenvedett már a főapátnak beszédeitől; aztán nem csinál titkot a püspökhöz irt gondolatából s a főapátnak a zavargás lecsillapítására kettőt is ajánl: 1. a győri püspöknek fölemlített tervet, a mely szerint kormányzósegédet venne maga mellé a főapát, — 2. küldjék hozzá a lázongók vezéreit, akár tizenötöt is, Dömölkre; így majd elül a vihar. Aztán kijelenti, hogy ezentúl már nem törődik ezen ügygyel, egyrészt nem fogadták meg adott tanácsát, másrészt meg csak ártott közbenjáróságával magának.¹ És csakugyan! Közbenjáró munkájával elrontotta mindkét félnél a dolgát. A főapátról akkortájt már azt hallja: alkalmat-okot keres, hogy ellene adósságai miatt fölléphessen; a konventről pedig azt hallja: azon vitatkoznak, hogy a főapát idejében történt apáti kinevezések törvényesek-e? A fenyegetődző bajok ellen a győri püspöknél keres ótalmat, azt mindig jóemberének tapasztalta.²

Vigasztalást keres és talál kápolnájánál és szobránál; a mit ifjúkorában látott, hallott a stíriai Mariazellben, azt látja, hallja megújulni most itt. Jönnek mennek egyesével és csapatosan a bucsúsok.

A mint a jövők nagy messziről megpillantják vágyakozásuk célját, a kápolnát, térdre esnek, meghajtják zászlóikat és szobraikat, sóhajtozva köszöntik, friss erő száll lankadt tagjaikba és tovább igyekeznek. Mikor a kápolnához érnek, örömtől gyuladt arczczal üdvözlik, lelkes énekkel köszöntik a csodatevő szobrot, sokan egész testükkel földre borulnak előtte örömükben, mások térdükön csuszszák körül az egész kápolnát jámborságukban. Aztán mosakodnak, tisztulnak a bűnbánat tetteiben; szoronkodnak, versengnek a gyóntatóért, igaz megilletődéssel, igaz bánattal sóhajtozzák el vétkeiket, könnyek közt fogadnak minden jót; vigasztalják a sok koldust alamizsnával, segítik a kápolnát, ki csekély, ki nagyobb ajándékkal, a mint módjától telik; veszik a viaszboltban a kisebb-nagyobb gyertyát, a különböző viaszalakokat, gyötrelmük fészkeének jelét és fölajánlják az oltáron, miséket mondatnak mindjárt és rendelnek későbbre. S ha végezték ájtatosságukat, ha kiöntötték a szobor előtt szívük baját, lelkük vágyát,

¹ Oklevéltár 76. sz.

² Audio, quod contra me ratione debitorum occasionem quaerat et suspicionem de mea contra illum conspiratione adhuc animo impressam foveat. Item conventus disputat, an electiones seu collationes abbatiarum ab illo factae sint legitimae. Az apátnak a győri püspökhöz 1746 aug. 17-ikén irt leveléből; szombathelyi püspöki levéltár, litt. J.

ha mély hálával köszönték meg a vett jót, sóhajtozva bucsúzkodnak, ritkán lelki vigasztalódás nélkül; az egyik testi bajában nyert enyhülést, gyógyulást, a másiknak szivbeli gyötrelme könnyebbült meg. Sokan, mikor valami baj szakad rájuk otthon, útban, fogadást tesznek, hogy mennél előbb zarándokolnak el a dömölki Máriához és biztatja őket az erős remény, hogy szabadulnak, menekülnek bajuktól. S a ki egyszer volt Dömölkön, mennél előbb kívánczik oda megint vissza; föltűnő példája ennek Felkiss János jáki plébános, ki a különös tünemények jelentkezése utáni félévben hatszor zarándokolt oda. Sokan megvallják a nyert kegyelmet gyóntatóiknak, följegyeztetik a sekrestyében, sokan tanukkal erősítetik vallomásukat.

Nagy lelki vigasztalódás mindez az apátnak sok bajában. Egész erővel munkálkodik a szószéken, a gyóntatószékben, magánbeszédben és minden kínálkozó alkalommal, hogy Máriának tisztelete mennél több szivet hevítsen, mennél szebb és tisztább alakot öltjön és mennél többet boldogítson. S hogy ezt a szép célját mennél jobban megközelítse, de mennyi minden kellene ott a kápolnánál!

A zarándokok a kápolnához és szobrához vágyakoznak, ott akarják végezni ájtatosságukat, a papoknak is ott kellene lakniuk, hogy mindenkor szolgálhassanak a hiveknek. Eddig csak ő, csak az apát, lakott a miséspapok közül a kápolna mellett, meghuzódott a remeteségben, a többi rendtárs a régi helyen, az apátság kolostorában lakott. Kolostor kellene tehát a kápolna mellé, melyben az összes papok lalnának, hogy mindenkor szolgálhassanak a hiveknek.

Az a sok zarándok mind szeretne a szentgyónásban megtisztulni; sopánkodnak, versengnek a gyóntatóért; ők pedig csak hárman-négyen vannak; s ha a szomszéd, ha a hiveikkel jövő plébánosok csupa szivességből és buzgóságból segítenek, még akkor sem győzik a sok gyóntatást, áldoztatást és misézést. Sokkal több pap kellene tehát.

A kápolna olyan kicsiny, hogy a zarándokoknak csak elenyésző része fér bele; legtöbbje csak messziről látja a csodatevő szobrot, a misézőt, csak alig hallja a szentbeszédet. Templom kellene tehát.

S ha az a sok zarándok végzett ájtatosságával és végre testével is akarna törődni, ha akadnak, kik ájtatosságból vagy kénytelenségből éjtszakára is maradnak, nem kínálkozik nekik más fődél, csak Öttingernek egyetlen vendéglője; a szegényebbje és legtöbbje ott táboroz, legföljebb sátoroz a szabadban és sokszor egészségének kisebb-nagyobb kárával fizet ájtatosságáért. Vendégház kellene tehát a kolostor mellé, melyben mennél több zarándok mennél olcsóbban huzódhatnék meg.

Szükségesnek látja mindezt. Mikor aztán a mindehhez szükséges költséget

keresgéli, a feléje meredő rideg valóság visszaretenthetné minden vállalkozástól. Most is érzi még a lábán a régi adósságnak bilincset, csörren az minden lépésekor. És tudja, hogy hitelezői lesben állanak; ha látják-hallják, hogy épít, azt hiszik majd, fizethet, zaklatják tehát majd pénzükért. Hogy legalább egyelőre szabaduljon tőlük és a szükségeseknek tartott épületeket nyugodtan megrakathassa, kéri a királyasszonyt, engedjen neki fizetéshalasztást (moratorium). A királyasszony nézi azt, hogy az apát a közügyért verte magát adósságba, hogy adósságának egy részét már törlesztette, hogy a dömölki építkezés kívánatos, mindezért meghagyja, hogy a hitelezők a törvény előtt két éven át ne zaklathassák adósságáért az apátot, de meghagyja az apátnak is, igyekezzék ezen két év alatt is egész erejével azon, hogy hitelezőinek részletekben fizessen vagy ilyen részletfizetésben velük megegyezzen és a kamatokat rendesen fizesse.¹

Aztán tovább számítgat. Apátságának jövedelmére nem számíthat, azzal a főapáttól küldött jószágkormányzó rendelkezik; különben is olyan kevés, hogy a mostani rendes kiadásokat is alig győzi. A főapát segítségéhez nem futhat; mikor még jóban voltak, még akkor sem kapott tőle segítséget ilyen célra; most, hogy gyanus a főapát szemében, épen nem remélhet tőle segítséget. A pannonhalmi konvent révén tán juthat valamihez. A jámbor hivek ajándékaira hagyatkozhatnak, de csak óvatosan, hisz ez olyan bizonytalan jövedelem. A sok fontolgatásnak az a vége: legjobb lesz, ha mostani vállalkozásában is a püspökre támaszkodik, az jócskán segíthet rajta. Meg is indul mindjárt a jónak talált úton, kér és kap a püspöktől engedelmet, hogy 1. akármilyen miséspapot világit és szerzetest, alkalmazhat gyóntatónak templomaiban, — 2. a hivektől a kápolnában ajándékba kapott adományokat a kápolnával kapcsolatos költségekre, az épületek föntartására, új épületek emelésére, a rendtársak és idegen miséspapok éltetésére fordíthatja, — 3. a nemesi akadémia ügyében addig maradhat távol apátságától, a meddig csak szükséges.²

Erre munkához lát az apát; nyár közepén egyik épületének falazata már erősen emelkedik, s nem mulik el egy év azóta, hogy szobrát csodatevőnek nyilvánították, s van a kápolnája és annak kútja körül kolostora; igaz, nem olyan szilárd, nem is olyan ékes, mint a gazdag apátságok kolostorai, csak ideiglenesnek készült, fából épült, meglakhatni azonban benne, s ő a remetéségből át is hurczolkodik s ezentúl itt lakik; rendtársai kissé huzódoznak az átköltözéstől s egyelőre régi helyükön, az apátságban, maradnak.³

¹ Oklevéltár 77. sz.

² Oklevéltár 72. sz.

³ Aedificium iam ad coronidem vergit, írja a győri püspöknek 1746 aug. 17-ikén. Szombathelyi püspöki levéltár, acta Jaur. J. 18. — Monasterium primum, illud in campo Dömölkiensi ab Oddone Koptik

Egy évvel későbbben van már vendégháza; hatvan kis szoba van benne, néhányra már lakható, a többit most teszik azzá.¹

A papszerzésnek dolga nehezebb és kényesebb. Először a főapát segítségével akarná az ügyet megoldani. Kér tőle ősszel (1745 nov. 12-ikén) segítségnek egy rendtagot, a lelkes buzgóságáról most is híres Mákóczy Imrét; de hiába.² Az év vége felé nyolcz rendtagot kér jövő tavaszra; a főapát épen nem biztatja kérésének teljesítésével: majd elválik annak idején, hányra lesz szükség és hányat küldhet; később aztán kiderül, hogy nem küld és nem is küldhet, mert olyan, a kit meggyőződése szerint jó lélekkel küldhetne a dömölki szolgálatra, csak egy, legföljebb kettő van most Pannonhalmán.³ Következő tavasszal (1746. ápr. 6-ikán) megint kéri a főapátot: küldjön neki több rendtagot gyóntatónak a zarándoklásnak első, aratás előtti, évadjára, szentháromság vasárnapja után haza térhetnének, nagyasszony ünnepére azonban megint kellenének; jó másfél hónap múlva (máj. 25-ikén) megújítja kérését; megint hiába.⁴ Mivel nem kapott segítségnek rendtagokat, a zarándokokat, bucsúsokat pedig nem hanyagolhatta el, azért úgy segít az apát magán és az ügyön, hogy szomszéd plébánosokat és öt ferenczrendi szerzetest kér föl és fizet fáradozásukért a bucsújárás idején; meg is írja egész őszintén a főapátnak, s mivel attól tarthat, hogy a főapát nem jó néven veszi ezt, engesztelőnek megszerzi azzal: a mint megérkeznek a kért rendtagok, nyomban útnak ereszti a segítségeket.⁵ Az aratás utáni nagy bucsújáráskor (aug. 17-ikén) már tizenöt gyóntatót tart állandóan az apát, ezeken kívül gyóntatnak még azon papok, kik hiveikkel jönnek s ideig-óráig segítenek.⁶ Őszkor Kuti Dénes kerül Pannonhalmáról Dömölkre a királyi bizottság

aedificatum, fuit e lignis ad durationem temporis exigui. Cubicella, ambitus caeteraque omnia conclavia perangusta; dum vel una porta aperiretur, omnia tremuerunt. Fuxhoffer-Czinár: Monasteriologia, I. 176.

¹ Cellas iam habeo sexaginta aliquot, quarum aliae in statu perfecto, aliae vero perfectionem expectant. Az apátnak a győri püspökhöz 1747. okt. 6-ikán írt leveléből; szombathelyi püspöki levéltár, acta Jaur. J. — Részletesen beszél a «fellebb renden» és «a szegényebb sorson» valóknak építendő lakásokról egy nyomtatványában (Dömölk 2. 3.); az előbbieknél «az új klostornak ispitályában húsz szobák fognak építtetni», az utóbbiak számára pedig «folyosók és fedél alatt való hajlékok készíttetni». — A kápolnának és a körülötte álló két épületnek két képét is látni a mostani czelladömölki nagytemplom kincstárának mennyezetén; ezeket a képeket azonban majdnem harmincz évvel később, 1774-ben, festették, s akkor a kolostor és vendégház már régen eltűntek a kápolna mellől; bátran mondhatjuk, hogy a kolostornak és vendégháznak alakja csak úgy gondolom-formán készült a két képen.

² Oklevéltár 74. sz.

³ Ipse dominus archiabbas in litteris ad abbatem Dömölkiensem datis se excusat, cur ei monachos plures mittere non possit; quia, scribit, se vix habere unum vel ad summum duos idoneos, de reliquis non sint bona exempla exspectanda Dömölkini. Crises 169.

⁴ Az apát levele a pannonhalmi levéltár dömölki iratai (a Koptik-levelek) közt.

⁵ Az apátnak 1745 máj. 25-ikén kelt leveléből, a Koptik-levelek közt.

⁶ Confessarios servo quindecim, praeter alios, qui adventant et iuvant. Az apátnak a győri püspökhöz 1746. aug. 17-ikén írt leveléből; szombathelyi püspöki levéltár, Jaurinsia, J. 18.

akarataból, s van valamelyes nyoma, hogy ekkor a főapát is küld új rendtársat.¹ Az év őszén már megelégteli az apát, hogy annyszor kér és szinte alig kap rendi gyóntatót, azért szóval és írásban kéri gróf Nádasdy Lipót kancellárt, szorítsák a főapátot arra, hogy elegendő papot adjon Dömölknek; de ennek sem volt haszna.² Az apát tehát ezentúl is kénytelen úgy segíteni magán és a hiveken, hogy idegen papokat fogad Dömölkre a zarándokok lelki szolgálatára, még pedig néhányat az egész év folyamára, többeket akkorra, mikor özönlenek a bucsúsok; érzi azonban és mondja is, hogy az lenne a rendes állapot, ha csupa benzés, még pedig főként az ő nevelései, szolgálnának Dömölkön.

Még messzebb jár most az apát szándéka: templomot s abban új kápolnát szeretne építeni csodatevő szobrának. Ezen templom- és kápolnaépítő szándékaról a győri püspöknek azon irata emlékezik meg először, mely a szobrot kegyelemszerzőnek nyilvánítja; biztos, hogy ez a püspöki szó az apáténak visszhangja.³ Nagynak, az előbbieknél sokkal nagyobbnak látja az apát ezt a tervezett dolgát, nem is fog hozzá hamarosan, hanem egy évnél is tovább tervezget és álmodozik az új templom és kápolna alakján és költségén.

Mintának a mariazelli templom és kápolnája lebeg előtte; ha módjától telnék, azon nagyságában és fényében építtetné meg mindegyiknek mását a dömölki mezőn; azt látja azonban, azt a vágyát nem valósíthatja meg, összehuzza tehát vágyakozásának vitorláit és anyagi erejéhez méri a nagyságot és fényt.⁴ A szükséges költségen is sokat töpreng és agyaskodik, végül is kénytelen belátni, hogy csak a hivek ajándékára számíthat; ez pedig olyan forrás, mely csak időnként, a nyári bucsújárás két évadján, csurog, máskor csak csupog-csepeg, rossz időben pedig egészen bedugul. Azt is tudja, hogy ennek az ajándékjövedelemnek jó része a fogadott papok éltetésére és egyéb szükségesre kell. Jámbor vágyakozása ragadja mégis előre, nem riad vissza, ezzel az építéssel is akarja mutatni, a mit szóval hirdet: a mit csak tehet Mária tiszteletének öregbítésére, azt mind megteszi.⁵

Készülőben az építkezéshez, megyeri gróf Erdődy György kamarai elnöknek és nejének, herczeg Eszterházy Teréznek jóindulatát, mindketten ajánlkoz-

¹ Szabó Jakab naplója.

² Abbas Dömölkiensis anno 1746. cum patre Dionysio et patre Samuele accepit evocatorias ab excellentissimo domino cancellario Leopoldo Nádasdy, ut se cum dictis patribus conferat in Schwechat, ubi petiit verbo et scripto, ut dominus archiabbas adigatur ad sibi suppeditandos plures confessarios. Crises 77.

³ Oklevéltár 73. sz.

⁴ Ecclesia, quam aedifico, capella forte potius nominanda erit, sed pristina longe solidior et securior. Aedificarem porro magnificentius, sed subsidiis destituor. Az apátnak a győri püspökhöz 1747 decz. 17-ikén irt leveléből; szombathelyi püspöki levéltár, Jaurinensia, lit. J.

⁵ Quidquid possum pro incremento honoris mariani conferre, lubens facio. Az apátnak a püspökhöz 1746 aug. 17-ikén irt leveléből; szombathelyi püspöki levéltár, lit. J. 18.

nak segítségnek az építkezéshez: a férj ötszáz forintot ad az új kegyelemkápolnára, a feleség ugyanannyit a kápolnának oltárára, mely az egész templom főoltárának van szánva.¹

1747 tavaszán fog az apát a templomépítéshez. A régi kápolnától és kútjától valamivel odább, keletnek, mér ki jó ötven métert hosszúságnak, jó tizenegy métert szélességnek, a magasságot ezen két mértékhez szabja; latin kereszt alakjában és jó anyagból épített. Siettetí a munkát, a hivek kedvéért is, de főként azért, hogy a csodatevő szobor mennél előbb biztos helyet kapjon, mert a könnyen épült régi kápolnában már háromszor támadt tűz. Őszkor a falak már felényire készek, télre szeretne egészen készen lenni az apát, de csak a következő őszre készül el s ekkor is csak nagyjában a templom s benne az új kápolna.²

Ez a templom most is áll, még pedig nagyjában úgy, a mint az apát építette.

Kelet-nyugati irányban huzódik. Ha nyugatról közeledünk feléje, elég díszes barokk homlokzatának jobb és bal szélén egy-egy tornyot látni; a két torony közt a homlokzat csúcsos tetején egy kisebb, a tetőzetten pedig még két kisebb torony látszott akkor, egyik a latin kereszt, a másik a kápolna fölött.³ A mint a homlokzat aljának közepén nyiló főkapun belépünk, ötven méter hosszú, majdnem tizenegy méter széles és ezen mértékekhez arányos magasságú hajó tárul föl előttünk, mely a stíriai Mariazell templomainak kicsinyített és egyszerűsített mása. Jobbról-balról hét-hét erős oszlop meredez a boltozat alá, közöttük hat-hat fülke látszik, a kórusból jobbról-balról négy-négy fülkén át karzat huzódik, a karzat a fülkék oszlopaival nyolcz nyilt kápolnát alkot; az oldalfalak mentében két-két sor ablak nyilik egymás fölött, melyek a karzatot és kápolnákat és az egész templomot világítják. A kápolnába és fülkébe, valamint a keleti falhoz egy-egy oltárt szánt az apát, A keleti fal külsejéhez támaszkodik a hármass sekrestye, ebből juthat az ember a fölötte levő kincstárba.

A templomnak nem egészen a közepén, hanem attól valamelyest odább,

¹ Az apát maga mondja el «Legitimatío abbatis Dömölkiensis» című védőiratában, mely a göttweigi apátság könyvtárának «Miscellanea, 24.» kötetében látható.

² Ecclesia nova iam super mediam partem assurrexit. Az apátnak a győri püspökhöz 1747. okt. 6-ikán irt leveléből. Szombathelyi püspöki levéltár, Jaurinensia. — Hac hyeme perficitur ex asse, urgent enim incendii pericula... Aedificarem porro magnificentius, sed subsidiis destitutor. Az apátnak a győri püspökhöz 1747. decz. 17-ikén irt leveléből. Szombathelyi püspöki levéltár, Jaurinensia.

³ In frontispicio seynb drey Thurn, auf dem Dach aber zwey, einer über das Kreuz, der andere ober der gnadenreichen Kapellen. Compendium 97. — A templomnak ezt a régi alakját látni a kincstár boltozatának egyik képén. — Mostani alakjában állott már a templom az 1787. évi föloszlatáskor, mert az összeírás szerint: Ab ante duplici turri, minus tamen sublimi, in medio pariter exigua turricula instructa. Compendium universorum bonorum; a pannonhalmi rendi levéltár dömölki iratai közt; fasc. 3. nr. 4.

keletnek, de egészen szabadon építette az apát fából a tornyos új kápolnát, melyet czellának, kegyelemkápolnának és alapítójától Erdődy-kápolnának is hívnak; annak belsejében áll az oltár, melyet főoltárnak, kegyelemoltárnak és alapítójától Eszterházy-oltárnak is mondanak. A kápolnának eleje ezüstözött vasrács; homlokzatán látni egymás mellett az alapítók czimereit; az Erdődy-czímer alatt: Excell(entissimus) ac ill(ustrissimus) d(ominus) d(ominus) com(es) Georg(ius) Erdődy de Monyorok(erék) M(ontis) Cl(audii) et com(itatus) Varasd(iensis) perpet(uus), Bars(iensis) vero sup(remus) com(es), cam(erae) reg(iae) hung(aricae) praes(es) et s(acrae) r(egiae) h(ungaricae) coronae conservator, — az Eszterházy-czímer alatt: Excell(enti)ma ac ill(ustrissima) d(omina) d(omina) com(itissa) Theresia Erdődy de Monyorok(erék), nata princ(ipissa) Eszterházy de Galan(tha) et Frakno. Az egész kápolnát fából faragott kerítés futja körül. A mint a főoltárhoz közeledünk, alját a mariazellihez hasonlóknak találjuk; a főoltár közepe fölött látni jó magasan üveglap mögött a ruhába öltöztetett Mária-szobrot, karján a kis Jézussal. A szobor fölött a kápolna tetején ezüst felhőzetben huszonkét ezüstös angyal és közöttük az Atyaistennek képe látható, mindegyiknek kezében a szentírásból vett mondás, mely a B. Szűzet dicsőíti; az Atyaistenében: In Jacob inhabita et in Izrael haereditare et in electis meis mitte radices (Eccl. 24., 13.), — az első angyalén: Benedicta es tu filia a Domino Deo excelso prae omnibus mulieribus super terram (Judith. 13., 13.), — a másodikén: Non est talis mulier super terram in aspectu et pulchritudine (Judith. 11., 19.), — a harmadikén: Magna eris, et nomen tuum nominabiter in universa terra (Judith. 11., 21.), — a negyedikén: Subvenisti ruinae ante conspectum Dei nostri (Judith. 13., 25.), — az ötödikén: Benedicta tu a Domino Deo tuo in omni tabernaculo Jacob (Judith. 13., 31.), — a hatodikén: In omni gente, quae audierit nomen tuum, magnificatur super te Deus Izrael (Judith. 13., 31.), — a hetedikén: Tu gloria Jerusalem (Judith. 15., 10.) — a nyolczadikén: Tu laetitia Izrael (Judith. 15., 10.), — a kilencedikén: Tu honorificentia populi nostri (Judith. 15., 10.), — a tizedikén: Manus Domini confortavit te et ideo eris benedicta in aeternum (Judith. 25., 11.), — a tizenegyedikén: Ave gratia plena (Luc. 1., 28.), — a tizenkettedikén: Dominus tecum (Luc. 1., 28.), — a tizenharmadikén: Invenisti gratiam apud Deum (Luc. 1., 30.), — a tizennegyedikén: Spiritus sanctus supervenit in te (Luc. 1., 35.), — a tizenötödikén: Virtus altissimi obrumbrabit tibi (Luc. 1., 35.), — a tizenhatodikén: Beata, quae credidisti (Luc. 1., 45.), — a tizenhetedikén: Perficientur ea, quae dicta sunt tibi a Domino (Luc. 1., 45.), — a tizennyolczadikén: Benedicta tu in mulieribus (Luc. 1. 28.), — a tizenkilencedikén: Respexit humilitatem ancillae suae (Luc. 1., 48.), — a huszadikén: Beatam te dicent omnes genera-

Az új apátsági templom északnyugatról.

tiones (Luc. I., 48.), — a huszonegyedikén: Fecit tibi magna, qui potens est (Luc. I., 49.), — a huszonkettedikén: Non erit impossibile apud Deum omne verbum (Luc. I., 37.). A két utolsó angyal már a kápolna jobb és bal oldalán ül, a jobb alatt áll Szent Benedeknek, a bal alatt Szent Mártonnak szobra. A kápolna homlokzatán is látni angyalokat, égő szivekbe helyezett lámpákat tartanak; a kápolna előtt áll jobbról-balról talapzaton egy-egy angyal, kezükben füstölőbe helyezett lámpa.¹

Kevés ember mert volna ilyen nagy munkába fogni ilyen bizonytalan jövedelemmel. Az apát kemény iskolában sanyargott és vergődik most is a római úttal és az akadémiaért vállalt adóssága miatt és nem okult igazán és eleget belőle. Most is igazi vérmes emberként számít és bizvást bizakodik, hogy jövedelme győzi a kiadást, és megint csalódik. Csak alig látszik még ki a földből a templom fala, s máris érzi az apát, hogy ösztövé a jövedelme, kövér a szűksége. Ott a sok gyóntató, háromezer forintnál is többbe kerülnek, miattuk sok minden új felszerelés is kell. Ott a sok vendég, sokját illik, sokját kell szivesen látni a házban; miattuk sokszor két konyhán is főznek, bőjtin és nem bőjtin, a bőjti pedig itt, messze minden nagyobb víztől, kétszer annyiba kerül mint a hus-étel. És nő a templom, s vele a kiadás. Sokszor föl az apát feje; még csak felényire magasodik a templom, s máris nyögdögél az apát a püspökhöz irt levelében: Hogy győzöm ezt a tenger kiadást.² A régi hitelezők egyelőre elnémultak, újak sorakoznak hozzájuk. Nagy szorultságában szemesen keresgél az apát annak útját-módját, mint segíthetne magán. Igyekszik javítani a gazdaságon, hogy több jövedelemmel fizessen.³

Az Erdődyek most is mutatják jóindulatukat. Láttuk, hogy a dömölki benczések több éven át serénykedtek a sági plébániának lelki munkájában; még akkor sem idegenedtek el a plébániától, mikor a győri püspök a maga papját küldte oda plébánosnak.⁴ Mikor Zichy Jánost kanonoknak viszik a vasvári káptalanba, a plébániának kegyurai, gróf Erdődy László és gróf Erdődy György kamarai elnök az apátnak, de csakis neki, nem a benczés rendnek adják a plébániát az istenitisztelet öregbítésére és a lelkek üdvének gyarapítására; tudják,

¹ Compendium 97.—102.

² Cum subsidia a domino archiabbate non habeam, quomodo subsistam inter tot gravissimas expensas. Az apátnak a püspökhöz 1747. okt. 6-ikán irt leveléből; szombathelyi püspöki levéltár.

³ Oklevéltár 79. sz.

⁴ A megkeresztelték anyakönyvében (Series baptizatorum a Joanne Zichy parcho oppidi Ságiensis annotatur... ab 1736. aug. 14.) fordulnak elő a következő dömölki benczések és Dömölkön káplánoskodó más miséspapok: 1738-ban Marcus Marián, Kontor Gotthárd, Ujvári Móricz, — 1739-ben Ujvári, Hunyady Regináld, — 1740-ben Kuti Dénes, — 1742-ben Kuti, — 1743-ban Kuti, Bánics Domonkos, — 1744-ben Bánics, Balományi Román, — 1745-ben Bánics, Balományi, — 1746-ban Thury György «mária czelli» káplán, Horváth Mátyás dömölki káplán, Balományi.

hogy a plébániának majdnem egész népe a dömölki kápolnához jár istenitiszteletre. Nem látni határozottan, kereste-e az apát a plébániát vagy egészen önként tisztelték meg vele az apátot, azt azonban tudjuk biztosan, hogy az apát két okból is örül a plébániának: 1. «visszaszerezte» vele azt, a mihez valamikor a Rendnek gondja volt, — 2. szaporította vele az apátságnek jövedelmét.¹ De nem feledkezik meg az apátról a kamarai elnöknek neje sem: ezer forintot ad neki a templom tetőzetére.²

A főapátra és a pannonhalmi konventre is gondol az apát. Tudja jól, hogy a főapátnak jóindulatát elvesztette; nem egyszer panaszkodik a győri püspöknek, hogy a főapát nem segíti őt munkájában, hogy nem is válaszol levelére. Most, 1747 tavaszán, azt hallja bizalmas emberétől, hogy a főapát megbocsát neki, ha bocsánatot kér tőle. Neki bátorodik erre, tollat ragad: Atyai lába elé borulok, igaz töredelemmel siratom meg, bármit is vétettem ellene, és minden sértésért fiúi alázattal esdem bocsánatát. Aztán ígér ezentúlra minden jót s egyben gyóntatókat és azok eltartására, valamint az építkezéshez segítséget kér.³ Segítségéről nem hallunk. Őszkor a pannonhalmi konventhez fordul két levéllel segítségért; az akkori sajtóságos rendi viszonyok közt lehetségesnek látszott az apát szemében, hogy a konvent a főapát nélkül vagy annak ellenére segíti őt. De itt sem járt jobban. Nagy buzgalmában el is hibázza a kérés módját, az szalad ki tollából: ha magára hagyják és nem segítik a szükséges építésben, fölvett pénzen vagy hitelre épít, halála után az apátságnek kell fizetni mindent. A konvent öregebbjeinek véleményét nem ismerjük részletesen; hogy nem hangozhatott kedvezően, azt abból látni, hogy a pannonhalmi perjel, Hiblár Zsigmond, az apát fenyegetődzésére szintén fenyegetődzik, azzal, hogy az adóságon építés szándékának a konvent ellenáll, abba a világért bele nem egyezik akár hiteleshelyeknél is föllép, hogy később a hitelezők törvény előtt valahogy ne győzzenek rajtuk.⁴

Csak idegenek segítik tehát az apátot az építkezésben.

Nagy erőlködéssel, kemény küzködéssel készült el nagyjában a templom s benne egészen az új kápolna; azon lelkesedik most az apát, mint vitethetné mennél nagyobb belső ájtatossággal és külső díszszel-fénynyel a csodatevő

¹ Oklevéltár 78. és 79. sz.

² A már említett «Legitimatio»-ban mondja el az apát.

³ Oklevéltár 80. sz.

⁴ *Minatur quidem Reverendissima Dominatio Vestra, semet debita contracturum, ad quae solvenda etiam post mortem necessitabimur. Cui comminationi contradicimus et assensum nullatenus praebemus, obicem posituri in locis debitis, ut ubique coram iure ab impetitione creditorum immunes declaremur.* Hiblár Zs. perjelnek 1747 szept. 12-ikén kelt leveléből, mely a göttweigi apátsági könyvtár «Miscellanea, 24.» kötetében látható.

szobrot a régi kápolnából az újba; először tavaszra, gyümölcsoltó Boldogasszony napjára tervezi az ünnepet, később ősze halasztja.

Megkéri a győri püspököt, és az szívesen ígér minden segítséget;¹ a főapátot is meghívja az ünnepre, az kereken megmondja, hogy nem vesz részt benne.²

1748 szeptember 15-ikére, Mária nevének ünnepére, tűzik ki az átvitelt. Előtte való nap már özönlenek a népek az új templom felé, a győri bucsúsokat Stehenics János nagyprépost maga vezeti. Estefelé megérkezik a püspök egész udvarával. Egész éjjel hangoslott a templom tája a jámbor versengésben imádkozó és énekelő magyar, német és horvát bucsúsoktól. Napján már kora reggel öregmisét mondanak a régi kápolnában, utána kismisét, a hányan oda férhetnek az oltárhoz; aztán három szentbeszéddel lelkesítik a népet, magyarral az új templom előtt a szabadban, mert a magyarok nem fértek volna mindannyian a templomba, némettel az új templomban és horváttal a régi kápolna előtt a szabadban. Utánuk a püspök a papsággal a régi kápolnába vonul, főpapi díszbe öltözik, leemeli helyéről a csodatevő szobrot, átadja a körülötte levitákként szolgáló négy kanonoknak, azok díszes lézára teszik s az egészet a vállukra veszik. És megindul a körmenet harangzúgás, ének, zene, mozsárdörgés közt; elül megy zászlójával az ifjúság, utána jött a sok bucsús, mindegyik csapat a maga zászlójával és szobraival; utánuk a czéhek, utánuk hoznak férfiak sok minden állványon szobrokat, mögöttük jönnek a lányok szobraikkal, mögöttük a testvérületek, mindenik a maga különös ruhájában, utánuk jön tizenkét fiú géniuszoknak öltözve, czimerekkel és jelképekkel, utánuk jöttek a férfiak kettős sorban, utánuk fegyveres katonák, mögöttük viszik Magyarország összes kegyelemhelyeinek festett képeit, utánuk következett megint fegyveres katonaság, utána a papság, mögötte az előkelő világiak, utánuk a zene, utána a kanonoktól vállukon vitt csodatevő szobor, mögötte a püspök a segítő papsággal, nyomában megint nemesség, ez után polgárság, végül asszony nép. Az út mentén jobbról-balról zöld galyak, közben-közben egy-egy díszes, összesen húsz oszlop,

¹ Már 1746 okt. 6-ikán írja a győri püspöknek: *Ecclesia nova iam super median partem assurrexit. Cum primum sub tectum venerit, humillima instantia supplico, ut Excellentia Vestra sacram imaginem propter incendii periculum solenni pompa transferre dignetur.* — Decz. 17-ikén pedig azt írja a püspöknek, hogy gróf Erdődy György kamarai elnök is azt szeretné, ha a győri püspök vinné a csodatevő szobrot az új templomnak új kápolnájába. — 1747 decz. 17-én írja neki a győri püspök, hogy örömet viszi majd át a csodatevő szobrot a régi kápolnából az újba gyümölcsoltó Boldogasszony napján. — 1748 szept. 10-ikén már azt írhatja az apát: *Excellentissimus dominus episcopus benigne statuit Divam Dömölkiensem ex assericio sacello ad novam ecclesiam, licet adhuc imperfectam, die 15. Septembris solenni pompa transferre.* Az első két levél a szombathelyi püspöki, a harmadiknak tervezete a győri püspöki levéltárban, az utolsó a pannonhalmi Koptik-levelek közt.

² Oklevéltár 81. sz.

mindegyiken fölrás, mely a kápolnában nyert valamely kegyelemre figyelmeztette az olvasót. A mint a körmenet visszakerül, az új templomba tér be, a püspök a szobrot az új kápolnának oltárára helyezi, aztán hálaadó istenitisztelelet tart és ünnepi misét mond, aztán bérmál; a következő két napon Stehensics nagyprépost mondja a nagymisét; az ünnep nyolcz napon át tart; a pápa azzal emeli, hogy bucsút enged és kiváltságossá teszi az új kápolnának oltárát.¹

A fényes ünnep után az eddiginél is fényesebb istenitisztelelet rendez az apát, nincs messze földön párja; mindennap van ünnepies szent mise a kegyelemoltárnál, előtte s utána annyi kis mise, a hány csak mondható a délelőtt folyamán, a többi pap a többi oltárnál miséz; mindennap van délután vecsernye és litánia. Aztán szervez ének- és zenekart, mely minden ünnepies szent misén, minden vecsernyén és litánián gerjegeti művészetével a nép áhitatának tűzét. Fáradozik fáradhatatlanul az apát a gyóntató- és szószéken, hogy jámbor példájával ragadja magával papjait, s mindannyian buzgólkodjanak a nép lelki javáért. Bőven költ és bőven is arat az apát a lelkiekben. A jámbor nép mind jobban tódul mind messzebről Dömölkre; lassankint ahhoz szokódik nagy darab földön a nép, hogy minden ügyes-bajos dolgában a dömölki Máriához folyamodják segítségért; sokan fogadalmat tesznek bajukban, hogy a dömölki csodatevő szoborhoz zarándokolnak ájtatoskodni. Sokan meg is találják az irt bajukra a dömölki kápolnában és megvigasztalódva némán távoznak; sokan csak gyóntatójuknak vallják meg, sokan hangosan hirdetik a vett kegyelmet s föliratják a sekrestyében, sokan azzal hirdetik, mi jóban volt részük, mi rossztól szabadultak, hogy képet festetnek s azt a kápolna vagy templom falára akasztják; mások szenvedésükre emlékeztető tárgyat hagynak emlékül a templomban. Sokan kisebb-nagyobb pénzadományyal mutatják ki hálájukat, s ezt az összeget az apát mind a templom és az istenitisztelelet szükségleteire és a papság föntartására fordítja, a győri püspöktől kapott fölhatalmazás értelmében; a főapát nagy összegről hall s többször rendelkezik, hogy a följánlók szándéka szerint használja az apát, de, a mint tévesen hallja, hiába törekedett erre.

Gyűjtön gyűjti az apát a szoborral kapcsolatos rendkívüli jelenségeket. rakton rakja őket garmadába; nem is akarja őket rejtekben tartani, azt hiszi, a világ elé kell őket vinnie; tollhoz nyul tehát. Nem a maga híréért, nem is dicsőségért akar irni, nem is akar irásával pusztán templomának, kápolnájának

¹ Hochfeyerliche Übersetzung der wundertätigen Mutter Gottes von Dömelkh, von der hölzernen Capellen in die neue Kirchen anno 1748. den 15. September, an dem glorreichen Nahmenstag Mariä. Raab, gedruckt bey Gregori Johann Streibig, königl. privil. Buchdrucker. Pannonhalmi rendi levéltár, fasc. 78. nro 26. Nagyjában közli a Compendium is. A körmenetnél használt czimerekből, képekből, jelképekből és föliratokból még most is láthatni többet a dömölki sekrestyében.

és szobrának virágos czégért kötni, hogy csak mennél több embernek szeme akadjon meg rajtuk, s mennél többen kívánczozzanak utánuk. Sok minden dömölki jelenségről eleinte nem is szólt másnak, csak a püspöknek és a főapátnak; sokan keresték föl levélben és kérdezősködtek, mi igaz rejlik a Dömölkről terjesztett különös hírekben; nem is válaszolt nekik.¹ Később azonban, mikor a sok igaz mellett az elégnél is több mende-monda röpködött szerteszét a világon Dömölkről, később, hogy a püspöki szoros vizsgálatok után a püspök döntött, nem akart tovább némasággal hallgatni, hadd tudja meg a világ igazában, mi történt Dömölkön.² Azt tartja, hálátlan lenne, most már kötelességéről feledkeznie meg, ha nem hirdetné mennél többnek a Dömölkön történeteket; mert a jó Isten őt, az érdemtelent, választotta arra, hogy ezen szent helynek alapítója legyen, arra is választotta tehát, hogy ezen szent helynek sok kegyelmét és csodáját hirdesse; nem hiába mondja ugyanis a szentírás számtalan helyen, hogy Istennek dicsőségét, tetteit, csodáit és irgalmát hirdetni kell, nem hiába mondja Jézus: Menj a hozzádvalóidhoz és mondd el, mit tett veled az Úr s mint könyörült rajtad. Ő neki is kötelessége tehát beszélnie és írnia, hogy mennél többen értesülhessenek arról, mit művelt az Úrnak keze Dömölkön.³

S mikor azon tépelődik-tünődik, mit írjon és nyomtasson Dömölkről, azt hiszi, közölnie kell először is azt, a miért a püspök kegyelemszerzőnek és csodatevőnek nyilvánította a szobrot; aztán közölheti mindazt, a mit a püspöki vizsgálatokon illetékes tanuk esküvel erősítettek, ha nem is nyilatkozott még véglegesen, ha nem is döntött felőlük a püspöki szentszék; de közölheti még azt is, a mi a püspöki vizsgálatok után történt, és a mit igaz hitükre, tiszta lelkiismeretükre hivatkozó (hae fassiones sunt partim in conscientiae puritate depositae) vagy akár esküre is ajánlkozó kifogástalan tanuk vallottak, mert eszéágába sem juthat annak igazságában kételkedni, a mit kellően megvizsgált tanuk vallanak. Úgy ír tehát majd a dömölki jelenségekről, a mint irt annak idején Mariazellről, Spitalról és Máriavölgyről, mint történetíró, a ki, mikor, a törté-

¹ Abbas Dömölkiensis praecipua de sacra statua et loco Dömölkiensi tacuit. Oracula, quae contigerunt nulli, nisi domino episcopo et domino archiabbati, mox ut facta sunt, revelavit... Monstrare potest litteras, quibus ex variis provinciis requisitus fuerit, ut daret informationem de miraculis iam fama divulgatis, sed nec respondit. Crises 79.

² Multa fabulosa vel commentitia populari fania circumferebantur de Dömölkino, ergo ad evertendum errorem oportuit libello publico populo subvenire. Multa enim religioni orthodoxae praeiudiciosa spargebantur, ergo ad praecavenda scandala oportuit veritatem publice aperire. Crises 80.

³ Deus abbatem, licet indignum, elegit pro instrumento tanti operis, ut fieret author loci tam gratiosi, ergo etiam elegit pro instrumento depraedicationis. Suffragantur sacri textus... Ingratus ergo fuisset abbas Dömölkiensis, si non promulgasset magnalia eius facta Dömölkini, aut certe minus gratus, si paucis annuntiasset. Crises 79—80.

netileg elfogadottat közli, alakilag igazat ír, anyagilag azonban tévedhet.¹ Igazságra törekszik majd; s ha minden igazságszeretete dacára mégis csuszni irataiba tévedés, akkor vigasztalódik majd Baronius bíbornoknak a szentek életrajzairól mondott szavaival: Ha azért, hogy a szentek életrajzaiban itt-ott hibára bukkanunk, az egész életrajzot akarnók sutba dobni, akkor szinte az összes szentek életrajzait döntjük bajba, mert szinte mindegyikükben akad javítanivaló, hisz csak a kánoni könyveknek van meg az a kiváltságuk, hogy minden ízükben igazak, megtámadhatatlanok és bizonyosak.² Mit sem tart tehát attól, ha véletlen téved majd írásaiban; a bírák nem lesznek ezért olyan kemények, hogy őt elítéljék, munkáját elkobozzák, ő pedig, ha figyelmeztetik hibájára, készségesen kijavítja majd.³ S mivel tudja, hogy sok embernek érthetőbben beszél a kép minden betünél, azért dömölki képekkel díszíti majd egyik-másik nyomtatványát és külön lapokra is nyomatja a dömölki szobornak képét. Tanácsosnak tartja még megemlíteni egyik másik nyomtatványában Dömölk régi multjának, régi csodatevő szobrának érdekesebb történetét; azt is, mint közeledhetnek a búcsusok legkönnyebben Dömölkhez, azt is, hogy ott a dömölki mezőn, mely csak az imént még igazi Szibéria volt, most már valamelyes kényelemről is van gondoskodva, mert a már meglevő és javában épülő vendéglőkben szállást és ételmezt nagyon olcsón találnak a zarándokok.

Ilyen szellemben írt és nyomtatásban a világ elé bocsátott lapjaiból és könyveiből tizenegyet ismerünk, részint egészükben, részint csak czímük szerint.⁴

1. A dömölki Mária-szobor képe, alatta ezen írás: Sancta Maria in cella de bona fortuna, hodie miraculis maximis in Hungaria et dioecesi Jaurinensi inclarescens.⁵

¹ Historica fides humana fides est, verbis narrantium nititur fallibilibus, nisi facta scribas a Deo dictata. Qualis dicentis autoritas, talis fides; si homo est, humana, si Deus, divina. At quis miracula Dömölkiensia asseruit, ut ea scriberem? Testes iurati, sed homines. Crises 60. — Authori libellum (Compendii historici) vulganti nulla certe de fide testium, tanquam falsi essent, suspicio irrepere potuit. Promotores et allegatores causarum canonizationis non procedunt secundum res, ut in se sunt, sed secundum quod a testibus producuntur. Idem faciunt historici. Fides historica non est divina; si author dicat, se historice accepta narrare, non est erroris arguendus, scribit enim formaliter vera, etsi materialiter possunt esse falsa. Crises 53.

² En monitum cardinalis Baronii: Quod si ob unum vel alterum errorem in vitis sanctorum inventum caetera, quae remanent, fide carere dixerimus, profecto omnes fere sanctorum vitas in maximum discrimen inducemus, cum pene in omnibus aliquid notari possit, quod corrigendum videatur, sitque canonicarum tantummodo scripturarum singularis praerogativa, ut in eis cuncta vera, inconcussa certaue narrentur. Crises 54.

³ Ergo, si quid etiam falsi libello (Compendii historici) irrepsisset, non ideo author aut libellus proscribendus, sed monendus, ut in reimpressione menda omittat: Alias omnes libri deberent proscribi Ugyanott.

⁴ Ezen nyomtatványok néhányáról az apát irodalmi működésének jellemzésében (ezen vállalat V. kötetének 560. — 1. l.) emlékezünk meg; itt csak azokat soroljuk elő, a melyekre azon kötet megjelenése óta akadunk.

⁵ Dombi Mihály győri kanonoknak már említett iratában hallunk róla.

2. *Bischöfflicher Decret.* Német nyomtatvány; úgy látszik, tartalma megegyezik a többiekével, képe azonban különbözik valamelyest; a többiek képen ugyanis nincs aláírás, ennek az alján: *De bona fortuna.*¹

3. Ismeretlen című magyar nyomtatvány, mely 1748-ban Győrött jelent meg; magyar énekeket és imádságokat közölt, utánuk történeti jegyzetek voltak.²

Még egy munkát tervezgetett; ez elmondotta volna Dömölknek egész történetét s ebben elsorolta volna a dömölki szoborral kapcsolatos rendkívüli eseményeket mind; hogy ezekről mennél alaposabban értesülhessen, kérte a püspököt, hogy plébánosaival irassa össze és küldesse meg neki a hiveiktől tapasztalt kegyelmeket; ez a terv azonban meddő maradt.³

Tizenegy nyomtatványával el is érte célját; messze vidéken röpitette szét Dömölknek hírét; de a maga baját is szaporgatta velük. A főapát Dombi Mihály kanonokkal tart most is a dömölki jelenségek megítélésében és a róluk szóló nyomtatványokat szemesen gereblyéli; sok kivetnivalót is talál bennük. Először is megsértődik azzal, hogy az apát nem kért tőle engedélyt a kiadásukra. A tartalmukat is egészen más szemmel nézi és látja, mint az apát. Azt hiszi, hogy az apát vét a tridenti zsinat és VIII. Orbán pápának parancsa ellen, mert nyomtatványaiban püspöktől el nem ismert csodákat emleget. A mint 1747 tavaszán hallja, hogy Bécsben adják-veszik a *Bischöfflicher Decret* című nyomtatványt, és hogy benne a püspöki rendelet után olyan rendkívüli eseményekről is van szó, melyek a szentszéki gyűlésen nem fordultak elő, azt hiszi, megzavarodhatnak a hivek s azt hihetik, hogy a püspöki tekintély ezeket is csodáknak nyilvánítja; azt tartja, csak az igazságnak szolgál, ha fölszólal és másként is tesz a nyomtatvány ellen; és jellemző a két apátnak ekkori viszonyára, hogy a főapát nem szól az apátnak, nem is kíván és vár tőle magyarázatot, hanem egyenesen Kollonitz bécsi bíboros érsekhez fordul és kéri, koboztassa el azon nyomtatványnak még található példányait; el is éri célját. Ezzel magára haragítja a püspököt, ki a főapátnak ezen tetteivel püspöki jogában érzi magát sértve; szemére is hányja a főapátnak ezt az eljárását, a kapott magyarázat és fölvilágosítás után azonban megnyugszik.⁴

¹ *Libellus primae impressionis sine dato et loco impressionis cum praeapposita imagine: de bona fortuna, cui titulus: Bischöfflicher Decret.* A főapátnak «*Series productorum ad replicam archiabbatis deservientium*» című iratából. Ugyanott.

² *Libellus impressionis anni 1748. Jaurini editus, hungarici idiomatis, pius habet orationes et cantilenas, sed in ultima de ortu, progressu et miraculis Dömölkiensibus est compendium primi libelli.* A főapátnak előbb említett «*series*»-éből.

³ Oklevéltár 79. sz.

⁴ *Quod ubi expertus fuisset, Viennae apud eminentissimum principem et cardinalem dominum dominum archiepiscopum Viennensem super dictis libellis tanquam falsis et mendacibus inarestandis et confiscandis humillimam feci instantiam et obtinui. Reducem itaque me Vienna 19. Junii anni praescripti*

A püspöknél is tesz panaszt néhány világi ember a megjelent első nyomtatványok tartalma miatt; a püspök sem hagyja szó nélkül az apát eljárását, de egészen másként igyekszik segíteni a bajon. Főlemlíti az apátnak: fáj neki, hogy a mostanáig (1747 végeig) megjelent nyomtatványok a csodatevő szobornak olyan rendkívüli jelenségeket is tulajdonítanak csodáknak, melyeket ott a szentszéki gyűlésen nem ismertek el csodáknak, vagy nem vizsgáltak meg hegyiről-tövire, vagy megvizsgáltak ugyan, de nem tudtak eligazodni rajtuk, természetes vagy természetfölötti úton-módon történtek-e? Fáj neki az is, hogy azon nyomtatványok oly színben tüntetik föl őt, mintha a rajtuk-bennük elősorolt összes rendkívüli jelenségeket, minden válogatás nélkül, mind csodáknak nyilvánította volna; azt sem érti, mint tudta azt a sok minden mozgást, melyeket a szentszék kéteseknek hagyott, oly színben föltüntetni, mintha a szentszék igazaknak, kétségbevonhatatlanoknak és helybenhagyandóknak ismerte volna el őket. Azt sem helyeselheti, hogy azon nyomtatványok néhány a csodák után arról is szól, hány vendéglőben milyen áron kaphatni ellátást; a kegyelmeknek és anyagiaknak ilyen összekeverése sehogy sem illik. Mivel mindezekkel az ő püspöki hire-neve nem gyarapodott, az egyház tekintélye nem növekedett, de a Boldogságos Szűznek tisztelete sem erősödött, mivel ő szívvél-lélekkal szeretné a Boldogságos Szűznek tiszteletét minden folttól tisztán, minden mocsoktól menten tartani, azért nagyon kéri, egyben inti az apátot, hogy azon régi nyomtatványokat ne terjeszsze, újakat pedig az ő előleges püspöki vizsgálata nélkül ne nyomasson; a milyen tapasztalt, őszinte és jámbor embernek ismeri az apátot, meg van győződve, hogy az ő püspöki kérése és intése szerint tesz ezentúl.¹ Az apát meghajol a püspök előtt.

A főapát panaszának azért nem szakadt vége. A mint 1748-ban hallja, hogy az előbb említett 3. számú nyomtatvány készül Győrött s hogy tartalmának történeti részében megegyezik az eddigiekével, megint nem szól az apátnak, hanem két rendtagot küld a püspökhöz, kérjék őt, nézzen a tridenti zsinatnak ilyen természetű nyomtatványokról szóló parancsára és vizsgáltassa meg a készülő műnek tartalmát kinyomatása előtt; mit tett a püspök, arról nem hallunk; hogy a főapátnak nem volt inyére a műnek tartalma, azt a főapáttól magától halljuk.

(1747.) in Sancto Martino Excellentia Vestra obiurgando reprehendebat: quo pacto sim ausus dictos libellos facere confiscari? Sed posteaquam continentias eorundem et falsitatem praerecensuissem, videbatur eotum Excellentia Vestra facto eiusmodi meo acquievisse. A főapátnak a püspökhöz 1750. júl. 3-án irt «demissa replica»-jából; másolata a pannonhalmi rendi levéltár dömölki iratai közt.

¹ A győri püspöknek az apáthoz 1747 decz. 31-ikén irt leveléből; tervezete a győri püspöki levéltárban. — Elérkezett-e a levél az apáthoz, arról nem tudunk semmit; ha nem is jutott volna, az ügy komolyságából következtetheti, hogy élőszóval beszéltek meg az egészet.

Egy évvel később jelent meg Sopronban a «Compendium historicum», egész könyv, mely részletesen foglalkozik a dömölki szobor történetével; homlokán ott van a püspöki engedély. A főapát ezen műnek tartalmával sincs megelégedve; szerinte ez sincs a tridenti zsinat szellemében írva, ez sincs kellőképp megrostálva.¹ Az apát ugyanis a műnek több helyén nyíltan kijelenti, hogy mint történetíró írja ezt a művét; ilyenként pedig nemcsak azt írhatja, a mit a püspök csodának nyilvánított, hanem mindazt, a mit a szoborról kifogástalanoknak talált tanuk állítottak.²

Talál aztán a főapát még több hibát a nyomtatványokban. Nem tetszik neki az új helynek neve: szerencsés czell (cella de bona fortuna), szerinte piszkos haszonlesésre mutat.³ Tudjuk, hogy az apát annak idején kért, de nem kapott a pannonhalmi levéltárból Dömölkről szóló régi okleveleket, meg kellett tehát elégednie Estorás könyvének azon állításával, hogy a dömölki apátság 1446-ban alapult; később megismeri a főapát a főmonostori levéltárnak Dömölkről szóló legrégebbi oklevelét, az 1252-ben keltet; nem szól azonban az apátnak róla, hogy az kijavíthatta volna jóhiszemű tévedését, hanem másoknak mutatja, hogy rontsa vele az apát nyomtatványainak hitelét.⁴ Igaznak tartotta s használta nyomtatványaiban az apát Estorás könyvének azon állítását is, hogy volt azelőtt is a dömölki apátságnak csodatevő szobra; ennek az állításnak úgy akarná elejét-erejét venni a főapát, hogy Szentiványi Márton jezsuita nem is

¹ Nihilominus iterum subsequente anno 1748. alios eiusmodi libellos Jaurini pariter praelo committidum intellexissem, eorum binos conventuales meos, tanquam fide dignos, ad Excellentiam Vestram expedivi, qui demisse rogarent et ad mentem decreti concilii Tridentini super impressione huiusmodi librorum sonantis Excellentiam Vestram demisse reflecterent, ut praemissos eiusmodi libellos, antequam praelo submitterentur, regulari censurae ac revisioni committere dignaretur; tantum tamen abest legale id genus petitum mihi fuisse applacdatum, quin imo rursum anno 1749. alios eiusdem farinae libellos sub titulo: Compendium historicum compilatos, pariter contra mentem concilii Tridentini, debito modo non revisos, nec censuratos, nihilominus Sopronii, eosdem excudendos, Excellentia Vestra, propria censura praeapposita, admisisset. A főapátnak a püspökhöz 1750 júl. 3-ikán írt «demissa replica»-jából; másolata a pannonhalmi rendi levéltár dömölki iratai közt.

² Wir werden fürzlich die erste Wunder-Zeichen anführen, doch in keinen anderen Glauben, als in dem Glauben der nachgehends in Bischöflicher Inquisition geschworenen und authenticirten Zeugen. Welche zwar vor glaubwürdig von Ihre Excellenz dem Litt. Herrn Herrn Ordinario erkennen, doch aber das heilige Bild als Gnaden-reich oder Wunder-thätig zu Declariren nicht in den ausgesagten außerordentlichen Zeichen, sondern in anderen grösseren Wunderwerken allein ist das Fundament gesetzt worden. Compendium historicum, 8. l. — Ily szellemben ír a 13. és 59. lapon is.

³ Qui revera titulus non pietatem, verum turpe lucrum sonaret, írja maga a főapát a «declaratio libellorum patris Koptik» című lapon. A pannonhalmi rendi levéltár dömölki iratai közt.

⁴ Scribitur, quod abbatia Dömölk fundata sit anno 1446. et sinistre citatur princeps Paulus Eszterházi in Corona miraculosa imaginum B. V. M. Neque enim meminit huius abbatiae; patet autem ex producto hic sub D (cuius authenticum habetur in archivo montis Pannoniae), quod abbatia praedicta anno adhuc 1252. iam steterit. A főapátnak «Series productorum ad replicam archiabbatis» című iratából; a pannonhalmi rendi levéltár dömölki iratai közt.

említi Dömölköt, pedig bőven beszél Estorásnak azon könyvéről.¹ A főapátot a nyomtatványokban talált sok minden hiba és gyöngeség azon mondásra fakasztja: Az igazságtól ennyire eltérő koholmányt nem szabadna kinyomatni a hivek megtevesztésére.² Mind mélyebben iródik a komoly kritikával gondolkozó és az egyházi rendeletekhez szigoruan ragaszkodó főapát elméjébe, nemsokára meggyőződéssé erősödik az a tudat, hogy az apát, mikor a dömölki jelenségekről szól, először egymagában, aztán a püspök védő szárnyai alatt, elszakadt az igazságtól és többet mondott a kelletténél.

Még jobban távolodik egymástól, sőt harczba keveredik a két apát, mikor a dömölki egy régi kedves gondolatját akarja megvalósítani és papokat, egyházi szolgákat akar templomának és kolostorának nevelni.

Hires theologusok (Ascanius Tamburinus, Bartholomaeus a Sancto Fausto, Béllarminus, Fagnanus, Laurentius de Peyrinis, Rodriguez Lusitanus, Sanchez, Suarez) munkáiból tudja, mint fejlődött a szerzetek fölfogása a Szent Benedek regulájának 59. pontjában említett följánlott szerzettagokról (oblato). Szent Benedek regulájának ezen fejezete szerint az a kiskoru fiú a följánlott, kit a szülők ajánlanak föl a kolostorban Istennek. Ez a fölfogás tágult és bonyolódott idővel; azt is följánlottnak mondták, ki önmagát és mindenét adta örök ajándéknak a szerzetnek.³ Voltak ezek közt olyanok, kik a világban maradtak, világi emberekként éltek; mások a szerzetben éltek és a szerzetesekéhez valamennyire hasonlító ruhát kaptak.⁴ De még az ilyeneket sem nézték igazi szerzeteseknek, mert nem tettek igazi szerzetesi fogadalmat, hanem csak egyszerű fogadalommal kötötték magukat a szerzethez; az egyik, például, csak az engedelmesség, a másik, például, csak az engedelmesség és hűség fogadalmával; olyan is volt köztük, ki fogadalmat egyáltalán nem tett, az ilyen úgy kötötte magát a

¹ Asseritur etiam... quod antiquis etiam temporibus in abbatia Dömölk fuerit imago B. M. V miraculis clara et in testimonium adducitur princeps Paulus Eszterházi cum praedicta corona, et verum temere ac sinistre etiam in hoc puncto; nam pater Martinus Szentiványi S. J. coronam earundem imaginum fuse refert in suo opusculo *Rerum memorabilium Hungariae*. Nulla tamen vel mentio habetur ibidem imaginis miraculosae in Dömölk. Ugyanonnan.

² Talia itaque a veritate aliena commenta non deberent imprimi ad seducendum populum christianum. Ugyanonnan.

³ Sunt autem fratres oblato secundum sacros canones tales, qui se offerunt ad serviendum alicui monasterio vel ecclesiae vel in temporalibus vel in spiritualibus; tenentur servare sacram regulam et gaudent omnibus privilegiis monachorum et participatione bonorum operum et suffragiorum, sed, quamvis se ipsi ecclesiae obligent, ecclesia tamen eis non est obligata in eventum casus, quod eos sustentare non posset aut illi se male gererent. Deinde ratio illorum dependet a contractu vel promissione illorum, qua se ecclesiae obligarunt, nec non ab abbatis localis (qui hoc ipso, quod sit abbas, habet iurisdictionem ordinariam in monachos et familiares sui monasterii) ratione cum iis inita. Az apátnak «*Responsa abbatis Dömölkiensis*» című iratából; pannonhalmi rendi levéltár: Dömölk 2. 9.

⁴ Alii enim vivunt in saeculo et non mutant habitum, alii mutant aliquantulum habitum et vivunt in monasterio. Ugyanott.

szerzethez, hogy engedelmességet esküdött a szerzet fejének. Az ilyen följánlott vagy följánlkozott egyházi személynek tartható, mert különösen van Istennek ajánlva; hasonlítanak is valamennyire a szerzetesekhez, de még sem igaziak, nem örökös rendtagok, csak följánlkozottak (oblati), ajándékozottak (donati), átadottak (commissi), féltestvérek (semifratres), szolgálattelvők (servientes), harmadrendűek (tertiarii). Nem igazi szerzetesek, nem örökös rendtagok, mert nem tesznek ünnepélyes fogadalmat, azért el is távozhatnak elüljáróságuk engedelmeivel a szerzetből, ha az nem tudná őket eltartani; távozásukkor levetik kolostori ruhájukat és maguk gondoskodnak magukról. Nem igazi szerzetesek és nem fogadnak szegénységet, azért lehet vagyonuk is és erről haláluk esetére rendelkezhetnek. Nősek is lehetnek följánlkozottak; mert ha visszamegy az ilyen följánlkozott a kolostorból a világba, később elüljárójának engedelmeivel házasságot is köthet.¹ Szolgálattelvőknek is nevezik őket, mert rendszeren olyan szerzetek fogadják őket körükbe, melyek nem győznek szolgálát fizetni; fogadják pedig őket főként azon czélből, hogy a kolostorban szükséges anyagi munkát végezzék. Bekeblezik őket a szerzetbe, még pedig csak ideiglenesen, ha a szerzetnek nincs számukra biztos alapja, csak addig, a míg a szerzet győzi őket eltartani; véglegesen, ha a szerzetnek van számukra kellő alapja. S mivel nem igazi szerzetesek, azért nem is kell igazi rideg novicziatust szolgálniuk; elég, ha egy éven át engedelmességben élnek; elüljárójuk engedelmeivel akár a kolostoron kívül is tölthetik ezt az évet, ha megvan az erős szándékuk, hogy elüljárójuk parancsára rögtön visszatérnek a kolostorba. Nem igazi szerzetesek tehát az ily értelemben vett följánlkozók; lehet azonban belőlük igazi szerzetes, sőt miséspap is, mert a pápa tekintélyével és elüljárójuk engedelmeivel ünnepélyes fogadalomhoz és a papi rendhez is bocsáthatók. Ilyes följánlkozók vannak minden olasz, sok franczia és néhány német kolostorban.

Az apát ilyen novicziusfélét szeretne a rendhez Dömölkre fogadni; bizonyára akadnának közülük, kik miséspapságra is alkalmasak, ezek idővel miséspapokként szolgálnának, a többiek egyszerű fráterekként élnének a kolostornak és templomnak.

Emeltet is számukra kolostora mellé új épületet; van abban harminczkét külön szobácska (cella), van benne külön betegszoba, külön imaterem, van a novicziusmester és segítsége számára külön két lakás, van még közös terem üdülőnek és iskolának, erre használhatták különben a rendes ebédlőt is, a kolostor közepében levő kápolnát használhatják lelki gyakorlatokra, abban gyakorolhatják a

¹ Non sunt veri religiosi, etiamsi gestent habitum ordinis et vivant sub praelati regularis obedientia, cum deficient in iis, quae sunt de substantia status religiosi. Belizariusból idézi ezt és az előbbit is ugyanazon irat. — Ideo non esse religiosos, quia non emittant vota substantialia religionis. Ugyanattól ugyanott.

templomi szertartásokat, ha a novicziatusnak imatermét kicsinyelnék. S ha a novicziatushoz kívánnak külön kertet is, ilyennek használhatják a novicziátus közepén levőt és a mögötte elterülőt, aztán a halastónál és a régi kolostornál is van kert, a Ság hegyére is fölmehetnek; mikor ezen messzebb helyekre mennek az ifjak, senkit sem eresztenek majd a közelükbe. El is zárhatni a novicziatust; kulcsa mindig a novicziusmesternél lesz, nem léphet oda be más, mint a mesterek és a kit ezek vezetnek oda fontos okból. A mint mindenütt a rendes rendtársakkal étkeznek a novicziusok, úgy lesz náluk is; ha azonban vendégek lesznek az ebédlőben, akkor külön szobában terítenek majd nekik. Nem tartja azonban szükségesnek az apát, hogy a VIII. Orbán és VIII. Kelemen pápák bulláiban foglalt összes kellékek meglegyenek az ő novicziátusában; nem akarja három évre nyújtani, hisz másutt sem tartják meg, Pannonhalmán sincs meg a pápáktól kívánt külön clausura, ott sem tart három évig.¹

Ilyen novicziátust ő egészen nyugodtan állíthat, a szükség kényszeríti erre. Mikor a csodás események hírére csak úgy dültek a népek a kisczelli kápolnához és az új templomhoz, akkor kért már a főapáttól több rendtársat; nem kapott azonban többet háromnál, s a főapát maga vallotta meg, hogy nem küldhet több alkalmasat. Többször kért még később, de nem kapott, s nem is remélhet Pannonhalmáról több rendtagot, mert azóta csak három vagy négy novicziust vettek föl Pannonhalmán. Hogy segítsen magán, 1747-ben a kancellárhoz fordult s kérte, szorítsák a főapátot a szükségesség, hasznosság és tisztesség címén arra, hogy több papot és anyagi segítséget is adjon Kis-Czellnek; azt gondolta ugyanis az apát, hogy bátran hivatkozhatik a tridenti zsinatnak egyik határozatára (sess. 24., cap 4.), a mely szerint a főpapoknak tartozó kötelességük szorítani kell őket arra, hogy annyi papot adjanak a templomhoz, a hány csak szükséges az istenisztelethez és a szentségekhez; azt is kívánja az a határozat, hogy a templomhoz kerülő új papoknak ellátásáról az anyaegyháznak, a kisczelli esetben tehát a pannonhalminak, jövedelméből kell gondoskodni. Törekvésének azonban nem volt látatja: több papot nem kapott, anyagi segítséget sem juttattak neki. Hol szerezzen bajára irt? A pápához vagy követéhez nem fordulhat, primása nincs az országnak, a kancellár nem segített, a püspökre úgy sem hallgat a főapát. Úgy segített tehát magán az apát, a mint lehetett: franciskánusokat és világi papokat hívott és fogadott a kolostorba gyóntatóknak és misézőknek; ezzel segített a zarándokseregen, a kolostor erszényét azonban megterhelte, mert ezen segítő papok uras ellátást, évi fizetést és mindennapi

¹ A dömölki novicziatus berendezésének leírását az apátnak «Controversia inter dominum archiabbatem et abbatem Dömölkiensem ratione susceptorum novitiorum excitata» című apáti iratban látni. Győri püspöki levéltár.

miséjükért díjat is kivántak; a hivek jámbor adományainak nagy része ezen kiadásra kellett, egyéb kiadásra már nem igen marad belőlük. De még így sem volt elég pap Kis-Czellben, sok zarándok még így is lelki vigasztalás nélkül tért vissza.

De nemcsak miséspap kellett volna jóval több, szolgál is. A szokásba hozott fényes istentisztelethez a miséspapokon kívül sok szolgál kellett, az ének- és zenekarba énekesek és zenészek, a sekrestyének, a viaszboltnak dolgára, a jámbor társulatokba lépők összeírására, a csodás események följegyzésére, a kolostor sok minden dolgának végzésére sok szolgál kellett. Az apát világiakat fogadott drága fizetésért s nem lehetett a munkájukkal megelégedve; hűségük ellen is volt kifogás, bár esküvel kötelezte őket az apát lelkiismeretes munkára. Oly szolgálakat szeretett volna az apát, kik nem fizetésért szolgálnak immel-ámmal, hanem az ügy iránti szeretetből, a templom és kolostor iránti lelkesedésből szolgálnak lelkesen és hiven. Ilyenek is telnének a fölajánlkozó novicziusfélékből, még pedig kettő kellene gyertyatartósnak, kettő füstölősnek és kettő levitának az istentiszteletnél, kettő végezné a sekrestye dolgát, egy összeírná a társulatokba lépőket és a csodás eseményeket, kettő lenne az ebédlőben, egy a pinczében, négy a viaszboltban, a zene- és énekkarhoz kellene négy hegedüs, két basszista, két tenorista és orgonista, kettő kellene ajtósnak, összesen tehát huszonnyolcz.

A főapát ellenkezésétől sem kellene valami nagyon tartani. Igaz, annak idején, ezelőtt tíz évvel még csak hallani sem akart a főapát dömölki novicziusokról; azóta azonban sok minden megváltozott, s ő különben nem is igazi novicziusokat, hanem csak novicziusfélét akarna kolostorába fogadni. Töpreng az apát az ügynek ezen részén s azt találja, hogy vehet föl ilyen novicziusokat. 1. Vagy szükséges ehhez a főapátnak beleegyezése vagy nem; ha szükséges, akkor már van valamelyes; a főapát ugyanis ezelőtt néhány évvel látogatott Dömölkön és látott a kolostorban két ilyen novicziusfélét; nem szólt a fölvetelük ellen, hanem csak azt mondta neki (az apátnak): ne merje őket az ő főapáti beleegyezése nélkül fogadalomra bocsátani; ő ezt nem is akarta tenni, nem is tette; Mocz Tóbiást sem eresztette fogadalomra, pedig már öt éve van Kis-Czellben fráterként, s az új novicziusfélét sem akarja a főapát engedelmével fogadalomhoz ereszteni. — 2. Észszerűen nem is gátolhatja a főapát az ilyen novicziusfölvévést; hisz többszöri kérésre sem küldött, de nem is küldhetett rendtagokat, mert nincs elég szerzetese, így tehát nem is ellenkezik észszerűen, ha ő ilyen novicziusfélét fogad a kolostorba s ilyformán segít az apátság nagy paphiányán. És mikor a főapát kinevezte dömölki apátnak, kötelességévé tette, hogy az istentiszteletet és szerzetesi életmódot a templomban és kolostorban növelje és fönntartsa, a Pannonhalmáról hozzáküldött rendtársakat

elfogadja és minden szükségessel ellátja; ha tehát a főapát akarja a czélt, kell akarnia a szükséges eszközöket is; a főapátnak czélja az istenitiszteletnak öregbítése, ez történhetik a kánoni kar-imával, ehhez pedig több szerzetes kell, akarja a szerzetes életmódnak megtartását, ehhez is több szerzetes kell; s mivel a főapát csak három rendtársat küldött Pannonhalmáról, pedig sokkal többet kellett volna küldenie, ha az istenitiszteletnak gyarapodását akarja, azért szinte beleegyeznek, hogy több szerzetes legyen Kis-Czellben; ez pedig novicziusfölvétellel történhetik. Azt írta 1749-ben a főapát Kis-Czellbe: Nem hiszem, hogy Isten lelke lakik közöttetek, ha a két officiumot (officium divinum et marianum) nem végzitek a pannonhalmi mód szerint; Pannonhalmán pedig közösen, karban mondják el; a főapát tehát azt akarta, hogy kar-imát rendezzenek be, mivel pedig ehhez nem adott elegendő rendtagot, nem tagadhatja meg észszerűen az engedélyt a novicziusfölvételhez. — 3. S ha hallgatagon ellenkeznék is a főapát, az sem kikerülhetetlen akadék; mert ha a közvetlen elüljáró ellenáll, akkor szükség esetén támaszkodhatni a közvetett elüljáróra; így tesz majd ő, támaszkodik majd a boldogult győri püspökre, Groll Adolfra, a ki a maga egész hatalmával, tehát az apostoli szentszék küldöttjeként (delegatus) és olyanként, kinek még a kiváltságos szerzetesekre és főnökeikre is van joghatósága, a kinek kötelessége az alárendelt főpapok mulasztásait pótolni, adott engedélyt a dömölki kolostor restaurálására, novicziusok fölvevésére, mikor annak idején látta, hogy az apátság el van hanyagolva, hogy csak Bánics Domonkos rendtagot hagyta ott a főapát, a többi rendtagot pedig Pannonhalmára hívta vissza; ő már restaurálta részben az apátságot: ott az új kolostor, ott az új templom; az új novicziusfélékkel még jobban restaurálja majd: behozza majd a rendes kar-imát, növeli az istenitiszteletet és erősíti a szerzetesi életmódot. — 4. Még erősebb támaszték is kínálkozik, a királyasszonynak 1747 máj. 29-ikén kelt rendelete, a mely azt kívánja, hogy Pannonhalmán zsinórmértéknek az örökös tartományok kolostoraiban dívó szokást és gyakorlatot kell venni; ezeknél pedig az a szokás, hogy a fiókapátságok is vesznek föl igazi novicziusokat és sohasem kérnek ehhez engedélyt az atyaapáttól, elnöktől vagy vizsgálótól; a királyasszony parancsa szerint tehát neki sem kell engedelmet kérni a főapáttól; minden apátnak ugyanis, tehát még a fiókapátnak is, van a közönséges jog szerint a maga kolostorára kiterjedő joghatósága, nem is lehet az ő kolostora teljes vagy legteljesebb joggal más kolostorba kebelezve, mert a szent kánonok szerint nem lehet egy kolostornak két feje; s ezt a fölfogást nem rontja az a tény, hogy a főapát az egész magyar benczességnek főapátja, mert Joannes Crusius szerint a rend fejének nem azért mondanak valakit, mintha az alárendelt kolostorok jogairól és jószágairól különös engedelem nélkül intézkedhetnék, például jogot és jószágot egyik

kolostortól a másikhöz átrendelhetne, hanem pusztán a szerzetesi fegyelem fönntartására vonatkozólag; nem szabad tehát az ily főnek isteni és emberi jogot fölforgatni, tetszése szerint rendelkezni, hanem csak is a szent kánonok és a kolostoroknak bevett szokása és gyakorlata szerint; a főapát sem tilthatja meg tehát a neki alárendelt apátságban a novicziusfölvételt.

A mint az apát tovább töpreng tervén, új fogas kérdés merül föl: hogyan fogja ezen novicziusféléket a kolostorhoz kötni? 1. Mivel minden apátnak van rendes joghatósága, azért mindegyik követelhet alárendeltjeitől hűségesküt; s ha drága jószágot, fontos dolgot, pénzt ad alattvalóinak kezére, akkor meg különösen kívánhat tőlük ilyen esküt; ő pedig ezen novicziusfélékre a sekrestyének, a viaszboltnak sok minden értékét bizza majd; hogy kára ne legyen ebből a templomnak és kolostornak, jó lesz, ha tanuk előtt esküt vesz tőlük, hogy hiven járnak el dolgukban. — 2. Megtörténhetik, hogy valami akadékoskodó azt hányja majd a szemére, hogy ezen novicziusfélékkel megterhelte a kisczelli templomot; hogy ezt jogosan ne mondhassa senki, jó lenne esküvel megfogattatni velük, hogy épen nem akarnak átkos teherként súlyosodni a templomra, hogy régi ruhájukat öltik föl megint, Isten nevében távoznak majd a kolostorból, maguk gondoskodnak minden szükségletükről, ha a kisczelli egyház nem birná őket éltetni. — 3. Igaz, az ilyen eskü nem mindennapos dolog; de az ügy, a melynek kedvéért történnék, az sem mindennapi; s ez az eskü senkinek sem árt, a kisczelli egyháznak pedig használ; aztán az alakja a törvényes eskünek mintájával egyezik majd meg. — 4. Azt is mondhatná valami kákán csomót kereső, hogy ilyen följánlkozóknak fölvétele valóságos új szerzet; azt felelhetni: ez csak nálunk szokatlan, külföldön azonban használatos módja a kolostor benépesítésének; mivel azonban ezen külföldi kolostorok nem szorulnak arra, hogy ilyen tagjaikra fontos tárgyat, kényes munkát bizzanak, s mivel később ügyis fogadalomra bocsátják ezen tagjaikat, azért arra sem szorulnak, hogy ilyen esküvel kössék őket a kolostorhoz. Kisczellben az apát nem végezhet, világiakkal sem végeztethet hasznosan minden fontos dolgot, az új novicziusfélékre szeretne sok munkát bizni; azok végeznék az apát terve szerint a sekrestyének dolgát, azok adnának-vennének majd a viaszboltban, ők vennék át a jótevőktől a templomnak szánt adományokat; sok érték fordul meg tehát a kezükben. Hogy kárt ne lásson az egyház, jó lesz velük esküvel fogadtatni hűséget. Ezzel nem akar valami új szerzetet alapítani, Isten ments, ezzel csak oly módon akarna segíteni a kisczelli templomon-kolostoron, a mely hasznosnak ígérkezik. — 5. Épen nem akar ezzel új szerzetet alapítani, hisz a szerzetnek lelke az ünnepestyes fogadalom; az ő novicziusféléi pedig nem tesznek ilyent a főapát beleegyezése nélkül, csak a benczéseknel dívót; s ha a főapát ehhez nem adna

engedélyt, akkor folyamodik majd engedélyért a főapát fölött álló helyre; ha ott sem teljesítenék kérését, akkor a jó Isten, a boldogságos Szűz Mária, a kiknek tiszteletét nemcsak az épített templommal és kolostorral akarta terjeszteni, hanem a novicziusokkal is szeretné gyarapítani, nem számítják majd neki vétkül, hogy nem tudta kedve szerint növelni az istenitiszteletet; ha tehát seholsem hallgatják meg kérését és nem bocsáthatja fogadalomra novicziusait, akkor világnak ereszti majd őket, hisz úgylis csak végső szükségből veszi föl őket.

Aztán szeretne ezen novicziusokból, ha nem is mindannyiából, legalább az alkalmasából, miséspapokat nevelni. A nagy paphiány nógatja, kényszeríti erre. A kisczelli kápolnához és templomhoz ugyanis télen át is zarándokolnak emberek, nyáron pedig özönlenek a népek, vásár- és ünnepnap ezer és ezer bucsús tolong; mindannyia szeretne a gyóntatószékhez férkőzni; kérnek, könyörögnek, sírnak a gyóntatóért a zarándokok; mindhiába, nem mindannyian, csak kevesen önthetik ki lelkük baját a gyóntatószékben, sokan meg gyónás nélkül kényszerednek haza panaszosan. S mindez csak azért történik, hogy a főapát nem küld Kis-Czellbe elég gyóntatót. Ezen a bajon úgy segített, hogy francziskánusokat és világi papokat hívott és fogadott a kolostorhoz; finom ellátást és jó fizetést kívántak, a vállalt munkára azonban mégsem lehetett őket szorítani. Hogy ezen a bajon is segítsen, azt szeretné s arra törekszik, hogy a fölajánlkozókól az alkalmasokat miséspapoknak szenteltethesse, mihelyt a fönntartásukra szükséges alap valahonnan megkerül; ezek aztán már nem fölajánlott, hanem igazi rendtagok lennének. S azt hiszi, volna mindehhez joga; ha pedig kétségessé nék ebben valaki, majd kér erre jogot attól, a ki megadhatja; és nagyon csodálatos lenne, ha nem adnák meg azt az engedélyt, hogy ezen egyelőre fölajánlottak igazi szerzetesek lehessenek, ha megvan a szükséges alap, ha már miséspapok mikor olyan kevés a pap, mikor Dömölknek ősrégi joga van külön novicziusokat fölvenni, mikor az egész földkerekségen elterjedt gyakorlat azt bizonyítja hogy a fiókapátság külön test, a mely külön vehet föl leendő tagokat. Hogy a fiókapátságok külön testek, azt bizonyítja külön fejük, apátjuk. A milyen a viszony az érsek és püspök, olyan a főapát és az apát közt; a mint a püspöknek van külön területe, papsága és ezek fölött rendes joghatósága, úgy van a főapátnál kisebb apátnak külön szerzetes papsága és kolostorában rendes joghatósága; külön testek tehát a fiókapátságok, ilyeneknek pedig külön jogaik vannak s ezeknek erejénél fogva tartoznak az apátok külön gondoskodni rendtagokról és a szükséges számban papokat fölszenteltetni.

Az is fontos az apát szemében: ugyan van-e a kisczelli kolostornak elégséges alapja ennyi szerzetesnek és szerzetesfélének éltetésére? Azt hiszi, a kisczelli papi munkának lelkiismeretes végzésére legalább is harmincz pap kell, de több

is elkel; legalább is harmincz noviczius kell tehát, ha belőlük akarják a kívánatos és szükséges miséspapokat nevelni. Ennyi papnak eltartásához pedig nagyjában eddig is meg van a kellő alap, és remélhetni, hogy ez az alap Isten jóvoltából még növekedik. Minden félreértés kikerülése végett tisztázza először az alapnak fogalmát és megemlíti, hogy XV. Gergely pápának 1622 aug. 17-ikén kiadott bullája szerint a kolostor alapításához szükséges alapnak nem kell egészen ingatlan birtoknak és ebből kerülő jövedelemnek lennie, hanem lehetnek szokásos alamizsnák is; a szükséges alap tehát évi jövedelemből és szokásos alamizsnákból is kerülhet; azt rendeli ugyanis az a bulla, hogy ne állítsanak kolostort, ha tizenkét szerzetes nem tud megélni annak jövedelméből és a szokásos alamizsnákból. Aztán nézi a kisczelli kolostornak jövedelmét: 1. Eddig csak kevés jövedelme volt földeiből, mert nem művelték az apátságnak egész területét; most azonban terjedt és javult már a gazdálkodás, évenként körülbelül ezer mérő szemes jószágot vetnek el, s terem belőle 4—5000 mérő.¹ — 2. Alamizsna néven érthetni a viaszboltnak évi jövedelmét és a hiveknek jámbor adományait; a kettő kitesz évenként körülbelül 3000 frtot. — 3. A korcsmáknak egyes kihasználásából 2000 frtot is nyerhetni; a mézesbábosok (dulciarii) 100, a boltok (officinae) 200, a mészárosok 100 frtot fizetnek. Az összes jövedelem tehát 5—6000 frt; ezen pénzből itt a hazában akár negyven ember is tisztességesen, ugyanannyi szerzetes pedig még könnyebben él meg belőle, mert szerzetesi közös életben száz forint is elég egy emberre.² Meg van tehát a szükséges alap; s ez nagyobb lenne már, ha a főapát már hallgatott volna az ő szavára és segítette volna őt nemcsak a rendtagok fönntartásában, hanem a fölszerelés jobbitásában és vendéglők építésében; mivel azonban a főapát mi segítséget sem adott, ezen hasznos és szükséges befektetéshez azon pénzt fogja tán fölhasználhatni, melyet a Kis-Czellbe törekvő novicziusoknak néhány hoz majd magával.³ — 4. De még más jövedelem is kínálkozik alapnak. Ha lesz Kis-Czellben harmincz miséspap, azoknak miséiből 5400 frt jutna a kolostornak; ebből is megélhetnének mindannyian. Mindezek megfontolása után kijelenti: mivel a pápai bullától kívánt alap meg van, mivel ő már épített a kisczelli viszonyokhoz képest elég kényelmes kolostort, mivel szép könyvtárt is szerzett már, azért szinte kár novicziusfélétet fölvenni, sokkal okosabb dolog lenne

¹ Eddig volt jövedelmük a juhászatból 200, a sörfőzésből és korcsmákból körülbelül 100, a földek terméséből néhány száz, a várdai malomból és földből 2—300 frt.

² Nagy az olcsóság; a marhahúsnak fontja 2 kr., a borjubúsé 4 denár (egy garas), a bor, ha korán veszik, 1 frt; hogy ilyen kevésből, ilyen olcsón élnek meg a rendtársak, arra hat egyszerű életmódjuk: három tál ételt s egy fél liter bort kapnak; ez pedig napjára 15 kr.

³ Ajánlkozott olyan ifjú, ki 4000 frtot hozott volna magával, néhány 2000 frtot, mások 1000-et; legtöbbje azonban szegény.

igazi novicziusokat fogadni a kolostorba; ezekből igazi benézések nevelődhetnek, a kik aztán papi lelkes munkásságukkal a zárandokoknak vigasztalására és Istennek dicsőségére szolgálhatnak.

Azzal is tisztába akar jönni az apát: nem sérti-e ezen novicziusféllel a főapátnak jogait? Azt hiszi, épen nem. Sohasem gondolt arra, hogy a főapáttól függetlenítse magát; sohasem ötlött eszébe, hogy annak jogait sértse; s ha a kisczelli kolostorban lennének neki külön novicziusai és később azokból nevelődött külön szerzetesei, azért a főapát egész nyugodtan küldhetne neki tovább is Pannonhalmáról rendtagokat; igaz ugyan, ez mintha ellenkeznék a kánonokkal, mert ezek szerint szerzetes nem lehet két kolostornak tagja, apát nem állhat két kolostornak élén; mivel azonban a főapát eddig küldött, maradjon meg a gyakorlat, s küldjön ezentúl is. Jó lenne azonban ezen küldendő rendtársaknak számát pontosan megállapítani, hogy ő a novicziusok fölbevésében ezen számhoz igazodhassék. Aztán őszintén megvallja; ő a főapátnak fiúi engedelmességet fogadott, de nem olyant, mint az egyszerű rendtárs (privatus monachus) szokott fogadni, hanem olyant, mint az apátok szoktak az atyaapátoknak ígérni, a szent kánonoktól körülirtat; ezt a fogadott engedelmességet illő tisztelettel meg is tartja, kivéve, ha a főapát a szent kánonok, a szent regula, a kolostorokban divó szokás és gyakorlat ellen parancsolna vagy tiltana valamit, mert ezek ellen ő nem tesz, nem is szabad ilyenkor engedelmeskedni; ily esetben azt mondaná, a mit az ifjú Makabeus mondott Antiochusnak: Nem engedelmeskedem a királyi parancsolatnak, hanem a törvény szavára hallgatok.

Adománylevelében azt kívánja a főapát, hogy a dömölki apát 1. engedelmeskedjék neki és tisztelje őt, — 2. tartsa fenn és növelje a kolostorban a szerzetesi életmódot és a templomban az isteniszteletet, — 3. fogadja kolostorába a Pannonhalmáról küldött rendtagokat és gondoskodjék azoknak szükségleteiről, — 4. ne pazarolja, ne idegenítse el az apátságának semmijét se, hanem ellenkezőleg, az apátságának elveszett jószágát is törekedjék visszaszerezni. Mindezt eddig is megtartotta, ezentúl is megtartja. Mindezzel épen nem ellenkezik a novicziusfölvétel, sőt a szent kánonokkal és a szent regulával az ellenkezik, hogy valamely kolostornak magának ne legyenek igazi fiai, hanem mindig csak másunnan jött rendtársak lakjanak benne. S ha ő annak idején vigyázatlanul ezt is ígérte volna, most az lenne a kötelessége, hogy engedjen a szent kánonok intésének: Ne tedd, a mit meggondolatlanul ígértél. A Pannonhalmáról küldött rendtársak mellett élhetnek tehát a kisczelli kolostorban az apátnak magának is szerzetesei, mert a dömölki kolostor a pannonhalmitól külön test, külön apátja van, tehát külön tagokkal is kell birnia, a mint van külön joga és jószága, melyet Pannonhalma adományoz a kegyuraság révén apáttevéskor.

Nem sérül tehát, hanem bővül a főapátnak joga a dömölki novicziusokkal, mert többre terjed majd a joghatósága, többeket látogathat, többeknek parancsolhat, többek fölött ítélhet majd a szent kánonok és a szent regula szerint.

Közli ezen gondolatait és tervezetét a dömölki rendtársakkal; az elüljáró helyesli, a másik kettő nem.

Sokáig vivódik ezen gondolataival és tervével; csügged, mikor a főapátra gondol, a ki valószínűen, szinte bizonyosan, ellenkezik majd; erős lelket merít megint, ha a gyönyörű célra gondol, mely így megvalósul; aztán határoz, megindul, megy óvást is, lángolvást is a céljához vezető úton.

A mint az apát szándékának hirtelensége 1750 tavaszán elterjed, csakhamar sokan kopogtatnak a kisczelli kolostor kapuján. Az apát harminczhármuknak kérését hallgatja meg, neveik: Annich Róbert, Bauernfeind Oscio (Ignác), Brand Vitál, Celler (Zeller) Lénárt, Demuth Ámánd, Döll Placid, Felber Izidor, Fest György, Fröschl Béda, Geisler Kristóf, Heincz Ödön, Hirt Lukács, Manhardt Czelesztin, May Ambrus, Micheler Engelbert, Münster Konstantin, Obermayer Mainrad, Raab Rupert, Raming Ignác, Rärer Mátyás, Sandtner Leander, Schapauer Ottó, Schleiffer Gergely, Schmiedt János, Seyerl Benedek, Sommer Alán, Springer (Sprenger) Bernát, Turdy Krizosztom, Varina János, Wittib Béla, Günther, (Bayermann) Innoczencz, Kolumbán.¹ Látni, hogy az apát új neveket adott nekik; aztán ad nekik fekete reverendát, a milyenben sok helyen a sekrestyések járnak; nem adja azonban nekik a benzés ruhának jellemző részét: a skapulárét és kukullát, hogy ruhájuk se mutassa őket igazi benzés novicziusoknak.²

Nem látatlanba fogadja őket a kolostorba, fölvilágosítja őket helyzetükről és jövőjük kétes voltáról. Tudják, hogy a benzés rend az összes nyugati rendeknek eleje, hogy a Rend egyik-másik kolostorának nemcsak igazi szerzetes, hanem megtért, följánlott (följánlkozott) és ajándékozott testvéreknek hívott tagjai is vannak; azt is hallják az apáttól, hogy a dömölki kolostornak most egyelőre nincs még számukra elegendő és állandó alapja, azért igazi szerzeteseknek nem veheti föl őket. A jelentkezők mindezt tudják és kijelentik, hogy megelégsznek azzal, ha följánlkozott testvéreknek veszik föl őket; aztán az apát kívánságára megfogadják és esküvel is erősítik 1750. ápr. 19-ikén Hetyey Benedek tanu jelenlétében az apátnak, hogy 1. mindenben engedelmeskednek az apátnak és utódainak és a tőlük rendelt elüljáróknak, — 2. hiven, minden csalás, furfang, hamisság és lopás nélkül szolgálnak a templomnak és

¹ Czimár Mórnak 1838. évi kéziratosa rendi történetében (130. l.) csak harmincz novicziusról hallunk; említ közöttük egy Sklenár Lóránt nevű cseh ifjút is, irataink nem szólnak róla.

² Vestes monachales ipsis non dedi, quia nec skapulare, nec capucium portarunt. Az apátnak levéltervezetéből; «Miscellanea, 24.»

kolostornak, — 3. senkitől sem fogadnak el semmit sem a maguk hasznára, nem is tartanak vissza semmit sem a maguk javára, nem is adnak és ajándékoznak semmit sem másoknak azon célból, hogy a számukra félretegyék, — 4. Szent Benedek regulája szerint élnek, — 5. jezsuiták módjára kötelesek elfogadni a kolostorból való elbocsátást, ha a kolostor nem birná őket eltartani, a főapát az apát halála után nem akarná őket a kolostorban megtűrni, ha bennük mutatkoznék valami kánoni ok az elbocsátásra; ők maguk azonban csak kánoni okból kérhetnek távozásra engedélyt, — 6. távozásukkor oda mennek, a hová küldik vagy engedik őket, például káplánnak, remetének stb. — 7. az elbocsátottak megint visszatérnek a kisczelli kolostorba, ha visszahívják őket, — 8. a kisczelli katechetikus egyesületnek papjaiként is maradnak esetleg Kis-Czellben, ha a főapátnak akarata szerint nem lenne novicziátus; azok pedig, a kik nem kaphatnak asztalczimet (titulum mensae) vagy nem lehetnek papok azok a kolostor anyagi erejének megfogyatkozásakor fölveszik világi ruhájukat, visszatérnek a világba és ott maguk gondoskodnak magukról.

Azt gondolta az apát, hogy ilyformán nem terheli a dömölki apátságot és nem sérti a főapát jogait novicziusaival.¹

A mint a főapát hall a kisczelli novicziusokról, iszonyó vihart támasztott. A vihar elzúg egészen a királyasszonyig; azt panaszolja el a főapát, hogy a dömölki apát majdnem harmincz fiatal embert vett föl novicziusnak az ő ellenkezése daczára, holott a főapáttól, mint atyaapáttól, függött eddig a dömölki kolostor, hogy szokatlan esküvel kötötte a fiatalokat kolostorához, még pedig oly szándékkal, hogy idővel papokká szentelteti őket. A királyasszony fontosnak és kényesnek látja az ügyet, azért gyorsan és szép szerével akarná elsimítani a két apátnak viszályát. Május 12-ikén irat a kancelláriával a győri püspöknek: Mivel nyilvánvaló, hogy ennyi szerzetest nem tud táplálni a dömölki apátság, mivel a szerzetesek számának növelése, különösen elégséges alap nélkül, a közügynek kárára van, mivel a két apátnak ezen összetűzéséből a hivek megbotránkozhatnak, igyekezzék a bajt mennél hamarább szép szerével eligazítani, hogy a szent kánonok valahogy kárt ne valljanak és a hívő nép meg ne botránkozzék; kívánja a királyasszony még azt is, hogy a püspök számoljon be neki apróra, mint járt el s mily okokra támaszkodott a két apát.²

A püspök megindul a békítés útján s mindjárt akadékbá botlik.

A mint a főapát értesül az ügy elintézésének tervezetéről, ir a kancellár-

¹ Instrumentum fratrum oblatorum, una cum eorum propria manu subscriptis nominibus, in quo manifeste videtur, abbatem Dömölkiensem eos recipiendo nec ecclesiam gravasse, nec iura archiabbatis laesisse. Eredetije a göttweigi könyvtár «Miscellanea 24.» kötetében.

² Oklevéltár 86. sz.

nak s kéri, ne kényszerítsék őt a püspök ítélőszéke elé, mert, a multból ítélve, nem bizhatik annak pártatlanságában. A kancellár csodálkozik ezen bizalmatlanságon, most hall róla először; aztán azzal csitítja a főapátot: a királyasszony nem bírónak, hanem csak közbenjárónak tette a püspököt, oly föltétellel: békítse össze a két viszálykodót; s ha nem tudna köztük békét szerezni, tegyen majd jelentést, hogy másként intézkedhessenek.¹ Úgy látszik, a püspök is hallott a főapát bizalmatlanságáról, a mely miatt békítő szándéka és törekvése bizonytalan kockázat; s mintha szeretne szabadulni a kényes megbizástól, jelentést tesz máj. 23-ikán a királyasszonynak s elsorolja azon okokat, a melyek miatt nem foghatott eddig a békítéshez. A királyasszony azonban megmarad előbbi határozata mellett s jún. 1-jén kelt levelében azt iratja a püspöknek, hogy az említette okokból, melyek eddig visszatartották a békéltetéstől, fogjon csak hozzá a békítéshez. A főapát sem nyugszik a kancellár válaszában s Istenre kéri őt, ne kényszerítsék őt a püspök ítélőszéke elé és hatalma alá, mert az egész vidék tudja, hogy a püspök és az apát egy szív s egy lélek; megokolja bizalmatlanságát másként is és bővebb bizonyításra is kész, azért halasztást és kihallgatást kér.²

Könnyű a dolga a püspöknek Koptik apáttal. Fölszólítja őt, jelenjen meg nála jún. 11-ikén ezen ügyben; az apát beteg s azon betegen siet Győrbe s egy iratot nyújt át, melynek czíme: A dömölki apátnak válasza a fölvevett novicziusok ügyében máj. 12-ikén kiadott jóságos királyi rendeletre. Az apát azt hiszi, hogy kimeríti tárgyát, ha hét kérdésre felel részletesen: 1. hány és milyen novicziust vett föl? — 2. mért vett föl annyit? — 3. mért vette föl őket, holott a főapát ellenkezett? — 4. mért kötötte le őket szokatlan eszkövel? — 5. mért akar belőlük miséppapokat nevelni? — 6. van-e a kolostornak ennyi ember ellátására elég alapja? — 7. nevelhetni-e Dömölkön ilyen novicziusokat a főapátságtól való függésnek sérelme nélkül? A bő irat erős visszhangja mindannak, a mit már hallottunk az apáttól, mikor a novicziusok fölvevésének ügyén tépelődött s gyötrődött. Azzal végzi az apát: A velem közölt királyi rendeletre kötelességem szerint ezt kellett válaszolnom. Mindezt, egészében és részleteiben, mélységes alázattal terjesztem őfelsége ítélete elé, s ha parancsolja, a novicziusokat mind elbocsátom, azon reményben, hogy anyai kegyelmével és királyi elhatározásával a dömölki szent helyről bőségesen gondoskodik.³

Két nap mulva a püspök rábeszélésére új iratot szerkeszt s abban elsorolja azon föltételeket, melyek alatt békéhez hajlik: 1. ha azt követeli tőle a főapát,

¹ Oklevéltár 87. sz.

² Oklevéltár 88. sz.

³ Az apát irata a pannonhalmi rendi levéltár dömölki iratai közt.

hogy ezentúl ne vegyen föl az ő hire-tudta nélkül novicziusokat, ő beleegyezik; csak szabadjon neki az eddig fölvetteket megtartani; ezekre ugyanis nagy szükség van Kis-Czellben; — 2. ha azt követeli tőle a főapát, hogy a mostanig fölvetett novicziusokat is útnak ereszze, abban is megnyugszik, de kettőt kíván ez esetben: *a)* hogy minden föltűnés és a népnek minden botránkoztatása nélkül történjék az elbocsátás, — *b)* hogy 12 zenész és énekes, a sekrestyében szolgáló 2, a viaszboltban szolgáló 4, aztán 1 szakács és 1 szabó megmaradhasson, mert ezek elkerülhetetlenül szükségesek, távozásuk esetére ugyanis megint világi embereket kellene fogadni és fizetni; — 3. ha a főapát azt követeli, hogy ezeket is elbocsássa, ezt is megteszi, bár észszerűen alig követelhetni tőle ilyet; ha mégis megtenné, küldjön helyükbe ilyeneket Pannonhalmáról; — 4. adjon a főapát Kis-Czellnek télre 12, nyárra 24 misés rendtagot, mert télen át is van zárándok, nyáron pedig annyi, hogy se szeri, se száma; — 5. ezek a küldött rendtársak tartozzanak neki engedelmességre, a Pannonhalmán divó életmód szerint élni, az isteniszteletnek fényét-díszét növelni, a zárándokok lelki épülésére és vigasztalására szolgálni; legyen köztük magyarul, németül, horvátul és tótul beszélő, mert a német zárándokoknak körülbelül 12, a horvátoknak és tótoknak két-két gyóntató szükséges; — 6. mivel ezen küldött rendtagokat Kis-Czell élte, azért kötelességük lesz az is, hogy napi miséjük díját a kolostornak engedjék át s havonként négy szabad intentióval elégedjenek meg; ez a stájer maria-zelli benczéseknek régi szokása; — 7. hogy a főapát ennyi miséspapot küldhessen, szenteltesse föl miséspapoknak azon pannonhalmi kispapokat, a kik már évek óta várnak a fölszentelésre; — 8. mivel a királyasszony azt kívánja, hogy az ő viszályukon ne botránkozzék meg a hivek serege, azért vegye át a főapát a kisczelli novicziusokból az alkalmasokat; — 9. azt is kéri az apát, hogy a főapát ezentúl ne kisebbitse őt, ne költse neki olyan iszonyú rossz híret lelkiismeretlenül; az eddig szenvedett sok rettenetes igazságtalanságot, azt is, hogy a pannonhalmi konventet ellene tüzelte, mind megbocsátja, hogy a főapátnak lelke kárt ne valljon; nem is gondol ezentúl minderre, csak jót beszél a főapátról, annak jogát világért sem sérti, engedelmes lesz hozzá mindabban, a mi nincs a szent regula és a szent kánonok ellen, megadja neki a kellő tiszteletet; — 10. alázatosan kéri az apát a főapátot, ne gyanakodjék ezentúl ő rá és a kisczelli szenthelyre, hagyjon föl azon igazságtalan előítélettel, melyet ő ellene és Kis-Czell ellen eddig táplált; ha a nép Kis-Czellbe akar zárándokolni, ne akadékoskodjék többé azon tilalmával, hogy zászlósan nem szabad; Bálint rendtársnak pedig hagyja meg, hogy ne kisebbitse többé prédikációiban Kis-Czellt; — 11. a kért miséspapokat küldje mindjárt Kis-Czellbe, mert ő a novicziusokat nem küldheti el előbb onnan.

Ha mindezt elfogadja a főapát, akkor ő kész a békére; ha nem fogadja el, illetékes helyen keres igazságot, mert erre a természetjog kötelezi, ez pedig fölötte áll a szerzetesi fogadalomnak. Kész különben arra is, hogy megkövesse a főapátot, akár szemtől-szembe, ha valamiben megsértette volna; kész még arra is, hogy ezen föltételekből egyet-mást engedjen, ha talán egyik-másik nehéznek teljesíthetetlennek látszanék.

Az apát jún. 13-ikán nyújtja át Zichy püspöknek ezt a nyilatkozatot.¹

A milyennek ismerjük a főapátot, előre mondhatjuk, hogy nem békül meg ilyen föltételekkel.

A mint jún. 16-ikán megkapja a püspöktől az apát nyilatkozatának mását, megírja és júl. 3-ikán elküldi válaszát a püspökhöz.

Súlyos csapásnak érzi a főapát a királyi rendeletet. Képződése izzódik, elméje emberkedik ugyan a vezetésében, mértékelné hevét, de közben-közben már erőt vesz gondolkodásán; már azt olvassa ki az iratból, hogy bírónak tettek a püspököt a kettejük ügyében. Láttuk, hogy nem bizik a püspök pártatlanságában; láttuk, mint erőlködik azon, hogy ne kelljen a püspöknek felelni. Nem ért célzt. Elvonulnak szeme előtt a püspökkel való viszonyának képei.

Mikor az új püspök és főispán közeledett székhelyéhez, ő, a meglett ember, az egész fiatal embernek és úri családjának tisztességeért kivonul eléje, a város elé a mezőre a győri nemesség nevében; a beiktatás napján pedig a tenger közönség zajos tapsa közt üdvözli magasztaló beszéddel; a mint az ünnepnapok után a dolognapok jönnek, akkor sem marad el a püspök mellől: segíti őt főispáni hivatalának ismeretlen teendőiben, támogatja őt a püspökség urbérének elkészítésében tanácscsal-tettel, a mint csak tellett tőle. Atyjának is nevezte őt akkor a püspök mindezért.

De csakhamar más lesz minden. Mikor a dömölki rendkívüli dolgok mutatkoznak, mikor a pannonhalmi háborúság tör ki, akkor mintha csak szövetséget kötött volna a püspök Koptik apáttal, azóta egészen más ő hozzá. Sokszorosan tapasztalta ezt.

Először látta ezt az 1745 okt. 21-ikén tartott szentszéki gyűléskor. Azon a dömölki apátság területén történt különös eseményekről volt szó, a dömölki apátnak ügyéről tanácskoztak és őt, azon helynek és azon hely apátjának elüljáróját, meg sem hívták, pedig ismételten kívánta ezt. S hogy mégis ott volt a gyűlésen, azt csakis gróf Molczhám püspök közbenjárásának köszönheti, így is csak hallgatóként, nem pedig bíróként ült ott és hallgatta a tanácskozást. Utána is tapasztalt sok-sok sértést egyházára és személyére, de ezeket csöndben türi.

¹ Oklevéltár 91. sz.

Mikor 1747-ben föltűnt a nyilvánosság előtt egy kis nyomtatvány «Szerencsés Czell csodái» (sub titulo miraculorum Cellae de bona fortuna) czímen, hely és idő megnevezése nélkül, jelent meg, Bécsben árulták, azt tapasztalta, hogy olyan csodás eseményekről van ott szó, melyek csak az ősi korban, Krisztus urunk idejében, történtek; s mivel a nyomtatvány olyformán adta ezeket elő, mintha a püspöki szentszék tekintélyével bizonyítaná őket, holott ezekről ott a gyűlésen szó sem volt, azért ő, a főapát, az igazság kedvéért a bécsi biboros-érsekhez fordult, hogy kobozzák el azt a nyomtatványt; úgy is történt. Alig ért azonban haza Pannonhalmára, a püspök mindjárt szemére vetette, minek tette ezt? A mint azonban a nyomtatványnak tartalmát és annak hamisságát elmagyarázta a püspöknek, mintha megnyugodott volna.

A mint a rávaló évben hallotta, hogy Győrött akarnak ilyes könyvecskét kiadni, két rendtagot küldött a püspökhöz. Kérjék meg őt illendően, nézzen a tridenti zsinatnak azon rendelkezésére, mely az ily természetű iratok kinyomatásáról szól és vizsgáltsa meg kinyomatása előtt. Nem ért azonban célzt, sőt a következő 1749. évben is jelent meg ilyen tartalmú könyv «Compendium historicum» czímen, a tridenti zsinat szándékának ellenére, a nélkül, hogy kellően átnézték és megbírálták volna a kinyomatás előtt; ez azonban mégis püspöki tekintély alatt jelent meg.

Egyéb sérelmet is szenvedett. Három győri püspökkel élt már szomszédságban, mindegyikkel szépen megfértek; a mostani negyediknek péri emberi pedig már három év óta minduntalan nyugtalanítják a főapátságnak pázmándi embezeit: majd a marháikat hajtják be, majd őket magukat fogják el, verik, sebesítik és börtönbe vetik; teszik ezt püspökük parancsára, minden ok nélkül.

A mint e képek elvonulnak lelki szeme előtt, az a meggyőződés árad belőlük lelkébe: a püspöktől ő nem várhat a mostani ügyében sem igazságot s attól kell tartania, hogy a dömölki apáttól törvény ellenére s a köznek épen nem épülésére most támasztott ügyben, a novicziusok fölvevésének ügyében, megint csak ő lesz a vesztes. Mivel azonban itt nem az ő főapáti személyének, nem is csak magának a főmonostornak, hanem esetleg magának az isteni igazságnak, az egész egyház alapjának az ügyéről van szó, s esetleg minden igazságosságnak kútfeje mérgeződhetnék meg, azért a püspöknek adott bírói vagy közbenjárói hatalom most kész veszedelem. Nem is lát más menedéket, mint kifogásolni tovább is a püspöknek ezen ügyben adott megbízást.

A mint Sajghó főapát elmélkedésében idáig ért, csakhamar tette váltja elhatározását; előadja egy a püspökhöz intézett «alázatos» válaszában a most hallott tényeket részletesen, elsorolja aztán, mit következtet ő az ilyen tényekben nyilatkozó multból a jelenre s mindkettőnek következményeként alázatosan,

de határozottan elhárítja magától a püspöknek bírói vagy közbenjárói megbízását, még pedig a kánonjogra támaszkodva (*idcirco seu iudicatum seu mediatoris munus Excellentiae Vestrae hac in parte, permissu etiam iuris canonici, humillime deprecor*). Még nagyobb erővel támad a püspökre iratának végén, mikor azt mondja: mivel a minap bírói zár alá vetették vagyontát, azért megfosztotta magát a rendes munkásságtól és mintegy a kiskorúak sorába lépett.

Meghajol a főapát mégis a királyi akarat előtt s felel az apátnak iratára, nem kisebb erővel és elszántsággal, mint a püspökhöz szólt. Egészen más színben látja az egész ügyet, mint az apát; mindig rendes novicziusokról beszél, nem novicziusfélekről; a mit egyházi és világi törvények a rendes novicziusok fölvevéséről, neveléséről előírnak, a mit a gyakorlat minderről mutat, azt mind elmondja a maga álláspontjának erősítésére s az apáténak rontására; nem kiméli az apát személyét, jellemét, kárhoztatja tettét, az apát követelményeivel jogaiban látja magát sértve s azzal végzi: Ha a fölperes az alárendeltségből szeretett volna szabadulni vagy kiváltságos szeretett volna lenni és pusztán kérés útján akart volna céljához elérni, még a kérésével is el kellett volna őt utasítani, mert sokkal többet kért volna, mint a mennyihez joga volt; mivel azonban minden jóhiszem nélkül és minden igaz alap nélkül, pusztán csak a maga tekintélyével kereskedett ilyen nyilvánvaló jogok ellen s mivel nem botrány nélkül azt merte állítani, hogy ezen jogok őt megilletik és mivel senki sem javíthat büntetlennel a maga sorsán, azért ezen többszörös vakmerő merényletéért végre törvényes eszközökkel zabolázandó meg, mert még a botrány elkerülésének kedvéért sem szabad az igazságot cserbenhagyni.¹

Szinte ég és föld a két apát fölfogása a novicziusokról. A püspök nem tehetett mást: fölküldötte a királyasszonyhoz a két apátnak iratait.

A mint az apát értesül a főapátnak iratáról, annak elszánt és rettenthetlen tartalmáról, ellágyul: «Az iszonyú tűzvészt, mely kitörőben van, el kell fojtani. Fiúi jóindulattal kérem, küldje szerzetesét, utitársát hozzám és mi Isten segítségével eligazítunk mindent, mielőtt még lángban lobogna, iszonyú botrányt és veszedelmet szerezve. Fiúként alázkodom meg, nem azért, mintha nem biznám ügyemben, azt védi a jó Isten és a B. Szűz, hanem azért, mert tudom, Méltóságodra annyi baj szakad, a mire nem is gondol. Dugja mindegyikünk kardját hüvelyébe: én az atyának lábaihoz borulok és megengesztelem őt, de az atya is mutasson jóindulatot és teljesítse néhány kívánságomat kegyelemből. Csókolva atyai kezét és igaz őszinte indulattal békülni óhajtva, maradok . . .»² Az apát nem ért vele célzt.

¹ A főapát válasza (*Demissa replica archiabbatis*) a pannonhalmi rendi levéltár dömölki iratai közt.

² Oklevéltár 92. sz.

Bonyolódik a két apátnak harcza, mikor a pannonhalmi rendtársak is beleavatkoznak. Pannonhalmán most sincs igazi békesség. Megvolnának most az annyira óhajtott «statuta et constitutiones»; kihirdették volna a káptalanban a királyasszonynak 1747 máj. 29-ikén kelt erős rendeletét, mely békét parancsolna a főapátnak és konventnek. Az emberek azonban most is a régiek. A rendtársak közül többen, sokan, szeretnék látni és hallani az előbbivel egy napon kelt és csak a főapátnak szóló királyi rendeletet, melyet a főapát nem közölt velük; úgy okoskodnak ugyanis a rendtársak közül többen: ha kihirdették előttük azt a királyi rendeletet, mely az ő kötelességeikről szól, jó volna tudniuk azt a másik rendeletet is, mely a főapát kötelességeiről szól; hadd tudnák, megtartja-e őket a főapát. Sokan neheztelnek a főapátra azon sok becsmértelés miatt, melyet az apátra csak úgy szór. Sokan zokon veszik a főapáttól, hogy a konventtel most is keményen bánik. A világ még nem tud a rendtársaknak ezen panaszairól, színre-szemre tehát békesség uralkodik Pannonhalmán; halmozódnak azonban folyton a panaszok, s a rendtársak közül sokan szinte lesik, szinte keresik az alkalmat, hogy megint oda állhassanak királyi biztos elé s megint vallhassanak a főapát ellen. Az elégületlenek élén Hiblár Zsigmond pannonhalmi perjel áll, a kinek a közös panaszon kívül még különös panasza is van a főapát ellen. Királyi rendeletre a főapátnak be kellett volna tölteni a bakonybéli apátságot, mely már húsz év óta árváskodik apát nélkül a hivek nagy kárára; a főapát meg is hajol eleinte a királyi parancs előtt és megszavaztatja a pannonhalmi rendtársakat, hogy megtudja, kit akarnának bakonybéli apátnak; a tizennyolcz szavazó rendtárs közül tizenkettő Hiblárt tartja legméltóbbnak; ez azt hiszi, hogy ezzel jogot szerzett az apátságra, s örül, hogy szabadulhat a főapát közeléből s annak terhes kormányzata alól, hogy békésen élhet majd Bakonybélben és kedve szerint terjesztheti majd Isten dicsőségét apátságában; reménye azonban csakhamar foszladozik, mert azt hallja, hogy a főapát azt járta ki a kancellárnál, hogy nyolcz évig még betöltetlen hagyhatja az apátságot, hogy ezen idő alatt a szükséges épületeket emelhesse. A perjel azt hiszi, ennek a halasztásnak igazi oka az, hogy a főapát nem akarja őt apátnak tenni, még pedig azért, hogy annak idején a királyi bizottság előtt őszintén mondott el minden bajt, annak daczára, hogy a vallomás előtt közvetlenül a főapát magához hivatta s felszólította: mondja majd azt, hogy nem tud semmit sem; ő tehát most ezért a lelkiismeretes vallomásaért rövidül meg az apátsághoz szerzett jogában, azok pedig, kik a főapátra hallgattak és nem vallottak ellene, most duskálnak a főapáti kegyben. El van keseredve és az apát mellé áll, értesíti őt a főapát lépéseiről és tüzezi őt: ne engedjen, védelmezze magát a főapát rágalmai ellen, főként pedig arra törekedjék, hogy a főapát pénzzel valahogy meg ne

ronthassa a birákat, mert nem lesz neki nyugta Dömölkön, nekik meg Pannonhalmán, ha a főapát találja győzni.¹

Az apát keresi és meg is találja a módját, hogy a pannonhalmi rendtársak vallhassanak. Gróf Zichy Ferencz győri püspök Liszt József és Kovács László kanonokokat küldi Pannonhalmára; szept. 19-ikén és 20-ikán hallgatják meg Bánics Domonkos, Flach Rupert, Hiblár Zsigmond, Hunyadi Regináld, Kontor Gotthárd és Vajda Sámuel misés rendtagokat, Kiss Dömjén fráter rendtagot és Varju Jánost, a konventnek jegyzőjét és ügyészét; vallomásaikból kiderült, hogy a főapát a dömölki apátra és szobrára sok minden épen nem épületes dolgot mondott és hogy a győri püspököt sem kímélte.²

A főapát nem várja meg, mint rendelkezik a királyasszony kettejük ügyében, hanem mutatja hatalmát Dömölkön. Aug. 24-ikén küldi a pannonhalmi konventből Somogyi Dániel theologus tanárt és Kontor Gotthárd hitszónokot a dömölki állapotok kánoni megvizsgálására; a vizsgálók még aznap megjelennek Dömölkön és megbizatasuk szerint

1. azt nézték, van-e még ott a novicziusokból? Huszonnégyet találtak;³ ezeknek a főapát nevében kijelentették: Koptik apátnak nincs joga novicziusokat fölvenni, az ő föl vételük semmis, mehetnek tehát Isten hírével; csak azokon könyörülnek meg, a kik a papirendre alkalmasoknak látszanak, ezek folyamodhatnak a főapáthoz föl vételért, Pannonhalmára mehetnek, egy évi novicziátus után ünnepélyes fogadalmat tehetnek s ilyformán igazi szerzetesek lehetnek.⁴

¹ Oklevéltár 89. és 90. sz.

² A vizsgálat jegyzőkönyve a szombathelyi püspöki levéltárban.

³ Neveik: Annich Róbert, Bauernfeind Ignác (Oscio), Bayermann Innocenz, Brand Vitál, Celler (Zeller) Lénárt, Demuth Ámánd, Fest György, Fröschl Béda, Geisler Kristóf, Golliath Márton, Halfmann Virgil, Heinz Ödön, Hirt Lukács, Klein Károly, Mayer Anzelm, Micheler Engelbert, Münster Konstantin, Neuhauser Ágoston, Raab Rupert, Raming Ignác, Sandtner Leander, Schleiffer Gergely, Sommer Alán, Springer Bernát. — A mint végig nézünk életük adatain, látunk köztük már meglelt koruakat (Golliath 38, Micheler 31 éves), magyarországi születés csak épen hogy akad közöttük (a kismartoni Fest és a trencsényi Geisler), magyarul csak kettő beszél (Geisler és Golliath), a többi mind külföldi s ezek közt a bécsi 14; van köztük, ki már a jogtudományal is végzett (Micheler), öten (Demuth, Golliath, Hirt, Sandtner és Schleiffer) a theológiának egyik-másik részével küzködnék, hárman (Geisler, Klein és Raming) elvégezték már a philosophiát, kilenczen (Annich, Bauernfeind, Brand, Celler, Fröschl, Heinz, Münster, Raab és Sommer) a philosophiának első évfolyamát (logikát és metaphysikát), ketten (Neuhauser és Springer) annak másodikát (physikát) tanulják; Halfmann a gymnasiumnak utolsó osztályában, a rhetoricában, Fest annak negyedik osztályában, a syntaxisban, járt. Legtöbben misés rendtagok szeretnének lenni, csak Bayermann és Mayer, az előbbi szakács, az utóbbi szabó, elégednek meg azzal, ha megtért testvérnek fogadnák a rendbe. — Azok közül, kik ápr. 19-ikén megesküdtek, már nem látjuk Döll, Felber, Manhardt, May, Obermayer, Räner, Schapauer, Schmiedt, Seyerl, Twrdy, Varina, Wittib, Günter és Kolumbán nevüket. Van azonban a mostaniak közt egész új név is: Golliath, Halfmann, Klein, Mayer és Neuhauser. Összesen 38 noviczius fordult tehát meg Kis-Czellben. Pannonhalmi rendi levéltár: Dömölk (szám nélkül).

⁴ A vizsgálók csak Annich, Brand, Demuth, Geisler, Golliath, Micheler, Raming és Schleiffer növendékeket tartják tanultságuk és erkölcsük alapján alkalmasnak a pannonhalmi novicziátusra. Ugyanott. — Iratainkban nem látni semmi nyomát, hogy fölhasználták volna a kínált alkalmat.

2. keresték, vannak-e még a kolostorban francziskánusok? Ötöt találtak, a kik tartományi káptalanuk határozatából jöttek ide; azt beszéltek, hárman karácsony után, a mikor csökkenni szokott a bucsusok száma, haza készülnek, pünkösds után azonban megint visszajönnek, ha Pannonhalmáról nem jön elég gyóntató.

3. fölolvassák az apát előtt a főapátnak izenetét: az apáttól még világi hatóságok útján is erőszakosan sürgetett négy rendtagot most egyszeribe csak úgy küldhetné segítségnek, ha plébániákon szolgáló néhány rendtagot onnan visszahívna és a pannonhalmi házgondnokságot világra bízna, mert a szerzetes éveken át nevelődik s nem olyan, mint Jónás prófétának fügefája; de ezt a mostani helyén is szükséges négy rendtagot csak úgy küldi, ha a neki alávetett apát a maga elégedetlen rendtársaival megint jó útra tér, ha megígéri mindannyian, hogy a szerzetesi fegyelmet, melyet Pannonhalmán tanultak, az ördög unszolására azonban a zavargások idejétől fogva megvetettek, megint megtartják, mert nem lenne üdvös a fegyelem házából rendtagokat rablók barlangjába küldeni, egészséges juhokat mételyesek közé eresztetni, szerzetes benczéseket szarabaiták közé bocsátani; ezt a megtérést ő (a főapát) mindenekelőtt kívánja látni, különben majd úgy tesz, a mint kötelessége követeli. Az apát meghajol és megígéri, hogy maga is megtartja, a rendtársakkal is pontosabban tartatja meg a szerzetesi fegyelmet, a mennyire a bucsusok miatt csak lehet.

4. kívánják a főapát nevében az apáttól, hogy a sági plébániát mennél előbb adja vissza a győri püspökségnek, Kuti Dénest pedig, ki ezen plébánián szolgált plébánosként, mennél előbb hívja vissza segítségnek a kolostorba. Az apát igéri, hogy három nap alatt teljesíti a főapát kívánságát.

5. eszébe juttatják az apátnak, mivel tartozik az evangéliumra tett esküjénél fogva a főapátnak, mivel tartozik neki az apáti javadalom miatt, melyhez a főapát szerint álnokul jutott; eszébe juttatják, hogy az adományozás elveszti erejét, ha a kikötöttföltételeket emberül nem állja; hogy cserben, veszni hagyják azt, a ki hitet szeg; hagyjanak tehát föl ő is, kisczelli rendtársai is, eddigi kép-mutatásukkal, gonoszságukkal és fufangosságukkal, térjenek Istenhez, a kitől olyan messze elszakadtak. Egyuttal meg is intik őket kánonilag és komolyan másodszor és harmadszor a főapát nevében. Az apát azzal felel, hogy elismeri a főapátot elüljárójának, elnökének, vizsgálójának, reformálójának, generális apátjának és engedelmességet ígér, jogait azonban nem hagyja.¹

¹ Ugyanott. — Szabó Jakab pannonhalmi fráter-rendtagnak naplója szerint: Illustrissimus dominus archiabbas disposuit duos Dömölkínium, reverendum patrem Danielelem cum reverendo patre Gotthardo ad abbatem Koptük propter novitios suos susceptos, ut amandet. Ezen napló szerint 29-ikén jöttek vissza Pannonhalmára. — A vizsgálatról fölvetv irat a dömölki iratok közt.

Az apát érzi, hogy a főapáti vizsgálat porba sujtotta apáti tekintélyét, érzi, hogy oly akarat nyilvánul benne, mely mindenre kész, de nem enged az ő törekvésének. Ő is a régi marad: enged a mellékésekben, jogaiból azonban nem enged. Valamelyes reménye még lehetett arra, hogy céljt ér szép szerével; azért ezen vizsgálatcsapásra sem fordul el a főapáttól, sőt fölkeresi levélben. Egyetlen kedves része volt a főapáti vizsgálatnak az apát szemében: az az ígélet, hogy az annyszor kért, sürgetett négy rendtagot küldi majd segítségnek Kis-Czellbe; igaz, ez egyelőre csak ígéretszó, aztán olyan föltételhez van kötve teljesítése, hogy vajmi könnyen maradhat örökre ígéretszónak. Az apát azonban vagy nem látja vagy nem akarja látni az ígéletnek ezen értékcsökkentő gyarlóságát s nagyon, de nagyon köszöni levelében a főapátnak, hogy végre meghallgatta kérését. Aztán folytatja azzal, hogy ez a vizsgálat a régi sebeket elmérgesítette. Mért volt ez a vizsgálat? Mért a másodszori, harmadszori kánoni intés, mikor elsőről nem hallottak még? Mért nevezi Kis-Czellt rablók barlangjának, mért sérti a kisczelli rendtársakat szarabaitáknak? Minek kánoni vizsgálat, mikor nincs hiba? Magasra csapdosnak tehát a hullámok, ő azonban szívesen csöndesítené őket. E célból jó szívvel közeledik a főapáthoz: engedelmes lesz hozzá. Mit is harcolnak? Mindketten öregek már, egyik lábukkal már a sirban vannak, töltsék a maradék napokat békében, béküljenek [ki a szent szeretetben! Keresgéli is mindjárt a módját. Ha azt kívánja a főapát, hogy a novicziusok hozzá folyamodjanak fölvételért, ennek könnyen találni módját; ha azt kívánja, hogy a kisczelli rendtársak visszatérjenek megint a jó útra, jó, visszatérnek, ha letértek volna róla; ha a Pannonhalmán divó szerzetes életmódot akarja Kis-Czellben látni, jó, meglesz, ha eddig nem láthatta volna. Jó lenne azonban, ha a főapát részletezné és pontosan megállapítaná mindezen kívánságát, hogy újabb panaszra ne lehessen egykönnyen oka. Az apát még többre ajánlkozik; ha tisztán látná a főapát jóságos és atyai szándékát, rögtön írna Bécsbe és fiúi szeretetből visszavonná a pört, melyet különben sem ő indított, hanem mások indítottak az ő tudta és beleegyezése nélkül, s ekkor annak is keresné és annak is találná bizonyára módját, mint lehetne az ő apáti jóhírén és Kis-Czellnek, a szent helynek, tisztességén ejtett sebeket meggyógyítani, még pedig a főapáti tekintélynek minden kára nélkül. De sietni kellene ezzel, mert magasra lobog már a láng.

Sokban hajlik tehát az apát a főapáti követelésre, mindenben nem. Nem ismeri el igaznak azon főapáti szemrehányást, hogy az apátság adományozásakor kikötött föltételeket nem tartotta meg; mind állotta eddig, ezután is állja majd; a novicziusfölvétellel pedig nem vétett ellenük. S mivel ezen főapáti vizsgálatból azt látja, hogy hiába horgadt előbb a főapát előtt, hogy alázkodásaival mintha csak ártott volna magának, azért jónak, szükségesnek látja erős lelket

meríteni és kimondani: ha talán az a szándéka a főapátnak, hogy hadszerben keresse a békét, melyet háború nélkül már régen megszerezhetett volna, akkor ne számítsa neki vétkül, hogy minden vizsgálat ellen, mint pör folyamán indítottak ellen, tiltakozik. Azzal zárja végül levelét, hogy egész alázattal ajánlja magát a főapátnak atyai kegyébe és újra bizonykodik, hogy semmit sem áhít erősebben, mint kibékülni atyjával, de jogainak minden kára nélkül.¹

Más bajok is súlyosbítják az apát helyzetét.

Tudjuk, milyen szívesen látták a bécsi pápai követségen az apátot és milyen szívesen támogatták terveiben. A főapát keresett és talált módot, hogy ez megváltozzék. A követségnek kancellárja most görbe szemmel néz az apátra, nem segíti az apát terveit és 1750 jan. 14-én azt írja a főapátnak: «Koptik O. itt a követségen akarta volna magát függetleníteni Nagyságodtól, tőlem azonban kemény választ hallott».² Elgondolhatni, mint hatott ez a hír a főapátra; de azt is meg kell említenünk, hogy az apát váltig állítja, hogy sohasem törekedett függetlenségre.³

Most sem óvatos gazda az apát. A maga személyére vajmi keveset költ; mikor azonban a Mária-tiszteletnek emeléséről és terjesztéséről van szó, akkor nem igazítja kiadását jövedelméhez. A régi adósság most is nyomja, mert a királyasszonytól engedett fizetéshalasztás idejében vajmi keveset törleszthetett, hisz folyton épített. S most is épít és erősen költ: új templomot, új kolostort, vendégházat, új novicziátust, korcsmákat mutogathat, sok embert lát vendégnek és sok papot fogad házához. Az apátságnak jövedelme most is kevés, s ezzel sem ő, hanem a főapáttól küldött jószágkormányzó rendelkezik. Az ő jövedelme a hivek ajándéka és a viaszbolt haszna; ez összesen körülbelül 3000 frt, de sohasem elég a kiadásokra; a régi adósság tehát újjal szaporodik, az apát a jövővel vigasztalódik.

S nem tart rendet gazdálkodásában. Azon hiszemben, hogy ő az apát, az pedig nem tartozik számolni senkinek sem, nem vezet s alattvalóival sem igen vezetett pontos számadást; nem is tudja pontosan sohasem, hányadán van pénzügyileg. Mikor van jövedelme, fizet, mikor nincs, a jövővel biztatja hitelezőit; ha kap adományt valami különös célra, fölhasználja azt egyelőre más elodázhatlan kiadásra, azon reményben, majd pótolja az új jövedelemből.

Nem csoda, hogy az apát meg is szorul akárhányszor; a végső szükség

¹ Oklevéltár 93. sz.

² Oklevéltár 85. sz. és pannonhalmi rendi levéltár: dömölki iratok.

³ Respondit humillime abbas Dömölkiensis, sibi nunquam in mentem venisse, se a iurisdictione illustrissimi archiabbatis separare vel illius iura laedere. Az apátnak 1750. jún. 11-ikén kelt iratából; dömölki iratok.

kényszeríti arra, hogy a győri püspöktől kapott engedélylyel éljen és zálogba vessen egyet-mást a hivektől följánlott tárgyakból: 1750 jan. 16-ikán hat arany lánczocskát, huszonkilencz arany karikagyűrűt, egy nagy és négy kisebb arany emlékpénzt, több drágaköves gyűrűt elzálogosít Bécsben 550 frtért, azon erős elhatározással, hogy a nyáron megint kiváltja őket.¹ Ismerték az apátnak szűkös állapotát a vidéken is, azért küldenek szomszéd előkelők élelmiszereket, azért ad a bécsi bíboros-érsek háromszor is pénzsegítségét élelmezésre.² A hitelezők egyike, Wagner győrszigeti fakereskedő már két év óta sürgeti szállított fáért járó pénzét; az apát igéri, de nem tudja az egészet megfizetni, részletekben törleszt, az ígért részletet sem tudja megadni; a kereskedő meginteti az apátot a szolgabíróval, jelentést tesz az apát fölebbvalóinál, s mikor nem talál segítséget, a kancelláriában panaszolja be az apátot.³

Sok minden bajában sok öröm is éri: a szent helyet mindig többen és többen keresik föl. A győri püspök is elzarándokol hozzá 1749 nov. végén s a látottakról-hallottakról gyönyörű bizonyítványt állít ki:

Szent István első apostoli királyunknak törvénykönyve szerint Isten az egyházak főpapjaival örök szövetséget kötött, elkülönítette őket az emberektől, nevének és szentségének részeseivé tette őket s megtiltotta, hogy az eretnekek őket fedjék-róják;⁴ azért mégis nem ritkán történik, hogy a mint Krisztust szentségtörő rágalommal népbolondítónak, boriszáknak és gonosztevőnek mondták, úgy az apostoli férfiakat és Krisztus követőit is hamis vádakkal mocskolják és a nyilvánosság elé hurczolják. Mivel mindez súlyos botrányokra ad alkalmat s az istenitisztelet gyarapodásának és a lelkek üdve terjedésének nem kis akadéka, azért isteni és emberi törvény tiltja s a püspököknek hivatalukból folyó kötelességük nemcsak az árváknak, hanem a szerzeteseknek ügyét és jóhírét is védeni. Mivel továbbá a zsidóktól Krisztus ellen, üdvünk szerzője ellen, szentségtörőn hánytorgatott vádakat némely Aristarchus és Cato Koptik Oddó apát ellen, a győri egyházmegyében fekvő Dömölk melletti Mária-Czellnek alapítója s ezzel

¹ Ex necessitate sustentandae familiae et sacerdotum penultima hyeme, nempe 16. Januarii 1750. in dem so genannten Verfaß Ambt oppignoratam pro 550 fl., quae pecunia fuit teste concientia in necessitates ecclesiae et monasterii expensa, — vallja maga az apát a göttweigi «Legitimatío»-ban (Miscellanea, 24.). — 15. Januarii (1750.) abbas huius loci dominus Oddo Koptik oppignoravit Viennae quasdam res ecclesiae pretiosiores, utpote sex catenulas aureas, circulos annulares aureos 29, unum numisma aureum maius et quatuor minora, complures item annulos adamantibus expositos. A czelldömölki «Protocollum»-ból.

² Praeterita hyeme penuriam passi fuissent, nisi comites et nobiles vicini singulari erga abbatem Dömölkiensem benevolentia ducti quaevis ad victum necessaria suppeditassent, quemadmodum et ipse eminentissimus cardinalis et archiepiscopus Viennensis tribus vicibus pro alimentis in aere dedit. Az említett «Legitimatío»-ból.

³ Wagner fakereskedőnek kettős irata a göttweigi «Miscellanea, 24.» kötetében.

⁴ Első törvénykönyvének 3. cikkelye.

sokak lelki üdvének gyarapítója ellen is emeli gyűlöletből vagy irigységből, hogy ezzel a vádaskodással ezen apostoli férfiut az Isten és szentséges Anyja tiszteletének terjesztésében elerőtlenítse és zavarja a szentírásnak azon szavai szerint A rágalom megzavarja a bölcsét és szívének erejét veszi,¹ mindezért kötelességünknek tartottuk, hogy az alánk rendelt apátnak életét és tetteit püspökként gondosan megvizsgáljuk. E célból azokat, a kikkel hosszú éveken át élt, szemesen kikérdeztük, azután a helyszínére szándékosan kiszállván, az apátnak minden tettét szorgalmasan vizsgálgattuk s nyilvánvalóan azt tapasztaltuk, hogy az apát éveken át fogyhatatlan türelemmel és lelkierővel szenvedte el a lehető legnagyobb igazságtalanságot, hogy nemcsak nem részes, hanem ártatlan a rákent gonoszságban, csalásban, álnokságban és rossz mesterségekben, hogy ezen apostoli férfiut Istennek különös rendelése szánta Mária országának hasznára, mintegy második Gellértnek. És Krisztus mondott jelet, a melyről megismerhetni az igaz és hamis prófétát, azt, hogy: Gyümölcszeikről ismeritek meg őket.² Ezt a jele, tartván szemünk előtt, nyilvánvalóan tapasztalhattuk róla a következőket: Sok könyvével a Boldogságos Szűz tiszteletét buzgón terjesztette, azelőtt kápolnát, az imént pedig ragyogó templomot emelt az ő tiszteletére; kolostort, egészen újat a zarándokok lakásának szánt házat, szintén egészen újat, épített, mindkettőt úgy, hogy, ha nézzük a rövid időt, az ő szükös jövedelmét és az építő anyagnak drágaságát, nem is építhette volna jobban őket; maga tanította az egyszerű embereket a vallás igazságaira, maga volt az előimádkozó az olvasómondásnál és más imádságoknál, a Rómában kikönyörgött Mária- és hittanítás-társulattal a Boldogságos Szűz iránti tiszteletre lelkesítette a népet, papjaival hirdettette Isten igéjét, ott a kápolna mellett ásott földalatti barlangban sokáig rideg bűnbánatot tartott, ellenségeit jóval halmozta, zarándokokat vendégekül fogadott, a szorongottakat a maga megerőltetésével is vigasztalta. Gyönyörű és a kereszténységnek fölötte hasznos, a mit a pápától kért és nyert s a mivel az országnak akart használni. De nagy dolgokban a szándék is elég, s mivel Istentől csodásan arra volt szánva, hogy az új Mária-Czellt, már eddig is annyi kegyelemnek, de annyi csodának melegágyát, majd megalapítsa, azért azt a gyönyörűséges művet úgy alkotta meg, hogy nem is akarja elhinni, a ki nem látta, nem győz rajta csodálkozni; a kövek és emlékek beszélnek ezen tiszteletreméltó férfiunak buzgóságáról, törekvéséről és jámborságáról. A mi alamizsnát hozott a nép, azt Istenre és nem magára fordította, nem az adósságát fizette belőle, a melyet jó lélekkel és a visszafizetés ígéretében bizva a közügyért magára vett. Ő hozta hazánkba azt a megbecsülhetetlen kincset, a csodatevő szobrot, a messze földön híreset;

¹ Eccl. 7. 8.² Máté 7. 16.

az ő munkája, hogy itt a szent helyen sok százezer bűnös tért bűnbánatra, hogy sok eretnek tért vissza az ősi hithez; olyan fényes istentiszteletet rendelt itt a pusztaságban, hogy városokban is alig találni nagyobbat; a mint kellő számban volt szerzetese, szokásba hozta a rendes papi kar-imát és Mária officiumát, s mindegyikben ő járt elül jó példájával; hogy zenével diszítthesse a naponkinti öregmiséket, vecsernyéket és litániákat, sok zenészt fogadott és tartott; a templomnak szinte minden oszlopát ezüsttel borította, minden fala gyógyultaktól küldött ajándékokkal, emlékekkel és fogadalmi festményekkel van ékesítve. Ilyen érdemes férfiuról nem mondhatunk mást, mint, a mit a szentírásban olvashatni a tiatirai egyháznak püspökéről: «Ismerem tetteidet és hitedet, szeretetedet és szolgálatodat, béketüresedet és utóbbi tetteidet, melyek nagyobbak az előbbieknél;»¹ és a mit ugyancsak a szentírásban olvashatni: «Ha az az ember nem Istentől való, nem tehetett volna semmit;»² bizonyára róla kell értenünk a szentírásnak azon szavait: «Ez a bátyja haragjától futó igazat jó utakon vezette és megmutatta neki az Isten országát és a szentek tudományát adta neki, tiszteletet szerzett neki munkája által és megáldotta munkáit. A körülötte ármánykodók álnokságában mellette volt és tiszteltté tette őt, megőrizte az ellenektől stb.;»³ és a tőle alapított helynek csodáival «hazugoknak bizonyította azokat, a kik őt gyalázták, és örök dicsőséget adott neki;»⁴ a földalatti barlangban tartott szigorú bűnbánattal pedig azok közé sorakozott, kikről a királyi lantos azt éneкли. «Boldogok, kiknek megbocsáttattak gonoszágaik, és kiknek bűneik elfödettek. Boldog a férfiú, kinek az Ur nem számítja be a bűnt és a kinek lelkében nincs álnokság.»⁵ Mivel mindez tény, azért püspökségünk területének minden hívét a ki ezen szent helynek tisztességét, csodáit és kegyelmeit s ezen tiszteletre méltó férfiúnak jóhírét kisebbíti, összesen és egyenkint, először atyailag intjük a szentírásnak azon mondásával: «Ne cselekedjél igazságtalanságot felebarátod ellen, se erőszakkal el ne nyomd őt;»⁶ ha pedig valaki ezek után sem hagy föl a kisebbítéssel, azt püspöki törvényünk elé idézzük, az ellenállókat pedig a kánonokban előirt eszközökkel sujtjuk majd.⁷

Lesik-várják az apátok ügyükben az ítéletet. Szivárognak is lassankint egyes hírek a bécsi döntő körök vélekedéséről. A főapát már aug. elején mondja Győrött, hogy győzött; mások azt tudják, hogy keményen bántak vele Bécsben,⁸

¹ Apoc. 2. 9.

² János ev. 9. 33.

³ Bölcsesség könyve 10. 10—12.

⁴ Ugyanott 10. 14.

⁵ Zsolt. 31. 1—2.

⁶ Móz. III. 19. 13.

⁷ Oklevéltár 83. sz.

⁸ Andersen Jakab írja Győről 1750. aug. 10-ikén az apátnak: Hic loci se victorem nominat (a főapát) et nescio, quid impetraverit. Scimus autem, quod bene lotus redierit, de qua lotionem alte silet. A levél a göttweigi «Miscellanea 24.» kötetében.

hogy igen nagy, szinte mondhatatlan veszedelem fenyegette.¹ Az apátnak is megsugják, hogy rosszul áll az ügye, hogy talán börtönbe is vetik.² A mérleg nyelve soká ingadozik, a királyasszony végre okt. 13-án dönt. Nem akarta a kényes ügyet birói útra eresztetni, hogy a hivek meg ne botránkozzanak rajta; csöndben, a maga hatalmával intézi el az egészet.

Koptik apátnak azt iratja: Menjen vendékként nyomban a göttweigi benczés kolostorba, huzódjék meg ott, míg új királyi rendeletet nem kap, ne alkalmatlankodjék az ottani apátnak és kolostorának, ne ártsa magát súlyos büntetés terhe alatt azok ügyeibe, ne érintkezzék ezen viszály ügyében magyar benczésekkel vagy bárkivel mással; tisztos ellátásáról gondoskodva van olyformán, hogy a főapát évenként négyszáz frtot tartozik majd érte fizetni a göttweigi apátnak.

Saighó főapátnak azt iratja: Tartozik a Koptik apát ellátására évenként négyszáz forintot fizetni a göttweigi kolostornak. S mivel a főapát a maga rendetlen és szerzetes elüljáróhoz éppen nem illő eljárásával nagyon gyakran túlságoskodik és súlyos vádjaival nemcsak az apátot és ügyét, hanem magát a győri püspököt is írásban és szóval terhelni nem átallotta, azért szigoruan és a legnagyobb büntetés terhe alatt megparancsolják neki, hogy jövőre minden ilyestől tartózkodjék, a dömölki rendkívüli jelenségekről ne beszéljen, a győri püspököt pedig, kit szóval és írásban oly mélyen megsértett, írásban kérésselje meg.

S hogy a dömölki apátság apátjának távolléte alatt anyagiakban és szellemiekben kárt ne valljon, hogy az új templomban szokásba hozott istenitisztelet a maga rendjén és más templomokban szokásos módon folytatódjék, azért Hiblár Zsigmond pannonhalmi perjelt dömölki kormányzónak nevezik ki és kötelességévé teszik, hogy az apátság anyagi és lelki ügyeit okosan és ügyesen vezesse, de kikötik, hogy a lelkiekben a győri püspöktől függ; s hogy kötelességének részleteiről is halljon utasítást, meghagyja a királyasszony a kancelláriának, hogy mennél előbb hívja magához Bécsbe az új kormányzót.³

A királyi akaratnak végrehajtása sem késik soká. Az apát ott van Bécsben;

¹ Bernáth György írja Bécsből 1751 jan. 5-ikén a főapátnak: Calamitosum hoc negotium in quali hic crisi fuerit, quantumvis sciam Illustrissimam et Reverendissimam Dominationem Vestram scire, sed profecto nec me latet, et Deo sint laudes, quod adhuc ita cesserit, quam plures alii longe aliter, maiori cum afflictione Illustrissimae ac Reverendissimae Dominationis Vestrae determinatam habere voluerint, nisi excelsa camera obstitisset et plura vel soli auditui acerba non removisset. A levél a pannonhalmi dömölki iratok közt van.

² Potuisset ante acceptum decretum suae separationis fugere, nam etiam de aresto ei imponendo certioratus est ab illustrissimo colonello Benovszky, qui hoc ex ore cancellarii auditum abbatii retulit binis, ternis vicibus et tribus hebdomadis ante sui abductionem, írja az apát magáról a Crises 94. lapján.

³ Oklevéltár 104. sz.

okt. 17-én a kancelláriának egyik világi tisztviselője kocsival oda hajt az apát lakásához, a tisztviselő fölmutatja a királyi rendeletet s felszólítja az apátot, készüljön tüstént az útra, mert egy óra múlva mennek; el is hajtanak Göttweigbe, a tisztviselő egy irással átadja az apátot a göttweigi apátnak és kijelenti, hogy az apát nem hagyhatja el a kolostort; ez azonban nem azt jelenti, hogy az apát be van zárva, hanem csak annyit, hogy az apátnak egyelőre Göttweigben kell laknia.¹

A főapát nem tud megbékülni az ítélettel s tele van panaszszal. Az ítélet előtt megjelent a kancellárnál s kérte azt, hadd bizonyítsa be okiratokkal mindazt, a mit az apát követelődző iratára válaszolt; nem hallgattak rá és azt mondták neki, menjen csak haza és ne költsön hiába; nem hallgatták tehát meg. S hozzá még, megtiltották neki, hogy a Koptik-gonoszságról beszéljen, pedig a szentírás mást kíván tőle. Az ítélet meg a főkolostort a négyszáz forintnyi fizetéskötelezettséggel a göttweigi kolostor adófizetőjévé tette. Nem is hagyta ezt sem szó nélkül: nyomban irt a kancellárnak s akart volna szabadulni az ítélettől s most sem tudja megérteni, melyik bíró milyen törvény szerint s milyen jog alapján hozta az ítéletet.

Csak Hiblár Zs. apátsági kormányzó örülhetett a királyi rendeletnek, de annak öröme sem tartott soká. A mint 1750 nov. 29-én megérkezik Dömölkre, azt látja-hallja, hogy a főapát eljárása nagyon ártott a szent helynek; de azt is látja, hogy a téli rossz időben is szépen jönnek a zarándokok; egyben azt is tapasztalja, hogy egy orvos és leánya csodásan gyógyult meg s ezért emlékül ezüst ajándékot küldött Bécsből a templomnak. Aztán keresgéli az apát után maradt pénzt és nagyon csalódik, mert a pénztárban összesen négy krajczárt talál; kap azonban még 34 frtot, mikor a jószágkormányzótól átveszi a hivatalt. Csodálkozik és keresi ennek nyitját; nézegetné az iratokat és számadásokat, ilyeneket azonban nem talál. S jönnek a hitelezők, régiek és újak, pénzükért. Azt is látja csakhamar, hogy az Erdődy grófnőtől rendelt Anna-oltár készen van ugyan, de nincs kifizetve. A misedijakból meg mintha 1100 frtnyi hiányoznék. Azt is megtudja, hogy a hivektől följánlott ajándék-tárgyakból jó sok el van zálogosítva.

¹ Die 17. mensis Octobris labentis anni (1750.), dum humiliter supplicando et postulando iustitiam contra calumniam atrocem, postulanti false imputatam in Viennensi residentia degebat, comparuit in habitatione propria aliquis pure laicus minister et cum praecepto superiori obligavit supplicansem ad iter cum ministro praedicto faciendum usque ad monasterium Gottvicense, et ibi cum ordine et instructione supplicanti ignota reliquit supplicansem e libertate discedendi a monasterio praedicto privatum . . . reclusionem hanc non animo carcerandi abbatem Dömölkiensem fuisse, sed animo servandi ibi eum usque ad ulteriorem ordinem. Az apátnak egyik védőiratából, melynek címe: Defensio in iure et facto optime fundata abbatis Dömölkiensis, nec non imaginis B. Virginis Dömölkiensis contra calumnias atrocissimas ab archiabbate Sancti Martini imputatas, és a göttweigi «Miscellanea, 24.» kötetében látható.

Mindezen mi, kik ismerjük az apát szegénységét és gazdálkodásának módját, nem csodálkozunk. Az új kormányzó azonban csodálkozik, a kancellária meg-hökken, a főapát pedig lesújtóan ítél.

A kancellária útján kapja az apát a királyi rendeletet: igazolja magát. Az apát hosszú irattal világít meg mindent.¹

Apátságáról szóló írást nem kapott senkitől, ilyent ő sem adhat át. Az apátság jószágának gazdaságáról sem adhat számadást, mert a főapáttól küldött jószágkormányzók nem tartoztak neki számadással. A mit épített, arról nem vezetett számadást, mert az a meggyőződése, hogy az apát a közönséges jog, a trienti zsinat és a szokás szerint nem tartozik számolni senkinek sem, hacsak valami különös rendelkezés nem történt volna erre nézve egyik-másik helyen; a templom és kolostor különben körülbelül 30.000 frtba került. A konyha és pincze számadásáról azok szólhatnának, a kik gondozásukkal meg voltak bizva, több rendtárs, a mester és mészáros. A viaszbolt számadásáról azok a fráterek beszélhetnének, a kik az élén állottak.

Az adósság ügyét három kérdésre adott válaszban akarja megvilágítani: 1. mint szerezte az adósságot, — 2. milyen és 3. mekkora az adósság? Minden adósságát dicsérendő czél szolgálatában szerezte: az akadémiáért és a dömölki építkezések miatt. Az elsőért szerzett adósságáról sokan tudtak, jóhiszemben szerezte; a helytartótanácsi tanácsosok biztatták s ígérettek, majd megtérül a kiadása; a helytartótanács el is határozta adósságának megtérítését; a főapát is ajánlotta ezt. S mivel a főapát később megbánta, hogy az akadémia föllállítására ajánlkozott, neki pedig megtiltotta, hogy a heiligenkreuzi apáttal ezen ügyben érintkezzék, azért az akadémia bukásáért és az ő adósságáért a főapát felelős, ő tartozik tehát az akadémiáért szerzett adósságot fizetni.² Adósságának másik része a dömölki építkezésből ered; mindezen épületek az apátságéi, az tartozik tehát fizetni. Adósságának milyenségét olyformán jellemzi: készpénzben alig kapott a hitelezőktől valamit, a fuvarozásért, élelmezésért, lakásért és az építkezésért tartozik. Mennyiségét nem tudja jól; tudja hitelezőinek nevét, egyik-másiknál azt is említi, mennyivel tartozik neki, soknál azonban csak úgy nagy-

¹ Az apát védőirata «Legitimatio abbatis Dömölkiensis ad puncta benignissimo decreto regio 23. Februarii 1751. comprehensa» czímen a göttweigi «Miscellanea, 24.» kötetében.

² Eo quod ipsi saepius a variis dominis consiliariis refusio expensarum promissa, imo in ipso consilio locumtenentiali conclusa fuerit, ut patet in adiuncto testimonio exc. iudicis curiae regiae, paulo post vero dominum archiabbatem susceptae academiae poenituit, promissa revocavit et Oddonem abbatem in expensis haerentem deseruit, imo prohibuit, ne cum reverendissimo abbate Sanctae Crucis pro eadem academia corrivali amplius teneret. Cum tamen iam repraesentata academiae erectio etiam in consilio aulico fuerat approbata et pro fundo a sua maiestate assignata abbatia Földváriensis, cum ergo negotium academiae destruxerit et fusionem expensarum impediverit, videtur ad solutionem obligandus. Ugyanonnan.

jában említ számot; a mint aztán végül majdnem 14.000 frtnyinak mondja adóságát, óvatosan hozzáteszi: erre csak zavarosan emlékszik.¹ De akármennyi is, hagyott ő Dömölknek drágábbat, értékesebbet: csodatevő szobrát.

A misedíjak ügyét tisztázza. A hivek azt szerették volna, ha a rendelt miséket mind a dömölki templomban végezték volna, azért is szeretett volna az apát sok papot nevelni Dömölknek; a mit nem tudtak elvégezni otthon, azt az apát más papoknak adta; az egyes papoknak mindjárt kifizette a pénzt, ha sokat küldött valami kolostorba, a misék elvégzése után a rávaló nyárnak jövedelméből fizetett; a mult évben adott s azóta elvégzett misékért tehát most kell fizetni. Aztán méltán háborodik föl azon a vádon, hogy ő nem lelkiismeretesen gazdálkodott a misedíjakkal, s papi szavára állítja, hogy szétoztotta ezeket a kérdéses misedíjakat is. A volt kormányzó különben levelével bizonyítja, hogy a mult évben kétszer küldött, még pedig összesen 1130 frtot Bécsbe elmondandó misékért.

A mostani kormányzó azt írta neki, hogy egy krajczárt sem hagyott az apát a pénztárban a rendtagok és a cselédség fönntartására; a királyi rendelet szerint négy krajczárt talált. Ha tudta volna, mi van közeledőben, bizonyára másként intézkedett volna; a kormányzó szerint különben minden miséspapnak jut mindennap misedíj, abból pedig megélhet a ház; hagyott ő különben ott Dömölkön mindennél drágább kincset.

A hivektől följánlott tárgyakból kénytelen volt többet zálogba vetni; nem pazarolta el, bár a püspöktől kapott engedély értelmében el is adhatta volna őket; a kapott pénzt lelkiismeretesen használta föl a templom és kolostor szükségleteire. Mihelyt módjában állott volna, kiváltotta volna őket; utódjának is ezt kell tennie.

Utolsónak hagyja a Szent-Anna-oltár ügyét. Erdődy grófnétól kapott 1000 frtot a templom tetőzetére, föl is használta a pénzt ezen célra; Erdődy gróftól kapott 500 frtot a kápolna építésére, megtörtént; újra kapott 500 frtot a kápolna főoltárának fölépítésére, ezt is föllállította és sokkal többet fizetett érte. Mikor ezekért kapta a pénzt, nem hajthatta nyomban végre az ajándékozók szándékát; a pénzt nem hevertette a pénztárban, hanem fölhasználta más szükségesre, mert erkölcsileg bizonyos volt, hogy újabb adományból megcsináltat majd mindent; úgy is történt. A Szent-Anna-oltárra is kapott 500 frtot Erdődy grófnőtől, meg is csináltatta az oltárt; mikor az egyik mesterember kifizetésére került a sor, többet kívánt a kelleténél, annyit adtak csak neki, a mennyire a szakértők a végzett munkát becsülték, a maradékot akkor akarták megadni, ha

¹ Horum tantum confuse recordatur abbas, sunt quidem et alia adhuc debita. Ugyanonnan.

egészen tisztázódik az ügy; a festő is elvégezte dolgát az oltárnál, mivel azonban pénzért az apátnál nem jelentkezett, az ő járandósága is ott maradt a pénztárban más pénzzel, föl is használták időközben más célra. Az oltárt tehát el kell készíttetni egészen és ki kell fizetni az új jövedelemből. S a milyen jók hozzá Erdődyék, meri mondani, hogy épen nem veszik tőle rossz néven azt, hogy pénzükhöz egy részét egyelőre másra használta föl.¹

Az apát szerint ezen oltár-ügyben és az elzálogosított ajándékok ügyében csak akkor emelhetni komoly kifogást, ha a pénzt nem az egyház szükségletére használta volna föl; erre nézve pedig meri mondani papi szavára, akár esküre is kész, hogy csakis az egyház szükségletére költötte.

Azt hiszi az apát: mindebből kitetszik, hogy nem hibázott, mert törvény és jog szerint járt el tetteiben, a melyeket most rosszra magyaráznak, de nem hibázott az apát az ellene fölhozott más dolgában sem; minden tettét tudja ugyanis igazolni. S mivel nem vétett semmiben sem, kéri a királyasszonyt: engedje visszatérni apátságába vagy adjon neki más javadalmat vagy engedje őt Montecassinóba vagy akár messzebbre, a hová a róla költött rossz hír még nem hatolt. A mint az igazolást olvassa a kancellár, nem találja elég alaposnak azért ajánlja: szólítsák föl az apátot még egyszer, még pedig keményen, visszatérésre és igazolásra.² Iratainkban nem hallani többet az ügyről.

Más szemmel, még sötétebb üvegen át látja a főapát mindezt. Szerinte az apát, mikor vétkei miatt eltávolították a hazából, behatolt a dömölki templomba s onnan följánlott tárgyakat: lánczokat s több ilyfélét titokban ellopott s nagy összegért idegenben zálogba vetett; ugyancsak a kolostornak pénztárát, a mely-

¹ Nem hiába mondja ezt az apát. Erdődy grófék adtak neki 1000 frtot, hogy annak kamataiból minden szombaton szentmisét mondjanak az új kápolnában az ő szándékukra, és 210 frtot, hogy annak kamatjából folyton égjen egy lámpa a kápolnában. Az apát ezt az összeget is fölhasználta az építkezésre, az alapítók szándékának azonban éveken át lelkiismeretesen megfelelt s meg is akart mindenkor felelni. Mikor hirtelen elkerült az apátságból s az új kormányzó jött, az nem értesült az alapítványról, egy éven át nem is mondták a misét s nem is égett a lámpa. A mint az alapító grófné unokái, két Csáky grófkisasszony, 1751 nyarán Dömölkre zárandokol, értesülnek a mulasztásról. Az alapító grófné ír az apátnak s annak válaszát, valamint az alapítványi összegek átvételéről annak idején kiállított két nyugtatványát elküldi a kormányzónak. Azóta teljesült megint az alapítók szándéka. A grófné nem neheztel az apátra és készségesen segíti az apátot sok bajában. De a dömölki templomot is segíti: 200 frtot küld 1751 őszén, hogy az Anna-oltárt egészen elkészíthessék. A grófné levele a göttweigi «Miscellanea, 24.» kötetben.

² Híblár Zs. apátsági kormányzó előterjesztésére a kancellár azt ajánlja a királyasszonynak: Ut abbas dominus Oddo Koptik, qui cum suo ex abbacia Dömölkiensi discessu exceptis tunc datis libris suis connotationes debitorum ac expensarum, missarum stipendia florenos 1130 constituentia secum abstulisse, imo catenam quoque aurum 40 aureorum ponderis distraxisse, quingentos praeterea florenos pro altari Sanctae Annae apud eius artifices inexistos cum plurimis aliis debitis reliquisset referatur, ad horum et illorum restitutionem et ad sui, quo devenerint, legitimationem serio et districtim adstringatur, nisi secus severiora experiri et ad restituendorum restitutionem mediis etiam minus gratis adstringi velit. A kancellár iratának mása a göttweigi «Miscellanea, 24.» kötetben. — A kancellár második fölterjesztése szintén ott látható. — Oklevéltár 96. sz.

ben 2—3000 frtot gyanítottak, kifosztotta, a misedijak táráat, a melyből a kolostor lakói éltek, 1000 frtot magával vivén, üresen hagyta. Mindezt lopás vétke nélkül nem követhette el; a ki pedig a templom pénzét vagy jószágát elviszi, az nemcsak tolvaj, hanem tolvaj és szentségtörő. Mivel tehát mindebből nyilvánvaló, hogy az apát minden törvényes rendelkezés nélkül vakmerően ügyis gondoskodott jövőjéről, azért igazságtalanság, hogy a főmonostort, melyet hosszú elleneséges idők a maga régi jogaiban ügyis megtépdestek és a papi pénztárhoz való évi fizetéssel már amúgy is eléggé megterheltek, most az apát gonoszságának gyámolítására még ezen újabb és törvénytelen fizetéssel, a négyszáz forinttal, évenként sujsák. Veszedelmes példa ez, mert egyházit és világit össze-vissza keverve mindenféle bünténynek ajtót, kaput tár. Mivel tehát nyilvánvaló, hogy az apát eltávolítása után nemcsak nem javult, hanem régi bűneit még újakkal is tetézte, mivel a Göttweigben vendégként való tartózkodással, melytől javulnia kellett volna, még rosszabbodott, azért kétségtelen, hogy a göttweigi tartózkodás az apátnak nem orvosság, hogy ezen beteg tagnak a szent kánonokban előirt hathatós orvosság kell; hogy ezt kötelessége szerint megadhassa neki, követeli a kancelláriától, adják neki vissza a főmonostorhoz oldhatatlan köteléssel kapcsolt rendtagot, mert csak üdvére lesz, ha életének még hátralevő rövid idejében bűneiért gyászolva megjavul, mint ha nemsokára isteni ítélettel az elbukott angyalok sorába kerül. A göttweigi apát különben sem tarthatja az apátot, a más alárendeltjét, kánoni büntetés nélkül tovább magánál; ha az apátot visszaadja, fizet neki a főapát.¹

A főapát ugyanis nemcsak azzal mutatta meg a királyi rendelettel való elégedetlenségét, a mit eddig hallottunk, hanem azzal is, hogy a győri püspök megkövetését halogatta s az apátért fizetendő pénzt is csak kényszerítve adta meg; az ítélet kelte óta már negyedév mult el s még mindig nem irt a püspöknek; a pénznek csak első részletét adta meg, aztán nem akart többet fizetni.²

¹ A kancellárhoz irt levélnek mása a dömölki iratok közt; hátlapján szintén a főapát kezétől: Copia. Excell. domino comiti cancellario in causa Koptikiana rescripti in Sancto Martino 20. Sept. 1752.

² Bernáth György bécsi ügyvivő írja a főapátnak 1751 jan. 5-ikén: Salvo altiori iudicio, suadeo Illustrissima ac Reverendissima Dominatio Vestra scriptam deprecationem, offerendo idipsum domino Deo, erga episcopum quo citius praemittat, nec semet diu detineat, sed potius quietem sibi paret, quam ut alias nescio quales calamitates novas habeat. A levél a dömölki iratok közt látható. — A göttweigi apátnak fizetendő évi négyszáz forint első részletét, 200 frtot, csak ismételt fölszólításra fizette meg 1750. decz. 31-ikén, aztán másfél évig mit sem fizet. Ferencz császár mint uralkodótárs 1752 aug. 21-ikén irat gróf Zichy F. győri püspök-főispánnak, hogy a főapát a dömölki apát eltartására rendelt pénzt nem fizeti időről-időre, a mint alattvalói kötelességénél fogva kellett volna, sőt, semmibe véve nyakas lelkével az ismételt rendeleteket, csak az első félévi részletet fizette meg, a miért okt. 17-ikén már 600 frttal lesz adós, azért meghagyja a főispánnak, hogy az ő császári nevében haladéktalan intézkedjék a pannonhalmi főmonostor pénztárosánál, hogy az a hátralékot nyomban lefizesse, ezentúl pedig az esedékes részleteket minden hiány nélkül pontosan megadja.

A kancellária nem bocsátja az apátot a főapátnak büntető kezére, de nem is ereszti ki uri börtönéből. Az apát pedig megmozgat mindent, hogy szabadulhasson: kér, könyörög, rimánkodik a hatalmasoknál levélben, költeményben, de nem használ. 1751 nov. 19-ikén értesítik a királyasszony akaratáról: kérését nem teljesítik, ügyét nem eresztik birói útra, őt magát nem eresztik még vissza apátságába, egyben komolyan intik, ne gyalázkodjék ezentúl a főapát elleni vádaskodással, hanem szerzeteshez illő szerénységgel és türelemmel viselkedjék.¹ Most is tart ugyanis a harcz a két apát közt; s az apát, mikor védekezik, sokszor keményen támad a főapátra. De a főapátnak is újra megparancsolja a királyasszony, hagyjon föl vádaskodásával.²

A királyi rendeletre meggörnyed egyideig az apát, aztán megint fölegyenesedik s megint dolgozik szabadulásán. A nádor, gróf Batthyán Lajos, azzal kedveskedik az apátnak: jó jel, hogy Vas vármegye a királyasszony parancsára összeírja hitelezőit és megrostálja majd követelésüket. A kancellárt, gróf Nádasdy Lipótot, sokszor keresi föl levelével, költeménnyel, az apát, az mindig válaszol neki, de sohasem emlegeti szabadulását; vigasztalja azzal, hogy hallomás szerint nem fogy, hanem nő az ájtatosság; még jobban örülhet az apát annak, hogy a kancellár a zálogba vetett értékeket 615 frt 18 kron kiváltotta és személyesen vitte vissza Dömölkre azon írásos meghagyással, hogy ezentúl ne idegenítsék el semmi körülmények közt. Erősen áll most is az apát mellett a győri püspök; biztatja azzal, hogy legjobb tudomása szerint a dömölki jövedelemből mindazt, a mi a templom és kolostor fönntartása után megmarad, az adósság törlesztésére fordítanak majd, s ha majd tisztán áll az apátság, következik majd a visszahelyezés; ne aggságoskodjék tehát, hanem bízzék Istenben s ne hagyja el magát; de arra is inti, hogy ne kívánja visszahelyezésekor a gazdasággal való vesződést, elégedjék meg pusztán a lelkiekkel. A főapátot is fölkeresi levelével az apát; megpendíti a kibékülést, a főapát azonban nem válaszol neki. A győri püspök sok mással arról van meggyőződve, hogy a főapátnál hiába próbálkozik az apát, mert az nem békül ki.³

Negyedév mulva, nov. 23-ikán Mátisz Gy. győri szolgabíró nyugtatványával bizonyítja, hogy a főapát a 600 frtot megadta, de csak tiltakozással és fönntartással. A mint utána megint nem fizet a főapát, 1754 márcz. 7-ikén bizonyítja a primási titkár, hogy a főapát a helytartótanácsnak irata s az erre adott válasza után birói kézbe, a győri alispánnak kezébe, 1754 febr. 8. körül 400 frtot lefizetett, de csak ismételt fölszólításra és a primásnak komoly intésére, de ekkor is csak tiltakozás kíséretében. 1755 máj. 30-ikán megint 800 frtot fizet. Az összes iratok a dömölki iratok közt vannak.

¹ Oklevéltár 97. és 99. sz.

² Oklevéltár 98. sz.

³ A sok levél a göttweigi «Miscellanea, 24.» kötetben. — A főapátról szóló jellemvonás a püspöknek 1754 aug. 14-ikén irt levelében olvasható: Quod reconciliationem cum domino archiabbate attinet, tum propria, tum aliorum irrefragabili experientia mihi constat, omnino non successuram.

Nagy bajában tehát nem áll egészen egymagában az apát. A rendtársak között is vannak, kik ragaszkodnak hozzá s kívánva kívánják őt vissza Dömölkre. A nem hivatalos világiak közt is vannak jó emberei; mikor Szluha György sárvári birtokos 1755 tavaszán hallja, hogy az apát visszatérőben van, ír neki: A jó Isten könyörüljön azon a szent és csodás helyen, vezesse mennél előbb vissza otthonába Nagyságodat; ha magam és házam valamiben szolgálatára lehetek, mindig a régi és minden segítségre kész barátját látja majd bennem; csak mennél előbb vezettesse vissza arkangyalával a jó Isten s hagyja mindenkorra köztünk Nagyságodat.¹

Remény és csüggedés váltakozik sűrűen lelkében. Többször világosodik körülötte a borus ég, erősen reméli, hogy szabadul hamarosan; lelkesedik, gyuladoz s három költeménye kész már, melyekkel bucsúzik Göttweigtől;² aztán megint elkeseredik s jajos költeményben panaszolja el siralmas sorsát. Szegényül éldegél, mert a királynétól rendelt négyszáz frt a göttweigi apát kezébe jut; neki magának nincs más pénze, mint a mit a miséjéért kap; azért alamizsnát is fogad el jó embereitől: a göttweigi apát ruhával segíti, gróf Erdődy Györgyné kétszer is küld neki hat-hat aranyat. Szegénységében is zaklatják hitelezői. Az a súlyos vád tehát, hogy a Dömölkről elvitt tudja Isten mennyi pénzzel gondoskodott jövőjéről, igaz alap nélkül szükölködik.

Ott ül már küszöbén a halál, mikor megint fölkeresi levelével a főapátot és folyamodványával a királyasszonyt.

A főapátot több okkal akarná megint kibékülésre édesgetni: 1. akadtak végre jóakarói, kik ügyét a királyasszonynál szorgalmazzák, s így megtörténhetik, hogy Isten segítségével minden akadékon, még a legnehezebbjén is, győz és a kívántnál is nagyobb joggal kerül vissza apátságába, — 2. német főpapok azt ajánlják neki, ne ijedezzen attól, hogy annyiszor zörgetett s egyszer sem nyitottak neki ajtót a főapátnál, hanem alázkodjék újra a főapát elé, mondjon le minden jogáról, melyet követelhetne, s remélheti, hogy megadja majd neki mindet, tán megszerezve is, a főapátnak atyai kegyelme, — 3. visszahelyezésének föltételeit elküldötte már a győri püspöknek; lemond bennük szinte minden jogáról, melyet követelhetne, lemond az anyagiak kormányzásáról is, csak kevesecskét kér magának, — 4. nem is sérülne főapáti méltósága azzal, ha vele kibékülne, hisz királyok egyeznek ki lázadó alattvalóikkal, — 5. kibékülésükkel

¹ Mikor Buti Czelesztin rendtag kérdezi a dömölki rendtársakat, mit írjon az apátnak, azt felelik: Ut quantocius redeat... memores fuimus in festo S. Lucae et diximus elevatis manibus: O verax Deus, concede laetitiam. Buti C. 1752 okt. 23-ikán kelt leveléből. *Miscellanea*, 24. — Gróf Szluha Gy. levele u. ott.

² Mind a három a «*Miscellanea* 24.»-ben. Kettőnek címe: *Urfaub Lied von Göttweig*. *Vorläufig verfügtigt im Fall der Abbt von Dömölkh nach gegebener Öffnung restituirt werden sollte*.

megszünnék az a nagy botrány, mely szerteszét, főként pedig az eretnekek körében, támadt, — 6. ő aláveti magát a főapáti joghatóságnak, főnökségnek és hatalomnak, még pedig az apátságától való megfosztás terhe alatt, másrészt áhítja a kibékülést és visszahelyezést azért is, mert érzi, hogy nemsokára meghal, — 7. záradéku fölveti azt a kérdést: ugyan miből támad majd nagyobb dicsősége a főapátnak a földön és az égben, az ő számkivetéséből vagy visszahelyezéséből? A főapát nem is válaszol az apátnak levelére.¹

A királyasszonyhoz irt folyamodásában is azt fejtegeti, hogy a vizsály eltemetésére és az ő visszahelyezésére kész sok mindenben engedni, nevezetesen 1. elismeri a főapátot törvényes főpapjának és elöljárójának, — 2. engedelmességet fogad neki a szent regula és kánonok szerint, — 3. megígéri, hogy megtartja a főapáti kiváltságokat a bennük előirt alakban, — 4. nem sérti szóval, nem tettel a bekebelezettséget, nem az elnökséget, a generálisságot és főnökséget, — 5. nem vesz föl novicziust másként, csak az udvar vagy a főapát engedelmével, így is csak annyit, a hányra elégséges alapja van, — 6. nem kisebbiti a főapátot és azokat meginti, megzabolazza és föladja, kik gyalázzák azt, — 7. nem fúj követ másokkal a főapát ellen; ha megint lázadoznak a főapát ellen, nem segíti őket sem tanácscsal, sem tettel, sőt tudósítja a főapátot idejében hűségesen, ha valamit forralnának ellene, — 8. a mi jogtalanságot szenvedett, a mi rágalom érte, azt Jézus nevében mind megbocsátja, — 9. ha a királyasszony még többet kívánna tőle, mélységes tiszteletből és jobbagyi hódolatból azt is megfogadja. Mindezek fejében kéri, hogy 1. helyezték vissza apátságának teljes birtokába, — 2. növeszszék apátságát a királyasszonynak 1747. évi rendelete és magán úton adott intelme szerint rendes konventté, — 3. tartozzék a főapát tizenkét példás életű rendtagot Kis-Czellbe küldeni, azok lakjanak állandóan ott, nyári bucsújáráskor a szükséglet szerint többet is küldjön, — 4. az ilyen küldött rendtagok tartsák meg a clausurát s engedelmeskedjenek neki, — 5. ne higgyen a főapát könnyedén olyan rendtársaknak, kik vizsályt akarnának köztük szítani; az irkálóknak se higgyen hamarosan, hanem kérdezze meg őt: igaz-e az, a mivel vádolják, — 6. közös kar-imára járjanak a rendtársak, ha nem gyóntatnak; étkezés közben egyikük hangosan olvasson, — 7. hogy a népet ne botránkoztassák, tartózkodjék a főapát ezentúl az 1750. okt. 13-án kelt királyi rendelet szerint minden rágalmazástól; ő ezt már megígérte, — 8. tartózkodjék a főapát ezentúl a haragtól, gyűlölettől és boszúállástól, a miktől eddig lángolt-izzott, ő vele pedig béküljön ki az 1747. évi máj. 27-én kapott királyi rendeletnek és magán intésnek szellemében, — 9. a mint ő engedel-

¹ Oklevéltár 100. és 101. sz.

mességet fogad, úgy kéri, hagyják meg a főapátnak, hogy ne parancsoljon olyast, a mi a regula ellen, a fölött vagy azon kívül van, mert a legegyszerűbb szerzetesnek sem kötelessége ilyenben engedelmeskedni Szent Bernát szerint. S mivel békét óhajt szinte minden áron, azért még többre is kész; a királyasszonynak akarata szerint elhagy e pontokból, hozzájuk is tesz, sőt, ha a királyasszony kívánná, a karthauziak és kapuczinusok módjára vak engedelmisséget is fogad a főapátnak az áldott béke kedvéért, bár jól tudja, hogy annak idején, az átlépéskor, nem fogadott ilyent.¹ Nem tudjuk, elért-e ez a folyamodvány egészen a királyasszonyhoz; hogy foganatja nem volt, azt tudjuk.

A sok háborúságnak a halál vetett véget; az apát 1755 okt. 24-én meghalt Göttweigben.

Kis-Czell jámbor életű és a papi munkában fáradhatatlan apátjának, a kisczelli különös, csodás eseményeknek hirtelen messzire hatol, sokan gyuladoznak és áldoznak az apát szép szándékára.

Az elsők közt is elsőeknek kell mondanunk gróf Erdődy Györgyét; a gróf és neje, gróf Eszterházy Teréz, hétszeres ajándékkal segítik az apát ügyét: 1. Ők adják a csodás szobor fejére az arany koronát, — 2. mikor az apát új templomról álmodozik, ők segítik és erősítik jószándékában: 1000 frtot adnak a templom tetőzetének elkészítésére, — 3. 1746 okt. 5-én ad a grófné 210 frtot, hogy annak kamataiból mindig égjen egy lámpa a kegyelemkápornában, — 4. 1746 decz. 5-én ad a grófné 1000 frtot, hogy ennek kamataiból minden szombaton szentmisét mondjanak a kegyelemkápornában, — 5. 1748 körül 500 frtot adnak az új kegyelemkáporna fölépítésére, — 6. akkortájt adnak 500 frtot ezen kápolna új főoltárára, — 7. 500 frtot ad a grófné, hogy azon Szent Anna tiszteletére oltárt emeltessen az apát, s mikor ez nem volt elég, még 200 frtot adott ezen célra.

Az apát halálával sem maradnak el a jótéevők.

Liptay János, a baranyai ezrednek ezredese, mikor nyugalomba vonul, Kis-Czellbe húzódik; nyugalma napjaiban megemlékezik arról, hogy sokszor tapasztalta a benczés rendnek jóindulatát, mikor ezredével a külföldön hányódott, különösen pedig akkor, midőn megsebesült. Most fizet jóindulattal és tettel; 1751-ben kerülhetett Kis-Czellbe s a templom közelében urasági földön lakóházat épített magának. 1755 körül építette a templom keleti végéhez közel a most is látható kálváriát az alatta levő Krisztus sírjával; el is látta mindkettőt minden szükségessel. Mikor később Kis-Martomba költözött, üresen maradt házá-

¹ Az 1755 ápr. 7-ikén kelt «Reversales Oddonis, abbatis ordinis Sancti Benedicti ex benignitate, clementia, gratia caesareoregia restituendi» szerint, mely a göttweigi «Miscellanea, 24.» kötetben van.

nak bérét engedte át holta napjáig mindkettőnek hasznára. 1757-ben ötmázsás harangot öntetett s huzatott föl az új templom déli tornyába, ugyanide új órát is szerzett; ajándékozott még a templomnak ezüst kelyhet és tányérkát, violaszinű miseruhát. Kis-Martonban sem feledkezett meg Kis-Czellről: 1760 jún. 5-én küld onnan új orgonát, végrendeletében Krisztus keresztjének kis részecskéjét küldi tartóban, a kálváriára 180, misékre pedig 100 frtot hágy; a hagyatékot 1764 márcz. 14-én kapja meg Kis-Czell.

Kiperling Ádám surányi serfőző 500 frtot hagyott misékre a templomnak. A főapát 1757 aug. 21-én úgy intézkedik, hogy a pénz egészen a templomé maradt, a miséket pedig a rendtagokkal mondatta el, még pedig a pannonhalmiakkal 408-at, a kisczelliakkal 92-t; a kisczellieknek segítettek a tihanyi apát, a szentgyakorlatokra hozzájuk jött hetyei, mihályfai, miskei, pápóczi és szentmártoni plébánosok. Így az 500 misét elmondották még abban az évben.

Gróf Nádasdy Lipót kancellár kiváltotta 615 frt 18 kron azon ajándéktárgyakat, melyeket Koptik apát, nagy szükségtől kényszerítve, zálogba vetett; személyesen vitte Kis-Czellbe az ajándékokat, visszaajándékozta őket a templomnak, de írásban kötötte ki, hogy ezentúl nem szabad őket semmi szín alatt elidegeníteni.

Nagy messze földön is megemlékeznek Kis-Czellről. Trakostyáni Draskovich Miklós gróf a hétéves háborúnak egyik csatájában sebet kap. A mint vergődik ágyán Prága városában, föl-föltünedeznek elődeinek képei, föl-fölmerülnek a kisczelli kegyelemhelyről hallottak, egyszer csak az a szándék fogamzik meg elméjében, hogy magáért s összes élő és holt elődeiért 3000 frtos misealapítványt tesz a kisczelli templomnál. A mint sebe válságosra fordul, tetté váltja szándékát s 1758 okt. 31-én irt végrendeletének 5. pontjában ezen szándéka szerint intézkedik. Négy nap mulva meghal a gróf. A mint az örökös, a meghalt grófnak Teréz nevű egyetlen nőtestvére, hall a végrendeletről, férjével, loósi Viczay Mihály gróffal irat Saighó B. főapátnak, közli vele a végrendeletnek 5. pontját s keresi a módját, mint felelhetne meg az elhunyt testvér szándékának. Saighó főapát azt válaszolja: ha Viczay gróf magára és utódaira veszi a háromezer frtnak terhét, ha az összeget a Draskovich-birtokra tábláztatja és az ötszázalékos kamatot évenként a kisczelli templomnak megfizeti, akkor a kisczelli konvent hetenkint három kismisét, az alapító gróf halálának évfordulóján (nov. 4-én) öregmisét mond a kitüzött jámbor szándékra. Viczay grófék elfogadták a föltételt s kötelezték magukat, hogy az évi kamatot Szent György napján megfizetik a kisczelli konventnek, de beleegyeztek abba is, hogy, ha ők vagy utódaik nem fizetnék meg az évi kamatot, törvényes úton is keresheti a rend a meg nem fizetett kamatot. Később a család megfizette az alapítványi tőkét a

kisczelli konventnek, mely azt kamatra adta ki s lélekszerint végezte el vállalt dolgát.¹

Békási Békássy József zálog czímen adott át az apátságnak négyszáz frtért egy ostfiasszonyfai fél kúriát, de kikötötte azt, hogy a szerzet, míg a kúria a kezén lesz, tartozik a kegyelemkápornában évenként két szentmisét mondani érte, feleségeért, gyermekeiért és rokonságukért, még pedig egyet az élőkért, a másikat a holtakért. A följegyzések szerint 1768-ig mondták el a miséket; valószínű tehát, hogy akkor megfizette Békássy a kölcsönt, a rend pedig visszaadta a fél kúriát.

Csuzy (Végh) Juliánna urnő 1772-ben 1000 frtot ígért előszóval alapítványul a kisczelli templomnak, hogy kamataiból hetenkint egy misét mondjanak érte. Az évi kamatot ezen korszakban gróf Végh Péter fizette.

Hattó Ferencz 1773-ban 50 frtot adott 100 elmondandó misére.

Vörös Ferencz fogadalmat tesz 1777-ben, hogy 100 frtot ad a templomnak.

A pápai Hegyesy (Heögyösi) Krisztina 500 frtot hagy végrendeletében a templomnak.

Vendt Otilia bécsi urnő 1758-ban 100 frtot hagy végrendeletében a templomnak.

Kugelman Menyhért kisczelli cipész 100 frttal tartozott bőrért Pogatscher János tatai timárnak; a mint a hitelező érzi közeledni élete végét, végrendeletében kedves barátjának, Szervácz irgalmasrendi fráternek hagyja a százforintos kötelezvényt, az pedig 1774-ben a kisczelli templomnak adta 200 elmondandó misére. Az adós kisebb részletekben törlesztett adósságából, ezen korszaknak vége felé még jócskán tartozott.²

Ezen jótevők és jó barátok nyomában nagyon sokan haladtak kisebb-nagyobb adományaikkal.

Értékre nézve bizonyára az első az az ajándék, melylyel Buti Czelesztin rendtag kedveskedett a templomnak. Faludy Ferencz jezsuita 1745. szept. 1-jén Rómából Krisztus keresztjének kis darabkáját küldötte neki hitelességbizonyító irat kíséretében; Buti a győri püspöktől 1745. nov. 21-ikén engedélyt kér és kap, hogy ezt a kincsét bárhol is kitehesse a nép tiszteletére; később a templomnak adta ajándékba.

¹ Az alapítványnak csak tervezetét ismerjük. Dömölk 1. 2. — Hogy érvényesült, azt mutatja Nemes Gáspár apátnak 1784. júl. 30-ikán kelt jövedelemvalló kimutatása, a melyben azt írja: «Ex 3000 florenis interusurio pro tribus sacris hebdomadalibus erga 5 pro centum apud illustrissimam comitum familiam Vitzay ab anni 1760. 1. Januarii quotannis 150 fl.» Dömölki iratok. — Valamivel az eltörlés előtt fizette meg a család az összeget; az eltörlés idejében már Gindl Károly fizet érte kamatot.

² Ezen adományokról és ajándékokról részletesen beszél a czelldömölki «Protocollum ecclesiae Dömölkiensis», az oklevéltár különböző számai, valamint a göttweigi «Miscellanea, 24.»-ben látható «Legitimatio abbatis Dömölkiensis».

A jötevők után emlékezzünk meg rövidesen azokról, kik emléket adtak a vett jókért; a kegyelemkapolnának falai hamarosan megtelnek emlékekkel, a templom falaira kerül a sor, az értékesebbeket a sekrestye fölé emelt kincstárban őrzik. Sokan magukkal hozzák szerencsétlenségük okozóját: az egyik a kést, melylyel súlyos sebet vágott magán, — a másik a fegyvert, puskát, pisztolyt, mely elsült, szétrobbant, szántszándékosan vagy véletlenségből nyitott testén tágas kaput a halálnak, melyet aztán mégis elkerült, — a harmadik elhossa a kardot, melylyel nagy dühében ellenségét akarta sujtani s helyette annak egészen ártatlan anyját sértette meg halálosan, — mások elhosszák a veszedelemszerző fegyvert, hogy ne árthassanak vele többet, hogy ne láthassák többé.

Sokan hoznak emberi testrészeket fából faragva, fémből öntve s ezekkel mondatják el és mutatják nyomoruságuk fészket; az egyik hoz lábat fából, a másik ezüsből, látni többjén az iszonyú sebeket, — sokan mankóikat hozzák el s aggatják föl a falakra, — asszonyok hoznak ezüsből készült női keblet, kínlódásuknak beszédes tanuját, — mások kis tetszetős alakú mankókat faragtatnak fából, öntetnek ezüsből s azokat hozzák emlékül, — látni ott köveket, kisebbit-nagyobbat, egyszerű és díszített alakban, mindegyik bizonyossága nem kicsiny bajnak, — látni csontokat, melyeket vagy a betegség kényszerített elválni vagy a tudomány választott el társaiktól, — sokan elhosszák a kötést, mely sebüket borította, — a fogoly elhossa lánczát s emlékül hagyja itt, — látni férfi, női alakot, egész családot, anyát csecsemőjével ezüsből, egy ezüst kis fiút égneek emelt szemmel és kézzel, — kis fiút ezüsből, kinek két kezére olvasó tekerődzik, — látni egyes és kettős szívet, kart, kezet, lábat, mellet, nyelvet és szemeket, bordákat, füleket, fejet, mindannyival azt akarná vallani fölajánlója, hogy Mária segítségével szabadult a bajától.

Sokan megföstetik a bajt, melyben gyötrődtek, a veszedelmet, mely életükre tört s a melytől mégis megszabadultak, — mások himzett képen tüntetik föl a kegyelmet, melyben részesültek. Mások azzal mutatják hálájukat, hogy a szent szoborra is alkalmazható nyakéket küldenek; így Bacsány Juliánna végrendeletében hagy hatsoros gyöngy-nyakéket (1758 aug. 24.), Cziráky Borbála grófnő arannyal kirakott finom szövetű nyakéket (1761 máj. 23.), Fuxreiter Anna Mária asszony Grazból küld kétsoros gyöngy-nyakéket (1763 márcz. 5.), Hettyey Andrásné Budaházy Jusztina Simonyiból négysoros gránát-nyakéket (1764 márcz. 11.), özvegy Kanizsáné Németh Erzsébet kétkeresztes és kétsoros gyöngy-nyakéket (1763 nov. 3.), Nádasdy Anna háromszögalakú, kövecskékkel elválasztott igaz gyöngyökből álló nyakéket (1758 aug. 26.), Nedeczky Francziska végrendeletileg hagy nyolcsoros fehérgyöngyös-nyakéket (1761 jún. 22.), Reiter Teréz Királyhidáról négysoros gyöngy-nyakéket (1758 aug. 26.), Rontó Katalin Győr-

ből tizsoros ezüst-nyakéket (1760 júl. 26.), Szabó János nádori titkárnak neje négysoros aranyozott ezüsből készült nyakéket (1759 jún. 13.), egy ismeretlen nő Királyhidáról tizenöt soros nyakéket (1758 szept. 7.).

Előkelő nők ruhákat, drága szövetet ajánlanak föl a templomnak hálából; így küld Békássy Katalin urnő Mesteriből kékszinű régi női ruhát (1762 jún. 14.), Hamilton Ferencz gróf és neje házipapjukkal küldenek Ausztriából két arany- és selyemvirágos finom szövetű női ruhát (1757 okt. 29.), özvegy Horváth Jusztina Páparól ezüstsálú vörös szövetet (1762 jún. 11.), Huiber Borbála a sopronmegyei Ságból két rőf zöld szövetet (1761 máj. 12.), John Ignác főhadbíró és neje virágos kék szövetből készült női ruhát (1765 júl. 30.), Nádasdy Anna urnő 125 frtot érő finom szövetet (1759 jún. 14.), Rosty (Tallián) Magdolna urnő Kis-Asszonyfáról fehérszövetű női ruhát (1763 aug. 6.), Salamon Borbála urasszony Fehér vármegyéből egészen új rószaszinű ruhát (1760 nov. 26.), Tallián Anna urnő Szombathelyről fehérszövetű női ruhát (1763 máj. 3.), Zichy János gróf Palotáról drága női ruhát (1760 ápr. 11.)

Mások templomi, istenitiszteleti czélokra szánt tárgyakat ajándékoznak; így báró Amadé Tádé Marczaltöről szép képet küld (1766 okt. 24.), Bader János komáromi gombkötő hat derékkötő övet (1764 szept. 5.), Baumgartner Józsa bárónő Sopronból ünnepi misemondó-ruhát (1761 szept. 9.), Cziráky Borbála grófnő Kenyeriből miseinget és oltárterítőt (1757 aug. 25.), Horvát Jusztina Páparól áldozatókehelynek való köpenykét (1762 jún. 11.), Iltarer Erzsébet bécsi nő 52 frtos réz-urmutatót (1759 aug. 10.), Kuglmeier Borbála oltárterítőt (1760 jan. 5.), Nagy István háromfontos ezüst lámpást (1758 jan. 12.), Somogyi Miklós Kovácsiból 61 fontos ércgyertyatartót, a melyből 43 fontos templomi gyertyatartót öntetnek (1762 aug. 5.), Széchenyi Ignác gróf aranyozott köpenykét áldozatókehelyre (1766 szept. 24.), a templomnak 12 éven át szolgáló basszista énekese összes hangjegyeit hagyja emlékül (1765 szept. 4.).

Mások más ajándékkal fejezik ki hálájukat; aranygyűrűket küldenek Csokl Anna és Draskovich Borbála grófné a horvátországi Kapronczáról (1759 jún. 20.), Sándor Eszter grófnő Esztergomból (1760 márcz. 26.), Judit előkelő babocsai asszony (1762 aug. 12.), egy ismeretlen kettőt hagyott a főoltáron (1762 aug. 23.), — ezüst táblát küld egy ismeretlen grófnő Sziléziából (1759 jún. 20.), — ezüst szivet Andres Nándorné, a József főherczeg dragonyosezred őrnagyának neje (1763 decz. 16.), — aranyozott ezüst szemet Szapáry Péter gróf Mura városából (1760 aug. 22.), — Krisztus keresztjének kis szilánkját ezüst tartóban küldi Serain Ilona Olaszországból (1763 aug. 13.), ugyanilyent küld Liptay János ezredes (1764 márcz. 14.). Sokan végrendeletükben pénzt hagynak a templomnak, mások még élükben küldenek pénzsegítséget.

Az apát távozásával tenger hír hömpölyög mindenfelé, az új telepet veszedelem fenyegeti, csakhamar azonban rendre vergődik minden.

Kormányzók lépnek az apátság élére, első köztük a királyné akaratából Hiblár Zsigmond. Működésében azt kellett folyton szemé előtt tartania, hogy a lelkiekben a győri püspök, az anyagiakban pedig a kancellária akaratához igazodjék.¹ A győri püspök gondosan ügyel, személyesen is fölkeresi Kis-Czellt, hogy mindenben rend legyen, és sikerült neki erőt venni azokon, kik a Mária-szobrot el akarták vitetni Kis-Czellről. A kancellária pedig azt kívánta a kormányzótól, hogy tartsa fönn illően a templomot és kolostort, a maradék jövedelmet pedig ne adja a főapátnak, hanem törleszsze belőle az apátnak adósságát; s mivel az apáttól hiába kérdezték, kinek mennyivel tartozik, azért Vas vármegye útján felszólították a hitelezőket, jelentkezzenek követeléseikkel; ezen követeléseket aztán megrostálták és az igazi adósságot a kormányzó kezdte szorgalmasan törleszteni. Úgy látszik, Hiblár szeretett volna mennél előbb megszabadulni az adósságtól, mert takarékoskodott erősen; így útnak eresztette a templomi zenészeket, megszüntette az áldoztató poharat. Kormányzására erősen ügyelt a kancellária, a kancellár személyesen is meglátogatta Kis-Czellt. Anyagilag eredményes volt kormányzata; mikor négy évi működés után visszamegy Pannónhalmára és számot ad, azt írhatta, hogy a templom felszerelésére 790, a gazdaság fejlesztésére 4491, adósságtörlesztésre körülbelül 10.000 frtot fordított. A dömölki rendtársak azonban nem tartották szerencsésnek működését; azt hallották szavaiból, azt látták tetteiből, hogy Koptik apát alapításának nem gyarapítására, hanem rontására törekszik.

Hiblár után Bánics Domonkos (1754—7), Vajda Sámuel (1757—60), Mákóczy Imre (1760—6), Majtényi Antal (1766—8), Hollósi Egyed (1768—1771) és Tallián József (1771-től) kormányzóskodnak. 1768 máj. 18-ikán lesz Mákóczy apát. Mindnyájan érdemeik révén jutottak tisztükbe és megfeleltek kötelességüknek minden irányban, különösen az apát, a kit fáradhatatlan papi munkájáért Kemenesalja apostolának mondogattak.

Koptik apát távozásával a főapát is kezd lassankint megbékülni Kis-Czellel; mindinkább több és több rendtagot küld oda, halála évében tíz misés rendtagot és két megtért testvért találunk ott; harangokat szentelt többször Kis-Czellek; borral segíti többször az apátságot. A mit Koptik hiába kért, sürgetett, az most önként segíti az apátságot. A szentmártoni hivek azonban most sem mehetnek zászlósan Kis-Czellbe.

Lassankint erősödnek és építenek: kiegészítik a templomot, díszítik belsejét új kolostornak építésén merengenek.

¹ Oklevéltár 94. és 97. sz.

Ezen korszakban tizenegy oltárt emelnek az új templomban: az 1. a kápolnának oltára, a főoltár, melyről már hallottunk; — a 2. a Szent István oltár, mely a templom keleti falához támaszkodik; képén fönny a B. Szűznek mellképe attól balra: *Reges ex te egredientur*, — jobbra: *Reges per me regnant, principes imperant* föliratok látszanak; a mellkép alatt balról az ágyban fekvő Henrik császárt egy angyal megcsókolja, jobbról egy angyal Szent Istvánt megáldja; alattuk: *Mater pacis osculum Sancto Henrico dare iussit* és *Filius Sanctum Stephanum, Hungariae regem, benedicit*; ezek alatt Szent Istvánnak bajor Gizellával történő eljegyzése látható ezen fölírással: *Henricus imperator desponsavit suam sororem Gisellam Sancto Stephano, regi Hungariae, Schyriae (vulgo Schayern) in ecclesia antiquissimi et exempti monasterii ordinis Sancti Benedicti Divae Virgini et sanctae cruci in superiori Bavaria dedicata anno 1002*; — ha innen az evangéliumi oldalon a főajtó felé megyünk, érünk a 3. oltárhoz, Szent Imre oltárához, Horváth János és Németh Katalin pénzén épült, — utána a 4. oltárhoz, Szent Anna oltárához, melyet gróf Erdődy Györgyné Eszterházy Teréz alapított, — utána az 5. oltárhoz, Szent Skolasztika oltárához, melyet Mocz Tóbiás kisczelli fráter rendtag atyai örökségén állítottak 1759-ben, — utána 6. oltárnak látjuk a szent család oltárát, melyet a győri Beniczky Sándornak 1762 jan. 18-án hagyott 100 aranyán rakattak, — utána találjuk a 7. oltárt, Szent Albánét, melyet Lengyel Borbála (más forrás szerint Végh Juliánna) készíttetett; az utolsó fülke ezen az oldalon üresen állott. Ha innen a leczke oldalára térünk át, négy oltárt látni; az 1. a szorongatottak segítségének, a B. Szűznek, tiszteletére épült Braun Anna bécsi urasszony pénzén, — a 2. a szent olvasó oltára, melyet Végh Juliánna urnő állíttatott, — a 3. Szent Benedeknek oltára, melyet Noszlopi Sándor készíttetett, — a 4. nepomuki Szent János oltára, melyet Ráskay (Rátky) Anna urasszony állíttatott. Legtöbbje egyszerű alkotás, néhánynak képe előkelőbb mestertől származik, így Szent Imrét a soproni Schaller készítette 1778-ban, nepomuki Szent Jánosét a soproni Dorfmeister.

Nagyobb munkába került az új kolostor. Az a kolostor, melyet Koptik O. apát a régi kegyelemkápolnától kissé északra, a mostani kolostortól északkeleti s a mostani templomtól északnyugati irányában épített, hamarosan és könnyedén épült egyszerű ház volt, a hagyomány egyszerű faháznak mondja;¹ másfél évtized úgy megviselte, hogy újnak építésére kellett gondolni. El is készült a terv; nem tudni, kinek a munkája; hozzáfognak az építőanyag megszerzéséhez és összehordásához;² anyagnak kínálkozott az ősi kolostor romjainak még el

¹ *Album benedictinum* 359.

² Az 1758. évi számadásokban olvashatni először a kolostorról, mert «in eruitionem et convectionem lapidum pro novo monasterio» költségeskednek; a következő évben «pro ferro ac lapidibus ad structuram novi monasterii», 1760-ban «in fundamentum novi monasterii» költségeskednek. A dömölki iratok közt: 3. 2.

nem hordott kőanyaga.¹ 1760 tavaszán fognak az építéshez, Vajda Sámuel kormányzó teszi le márcz. 14-én az alapot, három nap mulva azonban már távozik hivatalából. Utóda, Mákóczy Imre jószágkormányzó, folytatja a munkát, a mint csekély erejétől telik; a negyedik évnek őszén, Szent Placid és vértanu társainak ünnepén (1763 okt. 5.) fölrakják nagy ünnepség közt a főajtó homlokzatára az aranyozott kettős keresztet.²

Az épület belseje azonban jó lassan készült; ezen évben csak négy földszintes és ugyanannyi emeleti lakás (cubiculum) kerül lakható állapotba.³ 1764 jún. 30-ikán helyezték el a bejárat fölé a mennybemenő B. Szűz kőszobrát nagy ünnepség közt,⁴ az őszre megint három rendtag költözködtetett át az új házba; a krónikás azonban még akkor is sóhajt: Adná a jó Isten, hogy a jövő-évre a többi kedves rendtárs is átjöhetne.⁵ Úgy 1770 körül végre elkészül a kolostor a mostani alakjában.⁶ Megszűnt tehát a felemás élet, a rendtagok az új kolostorban megint együtt élhettek hivatásuknak.

Az idők szelleme, a gazdaság állapota megérzik az építkezésben is. A XVIII. század látta megújulni a magyar benczés rendet, ekkor újult meg épületeiben is. A század első felében épült a pannonhalmi kolostornak jó része, ekkor épült a bakonybéli és tihanyi kolostor, a század második felében a dömölki apátságnak új, kisczellinek mondott kolostora. Mindannyián látni a szerzetesi egyszerűséget, mely kevéssel elégszik meg, feltünőbb csinra nem igen törekszik, még ha a gazdaság meg is engedné. Mindannya közt a dömölki kolostor emelkedik ki egyszerű csinra, tágasságra és magasságra; dicséri tervezőjét és a tervnek végrehajtóját egyaránt.

A terv olyan derékszögű négyszöget állít elénk, mely két hosszabb oldalával keletnek és nyugatnak, két rövidebb oldalával délnek és északnak néz; emeletesnek akarták köröskörül, de nem épült ilyennek véges-végig, csak az egész

¹ «Ex veteris monasterii lapidibus strui coepit, per Emericum Mákóczy circa annum 1770. terminata. Album benedictinum 360.

² Cum pulsu campanarum, tubarum et timpanorum sonitu. Protocollum ecclesiae Dömölkiensis.

³ Három földszintest az őszszel (okt. 18.) három rendtárs: Fülöp Gergely, Hunyadi Regináld és Mosóczy Bonifác nagy örömmel foglal el, a negyedik földszintest, a melyet különben vendégeknek szántak, használták egyelőre étkezőnek; itt étkeztek először az említett három rendtárson kívül Graczer Zoerard, a későbbi bakonybéli apát, Kontor Gotthard, Mákóczy Imre jószágkormányzó, a későbbi dömölki apát, Prucker Róbert misés rendtagok, Fest György és Mocz Tóbiás fráter rendtagok okt. 17-ikén este; örültek, hogy díszes új házukban folytathatják munkájukat s ezen örömüket az énekkarnak éneke is emelte (cantantibus musicis hymnum de S. Solanno). Ugyanott.

⁴ Inter pulsum omnium campanarum et clamorem tubarum et timpanorum spectante copioso populo pro devotione adveniente. Ugyanott.

⁵ Concedant Superi, ut ad annum reliqui etiam confratres charissimi in hac nova aede se transferre valeant. Ugyanott.

⁶ Per Emericum Mákóczy circa annum 1770. terminata. Ugyanott.

keleti, déli, meg a nyugatinak egy része; a nyugatinak többi és az egész északi oldal földszintes maradt és gazdasági czélnak szolgált. Az emeletes résznek főajtaja a keleti homlokzat közepén nyílik; a mint az ajtónak közeledünk, néhány lépcsőt emelkedünk a piacz szintjéről; a külső és belső ajtó közötti kapualja jobbról-balról a falba vágott bemélyedéseket és azokban ülő padokat mutat, a kolostor rendes vendégeinek, a szegényeknek szánt ülőhelyeket. A mint belépünk a belső ajtón, a földszinti folyosóra érünk, mely a kolostori épület egész földszinti részén végig húzódik; a folyosóról nyílnak az utcza felé néző egyes lakóhelyiségek, itt a földszinten van, a déli soron, az egyszerű csinnal épült étkező, szomszédságában a konyha és a hozzátartozó helyiségek; a földszinti bejáratától délre emelkedik a kőlépcső, mely kényelmesen vezet az emeletre, a mely szintén derítő világossággal fogadja az érkezőt; az utczára nyílnak innen is az egyes helyiségek, a melyek közül kiválóbbak az apáti lakás, a könyvtár és a kápolna; egyik-másik stukkomunkával van borítva, melynek mezőit többször festmény is ékíti. A lakóhelyiségek különben mind tágasak, magasak és világosak. Az épület egészen szabadon áll.

A hagyomány emlegeti, hogy a kolostort azért tervezték olyan nagynak, mert ide szeretnék volna telepíteni a nemesi akadémiát; ha régebben, jó másfél tizeddel az építkezés előtt tervezték volna az épületet, akkor lehetne szó erről a gondolatról is; tudjuk azonban jól, hogy az építkezés idejében már régen sírban pihent a benczés nemesi akadémiának még a reménye is. Mostani alakjában az épületet befejezetlennel kell mondanunk.¹ Mennyibe került, azt még nagyjában sem mondhatni meg, mert a számadások csak egyes évekről maradtak meg.²

A mint Kis-Czell fejlődik, a szükség szerint emelkednek az uraság költségén más új épületek is: új vendéglők, új magánházak, új urasági cselédházak; kutak díszítik a piacokat. Az új kolostorral szemben alakított az apátság szép kertet egyrészt fiainak üdülésére, másrészt konyhájának szükségleteire.

1781-ben már 345 lélek lakik az apátsági faluban, a kiknek jóval nagyobb része Kis-Czellben, az új templom körül épült faluban, kisebb része a régi Pór-Dömölkön él.

Istentiszteletük gazdag, Koptik apátnak szellemét látni benne.

¹ Ezt tartották elődeink is; így Pausz Ámánd az eltörlés ideje alatt a plébánia állapotáról irt jelentésében azt mondja: Parochus hic loci domum distinctam non habet, sed hucdum incolit abolitorum patrum benedictinorum solidissime aedificatam, non tamen perfectam. — Ugyanígy nyilatkozik valamivel előbb (1787 máj. 15.) az apátság javainak megbecsülésére kiküldött hivatalos bizottság: «Attactum porro monasterium iuxta popularem conscriptionem numero 17 notatum, ex solidis materialibus ad formam elegantem quadrangularem in conceptu efformatum, nondum tamen ad statum perfectum deductum adeoque triangularem saltem structuram prae se ferens». Dömölk 3. 4.

² Csak két évben említik; így 1760-ban «erogatio in aedificium 1690 fl. 66 denar.» és 1761-ben «erogatio in aedificium 2558 ff. 47¹/₂ denar.» Dömölk 3. 4.

A magyar benczés Rendnek két nagy szentje az istentisztelet idejét nyári és téli évadra osztja.

Nyáron, Szent Benedek napjától Szent Márton napjáig, hétköznap reggel hatkor mutatják be az első kismiséket a kegyelemoltárnál, vasár- és ünnepnap már fél hatkor; ha a bucsusok kívánják, már ötkor vagy még korábban; az első kismiséket követi szinte szakadatlan sorban a többi a nagymiséig, melyet hétköznap fél tízkor tartanak úrmutatóban kitett szentség előtt, melylyel áldást osztanak a misének elején és végén; utána egy kismisével bezáródik a délelőtti istentisztelet; vasár- és ünnepnap a korai kismiséket fél nyolczkor követi egy zenés-énekes kismise, nyolczkor van a német szentbeszéd, kilenczkor az énekes-zenés nagymise, úrmutatóban kitett szentség előtt, a melylyel áldást adnak mise előtt és után, tízkor tartják a magyar szentbeszédet, tizenegy után van az utolsó kismise.

Télen, Szent Mártontól Szent Benedekig, hétköznap fél hétkor van a kegyelemoltárnál az első kismise, követi minden fél órában egy egészen fél tizig, a mikor, mint nyáron, van az úrmutatóban kitett szentség előtt a zenés-énekes nagymise, utána még van egy kismise; vasár- és ünnepnap hatkor van az első kismise, a két szentbeszéd, az öregmise és a többi kismise egészen úgy marad mint nyáron.

Délután minden áldott nap van háromkor zenés vecsernye, nyáron fél ötkor zenés litánia úrmutatóban kitett szentség előtt, ötkor imádkozzák a néppel németül az olvasót.

Az istentiszteletnek ezt a rendes mértékét megszerzik még különös alkalmakkor; háborus időkben a Jézus szent nevéről szóló litániával, melyet hétköznap az első kismise után németül, vasár- és ünnepnap pedig a nagymise után magyarul imádkoznak a néppel. A hónap első vasárnapján, a nagyobb Mária-ünnepeken a nagymise után körmenetben járják körül úrmutatóban kitett szentséggel a templomot künn vagy benn. Az adventi időszak is szaporítja az istentiszteletet, mert ekkor az első kismise utolsó evangéliuma alatt harangszóval adott jelre a nép hangosan mondja el az angyali üdvözetet, aztán minden héten van háromszor a rendes nagymisén kívül reggel hatkor rórátés nagymise, utána litánia.

Megtartják nagy díszszel-fénynyel az év nagyobb ünnepeit, az egyháznak minden előirt szertartását; ma már nem szokásos vagy ritkább szertartással is találkozunk, így vízkereszt előtti napon a vízszentelés után megszentelik a templom körül álló házakat (intra cincturam), másnap a távolabbiakat, ünnep utáni napon a pór- és nemesdömölkieket; megtartják nagycsütörtökön a lábmosást; Szent Flórián napját fogadalmi napként ülik meg a községért mondott kismisével; nagyobb díszszel ülik meg a szent keresztnek két napját: a templom-

ban tartott német szentbeszéd és énekes nagymise után körmenetben huzódnak a kálvária felé, ott a tetején a szent olvasót imádkozzák és magyar szentbeszédet hallgatnak, lenn ezalatt kismisét mondanak; keresztjáró napok elsején a régi apátsági templomba vonulnak körmenetben, úrnapiját kétszer ülik meg, napján s utána való vasárnap; Nagyasszony napján a régi apátsági templomba vonulnak körmenetben és ott nagymisét, magyar szentbeszédet hallgatnak s körmenetben megint visszatérnek.

Először két jámbor társulatban (congregatio): a szent olvasóról és a szent skapuláréről nevezettekben, majd négyben, az előbbiekhöz járuló keresztény tanításról és az oltáriszentségről nevezettekben, gyűjtik össze a népet; ezen jámbor társulatok nagy messze földről jövő bucsusokat egyesítenek ájtatosságra.¹ A szent olvasó ünnepén elmondják a néppel az egész zsolozsmát.

Bármerre nézünk, az egyház szándéka az istentisztelet és a vele kapcsolatos ténykedések buzgó végzésében igazán megtestesül. Koptik apátnak buzgóságát leheli itt minden.

¹ Habentur (indulgentiae) et quidem plenariae, concessae omnibus sodalibus congregationum sancti rosarii, sancti scapularis, doctrinae christianae et sanctissimae eucharistiae, — mondja az 1781. évi egyházlátogatás jegyzőkönyve. Szombathelyi püspöki levéltár. — 1771-ben 606 lépett a szent skapuláré társulatba, 12 a szent olvasóéba. Szombathelyi püspöki levéltár: acta Jaurinensia I. 21.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Az apátság új püspökségben, majd pusztulásban (1777—1802).

Szily János szombathelyi püspöknek szervező munkája. II. József fejedelem és a szerzetesség. A Rend és Dömölk föloszlatása. A püspök jóindulata Dömölk iránt. II. József halálával a Rend visszaállításának reménye dereng, lassankint erősödik és 1802-ben valóra válik.

1777 február 17-ikén alapítja meg Mária Terézia királyasszonyunk a győri, veszprémi és zágrábi püspökségek szélein fekvő 119 plébániából a szombathelyi püspökséget, a melyhez az egész kemenesaljai járással Kis-Czell is került.

A mint a győri nagyprépostból lett új püspök, Szily János, 1777 augusztus 20-ikán elfoglalja székét, két kézzel fog megyeépítő munkájához és püspökhöz méltó munkát végez.

Az új püspökség nem versengetett gazdagságban régi társaival; Szily János püspök azonban értette a módját, mint lehet szerény eszközökkel is nagyot művelni. Alig ül öt éven át tisztében, már olyan püspöki lakot mutat Szombathelyen vendégeinek, hogy ezek egyike, az országlátott Novák Krizosztom bakonybéli apát, elámul rajta, mert nem találta mását sem a régi alapítású egri, győri és veszprémi egyházmegyék székhelyein, sem az új fehérváriában; nem is tudta fölérni észszel, mint épülhetett ilyen hatalmas székház a püspökség csekély jövedelméből.¹ S ugyanakkor épült a kispapok háza a püspök gondja alatt. S hogy nőhetett nem sokkal később a bakonybéli apátnak ámulása, mikor hallotta, hogy Szily püspök hatalmas székesegyház építésén töprenkedik, hogy kész palotája építőmesterének, Hevelének, terve szerint és annak felügyelete alatt a hatalmas templomnak építéséhez hozzá is fogott. És csakugyan, a püspök addig takarékoskodott és gazdálkodott a maga házánál és addig kért-gyűjtött a másokénál, hogy 1791-ben megvethette az alapot; hat évvel később az új templom nagyjá-

¹ Pro prandio venimus Dömölkium. Ibi a meridie, peracto examine, pro prandio transivimus Sabariam ad episcopum loci, ab erecto episcopatu anno 1777. primum, Joannem Szily; apud ipsum sumus pransi et hospitati. A meridie eduxit nos ad vicinum episcopatus praedium. Exhibuit novam residentiam episcopalem magnificam et talem, cui nec Agriensis, nec Veszprimiensis, nec Jaurinensis, nec Albaregalensis, quorum vidi episcoporum, residentia comparari possint. Architectus idem est, qui primatialis Posonii in civitate. Novák Kr. apát naplója a pannonhalmi könyvtárban; 1782 szept. 1-jén és 2-ikán.

ban készen állott. A püspökség gazdaságából vett tömérdek építőanyagot, a művészeknek és mesterembereknek adott élelmezésen kívül még majdnem kétszázezer forintot költött a püspök az épületre, mely méltán hordozza a püspöki palotával együtt homlokán az ő nevét.¹ Ugyanily nem fáradékony, hanem fáradhatatlan és eredményes buzgóságot látott az ember a püspökség gazdaságában, a prépostház emelésében, a püspöki kert alakításában és falusi templomok építésében.

Nem kisebb munkát végez a püspök, mikor a három egyházmegyéből került és még több nyelvű népből és papságból egy testet akar alkotni és abba egy lelket és a maga buzgóságát akarja lehelni.

Égve vágyakozik azért, hogy erkölcsben és tudományban erős papsága legyen; ismeri ugyanis az agg szónak igazságát, hogy a nép erkölcse a papság erkölcsén és tudományán épül, hogy minél tisztább és tanultabb a papság, annál jobb a nép. A papságon tehát először a szeme. Csakhamar szerkeszt egy «instructió»-t, fölvilágosító utasításnak nevezhetnők, mely a papot és különösen a lelkészpapot végigvezeti papi és lelkészi teendőinek hosszú és széles mezején, s nincs az a nagyobb, de nincs kisebb dolga sem a lelkészpaprak, melyről itt az utasításban gonddal készült üdvös fölvilágosítást nem kapna. A mint elkészül vele a püspök, juttat belőle minden papjának és meghagyja mindannyinak, hogy gondos gonddal forgassák és tanulják, minden ízében lélek szerint megtartsák, mert a mint egyrészt eltökélt szándéka ezen utasítás szerint kormányozni a megyét, úgy másrészt erős fogadása keményen elbánni mindazokkal, kik ezt sutba dobják; minden egyes paptól, de főként a lelkészlet mezején szolgálótól, elvárja, hogy ízigvérig ragaszkodnak majd hozzá minden tettükben, még pedig azért, mert nem más a célja, mint az Isten dicsősége és az ő javuk, mert minél jobban ragaszkodnak hozzá, annál jobban segítenek magukon, annál könnyebben működhetnek Istennek kedvére és népüknek üdvére.²

Azután folytatja megyeépítő munkáját. S mivel tudja, hogy az egyszer hal-

¹ A templom homlokzatán látni: Joan. Szily primus eppus Sabar. 1797., — a püspöki palotáén: Episcopium Sabariense. Joannes Szily primus episcopus Sabariensis f. f. anno 1781.

² Mily alapos munkának tarthatták a kortársak, mutatja Szily J. püspök egyik utódjának, Somogyi Lipót püspöknek harmincz és negyven évvel későbben mondott ítélete, a mely szerint: ez az utasítás az egész erkölcsstan sava-java, a papi élet és buzgóság velős foglalata; mindezért újból is megerősíti: Quamvis enim pastoralis instructionem a piae memoriae praedecessore nostro Joanne Szily de Felső-Szopor, primo Sabariensium antistite, editam, quae compendium quoddam totius moralis ac saluberrimae vitae ac zeli sacerdotalis leges in se complectitur, in ipso episcopatus nostri exordio confirmaverimus ac in dioecesi retinendam et observandam praescripserimus (prout praesentium per vigorem denuo confirmamus et praescribimus), cupientes, ut sicubi in parochia exemplar ipsius non amplius existeret, id ipsum medio concernentis vicearchidiaconi nobis insinuetur, quatenus tot, quot desiderantur exemplaria, abhinc ex archivo nostro episcopali suppeditentur. Somogyi püspöknek 1818. január 2-ikán kelt körleveléből. A czelldömölki plébániának «Protocollum intimatorum regionum et encyclicarum dioecesarum ab anno 1806.» című könyvéből.

lott és csak egyszer látott szó milyen könnyen elvész az ember fejéből, különösen, ha szokatlan és erőtető dologra sarkal, s mivel ő nem akarja, hogy az ő püspöki szava csak holt szó maradjon, testet pedig ne öltjön, azért meghagyja minden lelkészkedő papjának, hogy könyvet szerezzen és abba írja majd az ő püspöki köriratait, hogy mindig keze ügyében legyen a püspöknek csak jót akaró szándéka. Valamivel később még két könyvet szereztet minden lelkész-papjával; az elsőbe kellett írnia a királyi rendeleteket, a másodikba pedig azon negyedévenként tőle föladott tételt és esetet, melyeknek megoldásán kellett szemináriumi tanulásuknak hasznát fölfriessíteni.¹

Az előbb említett utasításban említi a püspök, hogy két jámbor társulatot akar meghonosítani az egyházmegyében: a keresztény hittanításnak és az egyházmegyei világi papoknak társulatát. Az elsőnek az a jámbor célja, hogy a keresztény katolikus hitnek igazságait mennél tágasabb körben terjeszsze tanítás útján; a másodiké, hogy az egyházmegyei világi papságot lelki koszorúba fonja. Egy évvel később meg is alapítja mind a kettőt.

Azután a vétkekre kerül a sor. Hogy annál jobban belássák a hivek egyes bűnöknek rútságát és hogy annál jobban visszariadjanak elkövetésüktől, magának tartja fenn a következő tíz esetet: 1. raptus virginis, — 2. incestus, — 3. sodomia, — 4. procuratus abortus, — 4. incendium causatum, — 6. violatio ecclesiae, — 7. magia et veneficium, — 8. voluntarium homicidium, — 9. parentum percussio, — 10. monetarum et ponderum falsificatio. Kijelentéséhez aztán hozzáfűzi: valamint a pápának fönntartott eseteiktől csak a pápától kapott delegált vagy subdelegált fölhatalmazással lehet föloldozni a bűnöst, épen úgy az ő neki fönntartottakból is csak ő tőle nyert fölhatalmazással lehet föloldozni.²

Aztán rendezi megyéjében a szentségimádás idejét és a kemenesaljai kerület tizenkilencz plébániájának a márczius 28-ától április 16-áig terjedő időt szabja ki, Kis-Czellnek köztük április 5-ikét juttatja.³

A bőjttel is szeretne népének szívéen-lelkén javítani, azért mindjárt az első évben két irattal is magyarázgatja és ajánlgatja.

¹ Ezen időtől fogva írják a czelldömölki plébánián a püspöki és a püspök útján jövő királyi rendeleteket egy könyvbe, melynek czíme a külsején: *Decreta regia et encyclicae episcopales ab anno 1777.*, — belsejében az első lapon: *Liber tum statutorum episcopalium, tum decretorum caesareoregiorum ab ingressu in episcopatum neoerectum Sabariensem illustrissimi ac reverendissimi domini domini Joannis Szily de Felső-Szopor ab anno 1777. 20. Augusti in usum administratorum parochiae Dömölkiensis iussu eiusdem illustrissimi dioecesaní a tunc temporis parochiae administratore conscriptus.* — Néhány évvel később új könyve szereznek a királyi rendeletek számára, czíme: *Protocollum decretorum regiorum ab anno 1784.* Többnyire pontosan írják beléjük a rendeleteket, tehát szinte egészen hű képét nyerhetni belőlük a plébániái történet egy részének; a czelldömölki plébánián őrzik őket. — A harmadik könyvnek még a nyomát sem látni Czell-Dömölkön. (Az előbbi ezentúl «*Decr. reg. 1777.*», az utóbbit «*Protoc. decr. 1784.*» czímen idézzük.)

² Oklevéltár 102. sz.

³ A czelldömölki plébánia «*Decr. reg. 1777.*» czímű könyvének 4. lapján olvasható följegyzés szerint.

Azután a misedijak ügyét rendezí. Már az utasításban meghagyja, hogy egy pap se fogadjon el egyszerre többet, mint a mennyinek egy hónap alatt eleget tehet. S hogy súlya is legyen püspöki szavának, kettős büntetéssel fenyegeti a parancsa ellen vétő papot: 1. azzal, hogy ezt a vétket a püspöknek fönntartott esetek közé sorozza, — 2. azzal, hogy ezen vétekből még az a pap is, kinek különben van fölhatalmazása a püspöknek fönntartott esetek alól földoldozni, csak akkor oldozhat föl, ha a vétkes pap a fölös misediját már átadta más miséspapnak.¹

Hogy egészen egyformán történjék és nagyobb eredményhaszonnal járjon a hittanítás az országban, a királyasszony apostoli buzgósága nyomós tettel segíti a magyar püspököket: irat egy katekizmust, melyről a bírálók úgy ítélnék, hogy egyrészt helyes egymásutánban és világosan foglalja magában a katolikus hitnek igazságait, másrészt meg az ifjúságnak értelmi fölfogásához mértén magyarázgatja a hittitkokat. A magyar püspökök jónak és a nép tanításánál alkalmasnak találják a munkát; Szily püspök is társai mellé áll a könyv megbecsülésében és készakarattal jár a királyasszony szándékán: küld minden egyes plébániájának mutatóba ilyen katekizmust és meghagyja minden egyes plébánosának, hogy ezentúl ezen katekizmusnak módszere szerint tanítson maga vasár- és ünnepnap a templomban s ennek útmutatása szerint taníttasson a tanítóval az iskolában. Biztos alapot vet így az egységes és eredményesebb hittanításnak.²

Még tovább is lép egyet a püspök az egységesítés útján. Hogy a nép a szentmisén az egész megyében egészen egyformán vegyen részt s hogy a szentmisének titkait mennél könnyebben érthesse meg és mennél ájtatosabban érezze át, küld a püspök minden plébániának magyar miseéneket néhány nyomtatott példányban és azt kívánja a papoktól, hogy a mesterekkel ezt az éneket énekeltesék minden vasár- és ünnepnap a templomban a szentmise alatt, hogy így a hívő nép az egész egyházmegyében egészen egyformán és méltókép dicsérje énekével Istenét. Nem akar ezzel a rendelettel magyarosítani, nem akarja ezzel az értékesebb benső ájtatosságot a külső egységáztatásnak áldozatul dobnia, mert készörömet ajánlkozik arra, hogy kinyomatja ezt az éneket német, horvát és vend nyelvben is, ha plébánosainak valamelyike ezen nyelvekre vagy valamelyikükre lefordítja.³

Igyekszik aztán rendet hozni a házasságkötéssel járó bonyolódottabb ügyekbe.

¹ A püspöknek 1779 aug. 2-ikán kelt irata a «Decr. reg. 1777.» című könyvben.

² A püspöknek 1779 márcz. 30-ikán kelt irata a «Decr. reg. 1777.» cz. könyvben.

³ Ugyanott.

Valamivel később még nagyobb dologba kezd a püspök; meg akarja honosítani megyéjében a koronáknak nevezett papi gyűléseket, olyformán, hogy minden esperesi kerületnek papsága évenként legalább egyszer jöjjön össze tanácskozni.¹

A plébániák anyagi állapotáról és ennek rendezéséről sem feledkezik meg a püspök. Eddig nem tudta, mi van minden plébániának, nem is tudta tehát a plébániák tartozékát kellően megőrizni. Most megparancsolja, hogy minden plébániának papgazdája írja jegyzékbe a plébániájához tartozó tárgyakat és ezen jegyzékben nemcsak szám és név szerint sorolja el őket, hanem azt is említse meg, milyen állapotban vannak; ezt a jegyzéket a plébánosnak alá kell írni s ezzel bizonyítani, hogy a tárgyak csakugyan megvannak. Meghagyja azután az espereseknek, hogy szálljanak ki az egyes plébániákba és ott a helyszínen vizsgálják meg, megfelel-e a jegyzék a valóságnak és ezt a jegyzéken nevük aláírásával is tanúsítsák. A mint az esperes így elkészült a kerületével, tartozott az összes jegyzékeket a püspökhöz küldeni.²

Az új püspöknek ezen rendező munkájából bőven jut Czell-Dömölknek is plébániája révén; az apátság azonban még külön is érzi a püspöknek jóakaró gondosságát.

A kisczelli nagytemplom még most sincs fölszentelve, a püspök segít az ügyön és 1780 szept. 10-ikén, Mária nevenapjának ünnepén, nagy néptömeg ájtatoskodása közt szenteli föl; ennek emlékét azonban a püspök engedelmével nem az évfordulón, hanem rávaló vasárnap ülték meg és ülik meg most is.³

A kisczelli kegyhely, annyi minden bűnösnek menedéke, a fönntartott esetekre nézve is kívánt különös intézkedést. Mindjárt az első évben adta meg a püspök Mákóczy Imre apát kértére a hatalmat, hogy a kisczelli apát és utódai a püspöknek fönntartott esetek alól föloldozhatnak, sőt megszerezte ezt a föl-hatalmazást még azzal is, hogy az apát és utódai hat megjelölt vagy megjelölendő rendtársuknak is átadhatják ezt a hatalmat; kifejezte azonban a

¹ A püspöknek 1785 márcz. 23-ikán kelt irata a «Decr. reg. 1777.» cz. könyvben.

² A püspöknek kelet nélküli levele a «Decr. reg. 1777.» cz. könyvben.

³ Anno 1780 die 10. mensis Septembris, in festo sanctissimi nominis Mariae, nempe ipso festo patrocini ecclesiae nostrae, solenni ritu, accurrentibus undique populis, consecrata est ecclesia nostra per illustrissimum dominum dioecesanum Joannem Szily episcopum Sabariensem; quod tamen dedicationis festum ex indultu eiusdem non in festo sanctissimi nominis Mariae subsequis annis, sed ipsa dominica sequenti celebrandum est. Pausz Ámándnak egykorú följegyzése a czelldömölki plébánia «Decreta regia et encyclicae episcopales ab anno 1777.» című könyvének utolsóelőtti harmadik levelén. — Az ünnepnek fényét a bakonybéli napló is említi: In festo nominis B. V. reverendissimus dominus abbas noster Dömölkium pro pontificante transivit, ubi episcopus Sabariensis Szily ecclesiam solenniter dedicavit, sex presbyteros ordinavit et innumeros confirmavit. Confluxus erat devotorum supra memoriam hominum copiosus.

püspök most is, hogy az eretnekség esetére nézve külön fölhatalmazást kell kérni.¹

De megkívánta a püspök azt is, hogy minden kisczelli új rendtag jurisdictióért vizsgálattenni jöjjön hozzá Szombathelyre, még pedig olyan kíséreléssel, a melyben a kisczelli rendháznak feje bizonyítja, hogy az illető rendtagot előbb már kellően megvizsgálták, a gyóntatásra alkalmasnak ítélték, valamint azt is, hol és hány éven át szolgált már eddig a lelkeknek.² Valamivel később azt is megengedte a püspök Pausz Ámánd plébános kértére, hogy a segíteni jövő papok nyolcz napon át gyóntathatnak külön kért jurisdictio nélkül is Kis-Czellben.³

Néhány évvel később, 1781 április 22-én, egyházlátogatóba jön a püspök és oly szigorúan jár el dolgában, hogy a plébánost kérdezi az erkölcsstanból; ugyanekkor a nemesdömölki hivek arra kötelezték magukat, hogy minden keresztelelésért 17 krt fizetnek plébánosuknak.⁴

Csak az üdvös rendnek hódolt a püspök akkor is, mikor megkívánta, hogy a kisczelli rendháznak elöljárósága évenként küldjön hozzá jelentést: tettek-e alapítványt misére vagy egyéb kegyes egyházi célra?⁵

Még javában rendezkedik a püspök az új megyében, a rendezkedés nyomában fejlődő és mélyedő egyházi élet csak alig kezdi még teremni áldásos gyümölcseit, mikor az anyáskodón és sok szerencsével uralkodó királyasszony, Mária Terézia, őseihez tér pihenni a bécsi kapuczinus sírboltba, s az üresen hagyott magyar trónba a nagy újító, II. József ül. Lázás munkássággal fog országjavító és birodalomszervező terveinek megvalósításához. Hogy

¹ Idem dioecesanus, dominus Joannes Szily, anno 1777. oretenus post instantiam a domino loci abbate Emerico Mákóczy factam dominis abbatibus Cellensibus facultatem concessit, sex sacerdotibus hic existentibus a se determinatis aut determinandis subdelegandi iurisdictionem etiam quoad casus episcopo reservatos, excepta haeresi, a qua licentia absolvendi specialiter petenda est. Ugyanaz ugyanott.

² Exigit praeterea, ut imposterum superioritas localis advenis incolis Dömölkiensibus, qui Sabariam pro examine et iurisdictione ituri sunt, testimonium scriptum super eo det: quod praevis talismodi confrater praevis rite examinatus et pro audiendis confessionibus approbatus sit, nec non super eo, quot annis et quibus in locis antehac animabus serviverit. Ugyanaz ugyanott.

³ Concedit deinde omnibus extraneis advenis confessoribus pro iuvamine concurrentibus per octiduum iurisdictionem ultronee ad instantiam reverendi patris Amandi; haec concessa licentia data est ad indefinitum tempus. Ugyanaz ugyanott.

⁴ 1781. anno, mensis Aprilis die 22. fuit apud nos visitatio canonica peracta per illustrissimum dominum dioecesanum Joannem Szily episcopum Sabariensem, in qua inter caetera determinatum est, ut Nemesdömölkienses parochiani deinceps 17 crucigeros pro stola baptismali dependeant, quae tamen stola per decretum caesareoregium cassata est. In hac visitatione canonica administrator parochiae examinatus est ex moralibus. Ugyanaz ugyanott.

⁵ Singulis annis episcopus Sabariensis utpote dioecesanus informandus est a superioritate locali, utrum novae aliquae foundationes tum pro sacris, tum pro aliis piis operibus ecclesiae huic non accesserint? Ugyanaz ugyanott.

czélt érhessen, mélyre ereszti ekéjét és mélyen pihenő földet, termőt és terméketlent, forgat fölszinre, régi és mélyen gyökeredző véleményeket és meggyőződéseket akarna kitépni helyükből s egészen új gondolatokat, sokszor jókat, még többször szokatlanságukkal, idegenségükkel bántókat, akárhányszor veszedelmeket, ültet erőtetve a helyükbe; munkájával eleinte sokakat lánczol magához, még többeket idegenít el magától, árt-vét lassankint szinte mindenkinek, és tízéves uralkodásának végén szinte az egész ország áll vele szemközt. Mintha könnyen békülne meg a püspök a fejedelemnek azon rendeleteivel, melyek az egyházi életnek kisebb ügyeit érintik. Így egyszerűen közli papjaival és hiveivel azokat, melyek megtiltják, hogy a papok az ő fejedelmi beleegyezése nélkül címért-rangért a pápához forduljanak, hogy a czéhek zenével és külön ruhában vegyenek részt a körmeneteken, és több ilyent mást; de megsértődik a *placetum regium*ra, az *Unigenitus* és *In coena Domini* bullákra vonatkozó rendeletek tartalmán és alakján; és megrebben és fölriad a katolikus társadalomnak nagy részével, mikor 1781 október végén megkapja a türelmi rendeletet. Azt hiszi, hogy ezzel a fejedelem a katolikus hit ellen fordul: nem is közli hamarosan papjaival és fájdalommal hallja, hogy Vas vármegye 1782 január 15-ikén kihirdeti. Nemsokára hire terjed, hogy a püspök ezen rendelet ellen ir és másként is tesz, mert a kőszegi táblához kinevezett két katolikust a rendelet ellenére a régi módon akarja megesküdtetni. A hir a fejedelemig hatol, s az, rendeletének igazságában bizva és annak hasznától, szükségességétől áthatva, erősen érezteti hatalmát a püspökkel. A mint ugyanis a Bécsben időző pápa egyszer egy kirándulásához hívta a püspököt, a fejedelem váratlanul elkiséri a pápát és meglátja ott a pápa kíséretében a püspököt; ott mindjárt érezteti vele neheztelését, a kirándulás után pedig nyomban ir a kancellárnak s azzal meneszti a püspököt Pozsonyba a helytartótanácsához, hogy ott számoljon majd tettéről.¹ A vizsgálat azután kimutatta, hogy a püspököt nem terheli az, a miről vádolták.² A nyáron azután, 1782 július 9-ikén, a püspök is közli világi és szerzetes papjaival a türelmi rendeletet, de komoly és lelkes szavak kíséretében. Hogy szelídítse a

¹ Aderat item Sabariensis Joannes Szily, sed fatali cum casu. Delatus is antea caesari fuit, quasi, nescio, quid, contra tolerantiale eius decretum commisisset. Occasione ergo certa summus pontifex eundem aliquo secum curru vehendum constituit, interim mutata res est, caesar se pontifici associavit et hunc in comitiva observavit. Indignationis quidem signa iam tum aspectu dedisse dicitur, sed ut primum redierunt, billet misit cancellario, cuius tenore episcopus hic Vienna exesse iubetur, se immediate directe Posenium conferre ad dandam coram consilio regio facti rationem et simul eidem consilio correptio ipsius in sessione demandatur. Atque usque ulteriora interdicatur ipsi tam Vienna, quam Posenio sine expressa venia. Novák Krizosztom bakonybéli apát naplójából; 1782 ápr. 21.

² ... denique retulit (Okolicsányi Imre püspök helytartósági tanácsos) sibi Vienna certa fide scriptum esse, illustrissimum dominum episcopum Sabariensem, Joannem Szily, facta relatione inquisitionis demandatae per suam maiestatem absolutum esse. Ugyanott május 9-ikén.

rendeletnek szerinte káros hatását, inti papjait, ne feledkezzenek a püspökmegyei utasítás 2. részének 16. pontjáról, az igaz hit iránti lankadatlan lelkesedéssel, olyan tisztán, olyan szeretettel és szelidséggel, olyan türelmesen forgolódjanak a nép között, hogy a kígyó ügyességével és a galamb szelidségével édesgethessék magukhoz és az igaz hithez a más hiten élőket; tágitja ugyan ez az új rendelet a más-hitűek vallásgyakorlatának határát, azért azonban csak bizzanak Istennek csodás gondviselésében és irgalmában, hisz az kövekből is támaszthat Ábrahám fiait és kiaszottkiszáradt csontokat is életre kelthet; Krisztus jó katonáiként lelkesen harcolnak és szüntelen kérjék, hogy a tévelgőkre bocsássa világát és ne hagyja őket örökre elveszni; intsek népüket, hogy a szentbeszédek hallgatásával, a szentségek gyakori használatával, az istenitisztelet minden részeiben való sűrű részvevéssel különös jámborságot mutasson, életét az isteni és egyházi törvényekhez igazítsa, hogy erkölcsének ártatlanságával és erényeinek ragyogványával a más úton tévelygőket meghassa és magához csalogassa.¹

Nem szakad ezzel vége a püspök bajainak; új fejedelmi rendeletek új sebeket ütnek-vernek vallásos és hazafias meggyőződésén és hitén; a fejedelemnek az egyházi vagyon természetéről vallott nézete, a közös szemináriumok és annyi más egy-egy túszurás, egy-egy tördöfés az ő mélységes vallásosságának, melyet a szülői ház nevelésével szívott lelkébe, mely iskolai tanulásában erősödött, mely papi életével meggyőződéssé szilárdult; de gyötrelmem sok rendelet az ő mély hazafiságának is, mely az ország ősi jogait látja miattuk veszedelemben.

Azért mégsem huzódik duzzogva félre, hanem a nehéz viszonyok közt is erősen áll helyén; közbenjáróskodik, a hol kötelességének tartja; föl-fölszóal a felsőség előtt, hogy annak szándékán szelidítsen, ha minden eredmény nélkül is; de hallják-hallják intő szavát az alattvalók is, papok és hivek egyaránt, mikor csillapítani kell a berzenkedő lelkeket. Irataink közt is találni ilyes fölszólásainak nyomaira; ir a helytartótanácsnak, mikor megparancsolják, hogy a keresztelésért ezentúl nem szabad stólat szedni; azt kívánja, legalább addig szedhessék papjai, míg valami úttal-móddal kárpótolják őket a fenyegetődző jövedelemcsökkenésért; mikor később elrendelik, hogy az egyházra bizott tőkéket az állami pénztárba kell befizetni, megint ir a helytartótanácsnak. Igaz, egyik iratának sincs igazi haszna, mert az elsőre azt válaszolják: a rendelet végrehajtandó, de, ha valamelyik pap ennek révén a plébánosoknak kiszabott jövedelméből vesztené, ezt a jövedelemcsökkenést a plébánosi jövedelmek rendes összeírásánál kitüntetheti s a felsőséggel tudathatja;² a másodikára meg csak azt

¹ A püspöknek 1782 júl. 9-ikén kelt levele a «Decr. reg. 1777.» cz. könyvben, másolata a dömölki iratok között.

² Az 1785 máj. 17-ikén kelt rendelet a «Decr. reg. 1777.» cz. könyvben.

felelik: engedelmessé válnak.¹ Más alkalommal meg szívére köti egész papságának, hogy világgért se akadékoskodják a fejedelmi rendeletekkel, hanem hajoljon meg azoknak kegyes szándéka előtt; ha valamely világi hatóságra bizzák valami rendeletnek végrehajtását, engedje csak őt dolgában eljárni és segítse abban; ha pedig neki magának parancsolnak majd valamit a vallás vagy papok ügyében, akkor a földi fejedelemnek tartozó hűséggel igyekezzék minden parancsot izig-vérig megtartani s végrehajtani.²

A püspökénél is keservesebb volt II. József idejében a benczéseknek, a dömölki apátságának élete.

Ország-világ tudja, mint vélekedett a fejedelem a szerzetességről; uralkodása elején azt hallották tőle, hogy azok a szerzetesrendek, melyek visszahúzódnak a világtól és csak maguknak élnek, nem érdemlik meg az életet, mert, a ki a felebarátnak nem használ, az Istennek sem tetszhetik; a felebarátnak pedig csak az a rend használ, tehát Istennek is csak az tetszhetik, a mely beteget ápol, műveletlent tanít, tudományt művel. Ez a fejedelmi meggyőződés ítélte föl oszlatásra a klarisszákat, a kamalduliakat és a remetéket, s 1782 tavaszán föl is oszlatják a klarisszákak budai, nagyszombati, pesti és pozsonyi, a kamalduliaknak lánzséri, majki, szepesi és zoborhegyi házait.³

A föl oszlatás tényének és a hozzászegődő szinező és nagyító híreknek láttára és hallatára remegett az egész magyar szerzetesség, mert mindannyian csak első lépésnek tartották ezt az eljárást;⁴ mindannyian érezték a jelenből, mit várhatnak a jövőtől.

A magyar benczés Rend sem ringatta magát rózsás reményben, de nem is

¹ Ad literas praeattactae Dominationis Vestrae causas remoratae adusque de renumerandis in publicum fundum fundationalibus ecclesiarum capitalibus relationis sub dato 1. huius isthuc referentis pro danda uberiori inviatione exaratas Eidem reintimari, ut semet dispositioni tam eidem, quam et saecularibus iurisdictionibus sub 11. huius numero 839.—10578. abhinc intimatae conformare noverit. A helytartótanácsnak a püspökhöz 1786 márczius 18-ikán küldött iratából; a czelldömölki plébánia «Decr. reg. 1777.» című könyvében.

² Atque hac occasione cunctis sacris curionibus ordinumque religiosorum superioribus maiorem in modum committo, ut non tantum nullus celeriori ac accuratiori benignarum resolutionum regiarum effectui nullum vel minimum obicem ponere attentet, quin potius tam illas clementissimas intentiones caesareo-regias, quarum cura saecularibus iurisdictionibus est concredita, in effectum deduci ultro admittat, imo, quantum fieri poterit, ad id opera quoque sua concurrat, quam vero et praeprimis illarum benignarum ordinationum regiarum, quae in materia religionis aut publico ecclesiastico emanarunt, accuratam observantiam et effectum pro viribus, quemadmodum debita supremo terrae principi fidelitas exposcit, promovere satagat. A püspöknek 1786. júl. 1-jén kelt köriratából a czelldömölki plébánia «Decr. reg. 1777.» című könyvében.

³ His in Hungaria accedebant cassationes monialium Sanctae Clarae, uti signanter Posenii, Tyrnaviae, Budae, Pestini, quae praeter postremas ampla et respective amplissima etiam bona possederunt; Camalduliensium quoque, ut in Lánzsér, Maik, Zobor et Rubro Claustro in Scepusio totalis cassatio intervenit. Novák Kr. bakonybéli naplójában 1782 ápr. 22-ikén.

⁴ Caeteri denique omnes religiosi de sui sublacione in summa trepidatione erant. Ugyanaz ugyanott 1782 ápr. 21-ikén.

esett egyelőre kétségbe. Tagjainak nagy része lelkipásztorkodással, egy része tanítással szolgált a közjónak; nem tartoztak tehát azok közé, kik a fejedelem szerint nem szolgálnak a felebarátnak s így nem is tetszhetnek az Istennek; sőt azok, a kik a komáromi gymnasiumban fáradoztak, a fejedelemnek kitüntető kegyét is érezték, mert 1782 tavaszán egy valamikor a komáromi jezsuiták házához tartozott komáromvárosi nemesi kúriát is kaptak tőle adományba.¹ Az ország primása is jó szemmel nézte Pannonhalma működését és ezt nem is titkolta; mikor Somogyi Dániel főapát Novák Kr. bakonybéli apát társaságában fölkereste gróf Batthyáni primást pozsonyi palotájában és keseregtek előtte a szerte kavargó hírek miatt, a primás vigasztalta a szomorú jövőn kesergőket: «Mit se higyjenek a hírekből; senki sem tud semmit, se én, se más; annyi bizonyos, hogy a fejedelem a püspökségek számát szaporítani akarja, olyformán, hogy minden nagyobb vármegyének lenne külön püspöke, minden két kisebb vármegyének pedig együttvéve». De tovább is ment a vigasztalásban, mindjárt fontolgatta, mint lehetne a pannonhalmi főapát megyés püspök, mint lehetne a komáromi Szent-András-templom az ő székesegyháza, mint kerülhetne az esztergomi főegyházmegyének és a győri egyházmegyének komárommegyei részéből külön egyházmegyéje, mint lehetne Pannonhalmán káptalana.² Csitultak tehát az aggodalmak.

A szemesebb rendtársak azért gyanakodtak. Meg is jött még ugyanazon évnek őszén a fejedelmi rendelet, hogy nem lehet több szerzetes az országban, mint a hányat 1770-ben megállapítottak, s hogy ezentúl fejedelmi engedély nélkül egy rend sem vehet föl növendéket.³ Nem is bocsátottak ezen időtől fogva Pannonhalmán növendéket ünnepélyes fogadalomra, a következő évtől fogva pedig fölszentelésre.

Sok rendtárs okul e jelenségekből; hitten hiszik és méltán hihetik, hogy már csak siralomházban élnek, hogy az a fejedelmi rendelet, mely a tagok fölvetelésének megszorításával arra kárhóztatja a rendet, hogy lassú halállal vánszorongjon sírjához, nem utolsó szava a fejedelemnek az ő ügyükben, hogy nem soká várat magára az új rendelet, mely időnek előtte taszítja a Rendet a már

¹ Budensis districtus superior scholarum director, dominus Antonius Vörös, alias vicelocumtenens, 16. Aprilis elapsi scripsit illustrissimo domino archiablati, significans, se 11. eiusdem percepisse donationales Josephi II. imperatoris et regis, sed necdum coronati, Hungariae, quibus benedictinis ex archicoenobio Sancti Martini Comaromium pro docendis scholis translatis confertur curia Csupinszkiana, Comaromii versus arcem sita et olim per iesuitas possessa per qualitatem allodii. Ivimus ergo pro his adferendis. Ugyanott 1782 máj. 25-ikén. — És három nappal később: Receptis iam ad manus praedictis donationalibus, — június 8-ikán pedig: Comaromium venimus ostendentes ibidem fratribus ibi constitutis praedictas donationales pro ipsis emanatas.

² Ugyanott 1782 aug. 12-ikén.

³ Az 1782 szept. 2-án kelt rendelet a «Decr. reg.» cz. könyvben.

nyitott sírba; érzik és tudják, hogy már rajta járnak a föloszlatás útján. S ezeknek lett igazuk. Csakhogy sok küzködésen kell átkínlódniuk, míg oda érnek; át kell lábolniuk az újítások egész áradásán s ezen keserves útjukban sokszor sértődnek nevelésükből fogamzott hiedelmeik, tanulásukból fakadt meggyőződésük, szerzetesi, papi életük folyamán erősödött életfölfogásuk; őrlődnek-törődnek a fejedelem sok tettén; folyton cseng a fülükbe, folyton fenyegetődzik a hatalomnak rideg szava: nem akar sérteni senkit sem lelkiismeretében, bátran mehet mindenki világgá, ha bántják az új rendeletek. Nem lettek volna emberek, ha az aggodás, a jövőjük miatti félelem többször erőt nem vesz rajtuk, ha nem izgatja képzelődésüket, ha ez nem nagyítja egyik-másik rendeletnek veszedelmét, ha többször nem gyanítanak ellenséges indulatot, a hol alig vagy épen nem volt.

Lassankint kitudódott aztán, mint vélekedett a fejedelem Pannonhalmáról: nem szolgál eleget a közjónak, egyrészt azért, hogy nem esik az élet sodrába, hanem attól félre, másrészt meg azért, mert alkotmánya gátolja benne; mind ezért fegyháznak szánta az ős monostort.¹

A dömölki apátságnak sora is csak idő kérdése; előbb azonban ő neki is sok gyötrődésen kell átvergődni.

Nem említjük azon rendeleteket, melyek a hazafit bánthatták vagy a vallásos embert sérthették a rendtársakban; itt csak azon fejedelmi rendeletekről emlékezünk meg, melyek a szerzetességet és a dömölki apátságot különösen illették.

Hogy elválasztotta a szerzetességet külföldi elüljáróitól, az nem érintette a magyar benzéseket, eddig sem tartoztak ilyenek alá.

A fejedelem azt akarja, hogy minden megyés püspök az Istentől nyert és az ország törvényeitől is elismert hatalmával és joghatóságával egyenesen intézkedjék a pásztori gondjára bizott megye területén fekvő szerzetesek ügyében, akár egyes kolostort, akár egész rendtartományt illessen az; ha pedig a rendtartomány kolostorai különböző egyházmegyében fekszenek, akkor, ha egyenetlenség vagy általános panasz merül föl, melyet csöndben nem intézhetni el, az illetékes megyéspüspökök tanácskozzanak közösen a gyógyításon, s ha nem tudnak meg egyezni, terjeszszék az egész ügyet a fejedelem elé.

Azt is akarta a fejedelem, hogy a szerzetek, mikor káptalanban akarnak tanácskozni, azt a szándékukat előbb a helytartótanácsnál bejelentsék, a káptalanban tárgyalatról irt jegyzőkönyvet a helytartótanács elé terjeszszék; s ha ezen jegyzőkönyvek helyesen vannak szerkesztve, nem lesz szükség kiküldendő királyi biztosra, ki jelen legyen a káptalanon.

¹ Marczali, Magyarország II. József korában, III. 342.

S mivel a fejedelem tudja, hogy a szerzetesházak házi fegyelmi és belső nyugalma főként az alkalmas elöljáróktól függ, azért kettőt köt különösen az illetékes megyéspüspök szívére: 1. hogy az elöljárók kiszemelésére különösen vigyázzanak, — 2. hogy ezen ügyben nagy megfontolással és a szerzetesek szabad választásának és jogának sérelme nélkül járjanak el.¹

Nyilvánvaló, hogy ez a fejedelmi rendelet sokban sérti a benczés rendnek sok százados kiváltságait; a dömölki apátságot pedig minden ügyével a szombathelyi püspök alá rendeli.

De bokrosodnak a bajok.

Gyönyörű gondolatja a fejedelemnek, a népet a vallás, az egyszerű nép első nevelője révén emelni. Már édes anyja tépelődött ezzel a gondolattal, már az is akarta javítani a katolikus lelkészek anyagi sorsát; a fiú most szivós elmével és erélyes kézzel folytatja a tervezgetést; van is látatja működésének.

Először megnézetni az országot a püspökökkel, hol van szükség új papra. A szombathelyi püspök kíván az összesek közül legtöbbet: 64 lelkészt és 17 káplánt,² pedig ő neki már úgyszépen van papja, 367,³ még pedig 149 plébánosa, 35 káplánja és 84 szerzetese.⁴

A rendezés nagy gonddal járt; az egész országban 950 új lelkészség (parochia), 559 önálló káplán és 211 lelkész mellett szolgáló káplán kellett volna. Honnan szereznek ennyi alkalmas embert s honnan teremtsék elő a szükséges jövedelmet?

A második akadékon úgy akar áttörni a fejedelem, hogy a kegyur és a község adja a szükséges járandóságot, s ha ezek nem győznék, a lelkészalap, melynek jövedelmét a fejedelem csakis erre a célra akarja fordítani és melyet aztán is akar gyarapítani eltörölt kolostorok pénzével, az egyszerű javadalmakkal és megürülendő javadalmak időközi jövedelmével.

Az első akadék sem valami legyőzhetetlen a fejedelem szemében: a szerzetességet fogja fölhasználni, de nem vaktában válogatás nélkül, hanem jól megrostálva. Azért a pozsonyi magyar helytartótanács útján már 1782. február 18-ikán meghagyja a magyar megyéspüspököknek, nézzenek szét megyéjükben és vizsgálják meg nyomban és alaposan a területükön élő szerzeteseket mind; állapítsák meg, hánynak van meg közülük a lelkészi hivatal üdvös betöltésére kívánatos egyházi tudománya, általános képzettsége és rátermettsége; átsegíti a püspököket azon akadékon is, melyet az egyes szerzetek kiváltságai okozhatnának, mert

¹ A helytartótanács 1782. jan. 14-ikén kelt rendeletének 4.—8. pontja. A czelldömölki plébánia «Protoc. reg. 1784.» című könyvéből.

² Marczali, Magyarország II. József korában, 2. 165.

³ U. o. 2. 167.

⁴ U. o. a 3. kötethez csatolt táblázat szerint.

kijelenti újra, hogy a megyés püspöknek már ordináriusi hivatalánál fogva van felügyeleti joga a megyéjében élő minden szerzetesére nézve. S hogy mennél alaposabban győződhessenek meg a püspökök szerzeteseik alkalmazhatóságáról azt is akarja a fejedelem, hogy egymásután és egyenkint hívják a szerzeteseket magukhoz, s mindegyiknek tartozó kötelessége a vizsgálatra megjelenni, hogy ilyformán kitűnjék: kellően vannak-e kiképezve, nevezetesen: rendelkeznek-e, birnak-e a tényleges lelkipásztorkodáshoz szükséges ismeretekkel, még pedig az új tanítási mód szerint szükségeseeknek tartott ismeretekkel? Ezen egyé-
nenkinti vizsgálatnál még azt is meg kellett állapítani a szokásos bizonyítvá-
nyokkal: hogy az egyes tanulmányokat, a theologiának egyes részeit hol és
mily eredménnyel végezték az illetők. Mindezekről az egyes püspököknek táblázatos kimutatást kellett készíteniük és ezeket 3 hó alatt a helytartótanács-
hoz fölküldeniük, hogy ez a fejedelem elé terjeszthesse őket.

Ez a rendelet tehát a dömölki apátság tagjait egyenesen a megyés püspök-
nek adja át megvizsgálás végett.

Szily János szombathelyi püspök is megkapja a rendeletet és annak értel-
mében cselekszik. Márczius 31-ikén, husvét napján, ír a dömölki apátnak s
majdnem szóról-szóra ismétli a helytartótanácsnak rendeletét, a végén azonban
megtoldja azzal: ő ezen fejedelmi rendeletnek mennél alaposabb végrehajtására
elhatározta, hogy a megyéjében élő összes szerzeteseket április vége felé vagy
május elején püspöki szentszéke elé fogja hívni valamely még később meghatá-
rozandó napra vizsgálatni; s hogy a kisczelli rendtársak jól elkészülhessenek,
már most, idejében, szólítja föl az apátot, tüzelje rendtársait, hogy szorgalmast
lássanak hozzá a vizsgálatához való készülődésnek.¹

Nincs semmi irott tanunk arra, mikor történt meg a vizsgálat; hogy meg-
történt, arra van adatunk.² Bakonybélben maga a püspöknek helynöke, Zsolnai
Dávid, jelent meg április 9-ikén vizsgálni;³ Tihanyban is megtörtént a vizs-
gálat.⁴

A benczés elüljáróság azonban nem tud megnyugodni a Rendnek ezen
széttördelésén és a súlyos viszonyok közt is szemesen szorgoskodik kivált-

¹ Oklevéltár 103. sz.

² Novák Kr. bakonybéli apát mondja naplójában 1782 aug. 12-ikén: Quia vero eotum iam vigore cir-
cularis supra per extensum descripti intimati examinati sunt Tihanienses, Dömölkienses, imo et Bakony-
bélienses.

³ Ugyanaz ugyanott 1782 április 9-ikén: ... antelatus vicarius generalis Weszprimiensis, David Zsolnai,
comparuit in hocce Sancti Mauriti monasterio die 9. Aprilis ante prandium et eadem die a meridie consti-
tutos hic religiosos sacerdotes, utpote reverendos patres Carolum Házi, Didacum Haraszty, Michaelem Csu-
por, Joannem Herczeg examinavit.

⁴ Ugyanaz ugyanott augusztus 12-ikén és szeptember 6-ikán is.

ságos függetlenségének megőrzésén. Folyamodik a fejedelemhez,¹ s a helytartótanács nem is idegenkedik a Rend kívánságának teljesítésétől, mert azt tartja: mivel a főapátság tagjainak egy része Komáromban tanít, másik része Győrött és Budán tanít és tanul, s mivel a főapátságnak ügyis van szépen ellátandó plébániája, azért a benczéseket vagy egyáltalán nem kellene megvizsgálni vagy a primásnak kellene őket megvizsgálnia.² A fejedelem a vizsgálatot szükségesnek tartja, a helytartótanács véleményének második részét azonban elfogadja és kiadja rendeletét, a mely szerint a primásnak kell megvizsgálni az összes benczéseket.³

Új nehézség merül föl ezzel: mit vizsgálja meg a primás az összes benczéseket, mikor azoknak jó részét már megvizsgálta a szombathelyi és veszprémi püspök? Eleinte a primás hajlton hajlik arra a nézetre, hogy a már megvizsgáltakat kár újra zavarni;⁴ mikor aztán megbizottja, Fába Simon székesegyházi főesperes, útra készen áll s várja az utasítást, azt a megbiztatást kapja: menjen el csak Bakonybélbe, Dömökre és Tihanyba is, vizsgálja meg ott is azon rendtagokat, kik egészen jószántukból ajánlkoznak az új vizsgálatra; ha pedig itt a fiókapátságokban nem jelentkeznek senki, szerezzen az apáttól bizonyítványt arról, hogy a rendtagok az új vizsgálatra nem vállalkoztak.⁵

A Rend kormánya a vészes-szirtes veszedelmen úgy akar átsiklani, hogy meghagyta az összes tagoknak, tehát a már megvizsgáltaknak is, álljanak mindannyian a primási biztos elé vizsgálattnak; azt tartotta ugyanis, egyik püspök sem veheti zokon, ha a benczések most nyáron meghajolnak azon fejedelmi rendelet előtt, mely meghagyja a primásnak, hogy minden benczést megvizsgáljon, mikor nem sokkal előbb, csak a tavasszal, megbékültek azzal a fejedelmi rendelettel, mely az egyes püspököket bizta meg a megyéjük területén élő ben-

¹ Ugyanaz ugyanott április 26-ikán: Movimus (Somogyi főapát és Novák apát) Vienna, pro nocte Posenium... ut in causa examinandorum benedictinorum, quod Jaurinenses, percepto regio de omnibus religionis pro parochiali cura examinendis decreto, attentarunt, resciremus, quae resolutio seu potius opinio data sit per excelsum consilium, quo nempe eatenus dominus archiabbas recurrit.

² Ugyanaz ugyanott április 26-ikán: Dixit igitur dominus episcopus Emericus Okolicsányi consiliarius bidem: opinionem fuisse eam datam, ut ex ratione primo, quod pars notabilis partem Comaromii scholas doceat, partem Jaurini, alii Budae sint; secundo, quod ipsi benedictini parochias aliunde administrandas habeant, aut nullatenus examinandos, aut, si tamen examinari vellet sua maiestas, non per alium, quam per primatem regni.

³ Ugyanaz ugyanott augusztus 9-ikén: Tum hic (Pozsonyban) cum primate egimus etiam de examine nostrorum, ratione cuius per intimatum consilii regii relegati sumus ad primatem.

⁴ Ugyanaz ugyanott: Dixit tamen sua eminentia, se eos, qui iam per alios episcopos examinati sunt, examinari haud curaturum.

⁵ Ugyanaz ugyanott augusztus 28-ikán: Tandem se (Fába primási megbizott) a sua eminentia paulo ante discessum responsum accepisse, ut etiam in filialibus illis monasteriis: Tihan, Dömölk et Bakonybél perageret, si secundo huic examini se sponte submiserint, sin vero testimoniales a localibus abbatibus acciperet super recusato secundo hoc examine.

czések megvizsgálásával.¹ A dömölki rendtagok szeptember 1-jén álltak Fába Simon primási megbízott elé.²

De még ezzel sem szakadt vége a vizsgálatnak. Az esztergomi főmegye területén ugyanis nem vizsgálták meg azokat a szerzeteseket, kik tanári hivatalban szolgáltak, kiket már ötven év nyomott vagy betegség tett plébánosi szolgálatra alkalmatlanokká; ezt tette a benczéseknel is Fába Simon. Mikor a fejedelem megtudta ezt a primásnak a vizsgálatról szóló fölterjesztéséből, még egy rendeletet, most már a harmadikat, adott ki s azzal megparancsolta, hogy kivétel nélkül minden benczést vizsgáljanak meg. Valószínű, hogy Dömölkön is akadt ilyen maradék vizsgálzó.³

Nyilvánvaló, hogy ez az összevisszaság kedvezett a benczés rend egységességének; de az is nyilvánvaló, hogy nem tetszhetett a veszprémi és szombathelyi püspököknek, kik a fejedelemnek első rendeletével jogot kaptak a területükön élő benczések megvizsgálására. Tiltakoztak is a primás előtt, elhallgattak azonban, mikor a primás útján meghallották a fejedelemnek akaratát, a mely szerint az összes szerzetesek kiváltságaival a benczések kiváltságai is megszűntek ugyan, a pannonhalmi főapátság azonban ezentúl is minden püspökségtől független és csak az esztergomi érsekségnek marad alávetve.

Sok minden dolga közt nem feledkezik meg a fejedelem ezentúl sem ezen kedves gondolatjáról, melynek a papság nem tudott igazán örülni; a kolostori azért nem, mert hallott a titkon-nyiltan szállongó hirről, hogy kolostorából a plébániákra parancsolják majd őt; a világi pedig azért nem, mert a felsők jövedelmük jó részének elvesztésétől féltek, az alsóbbak pedig nem találták elégnak a kiszabott jövedelmet a megélhetésre.

A mint a kisczelli benczések így szívükbe szállott csöndes szomorúsággal éldegélnek kötelességüknek és mennek a szinte bizonyos föloszlatás felé, nagy hirtelen rohan rájuk egy csapás, mely szinte megdermeszti őket. Mákóczy Imre, az egész Rendnek nestora, aranymisés papja és jubiléum fogadalmasa, nekik pedig jószágos apátjuk és igaz atyjuk, kit nyolczvanhárom évének sulyától megtört teste, főként pedig sebes lába már három év óta rekeszt lakásába és szegez ágához, 1787 február 25-ikén már érzi sinylődésének végét; kibékül a beteg

¹ Ugyanott augusztus 29-ikén: Censuimus omnes, etiam per dioecanos antea examinatos, esse secundo exeminandos.

² Ugyanott szeptember 1-jén: Pro prandio venimus (Novák Kr. apát Fába S. primási megbízottal) Dömölkinum. Ibi a meridie, peracto examine, die 2. pro prandio transivimus Sabariam.

³ Ugyanott október 18-ikén: Relatione peractorum examinum per primatem suae maiestati facta et inde eveniente, quod quinquagenarii, professores, item et alias infirmi ac ad parochias caeteroquin inhabiles ex examine fuerint praetermissi, novum advenisse ad primatem suae maiestatis mandatum, ut omnes isti quocunque titulo praetermissi denique examinentur.

és haldoklók szentségeinek föl vételével Istennel és készül útjára. Két nappal később a vacsora után beszélgető rendtársakat az a hír riasztja, hogy a magára maradt és magával tehetetlen apátnak ágya tüzet fogott; meg is pörkölődött már valamelyest teste, mire a rohanó társak hozzáérnek. Az ijedségtől is már holt-elevent élesztik, egyikük föloldozza megint, erre mindannyiuk jajos panasza és buzgó imái közt a másvilágra szenderül.¹ Így cseréli föl földi börtönét a sírnak ideiglenes börtönével Kemenesaljának apostola.

Az apátnak halála növeszti a Rend nyugtalanságát: hátha nem is lesz több apát Kis-Czellben! A fejedelem azonban még sietteti is az apátság betöltését. Somogyi főapát erre, hogy a hosszabb üresedés miatt valahogy kárt ne szenvedjen jogában, a pannonhalmi konventtől ajánlott Nemes Gáspár pannonhalmi perjelt, ki azelőtt hosszabb időn át mint theologus tanár, utóbb pedig öt éven át perjelként szolgált a Rendnek Pannonhalmán, nevezi márczius 7-ikén dömölki apátnak oly föltétellel, hogy mint apát is engedelmeskedik neki, az apátságnak mindenét nemcsak megvédi, hanem alkalomadtán még megszorítja, az apátság székhelyén, Kis-Czellben, igaz jámborsággal növesztett Mária-tiszteletet nem fogyasztja hanem fönn tartja, a szerzetes életet mind maga megtartja, mind társaival megtartatja.² Három nappal később az új apátot a főapát megbízásából Novák Kr. bakonybéli apát már bevezeti apátságába Kis-Czellben. A megáldás a Rend kiváltságossága miatt támadt vizzályban megakadt, végre Batthyáni primás segíti ki a bajból a Rendet és áldja meg az új apátot június 5-ikén pozsonyi kápolnájában, még pedig ezen összevissza időben mint ordinárius.³

¹ Anno 1783., die 27. Februarii, circa horam octavam vespertinam fratribus post coenam in refectorio colloquentibus annuntiat mors fatalis reverendissimi domini abbatis Emerici Mákóczy, totius ordinis benedictini hungarici pro tunc temporis senioris, sacerdotis et professi iubilati, annorum 83, mensium 4 et dierum 26; qui, postquam 15 annis abbatiae Dömölkiensi pacifice et vere charitative praevisisset et ob pedum suorum praepotentia vulnera et graves affectiones tribus fere annis absque ullo egressu cubile suum incoluisset, 25. Februarii omnibus morientibus sacramentibus provisus, subsequo 27. die eiusdem mensis ab igne in lectulo eiusdem, nescio, quo fato, exorto, aliquantum adustus, ab uno ex accurrentibus sacerdotibus iterum absolutus, inter fratrum suorum adstantium lamentationes et preces expiravit. A czelldömölki plébánia «Decr. reg. 1777.» című könyvének utolsóelötti lapján levő följegyzés Pausz Ámánd kezétől.

² Oklevéltár 104. sz.

³ Huic tam optimo patri (Mákóczy Imre) successit eodem anno die 7. Martii reverendissimus dominus Caspar Nemes ad Sanctum Martinum professus, per annos complures in archicoenobio professor sacrosanctae theologiae, eiusdem studii sacri doctor, ex post per annos fere quinque prior dignissimus eiusdem archisterii, unde in abbatem Dömölkiensem electus et die 10. mensis Martii eiusdem anni in abbatia sua a domino abbate Bakonybéliensi Chrysostomo Novák installatus, tamen ob perturbationes diversas temporum et collisiones dominorum episcoporum circa ius exemptionis, ubi Posonii die 5. Junii 1783. per eminentissimum dominum cardinalem et primatem regni Josephum a comitibus Batthyán benedictus fuisset, nonnisi 10. eiusdem mensis die abbatiam suam inhabitare coepit. Deus servet eum. Pausz Ámánd följegyzése a czelldömölki plébániának «Decreta regia et encyclicae episcopales ab anno 1777.» című könyvében. — A megáldás megtörténtéről a kinevező oklevél alján levő jegyzet, valamint a bíboros primásnak levele (Oklevéltár 105. sz.) tanuskodik.

Néhány nappal később, június 8-ikán megint új szomorúság száll a rendtársak szívébe; hallják, hogy Dömölknek régi jötevője, gróf Zichy Ferencz győri püspök, elköltözött az élők sorából. Ha volt még köztük olyan, ki tudott a boldogultnak Dömölk iránt érzett és tettekkel mutatott jóindulatáról, akkor nem várták meg július nyolczadikát, a mikorra a szombathelyi püspök megyéjének minden egyes templomában háromszoros harangozást és liberás öreg gyászmisét parancsolt a boldogultért, hanem a maguk szántából már előbb is könyörögtek Istenhez a boldogultnak lelkéért.¹

Az uralkodó tovább megy választott útján célja felé.

Azt akarja tudni, mi az ingó és ingatlan vagyona, mi a jövedelme, mi a kiadása a magyar papságnak, világinak és kolostorinak egyaránt, mert az az eltökélt akaratja, hogy mindazt a jövedelmet, mely a tisztas élethez szükségesen kívül még marad, a lelkészségek szaporítására és más ilyen jámbor célra fordíttatja. Jön is a bíboros primásnak irata 1783 augusztus 5-ikén, mely a fejedelemnek 1782 október 5-ikén kiadott rendelete alapján kíván négy hét alatt a küldött rovatos ív szerinti vallomást a dömölki apátság összes vagyonáról, jövedelméről és kiadásáról.² Három hét múlva, 1783 aug. 26-ikán, jön a szombathelyi püspöknek kezén át ugyanaz a fejedelmi rendelet s ugyanaz a rovatos ív.³ S mintha csak attól tartana a püspök, hogy ezt a vallomást aligha kapja hamarosan kézhez, két nap múlva megint emlegeti a rendeletet s mennél előbb kívánja a vallomást.⁴ Az apát hozzá is lát a munkához, az eredményről azonban nem tudunk. Majdnem egy év múlva terjeszt be a helytartótanácsnak egy kimutatást jövedelméről és kiadásáról;⁵ ha talán ez lenne az előbbi rendeletre a válasz, úgy késett ugyan, de el nem késett, mert másoktól még évek múlva is sürgetik a vallomást.

Ugyanez a cél sugallja azt a fejedelmi rendeletet, mely a lélekösszeírást sürgeti,⁶ mely az összes alapítványi leveleket hiteles másolatban bekívánja,⁷ mely aztán az összes alapítványi s társulati pénzeket szintén beküldeti.⁸

De ugyanazt a célt szolgálja az a rendelet is, mely szerint tudni

¹ A szombathelyi püspöknek 1783 június 19-ikén kelt rendelete a czelldömölki plébániának «Decr. reg. 1777.» cz. könyvében.

² A rendelet a czelldömölki plébánia «Protoc. decr. 1784.» című könyvében.

³ U. ott.

⁴ Oklevéltár 106. sz.

⁵ Oklevéltár 107. sz.

⁶ A megyés püspöknek 1785 nov. 14-én kelt rendelete a czelldömölki plébánián őrzött «Decr. reg. 1777.» című könyvben.

⁷ A megyés püspöknek előbbi rendelete szerint.

⁸ A megyés püspök 1785 decz. 4-ikén küldi szét a helytartótanácsnak 1785 nov. 2-ikán kelt rendeletét; a rendelet az előbbi könyvben.

akarja a fejedelem a papságnak személyzeti változását az egyes püspöki megyékben. A szombathelyi püspök ezen rendelet alapján kívánja apátunktól, hogy mutassa ki: hány rendtag van az apátságában, ki van közülük a kolostorban: ki azon kívül, még pedig hol, kinek mi a hivatala, hányan kerültek az utolsó nagy vagy kisebb személyzetváltoztatás óta más helyre, még pedig hová, kik haltak meg az év folyamán, kik jöttek a helyükbe.¹ Később még jobban érdeklődnek a kisczelli rendtagok után, mert a helytartótanácsnak rendeletére a püspöknek minden egyes szerzetesről jelentést kell tennie, azért kívánja az apától, hogy ezentúl minden negyed év végén küldjön hozzá a kisczelli rendtagokról részletes kimutatást.²

A fejedelemnek azon szándékával, hogy a szerzetességet is használja majd a plébániákon, megváltozik a szerzetességnek helyzete az ő szemében. Eddig ő és környezete azt tartották, hogy a szerzeteseknek semmi közük a polgári társadalomhoz és a lelkészkedéshez, csak maguknak élnek, éljenek tehát rendjük kívánalmai szerint. Nem is törődött tehát a kormány azzal, mint nevelődnek a szerzetesek kolostoraikban, árt-e, használ-e testi egészségüknek a kolostori életnek különböző foglalkozása. Most nagyot fordul a világ; a fejedelemnek akaratára, hogy a kolostorok a plébániai hivatalra szánt papoknak veteményes kertjei legyenek; nem senki fiai többé, nem közömbös tehát többé a szerzetes ifjúságnak testi-lelki nevelődése a fejedelem szemében.³

S mivel nyilvánvaló a fejedelem szerint, hogy a breviáriumnak nagy erőtető hangon való eléneklése megviseli, elerőtleníti az egészséget és sok minden testi bajnak lehet okozója az orvosi és sebészi vallomások szerint, azért a szerzetesség új állapotának sokkal megfelelőbb, ha a szerzetes ifjúságot az erős, lármás énekkel nem teszik ki testi bajok veszedelmének, ha tehát ennek helyébe a mérsékelt vagy egyszerű hangon való elimádkozást hozzák szokásba. Nem is áll ennek útjában komoly ok, mert a rendalapítók nem irták elő ezt a lármás éneket, hanem ez csak jóval később nevelődött szokássá; azt sem szabad mellékesnek tartani, hogy ez a megerőltető nagy zajos ének már sok szemesebb ifjút riasztott vissza a kolostor kapujától és sok hasznosabbra, tanulmányra fordítható időt kíván.⁴

Nem lehet tehát közömbös az állam szemében a szerzetes ifjúságnak szellemi nevelődése; plébánosok lesznek, tehát a plébánosok intézetében, a közös szemináriumban, kell nevelődniük, meg is parancsolja tehát a fejedelem, hogy

¹ A megyés püspöknek 1785 okt. 15-ikén kelt levele a «Decr. reg. 1777.» cz. könyvben.

² A püspöknek 1785 decz. 12-ikén kelt levele a «Prot. decr. 1784.» cz. könyvben.

³ A helytartótanácsnak 1786 szept. 19-ikén kelt rendelete az előbbi könyvben.

⁴ Ugyanott.

az összes magyar szerzetesek ifjúsága ezentúl a világi papok számára rendelt közös szemináriumokba vonuljon be theológiát tanulni.¹ Később azt is megparancsolja, hogy ez a szerzetes ifjúság még ruhájával se különítse el magát a többi kispaptól, hanem járjon azok ruhájában, szakált-bajuszt se viseljen.²

Nem áll meg tehát a fejedelem a kolostorok kapujánál, beljebb is hatol, hogy kedves gondolatjának mennél gazdagabb legyen a termése; szívébe-lelkébe szeretne hatolni a szerzetességnek, gondolkozásukat a maga céljai szerint átalakítani.

Szive szerinti papokat akarna a fejedelem. Az ő szive szerinti pap pedig az, ki az egész püspökségben szinte mindenki előtt ismeretes arról, hogy jók az elvei, fölvilágosodott az értelme, jártas a lelkipásztorkodás tudományában, próbás az erkölcsé; a kiről széltében-hosszában beszélnek, hogy hivatásos munkájára szinte rátermett, hogy buzgólkodik a köteles fölvilágosítás és olyan egyházi meg világi intézmények, mint az iskola és szegényház, megkedveltetésében, hogy a felsőséget a káros visszaélések kiirtásában, a tiszta és okos istenisztelet terjesztésében buzgón segíti; a kinek érdemeiről részint a közhir, részint községének, világi elöljáróságának, püspökének és helyi elöljárójának kétségbevonhatatlan bizonyosságai beszélnek.³

Ilyen, szive szerinti papokat akarna lelkészeknek, ilyeneket pedig nem nevelnek szerinte a papság számára állított eddigi iskolákban, a szemináriumokban; új intézeteket kell tehát alapítani a papság számára, meg is alkotja a közös szemináriumokat.

Fülébe röpitik a felsőségnek, hogy egyik-másik szerzetnél a misés rendtagok a miséjükért kapott díjon szerzik ruhájukat. Ez a szokás visszaélés a felsőség szemében, azért a szerzetes egyformaság védelmére meghagyja minden

¹ Az 1785 okt. 29-ikén kelt helytartótanácsi rendelet ugyanott.

² Szily püspök 1786 febr. 8-ikán küldi a fejedelem rendeletét, a mely szerint «Seine k. k. Majestät haben sich zu entschließen bewogen befunden, daß die mit Anfange des heurigen Schuljahrs in das General Seminarium übersehten Stift- und Ordensgeistlichen ohne Ausnahme auf eben dieselbige Art, wie die übrigen Zöglinge des General Seminariums gekleidet und die langen Bärte, wodurch einige Orden sich von den übrigen unterscheiden, von den zu diesen Orden gehörigen Individuen abgelegt werden sollen.» Ugyanazon könyvből.

³ Quod parochos, qui se in cura animarum peculiariter distinguunt, indulget sua maiestas, ut pro aliis parochiis, quin semet concursui praevis subicere teneantur, proponi valeant. Porro parochi eiusmodi intelligendi sunt, de quorum bonis principiis, illuminato intellectu, pastoralis doctrina ac probis moribus, de quorum habilitate in exequendo munere suae vocationis, de zelo procurandi debitam illuminationem et adoptionem publicorum, tam ecclesiasticorum, quam politicorum institutorum, uti sunt scholarum et pauperum instituta, ac denique de quorum adhibita opera in procurando effectu altissimarum ordinationum in tollendis nocivis abusibus, in promovendo puro ac prudenti Dei cultu, quasi publica notorietate dioecesi constat, et sic sua merita partim per communem famam, partim per fide digna testimonia suarum communitatum, vicariorum foraneorum, episcoporum et localium superioritatum comprobent. A helytartótanácsnak 1786. febr. 4-ikén kelt rendeletéből; «Decr. reg. 1777.»

szerzetnek, hagyjanak föl e szokással, minden rendtag a rendtől kapja ruháját, a misedij az elüljáró kezéhez kerüljön; ezt a rendeletet megszerzi a felsőség még azzal a parancscsal, hogy az összes elüljárók résen álljanak a szerzetes törvények védelmére, hogy a szerzet tagjai a szegénység fogadalmát megtartsák, az engedelmesség és kolostori magánosság törvénye előtt meghajoljanak, a kijárás szabadságáról lemondjanak, egyebekben is a szabályokhoz alkalmazkodjanak, a betegetek mindannyian, elüljárók csak úgy, mint az egyszerű rendtársak, szeretettel ápolják. S mikor Szily püspök ezt a rendeletet megküldi Nemes apátnak, megszerzi a sok szép szót még azzal: hirdesse ki ezt a rendeletet az összehívott rendtársaknak, aztán lásson utána, hogy ez a sok üdvös szó testet is öltson.¹

Nemsokára megint hallatja a fejedelem akaratát. Egyik-másik szerzetnél az idők folyamán szokásba kelt, hogy a valaha hivatalban ült rendtársak hivataloskodásuk megszűntével is látták még valami hasznát régi szolgálatuknak. A mint ez fülébe jut a fejedelemnek, a rendtársak közti egyenlőségnek ősi törvényét látja vele megsértve és nyomban küldi a rendeletet, hogy az ilyen volt elüljárók a többi egyszerű rendtársakkal egy sorban éljenek. S mikor később megint hallja, hogy itt-ott a volt provinciálisok ezen rendeletének daczára mégis előbbre ülnek, mint a többi egyszerű rendtársak, jobb ételt-italt kapnak, nem is kötelesek megszabott időben misézni, meg a közös kar-imán rendesen szolgálni, megint siet a rendelettel és újra meghagyja, hogy a volt provinciálisok, perjelek, custosok, quardiánok vagy akármi más néven hívott volt elüljárók a többi egyszerű rendtársal egészen egyformán éljenek és csak a fogadalmas éveikkel járó sorban üljenek. S még az öregségtől megtört vagy betegségtől gyötört volt elüljáró kedvéért sem enged kivételt; az elüljáró adjon meg az ilyeneknek mindent, a mit különös körülményeik csak megkívánnak, még pedig úgy, a mint ezt minden más rendtársnak ilyen sorban megadni köteles.²

Rémüldöznek bizonyára Kis-Czellben, mikor a püspök útján megkapják a fejedelmi rendeletet, mely példás büntetés terhe alatt parancsolja, hogy a Rend alapvető szabályzataiban (regula és constitutio) található tételek és kifejezések, melyek valahogy ellenkeznek eddig már kiadott vagy ezután még kiadandó fejedelmi rendeletekkel, azonnal töröltessenek s többet föl ne olvastassanak. S nincs kibuvó, nincs halogatás; a püspök ugyanis azzal a parancsolattal küldi a fejedelmét, hogy az apát majd számoljon be neki arról, mit tett ezen ügyben?³

¹ Oklevéltár 108. sz.

² Az 1785 aug. 1-jén kelt rendelet és a püspöknek szept. 28-ikán kelt kíséző irata a «Prot. decr. 1784.» cz. könyvben, másolatuk a dömölki iratok közt.

³ A helytartótanácsnak 1784 nov. 2-án kelt rendelete és a püspöknek nov. 21-én kelt kíséző irata a «Protocollum decr. 1784.» könyvben.— Ilyesmi történt már két évvel előbb Bakonybélben; itt ugyanis megjelent, a veszprémi püspök maghagyásából a cseszneki kerület esperese s meg akarta vizsgálni, befödtek-e már a

Ilyformán szorítja a szerzetességet az a fejedelmi rendelet is, mely megtiltja laikusoknak fogadalomhoz bocsátását.¹

Nem kis változtatást parancsol a fejedelem Kis-Czellben, mikor a magyar egyházban az isteniszteletnek rendjét akarja egyelőre megállapítani. Kis-Czellben még akkortájt is az isteniszteletnek az a gazdag rendje dívott, melyet negyven évvel előbb honosított meg Koptik apátnak buzgósága. Minden nap volt öregmise, az alatt mindig kitették úrmutatóban a szentséget, mindennap adtak vele áldást a mise elején és végén; mindennap tartottak délután litániát, az alatt is kitették úrmutatóban a szentséget s mindig osztottak vele áldást a litánia elején és végén. A fejedelem rendeletének első pontja ezt az ősi szokást akarja kiirtani, mikor azt parancsolja, hogy az úrmutatóban levő szentséggel csak ritka és különös alkalommal adható áldás, csak vásár- és ünnepnap, úrnapijának hetében, a látogatottabb templomokban évenként egyszer tartható negyvenórás ájtatosságnál és a püspöktől rendelt egyéb különös alkalommal; megengedheti azonban helyette az áldoztató kehelyben levő szentséggel való áldást a megyés püspök a maga tetszése szerint. Nyilvánvaló, hogy a kisczelli szokás ellenkezik az új rendeletben nyilatkozó fejedelmi akarattal. A püspök nem is tűri meg tovább; de nem huny szemet az előtt sem, hogy Kis-Czell bucsújáróhely, hogy a népnek buzgósága tán fönnakad és lankad, ha ezt a rendeletet egész ridegen hajtják végre; azért úgy intézkedik, hogy hétköznap a mise alatt sohasem, a litánia alatt azonban mindig lehet az elején és végén az áldoztató kehelyben levő szentséggel áldást osztani, vasárnap és ünnepnap pedig a misén, meg a litánián is kitehető úrmutatóban a szentség és áldás is adható vele.²

Pusztít a fejedelem rendeletének harmadik pontja is, mely a körmeneteket fogyasztja. A fejedelem csak úrnapijának hetében, keresztjáró napokon, búzaszenteléskor s valami közszükség esetén akar és enged körmenetet. Kis-Czellben szokás volt a most engedettek kivül még virágvasárnap pálmával a kézben a templom körül, Nagyasszony napján a régi apátsági templomba, szent kereszt két ünnepén a kálváriára vezetni körmenetet; ezek a régi körmenetek tehát áldozatul estek.

fejedelmi parancs szerint a breviáriumban VII. Gergely életrajzának azt a részét, mely IV. Henrik császárnak letévéséről szól; erre az apát tiltakozott a püspöknek ezen beavatkozása ellen, de megmutatta az esperesnek használatos (einsiedelni) breviárumukat s bebizonyította vele, hogy abban VII. Gergelynek ünnepéről szó sincs. (Novák Kr. apát naplójában, 1782 okt. 21-ikén.)

¹ Az 1785 decz. 20-ikán kelt helytartótanácsi rendelet és a püspöknek decz. 27-ikén kelt kísérő irata a «Prot. decr. 1784 című könyvben.

² Az 1785 decz. 20-ikán kelt rendelet és a püspöknek 1786 jan. 13-ikán kelt kísérőlevele a «Decr. reg. 1777.» című könyvben; a püspöknek a dömölki isteniszteletet rendező irata az Oklevéltárban, 112. sz. — A püspöki rendelet után írta Pausz Ámánd: Nova haec ordinatio circa expositionem Venerabilis initium coepit 8. Februarii 1786. per patrem Amandum ordinis Sancti Benedicti, tunc parochiae administratorem.

A rendelet utolsó pontjában eltörli végre a fejedelem az összes fogadalmi körmeneteket s bucsújárásokat, valamint az eddig hétköznapi megült fogadalmi ájtatosságokat; a püspökök Istentől nyert hatalmukkal az ilyeseket változtassák át másra vagy szüntessék meg egészen.¹

Nagyobb bajnak csirája rejtőzködött a fejedelem rendeletének második pontjában, a mely azt parancsolta, hogy a nagyhéten ezentúl a római szertartást kell megtartani. A plébánosok közül sokan nem egyenlően értették s magyarázták ezt a parancsolatot: tépelődött rajta az egyik, nehézséget talált benne a másik; attól kellett tehát tartani, hogy a fejedelemnek egységet akaró szándéka nagy összevisszaságban testesül meg majd az egyházmegyében. A mint a főpásztor neszét veszi ennek a készülődő bajnak, siet a fölvilágosító és békítő szóval: megmagyarázza papjainak, hogy a fejedelem ezzel a rendeletével hazánkban két szokott szokását akarja megszüntetni, 1. azt, hogy nálunk nagypénteken Krisztus koporsóját állítottak, a hová kitették az oltáriszentséget, a melynek imadására zarándokoltak nagypénteken és nagyszombaton a hivek, — 2. azt, hogy nálunk eddig nagyszombatnak estéjén Krisztus föltámadásának emlékére föltámadást szoktak az oltáriszentségnek körülhordozásával ünnepelni; meg akarja pedig a fejedelem ezt a két szokást azért szüntetni, mert a római egyház, pedig ez minden más egyháznak szülőanyja és tanítómestere, nem vette be szertartásai közé egyiket sem. A mint így tisztázta a papok szemében a rendeletnek értelmét és okát, a hívő nép tűnik föl a püspök lelki szeme előtt. Ha már a papok is kétségkednek és sértődnek a rendeleten, mennyivel könnyebben történhetik meg mindez a hivek elméjében és szívében; milyen könnyen akadhat majd fönn az egyik azon, hogy annyi időn át ragaszkodtak a két szertartáshoz a hazában, mikor Róma egyikre sem mutat példát; milyen könnyen sértődhetik meg a másik azon, hogy ilyen régi bevett szokást törölnek el, mikor Róma nem talál bennük kivetni valót. S hogy a jó pásztor a hivektől is, a mennyire csak lehet, nagy messze tartson minden gyötrődést, megparancsolja a püspök, hogy 1. minden egyes pap már jó korán, már virágvasárnapon, világosítsa föl népét a rendeletről és a rendelet nyomán következő változásról, — 2. a megfogyatkozó nagyheti ájtatosság pótlására a papok mint járjanak el, hogy a nép hitében és ájtatosságában valahogy kárát ne vallja az új rendnek; meghagyja tehát, hogy nagycsütörtökön a mise után vigye a pap az oltáriszentséget valamelyik mellékoltárhoz vagy kápolnába vagy az egyház anyagi erejéhez mérten földiszítet és gyertyákkal ellátott más helyre, ott tegye a szentségházba vagy más szekrénybe és lelkesítse a népet a szentségnek látogatására és imadására, hogy az a

¹ Az 1783 febr. 20-ikán, okt. 13-ikán és 1785 okt. 12-ikén kelt rendeletek a «Decr. reg. 1777.» című könyvben.

nagy szeretet, mely eddig hevítette Üdvözítője koporsójának fölkeresésére, most valahogy meg ne hidegedjék; ez a látogatás tarthat este hat-hét óráig, a mikor a gyertyákat el kell oltani s a templomot bezárni; másnap, nagypénteken reggel hatkor megint kezdődhetik és tarthat a szentbeszédig; mivel az utána következő szentmisében a pap magához veszi a szentséget, ezzel vége szakad e napon az előbbi ájtatosságnak; ha azonban valamelyik templomban dívott volna eddig a délutáni zsolozsmaénekletés, ezt ezután is meg lehet tartani; mivel nagyszombaton nem lesz föltámadás, azért csak annál jobban kell serkenteni a népet a misekönyv e napi szertartásainak látogatására: a különböző szentelésekre, a szentmisére, melyben az egyház már ünnepli Üdvözítőjének dicsőséges föltámadását; s hogy a délutáni órákban is kínálkozzék valami ájtatosság a hiveknek, azért ott, a hol eddig a zsolozsma végét, a kompletoriumot szokták énekelni, ott ezután is énekelhetik ezt, faluhelyen pedig a litániát lehet énekelni vagy Mária-koszorúját elimádkozni.

A jó pásztor így akarta a fejedelem rendeletével járható bajnak elejét venni; azt tartja, így nem esik árnyék a magyar egyházra, mely a két szokást annyi időn át ápolta, nem a fejedelemre, ki most mindkettőt eltörölte, s nem vallja kárát az eltörlésnek a hivek jámborsága sem.¹

Szorogatja a jámbor társulatokat (congregatio). Először megtiltja nekik, hogy a helytartótanáctól kért és kapott engedély nélkül valami jószágukat eladják, valami künn levő követelésüket fölmondják, vagy valami adósságot csináljanak. S mintha még így sem látná biztosítottnak vagyonukat a maga szándékára, meghagyja a helytartótanácsnak, hogy ne könnyedén, hanem csak elkerülhetetlen szükség esetére adjon engedélyt.² Ez a rendelet a közelgő halálnak hírhozója; már egy évvel később jön a püspök útján az új fejedelmi rendelet, mely az összes jámbor társulatokat eltörli s ezek eltörléséről részletes jelentést kíván.³ Pénzt nem hozott, de gazdagon aratott ez a rendelet Kis-Czellben; rendre hullott porba Koptik apátnak most már szinte negyven éven át áldásosan működő jámbor alapítása: a szent skapuláré és a szent olvasó társulata;⁴ ugyanakkor szűnt meg a keresztény hittanításnak az egész egyházmegyére

¹ A püspöknek 1786 febr. 26-ikán kelt irata a «Decr. reg. 1777.» című könyvben.

² Az 1783 júl. 7-én kelt rendelet a «Prot. decr. 1784.» című könyvben.

³ Az 1784. decz. 16-án kelt rendelet a «Decr. reg. 1777.» című könyvben.

⁴ Az apátság föloszlatásakor, 1787 márczius 20-án készített könyvtárjegyzékben olvashatni: 482. Album Marianum congregationis scapularis ab anno 1746. usque annum 1779. — 483. Albumi congregationis sanctissimi rosarii ab anno 1745. usque annum 1781. — 484. Continuatio utriusque praedicti albi ab anno 1777. usque annum 1784. — Hogy Koptik apát még egy jámbor társulatot tervezett, a congregatio sanctissimae sepulturae címűt, arról tanuskodik Jelenffynek Pozsonyban 1744. júl. 26-án kelt levele a göttweigi levéltár «Miscellanca, 24.» kötetében. — Hogy az oltáriszentségről nevezett társulat is volt valamikor, azt láttuk az előbbi korszakban.

s így apátságunk területére is kiterjesztett jámbor társulata. Nem nézhette közömbös szemmel a püspök a jámborság e kertjeinek pusztulását; s hogy nagy kárt ne valljon vele a nép, ugyancsak inti s buzdítja papjait, hogy csak annál buzgóbban hirdessék a népnek a régi mód szerint az igaz hitet, csak annál buzgóbban lelkesítsék a hiveket, a boldogult királyasszonytól parancsolt és fiától is helyeselt módjára az oltáriszentség imádásának.¹ A kisczelli jámbor társulatoknak pénzüik nem volt;² hiába kívánják tehát a társulatok pénzét a közös pénztárba.³

A mint a benczések vergődnek a sok újtástól és a jövőjük fölött függő veszedelemtől ébresztett bizonytalanság aggodalmában, már ott leskelődik közeli-közeliükben a csapás. 1786 nov. 16-án tör ki a vihar, mely a magyar benczéseket elsöpörte; akkor kelt rendeletével határozta el II. József Pannonhalmának eltörlését; 1786 decz. 3-án estefelé mutatja meg gróf Brunszwik Antal királyi biztos Somogyi Dániel főapátnak a föloszlató iratot, másnap tényleg föloszlatja a pannonhalmi főapátságot.

A jobbak, a vallásos és hazafias lelkek közvéleménye nyilatkozik meg Szily János szombathelyi püspöknek Nemes Gáspár dömölki apáthoz egy hónappal később irt levelében: «Őszintén sajnálkozom Nagyságodnak és szerzetes társainak a főapátság eltörlése miatt csüggedező szivén. Csak igazi mély szomorúsággal gondolhatok arra a nagy szerencsétlenségre, melylyel hazánk a jámborságnak ezt az ősrégi emlékét, vallásunk pedig erős bástyáját vesztette el».⁴ A főapátság sorsában látta már mindenki a fiókapátságok sorsát. Nem is kellett soká várni: 1787 jan. 11-én Tihany, 20-án Bakonybél oszlott föl a fejedelem önkényes parancsára. Dömölknek sorsát is látta már a nyitott szemmel néző ember; találóan fejezi ezt ki a szombathelyi püspök: «Mindenkinek tudja, mit várhat a többi apátság, ha az anyát, a legrégebbit, nem kimélték. Nagyságodnak és rendtársainak nem marad más menedékük, mint békeségesen készülődni a föloszlatáshoz és sorsukat Istennek ajánlani».⁵ A keserű igazság fájhatott a kisczelli rendtársaknak; érezte ezt a püspök, azért küldi vigasztaló kísézőnek a szép elismerést: «Megyém eddig még egyetlen szerzetházat sem vesztett; bár ezután sem vesztene! Bár tudnám őket, mindannyit, megtartani, ha nem tudtam a számukat növeszteni! Ha rajtam állana, békében élhetnének ezentúl is, főként a kisczelli rendház, a melynek lakóit egyenkint és összesen igazi atyai érzéssel ölelem

¹ Ugyanott.

² Nemes apát mondja egy kimutatásában: Cassa congregationis nulla. — Tévedés tehát, mikor Marczali általánosán azt írja, hogy ezek a jámbor társulatok nagy vagyonnal rendelkeztek. Magyarország története II. József korában. II. 192.

³ 1786 ápr. 5-én küldi a püspök a márcz. 11-én és 18-án kelt rendeleteket.

⁴ Oklevéltár 113. sz. ⁵ Ugyanott.

szivemre. Megtartanám pedig ezt a rendházat nem pusztán régisége miatt, hanem azért is, mert nagy és hatalmas munkával szolgált nemcsak az én egyházmegyémnek, hanem a szomszédoknak is azzal, hogy az Isten és a Boldogságos Szűz iránti tiszteletet és ájtatosságot oly hathatósan terjesztette a nép között». ¹ Nem is elégszik meg a püspök a szép elismeréssel, a szívdindító hálás szavakkal, hanem megszerzi mindezt azon ígérettel: «Azért a sok vigasztalásért, mit munkájukkal nekem szereztek, különös jóindulatomról biztosítom mindannyiukat és ígérem, hogy alkalomadtán mindannyiuk javára törekszem». ²

A mint a rendtársak töprenkednek a püspöki levéltől ébresztett búsító és vigasztaló érzelmek közt, siet már feléjük a biztosan várt és rettegett nap. Várdonyi Antal kisczelli sótiszt, kit a felsőség második föloszlató biztosnak szemelt ki, már tud megbízatásáról és a föloszlatás részleteiről; az első föloszlató biztos, Soós Pál zalavármegyei ügyész, szintén megkapta már az elmúlt év december 19-én kelt 53911. számú rendeletet; január 21-én meg is indul rendes lakóhelyéről, a zalavármegyei Bagdadról; másnap Türijére ér, harmadnap Kisczellbe jön, a hol már várja biztostársa; megbeszélik a nyomtatott német, a szintén nyomtatott kiegészítő latin utasítást, melyek a föloszlatás módját nagy részletesen szabályozzák; aztán megfogadják, hogy dolgukban a vallásalap hasznán serénykednek, mindenben vigyáznak, hogy rá ne szedődjenek. Január 24-én, Szent Timót napján, délelőtt félkilenczkor mennek a kolostorba, hogy a fejedelemnek akaratát tetté váltsák. ³ A kolostornak legtágasabb termébe, az ebédlőbe

¹ Oklevéltár 113, sz.

² Ugyanott.

³ A föloszlatásról és egyes részleteiről szerkesztett iratok és jegyzőkönyvek az országos levéltárban vannak «Abolitionis acta benedictinorum Dömölkiensium» cím alatt, másolataik a dömölki iratok közt láthatók; ezentúl «abol. acta» néven említjük őket. — A föloszlatást részletesen mondják el a föloszlató biztosok jelentéseikben: Oklevéltár 1787 máj. 19. — Néhány részletét olvashatni Pausz Ámádnak följegyzésében: Sed en novum et insperatum fatum! Nam postquam archicoenobium montis Pannoniae, a Sancto Stephano, primo hungarorum rege, fundatum, stetit annis 786, sub Josepho II., romanorum imperatore et rege Hungariae, anno 1786. 4. Decembris per illustrissimum dominum comitem Antonium Brunczwick, commissarium regium et dominum Ilos, substitutum vicecomitem comitatus Jaurinensis, cum sibi adiuncto salis perceptore Jaurinensi cassatum est; similiter monasterium Tyhoniense, abbatiali dignitate habita Samuele Vajda, ordinis Sancti Benedicti, per commissarium regium Perczel 11. Januarii 1787., et Bakonbéliense per Paulum Ördög 20. Januarii 1787., abbate ibidem existente Chrysostomo Novack, ordinis Sancti Benedicti; tandem et noster conventus Dömölkiensis sub domino abbate Casparo Nemes, ordinis Sancti Benedicti, patre priore Ignatio Majthéni et reverendis patribus Clemente Németh, Fabiano Károl, Chrysologo Hári, Amando Pausz et Joanne Herczegh, ambobus item laicis non professis Georgio Fest et Jacobo Vavrik, per exmissum dominum commissarium Paulum Soós, inclyti comitatus Szaladiensis fiscalem et Dömölkiensem salis perceptorem Antonium Várdony die 24. Januarii 1787. secundo quadrante ad nonam matutinam abolitus et cassatus est. Hoc est fatum totius ordinis benedictini in Hungaria sub archiabbatiali regimine domini domini Danielis Somogy. A czelldömölki plébánia «Decr. reg. 1777.» című könyvének utolsóelőtti lapján. — Ugyanerről szól egy másik forrásunk: Archicoenobium montis Pannoniae ordinis Sancti Benedicti cassatum est a Josepho II. Lotharingo, imperatore Romano, 4. Decembris 1786., quod fundatum a primo Hungariae rege Sancto Ste-

mennek, oda kéri Nemes Gáspár apátot s oda hivatják vele az összes rendtársakat. S jönnek sorban: az apát után a magyar szónokként és perjelként szolgáló Maythényi Ignác, a gyóntatóként és szeniórként szolgáló Németh Kelemen, a gyóntatóként és magyar szónokként szolgáló Károly Fábián; az apáttal együtt mindannyian az élet őszében járnak. Aztán jönnek a java férfikorban levők: a magyar szónok és gyóntató Hári Krizolog, a német szónok, gyóntató és plébános Pausz Ámánd, a magyar szónok és gyóntató Herczeg János; a kik mind a negyven év körül járnak. A hét miséspap után jön a két megtért testvér: a háznak korra nesztora, Fest György fráter, az első sekrestyés, és a háznak korra Benjámina, Vavrik Jakab fráter, a második sekrestyés. Mind a kilenczen magyar születésűek; az apát s a legifjabb tag a magyar benzések ősi falujában, a Pannonhalma tövében fekvő Győr-Szent-Mártonban, születtek; Kis-Czellben (Pördömölkön), a másik régi benzés fészekben látta meg a napvilágot Pausz Ámánd; Kis-Czell tájékán születtek a hegyfalui Németh Kelemen és a pápai Hári Krizolog; valamivel odábról származott a szabadbárándi Károly Fábián, még odábról a kismartoni Fest, legmesszebről valók a nagyszombati Herczeg János és a lessenyei (nógrádmegyei) Maythényi Ignác. Csak egy nem tud közülik magyarul, a kismartoni Fest, a többinek rendes nyelve a magyar; csak Pausz beszél magyarul-németül egyformán; Károly, Herczeg, Vavrik és az apát értenek valamelyest, vagy valahogy elbeszélnek németül; a perjel semmit sem tud németül, de beszél Herczeggel és Vavrikkal együtt tótul; Károly pedig magyarul, horvátul és valamelyest németül is beszél. Az egyszerű misés rendtársak annak idején, mikor jurisdikciókérni mentek Szombathelyre, megállották a püspöki vizsgálaton helyüket és alkalmasaknak találtattak a lelkészi szolgálatra.¹

A mint a nyolcz rendtárs az apát körül áll, a föloszlató biztosok rövid beszéddel üdvözlők a már csak pillanatokra benzéseket, aztán kihirdetik a fejedelemnek föloszlató rendeletét; átadnak utána az apátnak egy, csak neki szóló rendeletet, az átadja Pausznak, fölnyitattja és fölolvastatja vele: a felsőség engedelmességre szólítja föl benne az apátot. A biztosok erre kijelentik, hogy ezentúl már senki sem kötheti magát a rendhez és ha kötné is, ez a fogadalom semmis lenne a felsőség szemében. A biztosok erre jegyzőkönyvet szerkesztenek a végzettekről, aláírják és aláíratják a rendtársakkal is annak bizonyágára, hogy meghajolnak a fejedelmi akarat előtt.²

phano 1000., stetit annis 786, quamvis tribus vel binis vicibus exinde monachi per irruptos turcas et curuczones expulsi sint; ultimus archiabbas fuit Danjel Somogy, vir mitissimus et mansuetissimus, pater prior Mauritius Miller, subprior pater Valentinus Barbarics cum monachis 22. A czelldömölki plébánia «Prot. decr. 1784.» című könyvének egykorú följegyzése.

¹ Abol. acta; 1787 febr. 27. OO.

² Ugyanott; 1787 jan. 24. A. és Oklevéltár 114. sz.

A föloszlatók ezután ügyük velejére térnek és nagy gondosan kapdoznak a vagyon után. S hogy valahogy el ne surranhasson, rejtekhelyen el ne bujhasson előlük bármily csekély része, fölszólítják a vagyongondozó Nemes apátot, Maythényi perjelt, Károly jószágkormányzót, Pausz plébánost és Fest fráter sekrestyést, esküdjenek meg, hogy mindent, a mi a kolostor, szerzet vagy a templom tulajdona ingó, ingatlan, jószág, alapítvány, követelés, készpénz és ékszer képében vagy akármilyen más alakban, bevallanak és átadnak; ezt az esküt mindjárt papirra vetik és mindannyival aláírattják.¹

S mintha az élő Istenre, annak szűz Anyjára, minden szentjére és választottjára kívánt eskü sem biztosítaná még számukra a vagyont, még arra is esküt vesznek tőlük, hogy ezen vagyonyügyben sem most, sem ezentúl nem használnak gondolatbeli kikötést (*reservatio mentalis*), sem más kibuvót (*subterfugium*), a miknek révén valami eltitkoltan vagy visszatartva maradhatna, a mint hogy azokat is minden késedelem nélkül följelentik, kik az ő tudtukkal bármikor is valamit eltitkoltak vagy elhallgattak.²

A mint a rendtársak az eléjük tett eskümintát aláírták, átveszik a biztosok tőlük a rájuk bizottokról az írásos vallomást és az összes kulcsokat; utána is néznek mindjárt a biztosok, megkapták-e csakugyan az összes kulcsokat; aztán pecsétet vetnek az ajtókra, az éléstárt és pinczét pedig kettős lakattal biztosítják.³

Aztán bekívánnak a rendtársaktól minden írást, mely évi jövedelemről és kiadásról szól; vizsgálgatják őket, de nem igen okosodnak belőlük, mert szerintük olyan kuszán vannak írva, hogy nem nyerhetni belőlük tiszta képet a pénzügyi állapotról; átveszik a künn levő követelésekről szóló kötelezvényeket is.

A kulcsokkal és iratokkal a biztosok kezében van már az apátság összes vagyona; de mintha kevesellenék, a mit találtak. Keresnek-kutatnak tehát tovább is, mert utasításuk követeli, hogy szemesen nézzenek utána mindennek. Azt vette ugyanis észre egyik-másik kolostor föloszlatásánál a felsőség, hogy egyes tőkék és földek, alapítványiak és kolostoriak, a rendeknél elveszelődtek; itt föl-élték őket szűk időkben, ott meg elkallódtak elnéző gondatlanság miatt valami adósnál. S mivel most nemcsak azt akarja a fejedelem tudni, mi van az apátságnak, hanem azt is, mi volt és mennyivel apadt, fogyott szükség vagy gondatlanság folytán, hogy esetleg a nem elég gonddal és erélylyel védettet vissza

¹ Ugyanott; 1787 jan. 24. — Külön is esküsznek és ezen esküket B, C, D, E és F. betűkkel jelölik a biztosok.

² Ugyanott.

³ Oklevéltár 122. — A vagyongondozó rendtársak vallomásait külön terjesztették föl a föloszlatók, G H, J, K, L, M betűk alatt.

lehesen szerezni és megint az alapítók szándékára fordítani, azért a biztosok főlshólitják az apátot, perjelt és szeniórt, nyilatkozzanak, nem tudnak-e ilyen elköltött vagy elveszelődött tókeről vagy földről; mert ha tudnának valamit, írásban kellene nyilatkozniuk arról: mikor, melyik elöljáró kezén mi és mennyi értékű veszett el, kinek alapítása volt és milyen célra szólt. Mind a hárman kijelentik írásban, hogy ők ilyesmiről nem tudnak és soha sem hallottak.

A biztosok erre maguk mellé veszik vármegyei tanuknak a közeli Sömjén faluból hívott Takács Ferencz vármegyei szolgabírót és Csupor Zsigmond vármegyei esküdtet és átveszik a pénztárákat január 26-án; találunk 1. a perjelnél huszasokban, tizenhatosokban, tizesekben, hetesekben, garasokban, rézkrajczárookban és rézdenárookban 12 frt 43 1/2 krt, — 2. a jószágkormányzónál huszasokban, tizen-

hetesekben, hatosokban és rézben 127 frt 49 krt, — 3. a pinczemesternél huszasokban, hetesekben, garasokban és rézben 1 frt 37 krt, — 4. a sekrestyénél a templomnak följánlott pénzből huszasokban, tizesekben, hetesekben, garasokban, polturákban, réz-

Nemes Gáspár dömölki apát névalírása.

krajczárookban, denárookban és félkrajczárookban 7 frt 24 1/2 krt, — 5. a várdai gazdánál, a hol Kamondi Márton kamarai ügyész járt vizsgálni, két brabanti félaranyban, egy körmöczi és egy cs. kir. aranyban, koronás tallérban és forintosban, közönséges tallérban és forintosban, huszasokban, tizesekben és garasokban 74 frt 10 krt, — összesen tehát 223 frt 10 krt.¹ Fest sekrestyés ugyanakkor 17 frt 2 krnyi misepénzt is mutatott a biztosoknak, részint már elmondott, részint még elmondandó misékért fizetendő pénzt. Ezt az összeget azonban nem akarta a bizottság magánál tartani, visszaadta tehát a perjelnek a kegyes célra;² nem ilyen szépen gondolkodott később a bizottság dolgát fölülbíró felsőség.

Érezni a biztosok beszédjén, hogy vérmes reménnyel fogtak a pénzkéréshez s hogy reményük csalókanak bizonyult. Nem mondanak azért le minden reményről: kutatnak-katatnak a sok számadáskönyvben, de azokon sem igazodnak el; szemüknek aztán föltűnik, hogy csak nem régen is minden jövedelem és kiadás egyetlen pénztárba és pénztárból folyt, hogy a számadások

¹ Abol. acta; 1787 jan. 26. N.

² Ugyanott. P.

nyilvánvalóan pontatlanok, hogy misedíjakról is szólnak a számadások; de főként azon gyanakodnak, hogy a mostani jószágkormányzó nem vett át elődjétől készpénzt. Hogy tisztán lássanak, az apáthoz fordulnak fölvilágosításért s az hivatalos válaszában azt mondja: mikor ő ült az apáti székre, minden jövedelem egy erszénybe és minden kiadás ugyanazon egy erszényből került; ő nem tartotta ezt helyesnek, azért két pénztárt rendezett be; az első a perjelnél volt, abba folytak a templom pénzei, a másik a jószágkormányzóra volt bízva, abba folyt az apátságnak összes jövedelme és az alapítványi misék kamatja; s azt reméli, mind a perjel, mind a jószágkormányzó helytállanak majd a maguk számadásáért; a misedíjakból eredő jövedelem pedig úgy került a számadásba, hogy az apát és a többi misés rendtag, mikor látták, hogy az apátság a maga rendes jövedelméből csak szűkösen láthatja el tagjait, lassankint ahhoz szokódtak, hogy a miséjükért kapott díjakból, a melyeket a rendnek ősi szokása szerint maguknak megtarthattak, havonként 50 frtot adtak a ház szükségleteire; de más benzés házak tagjai is segítettek az ő apátságát azzal, hogy miséztek a ház javára.¹

A biztosok most sem láttak tisztán; tovább keresgélnek tehát és a perjelt szólítják föl vallomásra. Az pedig hivatkozik tett esküjére s ennek alapján azt vallja, hogy ő, mikor elődjétől, Hegedüs János perjeltől és jószágkormányzótól 1783 június 10-én átvette a jószágkormányzóságot, készpénzt nem kapott a ház szükségleteire; ő sem adhatott utódjának pénzt, azért nem is adta át előbb a kormányzóságot, hanem csak Szent Mihály napján, a mikor már megint kezd csepegni a jövedelem részint a bérből, részint a földekből; addig pedig a kolostort urastól, cselédestül és vendégestül a misés rendtagoktól kapott havi segítségből, az ötven forintból, a főapátnak segítségéből és a gazdaságadta majorságból táplálta; élt különben már szűkebb időt is a kolostor, mert kölcsön vett gabonából és pénzből kellett tengődnie; mikor aztán Szent Mihály napja körül már lehetett várni jövedelmet részint az árendából, részint a földek terméséből, akkor átadta a kormányzóságot Károly Fábián rendtársnak, de szintén minden készpénz nélkül. S ha elődjeinek számadásaiban nincs valami szigorú pontosság, annak nyitja az, hogy mindannyian úgy gazdálkodtak, a mint a szárnyára még nem bocsátott két testvér szokott az atyának szeme előtt: az öcs nem tartozik számolni a bátyának, a bátya sem az öcsnek, mindenik erőlködik a közös haszon s mindenik igyekszik pótolni a másiknak mulasztását. Ő nem követelt, de jogosan nem is követelhetett elődjétől szigorú számadást, hisz' az nem volt idegen, hanem Krisztusban testvére és egyazon anyának, a szerzetnek, fia;

¹ Oklevéltár 120. sz.

bizonyára az sem követelt az ugyanazon köteléssel hozzáfűzött elődjétől valami rideg elszámolást, hisz' a hűséges gazdálkodás mindegyiknek a lelkiismeretére volt bízva; ha nincs tehát mindenütt rideg rend a számadásban, azért azok, a kik a mulasztást elkövették, már megfeleltek, még pedig szigorúan az igazságos bírónak, Istennek, mert már mindannyian elhunytak; számadásaikat tehát kár megint emberi elmével össze-vissza bolygatni és rostálgatni.

A biztosok erre kénytelen-kelletlen megnyugodnak s nem hánytorgatják többet a számadásokat.¹

Összeírják aztán az apáttal a jámbor alapítványokat. Találkozunk azok sorában megint 1. a gróf Erdődy Györgyné 1000 frtos, — 2. ugyanannak 210 frtos, — 3. Csuzy Júlia asszonynak 1000 frtos, — 4. gróf Draskovich Miklósnak 3000 frtos alapítványával, — 5. Hattó Ferencznek 50, — 6. Szervácz irgalmasrendi fráternek 30 frtos hagyományával, — 7. Ruess Mihálynak a templom számára hagyott két szántóföldjével. Ezen régi ismerősökhöz két új alapítvány sorakozik: 1. Vörös Imre 1777 július 27-én fogadást tett, hogy 100 frtot ad a kisczelli templomnak s ezen fogadalmáról irást is adott; a templom azonban eddig sem a tőkét, sem kamatját nem látta, s mivel Vörös azóta elszegényedett, az apátság már megbékült azzal a gondolattal, hogy nem is fogja látni ezután sem; — 2. Hegyesy Krisztina pápai lakos végrendeletileg 500 frtot hagyott a fölavatás évében a kisczelli templomnak, ebből is csak az irás van meg eddig.

A kilencz alapítvány 5909 frt 14 krt ér; a befizetett pénzből 1210 frtot gróf Cziráky Lászlónak, 1000 frtot gróf Végh Péternek, 3000 frtot pedig Gindl Károlynak adtak kölcsön öt és hat százalékos kamatra.²

Kérdősködnék aztán a biztosok: van-e az apátságnak igazi adóssága (passive Kapitalien)? Nemes apát nyugodtan válaszolja, hogy: nincs.³ Mikor pedig Károly jószágkormányzónál keresgélnek, van-e valami fizetetlen tartozásuk (passiv Rückstände), az azt feleli: nincs másnál, mint annál a három szállítónál, a kiktől az elmúlt évnek kisebb-nagyobb szakán át folyó számlára hordattak árukat; az összeget azonban nem tudja egyelőre pontosan.⁴ Másnap aztán benyújtják számláikat Bánovits András vasáros és fűszeres, Dalhammer (Tallhammer) Anna pék és Leimetzer (Leimötzer) János kádár; az első az utolsó negyedévben szállított árukért 19 frt 1¹/₂ krt,⁵ a második a január havi zsemlyéért 1 frt 54 krt,⁶ a harmadik az utolsó háromnegyed éven át végzett munkájáért és kiszolgáltattott árukért 14 frt 51 krt⁷ kívánt. A mint Nemes apát látja a számlákat, helyeseknek ismeri el őket.⁸

¹ Oklevéltár 122. sz. és abol. acta, jan. 27.

² Oklevéltár 116. és 117. sz.

³ Acta abol.; jan. 30.

⁴ Acta abol.; 1787. jan. 31. Z.

^{5 6 7} Számláik a főloszlatás iratai közt AA, BB és CC betűk alatt. ⁸ Nemes apátnak irata DD betűk a.

Keresgélük aztán, van-e az apátságnak adósa? Az apát segítségével meg is találják őket: 1. Elek Benedek pördömölki lakos egy év óta tartozik 100 téglának az árával, 54 krral, — 2. Keskeny János, a nemesdömölki lovaskorcsmának ura, egy évi lélekpénzzel, 34 krral, adós, — 3. Lamm Ferencz kisczelli sótiszt a templompénztárnak már két év óta tartozik 6 frttal, — 4. Lukácsa Gergely, a somlyói szőlőnek azelőtti vinczellére, pénzben és gabonában többet kapott előre 33 frttal, ezt az összeget tehát visszaadni köteles, — 5. Mittich Sebő nemesdömölki kötélverő már három éve vett kölcsön Zoerard frátertől a templompénztárból 11 frtot és annak nagyobb részével, 8 frt 27 krral most is adós, — 6. Mödlinger Antal nemesdömölki asztalos szintén a templompénztárnak tartozik 1¹/₅ frttal, — 7. Schwarz Simon szabadbárándi lakos a két héttel előbb megvett 30 mérő búza árának egy részével, 10¹/₃ frttal adós még.

A mint a bizottság vallomásra szólítja őket, mindannyian elismerik, hogy a mondott összeggel tartoznak.¹ Nagy hamarosan meg is fizetik tartozásukat; annál tovább várnak pénzükre a hitelezők, mert még a kilenczvenes évek elején sem elégitették ki őket.

Maguk mellé veszik aztán a biztosok a két vármegyei tanut: Takács Ferencz szolgabíró és Csupor Zsigmond esküdtet, a volt uraság részéről Nemes Gáspár apátot, Károly Fábián kormányzót, Márkus András dömölki gazdát, a becsüsöknek fölszólított Ág Pál csizmadia, Braganits (Dragonits) László sebész, Dietze ános asztalos, Kovács Ádám vendéglős, Leimetzner János kádár, Sarotár Mihály magyar szabó kisczelli, Jakab Mihály nagydömölki lakosokat és megindulnak a természetmények, állatok és a berendezés összeírására és megbecsülésére. Kezdi a kisczelli éléstáron,² átmennek a pördömölki major istállóiba,³ benéznek a majornak éléstárába és magtárába,⁴ fölmennek az istálló és kocsiszín padlására,⁵ átmennek a szérüskertbe,⁶ innen elkerülnek a keletnek fekvő téglavetőbe,⁷ aztán a kisczelli urasági kertbe,⁸ majd a kolostor pinczejébe, a hol egyelőre csak a

¹ Oklevéltár 122. sz.

² 20 szám alatt összeírnak itt 9¹/₂ akó savanyúkaposztát, 4 akó savanyúrépát, 80 itcze zsirt (marhazsirt, iró), 8 font juhzsirt, 162 font kevert zsirt, 488 font szalonnát, 129 font füstölt hust, 3 font tőkehalat stb.

³ Találnak 4 lovat 150 frt értékben, 2 öreg lovat, 6 pár ökröt (párja 50—70 frt), 12 tehenet (párja 17—22 frt), 1 bikát (13 frt), 6 fiatal marhát, 189 juhot, 59 beteg juhot és 17 fiatal juhot.

⁴ Látnak benne 217 mérő búzát, 33 mérő rostálatlan búzát, 14 mérő árpát, 3 mérő kendermagot és 199 mérő rozsot.

⁵ A hol 25 kocsi tiszta szénát és 5 kocsi sásos szénát találnak.

⁶ Itt 26 öles szalmakazalat és 200 zsopot találnak.

⁷ 38000 téglát látnak, de csak a felének van értéke (ezre 3 frt), a többit a téglás rosszul égette ki.

⁸ A hol répát, retket, vörösrépát és petrezselymet imak föl 6, 6, 3 és 2 kr. értékben.

bort veszik számba,¹ innen az ebédlőbe,² a konyhába s a belőle nyíló szobába és éléstárba, végig mennek aztán a kilencz vendégszobán és négy más szobán, körülnéznek a könyvtárban,³ egy másik pinczében,⁴ a pinczetorokban, az urasági kertnek kamarájában, az urasági kisebb házban lakó lakatosnál, a viaszkboltban, az urasági hosszú ház tanító-, szakács-, szolgáló- és zenészsobájában, a pördömölki juhászlakásban, újra betérnek a magtárba, innen a majorosházba s annak konyhájába-éléstárába, utána a pajtába, a kocsiszínbe s annak kamarájába, a lóistállóba, az ököristállóba, végre a gazdának szobájába: mindenütt éles szemmel néznek körül, fölírják az uraságnak jószágát s megbecsülik; a 711 darab jószágnak összes értéke 3479 frt 29 kr.⁵

Ezután a volt rendtársak lakószobáiba látogat a bizottság a becsüsökkel február 22-én.

A mint az apátnak és a hét misés rendtársnak és Fest fráternek kolostori lakásán, később pedig a templom mögötti sekrestyében lakó Vavrik fráternek és az ugyanott lakó Hagstock Ferencz világi sekrestyésnek lakásain végigmennék, nem ütközik meg szemük seholsem fölös, czifrás butoron. A mint a bizottsággal belépünk a legfiatalabb misés rendtársnak, Herczegh Jánosnak czellájába, látunk egy fiókos zöld asztalkát, melyet az innen már elkerült rendtárs, Zsoldos György szerzett; mellette egy vörös és egy fekete bőrszék, odább egy nagyobb bőrszék s egy diófás új asztalka, odább fenyűfás régi láda, amodább egy térdeplő, a melynek kettős ajtaja mögött ládafia van; arrább van egy puhafás könyvtartó, ha állva akarna olvasni a szobának ura; aztán látni egy zsámolyt a gyónók könnyebbségére, mosdótálat s egyéb apróságot; utána jön a falba mélyesztett ruhaszekrény s abban apró-cseprő eszközök; utána látni a falba eresztett könyvszekrényt s körülötte ón-gyertyatartót, két kefét; látni aztán a fenyűfás ágyat, benne szalmazsákot, három vánkost, két lepedőt, téli és nyári takarót. Ha pedig kinyitjuk a könyvszekrény ajtaját, találunk benne 88 munkát 128 kötetben; s mindjárt megakad a szemünk egy ritka tüneményen, a latin

¹ 36 hordóban (22 vasabrincsos és 14 faabrincsos) 483¹/₂ akó bort találnak, még pedig 1783. évi ságiból 83 akót (3 frt), 1785. évi ságiból 56 akót (2 frt 50 kr.), 1783. évi somlyóiból 40 akót (3 frt 15 kr.), ugyanabból még 76 akót (3 frt), 1785. évi somlyóiból 51 akót (2 frt 50 kr.), 1785. évi tihanyiból 12 akót (1¹/₂ frt).

² Itt 70 szám alatt 7 czinn leveses tálat, 22 czinn kisebb tálat, 95 czinn tányért, 5 czinn csészét, 4 réz gyertyatartót, ezüstből pedig 6 pár kést, 1 nagy kanalat és 24 egyszerű kanalat sorolnak föl.

³ Most csak a berendezést nézik; találnak benne 4 állványt (1¹/₃ frt), 1 támlásszéket (5 kr.), 1 puhafás asztalt (20 kr.) s 1 szőnyeget (20 kr.).

⁴ Most csak az üres hordókat, 23 darabot, kis pálinkás hordót és sok értéktelen tárgyat sorolnak elő.

⁵ Az országos levéltárban őrzött föloszlató iratok közt EE alatt: Inventar deren bey dem den 24. Jänner 1787. aufgehoben, in Eisenburger Komitat liegenden Benediktiner Convent zu Klein Maria Zell oder Dömölk vorgefundenen Naturalien und Vieh Gattungen. — Másolata a dömölki iratok közt.

remekírókon: Ovidius összes munkáin (de megjegyzik az összeírók: demptis obscoenis), Vergilius összes munkáin, Horatius ódáin és Juvenalis szatiráin; mellettük látjuk a katolikus szellem remekíróit: Szent Ágostont (De gratia), Nagy Szent Gergelyt (Sermones), Szent Ambrust (De officiis); hozzájuk támaszkodik Szent Tamás (Summa); körülveszik őket a többi könyvek, szinte mindannyi theologia, tán véletlen téved közéjük Boethius (De consolatione philosophiae).

Jóval kényelmesebb, háromszobás és valamivel szebb az apátnak lakása. Az elsőben fenyűfás ágy, benne szalmazsák, derékalj, lepedő, három vánkos, téli és nyári takaró, az egészen zöld terítő; odább fenyűfás rozoga asztal, fenyűfás kis szekrény, rajta réz gyergyatartó, ón-mosdó korsóval, ón olajlámpás, arrább fenyűfás térdeplő, két asztali óra: az egyik nagyobb, a másik kicsiny és ébresztő; a falon az Üdvözítőnek festett képe, arrább két rásaszövettel bevont szék, ón-korsó, az ablakon színes függöny. A második szobában látni szarvasbőrrel fődött kanapét, előtte diófás asztalt, a fal mellett cseresznyefás ruhaszekrényt, aztán íróasztalt, fölötte szekrénykével, egy sárgaszövetű nagy széket, öt ugyanolyan szövetű kis széket, ón-korsót, az ablakon színes függönyt. A harmadik szobában szemünkbe tűnik a diófás asztal, egy keményfás kis asztal, régi asztali óra, tölgyfás íróasztal, fölötte szekrénykével, keményfás térdeplő, hét sárgaszövetű kis szék, a falon Mária-képek: egy festett üveg nélkül, négy kisebb üveg alatt, ugyanott az Üdvözítőnek képe üveg alatt; az asztalon öntött feszület, ón-gyertyatartó, a két ablakon s az ajtón zöld régi függöny. A lakáshoz tartozik még egy kamara, a melyben sok minden olcsóbb-drágább eszköz mellett a kolostornak két ezüst gyertyatartóját, tizenkét pár ezüst kését, tokba zárt utravaló evőeszközöket, vörös kövekkel kirakot aranygyűrűt is látni. Az első szobában találjuk az apát könyvtárát: 78 munkát 158 kötetben; nagy ritkán látunk theológián kívül mást, így Hübner lexikonát, egy ismeretlen szerzőnek munkáját (Ratio critica modernos auctores legendi), Ius hungaricum-ot, Reviczkinék philosophiáját, Wagner synonymáit, Páriz pápai szótárát, Studiosus jovialis-t.

Össze-vissza kutatnak és fölírnak mindent.¹

Keresik aztán a biztosok a szellemi fegyvertárt: a levél- és könyvtárt.

Az első hiába keresgélnek, mert nincs. Az apáttól azt a fölvilágosítást nyerik, hogy nem is volt külön levéltárunk, mert az értékesebb és fontosabb iratok kényelmesen férnek el egyik szekrényében. A régen mult időkről szóló kevés iratok a pannonhalmi rendi levéltárban talált biztos helyet, ezekről itt az apátnál csak nagyon kétes és hiányos másolatokat látni; az újabb korról szóló fontosabb iratokat pedig el lehet sorolni. Ezek a már említett alapító-levelek

¹ Eredetije az Országos levéltárban őrzött föloszlató iratok közt ZZ alatt; másolata a dömölki iratok közt.

és kötelezvények, melyeket már átadtak a biztosoknak, azok pedig Budára küldöttek.¹

A biztosok erre fölkeresik a könyvtárt. A mint belépnek, négy könyves állványt látnak a falak mellett, előttük egy puhafás asztalt, az előtt egy szőnyeget és támlásszéket. A mint keresik és kérik a könyvjegyzéket, azt hallják az apáttól, s mikor az ő vallomásával nem elégesznek meg, a többi rendtárstól is, hogy nincs könyvjegyzékük; azt is hallják aztán a vallomásokból, hogy külön könyvtár-helyiség is csak nem régóta van náluk; azelőtt minden rendtárs a maga lakásában tartotta a könyveit; a mint aztán az egyes rendtársak elhunytak, azok könyveit hol ebben, hol abban a szobában őrizték; néhány évvel ezelőtt aztán belátták, hogy ilyformán könnyen elkallódhatnak a könyvek, berendezték tehát a mostani helyiséget könyvtárnak. A rendtársak innen szabadon vihettek használatra könyveket, de csak az elüljáróság tudtával és beleegyezésével.²

A bizottság erre hozzáfog a könyvek összeírásához és megbecsüléséhez, el is készül ezen munkájával márczius 20-án. Talált a könyvtárban 566 munkát 727 kötetben, talált még 46 kéziratot 87 kötetben, csonka művet látott 24 kötetben 22-öt. A kéziratokat bajosan olvashatta a bizottság, még bajosabban tudta volna megbecsülni értéküket, hagyta tehát őket a csonka művekkel együtt minden értékhatározás nélkül. A többi 566 munkát pedig 152 frt 54¹/₂ kr. értékűnek találta. Szinte font számra mérték meg őket és szabták meg árukat.

A mint a biztosok elkészültek ezzel a munkával, kiporolták a könyveket, az elkészített két könyvjegyzék közül az egyiket ott hagyták a könyvtárban, aztán becsukták és lepecsételték az ajtót. Később a győri kamarai jószágigazgatóságnak 1787. április 7-én kelt rendeletére az egész könyvtárt részletenkint leszállították a pesti egyetemi könyvtárba.³

¹ Oklevéltár 122. sz. — Itt is úgy volt tehát, mint Bakonybélben, a hol az új apát apátságának okleveleit keresi, de hiába, mert az eredetiek és érdekesebbek Pannonhalmán voltak. Az apát maga mondja naplójában 1781 aug. 17-én: 17. Aug. hic (Bakonybélben) mansi, dispiciens litteralia documenta (quae in originali fere nulla alicuius momenti erant).

² Tévednek a rendtársak, mert volt azelőtt is könyvtár Kis-Czellben; s hogy elődeik ismerték értékét, mutatja az, hogy Bánics Domonkos jószágkormányzó már 1754-ben félti a könyvtárt a Koptik apáttól épített kolostorban, azért akarja majd átvinni az új templomnak keleti végéhez tervezett kincstárba a könyvtárt. Maga mondja: Deo auxiliante intendo a regione sacristiae aedificare thesaurarium, in quo non tantum oblata sua videre possint offerentes, sed et alia tanquam in loco tuto recondi possint. Cogito et bibliothecam propter maiorem securitatem illuc accomodare, donec dominus Deus aliam monstraverit modalitatem in residentia aedificanda. A kormányzónak Koptik apáthoz Göttweigbe 1754 decz. 9-én irt leveléből; göttweigi könyvtár: Miscellanea, 24.

³ Az új könyvjegyzék az eltörlés iratai közt KK jelzés alatt. — A történeti adatok a biztosok beszámoló iratából vannak véve. Oklevéltár 122. sz. — A könyvjegyzék mása a pannonthalmi rendi levéltár dömölki iratai közt.

De ez még nem az egész könyvtár. Mikor a bizottság fölírta a rendtársak lakásában talált fölszerelést, könyveket is talált minden egyes rendtársnál; néhányan közülük egyenesen kimondják, hogy ezek a könyvek a könyvtárból valók.¹ Ezeket tovább is ott hagyták a rendtársak használatára. Nem keresgéljük azt, hány közülük a könyvtaré; czélunk az, megtudni, hány könyv volt a kolostorban, mert ezt a mennyiséget a művelődés egyik tényezőjének és fokmérőjének tartjuk. Szépen találtak: Nemes apátnál 158 kötetben 78 munkát, Maythényi perjelnél 134 kötetben 82 munkát, Németh Kelemennél 120 kötetben 68 munkát, Károly Fábiánnál 70 kötetben 30 művet, Hári Krizolognál 79 kötetben 53 munkát, Tausz Ámádnál 113 kötetben 57 munkát, Herczeg Jánosnál 128 kötetben 88 művet, Fest Györgynél 52 kötetben 33 munkát, Vavrik Jakabnál 14 kötetben 14 munkát és a világi sekrestyésnél, Hagstock Ferencznél 7 kötetben 6 munkát; összesen tehát 875 kötetben 509 művet. Volt tehát az apátságnak 1075 munkája 1602 kötetben.²

Ha pusztán külsőség, a nyomtatás éve szerint nézzük a könyveket, találunk köztük egyet a XV. századból,³ tizennyolcat a XVI. századból,⁴ huszonkilenczet a XVII. század első feléből;⁵ a legtöbb a XVIII. század gyermeke. Ha a könyvek

¹ A rendtársak lakásában talált tárgyak jegyzéke a fölosztatás iratai közt ZZ jelzéssel, mása a pannonhalmi rendi levéltár dömölki iratai közt.

² Az eltörölt pannonhalmi főapátságnak 4249 kötete volt; nem volt tehát a szegény dömölki apátságnak oka könyvtára miatt pirulnia.

³ Fortalitium fidei contra iudaeos. Nürnberg, 1459.

⁴ Clichtovei: Sermones sacri. 1500., — Opus super epistolas totius quadragesimae; in fine de variis iocosis. Parisii, 1500., — Rud. Flavian.: In mysticum librum Moysi. Kölln, 1536., — Frid. Nauseae: In catholicum cathecismum. Kölln, 1543., — Cochleus: Speculum antiquae devotionis. Maintz, 1549., — Münster: Cosmographia. Basel, 1550., — Biblia sacra. Lugduni, 1554., — Joann. Sebastian: De statu religionis. 1556., — Klingii: Loci communes theologici. Kölln, 1565., — Ortelius: Theatrum oder Schauplatz des Erdbodens mit Landkarten. Antorff, 1572., — Valerius Maximus. Venedig, 1575., — Aristotelis de animalibus et plantis. Lugduni, 1579., — Hofmeister: Loci communes rerum Theologicarum. Ingolstadt, 1582., — Biblia sacra latina. Basel, 1588., — Monozlai: A Szenteknek tiszteletéről. Pressburg, 1589., — Burkard: Freystellung mehrerley Glauben und Religion. München, 1593., — Diez: Conciones quadruplices. Venedig, 1596., — Acosta: Conciones quadragesimales. Venedig, 1599.

⁵ Leon. Ruben: Liber de falsis prophetis. Padibornae, 1600., — Didacus Spino ad carceres: Speculum testamentorum. Frankfurt, 1600., — Guil. Reginaldus: Calvino Turcismus: Kölln, 1603., — Rich. Bristons: Veritates aureae sacrae romanae ecclesiae. Duaci, 1616., — Abrah. Bzovius: Conciones dominicales. Kölln, 1617., — Joann. Polanus: Directorium breve confessoriorum. Paderborn, 1618., — Petrus Canisius: Sermones dominicales et festivos. Kölln, 1619., — Thomas Stapleton: Promptuarium morale. Kölln, 1620., — Marci Tullii Ciceronis orationum pars 3. Ingolstadt, 1620., — Marqu. Leo: Demonstratio catholica. Lachusii, 1622., — Marcus Antonius de archiepiscopo Spalatensi. Dillingen, 1623., — Titus Livius: Decas historiarum. Monachii, 1624., — Wolffg. Strasenegg: Officium sancti angeli custodis theologicé explicatum. Dillingen, 1625., — Ludovicus de Ponte: De christiani hominis perfectione. Kölln, 1625., — Káldi: Bibl. hungarisch. Wienn, 1626., — Tres carmelitae: Collegium Complutense philosophicum. Frankfurt, 1629., — Franciscus Labata: Magnus apparatus concionatorum. Kölln, 1630., — Amici: Cursus theologicus. Wienn, 1630., — Mathias Faber: Concionum opus tripartitum. Ingelstadt, 1631., — Thomas Weiss: Historia Cellensis. Wienn, 1636., — Jeremias Drexelius: Hydroenogamia. Oeniponti, 1640., — Neomista parthenius

nyelvét nézzük, azt találjuk, hogy a felénél jóval nagyobb része latin, a maradéknak nagy része német, csak elenyészően kicsi része magyar és csak hirmondónak kerül más nyelvű is. Természetes, hisz oly időben élnek a könyvszerző rendtársak, mikor «nálunk százezer deák szóra jutott egy magyar szó s ezer deák íróra egy magyar író».¹

Abból, hogy nem egységes terv szerint, hanem a meghalt rendtársak hagyományából alakult a könyvtár, azt gondolhatná az ember, hogy össze-vissza könyvtárral van dolgunk; csalódunk, mert igazi papos könyvtár van előttünk; részletes vizsgálódás után természetesnek is találjuk ezt. A könyvgyűjtő rendtársak majdnem mindannyian jezsuita iskoláknak neveltjei; ezen iskolákból Pannonthalmára kerülnek, hol papoknak és szerzeteseknek nevelődnek; a mint föl-szentelődnek és valamikor Dömölkre, Kis-Czellebe jutnak, mindennapi kenyerük a gyóntatás, másik fődolguk az istenitisztelet és ebben a prédikálás; a maradékidőben a maguk lelke gondozásának élhetnek. S ebből az életsorból nem igen téríti ki őket a gazdaság gondja, egy társnak vállára rakják azt, s az sem roskadoz alatta. Akár a maguk lelkét istápolják, akár embertársuk lelkén akarnak segíteni, hivatásuk szerint csak oly könyvhöz folyamodhatnak fölvilágosításért, mely theológiáról beszél, még pedig főként a lelkipásztorkodás, az erkölcsstan ügyéről, másrészt olyanhoz, mely a szónokolás munkáját könnyíti. S ilyen művekkel van tele a könyvtár. Könnyű átlátni, miért jön mindjárt a theologia után a bölcselet; mintegy negyven munkája Aristoteles és Szent Tamás szellemét sugározza. Nevelésük, életsoruk érteti meg velünk azt a tényt is, hogy szinte egészen hiányzik a szépirodalom, hogy csak épen hogy látni a latin klasszikusokat,² hogy a történelem és a magyar jog valamivel több képviselőt talál a könyvek közt, hogy csak hirmondónak találni más szakból egy-egy munkát: állattanból, számtanból, orvostudományból, természettudományból és csillagászatból. Azt is természetesnek találni, hogy a rendtársak a korukat mozgató theologiai kérdések, a Jansen-, a Quesnel-ügy iránt érdeklődnek. Tisztes számmal sorakoznak melléjük a hazánk, más országok történetével vesződő munkák, a magyar embert még a kolostorban is érdeklő hazai jog.

Olmütz, 1641., — Extractus Eusebii Nürenbergii de passione dominica. Lugduni, 1643., — Mathias Fabri: Opus concionum tripartitum. Kölln, 1646., — I. Linneus Janensis: Iuris publici imperii tomus 3. Argentorati, 1645., — Thomas a Kempis: De imitatione Christi. Antwerpen, 1647., — S. Franciscus de Sales: Collocutiones spirituales. Vienn, 1648., — Joann. Linneus: Tomus 4. iuris publici romanogermanici. Strassburg, 1650., — Haeften: Venatio sacra sive de arte quaerendi Deum. Antwerpen, 1650.

¹ Beöthy Zsolt: A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban. I. 277.

² Cicero (Orationes selectae, Orationum pars 3), Horatius (Odae), Juvenalis (Satyrae), Livius, Ovidius (Opera omnia, demptis obscenis), Seneca (Tragoediae), Terentius (Comoediae), Valerius Maximus, Vergilius (Opera omnia, Bucolica).

A föloszlatók a könyvtárban kéziratokat is találnak, 47 szám alatt 90 darabot sorolnak föl.¹ Jóformán csak a számukat tudják, mert nagy részüket csak ügygyelbajjal tudják elolvasni; értékükhöz még egyáltalán nem konyítanak, nem is mernek hozzászólni; íróját is csak annak ismerik, a mely címlapján hordozza szerzőjének nevét. A könyvekkel együtt Pestre kerülnek, később meg nem jött mindannyia vissza. Nem szólhatunk tehát részletesen róluk, de a címekből is jó sokat olvashatunk. A föloszlatók csak négyet ismernek Koptik apát munkájának: 1. *Fasti Sainshainio-Schwarzenbergici seu Historia familiae Schwarzenberg* (568. sz.), — 2. *De Cellis Marianis, de theologicis, de iuridicis et de diversis aliis materiis* (571. sz.), — 3. *Historia de ortu, progressu et miraculis Marianae Cellae in Styria* (572. sz.), — 4. *Historia Cellensis in Styria* (573. sz.). Pedig kétségtelen, hogy még hét, az 567., 578., 579., 596., 601. 609. és 610. az ő elméjének, ha tán nem is az ő kezének munkája. Az 567. (*Documenta varia pertinentia ad monasterium Novi Montis ordinis Cisterciensium in Styria et hospitale Beatae Mariae Virginis in Cerewalt*) a mürzvölgyi Neuberg ciszterczita kolostorának és a kolostor egyik falujának, a Semmering déli lejtőjén fekvő Spital kegyelemhelynek okiratgyűjteménye. Koptik apát kutatgatott annak idején, mikor ott Neubergben tanította a ciszterczita növendékeket, a levéltárban, ő írta meg az itt talált oklevelek, egyéb régi iratok és emlékek alapján Spitalnak történetét «Fons signatus» czímen; ez a kézirat tehát bátran mondható az övének. — Az 578. (*De monasterio Sancti Lamberti, ex quo suam originem traxit Cella Beatae Mariae Virginis in Styria; continet praeterea varias connotationes*), mely a stájer sanktlambrechtli apátságról és a tőle nevelt Öregmáriaczellről, — az 596. (*De Sancti Lamberti et Cellensi in Styria monasteriis*), mely szintén a sanktlambrechtli és czelli kolostorok történetéről, — a 601. (*Nomina et cognomina Cellas Marianas in Styria visitantium, specificatio etiam oblatarum*), mely a czelli zarándokokról és a tőlük följánlott ajándékokról szól, — a 609. (*Narratio, qualiter principes et alii Cellas Marianas in Styria coluerunt*), mely a fejedelmeknek és másoknak Czellhez mutatott jóindulatát beszéli el, mind Koptiknak ismeretes munkáival függnek össze és csak tőle kerülhettek a kisczelli könyvtárba. — Az 579. (*Plurium sanctorum cum serenissima domo Schwarzenbergica nexus deductus*), mely a Schwarzenberg herczegcsaládnak több szenttel való érintkezését beszéli el, szintén az ő műve; összefügg az 568. számú kézirattal, Koptiknak egyik ismert művével, de azzal is, melyet műveként a bécsi Schwarzenberg-könyvtárban őriznek. — A 610. (*Index archivi monasterii Sanctae*

¹ A könyvjegyzéknek 566. száma után látni: *Sequuntur manuscripta varia, siquidem in maiori parte difficulter legi possent, secus etiam pretium eorundem determinare non potuissemus, sine aestimatione relicta.* 16 sorolja aztán az 567. számtól a 612. számig bezárólag a kéziratokat.

Crucis in Austria) szintén csak Koptiktól származhatik; mikor először jön Magyarországra, találkozik Bécsben a heiligenkreuzi apáttal, ifjúkori régi jóbarátjával, Róberttel; később sokat érintkezik vele a fölállítandó nemesi akadémia ügyében, Róbert már kinevezi Koptik apátot az akadémia igazgatójának, nagyon valószínű tehát, hogy Koptik Heiligenkreuzben is megfordult; s a milyennek ismerjük, egész természetesnek látjuk, ha a heiligenkreuziak levéltárát vizsgál-gatja és lajstromát magának megszerzi. Az ő munkájának nézhetjük az 575. (Copia statutorum provincialium archiepiscopatus Salisburgensis) kötetet, mely a salzburgi érsekség zsinatainak határozatait foglalja össze. A 611. (43 libelli miracula et gratias Beatae Mariae Virginis Dömölkiensis ab anno 1747. usque annum 1773. continentes) részben szintén tőle való. Ő gyűjtötte és gyűjtette a Kis-Czellben, vagy azzal összefüggően történt rendkívüli eseményeket; lassankint füzetek teltek meg velük, 20 most is megvan közülük;¹ götweigi magányában ezen eseményeknek egy részét, melyek 1750 márczius 29-ikétől 1754 nyaráig történtek, ő maga irogatja át egy új könyvbe, melyet itt az 576. szám alatt «Liber gratiarum purificatarum et in compendium redactarum ab anno 1750. ad annum usque 1755. inclusive, exceptis omissis» czímen találunk és láthatunk most is a pannonhalmi levéltárnak dömölki iratai közt.² Lancsics Bonifácztól a Pór-Dömölkön 1737 április 25-én elhunyt benczés jószágkormányzótól, a szorgalmas írótól maradtak a 602. (Connotationes in usum proprium) és a 607. (Promptuarium precum selectarum, 1722.) számú kéziratok, melyek közül az első magánhasználatra szánt mindenféle jegyzetet foglal magában, a második pedig válogatott imádságok gyűjteménye. Lécs (Liets) Ágostontól, a későbbi tihanyi apáttól, származik az 598. (Tractatus theologicus de iure et iustitia), mely a jogról és igazságosságról értekezik theologus szellemben. Többi kéziratunk írójáról nincs biztos tudomásunk, egyiknél-másiknál azonban gyaníthatni az írot. Hogy legtöbbjük theológiával vesződik, az nevelésük, állásuk természetéből folyik, de ezen széles meg hosszú mezőn messze vidéket járnak be. Az egyik a gyóntatók súlyos dolgán akar könnyíteni (597.: Connotationes in usum confessoriorum), összeírja tehát mindazt, a mit a maga és a mások tapasztalásából e téren érdemest gyűjthetett. Van, a ki a szónoklat területének a szélén bolyong, elemezi és tanulmányozza a hirneves szentbeszédeket (604.: Synopsis nonnullarum concionum); más már beljebb hatolt és már tanácscsal mer szolgálni a szónokoknak (584.: Notata rhetorices et alia, — 605.: Instructio concionatorum), ismét mások már köteteket töltenek meg magyar szentbeszédekkel

¹ A pannonhalmi rendi levéltár dömölki iratai közt.

² Ugyanott 2, 10 jelzéssel.

(580., 581., 582.: *Conciones hungaricae*, — 594.: *Conciones hungaricae*), még többen a theologia alapkérdésein tételődnek (586.: *Tractatus scholasticus de sacramentis in genere et specie*, — 588.: *Tractatus theologicus de angelis et beatitudine*, — 589.: *Tractatus theologicus de incarnatione*, — 591.: *Tractatus theologicus de fide, spe et charitate*, — 595.: *Tractatus theologicus de angelis, beatitudine et actibus humanis*, — 599.: *Tractatus theologicus de poenitentia*, — 600.: *Tractatus theologicus de peccatis*, — 603.: *Tractatus theologicus de Deo uno et trino*), néhányan az egyházjog terén próbálkoznak, még pedig ketten másnak útján járnak (569.: *Glette, Digesta seu pandecta iuris*, — 577.: *Glette, Ius controversiarum*), a többiek a maguk erejével igyekeznek (570.: *Praeludium iuris canonici*, — 583.: *De iuridicis, theologicis et variis similibus notationibus*, — 587.: *Tractatus de iure et iustitia*); olyanok is akadnak, kik a bölcseletbe mélyednek (585.: *Philosophia scotistica*, — 590.: *Philosophia problematica*), ki gyakorlati számtanban látja különös örömét (592.: *Arithmetica practica*), a ki a szentírást szedi szét (*Index hungaricus ordine alphabetico, quantum apparet, ex sacra scriptura desumptus*). Mindannyian nemes példái olyan elmének, mely a rendes dolgán kívül még külön munkával is aczélozza erejét.¹

Márczius 20-án írják össze és becsülik meg a biztosok és vármegyei tanuk Károly Fábrián jelenlétében Niegel győri aranyműves és Ziegel szabómester segítségével a templomnak fölszerelését.

Először az arany- és ezüstjőszágot keresik föl; találnak 1. 2 arany koronát; mindkettő gyémánttal, rubinnal és smaragddal van diszítve; az elsőnek aranya 14 $\frac{1}{2}$, a másodiké 6 $\frac{1}{4}$ lat; az elsőnek kövei 50, aranya 145, a másodiknak kövei 30, aranya 62 $\frac{1}{2}$ frtot érnek; — 2. 4 kövekkel diszített ezüstkoronát; az első aranyozott, 16 latnyi fémanyaga 13 frt 36 krt, kövei 3 frtot érnek; a második szintén aranyozott, 24 $\frac{1}{2}$ latnyi fémanyaga 22 frt 3 krt, kövei 4 frtot érnek; a harmadiknak 8 latnyi fémanyaga 7 $\frac{1}{5}$ frtot, kövei 1 $\frac{1}{2}$ frtot, a negyediknek 4 $\frac{3}{4}$ latnyi fémanyaga 4 frt 2 $\frac{1}{4}$ krt, kövei 1 $\frac{1}{2}$ frtot érnek; — 3. 1 ezüst pásztorbotot, fémanyaga 153 frtot ér; — 4. 6 ezüstgyertyatartót, melyeknek 714 latnyi anyagát 642 frt 36 krra becsülik; — 5. 6 ezüstitűt 82, 50, 57, 39, 209 és 30 latnyi finom ezüstből, összes becsértékük 416 $\frac{2}{5}$ frt volt; — 6. 8 aranyozott ezüstkelyhet tányérkával, melyeknek ezüstanyagát 70, 44, 39, 25, 40, 33, 27 és 27 latra és 303 frt 42 krra becsülték; — 7. 1 aranyozott ezüst urmutatót arany holdacskával; az előbbinek 74, az utóbbinak 11 latnyi fémanyagát 118 frt 6 krra becsülték; — 8. 1 erősen aranyozott réz urmutatót ezüst holdacskával;

¹ A könyvtárnak jegyzéke a fölosztatás iratai közt az Országos levéltárban KK jelzéssel, ennek másolata a pannonhalmi rendi levéltár dömölki iratai között. A kéziratoknak külön jegyzéke oklevéltárunkban, 118. sz.

az előbbi 27, az utóbbit $2\frac{3}{4}$ frtra becsülték; — 9. 3 aranyozott ezüst áldozató-kehelyhet 60, 69 és 46 latnyi fémanyaggal, összes értéküket $130\frac{1}{2}$ frtnak vették; — 10. 1 aranyozott ezüstű, $8\frac{1}{4}$ latnyi tányérkát 6 frt $11\frac{1}{4}$ kr. értékben; — 11. 1 ezüst füstölőt hozzávaló tömjéntartóval, melyeknek 53 latnyi anyagát 45 frt 3 kr-ra becsülték; — 12. 1 áldozató-kehelynek ezüsfödelét, 4 latnyi anyagát 2 frtnak számították; — 13. 1 kis ezüst tálczát, melynek 5 latnyi anyaga $3\frac{3}{4}$ frtot ért; — 14. 1 ezüstkeresztet, 55 latnyi anyagát $49\frac{1}{2}$ frtra becsülték; — 15. 6 kisebb asztali ezüstgyertyatartót, 94 latnyi anyagukat $84\frac{2}{5}$ frtra tartották; — 16. 1 kereszt-ről levett 30 latnyi ezüstanyagot $22\frac{1}{2}$ frt értékben. Az arany és ezüst tárgyaknak értéke tehát 2352 frt $49\frac{1}{2}$ kr. volt.

Átmennek azután az egyházi ruhák tárába s ott is gyönyörködik szemük a sok szépen és drágán, mert jócskán találnak olyan ruhákat, melyeken az anyag drágasága vetekedik a munka művészetével. Így találnak egy vont-aranyas-ezüstös selyemszövetű és félarany szélű misemondó ruhát minden szükséges hozzávalóval és két dalmatikával, 106 frtra becsülték; egy másiknak selyemszöve szintén arannyal-ezüsttel van át- meg átszöve, szélén meg félezüst szegély huzódik végig; három pirosnak selyemszövetén ezüstsálak fonódnak át, az egyiknek szélét ezüst csipkék, a másikat félarany, a harmadikét félezüst szegély díszíti; két másiknak selyemszövetén ezüstsálak törnek át sűrűn, szélén meg ezüstszegély fut végig; egy fehérszövetű arannyal van himezve s aranycsipkével szegélyezve. Az értékesebbek mellett találnak még egyszerűbb s olcsóbb anyagút, már avultat is, összesen 43-at. Látnak ezek mellett öt vecseryés köpönyeget és négy pár dalmatikát; az egyik köpönyegnek sárga selyemanyaga ezüsttel van átszöve és félezüst szegélylyel kerítve. Az összes ruhák értékét 669 frtra tartották.

Ezen ruhák mellett voltak a Mária-szobor mindenféle színű ruhái, összesen tizennégy darab 190 frt értékben. A legtöbbre, 24 frtra becsültnek piros selyemanyaga aranszálú mintázattal van telehintve és aranycsipkével kerítve; egy kék selyműt és ezüstcsipkését 20, egy pirosbársonyost és aranszállal himzettet szintén 20, egy aranszállal áttördelt szövetűt és ezüstcsipkését $17\frac{1}{2}$, egy aranszálakkal sűrűn tele hintettet és aranszélűt 17, egy ezüstszálakkal és ezüstcsipkével ékeset 12 frtra becsültek.

Összeszámlálták aztán a fehérruhát is, találtak 424 darabot 104 frt 47 kr. értékben.

Odább menve a sekrestyében, találják a temérdek apró-cseprő s kisebb-nagyobb értékű tárgyak közt a francziakötésű nyolcz misekönyvet, a tizenhét áldozató poharat, a 16 mise- és viharcsöngettyűt, $203\frac{1}{2}$ frtra becsült 226 font viaszgyertyát.

Találnak még a már említettekén kívül megint apáti díszjeleket. Látnak

három arany gyűrűt, az egyik ametisztes s 36 frtot ér, a másik szintén drágaköves és 34 frtra van becsülve, a harmadik is drágaköves és 140 frtot ér; látnak két arany lánczot, az egyik 31, a másik 36 latos, az elsőt 93, a másodikat $108\frac{9}{12}$ frtra becsülik; találnak gyémántokkal díszített arany mellkeresztet 150 frt értékben, 135 frtra becsült brilliántos arany rózsát, egyszerű és csak 6 frt értékűnek vett pásztorbot, ezüst gyertyatartót és hamvvevőt 24 frt értékben, ezüst tálczát, ámpolnákat és kis botot 125 frt értékben, ezüst köpenycsatot $10\frac{2}{10}$ frt értékben, főpapi nagymiséhez való ruhákat félezüstanyagból és ezüst csipkével díszítve $84\frac{4}{5}$ frt értékben; öt darab ezüstszerű szövetet $57\frac{1}{4}$ frt értékben; $8\frac{1}{2}$ frtra becsült két darab zöld zászlót, 2 frtra becsült infulát, 35 frtra becsült baldachint, 4 frtra becsült két darab arany csipkét, $57\frac{1}{4}$ frt értékű ezüstszerű szövetet.

Elmennek aztán a kórusra s találnak ott orgonát, tizennégy fuvó hangszert, kilencz hegedűt s egy pár dobot $49\frac{1}{2}$ frt értékben.

Fölmennek a toronyra s megbecsülik annak vas óráját és négy harangját; az óra 12 frt, a 12 mázsás harang 480, az 5 mázsás és 11 fontos $208\frac{1}{6}$, a 2 mázsa 96 fontos $118\frac{2}{5}$, az 1 mázsa 76 fontos $70\frac{2}{5}$ frtot ér.

Megnézik aztán a templom kis tornyának 90, a Szent Anna kápolnának $10\frac{1}{2}$, a kálvária tornyának 70, a régi apátsági templom tornyának szintén 70 fontos harangját s összesen $96\frac{1}{5}$ frtra becsülik őket.

A templomban talált s 201 szám alatt elsorolt egyházi ruhák és kellékek $5766\frac{1}{4}$ frtot értek a bizottság szemében.¹

Tovább mennek aztán a biztosok a vármegyei tanukkal, a becsüs Niegel, győri aranyművessel és a maguk mellé kért Károly Fábiánnal; a mint a vett jókért a zárandokoktól följánlott ajándéktárgyakhoz érnek, 1794 értékes tárgyat olvasnak össze és irnak föl 61 szám alatt; találnak pedig 1. két arany szívet, az egyik 22, a másik 21 aranyat nyom; az előbbit 55, az utóbbit 42 frtra becsülik; — 2. egy arany Mária-képet, melyről három kis lánczon egy-egy kis szív lógg; 17 aranyat nyomott, $42\frac{1}{2}$ frtra becsülték; — 3. húsz sok minden fajtajú s alakú arany nyaklánczot; az egyikken hálaérem függött, egy másikat 8 frtra becsült kövek díszítettek; aranyuk 282 aranyat nyomott, összesen 789 frtra s $14\frac{1}{2}$ kr-ra becsülték őket; — 4. hét arany emlékérmét, 10 aranyat nyomtak s 30 frtra becsülték őket; — 5. hat arany ajándéktárgyat, melyek 25 aranyat nyomtak és $87\frac{1}{2}$ frt értékben; — 6. harminczegy karikagyűrűt, melyek $22\frac{1}{2}$ aranyat nyomtak s $56\frac{1}{4}$ frtot értek; — 7. egy arany keresztet, 18 frtra

¹ Mindezek jegyzéke a fölosztás iratai közt az országos levéltárban «Ausweis aller in der Kirchen des den 24. Jänner 1787. aufgehobenen in Eisenburger Komitat liegenden Benediktiner Klosters zu Klein Maria Zell oder Dömölk vorgefundenen Aparamenten und Requisiten» cím alatt; másolata a pannonhalmi rendi levéltár dömölki iratai közt.

becsülték; — 8. egy aranyba foglalt gyöngysort, melyet 30 frtra becsülték; — 9. huszonzét különböző kövekkel diszített arany gyűrűt, összesen 107 frtra becsülték őket; — 10. egy gyöngyökkel ékesített arany rózsát, melynek értékét 14 frtra szabták; — 11. egy kövektől ékes arany rózsát, melyet 10 frt értékűnek vettek; — 12. huszonzét ezüst lánczot; néhány aranyozott, egyiken bárány, a másikon kereszt függött; összesen $201\frac{1}{4}$ latot nyomtak és 179 frt 33 krt értek; — 13. tíz aranyozott ezüst emlékérmét; 21 latot nyomtak összesen, ugyanannyi frtra becsülték őket; — 14. egy ezüst lánczos ezüst keresztet; $3\frac{1}{2}$ latot nyomott, 2 frt $37\frac{1}{2}$ krt ért; — 15. huszonnégy ezüst emlékérmét; ugyanannyi latot nyomtak s 19 frt 12 krt értek; — 16. harminczkilencz emlékérmét; együttesen 44 latot nyomtak és 33 frt 12 krt értek; — 17. hat keresztet; az egyik ezüst és lánczos, a másik aranyozott ezüst, a harmadik aranyba foglalt réz, a negyedik aranyozott ezüstbe foglalt, az ötödik kövekkel kirakott és Szent János érmével ellátott és ezüstbe foglalt, a hatodik gyémántokkal ékített és ezüstbe foglalt; mindannyiját 43 frtra és $13\frac{1}{2}$ krra becsülték; — 18. öt ereklyetartó keresztet; négy közülük ezüst és gyémánttal, rubinnal diszített, az ötödik rubinnal diszített és ezüstbe foglalt; értéküket 57 frt nyinak vették; — 19. egy pár rubinnal diszített ezüst fülbevalót; másfél frt volt az értéke; — 20. két aranyba foglalt fillért 24 frt értékben; — 21. egy pár gyémántos karkötőt 12 frt értékben; — 22. egy, drágakövecskékkel diszített rezgő tűt 22 frt értékben; 23. egy kövecskékkel kirakott nyakkötőt 3 frt értékben; — 24. egy gyöngyökkel diszített ezüst nyakkötőt 8 frt értékben; — 25. egy ezüst olvasót 6 frt értékben; — 26. arany gyöngyöket 2 frt értékben; — 27. harminczegy lat kisebb-nagyobb gyöngyöt 500 frt értékben; — 28. sok minden korállt és gránátot 50 frt értékben; — 29. ezernégyszázhetven ezüst tárgyat, együttvéve 2280 latot nyomtak és 1296 frtot értek; — 30. hetvenegy darab 384 latnyi ezüst tárgyat 288 frt értékben; — 31. huszonzét darab 64 latnyi aranyozott, silány ezüstü tárgyat 32 frt értékben; — 32. sok egyéb tárgyat: hamis fémű lánczokat, fülönfüggőket és mást, melyeknek értékét bajos volt meghatározni.

Ezen tárgyaknak összes értéke 3859 frt 58 krt tett.¹

Összeírják aztán a kolostornak ezüstjét: hat kést, egy nagy és huszonnégy rendes kanalat találnak 68 frt 45 kr. értékben.²

A biztosok tovább mennek munkájukban és az épületek megbecsüléséhez

¹ A jegyzék a föloszlatás iratai közt ezen a czímen: Ausweis aller in der Kirchen des den 24. Jänner aufgehobenen, in Eisenburger Komitat liegenden Benediktiner Klosters zu Klein Maria Zell oder Dömölk vorgefundenen Opfer, WW; másolata a dömölki iratok közt.

² Ugyanott ezen czímen: Beschreibung desjenigen Silbers, welches zum Gebrauche des Dömölker Konvents war, XX; másolata a dömölki iratok közt.

fognak. E munkájukban nem elégsznek meg a két megyei tanúnak segítségével, hanem maguk mellé veszik még Capillaris (Kapillaris) Antal kisczelli és Pauli Mihály pápai kőművesmestereket, Mahr József kisczelli és Streit Jakab pápai ácsmestereket, Dietze (Titze) János kisczelli és Steigenberger Márton somlyóvásárhelyi asztalosokat, Horváth Ferencz pápai és Schuller (Schüller) János kisczelli lakatosmestereket, Wimmer Mihály kisczelli és Wolf Ferencz somlyóvásárhelyi üvegeseket, Somody Ferencz somlyóvásárhelyi és Hemper József pápai fazekasokat, Schwabel József (János) Henrik pápai kőfaragót, Leonhart (Bahnhart) András pápai mázoló és Plessi(n)g Mihály pápai bádogost. Végigjárják az apátság egész birtokát, megállapítják az épületek értékét, jövedelmét, a bérlők, jobbágyok, lakók és zsellérek fizetnivalóját és a gazdaság jövedelmét.

Kezdik Kis-Czellen, a hol takaros kis községet találnak. Középen állott a ma is meglevő nagy templom, melyet 11132 frtra becsültek; előtte állott a 197 frtra becsült Anna-kápolna, mögötte a 207 frtra becsült kálvária; a templom homlokzata előtt és attól kissé balra a most is meglevő kolostor, melynek akkor 17 volt a száma s 9675 frt volt az értéke; a templom homlokzatának jobb oldalához támaszkodott az egy szobás, kamarás és konyhás házikó, melyben viaszok tárgyakat árultak s melyet 72 frt értékűnek tartottak; a templomhoz közel állott még a Schopper-ház, egy boltból és kamarából állott, 30 frtra becsülték. A templom és kálvária mögött volt az urasági nagyobb kert, körülbelül két holdas zöldséges és gyümölcsös kert, melyben két pincze, jeges és zöldséges s egy szilárdan épített kút volt; a pinczéket és kutat 193 frtra becsülték, a kertről nem szólnak. A kolostor mellett is volt egy kert, körülbelül negyed holdnyi, ennek értékét sem halljuk. A templom körül az utcákon lehetett látni három kutat, téglával voltak kirakva, kettő zsendelyes tetejű, 41 frt értékűeknek vették őket. Az összes épületeknek tehát 23510 frt értékük volt a bizottság szemében.

Az apátság ezen birtoka köré csoportosult 34 ház, melyek közül az 1., 2., 9., 18., 34. és 35. számúak az apátságéi voltak, a többi 28 mind az apátság földjén állott, legtöbbjéhez külsőség, néhányához kert is tartozott; mostani tulajdonosaik, kik vagy maguk építették, vagy az építő uraságtól vagy az építő magánosoktól vették őket, évi bért fizetnek az uraságnak.

Az 1. számmal jelölt urasági házban a sóhivatalnak főnöke, — a 2. számú urasági házban a sóhivatalnak ellenőre lakott; egyikük sem fizetett bért; — a 3. számú házért és a hozzáadott 4 (összesen $9\frac{1}{4}$ mérős) szántóföldért a háznak építője, Ág (Agg) Pál csizmadia 8 frt bért fizetett; — a 4. számmal jelölt házért, a Vörös ökor-vendéglőért gazdája, Paudics János 78 frtot fizetett; tartozott hozzá 8 (összesen 16 mérős) szántóföld és kétszekeres rét; — az 5. számú ház az

Angyal-korcsma volt; gazdája, Pátzold Mihály, a korcsmárosság mellett sebész-kedett is; 70 frtot fizetett; — a 6. számú ház Sarotár Mihály magyar szabóé volt; fizetett a házért és a hozzácsatolt $8\frac{1}{4}$ mérős szántóföldért 8 frtot; — a 7. számmal jelölt házért ura, Puches Mihály takács 8 frtot fizetett; — a 8. számú házért ura, özvegy nemes Csapiné, Laszgabner Mária Anna, 8 frtot fizetett; — a 9. számú ház az uraságé volt; a benne lakó kertész és lakatos együtt 30 frtot fizetett; — a 10. számmal jelölt házért Braunn Jakab szóbeli szerződés szerint 8 frtot fizetett; — a 11. számú házért, a Sas-vendéglőért s a hozzáadott 6 (összesen $14\frac{1}{2}$ mérős) szántóföldért gazdája, Leimetzter János kádár 70, a kertjéért 2, az urasági pinczéért 8, összesen 80 frtot fizetett; — a 12. számú háznak ura, Joachim József kereskedő a boltért és 4 (összesen $11\frac{1}{2}$ mérős) szántóért 45, a kertért s pajtáért 8, összesen 53 frtot adott évi bérül; — a 13. számú házért Czimmer József szűrszabó minden szerződés nélkül, csak szóbeli megbeszélés alapján, 8 frtot fizet; — a 14. számmal jelölt házért Resz Ferencz vármegyei sebész szerződés alapján évi 10 frtot ad; — a 15. számú házért Ekkenberger Ádám szombathelyi mézesbábos szerződés szerint évi 60 frtot ad; — a 16. számú házért és a 4 (összesen 8 mérős) szántóföldért nemes Vánovics András írott szerződés szerint 50, a kertért szóbeli szerződés szerint 8, összesen 58 frtot fizetett évenként; — a 17. számú épület a kolostor; — a 18. számú ház az urasági hosszú ház, melyben a templomi zenészeken, tanítón, konventszabón, urasági szakácson és két szolgálón kívül még egy üveges és lakatos is lakott, fizettek ketten 20 frtot; — a 19. számú ház a Szarvas-vendéglő, Schmidt Ádám korcsmáros ezen tulajdon háza után és 4 (összesen $7\frac{1}{4}$ mérős) szántóért összesen 70 frtot fizetett; — a 20. számú házért és 4 (összesen $7\frac{1}{2}$ mérős) szántóért Kern Mátyás varga 8 frtot fizetett; — a 21. számú háznak építője munkája közben meghalt, háza is összeroskadt; — a 22. számú házban Szancz Mihály bádogos lakott, fizetett szerződése szerint 6 frtot; — a 23. számú házért s a házhoz adott 4 hold (9 mérős) szántóért 8 frtot fizetett Dragonics László sebész; — a 24. számú házért és 2 ($6\frac{3}{4}$ mérős) szántóért Schwartzl János kovács 40 frtot adott bérül; — a 25. számmal jelölt házért s 1 hold (4 mérős) szántóföldért Kugelmann Menyhért varga 4 frtot fizetett; — a 26. számú házért s 1 hold (2 mérős) szántóért Romhard Kristóf mázoló 4 frtot fizetett; — a 27. számmal jelölt házért s 4 hold (8 mérős) földért 8 frtot adott Fritz Simon csizmadia; — a 28. számú ház a Bárány-vendéglő volt, ezért s 4 (8 mérős) földért özvegy Heiszler (Kriszler) Borbála 45 frtot adott; — a 29. számú házért s 4 (12 mérős) szántóért Molnár Gergely német szücs 8 frtot fizetett; — a 30. számú házért és 3 (6 mérős) szántóföldért Maar József ács, községi bíró 8 frtot adott bérül; — a 31. számú ház a Korona-vendéglő, érte s 2 ($4\frac{1}{2}$ mérős) szántóért

Schleich Károly vendéglős 70 frtot fizetett; — a 32. számú házért s 4 (7 mérős) szántóért Dalhammer Anna, péknek özvegye, 12 frt évi bért adott; — a 33. számmal jelölt házért és 3 (5¹/₄ mérős) szántóért és egy boltért özvegy Schopper Teréz 12 frtot fizetett; — a 34. szám alatti épület az urasági téglavető; — a 35. számú házért s 3 (4 mérős) szántóért s egy kertért nemes Melsitzky János mézárós 40 frtot fizetett. Egyes házakban (az 5., 6., 13., 22—24. s 29. számúakban) lakott még nyolcz zsellér: Capellaris Antal, Czajszel Ferencz német varga, Czimmer József szűrszabó, Fejérvári Mihály, Kriller József gombkötő, Orszonics Mihály szűrszabó, Szekér István csizmadia, Winkler Mihály ácslegény, kik egyenkint másfél frtot fizettek az uraságnak évenként. A házakért s a hozzájuk adott földért kapott tehát az uraság 839 frt évi bért.

Átment aztán a bizottság Pór-Dömölkre s ott az ősi templom körül 4 urasági, 3 jobbágy- és 5 zsellérházat talált, melyek a nemesdömölki házakkal voltak egyszerre megszámozva. Az ősi templomot s a rajta levő, most már magtárnak használt három czellát 462 frtra becsülték. — Az 1. számú ház a serfőzőé volt; Tötting (Tödling) Antal maga építette az uraság földjén, ezért s a hozzáadott 4 (8 mérős) szántóföldért és 2 szekeres rétért 12 frtot fizetett; minden főzet után külön 1 frtot tartozott adni; — a 2. számú urasági ház hosszú földszintes, jó anyagból készült s majdnem egészen zsindegyel fődött ház volt, melyben a majoros és a juhász lakott; a két végéhez támaszkodott a szarvasmarhák számára épült négy és a juhok számára épült egy istálló; 2640 frtra becsülték; — a 3. számú urasági ház szintén jó anyagból épült s náddal fődött ház volt, a majorosné lakta; a ház végében istálló s kocsiszín volt, 409 frtra becsülték; — a 4. s 8. számú urasági ház tömött falu s nádas tetejű ház volt; cselédek laktak; 202 frt értékűnek tartották; — volt még két szin, az egyikben csépelni szoktak, a másikba szénát takarítottak; az előbbi jó anyagból készült, az utóbbi tömött falu, 57 frtra becsülték őket; — az 5., 6. s 7. számú jobbágyházakat Tooth András, Nunkovics Miklós és Horváth János jobbágyak lakták; a házakat maguk építették, kapott mindegyik háromnegyed jobbágytelket: 42 mérős szántót, három szekeres rétet, az első kettő még négy-négy kapás szőlőt is; — a 73., 74., 75. s 76. számmal jelölt négy zsellérházat lakóik: Joszl István varga, Kajdacs Mihály csizmadia, Heller István varga, özvegy Dalhammerné, az Oroszlánvendéglőnek asszonya, maguk építették az uraság telkén; — volt még egy házat lan zsellér is, özvegy Szabó Jánosné. A három jobbágy mindenike tartozott volna a hivatalos urbéri szabályzat szerint fizetni: 1. házadó czimen 1 frtot, — 2. kilenczedválság czimen 3 frtot, — 3. szolgálni igásmunkában 39 napot, a mi 15 frt 36 krnak felel meg, — 4. egy hosszú fuvarba menni, a mit 1 frtnak vettek, — 5. háromnegyed öl tüzifát levágni s beszállítani, a mit 27 krnak számí-

tottak, — 6. a konyhán szolgálni s egy borjut adni, a mit 38 krnak vettek, — 7. végre ötödfél font fonalat adni 9 kr. értékben. Tartozott volna tehát mind-egyik 21 frt 54 krnyi szolgálattal s adománynyal. A házas zsellérek közül három hat-hat frt bért, Dalhammerné 22 frtot fizetett, mert 3 (9 mérős) szántója is volt. A házatlanok mindenike tartozott volna 12 napi munkával, a mit 4 frt 48 krnak számítottak. Érezték azonban mindannyian a papos gazdálkodásnak enyhét; külön is említi a bizottság, hogy a házatlan zsellérektől, két özvegy asszonytól az uraság semmit sem követelt, a jobbágyok pedig a kiszabottnál jóval kevesebbet érő igás munkával szolgálták le tartozásukat. A pórdömölki épületek értéke tehát 3840 frt, az évi bér pedig 80 frtnál valamivel több volt.

Nyilvánvaló leírásunkból az is, hogy az apátság gazdálkodása a régihez képest nagyban változott: a jobbágyok megkevesedtek, a kezükön volt földeknek egy részét a kisczelli háztulajdonosok kapták, a birtoknak többi részét meg az apátság házilag művelte. Ha a három jobbágnak s a kisczelleieknek adott földeket az apátsági területből levonjuk, marad még szántóföld jó kétszáz hold, melybe jó ötszáz mérő vetőmagot szoktak elvetni. Ezen majorsági földekről kétféle leírás is maradt ránk; az egyiket Nemes apát készítette,¹ a másikat az összeíró bizottság;² nem egy szempontból látták az ügyet, nem is egy mértékkel mérték a birtokot, térkép sem maradt róluk s így többször bajos eligazodni leírásukon.

Az apátság központjától minden irányban terültek el szántók.

Nyugatra feküdt a Téglás és Homokos dülő; az előbbi 15, az utóbbi 20 hold, vagy akkor kedvelt mérték szerint, 33 és 63 mérős. Ezekről nyugatnak feküdt két rét, együtt 15 szekeresek, alighanem Kisrét volt a nevük; odább tőlük volt a borjuk s ökrök számára fönntartott külön legelő. — Északnyugatnak feküdt a Gyöpre dülő, 36 holdas (80 mérős), mögötte volt a közös legelő, a mely miatt most épen pörösködtek a nemesdömölkiekkel. — Északnak találjuk a Pajta, Rövid és Lusthaus nevű dülőket 67, 9 és 15 hold terjedelemben (140, 18 és 40 mérősök). Az első fölött volt egy 10 szekeres rét, a Lusthaus dülőnél a Lusthaus nevű kert, melynek árokkal kerített területén hársak és füzek közt három összefüggő tó volt, melyek haltenyésztésre voltak berendezve, de most minden értékesebb hal nélkül szükölködtek; ezen kertben is volt 20 kaszás rét, melyből 7 szekér szénát szoktak kapni. Ezekről keletnek huzódott egészen a Marczalig a Külsőrétekben nevű rét, mely 130 kaszás volt s rendesen 56 szekér szénát és 30 szekér sarjut szokott teremni. — Keletnek feküdt egy 20 holdas (Kisréti?)

¹ Oklevéltár 107. sz.

² Conscriptio universalis iurium et bonorum immobilium ad monasterium Kis-Czellense, aliter Poór-Dömölkiense, ordinis ac conventus benedictinorum, die 24. mensis Januarii 1787. aboliti, in comitatu Castriferrei ac districtu Kemenesallya situatum, per infrascriptum cameralem fiscalem in praesentia subscriptorum legalium testimoniorum peracta. Eredetije és másolata a dömölki iratok közt; jelzésük: Dömölk 3. 4.

szántó, ezután a közös legelő, utána a Marczalig a Külsőrét. — Délnek volt két dűlő; az egyik 15, a másik 32 holdas (35 és 100 mérősek). — Minőségre nézve a Homokos és Lusthaus dűlők harmadrendűek, a többiek másodrendűek. A rétek közül a Kistrét, a temető és templom (a régi) melletti elsőrendű. Ezt a nem egészen harmadfél száz holdnyi (ötödfél száznál több mérős) szántóföldet az apátság a maga cselédeivel, jobbágyaival és napszámosokkal műveltette. S ha közép-szerű termés fizetett a fáradságért, akkor maradt minden költség (vetőmag, szántás, trágyázás s egyéb munkák) levonása után tiszta haszonnak minden elvetett pozsonyi mérő után a búzából 1, a rozsból 1 $\frac{1}{2}$, az árpából 1 $\frac{1}{2}$, a zabból 2, a kukoriczából 1 $\frac{1}{2}$, a zab helyett vetett csicseriből 2 pozsonyi mérő. Ha az akkori árakat nézzük, úgy a tiszta haszon búzából (117 mérő 1 frt 15 krjával) 147, rozsból (300 mérő 48 krjával) 225, árpából (75 mérő 36 krjával) 45, zabból (200 mérő 24 krjával) 80, kukoriczából (117 mérő 36 krjával) 70, csicseriből (24 mérő 24 krjával) 9 $\frac{1}{2}$, az összes termés után tiszta haszon nem egészen 600 frt.

Ha rétjeik hasznát nézzük, azt találjuk, hogy a Külsőrétekben nevű 130 kaszásrétjük 56 szekér tiszta szénát s 30 szekér sarjut, a Kistrét nevű 28 kaszás 10 szekér szénát s 3 szekér sarjut, a temető melletti 3 kaszás 1 szekér szénát s fél szekér sarjut, a templom melletti 9 kaszás 4 szekér szénát s 2 szekér sarjut termelt; összes rétjeik termése tehát középtermésű évben 71 szekér széna s 35 $\frac{1}{2}$ szekér sarjú. Ha leszámítunk az ő számításuk szerint minden költséget, úgy egy szekér szénának értéke 1 frt, a jó sarjúé 1 frt, a kevésbé jó minőségűé fél forint volt; széna- és sarjútermésüknek tiszta haszna tehát nem egészen 100 frt.

Elment aztán az összeíró s becslő bizottság az apátság többi jószágára is: Várdára, Kis-Jenőre, Felső-Mesteribe, a somlyói és sági szőlőkbe.

Várdán talált két urasági házat, az 5. és 7. számút; az előbbit Strahl Bernát ispán és korcsmáros lakta, fizetett a 207 frtra becsült házért és a korcsmáltatásért 20 frtot; az utóbbi emeletes volt, hozzátámaszkodott a kétkerekes malom, melyet 466 frtra becsültek s Böröcz György molnár körülbelül 100 frt évi bérrel fizetett meg. — Kis-Jenőn csak egy háza volt az apátságnak: az 58. számú; Decsy Ferencz s özvegy Anacheliné lakott benne, fizettek a 130 frtra becsült házért s félmérős kertért 6 $\frac{1}{2}$ frt évi bért. Ide sorozta a bizottság a somlyói szőlőhegyen levő 237. számú s 193 frtra becsült, szobából és présházból álló házat, mely alatt 200 akóra való pincze is volt. — A két falu határában volt apátsági földek majdnem mind tiz embernek voltak bérbe adva. A várdai földből jutott Csikai Ferencz földművelőnek két telek, Horváth Istvánnak fél telek, Horváth Józsefnek háromnegyed telek; Szíjjártó Mátyásnak egy telek, Strahl Bernát ispánnak s korcsmárosnak másfél telek, Németh Andrásnak kétharmad telek, Böröcz György urasági molnárnak a malomhoz tartozó föld és rét, Tálos József szűrszabónak

háromnegyed telek, Mórocz Mihály csizmadiának két telek, Kercseli István, Mihály és Ferencznek egy telek, Farkas Józsefnek egy telek; kezükre bocsátott tehát az uraság tizenegy telekre való földben $67\frac{1}{2}$ mérős szántót, $14\frac{3}{4}$ szekeres rétet s 14 kapás szőlőt. A kisjenői Tooth Józsefnek jutott egy telekben 18 mérős szántó, 2 szekeres rét s 1 kapás szőlő. A várdaiak fizettek szerződésük szerint különböző váltság czimen 21, a kisjenői Tooth $3\frac{1}{2}$ frtot; szolgált még minden várdai 4 igás és $5\frac{1}{2}$ kézi napszámot, mit egészben 27 frt értéknek vettek. — Volt mindezen kívül az uraságnak zálogba vett 6 szántója (15 mérős) a Fűzfölyi és Koldustelek dülőben; sovány földek voltak, melyektől csak $5\frac{1}{4}$ frt évi hasznót reméltek. Rétje is volt még 5 helyen, összesen 16 kaszás; hasznuk évi 11 frt volt. — A Szalay Andrással és más becsüsökkel 1502 frtra becsült (nagy-)somlyói szőlőnek évi hasznát 150 frtnak vették. — A réteket és szőlőt a várdai s kisjenői bérlők, részben meg pénzen fogadott napszamosok munkálták. — Elmentek aztán Felső-Mesteribe s ott a Békássy Jánostól 700 frtnyi adósságért lefoglalt két szántót és két rétet találtak az apátság birtokában, összes évi hasznukat $8\frac{1}{2}$ frtra becsülték. — Elér aztán a bizottság a sági szőlőhegyre s ott a magukhoz vett Varga Mihálylyal s más becsüsökkel három szőlőt talál az apátság birtokában: 1. Nemes-szőlő, — 2. Pápista-szőlő, — 3. Esztergályos-szőlő nevűeket. Az első onnan vette nevét, hogy minden rendes fizetségtől ment volt és csak a szőlőpásztornak fizet évi 20 krt; van benne egy jó anyagból épült nádas tetejű ház, melynek szobája és présháza, alattuk pedig 200 akós pinczéje van, 149 a száma; a ház telkét 8 frtra, a házat 306 frt 32 kr-ra, a szőlőt 200 frtra, a gyümölcsfákat 2 frt 23 kr-ra becsülik. Ettől nyugatra fekszik a második szőlő, mely onnan kapta nevét, hogy a nemesdömölki hivek szokták az apátság papi szolgálatának elismeréseül megmunkálni; a szőlőnek értékét 180 frtra, a gyümölcsfákat pedig 39 kr-ra becsülik. A harmadikat 120, gyümölcsfáit pedig $1\frac{1}{5}$ frtra becsülik. Az utóbbi kettő tizedet fizet, azonfelül még az Erdődy-családnak hegyvámul 74 itcze bort s kappanpénzül 1 frtot, a szőlőpásztornak pedig 40 krt. Mind a három együtt körülbelül 100 kapás, termésük körülbelül 150 akó, évi hasznuk tehát (akóját $1\frac{1}{2}$ frtnak véve) 225 frt; megművelésük azonban a bizottság szerint majdnem 200 frtba kerül, a csak másodrendű talajú és közepes termékenységű három szőlőnek a haszna tehát még közepes terméskor is vajmi csekély.

Juhászatuk valamivel több, mint 200 darab; igazi hasznuk azonban nincs belőlük, mert a jövedelmét $127\frac{1}{5}$,¹ a kiadását meg 156 frtnak² számítják.

¹ A 35 fejőstől fizet szerződése szerint a juhász egy-egy itcze vaját 18 krjával, sajt fejében 12 denárt; 190 öreg juhnak gyapjúja kétszeres nyírás után 15 krjával, a fejősek bárányai 30 krjával.

² Só, széna, szalma és legelő 30 krjával 95 frt; a juhász járandósága készpénzben 12 frt, természetben 49 frt.

A mint a föloszlató bizottság végzett az apátság minden ingó és ingatlan jószágának összeírásával és megbecsülésével, aratni kezd a vallásalap számára.

Már jóval előbb hirdetik a községben és vidékén, hogy februárnak utolsó napján kótya-vetye lesz Kis-Czellben; ekkor dobraütnek a gazdaságban és a kolostorban mindent, a mit nem lehet romlás vagy értékcsökkenés veszedelme nélkül tovább megtartani s a mi a gazdaságban fölöslegesnek látszik; ekkor üresítik tehát a magtárakat, éléstárakat, istállókat, istállók és kocsiszinek padlását, a szérüskertet és téglavetőt; 764 frtot és $41\frac{1}{2}$ krt vesznek be.

Igazi pusztulást látni a második árveréskor, november 5-én és néhány következő napján, a mikor eladják az apátságnak szinte minden ingóját. Az istállóban már nincs a biztosoknak és tanuknak egyéb dolguk, mint gazdát keresni annak a két konyhalónak, mely az öregségtől már kidőlni készül hámjából, el is kelnek 26 frt 9 kron. Több a dolguk a kisczelli pinczében. Mikor annak idején borlátni szálltak a pinczébe, 424 akót találtak az összeírók és becsüsök; az egyszerübbjét $1\frac{1}{4}$, a javát $3\frac{1}{2}$ frtra becsülték akónként. Azóta azonban jócskán fogyott a bor; a bizottság maga is apasztotta a föloszlatás napjától mostanáig 8 akóval, helytartótanácsi rendeletre az exbenczések hat hordóban $74\frac{1}{4}$ akóval kaptak becsáron 207 frt $41\frac{1}{2}$ krért, $9\frac{3}{4}$ akó seprüt pedig időközben el kellett hamarosan adni, mert már romlásnak indult. Maradt tehát még 332 akóval; borismerők szemében érdemes arra, hogy hadakozzanak érte. Jönnek is az árverésére nemcsak a helybeliek, nemcsak a közel intaiak, nemesdömölkiek, hanem a messzebb Kőrmendről, Nyárádról, Rába-Kovácsiból és Türrjéről; mindannyian jól fizetnek s mindannyiuk közt is legjobban a rábakovácsi gróf Batthyáni Miksa, ki 3 frtra becsült borért 7, sőt $7\frac{1}{5}$ frtot is fizetett.

Elmenni azután az ebédlőbe, a melynek 398 darabnyi berendezéséből 64 darabot otthagynak az exbenczések használatára, de csak egyelőre, a többit újra verik. Innen a konyhába és annak szobájába mennek; ezeknek 107 darab fölszereléséből 42 darab marad, szintén csak egyelőre, az exbenczéseknek; a szomszéd éléstárnak 369 darabjából ötöt hagynak meg az exbenczéseknek, a többi mind gazdát cserél. Végigjárják aztán a tizenhárom vendégszobát s azoknak 225 darabnyi fölszereléséből csak egyetlen-egy tárgy, egy keményfás szekrényű vas fali óra 10 frt értékben, marad a helyén, minden mást visznek új gazdáik. A könyvtárra kerül most a sor; a könyvek már messze, a pesti egyetemnél vannak, most a négy állványt, a karosszéket, a kis asztalt és az előtte fekvő szőnyeget adják el 2 frt 50 kron. Visszamennek aztán megint a pinczéhez s annak berendezését értékesítik; négy üres hordót átadnak az exbenczéseknek, a többi 94 tárgyat eladják; ugyanígy tesznek a pinczegádor 64 darabjával. Innen az urasági kertbe és annak kamarájába mennek, 58 eladható tárgyból

csak egy homokrostáló marad meg az új uraság használatára. Innen elkerülnek a szomszéd urasági, a 9. számú házba, majd a viaszkos boltba, aztán az urasági 18. számú házba, melyben a tanító, szabó, a két szolgáló s most már csak egy zenész lakott; innen megint kimennek a pördömölki magtárba, a majoros házába és konyhájába, az éléskamrába, a pajtához és kocsiszínhez, a ló- és ököristállóba, mindenütt kínálgatják dobszóval az ingókat, csak itt-ott tartanak vissza egyetmást az új uraság számára. Visszatérnek aztán megint a kolostorba s itt az étkezésre hívó tizenegy fontos harangot adják át használatra az exbenzéseknél. A mint végez a bizottság, 2174 frt 4¹/₄ kr. fekszik előtte.¹

A mint a föloszlató biztosok a kezükben tartják már az apátságnak mindenét, kezdik Kis-Czellt szegényíteni s a vallásalapot gazdagítani. A budai főpénztárba küldik a kisczelli sóhivatal útján 1. a különböző pénztárakban talált 223 frt 43¹/₂ krnyi készpénzt, — 2. az első árverésnek eredményét, 764 frt 41¹/₂ krt, — 3. a második árveréskor befolyt 2174 frt 4¹/₄ krnyi összeget, — 4. a tizenegy alapítólevelet és kötelezvényt; nevezetesen 1. Cziráky László grófnak 1759. május 30-án kelt 3000 frtos, — 2. Lukácsa Gergely somlyóvásárhelyi lakosnak, az apátság volt somlyói vinczellérjének 1787. február 16-án kelt 14 frt 12 kros, — 3. Békássy Józsefnek 1757. augusztus 1-én kelt 500 frtos, — 4. ugyanennek 1760. szeptember 14-én kelt 200 frtos, — 5. gróf Végh Péternek 1772. január 1-én kelt 1000 frtos, — 6. Gindl Károlynak 1786. márczius 7-én kelt 3000 frtos, — 7. Kugelman Menyhértnek 1774. január 8-án kelt 30 frtos, — 8. Sarotár Mihálynak 1779. június 21-én kelt 50 frtos, — 9. Erdődy Györgyné Esterházy Teréz grófnénak 1746. deczember 5-én kelt 1000 frtos, — 10. ugyanennek 1746. október 5-én kelt 210 frtos, — 11. Vörös Imrének 1777. július 7-én kelt 100 frtos, — 12. Ruesz Mihálynak 1767. október 2-án kelt és két szántóföldről szóló iratát; — 5. a levéltárnak még ezeken kívüli iratait. A budai magyar királyi helytartótanácsához küldik a kisczelli sóhivatal útján 1. a jámbor hivektől hálából a templomnak följánlott ajándékokat mind, melyeket 3859 frt 58 kr-ra becsültek, — 2. a kolostornak 68 frt 45 kr-ra becsült ezüstjét, — 3. a templom fölszereléséből a drágát és értékeset.

A templomnak 201 szám alatt összeirt és 5766 frt 15 krnak becsült fölszerelését három csoportba osztották. Az elsőbe rakták a drágáját és értékesét, a másodikba került a csekélyebb értékű, a mit az istenitisztelet folytatására a kisczelli templomnak hagynak s 2299 frt 29¹/₂ kr-ra becsülnek, a harmadik csoportot alkotják azon edények, ruhák és tárgyak, melyeket 1000 frt értékben Nemes apátnak adnak át, hogy apáti nagymisét mondhasson. Az első csoport-

¹ Az árverés részletes leírása az országos levéltár dömölki föloszlató iratai közt B betű alatt, másola a pannonhalmi rendi levéltár dömölki iratai közt látható.

tal küldötték az egyházi szerek budai raktárába a két aranyozott ezüst koronát, a négy ezüst koronából kettőt, a hat ezüst oltári gyertyatartót, a hat ezüst lámpából ötöt, a nyolcz aranyozott ezüst kehelyből négyet, a három áldoztató kehelyből a legdrágábbat, az aranyozott ezüst patenát, az ezüst füstölőt a hozzávaló hajócskával, az egyik áldoztatókehely ezüst fedelét, a kis ezüst tálczát, az ezüst keresztet s egy másik keresztől levett ezüst anyagot, a hat ezüst asztali gyertyatartót, az erősen aranyozott ezüst urmutatót és a hozzávaló ezüst holdacskát, egy keresztet két gyertyatartóval, összesen tehát harminczöt darabot 1827 frt 40¹/₂ kr. értékben; továbbá a negyvenhat misemondó és vecseryés ruhából tizenhat darabot 406 frt értékben, a Mária-szobor tizennégy ruhájából kilenczet 95 frt 50 kr. értékben, aztán egy sárgás infulát, két darab aranycsipkét, egy zöld zászlót, összesen tehát 64 darabot 2347 frt ¹/₂ kr. értékben. S ezen sok értékből, melyet a legtöbb tárgyon még művészi becs is fokozott, vajmi kevés hasznot látott az a szép cél, a melynek kedvéért a fejedelem elkobozta. A művészi érték szinte mindannyinál elveszett, mert az arany és ezüst tárgyak legnagyobb részét beolvasztották; sok más tárgyat szinte szélnek eresztettek, mert kótyavetyére bocsátották őket; ezeknél valószínűen még az anyagnak értékét sem kapták meg. A mit az apátság értékeset és drágát szerzett negyven év alatt a szűk jövedelméből megtakarított pénzen, a mit a hálás hivek ugyanazon idő alatt a templomnak ajándékoztak, az így pazarlódott el.

A kisczelli gazdának pénztárába fizették a hét adóssal megfizettetett tartozást.

A pesti egyetemnek küldik a győri kamarai jószágigazgatóságnak 1787 április 7-én kelt rendeletére a könyvtárban talált könyveket.

A mint a föloszlatók megismerkedtek azzal, hányadán van az apátság gazdasága, a felsőség parancsa szerint a jövőre is gondolnak és arra is adnak tanácsot, mint lehetne a gazdálkodáson javítani és a vallásalap számára a jövedelmet fokozni. Nem látatlanba tanácsol a bizottság, hallja, látja ott a helyszínén mindazt, a mi a gazdálkodásra hathat, és ennek alapján azt tanácsolja: változtatni kell, de gyökeresen, a gazdálkodásnak eddigi módján. Mivel csak három jobbágy volt, azért sok cselédet kellett tartani a földek megművelésére; a tisztek, szolgák és béresek fizetése és ellátása, az állatok tartása, az épületek fönn-tartása és javítása eddig annyira megterhelte az uraságnak erszényét, hogy többször édeskevés, vagy semmi haszon sem maradt. Abba kell tehát hagyni a kisczelli gazdálkodást, el kell adni a fölszerelést: a lovakat, szarvasmarhákat, el az ekéket és kocsikat, Isten hírével utnak kell eresztetni a cselédséget,¹ pénzzé

¹ Az apátság szolgálatában állott tisztek és cselédek nevét s járandóságát Károly Fábiánnak BBB jelzésű irata ismerteti meg velünk. Rendes ügyvédjük nem volt; a fölmerült nagyobb ügyeket Kalmár Imre pannonthalmi ügyész, a kisebbeket Zlávovits Károly simonyi ügyvéd végezte, ez utóbbi már hat év óta szolgált;

kell tenni, vagy bérbe adni az épületeket, bérbe kell adni a szántókat, réteket és legelőket kisczellieknek, pórdömölkieknek, akár messzebb lakóknak, a szőlőket a megmunkálásukhoz értők kezére kell juttatni kettős föltétellel: 1. hogy a fele termést adják bérül, — 2. hogy minden romlást megtérítenek. Ilyformán sok csatornát rekeszthetnének el, melyeken eddig a jövedelem java elfolyt. S a maradék-iratokban elszórt nyomokból azt látni, hogy a bizottság ily szellemben használta föl azt a korlátolt fölhatalmazást, melyet a gazdaságrendezésre kapott. Szerez mindjárt kasznárt, Keszler Jánost, egy németül jól, magyarul és latinul közepesen beszélő és a földméréshez is értő embert, ki tizenöt frt havi bérért és a kolostorban kapott lakásért szolgál; már január 26-án, két nappal a föl-oszlatás után kezére bocsátja az egész gazdaságot és az összeirt, de még el nem adott sok minden holmit. Aztán elkótyavetyéli a gazdaságban mindazt, mit fölöslegesnek, vagy jövedelemapasztónak tartott: teheneket, a növendékmarhákat, a szárnyas majorságot, négy lovat, szóval mindazt az állatot, melyeknek eltartása szerinte csak apasztotta volna a jövedelmet; eladta a talált természetményekből, egyéb jószágból is hamarosan mindazt, a mit hosszabb időn át nem lehet épen megtartani. A többi állatot, természetményt és fölszerelést átadta az új gazdatisztnak, még pedig 1. hat pár ökröt (párját 50, 50, 55, 55 s 60 és 70 frtjával)

az előbbi mit sem kapott fáradozásáért, az utóbbi pedig «discretio»-ul kapott évenként valamelyest, így utoljára, 1786 okt. 28-án, 11 körmőczi aranyat. — Gazdatiszt csak Várdán volt, Strahl Bernát; fizetést nem kapott, de olcsón, 30 frt évi bérért kapta jutalmul a várdai kocsmát. — Pór-Dömölkön volt cseléd, 1. Márkus András majorosgazda (járandósága: 27 frt, 4 mérő tiszta buza, 14 mérő rozs, hüvelyesekre [pro lequiminiibus] 1 frt, 60 font marhahus, 20 font só, 3 kocsi fa, 1 darab föld megmunkálva s bevetve, 1 darab üres föld, 3 marhatartás, egy-egy darab föld káposztának, kukoriczának és kendernek, 1¹/₂ frt malaczra), — 2. Zádrovits János hajdu (járandósága: 30 frt, 2 mérő buza, 5 mérő rozs, 1 frt hüvelyesre, 1¹/₂ frt malaczra, 2 kocsi fa, 2 marhatartás, káposztás föld, naponkint 1 itcze bor, élelem), — 3. Leimetzter János kosárkötő, — 4. Kutassy Imre szabó, — 5. Páczolt János sebész, ki orvosságot is rendel, — 6. Néky Ferencz öregkocsis (járandósága: 25 frt, 3 mérő tiszta buza, 1 frt hüvelyesre, 1¹/₂ frt malaczra, 50 font marhahus, 20 font só, 2 kocsi fa, 1 bevetett s 1 üres föld, 2 marhatartás, egy-egy darab föld káposztának, kukoriczának és kendernek), — 7. Szabó János juhász, — 8. Virág Antal kertész, — 9. Horváth András szakács, (járandósága: 40 frt, naponkint 1 itcze bor [a mit szeretne pénzben kapni] és kötenypénz), — 10. Szalay János lovász (armentarius, qui fingit equos) — 11. Maar Teréz mosóné, — 12—14. Bak János, Tóth József, Pető Benedek öregbéresek (járandóságuk: 18 frt, 3 mérő tiszta buza, 13 mérő rozs, 1 frt hüvelyesre, 1¹/₂ frt malaczra, 50 font marhahus, 20 font só, 2 kocsi fa, 1 bevetett föld, 2 marhatartás), — 15. s 17. ostorosok (így a latin eredetiben): Kovács Mihály, Meróty László, Makay Mihály (járandóságuk: 5 frt, élelem, mindenféle ruha), — 18. Csete Anna majorosné, — 19. Kis Éva, az előbbinek szolgálója, — 20. Simon Frigyes kiskocsis, — 21. Stángl András fűtő, — 22. s 23. Mühlfahrtin Erzsí s Bebafy Éva konyhaszolgálók, — 24. Kotzor István, sági vinczellér, — 25. Bustelly András kéményseprő, — 26. Lukács Gergely, somlyói vinczellér (járandósága: 7 frt, 3 mérő tiszta buza és 12 mérő rozs; ugyanazt kapja a sági). — Legrégebben szolgál a kéményseprő (1760. jan. 1. óta), 1776. jan. 1-től Bak béres, 1779. jan. 1-től Leimetzter kosárfonó, 1780. jan. 1-től a mosóné, 1782-től a hajdu, az öregkocsis és a somlyói vinczellér, 1783-tól a juhász és majoros, 1784-től a szabó s az egyik ostoros, 1785-től az egyik szolgáló, 1786-tól a kertész, szakács, majorosné, az egyik szolgáló, a sági vinczellér, újévtől fogva két béres, két ostoros, a kiskocsis, a fűtő. Az Országos levéltár föloszlató iratai közt.

egy pár öreg lovat (25 frtban), 189 juhot (45 krjával), 59 részint himlőben, részint más bajban elgyöngült juhot (csak a bőruket merik számba venni 9 krjával), 17 gyöngé bárányt (melyekre még biztosan átragad a himlő, 10 krjával); a magtár tartalmából is átad neki 217 mérő buzát (1²/₅ frtjával), 33 mérő rostálatlan és üszögös buzát (1¹/₅ frtjával), 14 mérő rostálatlan árpát (39 krjával), 273 mérő zabot (21 krjával), 199 mérő rozsot (51 krjával), 6 mérő rostaalját (6 krjával), 25 kocsi szénát (2¹/₂ frtjával), 5 kocsi sást (24 krjával), 26 öles szalmakazalat (36 krjával), 200 zsuppot (1 krjával) és 19000 téglát; átadnak azután a gazdaság leltárából mindent, a mi a gazdaság folytatására szükséges.¹ Utnak ereszi azután a cselédségnek jó nagy részét és csak azokat tartja meg, a kik nélkül egyáltalán nem lehet meg a gazdaság. A mi földet nem győz a megfogyasztott cselédséggel megmunkálni, azt a már azelőtt is divott szokás szerint kiadja vállalkozó bérlőknek kukorica alá. A bérlők fizetnivalóját meg rendre fölemeli; az elbocsátott cselédek lakását bérbe adja. A sági szőlőket egy vinczellére bizza, a ki a munkát vezeti, föléje állította az új gazdatisztet; a somlyóiba szintén állított vinczellért, de ezt a somlyóvásárhelyi tiszt alá helyezte ezt a rendezkedést azonban csak ideiglenesnek tartották, így is sokallották a munka költségét s kevesellették a jövedelmet; a felsőség szintén az ő nézetük felé hajlik, mert a sági szőlőket már egy év mulva gróf Batthyáni Miksának adják el 841 frt 47 krért.² A pinczében egyelőre úgy intézkedett, hogy nyolczadfél akó bort feltöltésre szánt, aztán kettős lakattal becsukta a pinczét, az egyiknek kulcsát Keszler kasznárnak, a másikat a helység birájának adta oly meghagyással, hogy szombat délutánonként szálljanak le a pinczébe egy tanunak magukhoz vett esküdttel, töltsék meg a hordókat, huzassák meg az esetleg megereszkedett abroncsokat a pintérrel, aztán csukjanak be megint gondosan mindent, mert felelni tartoznak mindenekért.³

Soós és Várdonyi biztosok erre két jelentésben számolnak be munkájukról s ezzel megfeleltek megbízatásuknak.⁴

A bizottságnak gazdaságrendező munkáját azután a kamara fejezi be, mikor az egész gazdaságot Bittó Tádé kamarai ügyésszel a somlyóvásárhelyi gazdatisztnek adatja át 1787 nov. 1-én.⁵

A míg a föloszlatók ezen munkájukban szorgoskodnak, a rendtársak veritékes napokat élnek kolostorukban. A mit már ismernek, a jelen, az nekik csupa

¹ Neszler 1787 május 4-én állítja ki az írásbeli nyilatkozatot, a mely szerint az EE leltárban foglalt állatokat, természetnyit és tárgyakat a bizottságtól átveszi és esküvel fogadja, hogy mindennek hűségesen gondját viseli. Acta abol.: 1784. máj. 4. SS.

² Acta abol.: 1790. febr. 8.

³ Oklevéltár 122. sz.

⁴ Oklevéltár 122. és 126. sz.

⁵ Ugyanott és acta abol.: 1790. febr. 8.

szomorúság. Kitudták őket mindenükből, a világ szemében már nem benczések, hanem csak exbenczések, a vett fejedelmi parancs szerint csak ideig-óráig, csak öt hónapig maradhatnak még kolostorukban, mindennapi kenyerüket is az új uraságtól, a vallásalapból kapják és azt is nagyon kis darabban; látniok kell, mint pazarlódik el kótyavetyén hosszú idők takarékoságával szerzett takaros berendezésük, mint kerülnek idegen kézre a templomoknak ajándékozott emlékek; érteni, hogy szinte megkábítják őket az új viszonyok. Nem békülnek ki a helyzettel, nem is alkusznak meg vele békésen, hanem csak beletörődnek, mint Istentől rájuk mért súlyos megpróbáltatásba; megalázkodva türik a szégyent, mely azok szemében éri őket, kik a fölosztatást büntetésnek látják. Lassankint föleszmélnék aléltságukból és a jövőre gondolnak. Nem nézik és nem várják most már tétlen a jövendőket, hanem iparkodnak azt a fejedelmi akarat korlátai közt irányítani. Mert ez a jövő nem sok jóval biztat. Annak a hire kavargó, hogy a Kis-Czellbe való zarándoklást eltiltják, hogy plébániát állítanak majd s abban csak egyikük szolgálhat, a többi pedig, csak a jó Isten tudja, hogy az egyházmegyének melyik zugába és minek kerül majd. Ezen szomorúságukban szegődik melléjük segítségnek a még nagyobb szomorúsággal fenyegetőző jövőnek szelidítésére megyéspüspökük; nem feledkezett meg tehát ígéretéről, a melylyel vigasztalta őket; a mit akkor ígért szóval, azt most beváltotta tettel.

Már február 10-én ír a helytartótanácsnak és hármat kíván a kisczelli exbenczések javára: 1. hogy emeljék föl a háromszáz forintra szabott nyugalomdíjukat, — 2. öten maradhassanak meg közülük állandóan a kisczelli plébánia szolgálatában, — 3. gondoskodják a vallásalap ezeknek illő lakásáról, ha nem maradhatnak meg a kolostorukban.¹ A helytartótanács már két hét múlva felel a püspöknek fölterjesztésére. A püspök nem igen siet a válasznak Kis-Czellbe küldésével; természetesnek is látszik ez a késedelmezés, mert a válasz épen nem felelt meg a püspök jószándékának. Az első kívánságára azt mondják: az a háromszáz forint a rendszerezett nyugalomdíj, jár pedig mindazoknak, kik majd a kisczelli plébánián szolgálnak. A második kívánságára azzal felelnek: annyian maradhatnak egyelőre, még pedig a kolostorban, a hányan csak szükségesek a plébánia dolgának elvégzésére. A harmadik kívánságára meg úgy válaszolnak: addig maradhatnak a kolostorban, míg plébániaházat nem emeltet, vagy másként nem gondoskodik a lakásukról a felsőség. S hogy ezzel az ügygyel mennél előbb tisztába és rendbe jöjjenek, fölszólítják a püspököt és a vármegyét, irassák csak össze és terjeszszék föl: hány lélek van az egész plébánia területén, mennyire vannak a filiák az anyától, mennyi volt eddig a plébániának

¹ Oklevéltár 118. sz.

rendes jövedelmé; s ha mindezt tisztán látja majd a helytartótanács, akkor fog majd határozni a plébánia fölállításának ügyében.

Nem minden kívánsága teljesedett tehát a püspöknek. A második azonban, legalább látszatra, teljesen; mert, ha annyian maradhatnak Kis-Czellben a lelkek gondozására (pro cura animarum), a hányan szükségesek, akkor akár mindannyian ott maradhatnak; hiszen, ha a zarándoklások évadján mindannyian összefogtak, ha a nappalt megtoldták a kora reggellel és a késő estével, még akkor sem győzték egymagukban a sok zarándokot meggyóntatni, megáldoztatni és a sok istenitiszteletet elvégezni; mindig kellett még a szomszédságból, vagy messzebről is segítséget hívni. Azt kívánja tehát a püspök a kisczelli rendtársaktól: írják csak össze az idén is a hozzájuk jövő búcsusokat, hogy ezeknek sokaságával is lehessen bizonyítani, hogy legalább is öt rendtag szükséges a kisczelli plébánián. Egész tekintélyével áll tehát a püspök a kisczelleiek mellé, csak azt kívánja érte cserébe, hogy a benzések ezután is a régi tűzzel munkálkodjanak az Isten dicsőségének és a Boldogságos Szűz tiszteletének terjesztésén.¹

Öten maradhatnának tehát a püspök szándéka szerint ezentúl is a kisczelli plébániának gondozására a kisczelli kolostorban! Ki lesz ez az öt? Mikor a föl-oszlató biztosok sorba kérdezik őket egyszer, hol szeretnének tartózkodni, ha majd az öt hónap eltelik és nem maradhatnak tovább együtt, akkor Nemes apát, Németh, Hári, Pausz és a két fráter azt jelenti, hogy ők továbbra is Kis-Czellben szeretnének maradni; Majthényi a nógrádmegyei Mohorán szeretne meghuzódni, Károly és Herczeg szülőföldjükre, az előbbi a sopronmegyei Szabadbárandra, az utóbbi Nagy-Szombatba akarnának költözködni.²

Az ügy ezzel még nem jutott dülőre. A mint az öt hónap leperdül, a biztosok nem tudnak mit csinálni. Kérdezik megint a helytartótanácsot, mit tegyenek? Az pedig, mintha nem akarna dönteni, megint csak azt válaszolja, hogy annyian maradhatnak ezentúl is a kolostorban, a hányan szükségesek a lelkipásztorkodáshoz, a többinek pedig azonnal ki kell költözködni.³ Mintha nemes versengés támadt volna erre a rendtársak közt: az apát és Hári kivonulnak a kolostorból a helységbe lakni és a többi ötnek biztosítják a régi rendes lakást a kolostorban.⁴

Soós biztos azonban most sem tud megnyugodni ezen a megoldáson. A mint az utóbbi rendeletet kapja, megküldi annak mását mindjárt Várdonyi biztos-társának és kíséző levelében arra szólítja föl, közölje a parancsolatot mindjárt a kolostor lakóival, hogy ahhoz alkalmazkodhassanak. Nem is titkolja, hogy ő mit tart erről az ügyről; azt, hogy a helytartótanács itt «a lelkek gondozására» («pro cura animarum») kifejezésen nem értheti azt a munkát, mely a zarándoklá-

¹ Oklevéltár 119. sz.² Acta abol.: 1787 febr. 27.³ Oklevéltár 123. sz.⁴ Oklevéltár 126. sz.

sok idején szakad a papok vállára, hanem csak a rendes plébániai munkát; a helytartótanács ezen írása szerint tehát csak annyi pap maradhat a kolostorban, a hány ezt a rendes munkát győzi, talán kettő, vagy, ha a mostani plébános, Pausz Ámánd, egymaga is meg tud felelni, csak ő, a többinek tehát el kell hagynia a kolostort. De, habár így vélekedik, azért nem erőlteti a dolgot; nem akarja maga megállapítani a számot, hanem fölszólítja biztostársát, Várdonyi sőtisztet, intézkedjék ezen ügyben, még pedig a benccésekkel egyetértve, mert azoknak kell legjobban tudni, hány ember szükséges a kisczelli munkához, természetes, a rendes plébániai munkához. Azoknak pedig, kik majd benn maradhatnak a kolostorban, át kell adni a fölirt ingóságokból mindazt térítvényre, a mi a lakáshoz és a berendezéshez nagyon szükséges. Az első biztos tehát a másodiknak engedi át a kényes ügyben való intézkedést.¹

Nem tudni biztosan, mint mozgatta Várdonyi az ügyet; valószínű, hogy ő is sokallott öt benccést Kis-Czellben, mert Pausz Ámánd megint a püspökhöz fordul segítségért. Az pedig a maga súlyos válaszával eldönti az ügyet, még pedig a kisczelli rendtársak örömeire és javára. Abból a rendes körülmények közt bizonyára igaznak ismert tételből indul ki, hogy annak megállapítására, hány pap szükséges valamely plébánia teendőinek elvégzésére, első sorban a püspök illetékes. Ő pedig mindjárt a föloszlatáskor azt jelentette a helytartótanácsnak, hogy a kisczelli plébánia munkájának elvégzésére öt pap szükséges, s ettől a nézetétől most sincs semmi oka eltérni; s ezt a nézetét semmiféle királyi rendelkezés sem döntötte meg. A helytartótanácsnak a föloszlató biztoshoz intézett és másolatban ő neki is megküldött irata pedig nemcsak nem gyöngíti, hanem még erősíti az ő nézetét, még pedig annál hathatósabban, hogy az eltörlés idejében hozzá küldött rendelet oly intézkedést kívánt tőle, mely a kisczelli hivektől távol tart minden lelki megrövidítést; valamivel később megint oly rendeletet kap: nyilatkozzék, hány papot tart szükségesnek Kis-Czellben; erre nyilatkozott: ötöt tart szükségesnek; s ezen nyilatkozatában nyilvánuló meggyőződésén nincs oka módosítani. Azért meghagyja Pausz Ámándnak: jelentse ki Várdonyi sőtiszt előtt, kit különben szívből üdvözöl, hogy püspöki véleménye, melyet annak idején a helytartótanács elé terjesztett, eddig miben sem változott, ennél fogva újabb fejedelmi rendelkezésig öt pap szükséges a kisczelli plébánián, annyi benccésnek kell tehát ott a kolostorban helyet adni; bátran teheti ezt a biztos, mert ezzel a vállalásnak semmi, de semmi kára sem támad.² Erre a két biztos is megadja magát s meghagyja az öt rendtagot kolostorában, de most is, mintha csak kényszernek engedtek volna, határozottan kijelentik, hogy a helytartótanácsi

¹ Oklevéltár 124. sz.

² Oklevéltár 125. sz.

rendeletnek püspöki magyarázata előtt hajoltak meg.¹ S ezzel megszimult az érdes ügy. Nemes Gáspár apát és Hári Krizolog künn élnek a községnek 8. számú házában özvegy Csepinénél, Majthényi Ignác, Németh Kelemen, Károly Fábián, Pausz Ámánd és Herczeg János a kolostorban maradnak. Pausz a világ szemében a plébános, Károly veszi át a közös háztartásnak gondját; ideiglenesnek tartják azonban mostani állapotukat; azt hiszik, a plébániák rendezésekor dül el majd igazán a sorsuk.²

Még jobban örül a bizonytalan jövő a két megtért rendtársnak szívében. Fest György már kora fiatalságában, úgy a huszadik évében, kerül megtért testvérként a kisczelli kolostorba s annak templomában előbb hegedűsként és énekesként, csakhamar mint karmester és sekrestyés szolgál. Mikor már husz éven át mocsoktalanul élt a kolostorban és hűségesen, pontosan végezte minden dolgát, apátja és konventje utján arra kéri a főapátot: biztosítsa ő is őt arról, hogy megtért testvérként holta napjáig maradhat a kisczelli kolostorban. A főapát tanácskozik a rend öregeivel, aztán, nézve-látva a könyörgőnek feddhetetlen életét és husz éves szolgálatát, a tisztos multból ugyanolyan jövőt remélve, enged a megtért testvér óhajának és a maga részéről is biztosítja őt arról, hogy holta napjáig lesz asztala, szobája és ruhája ott a kisczelli kolostorban, ha tisztos multjáról meg nem feledkezik s el nem fajzik. Mióta ezt írásba foglalták,³ azóta már 18 év mult el, György fráter tehát már az 57-ik évét tiporja és most alighanem a kiszabott 150 frt pénzsegítséggel kell 36 éves munkásságának színhelyéről rideg idegenbe költözni, pedig beteges és hibástestű.⁴ A másik megtért testvér, Vavrik Jakab, hét éven át szolgált már fráterként Kis-Czellben; még javakorában van, a 32. évét járja; nem hivatkozhatik főapáti biztosításra, nem kerüli el tehát az elküldést, pedig ő is gyöngetestű.⁵

A fölloszlató biztosok is látják a két testvérnek rideg jövőjét; könyörölnének is rajtuk, kérdezősködnék tehát már február 16-án a helytartótanácsnál, mit tegyenek velük? Ott hagyhatják-e őket a kolostorban a misés tagok mellett, vagy utnak bocsássák őket egyszer s mindenkorra adott 150 frttal?⁶ Várnak, várnak a szegény fráterek az ítéletre, de nem tudják megvárni; könyörölnék a biztosokon és megkönnyítik a dolgukat: a fiatalabbik még azon a nyáron,

¹ Ugyanott 126. sz.

² Reverendissimus noster cum patre Chrysologo extra conventum in domo viduae cuiusdam Csepi nomine habitant et vicitant. Pausz Amandus, Ignatius, Clemens, Fabianus, Joannes ad instantiam illustrissimi nostri dioecesis pro continuanda devotione sub tractaurata patris Fabiani simul in conventu vivimus usque ad regulationem dioecesis. Pausz Á. 1788 febr. havában irt leveléből; pannonhalmi levéltár.

³ Az 1769 szept. 1. kelt iratnak másolata a fölloszlatás iratai közt.

⁴ Acta abol.: 1787 febr. 27.

⁵ Ugyanott. ⁶ Oklevéltár: 122. és 126. sz.

július 6-án, az öregebbik pedig az őszszel, november 15-én, száll sírba.¹ Nagyon is szívükre vették sorsukat.²

Az öt exbenczés miséspapnak tehát volna már biztos helye, a kolostor. Még nem is biztosak egészen erről, csak bizakodnak erősen a püspöknek erre törő akaratában, mikor rendezkedni kezdenek a kolostorban. A nélkülözhetetlenül szükséges butort, a lakásukon talált könyveket megkapták a felsőségtől; hogy egyéb szükséges helyiségük: konyhájuk, pinczájuk, éléstáruk ne álljon minden berendezés nélkül, kéri a lefoglalt edényeknek, eszközöknek egy részét; a felsőség hajlik kérésükre s 1787 augusztus 10-én kelt rendeletével utasította ily értelemben a fölslátó biztosokat, kik aztán november 19-én 107 frt 35 krnyi tárgyakat engednek át térítvényre, de csak használatra és egyelőre;³ kérnek és kapnak a lefoglalt borokból becsáron, később az árverésen is vesznek mindenfélét.

De fontosabb ügyet mozgatnak, az istenitisztelet ügyét szeretnék rendezni. Istenitiszteletüknek rendje eddig gazdag volt, messze földön nem látta az ember mását. Hétköznap reggel hétkor van az első kismise a kegyelemkáporna oltárán, utána még két ilyen következik; félkilenczkor van az öregmise ének- és zenekar kíséretével, követi még egy kismise; délután háromkor van a vecsernye, ötkor a litánia, mindkettő ének- és zenekar kíséretével, utána olvasómondás; a litánia végén az áldozatókehelyben levő szentséggel áldást adnak. Vasár- s ünnepnap nyáron félhétkor, télen hétkor van az első kismise a kegyelemkáporna oltárán, melyet rendesen még két ilyen követ, az utolsóhoz sorakozik a litánia ének- és zenekar kíséretével; nyolczkor tartják a német szentbeszédet, kilenczkor van a szentséges öregmise, tízkor a magyar szentbeszéd, tizenegykor az utolsó kismise; délután kettőkor van a magyar és német hittanítás, háromkor vecsernye az ének- és zenekar kíséretével, ötkor litánia szintén az ének- és zenekar kíséretében, utána olvasómondás.⁴

¹ A czelldömölki plebánia «*Protocollum ecclesiae Dömölkiensis*» című könyvének 1834. okt. 25. kelt följegyzéséből. — Fest haláláról szól az Oklevéltár is, 126. sz.

² Frater Georgius Fest cum Jacobo collega suo ante exuionem, sine pensione, ex nimia rei apprehensione, mortui sunt, uno eodemque anno (1787.), distinctis tamen mensibus. Pausz Ámádnak 1788. februári leveléből, pannonhalmi rendi levéltár.

³ Ekkor kaptak: 1. a pinczájukba 8 üres hordót 59 frt 34¹/₂ kr értékben, — 2. az ebédlőjükbe 64 tárgyat 30 frt 31 kr értékben: 1 czinn leveses tálat, 24 ugyanolyan anyagú tányért, 5 ugyanolyan anyagú tálat, 5 ürmös bornak való üvegkorsót, 2 aczél hamvvevőt, 1 kis csöngetyűt, 1 tölgyfa-asztalt, 6 gömbölyűre köszörült palaczkot, 1 virágos sárgaszövetű függönyt, 2 czinn szenteltvíz-tartót, 1 vasabroncsos vízcsöbört, 1 puhafás régi vízajtárt, 1 barnára festett puhafás étkezszekrényt, 1 asztalkendő-prést, 8 régi börszéket, 2 rézgyertyatartót, 2 üveg-sótartót, — 3. konyhájukba 40 db. különféle konyhaedényt és konyhaeszközt 12 frt 24¹/₂ kr értékben, — 4. a konyha melletti szobába 1 puhafás régi asztalt 6, 1 régi nyujtódeszkát 1 kr értékben, — 5. éléstárukba 5 ócska tárgyat 22¹/₂ kr értékben, — 6. a 4. számú szobába a keményfás szekrényű faliórát 10 frt értékben, — 7. az éttermükbe hívó kis harangot 4 frt 24 kr. értékben. Acta abol.: 1787. nov. 19. 4 Abol. acta; MMM.

Nem szegett szívvvel szolgálnak tehát az oltárnak, azért szegénységüktől is telik ének- és zenekarra, mely most, az eltörlés évében hat emberből áll: Deső József hegedős és trombitás, Genser János altista, Kugelman Menyhért basszista és trombitás, Moar György discantista, Preith Frigyes tenorista és trombitás, Tichy Antal orgonista a tagjai, karmestert épen most keresnek az élükre.¹ Költségét évenként 613 frt 54 krnak veszik.² S ily bőségben szeretnék megtartani ezentúl is az istenitiszteletet, de hamar kijózanultak ezen vágyukból, mert hallják, hogy le kell mondaniuk az ének- és zenekarról; az istenitisztelethez egyébként mulhatatlanul szükségesekre megkapják a pénzt benyújtott nyugtatóványért időről-időre a sóhivataltól.³ A hangszereket a föloszlatók lefoglalták.

Már az ajtó előtt Szent Benedeknek ünnepe, melyet az apátság belső örömmel és külső díszszel-fénnyel szokott megülni; most az apáti nagymiséhez szükséges díszjelvények, misemondó ruhák zár alatt vannak. Az apát a fejedelem elé terjeszti az ügyet, az pedig megparancsolja a biztosoknak, s épen az ünnep előtti napon érkezik meg a parancsolatja, hogy ezer forintnyi szükséges díszjelvényt és ruhát adjanak át az apátnak, még pedig három aranygyűrűt, két aranylánczot, arany mellkeresztet, brillántos aranyrózsát, pásztorbotot, ezüst gyertyatartót és hamvvevőt, ezüsttálczát, ámpolnákat és kis botot, az ezüst köpeny-csatot, a főpapi miséhez való ruhákat és öt darab ezüstszalú szövetet.⁴

Le kellett volna vetniük benzés ruhájukat, mert a fejedelem akarata szerint ezentúl a világi papok ruhájában kell járniuk. A hamar parancsnak azonban későre sem engedelmeskedhetek volna, mert nem volt miből megszerezni a rájuk parancsolt ruhát. Tudták azonban, hogy annak idején a felsőség a föloszlatott jezsuita-társaság miséspap-tagjainak, ha átléptek valamely egyházmegyébe, száz forintot adott, hogy a világi papoknak ruháját megszerezhessék; azt is hallották bizonyára, hogy a mostani föloszlatásnál is ugyanannyit rendelt a fejedelem a volt misés rendtagoknak, hogy a rájuk parancsolt ruhát megvehessék. Azért ők is úgy törekeshetnek a rájuk szakadt bajból menekülni, hogy az apát a maga és hat rendtársának nevében zörget a helytartótanácsnál a szükséges költségért, s valószínű, hogy nem hiába.⁵

¹ Abol. acta; LLL.

² Oklevéltár 107. sz.

³ Az apát havonként kíván az istenitisztelethez 13³/₁₀ frtot, még pedig gyertyára (9 font 54 krjával), 8¹/₁₀, borra (30 itcze 6 krjával) 3, tömjénre (1/2 font 36 krjával) ³/₁₀, olajra az öröklámpához (5 font 21 krjával) 1³/₄, ostyasütéshez való lisztre (3 itcze 3 krjával) ³/₂₀ frtot. Oklevéltár 121. sz.

⁴ Abol. acta: 1787. márcz. 20. VV.

⁵ Abol. acta: 1787. máj. 19. RR. — Az apát folyamodásában látni a szükségeseknek tartott felsőruhadarabokat, s így megismerkedhetünk a világi papoknak akkori ruházódásával és annak értékével. Szükséges az apát szerint 1. egy háromfonalas szövetű papi ruha (reverenda), ára 24 frt, — 2. ugyanolyan szövetű papi díszköpeny (pallium), ára szintén 24 frt, — 3. posztóbból készült utiköpeny, ára 22 frt, — 4. papi öv,

A mint láttuk, a Mária-szobornak tizennégy díszes öltözékét is összeirták a föloszlató biztosok, valamivel későbben ezeknek nagy részét is Budára küldötték a többi drágasággal. Hogy a hívő nép ne botránkozzék meg a csupasz szobron, Pausz Ámánd plébános jóindulatú gazdagok erszényéhez fordul s azok adományából 172 frton nagymáriaczei mintára a szobor elé a törzset eltakaró kárpitot, föléje pedig mennyezetet készítettett tűzben erősen aranyozott rézlemezről.¹

Egy rendtárs sem örült az új életnek, de mindannyiuk közt legtöbbet bajoskodik Pausz Amánd plébános; mindig tele van panaszszal. A búcsusok József fejedelem idejében valamennyire megfogyatkoztak ugyan, de azért elég szép számban jöttek, köztük sokszor olyanok is, kiket azelőtt tárt karral fogadott vendégül a kolostor, s a kiket Pausz most sem szeretett volna elhanyagolni; a búcsusokat kísérték sokszor papjaik, kik a népet az uton ájtatos rendben tartották, Kis-Czellbe érkezésük után pedig készségesen segítettek a gyóntatásban s az istenitiszteletnél. Most, hogy uraságukból kiestek és a sovány nyugalomdíjon tengődnek a rendtársak, kevesükből is juttatnak vendégeiknek, de ez a kevés nem soká győzte a vendéglátó szivességet. S mivel a segítő vendégpapok a plébániának szolgáltak, Pausz Ámánd a plébánia révén akarta volna őket megvendégelni; ügyeskedett és erőlködött tehát a kegyurnál, az új uraságnál, hogy valami segítséget nyerjen e célra. Nem szívesen hallották kérését, s hosszas igyekvés után is csak azt nyerte, hogy az apátsági zöldséges kertnek a felét ingyen, a másik felét pedig 12 frt évi bérért használhatta. De nem sok hasznot látott belőle, mert az idegen embereket ugyan kizárhatta belőle a maga költségén készítettett földhányással és kerítéssel, de nem a szárazságot s nehezen kapta meg az egésznek hasznából a feléért fizetett bért. Úgy segített végre Pausz a szorult

ára 3 frt, — 5. posztóbból készült mellény (camisol), ára 5 frt, — 6. bőrnadrág, ára 6 frt, — 7. két papi sapka, áruk 3 frt, — 8. kalap, ára 2 frt, — 9. két pár gallér, áruk 1¹/₅ frt, — 10. ugyanannyi harisnya, áruk 2¹/₅ frt, — 11. egy pár keztyű, ára 3/4 frt, — 12. egy pár czipő, ára 1¹/₂ frt — 13. egy pár csizma, ára 5 frt, összesen 99 frt 39 kr; mind a hétnek kellene tehát felsőruhára 697 frt 33 kr.

¹ Nuper dierum missum est salis perceptori decretum, ut illico omnia vasa sacra, omnes vestes sacras, alle Marien-Kleider, quibus aliquid auri aut argenti inest, ad administraturam deferat, exceptis duobus depexis calicibus, una lampade, ostensorio et vilioribus sacris vestibus. Consequenter ne statua gratiosa Virginis nostrae sic spoliata ac denudata scandalum potius, quam pietatem accurrenti et devotizanti populo praebeat, ego ex liberalitate quorundam potentium benefactorum ei ex lamina cuprea stark in Feuer vergolbt curo dependentias, vulgo Fürhänge una cum baldachino ad eam omnimodam normam, quam icones praesefereunt Cellensis Virginis in Styria; res me constat 172 fl. Pausz Ámándnak 1788. februárjában kelt leveléből. — Valamivel később írja a «Decr. reg. 1777.» utolsóelöltti lapján: Anno 1788. die 17. Aprilis levata est statua gratiosa Beatae Mariae Virginis sine indumentis in ara sua consueta, cuius antipendia ex lamina cuprea fortiter igne inaurata ex subsidio devotorum Mariophilorum curata sunt, constant 160 fl. — A két összeg közti különbségen tán úgy igazodhatunk el, hogy az előbbi volt a munkára szánva, az utóbbi pedig a munkáért fizetve.

helyzetén, hogy a hivek jámbor adományaiából szánt a felsőbbség engedelmével a zarándok paptársak eltartására napi 36 krt.

Csak egyben bővelkednek a kisczelli rendtársak: lakásban. A kormány eltért ugyanis eredeti szándékától, nem épített külön plébánialakot, hanem meghagyta a plébánost és segítőit a kolostorban, melynek 14 helyiségében kényelmesen fértek el maguk s kényelmesen szállásolhatták el a búcsujárások idején papvendégeiket is. A ház most is ép és erős, az uraság azonban mostohán bánik vele s a mellékhelyiségekből alig juttatott a plébánosnak; megkapta a konyhát, az élestart azonban már az uraság tartotta vissza magtárnak, azért ott van a folyosón, vagy valamelyik lakószobában a plébánosnak lisztje és más élelmiszere; megkapta a pinczének is egy kis darabját ingyen, a többiért azonban 12 frt évi bért kellett fizetnie; kocsiszint is kapott, de ez rövid idő múlva olyan gyarló állapotba került, hogy csak alig áll, pedig már elégszér folyamodott a kijavításáért; istállót nem kapott s hogy legyen tehenei számára helye, a düledező kocsiszinben rakatott a maga pénzén választófalat s úgy rekesztett el a szinből egy kisebb részt istállónak. Van tehát miért panaszkodnia a plébánosnak, s a bőséges panasznak azzal a sóhajtással szakad vége: Isten mentsen meg minden plébánost ilyen kegyurtól, ki lelkére tudja venni, hogy plébánosát disznópásztor sorsára juttassa. Nem lágymeleg, de hideg volt tehát az új uraság a réginek maradékaihoz.

Csak ilyen volt az épületekhez is. Ha valami gyarlóság mutatkozott rajtuk, fázott minden költségtől, nem is javítottak szinte semmit az épületeken, azért csakhamar ütöttek-kopottan állanak ott az uraság szégyenére. Az ősi templom ott Pór-Dömölkön segítelen öregségében düledez már, nem is tarthatnak már benne istenitiszteleket; a kisczelli új templomnak falazata még ép erőben van, tetőzete azonban már összerogyóban.

Ha fősvény módjára szorongatja az erszény nyakát az új uraság, mikor a plébánia tisztos ellátásáról és az épületek javításáról van szó, a lelkiismeretesség szemességével vizsgálgatja a plébániának másunnak szürenező jövedelmét és annak fölhasználását. A búcsujáró hivek most is mutatják hálájukat a templom iránt, nemcsak szóval, hanem tettel is; az egyik pénzadományyal segíti, a másik gyertyákat és apró viasztárgyakat vesz s ezzel juttat kis hasznot a templomnak, a pörsöly is csöppent valamelyes jövedelmet, a harangozás is fizet valamelyes csekélységet. Ezt a több érből folydogáló jövedelmet a sekrestyében őrzik, eleinte a vásárhelyi uradalom emberei, Péntes László, Klein Ferencz szedik és gondozzák, Várdonyi sótiszt is vigyáz egyidőben rája, később a pénztárnak kulcsa a község birájánál van; e pénzből kapja a plébános a maga kezével, a falu birájának, esküdtjének és a sekrestyésnek aláírásával is megerősített iraton

az istenitisztelethez szükségeseket, év végével pedig mindenről pontosan számol a püspökhöz és a helytartótanácsához küldött kettős irásban, melyeket a község birájának és egyik esküdtjének is alá kell írniuk. Ezen pénztárból fizette később Pausz Ámánd a búcsusokkal jövő papoknak ellátását s a vásár- és ünnepnapi katecheta jutalmát is. És alapos oka volt az új uraságnak a takarékos gazdálkodásra, mert a budai országos számvevőség összefoglalja a föloszlató biztosoktól beküldött iratokból a föloszlatás eredményét; nem örvendetes kép tárul föl előtte. Ilyen ez a kép.

Vagyoni állapot. 1. Készpénz 223 frt 43¹/₂ kr, — 2. tőkék: a) alapítványiak 5810 frt, b) az apátságéi 2584 frt 12 kr, — 3. künn levő követelés 60 frt 27 kr, — 4. a pördömölki jószág jövedelme 837 frt 12¹/₄ kr,¹ — 5. Kis-Czellnek évi haszna 902 frt 52 kr,² — 6. a várdai s kisjenői jövedelem 267 frt.³

A három jószág jövedelme tehát 2007 frt 4¹/₄ kr; ha levonjuk belőle a 434 frt 24 kr évi költséget, marad tiszta jövedelemnek 1572 frt 40¹/₄ kr; ez pedig 4¹/₂ százalékkal számítva 34948 frt 14⁴/₉ krnyi tőkének felel meg.

Ha nézzük a haszonhajtó épületeknek értékét, 1. Pór-Dömölkön 2640 frt 36 kr,⁴ — 2. Kis-Czellben 2257 frt 31 kr,⁵ — Várdán és Kis-Jenőn 805 frt 5¹/₂ kr,⁶ akkor 5523 frt 12¹/₂ krnyi összeget kapunk, s ha ennek 10 százaléknyi összegét (552 frt 19¹/₂ krt) levonjuk a tőkéből, marad 34395 frt 55⁷/₃₆ krnyi tőke. Ha

¹ Még pedig a) a három házas zsellér fizet 3 frtot, — b) a két házatlan zsellérnek 12 napos robotja 10 krjával 4 frt, — c) a 2¹/₄ jobbágyteleknek 117 igás napszáma 20 krjával 39 frt, hosszú fuvarja 1¹/₂ frt, — d) ugyanazoknak élelmiszer-tartozása 51 krjával 1 frt 53³/₄ kr, — e) ugyanazoknak kilenczede 4 frtjával 9 frt, — f) az uraság telkére építkezett lakosok bére 55 frt, — g) a különböző dűlőkben fekvő 10 darab szántóföldnek, összesen 246 holdnak, jövedelme a vetőmag, megmunkálás, aratás, meg cséplés költségének levonása után 592 frt 5¹/₂ kr, — h) a négy helyen fekvő s összesen 170 kaszás rétekek jövedelme a munka levonása után 99 frt 30 kr, — i) a juhászat haszna 32 frt 12 kr (évi jövedelem: 1. 35 bárány 30 krjával 17 frt 30 kr, — 2. 35 fejős juhtól fizet a juhász szerződése szerint 1 itcze vaját 18 krjával, sajt helyett 12 krjával 14 frt 42 krt — 3. 190 juhtól kétszeri nyírésre gyapju 30 krjával 95 frt, — 4. kiadás a 190 juhnak szükséges sóra, szénára, szalmára 30 krjával 95 frt).

² Még pedig 1. az uraság telkén épült házaknak s a hozzájuk adott földeknek évi bére 827 frt 1 kr, — 2. a föloszlatás óta bérbe adott házaknak évi bére 63 frt 51 kr, — 3. a nyolcz házatlan zsellér védelem-pénze 12 frt.

³ Még pedig 1. a kilencz urasági ember Várdán fizet házbérül, robotul s más urbéri tartozás czimén készpénzben 21 frt 22 krt, — 2. a kisjenőinek fizetnivalója 3¹/₂ frt, — 3. a 4 igás és 5 kézi robotjuk 24 és 12 krjával 27 frt, — 4. az 58. számú urasági háznak bére 3¹/₂ frt, — 5. ezen háznak zsellérje 3 frt, — 6. a korcsmának évi bére 50 frt, — 7. a 15 mérős szántókért 5 frt 37¹/₂ kr, — 8. a 16 kaszás rétekéért 14 frt, — 9. a malom jövedelme 139 frt.

⁴ A major és juhászlakás.

⁵ 1. A templomnak támaszkodó viaszbolt, a 15. számú ház, 72 frt 47 kr, — 2. a bolt 30 frt 42 kr, — 3. a 9. számú ház, a lakatos és kertész lakása, 258 frt 31¹/₂ kr, — 4. a kertben levő két pincze 193 frt 57 kr, — 5. a 18. számú ház, melyben urasági népek laktak, 1259 frt 6 kr, — 6. a 35. számú ház, a mészáros lakása, 370 frt 48¹/₂ kr, — 7. a 34. számú téglavető 71 frt 39 kr.

⁶ 1. Az 5. számú várdai ház, a korcsma, 207 frt 47¹/₂ kr, — 2. a várdai malom, melynek száma 7, 466 frt 50 kr, — 3. az 58. számú kisjenői ház 190 frt 28 kr.

nézzük azon épületeket, melyek közvetlen nem hoznak hasznot, de a gazdálkodáshoz szükségesek, akkor ezeknek értéke 1. Pór-Dömölkön 1192 frt $41\frac{1}{2}$ kr,¹ — 2. Kis-Czellben 9716 frt 56 kr,² összesen tehát 10909 frt $37\frac{1}{2}$ kr; ha a fönn-tartáshoz szükséges 10 százalékot, 1090 frt $57\frac{3}{4}$ krnyi összeget levonjuk s a maradékot a tőkéhez toldjuk, kapunk 44214 frt $34\frac{17}{18}$ krnyi tőkét. Van ezeken kívül még néhány épület, melyekből földi haszon nem árad, a melyeknek értékét itt tehát csak megemlítjük, ilyenek: 1. a kisczelli templom (11132 frt 29 kr), — 2. a kisczelli Anna-kápolna (197 frt 30 kr) — és 3. a Flórián-kápolna (207 frt 31 kr).

Ha tekintjük a felsőmesteri két szántót, melyek 4 frt 3 kr évi haszonnal járnak, és a két rétet, a melyeknek évi haszna 4 frt 30 kr, akkor a becsárukat, 300 frtot, el kell fogadnunk helyesnek; ha a sági három szőlőnek 814 frt 47 krnyi,³ a nagysomlyói szőlőnek s épületének 1695 frt $25\frac{1}{4}$ krnyi értékét a tőkéhez csatoljuk, lesz 55709 frt $9\frac{4}{9}$ krnyi tőkénk.

Ha ezek után számbaveszszük 1. az első árverésnél, 1787. február 28-án, befolyt 764 frt $41\frac{1}{2}$ kr, — 2. a második árverésnél, 1787. november 5-én, és néhány következő napján kapott 2174 frt $4\frac{1}{2}$ kr összeget, — 3. a kisczelli kolostorban maradt öt rendtagnak helytartótanácsi rendeletre használatul adott 107 frt 35 krnyi ingóságot, — 4. az ugyanazoknak ugyanolyan rendeletre kiszolgáltattott 207 frt $41\frac{1}{4}$ krnyi bort, — 5. az eladott 11 frt 10 krnyi boralját, — 6. a gazdaságnak átadott állatokért, természetnyért és eszközökért járó becsértéket, 1470 frt $1\frac{1}{4}$ krt, — 7. a már Budára küldött 8715 frt $31\frac{1}{2}$ kr értékű templomi ruhát és drágaságot,⁵ — 8. a kisczelli templomnak az istenitisztelel folytatására hagyott ingóságnak 2299 frt $29\frac{1}{2}$ kr értéket, — 9. a Nemes Gáspár apátnak 1000 frtban átadott apáti díszjelvényeket és ruhákat, megkapjuk az

¹ 1. A 3. számú majorosház 409 frt $48\frac{1}{2}$ kr, — 2. a cséplőszin 45 frt, — 3. a szénaszin $12\frac{1}{2}$ frt, — 4. a 4. számú hajduház 130 frt 52 kr, — 5. a 8. számú pástorház 132 frt 24 kr, — 6. a magtárnak használt régi templom 462 frt 37 kr.

² 1. A 17. számú ház, a kolostor 9675 frt 32 kr, — 2. a templom körül levő 3 kut 41 frt 24 kr.

³ Még pedig 1. a Nemes szőlő 200 frt, — 2. az épületje 314 frt 33 kr, — 3. a Pápista szőlő s gyümölcsfái 180 frt 39 kr, — 4. az Esztergályos szőlő a gyümölcsfáival együtt 121 frt 12 kr. — A két utóbbi szőlőért hegyvámul s tizedül az uraságnak $74\frac{2}{3}$ itcze bort, kappanpénzül meg 1 frtot kell fizetni, a szőlőkerülőnek is jár 40 kr, a megművelésük 72 frt 28 krba kerül, a vinczellér fizettsége 23 frt 24 kr, a jövedelem pedig a várható 150 akó borból $1\frac{1}{2}$ frtjával 225 frt; a tiszta jövedelem 29 frt 8 kr.

⁴ A nagysomlyói 60 kapás szőlőnek értéke a gyümölcsfákkal együtt 1502 frt 30 kr, várhami tőle úgy 120 akó bort, a melynek értéke, minden kiadás leszámítása után 1 frt 15 krjával 150 frt; az uraságnak hegyvámul s tizedül 6 csöbör, vagyis $1\frac{1}{2}$ akó bor, készpénzben pedig 36 kr jár; az épületjének értéke 192 frt 55 kr.

⁵ Az 1787. augusztus 24-ikén kiadott budai kimutatás szerint beküldöttek már 8572 frt $9\frac{1}{4}$ krt, az 1787. szept. 24-ikén kelt kimutatás szerint még 143 frt $22\frac{1}{2}$ kr. értékű templomi fölszerelést. Abol. acta; 1790. febr. 8.

apátságban talált természetmények, gazdasági eszközök, drágaságok stb. értékét 14280 frt 13¹/₂ kr összegben. Az apátságnak összes vagyona tehát 69989 frt 22¹⁷/₁₈ krt ér.

Az évi jövedelem pedig 1. a 8394 frt tőke után 3¹/₂ százalékos kamat 293 frt 47³/₅ kr, — 2. a bevett 17378 frt 36 kr,¹ készpénzből és pénzürtékből származó tőkének 3¹/₂ százalékos kamata 608 frt 15 kr, — 3. az összes jószágokból kerülő tiszta haszon 1572 frt 40¹/₄ kr; a föloszlatott apátságnak összes évi jövedelme tehát 2474 frt 42 kr.

Az évi kiadás pedig: 1. Nemes apátnak díja napi négy frtjával 1460 frt, — 2. a még élő öt rendtársnak: Maythény perjelnek, Németh seniornak, Károly szónoknak, Pausz plébánosnak és Herczeg szónoknak 300 frtos nyugalomdíj címén 1500 frt, — 3. az alapítványi lámpa olajára 7 frt 21 kr, — 4. a várépítési alapra 59 frt 46¹/₄ kr; — az összes kiadás tehát 3027 frt 7¹/₄ kr.

A vallásalap ennél fogva évenként 552 frt 25¹/₄ krnyi összeget fizet az apátságnak évi jövedelméhez, hogy az évi kiadásokat győzze; pedig a gazdaságban kellene most már látszania annak a változtatásnak, melyet a föloszlató biztosok tettek, és hozzá, Hári miséspap és a két fráter a halálukkal már apasztották a kiadást.² A vallásalap nem is remélhet mástól hamarosan javulást, csak a rendtársak kidőlésétől.

Mikor a budai számvevőség a dömölki apátságról készített kimutatását a helytartótanácsához küldi, kísérő iratában a föloszlató biztosok eljárását is fölülvizsgálja, nagyjában helyesnek és előírászerintinek mondja, talál azonban mégis csorbát, így 1. kár volt szerinte azt a 17 frt 2 krt, melyet már elmondott és elmondandó misékért a kisczelli sekrestyében talált, a rendtársaknak átadni, mert azon pénzhez azoknak semmi joguk sem volt; a föloszlatás napjától ugyanis az apátságnak mindene a vallásalapé, a volt benczések is mindenüket azon alapról kapják azóta. Mivel azonban, az apátnak nyilatkozata szerint, az volt a szokás náluk, hogy az egyes rendtársak az elmondott misékért megkapták a díjat, az így szerzett pénzt pedig a sekrestyében hagyogatták, hogy belőle havonként ötven frttal segítsék a rendes jövedelméből csak szükösen elégező apátságot, azért a számvevőség sem ítél valami ridegen a biztos tette fölött és a felsőségnek ítéletére hagyja, vissza kell-e fizettetnie ezt az összeget; — 2. azt sem látja

¹ 1. A talált készpénz 223 frt 43¹/₂ kr, — 2. a két árverésnél befolyt 2938 frt 46 kr és 218 frt 51¹/₄ kr, — 3. a künn álló adósság 60 frt 27 kr, — 4. az egyes földdarabok értéke 2814 frt 12 kr, — 5. a Budára szállított és a Kis-Czellben maradt fölszerelés és drágaságok 11015 frt 1¹/₄ kr, — 6. a rendtagoknak használatra átadott házi eszközök 107 frt 35 kr.

² Vermögensstand der in der Steinamangerer Dioecese und Eifenburger Comitatus den 24. Jener 1787. aufgehobenen Benedictiner Abtey zu Dömölk oder Kleinzell. Készítette: Ofen, den 8. Februar 1790. (die) föniql. hungarische Landes Buchhalterey. Pecsétes eredetije a föloszlatás iratai közt az Országos levéltárban.

jó szemmel a számvevőség, hogy a biztos a becslésre összehívott mesterembereket és más embereket a rendesnél jobban fizette; megadta ugyanis tizenegyüknek azt a napidíjat, a mit kívántak, s ezzel jócskán többet adott annál, a mi az ilyen becsüsöknek jár, még pedig egészben $31\frac{1}{4}$ frttal; ezt a többet vissza kellene vele vagy velük fizettetni, annál is inkább, hogy nyolcz napon át még az élelmüket is megfizette 8 frt 45 krral. A győri aranyműves még jobban járt, mert 3 frt napidíjat és ezen fölül még élelmet is kapott 6 frt 58 kr értékben; ettől a becsüstől is bátran lehetne 11 frtot visszakövetelni. A vármegyei tanuknak a rendes élelmen kívül fizetett napidíjat, a szolgabírónak adott 2, az esküdtnak adott 1 frtot nem sokallja, a fuvardíjaik összegét azonban igen, mert fölösen jártak-keltek Sömjén és Kis-Czell között. Mindezen ügynek végleges rendezését a számvevőség szintén a felsőségtől várja. Áttér aztán a számvevőség a föloszlató biztos munkájának díjára. Szerinte Soós Pál Zala vármegyének ügyésze s mint ilyen megkapta a föloszlatás egész ideje alatt a rendes fizetését, azért a föloszlatás külön munkájáért csak azt várhatja, hogy költségeit megtérítik és valami jutalomban részesítik. A biztos maga írja össze, hány napot töltött útban-munkában, mennyit költött ezen idő alatt magára s egyéb szükségletekre. Ezen összeírás és a számvevőségnek jelentése tiszta képét mutatja a föloszlató munka anyagi részének. 116 napjába került a biztosnak az egész munka, ezekből 104 az igazi munkára, 12 pedig az útra kellett; a föloszlatás nagyobb részében az új kasznár adta az élelmet $71\frac{1}{5}$ frt értékben, részesültek belőle a vármegyei tanuk és a győri ötvös is; a második árveréskor Kis-Czellben töltött 15 nap alatt élelmezésért összesen $8\frac{1}{4}$ frtot fizetett a vendéglőben, utazásai közben élelemre 7 frt 17 krt, alkalomra, borralalóra, szénára $12\frac{1}{2}$ frtot, a türjei útra 3 frtot, póstaköltségre 4 frt 8 krt, egy gyalogpostára Zalából Kis-Czellbe 1 frt 18 krt, íródeákjának az ellátáson kívül napi 30 krt 94 napon át, iratok másolásáért $10\frac{1}{2}$ frtot, összesen tehát nem egészen 99 frtot költött. A számvevőség takarékosnak nevezi a költséget; s ha nem is látja minden egyes tételnél a nyugtátványt, hanem a biztosnak a tisztességre és lelkiismeretére való hivatkozását, mégis azt ajánlja a felsőségnek, fizettesse ki ezt a költséget; de megszerzi ezt még azzal az indítvánnyal, juttassanak Soós Pálnak fáradozásáért harmincz aranyat.¹ S mivel a föloszlatott apátságnak anyagi állapotát ilyen

¹ Ugyanott. — Milyen takarékosan bánt a pénzzel Soós Pál, mutatja részletes számadása. Mikor 1787 június 17-ikén megindul Zalaegerszegről Kis-Czellnek, Türjéig fizet az előfogatos kocsisoknak, kik másfél állomáson át viszik, 12 krt; innen Kis-Czellig fizet az előfogatos kocsisoknak, kik két állomáson át a szomszéd vármegyébe viszik, borralalóul és szénára 40 krt, magára az egész uton nem költ; a mint este megjön Kis-Czellbe, vacsorája 24 krba kerül. Másnap keresi-kutatja a plébániának jövedelmét, ebédre magának és íródeákjának 40 krt fizet, vacsorát nem eszik. Mikor másnap az apátságnak két konyhalovával visszaindul Zalába, az egész uton Zalaegerszegig mit sem költ magára, a kocsisnak ad borra, szénára és a visszatért előre nem

szomorúnak látja, azért ráró szemmel nézegetődik, hol használhatna még valamit a vallásalapnak; azt ajánlja tehát, hogy Hegyesy Krisztinának 500 frtos hagyományát be kell hajtani, hogy a Russ- és Vörös-adomány után is kell még nézni, nem lehetne-e belőlük valamit kapni.

Soós biztossal nem fizettették meg azt a pénzt, a mivel többet fizetett a becsüsöknek s a mit az élelmezésükre költött.

Mikor ezt a kimutatást készítették Budán, a kisczelli exbenczéseknek hároméves számkivetése valamelyest szelidülni kezdett. Mint minden számkivetettnek, nekik is remény a kenyerük s reményüknek mintha hajnalodnék.

Sok baj, sok vész sűrűsödik, tornyosodik a koronázatlan fejedelemnek önkényes kormányzata fölé. Inség veri békében, szerencsétlenség sújtja háborúban; a népek elégedetlenkednek, ez az elégedetlenség elkeseredéssé fokozódik, Belgiumban már forradalomra nőtt, hazánkban sem riad már vissza a törvénytelenléstől; a szövetségesek gyöngülnek, az ellenfelek erősödnek. A kormányzatnak azelőtti nagy tekintélye sokat vesztett, a monarchiának és az uralkodóháznak fönmaradásáról van szó. A fejedelem érzi és érti mindezt, de érzi testében az életemésztő kórt is, pedig java korában jár még. Testi-lelki vívódások és kínlódások közt végre enged hűséges tanácsosai komor és sürgető intéseinek: legyőzi magát a monarchia és az uralkodóház javáért; 1790 január 30-ikán kelt iratával azon állapotba helyezi hazánkat, melyben tíz évvel azelőtt átvette; sok általános rendelkezése közül csak azt a hármat tartotta életben, melyekkel az emberiességnak akart főként szolgálni: a türelmi rendeletet, a lelkészrendezésről és a jobbagyokról szólót. A ki annyit rombolt életében a közért, kénytelen most a maga alkotásainak nagy sokaságát lerombolni a közért.

A kisczelli exbenczések, mint szerzetesek nyögték a fejedelemnek akaratát, mint magyarok súlyos ígának érezték kormányát, azért nem vetkőznek ki az emberségből és nem kárörömmel, hanem részvevő szívvel hallják, hogy életemésztő kór rágódik testén.

Még jobban indul meg szívük, mikor hallják, hogy a sír szélén dülöngő fejedelemnek az a szive vágya, hogy egészségeért az egész országban három napon át nyilvánosan könyörögjenek az Istennek. Négy nap mulva, 1780 február

látható szükségességre 30 krt. Mikor november 3-ikán megint indul Kis-Czellbe, Zalaegerszegtől Túrjég megy egyhuzamban, ott a korcsmában vacsoráért és szállásért 62 krt, a kocsisnak borra 6 krt ad; innen az első állomásra, Kis-Somlyóra ér, itt a korcsmárosnak vacsoráért és szállásért 45 krt, a kocsisnak mit sem ad. Eddig előfogatos lovakkal a maga kocsján utazott. Innen fogadott lovakkal megy Kis-Czellig s fizet másfél forintot. November 5-ikétől 19-ig fizet a kisczelli korcsmák egyikében élelemért (pro victu) 8¹/₄ frtot, tehát napjára 33 krt; visszatértekor azonban Nemes-Dömölkön fogad kocsit 5 frtért Zalaegerszegig s ezen útra, harmadfélnapinak számítja, a kocsisnak borra és szénára 30 krt ad. Országos levéltár: abolitionis acta benedictinorum Dömölkensium seu Maria-Zellensium, J.

19-ikén ér a fejedelmi kívánság a helytartóság útján a szombathelyi püspökhöz, innen másnap siet szét a megyébe a püspök parancsaként a plébániákra, hogy világosítsák föl a népet a fejedelemnek ezen jámbor óhjáról; minden templomban mondjanak a legközebbi három napon át szentséges öregmisét, mindegyikben mondják el a rendes imádságokon kívül még az «egy betegért» című imádságot, mise után mondják el a Jézus nevérol szóló litániát és annak imádságaihoz csatolják a beteg fejedelemért a rendelethez csatolt magyar imádságot; délután pedig a legalkalmasabb időben tegyék ki megint az Oltáriszentséget, imádkozzák el előtte megint a Jézus nevérol szóló litániát a délelőtti módon; de minden nem-lelkészpaprak is kötelessége a püspök akarata szerint újabb rendeletig minden miséjében elmondani a beteg fejedelemért az imádságot.¹ Nem tudni, mikor ért Kis-Czellbe a püspöknek akarata; nagyon valószínű, szinte bizonyos, hogy csak a már meghalt fejedelemnek egészségeért könyörögtek Istennek.

A mint a fejedelem őseihez tér 1790 február 20-ikán, megkönnyebbül és föllélekzik az ország.

Vas vármegye márczius elején (2—5.) gyűlésez és mohón ragadja meg az alkalmat, hogy kimutassa néhány újításra gerjedt haragját, el is határozza, hogy 1. a házasságok ügyei megint visszazállanak a szentszékekhez, — 2. a plébánosok megint szedhetik a stólát, — 3. megint állíthatni és látogathatni nagypénteken Krisztus-koporsóját, megint tarthatni nagyszombaton föltámadást, házakat is lehet megint szentelni, — 4. a fejedelem szavára bezárt sírboltokat megint szabadon használhatni.

A püspök sem marad el a megye mellől a házasságok ügyében, mert visszavonja mindazon engedményeket, melyeket fejedelmi akaratra tett. Másrészt azonban érzi, hogy a nagy, lelkes örömebe üröm csöppent a stólaszedés megengedésével, mert ezt a nép sok helyen nagy tehernek érezte; két tűz közé szorult: papjainak anyagi során szívesen segítene, de a hivek nagy sokaságának, különösen a másvallásúaknak haragját gerjesztené, ha ezt a stólaszedést erőttené. Hogy valahogy zavar ne támadjon a nép közt, óvást óvja papjait a hamaros cselekvéstől és azt ajánlja nekik, fogadják el a vármegyétől engedett stólát, ha népük önként és jóindulattal hozza, de világért se csikarják ki tőle fenyegetéssel vagy erővel sem ezt a stólát, sem más fizetést, melyet a boldogult fejedelem eltörölt; a másvallásúakkal pedig különös óvatossággal bánjanak, hogy panaszra igaz okuk ne lehessen. Kivánna azonban papjain segíteni, azért fölszólítja espe-

¹ A püspöknek 1790 febr. 20-án kelt latin levele és a hozzácsatolt magyar imádság a czelldömölki plébánia «Decr. reg. 1777.» című könyvében.

reseit, tanácskozzék mindegyikük kerületének papjaival, írja össze a bajokat és juttassa ő hozzá ezeknek jegyzékét, hogy ha másként nem lehetne rajtuk segíteni, akár az országgyűlésen is előhozassa őket.¹

A kereszteléstőlának ügye lassan érik, két év múlva hallani megint róla. Mikor az ország több egyházmegyéjében a stólat és a házak szenteléseért szokásos fizetést, melyet koleda néven ismertek, megint szedik a papok, a helytartótanács ezt a szokást eltiltja.² A püspök erre fölfrissíti a két évvel azelőtt kiadott rendeletét és megparancsolja: hajoljanak meg a felsőség akarata előtt és ne szedjenek stólat, ne szedjenek a házszenelésért pénzt hiveiktől, elfogadhatják azonban mindkettőt, ha a hivek önként és jóindulattal ajánlják föl.³

A nemzeti öröm zajába merül a püspök akkor is, mikor hallja, hogy a Gondviselés mérhetetlen jóságából az országnak kincse, ősi koronája megint visszakészülődik Budára, a meghalt fejedelemnek végső akarata szerint; azt hiszi, ez az alkalom méltó arra, hogy az egész hazával az egyházmegye is mutassa nyíltan országnak-világnak az angyali diadém visszaérkezten érzett szívbéli örömét, hogy Istennek hálát adjon ezen jóért és Istenhez könyörögjön a haza jövő boldogságáért. Mindezért meghagyja, hogy a legközelebbi vasárnap a szentmise után, a «Téged Isten dicsérünk» éneket ünnepiesen énekeljék el minden egyes templomban, a népet pedig ennek céljáról és okáról már előre fölvilágosítsák és buzgó imára serkentsék.⁴ Bizonyára nagy örömmel olvasták a parancsot Kis-Czellben, nagy örömmel teljesítették, hisz szívük óhajával és örömeivel összehangzott; de azért is, hogy az angyali diadémnek visszaérkezése nekik is szelidebb időket jelentett.

A benzések is föllélekzenek; az a remény biztatgatja őket, hogy rendjük is föléled megint. Somogyi Dániel főapát nem is nézi tétlen a kedvezőnek látszó időt, hanem igyekszik lendíteni a Rend ügyén. Két nappal a fejedelemnek halála után fölkeri Győr és Moson vármegyéknek rendjeit, segítsék ügyét, hogy a benzés rend megint életre kelhessen; megkeresi aztán az összes vármegyéket, hogy ügyét az országgyűlésen támogassák. Még tovább megy; a mikor Győr és Moson vármegyéknek ír, február 22-ikén gróf Pálffy Károly kancellárhoz is fordul és kéri, támogassa ügyét az udvarnál. Igazi siralomnak írja a maga sorsát; egyszerre csak idegennek nézték ott, a hol kevéssel előbb még otthon volt; mások kegyéből juttatott sovány nyugalomdíjon élődik, holott azelőtt neki is, meg

¹ Szily püspöknek 1790 márcz. 12-én kelt levele a «Decr. reg. 1777.» című könyvben.

² A püspök 1792 okt. 24-én írja, hogy a helytartótanács 1792 szept. 7-én kelt rendeletével «desumptio stolae baptismatis et benedictionis domorum vulgo coledae per defunctum imperatorem et regem Josephum II. sublata porro etiam inhibetur». A két rendelet ugyanott.

³ Ugyanott.

⁴ Szily püspöknek 1790 márcz. 12-én kelt levele ugyanott.

nagyszámú családjának is mindene volt; földönfutónak parancsolták ki azon kolostorból, hol már ötven évig élt szerzetesként; számkivetett lett a hazában és másnak házában kellett szállást kérnie, holott házai voltak azelőtt, a melyekben elsőrangú és főméltóságú urakat is bőkezűen fogadott vendégeknek; s mindez a baj pusztán a fejedelemnek akaratóból, nem pedig a Rendnek vétke miatt szakadt rá.¹ A kancellár meg is indul a főapát sorsán és akarna valamelyest segíteni nemcsak a főapáton, hanem az apátokon is; kettőt ajánl e célból a királynak: 1. hívják meg a benczés apátokat mind az országgyűlésre, — 2. adják meg nekik a vallásalapból az országgyűlésen való részvevéshez szükséges módot, még pedig a főapátnak évi 4000, az apátok mindegyikének évi 2000 frtot s ezenfölül illő ruhára még ezen összegnek negyedét.² Valamivel később a nádorhoz fordul támogatásért a főapát; a királyhoz is fordul, az is jóindulattal fogadja a személyesen könyörgő főapátot s azzal vigasztalja: nem mulik el két hónap, és testet ölt majd kivánsága.³ Később VII. Pius pápának segítségét is kéri, még pedig sikeresen, mert a pápa gyöngéd szavakkal igéri, hogy adandó alkalommal fölszólal a Rendért.⁴ Rövid idő múlva határoz a király a kancellárnak ajánlata felől; más tanácsának ajánlatára elfogadja a kancellária fölterjesztésének első részét, meg is hívják az apátokat az országgyűlésre, de nem a másodikat, még pedig azért, hogy a vallásalap nem győzi ezt a nyugalomdíj-emelést.⁵ Az országgyűlés hangulata is kedvezett a benczés óhajának, a Rend visszaállításának; az is sérelmei közé sorozta az eltörölt Rendek ügyét, az egyházi bizottságnak adta át, tárgyalását azonban a jövő országgyűlésre halasztotta.⁶ S hiába erőlködött a főapát a három apáttal együtt azon, hogy még a mostani országgyűlés intézze el kedvezően a Rendnek ügyét. Még későbbre halasztotta az egészet Ferencz király; akkorra, mikor a francia háború zajának elültével boldogabb időnek, békének örvendhet majd az ország.

¹ A főapátnak folyamodása az Országos levéltárban 5987.—790 szám alatt; benne olvashatni: *Qualenam fatum in anno 1786. die 4. Decembris archiabbatiae Sancti Martini caeterisque filialibus abbatibus Tyhaniensi, Bakonybéliensi et Dömölkiensi nullo aliquo interveniente casu aut culpa, sed ex solo beneplacito regio evenerit, notum est Excellentiae Vestrae ac toti regno. Luctuosa res erat: me pro extraneo reputatum repente ibidem experiri, qui paulo ante domesticus extiti, ex favore aliorum erga desumendam ex assignata mihi tenui pensione solutionem vivere, qui cum numerosiore, quam semper alui, familia provisus omnibus fui; extorrem e monasterio illo evadere, in quo transactae vitae meae regularis annum quinquagesimum numeravi, exulem in patria fieri et sub alienis tectis hospitium quaerere debere, qui antea domos possedi ac plures eminentiae cuiusvis ac dignitatis illustres viros hospitio liberaliter excepi.*

² Ugyanott a kancellárnak fölterjesztése.

³ Halbik Cziprián, Adatok Pannonhalma multjához, 82. l.

⁴ Pannonhalmi rendi levéltár, fasc. 78, nr. 46. és 47.

⁵ A kancellár iratának szélén olvashatni a királynak határozatát: *Die hier angetragenen Zulagen finden wegen Unzulänglichkeiten des Religionsfonds nicht statt. Ich genehmige im übrigen das Einraten der Kanzelei.*

⁶ Az 1790. évi 67. articulus 8. pontjában olvashatni: *In deputatione ecclesiastica circa petitam religiosorum ordinum restitutionem.*

Minden befolyásos tényező helyeselte tehát a visszaállítást; nincs tehát min csodálkozni, ha a még élő rendtársak erősen remélnek, ha Novák Krizosztom bakonybéli apáton úgy elhatalmasodik az öröm, hogy ő is csak lágy, csak homályosodott szemmel látja a viszonyokat, mindazt, a mi a Rend hamaros visszaállításának nem kedvezett; valami nagyon nem ámulunk azon sem, ha Vajda Sámuel tihanyi apát, ki Szombathelyen, régi jóbarátjának, Szily püspöknek közelében éldegélt, 1790-ben már Tihany felé indítja portékájának nagy részét.¹ Nem ilyennek látta az ország helyzetét Szily püspök; Novák apátnak levélben nyilatkozó jó reménységére azt válaszolja, hogy ő tamáskodik az ügynek hamaros sikerében, még pedig több okból, de főként azért, hogy az ország kormányrúdjá körül most is azok sürgölődnek, kik annak idején a föloszlatásnak tervezetői vagy végrehajtói voltak.² S a tamáskodó püspöknek igaza lett, a benzések tovább nyögik az idegen uraságot.

Most is vesződnék még különböző hivatalok a föloszlatás ügyével;³ többször erőlködnek még azon, hogy Kis-Czellt szegényítsék és a vallásalapot gazdagítsák. Jó későn veszik észre, hogy a kisczelli kolostorban hagyott exbenzéseknek kezén van az a 107 frt 35 krnyi ingóság; el akarnák adni a vallásalap hasznára. S minthogy a kisczelli kolostornak lakói most sem lehetnek el nélküle, Pausz Ámánd folyamodik a felsőséghez, adják el neki a még most is szükséges ingóságot becsáron; kegyelemből teljesítik kérését.⁴

Jó kilencz év mult már el a föloszlatás óta, mikor a budai számvevőség keres-kutat a föloszlatás iratai közt és azt találja, hogy a boldogult fejedelemnek a föloszlatásra vonatkozó szándéka még most sincs egészen végrehajtva. Mikor ugyanis a föloszlatók a kisczelli templomnak fölszerelését: egyházi ruháit, edényeit, zászlóit, misekönyveit, csöngetyűit, harangjait stb. 201 szám alatt jegyzékbe foglalják, annak értékesebb részét mindjárt Budára küldik az egyházi szerek raktárába. A mint később a felsőség átnézi a jegyzéket, a Kis-Czellben hagyottakból is Budára parancsolt még többet a fejedelemnek

¹ Az apátnak a pannonthalmi levéltárban őrzött leveléből.

² Non minus gaudeo de spe restitutionis sacri sui ordinis obtenta, verum hanc velut alter incredulus Thomas tum credam, cum videro. Multa enim alia adiuncta me terrent ac praeprimis illud, quod in eorundem manibus adhucdum gubernacula regnorum nostrorum existant, qui auctores vel instrumenta fuerunt sublationis religiosorum. Sed et cardinalis et primatis nostrí apud me ꝓ. huius existentis ad meam interrogationem datum responsum timorem incutit, quod religiosorum, etiam benedictinorum restitutio ad futuram regni diætam sit relata. Szily János szombathelyi püspöknek Novák Krizosztom bakonybéli apáthoz 1793 szept. 14-én írt leveléből; a levél a bakonybéli apátságnak pannonthalmi iratai közt (fasc. 7., nr. 46.).

³ A helytartótanács, kancellária és egyházi bizottság 1790 márcz. 17-én, júl. 21-én, 1791 jún. 4-én, 1793 szept. 6-án, 1794 máj. 14-én, 1795 febr. 3-án, 1796 máj. 17-én. Mindannyi irat a föloszlatás iratai közt az Országos levéltárban; másolataik a dömölki iratok közt.

⁴ Az előbbi iratokban.

1787 november 16-án kelt rendelete; nevezetesen a nyolcz aranyozott ezüst-kehelyből a 15—18. számúakat a föloszlatók küldötték még Budára, a megmaradt négyből, a 19 - 23. számúakból, a fejedelem csak kettőt akart Kis-Czellben hagyni, a másik kettőt pedig szintén Budára kívánta küldetni; azt gondolta még akkor, plébánia lesz csak Kis-Czellben, annak pedig elég két kehely is. A zavaros időkben aztán ott felejtődött Kis-Czellben mind a négy kehely. Azt is észreveszik Budán, hogy a beküldésre szánt 13. számú 209 latos és $188\frac{1}{10}$ frtra becsült ezüstitű helyett a templomnak szánt silányabb szomszédját, a 14. számmal jelölt és csak 27 frt értékűnek vett lámpát küldötték Budára, továbbá, hogy a Budára parancsolt 23. számú, 74 latos és $85\frac{1}{10}$ frt értékűnek vett urmutató helyett a kisczelli templomnak szánt 36. számú és csak $29\frac{3}{4}$ frtra tartott urmutatót küldték föl; a számvevőség hűségesen ragaszkodik a porladozó fejedelemnek akaratahoz és azt ajánlja a felsőségnek, cseréltesse ki ezen tárgyakat. Azt is tervezgetik még, hogy a kisczelli templomnak az istenitisztelet folytatására hagyott és 2229 frt $29\frac{1}{2}$ kr-ra becsült templomi eszközöknek java részét szintén értékesítsék és csak a multhatatlanul szükségeset hagyják ott véglegesen; Budára vitték volna vagy a helyszínén adták volna el a $490\frac{2}{5}$ frtnyi ezüstedényt, a 993 frt 16 krnyi harangokat, az $52\frac{1}{2}$ frt értékű hangszereket, a 216 frt 36 kr-ra becsült 259 font viaszgyertyát, az 546 frt $43\frac{1}{2}$ kr értékű templomi ruhákat; egyetlen kehelyt hagytak volna irtagnak. A szombathelyi püspök azonban most is fölszólal és az ő hathatós szavára nem fosztják ki szinte mindenéből a templomot.¹

Az épületekhez most is csupa ridegség az új uraság. A tizenöt évi számkivetés alatt mintha csak egyszer építettek volna s akkor is milyen szűk költségen: az ősi templomnak hajójával mit sem törődtek, a torony alatti szegények házának a hajóba nyíló ajtaját befalazták s ezen elzárt toronyalatti részből, a szegények házából, a császári rendeletnek megfelelő sírboltot építettek; s ez az építkezés is oly színben tűnik föl, mintha az egyik föloszlató biztos, Várdonyi Antal, a maga családjának tisztességeért csináltatta volna az egészet; itt pihentek ugyanis fia, a kilencz hónapos korában, 1787 augusztus 23-ikán, elhunyt Várdonyi János, leánya, a huszonkétéves korában, 1792 márczius 8-ikán, eltemetett Várdonyi Anna, felesége, az ismeretlen időben meghalt Várdonyi Anna Mária. Ide temettek a kisczelli rendtársak közül is néhányat.

Lehetetlen nem látni, hogy a benzéseknek és a vallásalapnak gazdálkodása nagyban különbözik. A régi gazdálkodás a gazdaság fejlődéséhez mértén építkezett és módjától telően tartotta rendben épületeit, az új szinte mit sem épített

¹ Ugyanött.

s az átvett épületeket is elhanyagolta; a régi tisztességesen költött a templom fölszerelésére, az új semmit sem tett erre; a régi az isteniszteletnek díszéhez-fényéhez szépen adta a költséget, az új sajnál ettől mindent; a régi a tisztas vendéglátást, a szegénységnek segítségét kötelességének tartotta, az új nem ismer ilyen kötelességet; a régi a bérlőivel, jobbágyaival és cselédjeivel istenesen bánt, az új a bérlőknek árendáját rendre emeli, a cselédségből csak a nélkülözhetlent tartja meg; a régi a jövőt is nézi gazdálkodásában, az új csak a jelennek hasznát keresi; a régi legföljebb takarékoskodott, az új garasoskodott.

Rideg viszonyok közt élnek a maradék rendtársak a kisczelli kolostorban; ritka vendég náluk az öröm, annál bensőbb s annál hangosabban nyilatkozik, mikor néhanapján betéved hozzájuk. Ilyen alkalmat szerez Pausz plébános 1798 márczius 25-ikén. Pausz ugyanis észreveszi, hogy szelidebb szellők lengedeznek a búcsujáróhelyek felé, azért szerencsepróbálni megy a felsőséghez és folyamodik: engedjék meg neki, hogy a Mária-szobrot megint ruhába öltöztetesse. A király jóindulattal hallgatja meg a kérést és a szombathelyi püspökhöz íratott válaszában megengedi, hogy a szobrot illő és egyszerű selyemruhába öltöztethessék Kis-Czellben, a püspöknek azonban meghagyja, hogy minden fölös czifraságot gondosan mellőzzenek.¹ A mint a rendelet 1798 február 28-ikán, a király születése napján Kis-Czellbe ér, nagy örömet hozott magával a rendtársaknak. El is határozzák nyomban, hogy örömüket nagy díszszel-fénnyel mutatják meg a világnak. Hirdetik a népnek, hogy Gyümölcsoltó Mária-napján mutatják meg először a népnek a Mária-szobrot régi alakjában. Az ünnepre meghívják a sági plébánost, Csicsay Jánost, a hetvenegy éves Hollósy Egyed rendtársukat, Németh Eleket, a pápai pálos rendháznak volt perjelét, aztán magukhoz rendelik a pápai zenészeket, talpraállítják a kisczelli 23 emberes őrserget, a sóhivatalnál alkalmazott rokkantakat. Az ünnepelőző délután a papok mind a szoborhoz mennek, Schwey Szaniszló, a legifjabb rendtárs, leveszi helyéről a szobrot és csókra nyújtja mindannyiuknak; Pausz Ámánd ráborítja az aranyzállal át meg átszótt aranyruhát. Schwey Szaniszló megint visszateszi a szobrot a helyére. Utána harangzugással s mozsárdurrogatással hívják a népet litániára, melynek elején s végén, áldásadáskor az őrség sortüzet ad, melynek zaját még elsütött taraczkok növelik; első áldás után hálaadó «Te Deum»-ot énekelnek, utána a pápai zenészek zenés litániával emelik az ájtatosságot.

Az ünnep napján már korán talpon az egész helység, rajzik a templom felé a vidék is, mintegy háromezer lélek szorong a templomban, fölvonul a templom

¹ A helytartótanácsnak 1798 jan. 9-én és a püspöknek 1798 jan. 28-án kelt iratai a «Decr. reg. 1777.» könyvben. Az utóbbinak aljára írta Pausz: Percepi hanc benignam resolutionem 12. Februarii 1798., recte: die natali regis nostri optimi Francisci secundi.

elé díszben az őrsereg, föl a rokkantak csapata. Nyolczkor kezdik az ájtatosságot kismisével, utána német szentbeszédben tanítja s lelkesíti Pausz Ámánd a hivek kisebb részét Máriának külső s belső tiszteletére, aztán imádkozik az egész közönséggel az örömszerző királynak boldogságáért; utána beharangoztatnak öregmisére, melyet a hetvenegy éves Hollósy Egyed mond Schwey és Pausz társainak segítségével, a mise főbb részeinél az őrsereg és a rokkantak puska-lövése és taraczkdurrogás hallik, az egész misén át a pápai zenészek szép éneke és zenéje gyönyörködteti az ájtatos népet; utána tartja Csicsay Mária tiszteletéről a magyar szentbeszédet, a mely után a pápai expaulinusnak kismiséje zárja be a délelőtti ájtatosságot.

Az istenitisztelet végeztével Pausz Ámánd a templom előtt tartott beszéddel lelkesíti az őrsereget a király s a püspök iránti hálára, a kik ez ünnepet szerzték, erre az őrsereg először háromszoros, majd kétszeres sortúzzal ad hálát mindkettőjüknek; de jutott a megtisztelő sortúzból az ünnep szerzésében s emelésében részes Pausznak, az összes papságnak, a községnek s Einfalt nevű birájának is. A délutáni litániával az ünnep véget ért.¹

¹ Ut tamen series huius peractae solemnitate aliquantulum circumstantialius innotescat, dignum censui hanc uberius describere. Media tertia pomeridiana, utcunque clam, induta est statua Beatae Virginis, quae praevis per reverendum patrem Stanislaum Shwey circumstantibus osculanda data est, exposit aurea vesticula filis et fimbriis aureis circumdata et intexta vestita per specificatum patrem administratorem; tertia hora dabatur primum signum campana maiori pro lytaniis, post cuius pulsum explosum est maius tormentum unum, media quarta secundum signum et iterum duo explodebantur tormenta, quarta hora demum compul-sabatur et quatuor explodebantur tormenta, nempe ad primam benedictionem cum Venerabili, una cum 23 sclopis per huiates incolas instar militum excubias et exercitia militaria agentes, post benedictionem decantabatur Te Deum cum oratione de Sanctissima Trinitate, et dein continuabantur lytaniae Beatae Mariae Virginis figurales per musicos Papenses, ad ultimam benedictionem iterum iaculabatur sclopis et tormentis. Die 25. hora octava maiori campana dabatur signum pro lecto sacro, media nona pro concione germanica, ad huius pulsum explodebatur unum tormentum maius; concionem germanicam dixit praefatus administrator de cultu exteriori et interiori Beatae Virginis, ad finem concionis dicebatur Salve Regina ter cum totidem Pater et Ave pro conservando et sospitando rege nostro Francisco II, dein ad compulsum pro sacro cantato. Explodebantur quatuor tormenta et 23 sclopi civium huiatum existentium et exercitatorum, et sic ad Credo, Evangelium et ultra cum summo adplausu et laude facile ter mille hominum. Musica figuralis etiam suam laudem tulit cum tubis et tympanis. Haec sequebatur concio hungarica, quam dixit laudabiliter de cultu Mariae reverendus dominus parochus Saághiensis, dominus Ioannes Csicsay. Cantatum celebravit vir religiosus exbenedictinus, reverendus pater Aegidius Hollósy, annorum 71, adstantibus patre administratore et reverendo patre Stanislao. Cantatum et concionem hungaricam subsecutum est lectum sacrum per admodum reverendum patrem Alexium Némethi expaulinum, olim priorem Papensem, celebratum. Post hoc pater administrator militiam civicam exili praemonitione animavit ad gratiarum actionem suae maiestati regiae, post quam et tormentis sclopis ter salve dabatur, dein bis eadem monitione facta pro conservatione et gratiarum actione excellentissimo domino episcopo nostro Joanni Szily, tertio unum salve ad fenestras cubilium patris administratoris, quartum ad fenestras refectorii pro omnibus dominis sacerdotibus pro tunc hic existentibus, quinto pro tota communitate Kiscellensi, demum sexto pro iudice locali Antonio Einfalt. His finita est devotio matutina, post quam assidebatur mensae in refectorio cum viginti hospitibus. Circa mediam quintam pomeridianam iterum dabatur signum maiori campana pro lytaniis cum expositione Venerabilis, quibus celebratis nihil intervenit memorabilitatis, quam quod ad primam et ultimam benedictionem quatuor

Pausz Ámánd plébános még más módon is buzgólkodik a hitélet emelésén. Látja-hallja, hogy a búcsujárás nem mindig csupa színájtatosság, hogy az emberi gyarlóság azon is ront; annak fényét növelni, árnyékát fogyasztani szeretné s ezen céljához nemcsak élőszóval törekszik szentbeszédeiben, hanem maradandóbb módon, írott és nyomtatott szóval is. 1797-ben jelenik meg nyomtatásban könyve Kis Czeli Szarándok címen; a kisczelli viszonyokhoz alkalmazkodik benne; elmondja tömören a kisczelli Mária-szobornak történetét, fejtegeti a búcsujárásnak igazi célját és helyes módját, aztán sok szép imádsággal és jámbor intelemmel akarná a zarándokokat igazi ájtatosságra lelkesíteni.¹

Ilyen lelkes buzgósággal végzik minden papi dolgukat és várják a békét, hogy a királyi szó valóra válhasson. A változó viszonyok szerint hullámozik reményük: emelkedik, mikor a campoformiói békével a régen várt nyugalom száll 1797-ben az országba; süllyed, mikor egy év múlva megint kitör a francia háború. A királyi szóba vetett bizodalomuk azonban nem ingadozik, csak idő kérdésének nézik ügyüknek jórafordulását. Szívesen adja mindezért szegénységéből is Pausz Ámánd azt a segítséget a háborúhoz, melyet Vas vármegyének parancsa tőle kíván és kilencz környékbeli plébánossal egy fölszerelt lovas-katonát állít a harctérre.² A felsőség sem hagyja őket reményükben megfogyatkozni és biztatja őket; ilyen biztatásnak nézhették a rendtársak a királynak azon határozatát, mely Pausz Ámándnak kérelmét meghallgatta és háromszázforintos nyugalomdíját ötven forinttal megszerezte.³ Látták azt is, hogy a felsőség most már egészen másképp gondolkozik a szerzetességről; ha II. József fejedelem arra kényszerítette annak idején a fölözlatott benczésrendnek volt tagjait, hogy szerzetük ruháját levessék és a világi papok ruhájában járjanak, most a század utolsó évének vége felé a király kettőt parancsol a püspököknek: 1. ne tőrjék, hogy a megyéjük valamelyik plébániáján szolgáló szerzetesek ilyen világi papruhában járjanak, hanem szorítsák őket arra, hogy szerzetük ruháját viseljék, — 2. szorítsák az ilyen szerzeteseket arra is, hogy ezentúl évenként huzódjanak rendjüknek legközelebbi házába három napra lelkigyakorlatozni, hogy így is mutassák ország-világ előtt a szerzethez való tartozásukat.⁴

tormenta explosa sint; cives autem militares ordine bini et bini in medio ecclesiae adstiterint absque sclopiis. Iaculabantur autem sclopiis sub solo cantato etiam milites invalidi ad salis officium excubias agentes numero novem; ad caeteras autem functiones non. Pausz Ámándnak sajátkezű följegyzése a czelldömölki «*Decr. reg. 1777.*» könyvnek utolsó s utolsóelőtti lapján.

¹ A könyvnek részletesebb ismertetését e munka V. kötetének 472. lapján látni.

² A püspököknek 1797. ápr. 23-án kelt irata a «*Decr. reg. 1777.*» című könyvben.

³ A helytartótanácsnak 1800. máj. 27-én és a püspököknek 1800. júl. 1-én kelt irata ugyanott.

⁴ *Quoad omnes religiosorum ordinum sacerdotes in cura animarum constitutos sua Maiestas sacratissima clementer praecipere dignata fuit, ne hi quocunque sub praetextu vestem sui ordinis deponere et habitum clericalem deferre praesumant: ii vero, qui idipsum in obversum eatenus emanatarum benignarum normalium*

Reményükben nem is csatlakoztak a Rendnek maradék tagjai. Mikor a lunevillei békekötés (1801 február 9.) végrehalására meghozta az óhajtott csöndet, mindenki várta a visszaállítást, s ez is volt a számkivetésnek utolsó éve. Az ígért földjére való belépés azonban nem engedtetett meg a Rend minden régi tagjának. A kisczelli rendtársakból már csak hárman éltek ekkor. Azt már hallottuk, hogy a számkivetés első évében temették el a két laikus rendtársat; Hány Krizolog 1788 szeptember 20-ikán halt meg negyvenhatéves korában, Herczeg Jánosnak holttemét 1793. márcziusában adták vissza a földnek a tokorcsi plébánián. Mikor 1794 elején a felsőkemenesaljai nyugalmazottak és pénzsegítséggel támogatottak névsorát olvassuk, az exjezsuita, expaulinus, exszervita, a plébánosok, mester és erdőkerülő közt most már csak három exbenediktinust látni: Károly Fábiánt, Németh Kelement és Pausz Ámándot;¹ az első sem győzte már soká egészséggel, mert még ugyanazon évnek nyarán, 1794 július 3-ikán költözött el az élők sorából Balatonfüreden; Németh Kelemen és Nemes Gáspár apát a számkivetés utolsó évében halt meg Kis-Czellben, az utóbbi márczius 6-ikán, az előbbi márczius 15-ikén. A nyugalmazottak jegyzékében nem látható, tehát valószínűen máshová költözött Maythényi Ignác 1795 január 10-ikén halt meg Budán. Vavrik, Fest, Hány, Nemes, Németh és még a fölözlatás előtt meghalt Mákóczy apát békésen megfértek ott a pórdömölki sírboltban a Várdonyi-családnak már említett tagjaival;² Herczeg, Károly és Majthényi ismeretlen sírban

resolutionum facere attentassent, ad vestem religiosam illico assumendam stringantur, quod ipsum Praetitulatae Dominationi Vestrae fine disponendorum intra gremium suae iurisdictionis, dispositionis et praestandae desuper relationis illo subnexo dispositiva benigna mente regia intimat consilium locumententiale regium, quod praementionati eiusmodi religiosi quotannis ad vicinius claustrum sui ordinis pro faciendis triduanis exercitiis comparere hacque ratione semet religiosos sub obedientia suorum superiorum constitutos profiteri in posterum teneantur atque ad id ipsum quam accuratissime observandum per Praetitulatam Dominationem Vestram adstringendi veniant. A helytartótanácsnak a szombathelyi püspökhöz 1799 november 19-én intézett iratából; az irat ugyanott.

¹ A jegyzék a szombathelyi püspöknek 1794 febr. 4-én kelt iratához van kapcsolva; az irat ugyanott.

² A pórdömölki sírboltban nyugvóknak jegyzékét a kisczelli plébániának «Protocollum ecclesiae Dömölkiensis» című könyve őrizte meg számunkra, melyben olvashatni: Anno domini 1834. die 25. Octobris translata sunt corpora defunctorum omnia cum suis tumbis e crypta Pórdömölkiensi cum consueta in sepulchris solemnitate ad coemeterium Kisczellense ibique sepulta; nomina horum sepulchrorum sunt sequentia, uti: 1. frater Jacobus Vavrik, laicus ordinis Sancti Benedicti, sepultus die 6. Iunii 1787, annorum 31, — 2. Ioannes Nepomucenus Várdonyi, filius spectabilis domini salis perceptoris Cellensis, aetate 9 mensium infans, sepultus 23. Augusti 1787., — 3. frater Georgius Fest, laicus ordinis Sancti Benedicti, sepultus 15. Novembris 1787., annorum 56, — 4. reverendus pater Chrysologus Hány, ordinis Sancti Benedicti, sepultus 21. Septembris 1788., annorum 46, — 5. Anna Várdonyi, virgo filia spectabilis domini Várdonyi salis perceptoris, sepulta 8. Martii 1792., annorum 22, — 6. spectabilis domina Anna Maria Várdonyi, consors spectabilis domini Antonii Várdonyi, salis perceptoris Cellensis; huius nec annus, nec dies sepulturae, nec etiam aetas constat, — 7. reverendissimus dominus Emericus Mákóczy, abbas Dömölkiensis, sepultus 28. Februarii 1783., annorum 83, — 8. reverendissimus dominus Casparus Nemes, abbas Dömölkiensis, sepultus 6. Martii 1801., annorum 70, — 9. reverendus pater Clemens Németh, ordinis Sancti Benedicti, sepultus 15. Martii 1801.,

nyugosznak. A kisczelli rendtársaknak jóságos püspöke, Szily János sem érte meg a Rendnek visszaállítását, mert az egész egyházmegye méltón és méltán már 1799, január 2-ikán gyászolt érte.¹ A régi rendtársakból tehát csak Pausz Ámánd plébános maradt; segítségnek jött ismeretlen időben hozzá Schwey (Schway) Szaniszló.

De a Rend többi részének is majdnem a fele szállott már eddig sírjába. A vezérek közül Vajda Sámuel tihanyi apát már 1795. szeptember 29-ikén fejezte be sokaktól szentnek csodált életét; most a számkivetés utolsó évének őszén, 1801. október 20-ikán, szállott pihenőre Somogyi Dániel főapát; még örülhetett tán annak a hírnek, hogy a Rend nemsokára föléled. Az apátok közül tehát csak Novák Krizosztom bakonybéli apát, a pécsi tankerületnek főigazgatója, maradt életben s az ragyogó tehetségét szóval és írásban, országgyűlésen és társadalomban, minden kínálkozó alkalommal kamatoztatta arra a célra, hogy a Rend visszaállítása gondolatának befolyásos barátokat szerezzen, még pedig azzal a föltétellel, hogy a Rend tágítja majd munkásságának körét a nyilvános tanítás és nevelés munkájának elvállalásával. Az apátnak erős munkája most érik. Még nincs egy hónapja, hogy a sírfödél lecsukódott a győri székestemplomban a főapát holtteteme fölött és már elhatározták (november 20-ikán) Bécsben a benczés rendnek visszaállítását. Nemsokára Bécsbe hívják Novák apátot s ott a kancelláriában hallja az örömszerző hírt. A részletek megbeszélésére József nádor a még megmaradt benczések közül többeket Budára hivatott, először december 5-ikére, később tiz nappal későbbre, 15-ikére. A benczések közül meghivottakként megjelentek Novák apát, Cervus Ádám tapolyai plébános, Kovács Flórián tihanyi plébános, Kovács Rupert theologiai tanár, Mollik Tóbiás győri theologiai tanár s a most már kongó kisczelli kolostornak egyetlen lakója, Pausz Ámánd. A mint végeztek a nádornál és más nevesebb férfiaknál tisztelgésükkel, december 22-ikén ültek össze gyűlésbe, a melyen Almássy elnöklete alatt Mitterpacher püspök, Esterházy József gróf, Purmann, Szerdahelyi és Bisztriczey vettek részt körülöttük. Itt a gyűlésen hallották a fölélesztésnek részleteit; a többi közt azt is, hogy a Rendnek hat nyilvános középiskolát kell elvállalni és évenként 57000 frtot fizetni a vallásalapba.² A mint a részletek megbeszélése után megint elszéledtek a rend-

annorum 71, — 10. reverendus pater Amandus Pausz, ordinis Sancti Benedicti, sepultus 28. Maii 1810. annorum 61. Requiescant in pace!

¹ 1799. január 9-én értesíti a szombathelyi káptalan az egyházmegyének papságát arról, hogy «dies 2. praesentis mensis nunquam satis deploranda patrem nostrum desideratissimum moerentibus omnibus nobis eripuit». Ugyanott.

² Anno 1801. die 20. mensis Novembris in consessu cabineti suae sacratissimae maiestatis caesareo-regiae, Francisci II., Viennae decretata est restitutio sacri ordinis nostri una cum sacro ordine praemonstratensium et cisterciensium ad monasterium Weleradensi in Moravia professorum, postquam 15 annis exules

társak, hírül vihették a kívülök még életben maradt rendtársaknak: ajtó előtt a visszaállítás. Ferencz király a visszaállító oklevelet 1802. márczius 12-ikén írta alá, de már előbb nevezte ki a Rend élére Novák apátot.

Visszaállították tehát az egész Rendet minden jogába és kiváltságába a főapátságban és a három fiókapátságban, a Rendnek régi működéséhez azonban új működéskört kapcsoltak: Esztergom, Győr, Komárom, Kőszeg, Nagy-Szombat, Pápa, Pécs, Pozsony, Sopron és Székes-Fehérvár városok gymnaziumaiban a tanítást és nevelést; Ferencz király ugyanis az 57000 frt évenkénti fizetés helyett még négy intézetet adatott a Rendnek; a pécsi és székesfehérvári gymnaziumok helyett később a Rend a győri és pozsonyi akadémiák bölcséleti tanfolyamához adott tanárokat.

Az egész benzés renddel a dömölki apátság is föléledt halottaiból, a tizenöt-éves számkivetettség véget ért. Mint a többi apátság, úgy Dömölk is visszakapta a visszaállító oklevél akarata szerint minden birtokát, alapítványát, oklevelét és könyvét.

Az oklevél egyébként nem is említi Dömölköt külön, egy testnek nézi a magyar benzés rendet, mely egységes czélnak szolgál. Csak az apáttevésnek eddigi módja változott a 8. pont szerint. Eddig nem volt kötelezve a főapát a rend-

pensione e fundo religionis assignata vixissemus. Ut autem haec restitutio debita modalitate fieret, celsissimus ac serenissimus princeps Iosephus archidux Austriae, pro tunc regni palatinus, quaedam individua ex his abolitis ordinibus Budam stafetaliter evocari curavit pro 5. nempe Decembris superius nominati anni, qui tamen terminus ob absentiam necessariam celsitudinis regiae translatus est in 15. eiusdem mensis; pro hoc termino comparuerunt ut evocati reverendissimus dominus abbas Bakonbéeliensis et supremus studiorum director per districtum Quinqueecclesiensem Chrysostomus Novák, reverendus pater Florianus Kovács ex Thyhon, ut parochiae Thyhoniensis administrator, reverendus pater Rupertus Kovács, theologiae doctor et olim parochiae Tényő-ensis administrator, reverendus pater Tobias Mollik, theologiae doctor et actualis eiusdem studii in seminario Iauriensi professor, reverendus pater Amandus Pausz, parochiae Dömölkiensis administrator et demum reverendus pater Adamus Cervus parochus Topolensis. Visitationibus peractis tum apud suam celsitudinem regiam, excellentissimum dominum archiepiscopum Colocensem dominum Ladislaum Kollonits, excellentissimos dominum Szentiványi tavernicum, Almássy Paulum, dominum Boros referendarium palatinalem, dominum illustrissimum episcopum titolarem Mitterpacher consiliarios regios, tandem pro 22. Decembris evocati sumus ad consessum, cui sub praesidio excellentissimi domini Pauli Almássy interfuere domini episcopus Mitterpacher, comes Iosephus Esterházy, dominus exactor Stephanus Purmann, dominus Szerdahely et secretarius dominus Bisztriczey, praeter sex scholas absolute intendebant, ut quotannis ex proventibus nostris fundo religionis inferamus 57 millia florenorum, sed haec summa tardius Viennae per suam sacratissimam maiestatem caesareoregiam transmutata est in quatuor gymnasia prioribus sex adiecta. His Budae finitis, quivis nostrum ad lares suos remeavit, exspectantes avidius effectuationem huius promissae restitutionis, donec tandem decretum regium 12. Martii subscriptum et, superius praespecificato domino reverendissimo abbate, domino Chrysostomo Novák in archiabbatem denominato, 25. Aprilis anni 1802. per excellentissimum dominum archiepiscopum Colocensem, ut pro hoc actu commissarium regium, in archiabbatiam montis Pannoniae et omnes possessiones et abbatias filiales pompose, solemniter introductus, installatus fuisset, parentibus compluribus millibus hominum. Fertur, quod illa die in archimonasterio fere nongenti prandio excepti sint. A kisczelli plébánia «Decreta regia et encyclicae episcopales ab anno 1777.» czimű könyvében Pausz Amandnak följegyzése.

tagok tanácsával élni, mikor a fiókapátságokat betöltötték; ezentúl a konventtagok előleges meghallgatását parancsolják a főapátnak, ha a körülmények azt javasolnák, hogy a fiókapátságok élére apátot nevezzen; módosult még abban is, hogy az így kinevezett apátot a király elé kell majd terjeszteni megerősítés végett, és csak ennek a megerősítésnek megnyerése után léphet az új apát apátságának élvezetébe; azt is tervezték, hogy a fiókapátságokba az eddiginél nagyobb számban küldenek rendtagokat, így Dömölknek is tizenkét rendtag került volna.

HATODIK FEJEZET.

A visszaállítás után (1802—).

Az apátság visszakapja minden birtokát. Harmincz évig apát nélkül él. Vekerle és Gácser apátok. Nyolcz-évi széküresedés; alatta nagy újítások. Petheő, Jahn, Hollósy, Wagner és Hollósi apátok.

1802 máj. 24-ikén válik testté a visszaállítás. Ezen a napon adja vissza Kollonits László kalocsai-bácsi érsek, mint királyi biztos és Bergmann István helytartótanácsi főszámvevő, mint kiküldött, a tanuknak hívott Szládovits Károly és Boros Ferencz vasmegyei főszolgabírák, Hőgyészi János és Török János vasmegyei esküdtek előtt a Rend megbizottainak, Zsoldos Xavér és Genszky Ráfáel rendtagoknak, az apátság birtokát; visszaadják pedig 1. a pördömölki jószágot az ősi templommal, melyet ekkortájt már nem használtak istenitiszteletre, hanem csak bolthajtását magtárnak, aztán a majort három istállóval, kocsiszinnel és juhászlakással, aztán az ispán házát pinczével és kerttel, utána a béresek két házát ugyanannyi istállóval és kerttel, utána a téglavetőt a tégláégetőkemenchével, istállóval és kocsiszinnel; — 2. Kis-Czellt, benne az apátsági templomot, Szent Anna kápolnáját, a kálváriát s a templomnak támaszkodó két kis házat, mindenik egyszobás és egyboltos, az egyikben viaszból készült tárgyakat, a másikban képeket árulnak, aztán az apátsági székházat pinczével, istállóval, kocsiszinnel és kis kerttel, a székházzal szemközt egészen külön fekvő nagy kertet, melyben pincze és jégverem is van, aztán a mészárosnak átadott urasági házat mészárszékkal, kerttel és jégveremmel; — 3. a felső-mesteri két szántóföldet és rétet, melyeket 1800-ban Gyarmathy Jánosnak 300 frtért már el akartak adni, de a felsőség nem engedte. A vallásalap kormányzatának idejében eladott egyes házak és telkekre nézve úgy egyeztek meg, hogy árukat a többi tőkével együtt adják meg; ilyenek voltak: 1. a kisczelli hosszú-ház pinczével, melyet Kis-Czell községnek engedtek át 1200 frtért azzal a kötelezettséggel, hogy a község a mesternek illő lakást, az iskolának pedig alkalmas helyiséget rendel benne és mindent kellően tatarozza; — 2. a lakatos- és kertész-házat kocsiszinnel és kerttel, melyet ezelőtt két évvel 540 frtért adtak el, de csak oly föltétellel, hogy, ha a helytartótanács nem hagyná helyben az eladást, akkor az apátság a helytartó-

tanácstól kapott pénzen visszaválthatja; — 3. a sági három szőlőt, melyeket 841 frton adtak el.¹

Ugyanazon a napon adják vissza a megbizottak Perczel János veszprémmegyei szolgabíró és Zámbó János veszprémmegyei esküdt előtt a Rend említett kiküldöttjeinek a kisjenei jószágot, nevezetesen 1. egy kertes kúriát és egy bérbeadott házat Kis-Jenőn; — 2. Várda pusztát kilencz házas zsellérral, egy kétkövű malmot istállóval, kocsiszinnel és kerttel, aztán a korcsmát pinczével, istállóval és kerttel; — 3. a somlyóvásárhelyi szőlőt, mely tizedül és hegyvámért másfél akót fizet, egy présházzal és pinczével.²

Megegyeznek aztán arra is, mit vesz át, milyen áron a gazdaság folytatására szükséges felszerelésből az apátság. Arra a kérdésre pedig, mikor és mint kezdi szedni az apátság a jövedelmet, a királytól várják a választ.³

Az apátság történetének ezen korszakában három helynévvel találkozunk untalan. Az apátság ősi fészke, Dömölk, mely az idők folyamában Nagy-Dömölk, aztán Alsó-Dömölk, Egyházas-Dömölk, Polgár-Dömölk, Kis-Dömölk, végül Pór-Dömölk néven volt ismeretes, most rendszeren az utolsó néven fordul elő. Hogy a tőle északra alakult új községet megkülönböztessék a régitől, először Kis-Dömölk, aztán Felső-Dömölk, Nagy-Dömölk és végül Nemes-Dömölk néven

A dömölki apátság pecsétje közvetlenül a visszaállítás után.

emlegették. Koptik apátnak alapítása a régi Dömölknek tartozéka, hivatalos neve először Dömölk; mikor csak a kis kápolna áll még, azt dömölki kápolna, a dömölki mezőn épült kápolna néven ismerik; a mint a kápolna és a templom körül házak épülnek, az új helynek hivatalos neve Dömölk; kezdik azonban lassankint külön névvel is megjelölni: hallunk Mária-Czell, Kis-Czell és Kis-Mária-Czell névről. E korszak elején erőre kap a Kis-Czell név.⁴ A három hely e korban nem egyformán fejlődik. Pór-Dömölk csak alig szaporodik és szinte pusztává zsugorodik össze, melyben csak apátsági emberek laknak. Nemes-Dömölk sem igen szaporodik; annál erősebben fejlődik Kis-Czell, átér lassankint Nemes-Dömölkre. Szükséges-

¹ Oklevéltár 127.

² Oklevéltár 128.

³ Ugyanott és fasc. nro 56.

⁴ Medvid Mátyás urasági árendás egy levelében (1804 szept. 7.) *Kis-Czell* és *Kis-Mária-Czell* neveket használ. Dömölk, F. 27. f. — Még 1818-ban is hallani *Dömölk*, másként *Kis-Czell* mezővárosról. Szabó István vasmegyei alispán levele a dömölki iratok közt.

nek látták a három helyet egyesíteni, Czell-Dömölk a neve. Ma a lakosok száma 4600; ebből Pór-Dömölké úgy száz lélek, Nemes-Dömölké tizenegy száz, a maradék Kis-Czellé. A katolikusok száma jó három ezer.¹

A visszaállított Rend sokáig szűkölködött rendtagokban. Ez volt az oka, hogy Novák Krizosztom és Kovács Tamás főapátok harmincz éven át nem neveztek ki Dömölkre apátot. Czímzetes apát azonban kettő is volt a korszak elején; az első Wachtler Pál, a soproni társkáptalannak tagja és Sopron városának plébánosa, a ki csak rövid néhány éven át viselte czímét. A mint 1804. febr. 1-jén meghalt, fél évvel később már Salamon István győri kanonoknak hosszú papi munkáját jutalmazza meg a király a dömölki apáti czímmel.²

Novák főapát az apátság élére régi ismerősünket, *Pausz Amándót* tette; e mellett meghagyta őt plébánosi tisztségében, sőt megszorította gondját a házfőnökség és jószágkormányzás teendőivel. Kellemes modorú³ és nagyon tevékeny ember volt. Segítségeknek melléje adták Kubovics Remig és Rheinfeld Tádé rendtagokat hitszónokokként.⁴

A mint az előbbi korszakban láttuk, Pausz sokat panaszkodott a vallásalapra, mert szűken tartotta őt és templomát és elhanyagolta az apátság épületeit.⁵ Az elhanyagolt épületeknek súlyos gondja mind ő reá szakad. Alig végez a székházban az egyik boltnak javításával, összeomlik a kocsiszin. Az apátság két nagy épülete: a templom és a székház megviselten áll; falazatuk jó, tetőzetük azonban egészen rossz; a templom gerendázata korhadt, fazsindelyete pedig akár az akkori áttetsző papírpénz; a székház korhadt cserépszindelyes teteje már annyira megromlott, hogy egyetlen zivatar négyszáz forintnyi kárt tehetett benne. S ilyen állapotban van az egész apátság.⁶

¹ 1781-ben élt Pór-Dömölkön és Kis-Czellben 345, Nemes-Dömölkön 273 katolikus, a máshitűeket nem említik. 1813-ban találnak Kis-Czellben 424, Pór-Dömölkön 36 katolikust, máshitű nem lakik bennük; Nemes-Dömölkön 235 katolikust, 242 evangélikust és 16 izraelitát találnak. 1837-ben lakik Kis-Czellben 576 kath. és 13 máshitű, Pór-Dömölkön 94 katolikus, Nemes-Dömölkön 384 katolikus és 287 máshitű. Ezen évek egyházlátogatásainak jegyzőkönyveiből.

² Oklevéltár 129. — A soproni plébánia *liber mortuorum*-jában Wachtler 1801 február 3-ikán írja magát először dömölki apátnak.

³ Kedvesen tanuskodik erről Kis János superintendens, ki egyideig Nemes-Dömölkön paposkodott: A kisczelli katolikusok lelkésze s egyszersmind a benedictinusok zárdájának elnöke Amándus szerzetesnevet viselt s e nevet betűszerinti értelemben is megérdemelte. Velem nyájasan társalkodott, a szomszédsági barátságos viszonyt mindenkor főntartotta s ebédre gyakran meghívott, sőt arra akármikor hivatlanul is megjelenhetni szabadságot adott. Emlékezései (Franklin-társ. 1890.) 239.

⁴ Ő maga 61, Rheinfeld 72 és Kubovics 88 éves lett.

⁵ Quia a tempore abolitionis ordinis nostri etiam minutiores reparationes negliguntur. Pausznak a plébánia állapotáról 1802-ben írt jelentéséből; a dömölki iratok közt.

⁶ Canesco et calvesco pro nimia cura et sollicitudine, penes nimiam omnium rerum caritatem, ubi quidpiam in aedificio restauro, reparo, corrui aliud. Nuper reparavi fornicem mercatoris olim in residentia existentem et pro frugibus conservandis taliter qualiter in granarium transformavi, nunc recenter corrui tectum

Első évi termésével meg van elégedve, hálát ad érte az Istennek. Termett földjeikből 219 mérő buza, kaptak tizedből 5 mérőt; fizettek ezen 224 mérőből a cséplőknek tizenegyedik és harminczadik részben 27 mérőt, magnak használtak 53, a béreseknek járt $11\frac{1}{4}$, a juhásznak és szakácsnak 1—1, maguk használatára szántak 10, az irgalmasrendi gyűjtőgetőnek 1 mérőt; maradt tehát eladásra $120\frac{3}{4}$ mérő. Rozsuk termett 583, tizedből került 19, összesen 602 mérő; a cséplők kaptak belőle 63, magnak elvetettek 160, a béreseknek adtak $39\frac{1}{2}$, a juhásznak 20, a szakácsnak 10, borért 14, répáért 2, az irgalmasrendi gyűjtőnek 2, kölcsönbe 8, saját használatukra 19 mérőt; maradt tehát eladásra 263 mérő, mérejeért $5\frac{1}{2}$ frtot várnak. Gyapjú lett négy mázsával, 76 frtjával adták el mázsáját. A somlyói szőlőben termett 90 akó; tizedül adtak 9 akót és 12 itczét; 63 akót mindjárt vettek hozzá, jobbát 8, egyszerűbbjét $6\frac{1}{2}$ és 6 frton. Sági borokból is szerzett 209 akót $4\frac{1}{2}$ frtjával.¹

Bár szépen fizetett a föld, azért panaszkodik és sopánkodik Pausz a főapát előtt és nem hiába; rendszeren kap valami segítséget, egyszer két kost, máskor lovat, aztán pénzt. Főapáti pénzen veszi vissza Batthyány gróftól a három sági szőlőt.²

Dülöre segíti 1804-ben a kántortanító ügyét. Az apátság kántora tanította a plébánia gyermekeit. Kántorként kapott az apátságtól 90 frtot, stólának kapott temetésért $\frac{1}{4}$ és halottas nagymiséért $\frac{1}{2}$ frtot. Tanítói munkájáért az volt az egész jutaléka, hogy az iskolaháznak egy szobáját s néhány mellékhelyiségét, valamint a ház mellett fekvő kertet használhatta; szokásba jött ugyan lassankint, hogy a szülők minden iskolázó gyermekükért télen egy kocsit fát adtak, ennek a szokásnak azonban vajmi csekély hasznát vette a tanító, mert a legtöbb szülő, hogy fizetnie ne kelljen, kifogta gyermekét. Erre a tanító sem tette meg a dolgát és a kisczelli lakosok a jószágkormányzóhoz fordulnak segítségért. Szívszakadva elmélkedünk számtalanszor, mondják kérelmükben, mind magunk, mind gyermekeink boldogtalansága végett, hogy helységünkben oly tanítómester nincsen, a kinek keze alá bizhatnánk nevelését gyermekeinknek. Pausz az ügyet az uriszék elé viszi, ez pedig azt akarja: mivel az apátság az eltörlés előtt sohasem tartott tanítót a gyermekeknek, s mivel a visszaállítás óta csupa jóindulatból fizetett templomi szolgálataért 90 frtot, azért azt az összeget

reconditorii curruum in residentia existentis, quod suo tempore fuisset receptaculum lignorum focalium. In festo Luciae turbo tecto residentiae tantum damnum intulit, ut illud vix 400 florenis reparari poterit, computando dietim 17 grossis pro omni sodali, qui imbricibus tectum tegunt. Tectum ecclesiae nostrae tantum providentia divina servat, in ea tam transparentes sunt scandulae, sicut schedae bancales; nihil mentionis facio de trabibus, tam in ecclesia quam residentia, ad personalem meam praesentiam oralem relaturus sum informationem de omnibus. Pannonhalmi rendi levéltár, fasc. 27. B.

¹ Az előbbi irathoz mellékelte két jelentésből.

² A birtokok közt Ságnál.

ezentúl az egyháznak más szükségletére, nevezetesen az elkerülhetetlenül szükséges orgonistára fordíthatja, a város lakói pedig fogadhatnak és fizethetnek tetzésük szerint tanítót, az apátság csak azt kívánja tőle, hogy erkölcsé és tudománya ellen ne emelhessen senki sem kifogást. A kántorság a tanítóskodástól még sem szakadt el. 1813-ban az uraság még mindig fizeti a 90 frtot a tanítónak, temetésért és nagy halottas miséért fél-fél frtot kap a tanító. De a község is fizet már neki a tanítói és jegyzői munkáért 120 frtot, s még hozzá tanítói munkájáért ad neki minden iskolás gyermek 8 frtot. Hogy hármassal járó dolgát jól végezhesse, segédtanítót fogadott. S ilyen irányban fejlődik a kántortanítónak ügye. 1862-ben a régi iskolaházból magánlakásokat csinálnak és iskolaháznak egy emeletes új házat építenek, mely a két iskolatermet, a két tanítónak lakását, a község tanácstermét, pénztári és irodai helyiségét is magában foglalja. 1872-ben sokallották a három hivatal terhet egy ember vállán; azóta van külön jegyző, a két tanító a tanítói és kántori munkát végzi. Hogy az anyagi ellátás az iskolaügygyel szintén fejlődött, az nem szorul részletezésre. Az iskolának szétválasztásáról másutt lesz szó.¹

Az apátságban jóban, rosszban van része; egyszer majdnem minden juhuk elhull,² aztán megint pompásan fizetnek földjeik. Nagy ünnepeik is vannak: mikor gróf Herzán Ferencz szombathelyi püspök 1803 szeptember 7-én egyházlátogatni és bérmálni jön, mikor Böle András szombathelyi püspök 1825 aug. 27-én az egészen újra fölállított kegyelemkápornának oltárát megszenteli,³ mikor ugyanaz a püspök 1837 máj. 22-én egyházlátogatóba és bérmálni jön, mikor gróf Széchenyi Ferencz több napra hozzájuk száll, hogy a kemenesaljai nemesseget megvizsgálja és a melléje osztott 24 ülnökkel megállapítsa, ki való gyalogosnak, ki lovasnak, 1813 augusztusában ugyanezen célból házukba száll gróf Cziráky.

Pausz Ámánd derekasan végzett munkájának tudatában halt meg 1810 május 27-én.⁴ A házfőnökségben és jószágkormányzásban utódja lett Barbarics Bálint, a lelkészségben Rosenits Lukács.

Derekas munkájukkal ők, utódaik megnyerik a hivek tiszteletét és szere-

¹ A kisczelliek folyamodása, Pausz véleménye és az uriszeknek határozata a pannonhalmi rendi levéltárban, fasc. 27. f.

² Pausznak Kis-Czellben 1804 febr. 23-án a főapáthoz irt leveléből. Pannonhalmi rendi levéltár, fasc. 27. i.

³ Az oltárköbe mélyesztett szelenczében 1859-ben egy iratot találtak ezen tartalommal: 1825. die 28. mensis Augusti ego András Böle episcopus Sabariensis consecravi altare hoc in honorem Sanctissimae Virginis Mariae et reliquias Sanctorum Martyrum: Justini, Benedicti et Victoriae in ea inclusi et singulis Christi fidelibus hodie unum annum et in die anniversario consecrationis huiusdi ipsam visitantibus quadraginta dies de vera indulgentia in forma ecclesiae consueta concessi. Protocollum domesticum ab anno 1856. 16.

⁴ Úgy látszik, hosszas betegség gyötörte, mert 152 frtot fizettek később az orvosnak az orvosságokért.

tetét, a hivek között most is akadnak, kik a Kis-Czellben nyert jóért kisebb-nagyobb ajándékot adnak a templomnak.¹

Lassankint fordul a Rendnek sora; van elég rendtag, kerül a dömölki apátnak tisztségébe is. Első ezek sorában Vekerle (Wekerle) Gottfrid.

Vekerle (Wekerle) Antal Győrött születik 1788 ápr. 24-én; az elemi és középiskolát szülőföldjén végzi; 1804 okt. 31-én lép a Rendbe és Gottfrid nevet kap; papi és tanári pályára Pannonhalmán és Győrött nevelődik, ünnepélyes fogadalmat 1809 decz. 6-án tesz, miséspapnak 1811 aug. 22-én szentelik. Kiváló

¹ Többet elsorolunk az ajándékozók közül: Bárány Vilmos Pápáról térdeplő anyaalakot ezüsből (1837 szept. 7.), Benes Anna Sárvarról aranygyűrűt (1831 aug. 8.), Bertl Jakab ezüstbe foglalt kövecskét (1824 aug. 30.), Boros tanácsosné Hertelendy urasszony ezüsből készült anyaszobrot, emlőt és két fogat (1829 aug. 18.), Bótskei Julianna Bobáról nyolcz sor fehér gyöngyöt (1827 máj. 12.), Csigy Mihályné Székesfehérvárról fehér miseruhát (1827 máj. 15.), Csigy úrnő Fehérvármegyéből ezüstitányérkát s antependiumot, Csiszárné Pápáról ezüst szobrot: élemedett nő vánkoson térdepel s mindkét kezében olvasót tart (1835 szept. 8.), Farkas Ferencz zalamegyei ülnök ismétlő aranyórát azon kikötéssel, hogy sohasem idegenítik el és hogy mindig ott függjön a kincstárban (1829 jun. 6.), Hannibál József táblabíró értesíti 1834 nov. 10-én az apátot, hogy Csapó Mihályné 100 frtot hagyott Kis-Czellben mondandó misére, Horvát Anna Pápáról hatsoros gránátból álló női nyakéket (1837 szept. 12.), palotai Horváth József 500 bankóforintot hagy végrendeletében (1824 jun. 21.), Horváth György és neje, Borsa Erzsébet, felső-mesteri lakosok 60 frtot adtak a templom díszítésére (1860 aug. 10.), Horváth Jozefa urasszony ezüstlábat (eo quod ad invocationem Deiparae Virginis pristinae suae integritati matris pes sit restitutus) (1826 ápr. 17.), Huiber Teréz Kecskédéről háromszoros gránátnyakéket, melynek közepéről ezüstgolyó s azon ezüsthuzas lógott (1832 jun. 3.), Kovács Borbála fehér miseruhát (1828 máj. 13.), Kőszegi Anna ötsoros arany női nyaklánczot (1837 aug. 26.), Lakits János viczai ispán és neje kettős aranyszívet (1832 máj. 27.: in tesseram grati animi), Marosy úrnő miseruhát, Megyessy Kálmán veszprémmegyeyi táblabíró két aranyat (1868 decz 18.), Mihályi Józsefné Fehér Anna Székesfehérvárról nyolczsoros ezüstlánczos női nyakéket (1827 máj. 15.), tizsoros ezüstlánczos nyakéket a csodatevő szobornak (1828 máj. 13.) és ezüstlábat (1830 máj. 11.), Miller Jozefa Veszprémből ezüstszemet (1824 szept. 8.: quia visum oculorum recepit), Péntes Francziska Székesfehérvárról ezüstkelyhet és tányérkát (1830 máj. 5.), Reh József Székesfehérvárról a csodatevő szobornak drága ruhát (1831 máj. 5.), Sárközy Jánosné özvegyasszony 222 frtot ajándékoz a csodatevő szobor és a templom díszítésére (1860 máj. 13.), Somogyi grófnő (Bretzenheim hercegné) két pompás művi oltárvánkost, két ezüst szelenczét és selyemtáskát adott (1864 febr. 21.), Tarné urhölgy miseruhát, vánkosokat és oltárterítőt ajándékozott (1860 ápr. 2.), Tárnok Anna szent-gothárdi adószedőné 45 frtot egy, Mária nevenapján mondandó szentmisére alapítványul annak emlékére, hogy a kolerából szerencsésen kigyógyult (1832 ápr. 29.), Timár pápa mesternek neje hatsoros ezüst női nyakéket (1827 szept. 16.), Tomor Teréz könyörgő női alakot ezüsből (1826 szept. 26.), Tschigi Antalné gyönyörű oltárterítőt adott (1864 máj. 3.), Viczenty Ferenczné fehérmegyeyi szolgabíróné aranygyűrűt (1824 decz. 18.), Zádory Ignác Székesfehérvárról aranyozott ezüstpénzt (1826 máj. 8.), Somogyi grófné két aranyozott ezüstszelenczét, egy másik Somogyi grófné maga kezével készített két oltárvánkost, Wallis grófné szül. Somogyi grófné szülőinek jegygyűrűit (1867 aug. 25.), ruhát a csodatevő szobornak és drága velumot (1869 máj. 1.), a kerületi alesperes 92 frtot hoz egyik hive adományaként (1815 jan. 5.), Spáth Dömötör soproni rendtag egy soproni családnak ajándékát, két szép ezüstgyertyatartót hoz (1862 szept. 7.). — S mintha csak örökölték volna szüleik jámbor hitét vagy Isten előtti kedveségét az ivadékok, a mult században is találkozunk a XVIII. századi jótétevők neveivel: Barthodeiszky Rozália ötsoros gyöngy nyakéket (1830 jan. 16.) és maga kezével készített oltárvánkosokat (1834 febr. 15.), Hetey Ignáczné Simonyiból ezüstszívet (1834 szept. 8.), Meszlényi Alajosné ezüstlábat (1833 okt. 24.), Zichy Bezerédy Klára kétsor igazgyöngyöt (1833 szept. 27.), Erdődy Kajetánné grófné ezüstkeresztet a szentség-ház fölé (1830 szept. 10.), két ezüstkorsócskát és egy ezüstitányérkát (1833 aug. 31.) ugyanő aranyozott ezüstkelyhet is ad hálából (1836 aug. 25.). — Messze földön is gondolnak Kis-Czelle: Roulhour Kajetána báróné Morvaországból küld aranygyűrűt (1833 okt. 24.). A dömölki «Protocollum»-ból.

elme, mely nem elégszik meg a szokásos készütséggel, hanem a szépművészetek és a bölcelet doktora is lesz. A mint szolgálhat a Rendnek, öt éven át Sopronban tanít, tíz éven át a Rend növendékeit oktatja Győrött a matematikára, hat éven át a győri székháznak és gymnasiumnak élén működik, ugyanakkor a bölceleti tanfolyamnak aligazgatója és a nemzeti iskolának igazgatója. Hogy a közéletben való szereplést nem kerülte, bizonyítja, hogy győrmegyei és bácsai táblabíró. Dús tevékenységével szép érdemeket gyűjtött magának, a Rend elismeri őket: Kovács Tamás főapát 1832-ben dömölki apátnak tette; apáttá őt és a vele egyszerre bakonybélinek tett Guzmics Izidort Juranics Antal győri püspök áldotta Pannonhalmán nov. 7-én.

A fiókapátok eddig sem gazdálkodhattak apátságukban egészen függetlenül, most még szorosabban kapcsolják gazdaságukat a főapátsághoz. Vekerle apátnak meghagyja a rendkápitan, hogy minden negyedben számot kell adni a gazdál-

Vekerle Gottfrid dömölki apát névalírása.

kodásáról a főapátnak, hogy az év végén ezen számadásához kell mellékelnie az összes tárainak állapotáról szóló kimutatást, hogy jövedelmének azt a részét, mely monostorának illő eltetése után megmarad, a főmonostori pénztárba kell küldenie a Rend közös szükségleteire, hogy a pénztárra kettős lakatot vettesen, egyiknek kulcsát ő, a másikat a jószágkormányzó őrizze, hogy a központi jószágkormányzónak mérsékelt felügyelő joga van az apátsági gazdálkodásra. Hogy ez az új rendezkedés megvalósult-e, használt-e Dömölknek és Pannonhalmának, azt hiába keressük iratainkban. Bátran mondhatjuk, hogy az apát megfelelt kötelességének.

Egy másik dolgot maga szabott magára. Két éve ül már apáti székében, elég zarándokot látott már, eleget hallott róluk. Látta, hogy vannak köztük példaképek, kik vágyakozva jönnek Kis-Czellbe ájtatoskodni, kik igaz buzgósággal megtisztulnak, aztán jószándékkal fölverteze távoznak, kik menet, jövet ájtatóságban áradoznak. De van módja látni, hallani elég gyarlóságot, mely a bucsujárás értékét csökkenti; ezt a gyim-gyomot a gyarló szivekben irtogatni, helyébe az igaz ájtatosság tiszta magvát hinteni, ezt meggyökereztetni, terebélyesre növesztetni, azt szeretné az apát. Pausz Ámándnak céljához törekszik, az ő választotta eszközzel. Pausz Ámánd *Kis Czeli Zarándoka* szétszóródott a világba, ritkán látni belőle. Ezt akarná megint világgá bocsátani. Átnézi s azt találja, nem igen kell rajta változtatni; a szükséges javítást megteszi, megszerzi a régi könyvnek tartalmát néhány énekkel, aztán kinyomatja és 1834-ben világnak ereszti, hadd tanuljon belőle a jó és javuljon tőle a gyarló. Azokon is szeretne ilyformán

segíteni, a kik csak németül beszélnek; átdolgozza tehát az egészet s német nyelven bocsátja világ elé. Bizonyára sokat használt két könyvével az ügynek.¹

Fiatalon került az apáti székbe és csak négy évig ülhetett benne; 1836 szept. 24-én szélütés ölte meg.

Nincs még apát az apátságban, mikor Böle András egyházlátogatóba jön s mindent szegről-végre megvizsgál.²

Utóda Gácser (Gatser, Gátser) Leó János. Pozsonyban születik 1787 ápr. 8-án; a rend ruháját 1803 nov. 5-én ölti magára s Leó nevet kap; beesküszik a rendbe 1808 szept. 14-én, miséspapnak szentelik 1810. aug. 30-án. Kiváló tehetség, mely erős munkával izmosodik és sok különböző hivatal teendőiben ügyesedik; még ifjan lesz a bölcsélet doktora. 1810 őszén Nagy-Szombatba kerül tanárnak és hat éven át működik ilyenként, 1816-ban szülőföldjére küldik gymnasiumi tanárnak, két évet tölt ott; 1818-ban Bakonybélbe teszik perjelnek, ilyenként három évig szolgál, a két utolsó évben a Rend növendékeinek tanára is; 1821-től fogva két éven át Győrött tanítja a Rend növendékeit történelemre, 1823-tól kilencz éven át alperjel és noviciusmagiszter, 1832-től két évig magiszter, 1834-től négy évig pannonhalmi perjel, 1838-tól 1856 szept. 28-án bekövetkezett haláláig dömölki apát. Ügyes tolláról három kézírata tanuskodik.

Gácsér Leó apát névalírása.

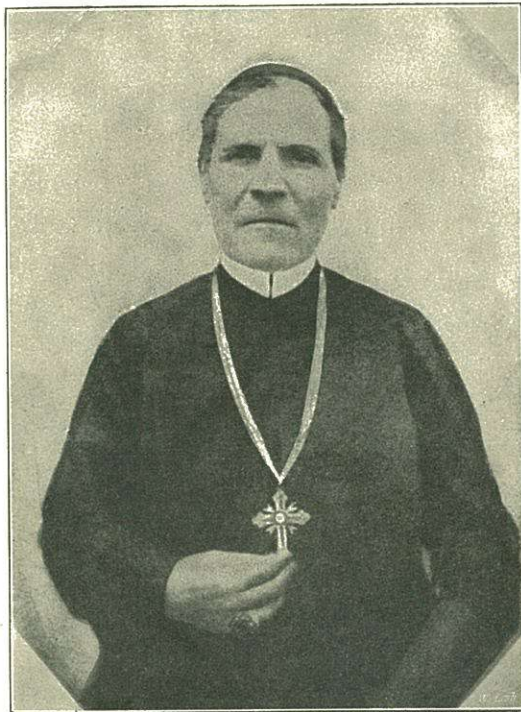
Vekerle apát halála után majdnem másfél évig maradt üresen az apáti szék. 1837 augusztusában tanácskozik a főapát a konventbeliekkel és néhány, a konventen kívül élő rendtaggal a tihanyi és dömölki apátság betöltéséről; s mikor Czinár Mór csupa szerénységből a tihanyit, Pendl Alajos a dömölkit nem meri és nem akarja elvállalni, a főapát a szavazatok többségével jelölt Brestyenszky Béla Antalt kinevezi tihanyi, Gácsér Leó Jánost dömölki apátnak. A királyi megerősítés csak a következő évben történik; ugyanakkor áldja őket apátoknak Kopácsy József veszprémi püspök Pannonhalmán.

¹ Hogy nemcsak a papság igyekezett azon, hogy Kis-Czellnek ájtatossága tiszta maradjon s mennél nemesebb alakot öltson, mutatja intézetünk jegyzőkönyve, a mely szerint a világi hatóság is örködött azon, hogy a hit tisztaságának rovására törő nézetek nyomda útján ne terjedjenek; így olvashatni a Protocollum 1788—1836-ban: Die 28. Jan. (1801.). Intimatum de dato 9. Dec. anni 1800. nro 28247., quo constituitur: Szép három új Mária-Czelli Énekek, első Oh Áldott Szűz Anya Szépséges Mária etc. Sopron. Nyomattatott ebben az Esztendőben, simpliciter confiscari. Reimpressio autem cum omissione 11., 12., 13., 14. strophae permittitur. — Die 15. (Aprilis) sequestrata cantilena: Szép három új M.-Czelli Énekek ad exc. consilium submitti praecipuntur.

² Oklevéltár 130. sz.

Az új apát lelkiismeretesen és ügyesen vezeti apátságát a súlyos és veszedelmes időkben; nem is éri őket nagyobb baj. Kápolnáján és a bucsujáráson éber szemmel őrködik s eléri azt, hogy az ájtatosság épen nem fogyatkozik, sőt növekszik.

Apátságának első évében megint rendelkeznek a dömölki gazdálkodásnak módjáról; a pannonhalmi konvent meghagyja Dömölknek: tartozik a kőszegi székháznak évenként négy hizott sertést küldeni, negyedévenként tizenkét pozsonyi

Gácsér Leó dömölki apát.

mérő búzát, hat pozsonyi mérővel szárnyasoknak való szemes jószágot és egy akó somlyai bort pecsenyebornak. Ez a rendelkezés nem mutatja azt, hogy az apátságnak fölöse van, mert nyomban utána meg is térítik neki az adományt; azt is mondja ugyanis az a rendelet, hogy Pannonhalma juttat Dömölknek minden rendtag számára évenként tizenkét akó asztali bort, kiköti azonban, hogy az apátságak somlyai szőlejében termett borból minden, a mi az apátságak maradó huszonnégy akón fölül lesz, Pannonhalmának jusson, hogy ez abból a többi székháznak is juttathasson.¹ Nemsokára megint intézkedik Pannonhalma, még pedig nemcsak gazdasági ügyekben. Meghagyja: írják össze a kisczelli levéltár iratait, jegyzékük egyik példányát küldjék el Pannonhalmára, — a sági három szőlőből csak a nemesit kell meg-

tartani, a másik kettőt pedig, mihelyt jó alkalom kínálkozik, el kell adni — a személyzetet, a mennyire okosan csak lehet, apasztani kell, — a somlyói bort csak nagy szükségben kell idegenek kezére eresztetni, Pannonhalmán mindig megadják akójáért a huszonnégy frtot, — csak a sekrestyének gondozója fogadjon el misepénzt; ha pedig ilyen valakinek nem jutna, a főapát ezt a hiányt majd pótolja, — a rendtagok maguk lássák el magukat fehér ruhával.²

Emlékezetessé teszi nevét azzal a törekvéssel, hogy a várdai kis birtokot

¹ A czelldömölki Protocollum directionis centrali-regentionalis O. S. B.-ből; 1838. ápr. 8.

² Ugyanonnan, ápr. 23.

erősítse és nagyobbítsa; törekvése nem is maradt meddő; a mi földet azelőtt erdőirtáskor az irtóknak átengedtek, azt ő lassankint, kisebb-nagyobb darabokban, visszaváltotta s ezen célra 3049 frtot költött. Kikerekítés céljából némi földet el is adott. Egy iratunkban a «*pie defunctus*», «*bonae memoriae vir*» jelzőkkel tisztelik meg,

Az apát halálával hárman maradnak az apátsági székházban: Gantzely Anaklét perjel és lelkész, Polgár László jószágkormányzó és Spáth Fulgent hitszónok, kik erejük megfeszítésével tudnak csak minden dolguknak megfelelni. A hetvenéves perjel sem győzi soká a munkát, három év múlva sírba száll. Helyébe lép perjelként De la Casse Benjamin, Kopeczky Vidor lesz a lelkész.

Lelkes és fáradhatatlan munkásai szent ügyüknek. A templomon a szemük. Nem régen, 1856-ban fejezték be a templom tetőzetének megújítását, háromezer frtot költöttek rá. De a templom oltárai is alapos javítás után áhitoznak. Meg is csináltatják Vojta pápai építésszel a tervet, mint lehetne megjavítani és részben megújítani a kegyelemkápolnát és annak oltárát. A mindenkinek tetsző terv megvalósítására azonban nincs elég pénzük, várnak tehát még. A jövő év elején 1859 januárjában megrendelik ezen terv szerint a kápolna kijavítását: fölemelik a kápolna tetejét, hogy több világossága és levegője legyen; tetejét szép toronnyal koronázzák, belsejébe pedig egészen új oltárt állíttatnak. A mint elkészül minden, az oltárszentelés ünnepét szept 11-ikére rendeli Szenczy Ferencz szombathelyi püspök. 9-ikén már megjelenik a főapát, 10-ikén délelőtt a püspök; délután bemélyeszi a régi oltárnak ereklyéit, Szent Jusztin, Szent Benedek és Szent Viktória vértanuknak ereklyéit az új oltár kövébe, aztán körülbelül ezerháromszáz lelket bérmál. Másnap, vasárnap, megszenteli az oltárt, utána nagymisét mond, utána Szabó Imre iszkázi alesperes-lelkész a szabad ég alatt gyönyörű beszédet mond (*sermo mira cum eloquentia et unctione vere catholica*), utána a püspök megint bérmál. Rávaló nap a püspök Gácsér apátért mond misét, aztán igaz szeretettel vesz bucsut. Szabó Imre beszédét a főapát kinyomatja és osztogatja, hogy ily módon is terjessze az ünnepnek hírét. A kegyelemkápolnának kijavítása és az új oltár 3135 frtba került.

A szép főoltár még erősíti a rendtársak vágyát: bár többi oltárunk is olyan ékes tisztaságban ragyogna. Tanakodnak, aztán decz. körül írnak a főapátnak s kéri őt, engedje meg, hogy De la Casse perjel Szent Imre oltárát, Spáth hitszó-

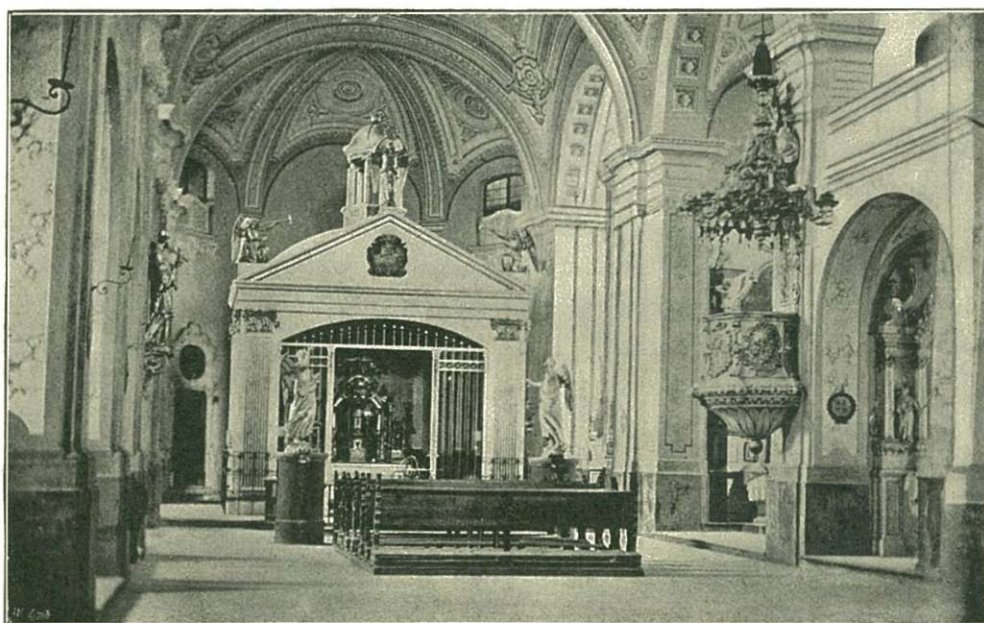
Gácsér Leó apát pecsétje.

nok és Kopeczky lelkész Szent Annáét a maguk költségén megújíttathassák; Polgár jószágkormányzó többet akar: a szent kereszt oltárának helyébe Szent László királyunk tiszteletére egészen új oltárt akar emeltetni. A főapát nagy örömmel egyezik a rendtársak tervébe, sőt melléjük áll társnak és megparancsolja, hogy az ő védőszentjének, Nepom. Szent Jánosnak oltárát és a szószéket az ő költségén szedessék rendbe. 1860 febr. 7-ikén fognak a munkához. Márcz. 31-ikén már készen áll Szent Imrének és Szent Lászlónak oltára; az előbbinek költsége 200, az utóbbié 400 frt. Ápril 10-ikén Szent Annának és Szent Jánosnak oltára készül el; az előbbi a két rendtársnak 280 frtján, az utóbbi a főapát pénzén. Június 13-ikán már a szószék is ragyog tiszta díszében. A megújított oltárok szépsége magához ragadja a szemet s azt a vágyat ébreszti a rendtársakban, bár mindannyia ilyen lenne. S vágyakozásuknak van fogantatja. Szent István királynak oltárát is egészen újból készíttetik; a költségnek nagyobb részét a főapát, kisebb részét a rendtársak adják. 1861 márcz. 20-ikán megint két oltár áll megújultan, Szent Benedeké és szent hugáé, Szent Skolasztikáé, még pedig megint a főapát és a rendtársak összerakott pénzéből. Ápril 3-ikán ragyog megújítottan Szent Albán vértanu és Szent Mihály arkangyal oltára; az előbbit a györmegyei Ság községből a templomba zárandokolt özvegyasszony, Sárközy Sándorné 222 frtjából és a felsőmesteri Horváth György és felesége adományából, az utóbbit névtelen jötevők ajándékából javíttatták. Ápril 5-ikén megint két oltár tisztul és újul meg, a szent családé és a szent olvasóé; mindkettőt a főapát készíttette el. Ápril 6-ikán készült el a főapát és a kisczelli rendtársak költségén a szent kereszt és Jézus születésének oltára; az utóbbinak régi oltárképét, melyen Jézus születését, a napkeleti bölcsek hódolatát és Jézusnak a templomban való bemutatását is lehetett látni, kijavíttatták valamennyire és a kincstárba tették. A mint a templom oltárai ragyogtak a tisztaságtól és rendtől, Szent Anna kápolnáját újították meg; a mint szétszedték a régi oltárt, a bádogszelenczében levő ereklyék hitellességét bizonyító pecsét levált; úgy segítettek a bajon, hogy a konvent pecsétjét nyomták rá. Befejezte az egész javítómunkát egy szép keresztkútnak és Krisztus sírjának beszerzése. Az összes költség 8013 frt volt. A kisczelli rendtársak miséik díjából szereztek a templom ékesítésére adott pénzt.

Három év múlva megint új dolgon tanakodnak; toronyórájuk már 1859 óta hallgat és pihen, újat szeretnének helyébe. Gyűjtenek maguk közt, miséztetnek jóbarátjaikkal, s mikor van 550 frtjuk, 1864 nov. 19-én, megkötik Kunte pápai órással a szerződést, «melynél fogva egyrészt a kisczelli apátság magát 550 (ötszázötven) osztr. ért. forintnak lefizetésére és a régi toronyórának átadására, másrészt pedig Kunte János egész becsületének közbenvetésével magát egy egészen új toronyórának s ehhez való mutatótáblának elkészítésére s annak az

1865. évi nagyhétnek belépte előtti fölállítására úgy lekötelezi, hogy egyszersmind az órának jó járása fölött teljes három évig jótáll s kezeskedik». 1865 május 12-én 12 órakor az óra a helyén volt s megindult.

De még ezzel sem mondtuk el minden szép dolgukat. A sekrestyében is rendezkednek és szekrényeket szereznek 320 frton; a házi kápolnában oltárt emeltetnek, a könyvtárt szekrényekkel látják el és rendezik, a székház déli és nyugati folyosójának alját kőlapokkal rakatják ki, a leégett kerti házat 1230 frton újra fölépítik.

Az apátsági templom új főoltára (kegyelemkápolnája).

Még előbb, a legelső helyen kellett volna említenünk, mint szerezte Polgár jószágkormányzó az öregharangot. Eddig az egyik torony üresen állott, a másikban négy harang lógott: az 1753-ban készült 150, az 1794-ben rendelt 350, az 1755-ben öntött 555 és az 1780-ban készült 1220 fontos. Pfistermeister kőszegi harangöntő azt hiszi, 24 mázsásnak kellene az új öregharagnak lenni, hogy a többihez illjék. Polgár kormányzó megrendel egy ilyen súlyú harangot, fontját 56 krjával számítva. A főapát is megengedi a harang megszerzését, ha nem kerül a központnak pénzébe. A kormányzó a hivektől gyűjtött pénzzel akarja a harang árát megfizetni, a haranglábnak való fát meg Nemes-Dömölkön könyörgéssel szerzi meg. 1857 máj. 18-án hozzák a harangot, melyen négy kép látható: 1. a kisczelli Mária-szobor, — 2. Szent László, — 3. Szent Mihály képe, —

4. a főapátság czímere; a képek fölött olvashatni: Deo adiuvante Antonius Pfistermeister fudit Ginsii 7. Maii 1857.; a képek alatt, közel a harang szájához olvashatni az öntés idejében élt pápa, király, primás, püspök, főapát stb. neveit. Csak őszre, szept. 5-én jön a főapát harangszentelni, legalább husz pap állja körül a szentelésnél, délben már meghuzták a harangot s mindenkinek tetszett a hangja.

Igazi lelkes tevékenység egész életük. S fölkeresi őket a nem keresett elismerés. Mikor aranymiséjét mondja Polgár László 1859. nov. 10-én, ott van a főapát, megjelenik a megyéspüspök, az vezeti az oltárnál, negyven pap veszi őket körül, Szabó Imre megint remekel szónoklatával. S mikor néhány nappal később az aranymisés megköszöni egyik rendtársával a püspöknek jóindulatát, visszatértükkor azt vallják, mondogatják, nem tudják szóval kifejezni, milyen megtiszteltetésben volt részük. Máskor is megtiszteli őket a püspök s fölkeresi őket, mikor közelükben van dolga, két hordozható oltárt, ritka virágokat küld nekik.

A bucsusokat kötelességük szerint buzgón szolgálják. S ezen lelkes munkájukban segítségükre sietnek a rendtársak Pápáról, többször fordul meg náluk gyóntatni, szónokolni Hanniker Timót, Méry Etel, Füssy Tamás és Vaszary Kolos; Gyórból jön hozzájuk Skutyil Kelemen, a messzebb Komáromból is ellátogat hozzájuk Kamiss Hugó. A pápai francziskánusok rendes segítők. Szabó Imre iszkázi plébános és Gyarmathy János somlyóvásárhelyi plébános gyakran benéznek hozzájuk gyóntatni, misézni és szónokolni.

Nem tiszta arany azért életük. Az akkori kényes politikai viszonyok nekik is szereznek kellemetlenséget: templomuk tetőzete alatt keres a zsandár fegyvereket, egy váti nemes beveri fokosával éjjel az összes földszinti ablakaikat.

Míg vallásos buzgóságukat oly sok minden hirdeti, gazdaságuk állapotáról és gazdálkodásuk milyenségéről nem igen hallunk. Azt halljuk, hogy egyszer pompás termésben fizette meg földjük a rája fordított munkát,¹ de azt is halljuk, hogy tavaszi fagy, nyári jégeső tizedeli, föleszi a mutatkozó termést.² A kis-czelli kert-

¹ 1861-ben árpájuk huszszoros termést adott: 1862. 9. Jan. Granario illatae sunt 101 metretae Posonienses hordei, quas, messorum rata huc non computata, a seminatis 6 $\frac{1}{2}$ metretis Dei bonitas dedit. Quia vere messorum et trituratores facile 25 metretas abstulerunt, mira cognoscitur fertilitas seminis, utpote cuius singulum granum sese vicies adminus reddidit. Protocolium domesticum ab anno 1856.

² 1857-ben szomorkodnak Ságón, vigadnak Somlyón a termés miatt: 12. Oct. Vindemiae in monte Ság, quem mense Maio frigus adussit, mense autem Junio grando concussit, absque ulla defluxerunt laetitiae demonstratione. — 19. Oct. Laetitia hic (Somlyó hegyén) quaquaversum maxima fuit, quod uvarum copia et bonitas vinum promitteret, ut copiosum ita generosum. — 1858-ban terem Ságón 94, Somlyón 45 akó. — 1860-ban Ságón 10, Somlyón 38 akó, mert mindkettőt elverte a jég. — 1861-ben Ságón 59, Somlyón 56 akó: Ea Somlyóiensis (szüret) 56 urnas vini generosissimi praebuit. — 1862-ben Ságón 130, Somlyón közepes mennyiségben, de kitűnő minőségben: 8. Oct. Terminata in monte Ság vindemia adeo ampla fuit,

nek méhésete nem fizetett, föl is hagynak vele.¹ Vesződnek a Marczal-szabályozással és a vele kapcsolatos Rába-szabályozással; hosszabb munka eredményeként kapnak most urbér-váltáság czímen 3730 frtot és fizetnek somlyói szőlőjüknak a tizedtől való megváltására a somlyó-vásárhelyi urodalomnak 176 frt 36 krt. Régi mulasztást pótolnak, mikor 1859. decz. 7-ikén fölméretik és megrajzoltatják kis-czelli birtokukat.

Gazdálkodásuk eredményét látni az elmondottakban: fönntartják ugyan magukat, de mihelyt valami nagyobb szükséglet mutatkozik, annak kielégítésére majd a hiveket, majd a főapátot kéri segítségnek. Érdekes ritkaságként olvassuk, hogy Bakonybélnek apátja, Sárkány Miklós kétszer is támogatja pénzsegítséggel Dömölköt: 1853-ban adott 500, 1864-ben 1500 frtot.

Közben módosulnak, változnak a rendi viszonyok, Rimely Mihály főapát, a kormánytól is ösztönözve, elhatározza, hogy az üresen álló tihanyi és dömölki apáti székbe megint ültet apátot. 1864-ben decz. 16-ikán kapják meg a dömölki rendtársak a főapát fölszólítását: nyilatkozzanak, kit tartanak a tihanyi, kit a dömölki apáti székre legérdemesebbnak. A rendtársak nagy többsége Petheő Dömjén pannonhalmi hittanárt szeretné Dömölkön látni; a főapát kinevezte őt, királyi megerősítését is látta még, aláírni azonban már nem tudta nagy betegsége miatt. Petheőt az új főapát, Kruesz Krizosztom, vezette be apátságába.

Petheő Demjén dömölki apát névalírása.

Petheő József Szombathelyen született 1805 febr. 15-ikén, Pannonhalmára került novicziusnak 1822 okt. 16-ikán, papnak és tanárnak Pannonhalmán, Győrött és Bakonybélben készült, a Rendbe esküdött 1827 júl. 17-ikén, miséspapnak szentelték 1828 aug. 7-ikén. A mint tanulmányaival végez, még két évig mélyed a hittudományok tanulmányozásába, utána nyolcz évig a kőszegi gymnasiumban tanít, azután Pannonhalmára kerül az erkölcs- és lelkipásztorkodástan tanárának s ilyenként 27 éven át működik, az utolsó öt éven át a főapáti titkári hivatal is viseli (1838—1865). Irodalomszeretetről és tudományáról három kézírata bizonyodik. Apáti méltósága kötelességeinek élt és az igazi uton vezette rendtársaival együtt hiveit.

ut omnem superaret expectationem: obtentae nempe fuerunt 130 urnae musti, quod ab hominum memoria non accidit. — 14. Oct. Habita est in monte Somlyó vindemia, quae spectata vini quantitate mediocritatem non superavit, at vero qualitas vini obtenti eam priorum annorum plurimum post se reliquit. — 1863-ban Ságon 43, Somlyón 60 akó. — 1864-ben Ságon 13, Somlyón 35 akó: 17. Oct. Vindemia in monte Sághe vix 13 dedit urnas musti haud potabilis. — 24. Oct. Vindemia montis Somló, ut quantitate ita etiam qualitate, nonnihil melior erat; intulit enim cellario 35 musti urnas utcunque potabilis. Az előbbi jegyzőkönyvből.

¹ 3. Sept. 1860. Apiarium, quod apes hic non proficerent, in topiarium conversum est. Ugyanonnan.

Utóda Jahn Mainrád Ferencz lett. Kis-Martonban született 1813 decz. 24-ikén polgári szülőktől. A középiskolának négy felső osztályát a soproni benczés főgymnasiumban végezte kitünő eredménnyel. A mint a hatodik osztálylyal végzett, Pannonhalmára kívánkozott Szent Benedek fiainak sorába. 1831 okt. 31-ikén föl is veszik novicziusnak és Mainrád nevet adnak neki. A novicziátus végeztével Győrré került két évre philosophiára, 1834 őszén egy évre Bakonybélbe, hogy a tanári pályára készüljön, utána négy éven át a hit-

Petheő Demjén dömölki apát.

tudományt tanulta Pannonhalmán. 1836 máj. 24-ikén beesküdt a Rendbe, 1839 júl. 20-ikán miséspap lett. Rendi szolgálatát Kőszegen kezdte, hol tanárként négy, hitszónokként szintén négy évig szolgált; innen Győrbe küldték hitszónoknak, s itt kilencz évig szolgált; utána Komárom-Füssre került s három évig munkálkodott lelkészként és hat évig jószágkormányzóként. A mint 1865 nyarán főapátválasztásra mennek a rendtagak Pannonhalmára, őt kívánják nagy többséggel harmadik jelöltnek Kruesz Krizosztom és Hollósy Jusztinián mellé. Az új főapát, Kruesz Krizosztom, két jelölttársát a maga közelébe akarja vonni, hogy a Rendnek a szavazásban nyilvánult akarata a kormányzásban is érvényesüljön s ezért Hollósyt titkárának nevezte ki, Jahnt pedig a Rend választja a főapát mellé perjelnek, mely tisztjében azután majdnem nyolcz évig szolgál. A mint Petheő Demjén 1873 jan. 17-én sírba szállt, a főapát

nem akarta soká árvának hagyni az apátságot; megkérdezte tehát a Rendet, s annak nagy többsége, 137 szavazóból 103, Jahn Mainrádot kívánta dömölki apátnak. A főapát erre ápr. 17-ikén kinevezte Jahnt dömölki apátnak, másnap pedig a vall. és közokt. m. kir. miniszter útján folyamodást nyújtott be a királyhoz s kérte, erősítse meg az ő kinevezését. Okát is adja kérésének: «A kinevezett férfiú a legmagasabb királyi kegyre minden tekintetben méltó, mert az ide mellékelt minősítvényi táblázat mutatja, hogy a hazának és egyháznak kitünő szolgálatot tőn, és tiszta lélekkel bátorkodom erősíteni, hogy Felsőgednek hivebb, ragaszkodóbb alattvalója és jobbágya dicső birodalmában nem létezik, és ő a nemes szívből fakadó loyalis érzelmeinek bizonyára annál fényesb kifejezést fog adni,

minél több alkalmat talál új hivatása és méltóságában». Az említett minősítvényi táblázatban pedig azt olvashatni, hogy Jahn «a hivatási hűség kitünő példányképe, mindenütt általánosan elismert áldott eredménnyel működött. Példás magaviselete mellett a társas élet erényeit egész az önfeláldozásig gyakorlá. Az 1848—9-iki hadjárat alatt a győri benczés házban föllállított katonakórházban önként magára vállalta a sebesült betegek körüli lelkészi teendőket, melyeket bámulandó szeretettel teljesített; a szeretet sugallta működés körében hagymázba esvén, csaknem életét veszté; ezen önfeláldozó munkásságért a magas kormány részéről semmi jutalmat, de csak elismerési nyilatkozatot sem nyert, mi egyedül páratlan szerénységének tulajdonítandó. Rendtársai mindenkor kegyelettel csüggettek rajta, a miért is 1865-ben a főapáti méltóságra harmadik helyen jelöltetett, a dömölki apátságra pedig 103 szavazattal ajánltatott». A miniszterhez irt levelében pedig azt olvashatni: «A kinevezett apát sohasem tekinté, melyik táborból jött a beteg vagy sebesült; ő egyaránt a szeretet szolgájává tette magát és minden idejét, melyet rendes hitszónoki hivatása üresen hagyott, a betegeknek áldozta, kiknek vigasztaló, enyhítő angyalává vált lelkileg és testileg; egyedül az ő határtalan szerénységének tulajdonítandó, hogy a magas kormány hazafias érdemeit mind-ekkoráig tudomásul nem vehette! Kitünő érdemei vannak a szent szerzetre nézve is, melynek fegyelmi és gazdasági viszonyaira a legjobb hatást gyakorlá». A szépszavú jellemzéshez bátran csatolhatta volna a főapát, hogy neki, szerzetújító munkájában, nyolcz éven át jobbkeze volt. A felség máj. 9-én meg is erősíti Jahn kinevezését.¹

Jahn Mainrad névaláírása.

Nagy remények fűződtek az új apát működéséhez; Isten azonban másként rendelkezett: az új apát jóformán még meg sem ismerkedhetett apátságával, mikor rövid betegség után 1874 febr. 4-ikén elhunyt.

Kruesz főapát, ki az elhunyt temetését is végezte, meleg szavakkal áldozott az elköltözött emlékének, midőn febr. 16-iki pannonthalmi konventülésen úgy nyilatkozott róla, hogy «tisztán tükrözte vissza egy nemes lélek minden szép vonásait; mint papot a tántoríthatlan hit, apostoli buzgóság és magasabb keresztény tökély szeretete diszíté; mint szerzetest minden áldozatra kész feddhetetlen élete tette őt az összes rendtársak előtt vonzó és lelkesítő példaképpé, ki előtt semmi sem volt kicsiny, ha a közjóról, semmi sem volt nagy, ha önmagáról volt szó; mint főnököt mindenkor az engesztelő szeretet és atyai szelidség

¹ A kinevezésével kapcsolatos összes iratok a pannonthalmi rendi levéltár egy csomójában található; jelzése: III/b. 1873. jún. 3.

érzelmei vezették, míg önmaga irányában mindenkor a kérlelhetlen szigor teljes mértékét alkalmazta».

Jahn Mainrád dömölki apát.

A főapát ugyanezen ülésen föltárta a dömölki apátság helyzetét. A konventtagok nagyrészt öregek, betegek; az anyagiak már tavaly égetően sürgették az erélyes szervezést. Az anyagiak miatt Kruesz azt a kérdést is fölvetette, betöltessék-e azonnal az apáti szék, vagy egyelőre üresedésben maradjon.

A pannonhalmi konventtagok nagy része az apáti szék betöltése mellett nyilatkozván, a főapát elrendelte, hogy a Rend tagjai ápr. 5-ikéig adják be szavazataikat,¹ hogy tájékozódhassék, kit óhajtanának az apáti székben látni.

A rendtagoknak a főapát szándékával találkozó óhaja Kruesz másik társjelöltjét, Hollósy Jusztiniánt juttatta Dömölk apáti székébe.

Hollósy Jusztinián, keresztnévén Ernő, 1819 decz. 26-ikán született Nagyszombatban, a hol atyja uradalmi erdőtiszt volt. A gymnasium első osztályát szülőföldjén, a többi osztályt Pozsonyban végzi. A gymnasium végeztével tanárainak Rendjébe kívánczik s el is éri célját: 1835 szept. 16-ikán fölveheti Pannonhalmán a benczés ruhát és Jusztinián nevet kap. Mint noviczius derekasan megállja helyét, utána két évre Győrbe kerül bölcséleti tanfolyamra, innen Bakonybélbe, hol tanári oklevelet nyer. Négy éven át Pannonhalmán a hittudományt tanulja, 1843-ban, júl. 25-ikén, beesküszik a Rendbe, ősszel leteszi Budapesten a szépművészetek és a bölcsélet tudományából a doktorátust, okt. 8-ikán miséspapnak szentelik s Győrbe küldik tanárnak.

Jó öt évet tölt Győrött tanárként; a mit addig az iskolában tanult, azt igyekszik mértékkel a gyakorlatban megvalósítani. S ha marad valamelyes szabad ideje, azt a költészetnek szánja; versel latinul, költsöget magyarul, de nem siet nemes szórakozásának szülőtteivel a piacra, hanem gondosan rejtegeti őket az asztalfiában; összesen csak három magyar költeményét látja a világ. Másként is próbálgatja szárnyait: verstant és költészettant ír, de ez is kéziratban marad.

A mint a szabadságharcban lefoglalják kórháznak a győri székháznak egy részét, Hollósy Pannonhalmára huzódik vissza s a lyczeumban tanít. Innen hamarosan Sopronba küldik őt tanárnak. Itt, mikor a Thun-rendszerrel a közoktatásügy átalakul, ő a természettudományok, különösen a természettan művelésére szánja magát, s «a soproni főgymnasiumban természettani tanár» lesz. Lelkiismeretesen igyekszik tanítani, s hogy a német nyelven tanulásra szorított

Hollósy Jusztinián dömölki apát.

¹ A főapátsági konventülések jegyzőkönyvei 1870-től, 59—60. l.

tanítványain segítsen, magyarra fordítja és 1855-ben kiadja Schabus Jakabnak iskolakönyvét «Könnyen érthető alapelvei a természettannak alsó reál- és gimnáziumi iskolák használatára» címen. Akkor számot tett a könyv, valamennyire mutatja az is, hogy megjelenése után egy évre már második kiadásban is megjelent.

Közben, folytonos lelkiismeretes munkában, fejlődik és kialakul a tanár és a férfiú, a ki igazi benczés pap, a ki él-hal a tudományért, akár meghal hitéért s mindkettőnek egész életén át egész erejével szolgál; kialakul benne, a mi főként jellemezte: a szelid, nyájas modor, mely egész megjelenésén, beszédén, hangján előmlött és mindenkinek, fiataljának és öregjének, mintául szolgálhatott s mindenkinek kedvessé és kívánatossá tette társaságát. Mint tanár is példaképül szolgálhatott, lelkiismeretesen készült minden órájára, értette tárgyát, világosan adta elő, megkedveltette tanítványaival. Modora még a rozsza szemben sem

Hollósy J. dömölki apát.

Hollósy J. dömölki apát névaláírása.

lesz érdes, csak komoly; szeretete tanítványait s azok szeretettel és tisztelettel viszonzták érzelmét.

A természettudományba való mélyedésnek, a folytonosismeretgyűjtésnek ered-

ményeként megírta «Népszerű csillagászat» című művét, melyet az Akadémia 1861 decz. 18-án a hölgyek díjával jutalmazott. Számottevő és érdekes munka, melylyel Hollósy rendtársainak és a világnak szemében nagyot emelkedett: főapátja 1862-ben a pannonhalmi lyczeumba hívta a phisika és matematika tanárának, az Akadémia pedig a következő évben levelező tagjának választotta. Pannonhalmán emberül felel meg dolgának, az Akadémiában még azon év őszén foglalja el helyét «A távcsövek történetének vázlata» című terjedelmes értekezésével. Munkásságával és finom modorával rendtársainak körében is hódít; mikor 1865-ben főapátválasztásra gyűlenek Pannonhalmára, második jelöltnek őt választják meg s csak az ő határozott ellenállása akadályozta meg az első helyre választott beteges Kruesz Krizosztomot azon szándékában, hogy az ő kedvéért visszavonuljon. «Az Úr Isten határozott, nyugodjunk meg határozatában; ő tudja legjobban, mit cselekszik. Neked nincs jogodban visszalépni, nekem nincs jogom az első helyet elfoglalni. A szent szerzet téged állított oda, nem engem. Bizzál a jó Istenben és ne aggódjál», volt Hollósynak megmásíthatatlan határozata.

Az új főapát föl akarja használni jelölttársának munkásságát a Rend kormányzatában, először titkárává teszi, aztán a főmonostori alperjelnek és a főiskola igazgatóságának diszes és terhes munkájával bizza meg. Hollósy három

évig szolgál a főapát mellett, aztán a bakonybéli perjeli hivatalba huzódik vissza, a honnan három év múlva az esztergomi székház s a főgymnasium élére kerül a főapát akaratából. Ezen hivatalaiban sem pihenteti tollát, minden szabad idejét a tudománynak áldozza és szorgalmasan dolgozik különféle munkáin.

Életének fordulójához ér Hollósy 1874-ben. Mikor Jahn Mainrád meghalt, a főapát nyomban gondoskodott a dömölki apátság betöltéséről. Kikérte az összes rendtársak tanácsát, s mikor azt látta, hogy 83 rendtárs Hollósyt szeretné látni a dömölki apáti széken, ápr. 12-ikén kinevezte őt dömölki apátnak és még aznap kérte a vall. és közokt. m. kir. minisztert, terjeszsze a kinevezést megerősítés végett a király elé. Kérésének támogatására mellékel egy iratot, mely Hollósy életének szemenszedett bizonyysága. «Hű, szorgalmas és pontos, munkássága mindenütt elismerésre méltó eredménynyel párosult. Példás magaviselete mellett a társas élet erényeit elismerésre méltó fokban gyakorlá. A tanpályán különböző szakokat kezelvén, sokoldalú ismereteket szerzett. Csillagászati eredeti munkája a Magyar Tudományos Akadémia által a hölgyek jutalmára méltónak találtatott, s számos irodalmi munkái folytán levelező tagnak neveztetett. A szerzetes rendtársak bizalmát és szeretetét annyira kiérdemlé, hogy 1865-ben a főapáti szék betöltésénél második helyre főapáti jelöltül tüzetett ki.» A király ápr. 26-ikán megerősíti a kinevezést, máj. 8-ikán értesíti a főapát erről az új apátot, jún. 25-ikén áldja apáttá Pannonhalmán Zalka János győri püspök.¹

Hollósy új méltóságában is a régi hévvel munkálkodik: első a gyóntatásban, jó példát mutat a prédikálásban, élő példakép az istentiszteletben; a kivel csak érintkezik, megnyeri jóindulatával és nyájasságával. Tolla most sem pihen, de már nem földi, hanem égi tudományt hirdet prédikációiban, melyekből 27 az «Isten Igéje» folyóiratban lát napvilágot (1883—1892).² Az iskolából sem szakad el; nem taníthat már benne, de élénken érdeklődik érte. S mikor látja, hallja, hogy a kisczelli iskolában oly sűrűen ülnek fiuk és leányok, hogy nagy számuk állja útját az eredményes iskolai munkának, szívesen ajánlaná ezen üdvös célra irodalmi munkásságának jutalmát és szűk jövedelméből összetakarított forintjait; de ez mind kevés. Töprengedéséből egy jószívű úrasszonynak végrendelete szabadítja ki. 1888 máj. 20-ikán ír neki Kőszegről Markovics József ügyvéd s értesíti őt arról, hogy Seraphin Filippina úrhölgy kőszegi lakos a hónap 8-ikán meghalt és végrendeletében hagyott 1. egy Kis-Czellben emelendő és

¹ Az apáti kinevezéssel kapcsolatos összes iratok a pannonhalmi rendi levéltár egy csomójában vannak; jelzése: 1874. H. Jusztinián dömölki apát kineveztetésére vonatkozó okmányok; III/b, 1874 jún. 21. — Oklevéltár 131. sz.

² Irodalmi működését mi csak érintjük, részletesebben beszélnek róla Fehér Ipoly: Emlékbeszéd Hollósy Jusztinián levelező tag fölött (1902 nov. 24.) és dr. Mattyasóvszky Kasszián: Dr. Hollósy Jusztinián Ernő (Esztergom, 1912.).

apácák kezére bizandó leányiskolára 7350 frtot értékpapirokban, — 2. öt szorgalmas, jóviseletű, szegénysorsú, a győri, kőszegi vagy soproni gymnasiumokban tanuló kath. fiúnak segítésére 5100 frtot értékpapirokban, — 3. egy Kis-Czellben elmondandó szentmisére 100 frtot értékpapirokban, összesen tehát 12550 frtot; mindezen értékpapirok négy nap mulva már ott vannak Kis-Czellben. Mivel azonban a boldogult azt is kívánta végrendeletében, hogy ezen alapítványainak kamatját most egyelőre az apátságnak alperjele, Witzmann Gyula, élvezze halála napjáig,¹ hamarosan nem teljesíthette az apát kedves szándékát. A mint az alperjel 1890 júl. 1-jén meghalt, azonnal hozzáfog az apát a jószívű úrnő jószándékának megtestesítéséhez; még azon nyáron elhatározza az előbb említett három intézet igazgatójával egyetértve, hogy évenként két győri, két kőszegi és egy soproni tanulót segít majd ötven-ötven frtjával. Aztán egy évvel később, az iskolára kerül a sor. Mivel az alapítványi összeg nem volt elég e nagy célra, segítségül adta a maga pénzét, segítségül hívta az apátságot és hálásan fogadta néhány jótévőnek adományát. Csakhamar emelkedik a leányiskola, csakhamar alkudozik az Isteni szeretet leányaival az intézet átvételéről; 1891 okt. 5-ikén megnyílik az iskola és tódul hozzá a leánysokaság; négy terem várja, az elsőben az 1. és 2. osztályú leánykák, a másodikban a többi osztályú leánykák, a harmadikban az óvóra szoruló apróság foglal helyet, a negyedik a kézimunka-terem. Nagy öröme volt az apátnak az intézet; segítette is egész holtá napjáig. De nem elégedett meg azzal. Hogy az intézet jövőjét biztosítsa, megnyerte intézetének az egész Rendet, mely 1894. évi káptalanában elhatározta, hogy «magára vállalja azt, hogy a dömölki apát úr elhalálózása esetére az alapítványi összes tőkék átvétele mellett fődözni fogja a kisczelli apácza-intézet évi szükségletének hiányát, mindazonáltal kellő óvatossággal az iránt, nehogy idővel az intézet fejlesztése nagy terheket rójjon a Rendre». Nyugodtan nézhetett ezentúl az apát új intézetére, biztosítva láthatta annak jövőjét. Ezen intézettel a hálás kisczelli szívében maradandóvá tette nevét. Az ő buzgóságának köszönhető, hogy a temetőben a Rend sirboltot épít meghalt tagjai számára és föléje szép kápolnát emeltet 1878-ban.

Eletének alkonyát rendkívüli tisztelet, szeretet és elismerés aranyozták meg.

Ünnepet ült szívében, mikor az Akadémia fölszólítására emlékbeszédet mondhatott Kruesz Krizosztom fölött s az igazi rendtárs szeretetével bizonyíthatta, mint olvadt egygyé Kruesz főapátban, az ő noviczius- és rendtársában, jó barátjában a jó szerzetes és a jó magyar. Ünnepet ült hazafiui szíve, mikor a király 1896 szept. 16-ikán az ő kisczelli székházában vett lakást s innen szemlélte és

¹ Az iratok a czelldömölki levéltárban vannak.

vizsgálta meg a hadgyakorlatot, távozásakor pedig diszes apáti gyűrűvel ajándékozta meg.

Folytonos munkásságban, szerzetesi egyszerűségben, istenes jámborságban, a felebaráti szeretet nyájas és zajtalan gyakorlásában telik ideje és közeledik miséspapságának ötvenedik évfordulója; aranymiséjének napján (1893 október havában) talpon az egész község, sietnek messze vidékről a rendtársak, hogy szeretetüknek és tiszteletüknek önkéntes adójával kedveskedjenek az ünnepeltnek. A főapát, Fehér Ipoly, maga vezeti az agg apátot az oltárnál, jobbról-balról Rozmanith Richárd zalavári benczés, Vajda Ödön cziszterczi zirczi apát segítik, körülötte még nagy számban a rendtársak és világi papok, A szentmise után üdvözli a szívében-lelkében megindult apátot a Rend nevében a főapát, a rendtársakat követik a vidéknek világi papjai, mögöttük jönnek a kisczelli hölgyek ajándékokkal, az arany mellkereszttel, utánuk jön a képviselő testület s hozza a díszpolgári oklevelet, majd jönnek az evangélikus konvent, az izraelita hitközség; mindannyian üdvözlik, megindultan köszöntik s jókívánataikkal elhalmozák a könnyekig meghatott agg apátot. Hollósy 600 koronát ajándékoz a kath. fiúiskolának, Rosenfeld Henrik izraelita polgár 400 koronát tesz alapítványul e napnak emlékezetére, hogy kamatjával évenként segítsenek kisczelli polgárt valláskülönbség nélkül.

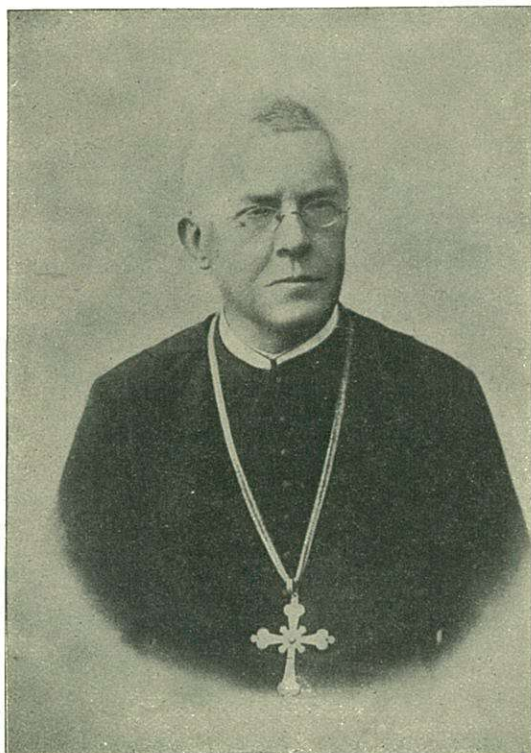
Az 1893. évnek végén a királyi kitüntetés keresi föl az apátot a III. oszt. vaskorona-rendben. 1899-ben apátságának huszonöt éves évfordulóját ünnepli, a Rend, Kis-Czell és vidéke lelkes részvételével; a község arczképét festeti, hogy a község termét diszítse, egy rendtársa zengzetes költeményben üdvözli.

Az apát akkor már érzi a nyolczvan évnek terhét; vissza is huzódik lassankint minden nagyobb munkától, a tudománynak azonban még megfoghatkozott erővel is akar szolgálni, azért mindennap jegyzi a meteorologiai jelenségeket; főként azonban Istenének él, miséz és gyóntat. 1900 jan. 1-jén még jegyezgeti a meteorologiai jelenségeket, egyszer csak elgyöngül egészen és jan. 24-ikén végelgyöngülésben hal meg. A főapát temette és tisztelőinek hatalmas raja kísérte utolsó útján. A főapát mondott fölötte az Akadémiában emlékbeszédet, Kis-Czell községe róla nevezte el az apátsági székház előtt s a templom körül levő nagy teret Hollósy-térnek, az ipartestület pedig azt határozta, hogy évenként népnünepet tart majd a boldogult apát emlékezetének fölfrissítésére.

Az apát halála után alig mult el negyedév s már új feje, vezetője lett Dömölknek Wagner Lőrincz személyében.

Wagner Lőrincz, keresztnevén József, Sopronban született 1841 márcz. 1-jén. Az elemi iskolákat, valamint a gymnasium hat osztályát szülővárosában végezte. A hatodik osztály után 1858-ban a pannonhalmi Szent-Benedek-Rendbe lépett

és a gymnasium két felső osztályát, valamint a négy évi hittudományi tanfolyamot Pannonhalmán végezte. Ezen idő alatt a ritka szerénységű, buzgó, tehetséges és munkás ifjút előjárói és társai egyaránt megkedvelték 1863-ban a szerzetesi fogadalmak által végképen a Rend tagjává lett, 1865-ben pedig pappá szenteltetett.

Wagner Lőrincz dömölki apát.

Ugyanezen évben kezdte meg Pannonhalmán tanári működését. Három évi tanárkodás után megszerezte magának a bölcsletről és történelemből a tanári oklevelet. 1872-ben a pannonhalmi hittudományi intézetben az erkölcs- és lelkipásztorkodástan előadásával bizatván meg, ezen tárgyakból a budapesti tudományegyetemen 1875-ben szigorlatot tett. Theologiai tantárgyait alapos képzettséggel, példás odaadással, a szakirodalomnak folytonos szeme előtt tartásával és szép eredménynyel adta elő. Tanári működése mellett 1879—1885-ben főapáti titkár volt, a pannonhalmi székesegyháznak 1869-től 14 éven át gondozója.

Bármennyire kitűnt Wagner alapos szakképzettségével, hivatalos dolgaiban való pontosságával, mindamelllett nevének népszerűségét, egyéniségének sze-

retetét, jellemének tiszteletét és becsülését az említetteknel még nemesebb tulajdonságokkal vívta ki magának. Wagner Lőrinczben rendtársai első sorban magát a legszebb papi és szerzetesi erényekkel fölékesített férfiút tisztelték. A Rend kormányja évtizedeken át nem tárgyalt valamely jelentősebb ügyet anélkül, hogy az illető tanács-testületbe őt meg ne hívta volna; a Rend káptalanjainak egyházi és szerzetesi ügyeiben neki mindig vezérszerep jutott. Nézetét ellenmondásoktól való félelem miatt soha el nem palástolta; bölcsességét, mely meggyőződésének tolmácsolásában szónoki tulajdonok nélkül is kinyilvánult, csak szerzetesi szerénysége és alázatossága multa felül. Szerénységből származó visszavonultsága és megjelenésének igény-

Wagner Lőrincz dömölki apát névaláírása.

telen egyszerűsége miatt a világ előtt nem szerepelt ugyan, de a Rend kebelén belül élő mintája volt a szerzetesnek, papnak és férfiúnak.¹

Rendtársai tiszteletüket, szeretetüket, szerető ragaszkodásukat 1885-ben azzal tanusították iránta, hogy káptalani helynöknek választották meg s ő ritka bölcseséggel és kiváló tapintattal kormányozta a főapáti szék üresedése idején az egyházmegyét; 1892-ben a főapát-jelöltek közé juttatta őt a rendi választó káptalan bizalma. Ily előzmények után a Rend régi szeretete, megbecsülése nyilatkozott meg, midőn az 1900 ápril 17-ikén tartott pannonhalmi konventülésen az derült ki, hogy 154 rendtárs szavazatából 116 ajánlotta Wagnert a dömölki apáti méltóságra.²

Fehér Ipoly főapát két nappal utóbb, ápril 19-ikén a pannonhalmi konvent előtt kijelentette, hogy sietett a szent szerzet óhajlásának megfelelni s dömölki apátnak kinevezte Wagner Lőrinczet. Bár az apáti szék betöltése jogilag csak a királyi megerősítéssel lesz teljessé, már ekkor kifejezte a főapát örömét, hogy a rendtagok túlnyomó többségének óhajlása legbensőbbben találkozott az ő egyéni óhajlásával. Jutalmát látja ebben annak a lelkiismeretes, önzetlen és fáradhatatlan tevékenységnek, melyet a kinevezett apátúr a rendi nevelés és oktatás, a hitélet fejlesztése

Hollósi Rupert dömölki apát.

és a tudományos munkásság terén kifejtett.³ A főapáti kinevező oklevél nagy újságot foglalt magában. Azon törekedett a Rend, hogy a fiókapátságok birtokei szorosabban kapcsolódjanak a főapátságéi hoz és az összes jövedelmek egyetlen központi pénztárba folyjanak, valamint az összes kiadásokat ez a központi pénztár fizesse. Ez a törekvés valósult meg az oklevél ötödik pontjában. Nagyonfontosságú intézkedés ez, mert a dömölki apátság ezzel megszabadult a nyomasztó szegénységtől.

¹ A főapátsági konventülések jegyzőkönyvei 1870-től, 361. l.

² A főapátsági konventülések jegyzőkönyvei 1892-től, 166. l.

³ U. o. 166—167. l.

A kinevezéssel egy másik újság is járt. A főapát ugyanis, június 17-ikén megtörténvén a királyi megerősítés, az apostoli szentszéktől nyert fölhatalmazás alapján maga áldotta apáttá Wagner Lőrinczet jún. 29-én.¹

Ismerjük már az apátot; bátran mondhatjuk, hogy ismeretlen jövője ismeretes multjából sarjadzik. Nem igen elegendik a közügyekbe, csak akkor, ha hiveinek lelki ügyeit érintik; annál nagyobb erővel munkálkodott hiveinek lelki ügyein. Boldogult elődjének kedves alkotásán, a leányiskolán és kisedővön, féltő gonddal őrködött, csak jót akart vele, mikor az ő ösztönzésére az 1901. évi káptalanon azt határozzák, hogy «A kisczelli apáczaiskolánál revideálandó, vajjon nem lenne-e elégséges hat nővér helyett kevesebbnek alkalmazása; az alapítvány takarékpénztári részvényei a lehetőség szerint eladandók, a pénzek pedig mind biztos állami papirokba fektetendők. Az alapítványi tőkék illetén rendezése után az intézmény alapítólevéllel és szerződéssel biztosítandó, a Rend

Hollósi Rupert dömölki apát névaláírása.

pedig elvállalja a fődözet évi hiányának pótlását».² Az apát maga mutatott jó példát az intézet pártolásában, évenként segítette apránként, végül 5000 koronát szánt neki, mely hagyatékában meg is maradt.

Az apát buzgó és fáradhatatlan munkásság után 1910. évi jan. 4-ikén hunyt el.

Becsületes rendi munkásság, feddhetlen papi és szerzetesélet juttatta az elárvult apátságba az új vezért, Hollósi Rupertot.

Hollósi István 1845 aug. 14-ikén született Kis-Martomban. A gymnasiumnak alsó hat osztályát Szombathelyen végezte jeles sikerrel; 1865 szept. 25-ikén beöltözött a rendbe és Rupert nevet kapott. A noviciátus végeztével folytatta Pannonhalmán középiskolai tanulását és érettségivel fejezi be azt. Utána a hit-tudományokat hallgatja négy éven át Pannonhalmán és a tanárképző intézetben

¹ A kinevezéssel kapcsolatos összes iratok a pannonthalmi rendi levéltár egy csomójába vannak gyűjtve, melynek jelzése: 1900. III/b. — Oklevéltár 132. sz.

² Az 1901. évi káptalan jegyzőkönyvéből. — Valamivel később tanácsosnak látszott az intézetet a róm. kath. hitközségnek átadni. A Rend szerződést kötött a hitközséggel s ezen szerződés alapján átadja a hitközségnek 1. az intézet telkét és a rajta levő épületeket, — 2. biztosítja a hitközséget, hogy megadja idejében évenként kamatját a) azon 17400 K 4⁰/₀-os magyar koronajáradék-kötvénynek, mely Seraphin Filippina alapítványából származik, — b) azon 7200 K 4⁰/₀-os magyar járadékkötvényt, mely Hollósi apátnak alapítása, — c) azon 44 drb 100 K névértékű Kemenesaljai takarékpénztári részvénynek, mely szintén Hollósi apátnak adománya, — d) azon 5000 K 4⁰/₀-os magyar koronajáradék-kötvénynek, melyet Wagner apát szánt az intézetnek, — e) azon 7500 K 4⁰/₀-os magyar koronajáradék-kötvénynek, melyet dr. Hajdu Tibor főapát adott az intézetnek, hogy vele a számadásokban még mindig mutatkozó hiányt megszüntesse. Az alapokat magukat a dömölki apátság gondozza, csak a kamatot fizeti ki rendes időben és azt is csak addig, míg az intézet róm. katolikus marad. Az 1912. évi káptalan jegyzőkönyvéből.

tanárnak készülődik. Tanulmányaival 1872-ben végez, ugyanakkor tanári vizsgálatot tesz és áldozópapnak szentelik, ünnepélyes fogadalmat már egy évvel előbb (1871 okt. 5-ikén) tett.

Tanárként 26 évig szolgált az iskolának; még pedig Kőszegen két, Esztergomban tíz, Sopronban 14 évig; 1899-től fogva esztergomi házfőnök és igazgató. Wagner Lőrincz apát elhunytával a rendtagok elég tekintélyes száma Hollósit kívánta dömölki apátnak. A Rend feje méltánylással említve Hollósi érdemeit s az apáti állásra alkalmasnak, méltónak találván, márcz. 26-ikán ki is nevezte, az apostoli király a kinevezést a főapát meleg ajánlatára megerősítette. Az apát-ság új fejét, az apostoli szentszék fölhatalmazásával, Hajdu Tibor dr. főapát avatta apáttá Pannonhalmán.¹

¹ A kinevezéssel kapcsolatos összes iratok a pannonhalmi rendi levéltár egy csomójában, melynek jelzése: 1900. 131. — Oklevéltár 133. sz.

HETEDIK FEJEZET.

Az apátság valóságos és zálogos birtokai.

1. Czell-Dömölk. 2. Alsó-Ság. 3. Belső- és Külső-Bánd. 4. Boba. 5. Egyházas-Hetye. 6. Izsákfa. 7. Nagy- és Kis-Kamond. 8. Merse-Vát. 9. Nemes-Kocs. 10. Felső-Mesteri. 11. Ostfi-Asszonyfa. 12. Parrag. 13. Somlyó-Vásárhely. 14. Vadász-Ülés. 15. Várda.

AZ ŐSÖK szemével nézzük a monostorok célját és hasznát, igaznak kell vennünk azt az állítást, hogy a monostor annál jobban meg tud felelni az alapítók jámbor szándékának, minél közelebb van hozzá a rája bizott föld és nép; mert bármily egészséges a monostor szelleme, bármily erősen világít tevékenységével, fényéből mégis csak kevesebb jut a tőle messzebbre fekvő földnek és népnek. A hatásnak ezt a természetes törvényét érezték, tudták a dömölki apátságnak alapítója vagy alapítói és régi gyarapítói; mert az apátság ősi birtokai szinte mind az apátsági székhely közelségében fekszenek.

1. Az apátság birtokának zöme hajdan a mostani *Czell-Dömölk* határa volt. A mint később az új helység, a mostani Nemes-Dömölk, alakul, az apátsági birtoknak jórésze ezen új helység nemes jobbágyainak kezére jut; mikor ezek szivós kitarással erőlködnek azon, hogy az apátsági nemesek sorából köznemesi sorba kerülhessenek s ezt a céljukat először a valóságban, a XVII. század közepe felé pedig a törvény előtt is elérték, velük az apátsági birtoknak jórésze szakadt el az apátságtól.

Mikor Koptik apát idejében megint új helység van keletkezőben, az uraság épít a maga telkén és pénzén házakat és bérbe adja őket; másoknak telket ad, s épülnek rajtuk új házak, melyekért tulajdonosaik évi bért fizetnek. Később ezen házak és a hozzájuk kapcsolt belsőség és külsőség mind fölszabadulnak az uraság hatalmából, s Kis-Czell ma mint független helység ékelődik az apátság birtokába. Ezzel megint fogyott az apátság területe.

De a szónál is jobban, érthetőbben beszélnek a számok. Ma az egész czell-dömölki határ 2140, a nemesdömölki 1346, a kisczelli 794, ebből az apátságé 460 hold, még pedig szántóföld 346, kert 7 $\frac{1}{2}$, rét 35, legelő 62, adó alá nem eső terület jó 9 hold.

A birtok egyes részeiből az apátság törzstőkéje gyarapodására szükséges és hasznos eladások történtek 1899-ben, midőn az államvasutak vettek meg 3 kat. hold 366 □öl területet ölenként 1 K-ért, illetve 2488 □ölet 90 fillérjével a kath. hitközség temetőnek, majd 1904-ben, mikor a temető mellett 408 □öl akáczos került eladásra, 1905-ben a község fejlődésének előmozdítására 15.153 □öl terület 2.10 K-jával házhelyeknek adatott el. 1912-ben a polgári iskola céljaira 2.5 K-jával 3600 □öl területet engedett át az apátság. Az u. n. belső gazdaság, mint ehhez az 1912-iki rendi káptalan is hozzájárult, eladásra van szánva, mivel a község szomszédságába esvén, gazdaságilag nehezen kezelhető.

2. *Alsó-Ság.* Most 3 hold 95 négyzetöl szőleje, 71 négyzetöl rétje és 197 négyzetöl adó alá nem eső területe van az apátságnak a Ság hegyén.

Már a XVI. század közepén hallunk itt apátsági szőlőről, ennek gyümölcséről és hasznáról;¹ a XVII. századnak közepe felé megint hallunk apátsági szőlőről, megmunkálásáról és gyümölcséről.² Valószínű, hogy ez a szőlő a Ság hegyén feküdt.

Tisztán látunk a XVIII. század elejétől fogva. Varga Ferencz nemesdömölki lakos 1712 május 1-jén vallja a sági szőlősök előtt, hogy urasági területen fekvő sági szőlejét a dömölki apátság jószágkormányzójának, Szabó Ágostonnak, két köből gabonáért örökre és visszavonhatatlanul átengedte és eladta.³ Chernelházi Chernel Erzsébetnek, Saághy András özvegyének, ki a vas megyei János házán lakott, volt egy régi, elhagyatott, de minden tehertől és fizetségtől ment szőleje a Ság hegyén, Bor-Kut volt a neve. Hűséges papi szolgálatot akart vele jutalmazni, mikor 1702 márczius 6-ikán örökre és visszavonhatatlanul adta pecsétes levéllel Myskey Sándor lutheránus papnak; ezt az adományt Győrffy Mihály vas megyei esküdt előtt Chernel Julianna is megerősítette aláírásával. Myskey Sándornak fia, Ádám, ki a nemesdömölki lutheránus egyháznak lelkésze volt, 1738 december 20-ikán azt vallja sági szőlősök előtt, hogy a sági hegyen fekvő két szomszédos szőlejét, melyek közül az egyik, a Bor-Kut nevű, minden fizetségtől ment, a másik pedig tizedet és hegyvámot fizetni tartozik, Bánics Domonkos dömölki benczés jószágkormányzónak adta el 140 frton a rajtuk levő épületekkel együtt; az előbbinek eladását Chernel Julianna Jánosházán 1743 ápr. 20-ikán Vajda Ádám vas megyei aljegyző előtt kelt aláírásával újra megerősíti.⁴ Zichy János sági plébános 1737 márcz. 18-ikán megvette Balogh János beledi

¹ Oklevéltár 8. sz.

² U. o. 18. sz.

³ Az 1787 ápr. 27-ikén irt és a pannonthalmi levéltár dömölki iratai közt őrzött «Elenchus litteralium instrumentorum occasione abolitionis abbatiae et conventus ordinis Sancti Benedicti Kiss Czellensis sive Poor Dömölkiensis repertorum» című jegyzéknek 64. pontja.

⁴ U. o. 62., 63. és 67. pont.

mészárosától annak hegyvám és tized alá eső két sági szőlejét minden tartozékkal együtt; megerősítik az eladást a jánosházi uradalomnak tisztartói, Kussanits János, Salya Mihály, valamint Vajda Ádám a vasmegyei esküdtek, Medgyesy Ádám és Heteyi Benedek előtt. Zichy János vasvári kanonok lesz és 1747 jan. 20-ikán ezen két szőlejét és az azokban épült pinczjét Koptik Oddo dömölki apátnak 130 frtért adja el.¹ Varga János sági lakos 1750 márcz. 5-ikén vallja sági szőlősök, a bíró és esküdtek előtt, hogy sági szőlejét, mely a dömölki apátságé mellett fekszik és hét itcze hegyvámot tartozik évenként fizetni, a mellette levő még be nem ültetett területtel együtt adta el harmincz frtért a dömölki apátságnak.² Dankovich Ferencz sági mester vallja 1750 márcz. 15-ikén a sági szőlősök előtt, hogy az apátságnak sági szőleje mellett fekvő és harmadfél itcze évi hegyvámmal tartozó szőlejét az apátságnak adta el huszonöt frtért.³ Esztergályos Imre sági lakos 1750 ápr. 19-ikén vallja a sági szőlősök előtt, hogy a sági hegyen fekvő, fél vödör hegyvám alá eső szőlejét a szomszédságában fekvő réttel együtt negyven frtért adta el a dömölki apátságnak.⁴

Ezen apró-cseprő darabokból idővel három szőlő alakult: 1. a nemes szőlő, mely onnan kapta nevét, hogy minden tizedtől és hegyvámától ment volt és csak a szőlőpásztornak járó díjat — 20 krt — fizette, — 2. a pápista szőlő, mely az előbbinek nyugati oldalán terült el és onnan kapta nevét, hogy a nemesdömölki katolikus hívek szokták részben vagy egészen megművelni,⁵ — 3. az esztergályos szőlő. A két utóbbi hegyvámot és dézsmát is fizetett.

A mint a fölосzlatás első évének vége felé megbecsülték őket, az elsőt 518 frt 29 kr, a másodikat 191 frt 43 kr, a harmadikat 131 frt 35 kr értékűnek vették; annyiért, összesen 841 frt 47 krért, adták el mindhármát gróf Batthyány Miksa ikervári birtokosnak. Utóda gróf Batthyány József, 1805-ben szeretett volna tőlük szabadulni. Pausz Ámánd megragadta az alkalmat és hamarosan kölcsön

¹ U. o. 65., 68. és 69. pontok.

² U. o. 70. pont.

³ U. o. 71. pont.

⁴ U. o. 72. pont.

⁵ Erről először az 1747. évi egyházlátogatáskor hallunk: *Quodlibet par catholicorum incolarum praestat annue abbatiae Dömölkiensi duorum dierum manuales.* — Ugyanez divik 1781-ben is: *Bona et proventus parochus in hac filia (Nemes-Dömölk) alias nullas habet, quam quod singuli coniugati vineam Ságiensem, pápista szőlő dictam, bis fodiant vel huius loco duos marianos praestant.* — A hívek később szerettek volna ezen kötelezettségtől szabadulni, az 1814. évi egyházlátogatás azonban a fölосzlatás idejében elmaradt kétnapi munkát megint visszaállította: *In filiali Nemes-Dömölk olim omne par coniugum titulo praestationis parochialis duabus diebus laboravit in vineis Ságiensibus; abolito ordine sacro, cum pie defunctus Amandus nullas vineas haberet, loco laborum dierum duarum 34 crucigeros ab eis exigit. Nunc iam, restituto ordine, nonnisi unius diei laborem praestare volunt, nisi via canonicae visitationis compellantur ad id praestandum, quod olim praestiterant.* — Más kéz írja utána: *In conformitate antiquae visitationis obligati sunt ad duos dies. Restituti sumus ad pristinum.*

vett pénzzel, a grófnak adott 2000 frtért és egyik tisztjének adott 25 frt ajándékért 1805 febr. 18-ikán megvette a szőlőket. Ezen 2000 frt egy hónappal később Novák Krizosztom főapát jóvoltából került a kölcsön törlesztésére Pannonhalmáról Kis-Czellbe.¹

3. *Belső-Bánd, Külső-Bánd.* Hogy egy ősi Bánd (Bánt) község Dömölk tájékán volt, azon nem kételkedhetünk; a régiség beszél róla. De ha meg akarnók állapítani pontosan a helyét, bajosan igazodunk el a régi adatokon. Van tudósunk, ki a mai Belső- és Külső-Bánd pusztákkal akarná az eltűnt ősi Bánd községnek helyét megjelölni;² csak hogy manapság nincs már ilyen pusztája.³ Szerencsénkire mégis maradtak adatok, melyekkel tisztázhatjuk a régi, később elpusztult község és a helyen keletkezett puszták helyének ügyét.

Simonfi Szolán szentferenczrendi áldozópap, ki a XVIII. század vége felé Külső-Váton plébánoskodott s az anyaegyháztól kisebb-nagyobb távolságban elterülő tizenegy leányegyház (Belső-Vát, Merse, Gergelyi, Vinár, Nemes-Szalók, Pór-Szalók, Adorjánháza, Egeralja, Csögle, Kis-Pirit és Nagy-Pirit) híveinek lelki gondját is viselte, szabad idejében egyházainak multjával is törődött s a minduntalan kinálkozó romokból és öregebb híveinek beszédeiből ismerte meg egyházainak történetét;⁴ mikor Belső-Vátról szól, megemlíti, hogy a község közelében a Marczal mocsaras tóvá szélesedik s ennek közepén van Bánd pusztája, a melynek helyén hajdan azonos nevű község feküdt, a melynek katolikus templomából a romokat még lehetett látni.⁵

A község elpusztult, romjain épült a két pusztája, melyet a XVIII. század közepén Ferenczi Pál és István nemesek laktak, kik birtokrészüket és egyéb járandóságukat 150 frtért a dömölki apátságnak adták zálogba.⁶ De nem soká

¹ Az eladásról és visszavevésről részletesen szólnak a pannonhalmi rendi levéltár iratai: fasc. 27. i és k. — A nagy értékkülönbséget a változott pénzviszonyokon kívül a szőlőknek jóállapota magyarázza; Pausz A. azt hiszi: Quod autem vineae hae summam praefatam iusto mereantur tum propter earum eximiam cultivationem, tum propter solertem earum reparationem, testes sunt non modo omnes dominales officiales inclityi dominii Saág, verum omnes compossessores, qui in hocce promontorio vineas possident. Pausz Ámándnak (Kis-Czell, 1805 febr. 23.) leveléből, mely az előbbi iratok közt van.

² Bánd . . . Csöszszel együtt merül föl, melytől északkeletre találjuk ma Külső- és Belső-Bánd pusztákat. Csánki, Magyarország tört. földrajza, III. 220.

³ A katonai térkép és a Helység-névtár nem tud róluk.

⁴ Maga mondja följegyzéseiről: . . . partim a grandaevis audita, partim oculis spectata nota facio. A czelldömölki Liber tum statutorum episcopaliū, tum decretorum . . . ab anno 1777.

⁵ Belső-Vát sine ecclesia; prope hanc possessionem existit in medio lacus Martzal praedium Bánd; in quo olim eiusdem nominis pagus et ecclesia catholica fuisse dignoscitur, cuius rudus hoc tempore partim erutum est, partim sub terra delitescit; a quo et quo tempore aedificata fuerit, ignoratur; coniecturaliter supra memorata disturbia eam devastavere. Ugyanott. — Az apátságnak hivatalos birtokjegyzéke, mely a fölözlatás után, 1787 máj. 16-ikán készült, említi, hogy az apátságnak keleti szomszédja Merse falu és Bánd pusztája. A dömölki iratok közt; fasc. 3. 4.

⁶ Az apátság számadásaiban találni az 1758. évi kiadások közt: Pro iure at portione nobilium Pauli et Stephani Ferenczi in praediis Belső et Külső Bánd, pignoratitiae 150 fl. A dömölki iratok közt; fasc. 3. 2.

A panonh. Sz. Benedek-Rend tört. XII., I. rész.

maradt ez a birtokrész, melyhez úgy látszik, valamelyes erdő is tartozott, az apátság kezében, mert a fölösztatás idejében készült birtokösszeírás mit sem tud róla.¹

4. *Boba.* A dömölki apátságnak nincs erdeje, s ha a bándi részecskét nem vesszük számba, jó kétszáz évvel ezelőtt sem volt. Mikor építkezni kellett, a szomszédokhoz fordultak épületfáért, de sokszor a szomszédságban sem találták meg a kívánatos minőségben és mennyiségben; ilyenkor Bakonybélre, sőt Kószegre szorultak. Ezen a bajon igyekeztek segíteni azzal, hogy a szomszédságban több helyen erdőrészeket vettek hosszabb-rövidebb időre zálogba. Így jut az apátság Bobára. Simoncsics Gellért főapát rendezni akarta Dömölkön a kolostort is, a falut is, megragadta tehát a kínálkozó alkalmat és főapátsága második évében, 1685-ben, a Bobán lakó és szorult állapotba került Pető Imrénének Bekefai nevű erdőrésztét tíz évre zálogba vette.² A tíz év elmultával az erdő megint visszakerült igazi urához.

5. *Egyházas-Hetye.* A régi Hetyén szintén volt ideig-óráig valami kevese a dömölki apátságnak. Alig foglalja el Sajghó Benedek a főapáti széket, 1723 jan. 12-ikén 1000 rajnai frtot kölcsönöz törvényes kamatra Vargyassy Endre győri kanonoknak és székesegyházi főesperesnek, ki adóslevelével arra kötelezi magát, hogy ezt az egész összeget és kamatját három év alatt lefizeti; ha pedig a kitűzött időre le nem fizetné, akkor biztosítéku hetyei birtokát adja át a Rendnek.

A mint a kitűzött három év eltelt, az adósságnak majdnem a fele nem volt még kifizetve; Vargyassy meghalt, a hetyei birtokba örökösei, Győrffy Menyhért és Győrffy Zsófia, férjezett Gotthart Ferenczné, ültek.

Sajghó főapát nem élt a jogával s nem kívánta a hetyei birtoknak átadását; úgy látszik, az örökösök szép szóval és ígérettel biztatták és hitegették, tehát várt. A mint azonban látta, hogy sem tőkét nem törlesztene, sem kamatot nem fizetnek, 1734 aug. 19-ikén meghagyta Lancsics Bonifác dömölki jószágkormányzóknak, vigye törvény elé az ügyet s követelje a hetyei birtoknak átadását. Lancsics Jánosházán Vajda Zsigmond vasmegyei főszolgabíró s Molnár István esküdt előtt meg is indította a pört. Szept. 25-én volt a tárgyalás; az alperesek eleinte küzködtek a fölperesnek kívánsága ellen, de a főszolgabírónak ösztönzésére csakhamar egyezsége léptek a fölperes jószágkormányzóval.

Az egyezés szerint az adósság összesen 522 frt és 95¹/₄ denár volt; ennek törlesztésére az adósok nyomban lefizettek 180 frtot készpénzben, s adtak egy akó somlyai bort 22 frt 95¹/₄ pénzben. A maradék 320 frtra pedig úgy egyeztek

¹ Az 1771 jún. 15-ikén tartott pénztárvizsgálatnál találjuk följegyezve: Auctio pecuniaria pro sylva Bandiensi et Vathiensi... A dömölki iratok közt; fasc. 3. 2.

² Oklevéltár 22. sz.

meg, hogy az adós Győrffyék kijelölnek heteyi birtokukban négy árendás jobbágyot: Borbély másként Páll Györgyöt, Barbély Istvánt, Juhász Mihályt és Németh Mihályt; ha karácsonyra le nem fizetik a 320 frtot kamatostul, akkor Lancsics jószágkormányzó ezen egyezség erejével a négy jobbágybirtokot minden néven nevezhető pénzzadójával és szolgálmányával kezéhez veheti.¹

A Győrffy testvérek hiába erőlködtek az egyezségkötésnél, hiába volt a kézcsapás; a rendes időre, karácsonyra, vagy nem tudták vagy nem akarták lefizetni a maradék adósságot. Lancsics jószágkormányzó tehát követelte a négy jobbágyhelynek valóságos átadását s ez a következő évnek tavaszán meg is történt; Hetey Benedek vármegyei esküdt 1735 márcz. 3-ikán átadta őket az apátságnak.

A négy árendás jobbágy pénzzadója és szolgálmánya körülbelül megfelelt az adósság kamatjának, mert készpénzben Juhász Mihály 6, a többi három pedig 4—4, összesen tehát 18 frtot fizetett évenként; szolgálmányuk pedig az volt, hogy széna- s gabonahordáskor egy-egy ígás napszámot szolgáltak.² A főapát az egész hasznot a dömölki apátság fölsegítésére rendelte. Dömölk azonban nem sok hasznot látott belőle; már 1738-ban olvassuk a számadásokban, hogy az elmúlt évről nem lehetett a jobbágyoktól bért kapni.³ Győrffyék később visszaváltották a birtokot; az eltörlés idejében ugyanis már mit sem tudnak róluk az iratok.

6. *Izsákfa*. Hogy a régi Izsákfalván (Isakfalua, Isaakfalua, Izakfalwa) volt az apátságnak birtoka, azt látni a következőkből.

A XVI. század közepén hatalmassá nőtt az izsákfalvai Márk-család. A mint a család feje, Márk János úgy a század hatodik tizedében sirba szállt, serdületlennek maradt János fia mellett gyámként Sági Choron András, ennek elhunytá után pedig fia, Choron János, serénykedett. Alig veszi át tőle az ifju Márk János a birtokát, két pörrel rohanják meg.

Bobay Gergely és Kocsi Császár Pálnak felesége, Margit asszony emelnek panaszt a vasmegyei törvényszéknél s azzal vádolják, hogy az izsákfalvai határban fekvő két szántóföldet, a Barátfölde (Barátifewlde) és Egyházfölde (Egyházfewlde) nevűeket, melyek igazában a dömölki egyházéi s melyeknek használatáért a nevezett egyháznak évenként földbért szoktak fizetni, valamint három rétet, a Kettősgát, Gödör és Derczalmája-alja nevűeket, melyek szintén az izsákfalvai határban feküdtek, Márk János és Uky Orsolya hatalmasul elfoglalták, a

¹ Pannonhalmi rendi levéltár, fasc. 69. nr. 19.

² U. o.

³ Az 1738. évi számadásban olvashatni: De 4 arendatariis Hettyeiensibus, modo vero tantum tribus, per se constat Suae Dominationi Illustrissimae, quid pendant. Nec anni elapsi arendam possum in aliquibus desumere. A számadás a dömölki iratok közt.

mi rajtuk termett, azt nemesi udvarukba hordatták. Hogyan folyt tovább, mint végződött az ügy, arról nincs tudomásunk.¹

Ugyanazon évben, 1561-ben, hamvazó szerdának nyolczadán hét kocsi nemes nevében ügyvédjük megjelenik a vasmegyei törvényszék előtt s panaszt emel Márk János ellen. A Parrag, Kocs és Izsákfalva faluk közt fekvő Egyházföldre nevű szántóföldet ők már régóta használják, elődeik is használták; s mivel a föld a dömölki egyházé, azért a használatáért a szokásos földbért avagy kepeket fizették az apátnak. A mult őszzsel is megszántották a földet, de úgy Szent Mihály napja tájékán Márk János fegyveresen és szántóvető munkára is fölkészült embereivel kiszállott rá s erőszakosan fölszántatta s bevettette; ezzel nemcsak jogukban ártott, hanem testi bajt is szerzett nekik s így összesen kétszáz arany forintnál többet érő kárt vallottak. Előállott erre Márk Jánosnak ügyvédje s váltig állította, hogy az ő ügyfele épen nem erőszakoskodott, mikor a kérdéses szántóföldet fölszántatta és bevettette, mert azt már az ő ügyfelének, Márk Jánosnak, első gyámja, Choron András és ennek elhunytá után fia, a gyámságban utóda, Choron János, szintén megtették; ő pedig, mikor az atyjától reámaradt örökségét gyámjától átvette, ezt a földet is átvette. Küldött is ki a törvényszék a helyszíneire tanuvallató bizottságot. A fölhívott és kikérdezett tanuk két részre oszlottak: az egyik Márk igazát bizonyította,² a másik a kocsi nemesek javára esküdött.³

Sok tanu megemlékezik a földnek igazi gazdájáról is, a dömölki

¹ 1561. Actionis per Gregorium Bobay, Margaretham consortem Pauli Chyászár de Koch propter violentam duorum agrorum Baratiffewlde et Egyházfewlde appellatorum in territorio possessionis Isakfalva et comitatu Castriferrei existentium, alias ad ecclesiam possessionis Demewlk spectantium et a se hactenus erga solutum annuatim dicte ecclesie terragium possessorum, nec non pratorum suorum Kettősgáth et Gewdewr ac Dercalmajaallya nuncupatorum in possessionis Isakfalva terreno situatorum occupationem frugumque ac feni abvectionem contra Ioannem Mark de Isakfalva et Ursulam Uky, primum alterius condam Ioannis Mark, deinde Petri Kalauz ac demum Andree Basó de Chab relictam vicecomiti comitatus prefati exhibite citationisque erga eosdem in causam attractos eatenus peracte. (Paria simplicia). Országos levéltár: N. R. A. fasc. 1013. 21.

² A hatvanéves izsákfalvai Szabó Benedek tudja: quod post obitum egregii quondam Ioannis Mark... Andreas Choron filius suus terras litigiosas nomine tutorio possedisset, quo a medio sublato magnificus dominus Ioannes Choron filius suus eodem nomine possedisset et quod idem intromisisset sepe fatum Ioannem Mark in dominium terrarum litigiosarum. — Ugyantgy vallahak sokan, a többi közt Choronéknak tizenhat sági jobbágya: quod ipsi veraciter scirent ab ipsorum memoria, quomodo capetias terrarum litigiosarum semper provenerunt abbati de Dömölök, sed vacante abbacia Dewmewlk Andreas Choron capetias ipsas pro se percepisset, quasi dominus earum et Ioannes filius ipsius Andree Choron pro se habuisset; de occupatione terrarum litigiosarum nil sciunt. Országos levéltár: N. R. A. fasc. 1605. 23.

³ Nemesdömölki Demelky Bernát vallja: quod veraciter sciret, eadem terras a sui memoria semper possedisset nobiles de Kocz, sed terragium abbati de Dömölök impendisset, — Dömölki Ferencz vallja: quod nobiles de Kocz a sua memoria praedictas terras litigiosas semper possedisset, sed terragium seu capetias abbati de Demewlk dedissent et eadem Ioannes Mark violenter occupasset a manibus eorum. Ugyanott.

apátról, apátságról és egyházzól, a mit különben a földnek neve is mutat.¹ Az erőszakoskodás vádjá alól Márk később eskü árán szabadult.²

A kérdéses föld nagyobb terület lehetett, mert noha sokan osztozkodtak rajta, mindannyian kívánatosnak tartották részüket s nem riadtak érte vissza a pör sok minden veszedelmétől. Megemlítik a pör folyamán azt is, hogy akkor Dömölknek nem volt apátja.³

A pörrel a föld is eltűnik az apátság birtokainak sorából.

7. *Nagy-Kamond, Kis-Kamond.* Veszprém vármegyének északnyugati határán, a Marczal vizének jobboldalán találjuk ma ezt a két községet, a melynek helyén régesrégén, már a XI. század közepén állott Kamand (Kamund, Kamond). Első oklevelünk mutatja, hogy az apátságnak itt szépen volt birtoka; de ugyanaz mutatja azt is, hogy a birtok miatt az apátságnak már jó korán akadt ellenfele, még pedig kemény, a kitől csak nehezen védhette meg ezt a birtokot. Ugy látszik, hiába volt az akkor kötött egyezség, erőt vett az apátságon nem-sokára valami ellenség, mert e birtokrészről nem szólnak többet okleveleink, nem tud felőle a hagyomány. A XV. század vége felé Choron Márton itt a földesúr, a kinek egyik utóda a következő században az apátság izsákfalvai földje miatt támadt pörben is előfordul.⁴

8. *Merse-Vát.* A két Vát valamelyikében is volt némi erdőrészelete 1773-ban az apátságnak.⁵

9. *Nemes-Kocs.* Hogy a régi Kocs (Koch, Kocz) falunak határában volt az apátságnak birtoka, bizonyítják okleveleink; ezek arról is szólnak, mint sikerült az apátsági jobbágyoknak az apátság hatalmából szabadulniuk.⁶

Később megint szerez itt az apátság. Csatay Jeromos 1725 febr. 13-ikán 20 frtért zálogba vesz egy négylakású házat.⁷ 1743 nov. 21-ikén apátsági erdőről hallunk;⁸ úgy látszik, ez az erdő is zálogjogon volt egyideig az apátság birtokában.

¹ A már említettekén kívül még sokan vallják: quomodo a memoria ipsorum praenotati nobiles de Koch capetias de litigiosis terris abbati Deomeolk et consequenter ecclesiae suae dedissent et quod terrae illae eg hazas feolde nominarentur. U. o.

² Par iuramenti Ioannis Marki de Izaakfalva, quo mediante expurgat se a quadam praetensa violentia. U. o. fasc. 1605. 25.

³ Ezt mutatja a Litterae missiles cuiusdam ex comitatu Castriferrei in Koch datae ratione Isakfalua alias Baratfölda ad Dömölk spectare debentis, et quod Morocz Ianos occupaverit, postquam Georgius Angyal a palatino impetravit, ubi etiam notatur, quod in Koch Moricz Imre habeat metales huius Baratfölda, uti e alias ad Koch spectantes. Pannonhalmi rendi levéltár, Capsa 65, Yy.

⁴ Oklevéltár 1. és 2. sz. — Csánki, Magyarország tört. földrajza, III. 237.

⁵ Pannonhalmi rendi levéltár, fasc. 27. ii., 32. és 33.

⁶ Oklevéltár 6. és 17.

⁷ Pannonhalmi rendi levéltár: 27. ii., 28.

⁸ U. o. 29.

10. *Mesteri* (Mester, Mestör, Mestöri) községről már a XIV. század utolsó évében beszél egy oklevél. Később a község Alsó- és Felső-Mesterire oszlott szét; a Ság hegyétől délnyugatra fekszenek.¹ Felső-Mesteriben a XVIII. század közepében Békássy János temesi alispánnak volt valamelyes birtoka, a ki az apátságnak egy 1757 aug. 1-jén és egy 1760 szept. 14-ikén kelt kötelezvény szerint² hétszáz frttal tartozott. Békássynak meghatalmazottja, Hetey András, az adósság és törvényes kamatai fejében 1782 jan. 27-ikén átadott Hegedüs Nep. Jánosnak, az apátság perjelének, két felsőmesteri rétet és két felsőmesteri szántót; az egyik szántó és kaszáló a Pákoválygy nevű dűlőben feküdt, az első jó két-mérős, a másik ötszekérnyi volt; a másik szántó és kaszáló a Búdöskút vagyis Egyeshalom nevű dűlőben feküdt az út mellett, az előbbi hétfertály-mérős, az utóbbi négyszekérnyi volt.³

A négy darab föld az eltörlés idejében még az apátságé volt. A vallásalap 1800-ban eladta az egészet Gyarmathy Jánosnak 330 frtért; az eladást azonban nem erősítette meg a felsőség, s így a birtok a visszaállításkor megint az apátságé lett.⁴ Később ez bocsátotta áruba.⁵

11. *Ostfi-Asszonyfa*. A már említett felsőmesteri birtokos, Békássy József, megnyerte a királyi táblán pörét s ezzel a Kalád falu határában fekvő pusztájához a Göncsek, másként Kiskeléd nevű dűlőt; hogy rendezze ezt az ügyét, de egyéb dolgát is, Bánics Domonkostól, a dömölki apátság jószágkormányzójától, fölvelt négyszáz forintot s ezen összegért, de még azért is, hogy a kisczelli Szűz Mária iránt jámbor indulatát tettel is megmutassa, átadta zálogul ostfi-asszonyfai puszta fél kuriáját, melynek szomszédjai keletről Koczor Márton kovács, nyugatról Kiss István voltak.

A kuriához nem tartozott külső fekvőség, hanem csak belsőség és egyéb haszon: legeltetés, faizás joga a kemenesi szálas és Rába-erdőkön és tartozékai-kon, aztán a mézárszékkal és korcsmával járó és egyéb belső haszon.

Az időre nézve ugy egyeztek meg, hogy a szerződés keltétől, 1756 január

¹ Csánki: Magyarország történeti földrajza, II. 775.

² Nemes Gáspár apátnak 1784 júl. 30-ikán kelt irata szerint. Dömölk: I. 21.

³ Executionales translationales, quibus dominus Andreas Hetey, qua domini Ioannis Békássy debitoris plenipotentiarius ad vires debiti florenorum 700 ac legalis interusurii in terreno Felső Mesteriensis certa dua prata, unum az Edgyes halomnál penes viam publicam 8 falcatorum, alterum in Pákó völgye 11 curruum foeni ferax, praeterea duas terras arabiles, unam a Négyes halomnál, alteram in Pákó völgye domino priori Nepomuceno, sive medio illius abbatae Dömölkiensi sponte propria prius solus die 27. Ianuarii 1782., dein in praesentia domini Andreae Boros incltyti comitatus Castriferrei supremi iudicis nobilium assignavit ac iure executionali effective transtulit anno 1782. die 12. Februarii. Pannonhalmi rendi levéltár, fasc. 27. ii. — És Elenchus litteralium instrumentorum. Ugyanott: Dömölk 5. 43.

⁴ Instrumentum resignatorium 1802. a dömölki iratok közt.

⁵ Instructio in fragmento circa reddenda bona Mesteriensia in pignore existentia. Ugyanott fasc. 27. ii (fasc. 4, 35.).

3-ikától, tizenöt évig nem válthatni vissza a kuriát; tizenöt év után is csak a kölcsönvevő vagy ivadéka, még pedig sohasem másnak, hanem csakis maguknak; kötelezik magukat a kölcsönvevő és maradéka, hogy az apátságot a kuria használatában megvédelmezzik, s ha ezt nem tudnák vagy nem akarnák, az apátság a kölcsönvevő egyéb jószágain foglalhat s keresheti meg a kárát. Ezen szokásos föltételeken kívül még azt is kijelenti a kölcsönvevő: míg zálogban marad a kuria, mindaddig önmagáért, feleségeért, gyermekeiért és vérszerinti atyjafiaiért évenként két misét kíván a kisczelli templom kegyelemoltárán, egyet a családnak élő, a másikat holt tagjaiért.

Meddig használta az apátság ezt a kuriát, nem mondják meg határozottan irataink; Tallián József perjel a hetvenes évek második felében írhatta az adóslévre: El vagyon végezve, mert meg vagyon adva. P. Josef.¹

12. *Parrag.* Ezt a helységet már a XIV. század utolsó évében kelt oklevél említi Parlag néven;² Kocs és Izsákfalva helyiségekkel volt határos.³ A XVI. század még épen látta a helységet,⁴ a XVIII. században mint pusztáról, majorságos helyről emlékeznek meg róla,⁵ manapság meg csak a Kocs falu határában levő Parlag nevű dűlő mutatja helyét s tartotta fenn nevét. Mikor mint pusztaszerű helyről emlékeznek meg róla, volt határában a kocsi haraszt mellett egy Avas nevű dűlő s azon erdő; az erdőnek több részlete a Ságón lakó Szeper (Ceper, Czeper) nemesi családnak birtokában volt, továbbá a Kocson lakó Major Ádám-nak is volt itt hat hold erdeje, Ceper Ilonának és Marinkának pedig nemcsak erdőrésze, hanem házhelye is.

A XVIII. század első felében az apátság zálogjogon néhány erdőrészt szerzett az említett birtokosoktól, ideig-óráig tartotta és használta is őket.⁶ Az eltörlés idejében már nem tudnak róluk.

13. *Somlyó-Vásárhely.* E község határában az apátságnak jó két hold (2 hold 493 négyzetöl) szőleje s jó fél hold (1019 négyzetöl) szántóföldje van.

A szőlőt a XVIII. század közepe körül szerezték.

Csiba Imre, a somlyóvásárhelyi uradalomnak tisztartója, 1740 okt. 16-ikán engedi meg Szabó István kisjenői lakosnak, hogy a Nagy-Somlyó vásárhelyi részén már azelőtt szerzett szőlejét a rendes hegyvám- és tizedfizetés fejében birhassa, annak szomszédságában pedig egy területet tuskétől-cserjétől megtisztíthasson, venyigével beültethessen, ezen szőlőkben épületeket emeltethessen,

¹ Pannonhalmi rendi levéltár: Dömölk fasc. 1. nr. 11.

² Csánki, Magyarország történeti földrajza, II. 783.

³ Országos levéltár: Neor. Acta; fasc. 1605. 23.

⁴ Sziklay-Borovszky, Vasvármegye, 57.

⁵ Pannonhalmi rendi levéltár: Dömölk 4. 7. — Fasc. 27. ii.

⁶ U. o. 4. 8.

még pedig oly föltétellel, hogy a régi szőlőtől mindjárt, az újtól pedig csak a mentesség idejének leteltével fizessen hegyvámot és tizedet. Ezt az engedélyt Haller Klára fejedelemasszony 1741 jún. 22-ikén erősítette meg.¹ Egy évvel később, 1742 november 1-jén, Forgács Imre tiszttartó engedi meg Szabó Istvánnak, hogy a Nagy-Somlyó vásárhelyi részén egy elhagyatott sziklás területet megtisztíthasson, szőlővel beültethessen, rajta épületet emelhessen s tíz éven át minden fizetségtől menten, tehát minden hegyvám, tized és kilenczed nélkül birhasson.² Három évvel később, 1745 okt. 19-én, Duchon István tiszttartó megerősíti ezt az engedélyt és öt vödör évi fizetséget szab a szőlőkre.³ Egy évvel később, 1746 okt. 29-ikén, Duchon István tiszttartó megengedi Szabó Istvánnak, hogy az ő tőle 100 frton vett szőlője melletti pusztta helyet megművelhesse, beültethesse és tíz éven át minden fizetség nélkül használhassa.⁴ Hat évvel később, 1752 máj. 7-ikén, Szabó István feleségének, Pozsonyi Erzsébetnek, Duchon István tiszttartó megengedi, hogy a Doba faluban lakó Lipoki asszonytól tizenegy frton vett szőlőt még hét éven át használhassa minden fizetség nélkül.⁵ Szabó István, mikor érzi közeledni halálát, feleségével 1754 elején Varjas István túskevári plébános és négy kisjenői lakos előtt rendelkezik vagyonáról, még pedig úgy, hogy annak kisebb részét néhány jóbarátjuk, nagyobb részét pedig lelkük üdvösségére a dömölki apátság kapja.⁶ Férjének halála után Pozsonyi Erzsébet 1754 márcz. 26-ikán Varjas István túskevári plébános, négy kis-jenői ember és Duchon István tiszttartó előtt megint irat végrendeletet s azzal megerősíti boldogult férjeét.⁷ Egy évvel később, 1755 decz. 15-ikén, át is veszi az örökséget az apátság azon föltétellel, hogy évenként hat vödör adót és tizedet fizet az évi termés után; Duchonnak ezt az intézkedését Wolff Katalin fejedelemasszony 1758 jún. 18-ikán erősíti meg.⁸ Valamelyes költség is járt az átvétellel.⁹

Nemsokára nagyobbítják ezt az örökölt területet vétel útján; megveszik ugyanis 1764 máj. 24-ikén huszonhat frtért a Varga János vásárhelyi lakostól

¹ A föloszlatáskor irt «Elenchus litteralium instrumentorum occasione abolitionis abbatiæ et conventus ordinis Sancti Benedicti Kiss Czellensis sive Poór Dömölkiensis repertorum» eredeti példányának 40. pontja; a pannonhalmi rendi levéltár dömölki iratai közt.

² U. o. 41.

³ U. o. 40.

⁴ U. o. 42.

⁵ U. o. 43.

⁶ U. o. 37.

⁷ U. o. 31.

⁸ U. o. 39.

⁹ Az 1758. évi számadásokban olvashatni: In exolutionem antiquorum debitorum, signanter erga restantiam a vinea Somlyóiensi 228 fl. 85 denar. A pannonhalmi rendi levéltár dömölki iratai közt; fasc. 3. nr. 3.

ültetett szőlőt, mely szintén a Nagy-Somlyónak somlyóvásárhelyi részén feküdt.¹ Ezen részekből alakult az apátságunk mai szőleje.

14. *Vadász-Ülés (Brecfa, Bucsf)*. Apátságunknak szánt Magger Placid főapát két kisebb erdőt, melyet 1660 őszén szerzett. Ekkor ugyanis megjelent a győri káptalan előtt nemes Simoncsics Mihályné, néhai nemes Morocz Imrének Zsuzsánna nevű lánya s egészen önként vallja: őt a szükség kényszeríti arra, hogy a Vas vármegye kemenesaljai részén fekvő két erdejét minden tartozékával együtt örökre és visszavonhatatlanul eladja száz császári tallérért a nevezett főapátnak és utódainak, hogy azokat tetszésük szerint a dömölki apátság jószágához kapcsolják.²

Ezzel az adásvevéssel kettős nehézség is támad. Először, nem találjuk őket az apátsági birtokok közt, a számadások sem tudnak róluk. Másodsor, nem tudjuk a helyét a két erdőnek. A káptalan előtt kelt oklevél azt mondja: az erdők a Vasvármegyében levő Kemenesalján, annak Vadász-Ülés, másként Brecfa nevű pusztáján állottak; ilyen nevű pusztát pedig nem ismerünk a Kemenesalján. Ha azt nézzük, hogy a Brecfa név másolatainkban Becfa alakban is előfordul, azt gondolhatná az ember, hogy a Körmentdtől délnyugatnak, Taródfa és Kemesmál közt fekvő Besfa pusztáról lehet szó, amelynek helyén valamikor Besefalva (Bessefalva, Bessfalva) nevű község virágzott;³ ennek azonban nem tudunk Vadász-Ülés nevééről, meg nincs is a Kemenesalján. Ha pedig a Czell-Dömölk-től szinte egyenesen északnak fekvő Vadosfa (a régi Vadas, Vadasfalva) községnek Vadász-Ülése (Wadasyelese⁴) neve után indulunk s annak tájékán keresünk helyet erdőinknek, ott találjuk még ma is Vicza községet, ott feküdt régen a ma már eltűnt Wychka, Wadaswyczka falu is, ezeknek nevét torzíthatták el Brecfa, Becfa alakra; ezt a nézetet támogatja az is, hogy Vadosfa valamikor Vicza néven is előfordul.⁵ A másik iratnak Bucsf nevével sem igazodhatunk el. A máig ismeretes adatokból tehát nem tudjuk igazán megállapítani az erdők helyét.

15. *Várda*. Veszprém vármegyének északnyugati széle felé találni Somló-Jenő, a régi Kis-Jenő falut; északnak a Somló hegye, keletnek Somló-Vásárhely, délnek a hajdani faluból pusztává fogyott Lovas, nyugatnak a most Tüske-Vár néven élő régi Nagy-Jenő a szomszédai.

¹ Az előbb említett «Elenchus» 19. pontja szerint.

² Eredetije a pannonhalmi rendi levéltárban; capsza 45. lit. X. — Ugyanezen ügyről szól egy másik iratunk: Perennalis fassio Michaelis Simoncsics et Susannae Morocz super duobus frustis sylvae in districtu Kemenes allya, signanter in praedio Vadász ülés sive Bucsf pro parte abbatiae Dömölkiensis abbatii Sancti Martini anno 1660. die 10. Junii coram domino Petro Káldy, comitatus Castriferrei vicecomite, sub privatis sigillis in florenis 150 celebrata. Fasc. 27. ii.

³ Csánki, Magyarország tört. földrajza, II. 737.

⁴ U. o. III. 634. és 635.

⁵ ... de villa Vodoss, quae nunc Viccha nuncupatur. A győri káptalannak 1261-ben kelt bizonyáslevele.

A pannonh. Sz. Benedek-Rend tört. XII., I. rész,

Somló-Jenő határában, a községtől keletnek fekszik Várda pusztja, mely most is a dömölki apátságot uralja; szántóföldje jó 31, kertje majdnem $\frac{1}{4}$, rétje majdnem 23, adó alá nem eső területe jó egy hold; az egész tehát majdnem 55 hold.

Ezen területnek jórészeről már szinte négyszáz év óta tudnak okleveleink.

A mohácsi vést megelőző évben Bertalan István nemesembernek volt itt kis birtoka, kastélyhelye,¹ roskadozó kőháza, három üresen álló jobbágytelke, a somlójenői határt hasító Torna vizén járó malma, melyet «János deák malmá»-nak neveztek, a Somló hegyéről járó húszakónyi hegyváma s a birtokkal járt szokott egyéb haszna. A birtok elhagyatottsága mintha csak beszélne a birtokos szomorú, szorult állapotáról; mintha csak erősebb, tehetősebb gazda után kíváncznék a birtok. Meg is jelenik Bertalan ezen év nyarán, Mária Magdolna ünnepe utáni vasárnap (1525 júl. 23.) a veszprémi káptalan előtt és kijelenti, hogy az említett birtokot Kisjenői Fodor Bálintnak, Magdolna nevű feleségének, János Balázs és Domonkos nevű fiaiknak, Fodor Bálint két édes testvérének, Pálnak és Benedeknek eladja százharmincz forintért.² Meddig volt a birtok Fodorék kezén, nem tudni.

A század utolsóelőtti évében megint említi egyik oklevelünk a területnek egyik részét. Hajdu Péternek volt itt némi pénzen szerzett jószága, de kénytelen volt annak egyik részétől szabadulni, mert meg is szorult, meg messze is lakott Somló-Jenőtől; el is adta a Torna vizén álló «berekbéli malomnak» őt illető felét és azt a két hold földet, mely az Általföld-dűlőben feküdt s melynek keleti oldalán Csiszár Gáspárnak, nyugati részén pedig Kisjeney Ferencznek volt földje, valamint a malomtól délre fekvő rétet, az egész birtokhoz tartozó mindennemű haszonnal száz magyar frtért Mészáros Mihálynak s Ilona nevű feleségének, Kovács Lőrincznek és Margit nevű feleségének, valamint ez utóbbiak Mihály és és Bálint nevű fiainak; a pénznek felét már előbb fölvette, a maradékot pedig most, az eladáskor kapta kézhez. De mintha nehezen vált volna meg szerzeményétől; kikötötte ugyanis, hogy ha az új birtokosok valamikor el akarnák adni a most szerzett birtokot, ezt a szándékukat neki vagy ivadékaiknak tudomására hozzák, a birtokot az ő vagy ivadékaik beleegyezése nélkül odább ne adják, sőt mindenekelőtt először is neki vagy ivadékaiknak ajánlják föl igazságos

¹ Totalem suam portionem possessionariam in possessione Kis Jenő vocata in comitatu Vesprimiensi existentis habitam, ut puta locum unius castelli ac domum lapideam desertam curiae nobilitaris, nec non tres sessiones jobbágyionatas desertas, molendinum unum János Deák molna vocatum in fluvio Torna vize, item viginti akones sui tributis vinearum in promontorio Somlyó existentis habitas simul cum cunctis earundem possessionis et totalis portionis possessionarium utilitatibus. Pannonhalmi rendi levéltár, Capsa IV. litt. F. — Várda, Várdahely nevét bizonyára a kastélytól kapta a terület.

² U. o.

áron. Az adásvevés a vasvári káptalan előtt történt 1599-ben, Kisasszony ünnepe előtti napon.¹ Hajdu Péternek visszaváltó reménye egyelőre egészen meddő maradt; tekintélyben előre haladt, mert félnemesből (agilis) egész nemes lett, vagyoni viszonyai azonban mintha nem javultak volna, mert tizenkilencz évvel később, mint szombathelyi lakos megint eladja kisjenei birtokának egy részét. Kölcsön vett volt szomszédjának, Kisjeney Ferencznek megmaradt gyermekeitől, Mihály és Pál nevű fiaitól, Priszka nevű leányától és ennek urától, Jankó Imrétől, hetven magyar forintot két részletben s ezért zálogba adta nekik egész várda helyi és kisjenei jószág részét azzal a félnemesi telekkel együtt, melyen akkor Szabó Lőrincz ült s azon réttel együtt, mely, úgy látszik, az előbb említett két hold föld végében terült el, mert a helyét úgy határozza meg közelebről «az gyaloguton alol, az két hold végében». Még biztatta a reménység, hogy nem örökre vesz bucsút birtokrészétől, mivel most is kikötötte magának és ivadékaiknak, hogy bármikor is visszakapja vagy visszakapják az egészet, mihelyt a kölcsön vett hetven forintot ő vagy ivadékaik visszafizetik. A zálogbaadás a vasvári káptalan előtt történt az 1617. évben Keresztelő Szent János napján (jún. 24.).² Hajdu Péter birtokostól kapta a terület a Hajdu-puszta nevet.³ S ha a Kisjenői Fodor-család tán előde a későbbi Kisjeney-családnak, akkor a család kezére került már akkor Várda pusztának nagy része.

Hatvan évig nem hallunk azután a birtokról; 1678-ban pedig a dömölki apátságot szolgálta. A szerzésnek körülményeit nem világítják meg teljesen okleveleink, de elmosódottan látszik a szerzés ideje és módja.

A mint a pannonhalmi főapátság hosszú aléltságából kissé erőre kapott, megkönyörült a dömölki apátság szegénységén és, úgy látszik, Gencsy Egyed főapátsága idején (1665—1684) megszerezte számára Várda pusztát. Az bizonyos, hogy Gencsy alatt már meg volt és hogy Gencsy járt is ügyében Forgách Ádám országbirónál, ki 1678 jan. 9-ikén meghagyja a veszprémi káptalannak, küldjön

¹ U. o. Capsa LIII. litt. DD.

² Quomodo ipse (nobilis Petrus Haydu) certis quibusdam ex respectibus animum ad id moventibus inductus a nobilibus Paulo et Michaele, filiis olim nobilis Francisci Kys-Jeney, nec non Emerico Jankó és Prisca Kyss-Jeney, consorte eiusdem, quosdam septuaginta florenos hungaros, paratas pecunias mutuo et sub spe futurae restitutionis expetere, ex quibus quinquaginta florenos coram nobis levavisset, viginti autem ad festum Sancti Michaelis archangeli proxime affuturum levandos distulisset, pro quibus totales et integras portiones suas possessionarias tam in Vardahel, loco videlicet praediali, quam in possessione Kys-Jeneő cum quadam sessione media nobilitari, in qua ad praesens Laurentius Zabo resideret, omnino in comitatu Vesprimiensi existentibus habitas... signanter tamen cum prato quodam Az gyalog uton alol, az két hold végében loco dicto... memoratis Paulo, Michaeli-Kys-Jeney, nec non Emerico Janko ac Priscae, consorti eiusdem et Catharinae... in et pro praemissa septuaginta florenorum hungaricorum... summa dedisset, inscripsisset et impignoravisset... Pannonhalmi rendi levéltár, Capsa LXV, BBB.

³ Hallotta, hogy azt a helyt, az melyben az Nyáras vagyon, Várda helynek tartották, melyet Haydú pusztájának is híttak, azért, hogy Haydú Pétertől vették volt. Pannonhalmi rendi levéltár: Dömölk fasc. 4. 3.

ki a főapáttól megjelölt ügyben a királyi ember mellé kebeléből valakit Nagy-Jenő, vagyis Tüske-Vár helységbe tanuvallatni. A káptalan teljesítette a parancsot s Kardos Gergely olvasókanonoktársát küldte a királyi ember, Vratarich Péter, a király pápai őrségének vajdája mellé, a kik aztán a főapáttól megjelent tanukat a főapáttól föltett kérdésekre tizenhat márkányi büntetés terhe alatt kihallgatták. A vallomásokból szinte egészen megismerni a birtok jelenét, de a multjából is egyet-mást.

Vallottak Gögös András és Mihály, az utóbbi a vecsei szék szolgabirája, kik mindketten már az öregség küszöbén állottak; vallott Somody János nagyjenői szabados, valamint Jankó Ferencz és Kisjeney Ferencz, a vecsei szék hites birái, az utóbbiak az előttünk ismeretes vevő és kölcsönvevő családok ivadékai.

A főapáttól kitüzött kérdések mutatják a bajt, mely a birtokot rontotta: bizonytalanok voltak a határai, a hegyvám elmaradt, a pusztá erdejének ügye is bizonytalan, az erdőben levő réteket nem jogos emberek kaszálják, a Szabó Lőrincz ülte kisjenei félhelynek földéin, rétején szintén mások hatalmaskodnak.

A vallomásokból kiderül, hogy 1. a pusztának sem Nagy-Jenő vagyis Tüske-Vár, sem Somlyó-Vásárhely felől nem volt külön határa, hanem egészen Kis-Jenő határában feküdt; a kisjenői határ pedig Nagy-Jenő, vagyis Tüske-Vár felé a Barátföldig, Somlyó-Vásárhely felé pedig az Akasztófaig, másként Gyöpig, Gelegenyésig terjed; — 2. a hegyvámról hallottak; hogy járt volna a pusztához, arról csak egyikük tud;¹ azt azonban mindannyian tudják, hogy most a győri püspök szedeti a szőlőkben a tizedet; — 3. külön erdeje a pusztának a Nyárasnak egyik része, az Alsó-Nyáras, melyben még akkor is lehetett látni a ház-helyet, melytől a Várda, Várda-Hely név támadt; ezt a helyet különben Hajdu pusztának is hitták a régi birtokosától;² — 4. a régi időben Szabó Lőrincztől használt félhelyhez tartozó földeket, réteket s egyéb hasznót már az unokája, a vásárhelyi Márton (Mártony, Marton) István éli most, ez pedig anyjától, Márton Mihálynétól, Szabó Lőrincz leányától kapta; egyik földét azonban László István tartja kezében; — 5. a várdahelyi réteket, melyeknek neve Alsórét, Felsőrét, Lapuhas, Papnáda, a kiváltás óta a vásárhelyi Varga János kaszálta; — 6. a pusztá kiváltás utján került a Rendhez; — 7. a kiváltás nem sokkal előbb történhetett meg, mert a harminczéves Jankó F. és az ötvenéves Kisjeney még

¹ Az ötvenéves Kisjeney Ferencz vallja: Hallotta régi emberektől, hogy járt volna hegyvám az Várdahelyhez, de ezen fatensnek, se az eleinek nem adtanak. Pannonhalmi rendi levéltár: Dömölk 4. 2.

² Gögös Mihály vallja: Nem tudja Nagy-Jenő felől Várdahelynek határait, hanem hallotta, hogy azt az helyt, az melyben az Nyáras vagyon, Várdahelynek tartották, melyet Haydu pusztájának is hittak, azért, hogy Haydu Pétertől vették volt. U. o.

élték a pusztát; több évnek azonban mégis el kellett már mulni, mert Kisjeney F. úgy beszél, mintha már hosszabb idő telt volna el azóta.¹

A mint a kezünkbe került oklevelekkel és a tanuvallomásokkal így lehetőleg tisztázták a birtok ügyét, bizonyára rendezték a zilált viszonyokat. Hogy ez nem ment simán és hamarosan, mutatja Kovács Jánosnak esete. Ennek mostohaatyja, Vörös István, elfoglalt a kisjenei malomhoz tartozó rétekből egy részt, mely «az gyalog uton alol a malomig» terjedt; az intés, úgy látszik, nem fogott az apán, nem fogott a fiún, a dömölki apát, Miskóczy Bernát, végre pörrel, törvényes úttal fenyegetőzik. Kovács csak a pörindítás után enged s adja vissza a rétet, ekkor aztán azt is megfogadja, hogy az apátságot a rét birtokában nem háborgatja, sőt minden háborgató ellen megvédelmezi, s ha ebben mulasztana, minden törvényes út mellőzésével bárhol található jószágából száz forintnyit lefoglalhatnak. Az apát erre 1694 nyarán megszüntette a pört.²

Ez a várdai kis birtok később még nagyobbodott ideig-óráig zálogos földekkel; így 1780 után adott zálogba az apátságnak egy-egy szántót Gógös György 35, Gógös Imre 25, Kámán Bencze 36 és 46 frtért, egy rétet Horváth József 16, szántót és rétet Kámán Bencze és Mihály 40 és 158 frtért.³

Az apátság és emberei közti jóviszonynak szép példáját látni azon adományban, melylyel Szabó István kisjenei lakosnak özvegye, Pozsonyi Erzsébet szaporította ezt a birtokot. Ez az asszony az uraság földjén álló kisebb házban lakott, melyet omladozó állapotából jó hetven frton újra fölépített. A mint halálát közeledni érezte, végrendeletet készített s abban a házat minden hozzávalóval az apátságnak hagyta két föltétel alatt, 1. hogy lelkének üdvéért a kisczelli kegyelemoltár előtt misézzenek, — 2. hogy valamelyik atyjafiát vagy boldogult urának valamelyik atyjafiát az apátság a házba ereszsze s abban meg is tartsa.⁴

1907-ben a pusztához tartozó, u. n. Várdai-malmot a hozzátartozó vízjoggal, belső telekkel, réttel árúba bocsátotta az apátság. Az eddig kapott bér csekély volt, hozzá a malom hamarosan tatarozásra szorult volna, s így jól járt az apátság, hogy 5000 koronáért vevő akadt rá.⁵

¹ Tudja azt is, hogy Nyátast az kik szentmártonyi apátur uramnak öngagságának kezéhez bocsátották, Várdát birták, az mely Nyárasban most is megh tetszik az házhely. Ugyannak vallomása.

² Pannonhalmi rendi levéltár: Dömölk 3. 4.

³ U. o. — Még több ilyen zálogba vett birtokrészt sorol elő az Elenchus. Pannonhalmi rendi levéltár, fasc. 27. ii.

⁴ Testamentum Elisabethae Posonyi, incolae Kis-Jenőiensis coram domino Stephano Varjas parcho Tüskéváriensi, domino item Stephano Duchon, provisoro Vásárhelyiensi ac aliis quatuor incolis Kis-Jenőiensibus anno 1754. die 26. Martii conditum, quo testamentum praemortui mariti confirmat, quove remansuras suas facultates respective aliis amicis, maiori tamen in parte abbatiae Poor-Dömölkiensi ac pro refrigerio animae legat. U. o. — V. ö. Somlyó-Vásárhely. ⁵ A főapátsági konventüések jegyzőkönyvei 1892-ből. 293.

TARTALOM.

ELSŐ FEJEZET.

Dömölk mint önálló apátság. (1252—1516.)

A dömölki apátság fekvése; környékének falvai; az apátság neve. Az apátság alapítása. Az apátsági templom. Dömölk kegyurasága: Pannonhalma és az Ostffyák. Dömölk Pannonhalma fiókapátsága lesz. Az apátság küzdelmei birtokaiért, jobbágyaival. Az apátság hiteleshelyi működése. Dömölk fejének pápai megbízása 1—31

MÁSODIK FEJEZET.

Az élőhalott korszak. (1516—1720.)

A dömölki apátságnak Pannonhalmához való viszonya. Bálint apát és ellenfele. Ludbreg Péter apátsága. Deodát apát. Az apátság vagyoni helyzete, birtokviszonyai. Dömölk a kamara birtokában. Győri Márton vasvári őrkanonok, dömölki apát fáradozása a monostor kiszabadításán. Köntös János apáttal szemben Bethlen Vizkelety Jánosnak adja az apátságnak birtokait. Dianesevich György apát sikertelen pere a kisdömölki, kocsai nemesekkel. A Rend megújhodása. Seiffried Imre, Győri László, Diener Benedek apátok a szűkös anyagi viszonyok közt nem tudnak benzés életet teremteni a monostorban. Magger főapát kisebb jószágokkal gyarapítja az apátságot. Pozsgay Béla, Miskóczy Bernát apátok. Az apátsági birtokok. Vallási viszonyok: dömölki egyházlátogatás. Karner Egyed apát. Újabb egyházlátogatás. Főapáti és királyi kinevezés az apátságban: Csatay Jeromos és Beck Ferencz apátok 32—77

HARMADIK FEJEZET.

Az éledés. (1720—1739.)

Az új «apátház». Dömölk gazdasági állapota. Vallási viszonyok. A benzés hiterjesztés és hatása. Maratskó, Lancsics érdemei a vallásos és gazdasági téren. A protestáns templomok visszavétele. A dömölki benzészek lelkipásztorkodása. Az apátsági szerzetesek ellátása. Lancsics gazdai tevékenységének eredményei. A helytartótanács buzdításai az apátsági egyház és plébániák érdekében 78—104

NEGYEDIK FEJEZET.

Koptik kora; Kis-Czell keletkezése. (1739—1777.)

A magyar benzészek és a salzburgi benzés egyetem. Koptik Oddó sanktlambrechtli benzés, egyet. tanár konviklust alapít, dömölki apát lesz, Szent István-lovagrendet és a magyar nemesi ifjúságnak akadémiát akar alapítani. Dömölkön az apát Mária-szobránál csodás jelenségek mutatkoznak, a

győri püspök a szobrot csodatevőnek nyilvánítja. A csodatevő szobor körül új helység, Kis-Czell, alakul. Az apát a főapáttal viszályba keveredik és Göttweigbe kerül. Az apátság élete a szombathelyi püspökség keletkezéséig 105—300

ÖTÖDIK FEJEZET.

Az apátság új püspökségben, majd pusztulásban. (1777—1802.)

Szily János szombathelyi püspöknek szervezőmunkája. II. József fejedelem és a szerzetesség. A Rend és Dömölk fölmozgatása. A püspök jóindulata Dömölk iránt. II. József halálával a Rend visszaállításának reménye dereng, lassankint erősödik és 1802-ben valóra válik 301—379

HATODIK FEJEZET.

A visszaállítás után. (1802—.)

Az apátság visszakapja minden birtokát. Harmincz évig apát nélkül él. Vekerle és Gácser apátok. Nyolczévi széküresedés; alatta nagy újítások. Pethő, Jahn, Hollósy, Wagner és Hollósi apátok. 380—405

HETEDIK FEJEZET.

Az apátság valóságos és zálogos birtokai.

1. Czell-Dömölk. 2. Alsó-Ság. 3. Belső- és Külső-Bánd. 4. Boba. 5. Egyházas-Hetye. 6. Izsákfa. 7. Nagy- és Kis-Kamond. 8. Merse-Vát. 9. Nemes-Kocs. 10. Felső-Mesteri. 11. Ostfi-Asszonyfa. 12. Parrag. 13. Somlyó-Vásárhely. 14. Vadász-Ülés. 15. Várda 406—421

FÜGGELÉKEK.

1. Az eltörlés előtt ismeretes dömölki rendtagok 425—430
2. A visszaállítás óta az apátságban élt és élő rendtagok 430—434

OKLEVÉLTÁR 437—612

KÉPEK JEGYZÉKE.

	Lap		Lap
1. A dömölki apátság leprégibb oklevele ...	8—9	16. Nemes Gáspár dömölki apát névaláírása	329
2. Az ősi templom alaprajza ...	12	17. A dömölki apátság pecsétje közvetlenül a	
3. Az ősi templom romjai északnyugatról ...	13	visszaállítás után ...	381
4. Az ősi templom tornyának keresztmetszete	14	18. Vekerle Gottfrid dömölki apát névaláírása	386
5. Az ősi templom romjai délkeletről ...	15	19. Gácser Leó dömölki apát névaláírása ...	387
6. Vállkövek a szegények házából ...	16	20. Gácser Leó dömölki apát arczképe ...	388
7. A dömölki konvent hiteleshelyi oklevele ...	29	21. Gácser Leó apát pecsétje ...	389
8. Miskóczy Bernát aláírása ...	65	22. Az apátsági templom új főoltára (kegyelem-	
9. Miskóczy Bernát (nagyított) gyűrűpecsétje	69	kápolnája) ...	391
10. Csatay János apát névaláírása ...	85	23. Petheő Demjén dömölki apát névaláírása	393
11. Koptik Oddó apát névaláírása ...	119	24. Petheő Demjén apát arczképe ...	394
12. A Koptik apáttól tervezett nemesi társaság-		25. Jahn Mainrád dömölki apát névaláírása ...	395
nak csillagos jelvénye ...	151	26. Jahn Mainrád apát arczképe ...	396
13. Gróf Zichy Ferencz győri püspök rendelete,		27. Hollósy Jusztián apát arczképe ...	397
melylyel kimondja, hogy a dömölki Mária-		28. Hollósy Jusztián apát névaláírása ...	398
szobor csodatevő ...	228	29. Wagner Lőrincz dömölki apát arczképe ...	402
14. Az új apátsági templom északnyugatról	247	30. Hollósi Rupert dömölki apát arczképe ...	403
15. Somogyi Dániel főapát kinevezi Nemes Gás-		31. Hollósi Rupert apát névaláírása ...	404
párt dömölki apátnak ...	317		

JAVÍTANDÓK:

17. lap 23. sor lomcus helyett lomeus.
 25. " 16. " 26. l., 19. és 26. sor. Sebestény helyett Sebestyén.
 27. " 12. " Kelemenfia Orbán helyett Kelemenfia András.
 35. " 12. " Theck helyett Theek.
 38. " 9. " Gergely helyett György.
 44. " 16. " János helyett Imre.
 47. " 21. " kihagyandó: és Toth (Toot) Benedek. 2. jegyzet 9. sor Pérer helyett Péter.
 58. " 13. " Keresztes Pál helyett Keresztes János.
 59. " 20. " Dienes Péter helyett Nagy Péter.
 59. " 26. " Bella helyett Bolla.
 66. " 6. " Mihály helyett István.
 70. " 5. " közbeszurandó: Keresztes János pusztája.
 70. " 10. " János helyett Ferencz.
 72. " 23. " és 73. l. 32. s. Kocs helyett Boba.
 97. " 2. " plébánián helyett plébániáján.
 102. " 41. " Verda helyett Várda.
 105. " 2. " 1779 helyett 1777 és így ezen fejezet baloldali címsorában.
 135. " 5. " pápaválasztani helyett pápaválasztani.
 155. " 10. " Uhlig helyett Uhlfeld.
 156. " 20. " benzésrend helyett benzés rend.
 176. " 21. " benzés helyett nemesi.
 211. " 16. " Czell-Dömölknek helyett Czell-Dömölk kisczelli részének.
 223. " a jobboldali címben: Domki helyett Dombi.
 226. " 19. sor felsőöri helyett felsőörsi.
 227. " 28. " 228. l. 6. s., 255. l. 28. s., 256. l. 4. s., 259. l. 23. s., és 271. l. 14. s. tridenti helyett trienti.
 227. lap 1. jegyzet: quaescionati helyett quaestionati.
 242. " 32. sor remetéségből helyett remeteségből.
 243. " jobboldali címben: Roptik helyett Koptik.
 259. " 1., 2., 6., 36. s. novicziatus helyett novicziátus.
 315. " 31. sor., 1787 helyett 1783. és 1. jegyzetben: exeminandos helyett examinandos.
 345. " 5. sor Csapiné helyett Csepiné.
 351. " 1. jegyzetben: másola helyett másolata.
 377. " 23. sor tapolyai helyett topolyai.
 417. " 18. " Kalád helyett Keléd.
 420. " 4. " megjelent helyett megjelölt.
 421. " 31. " Nyátast helyett Nyárást.
 427. " 11. " Ludbregi helyett Ludbreg.
 429. " közbeszurandó: Szabó Ágoston.
 445. " 21. sor kinevezéséig helyett kinevezéseig.
 487. " 12. " possessiones helyett proscissiones.
 487. " 43. " oretanus helyett oretenus.
 492. " 29. " continu ari helyett continuari.
 495. " 19. " Hactanus helyett hactenus.
 510. " 29. sor heraldicam után pont.
 522. " utolsó sor orthodoxos helyett orthodoxas.
 533. " " " Quo helyett Quod.
 564. " 24. sor ab helyett ac.
 568. " 27. " preventus helyett proventus.
 600. " 35. " quarta helyett quarta.
 604. " 40. " povisa helyett provisa.
 605. " 2. " Lippay helyett Liptay.
 606. " 15. " Hac helyett Hae.
 608. " 2. " Hollósi h. Hollósy.

Nr. 537.

In

